

JOURNAL OF JOURNALISM,
Thammasat University

วารสารวิชาการ “วารสารศาสตร์”

คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วารสารศาสตร์ ฉบับ “แนวรบเชิงสัญญา เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง”
ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม - สิงหาคม 2567

วารสารศาสตร์ เป็นวารสารวิชาการรายสี่เดือน ด้านวารสารศาสตร์ นิเทศศาสตร์ และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้องกับแวดวงการสื่อสาร อันได้แก่ สาขาสื่อสารมวลชน สาขาโฆษณาและประชาสัมพันธ์ สาขาสื่อองค์กร และสาขาสื่อการศึกษาในมุมมองต่างๆ ทั้งนี้ บทความวิชาการและบทความวิจัยที่ตีพิมพ์ในเล่มได้ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิต่างสถาบันจำนวนอย่างน้อย 2 ท่าน วางจำหน่ายปีละ 3 ฉบับ คือ ฉบับเดือนมกราคม-เมษายน ฉบับเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม และฉบับเดือนกันยายน-ธันวาคม

กองบรรณาธิการ ประกอบด้วย

ที่ปรึกษา	รศ.อรรถัย ศรีสันติสุข รศ.กิตติมา สุรสนธิ	อดีตคณบดีคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ. อดีตอาจารย์คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ.
บรรณาธิการบริหาร	ผศ.ดร.อัจฉรา ปันทรานวงศ์	คณบดีคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ.
บรรณาธิการเล่ม	รศ.ดร.สมสุข หินวิมาน	คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ.
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	ผศ.พรพรนวดิ ประยงค์	คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ.
กองบรรณาธิการบริหาร	รศ.ดร.พีระ จิระโสภณ รศ.ดร.สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์ รศ.ดร.กุลทิพย์ ศาสตระรุจิ	อดีตคณบดีคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณະมนุชยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา คณະนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า)
	ศ.ดร.ไพโรจน์ วิไลสุข รศ.ดร.สราวุธ อนันตชาติ รศ.ดวงพร คำคุณวัฒน์ รศ.ดร.นันทิยา ดวงกุ่มเมศ รศ.ดร.ธำศรี ไต้ฟ้าพล ผศ.ดร.นาวาลย์ ดาดี ผศ.ดร.วรัชญ์ ครุจิต	คณະนิเทศศาสตร์ ม.หอการค้าไทย คณະนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมแห่งเอเชีย ม.มหิดล สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมแห่งเอเชีย ม.มหิดล คณະนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	ผศ.ดร.อริชัย อรรถอุดม ผศ.ดร.ขวัญฟ้า ศิริประพันธ์	คณະบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์ และการสื่อสาร ม.นเรศวร คณະนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า) คณະนิเทศศาสตร์ ม.กรุงเทพ คณະการสื่อสารมวลชน ม.เชียงใหม่

กองบรรณาธิการบริหาร มีหน้าที่กำหนดรูปแบบวารสารให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์
อำนาจการให้การจัดทำวารสารดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและมีประสิทธิภาพ ควบคุม
ดูแลกิจกรรมการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้

กองบรรณาธิการจัดการ	รศ.รุจน์ โกมลบุตร รศ.ดร.นิธิดา แสงสิงแก้ว รศ.ดร.กัจกร หลุยยะพงศ์ ผศ.ดร.เกศราพร ทองพุ่มพุกษา	คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ.

กองบรรณาธิการจัดการ มีหน้าที่ประสานงานสถาบันและหน่วยงานภายนอกในการ
ส่งบทความ กำหนดรูปแบบการจัดทำบทความ ติดตามการจัดส่งบทความ ประสานงาน
ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก และพิจารณาคัดกรองบทความในเบื้องต้น

เจ้าหน้าที่กองบรรณาธิการ	น.ส.สมุล สร้อยสุมาลี น.ส.จารุณี สุขสม นายฐิติ อุทอง	คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มธ.

คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขที่ 99 ถ.พหลโยธิน ต.คลองหนึ่ง อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12121

โทรศัพท์ 0-2696-6220

อีเมล oilsumol@hotmail.com

โทรสาร 0-2696-6218

เว็บไซต์ www.jc.ac.th

ปก: Ryo Yamashita <ryoyamashita.com>

ISSN: 0125-8192

ราคา: 120 บาท

Journal of Journalism, Thammasat University is an academic journal involving journalism studies, communication studies and other related fields, i.e., mass communication, advertising, public relations, new media studies. The Journal publishes every four months with three volumes per year: January-April, May-August, and September-December.

The Editorial Team includes:

The Advisory Board

Assoc. Prof. Oratai Srisantisuk

former dean, Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University
former lecturer, Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Assoc. Prof. Kitima Surasonthi

Administrative Editor

Asst. Prof. Adchara Panthanuwong, Ph.D.

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Journal Editor

Assoc. Prof. Somsuk Hinviman, Ph.D.

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Vice-Editor

Asst. Prof. Punwadee Prayong

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

The Administrative Editorial Board

Assoc. Prof. Pira Chirasopone, Ph.D.

former dean, Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn
University

Assoc. Prof. Suchada Pongkittiwiwong, Ph.D.

Faculty of Humanities and Social Science, Burapha University
Graduate School of Communication Arts and Management
Innovation, National Institute of Development Administration
School of Communication Arts, University of the Thai Chamber
of Commerce

Assoc. Prof. Kullatip Satararui, Ph.D.

Prof. Pairoj Wilainuch, Ph.D.

Assoc. Prof. Saravudh Anantachart, Ph.D.

Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University
Research Institute for Languages and Cultures of Asia, Mahidol
University

Assoc. Prof. Duangporn Kamnoonwatana

Assoc. Prof. Nuntiya Doungphummes, Ph.D.

Research Institute for Languages and Cultures of Asia, Mahidol
University

Assoc. Prof. Tatri Taiphapoon, Ph.D.

Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University

Asst. Prof. Wanawan Doherty, Ph.D.

Faculty of Business, Economics and Communications, Naresuan
University

Asst. Prof. Warat Karuchit, Ph.D.

Graduate School of Communication Arts and Management
Innovation, National Institute of Development Administration

Asst. Prof. Arishai Akraudom, Ph.D.

School of Communication Arts, Bangkok University

Asst. Prof. Kwanfa Sripraphan, Ph.D.

Faculty of Mass Communication, Chiang Mai University

The Administrative Editorial Board sets up the objectives of the Journal as well as administrates the publication procedures according to its goals.

The Managerial Editorial Board

Assoc. Prof. Ruj Komonbut

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Assoc. Prof. Nitida Sangsingkeo, Ph.D.

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Assoc. Prof. Kamjohn Louiyapong, Ph.D.

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Asst. Prof. Ketsaraporn Thongphumprueaksa, Ph.D.

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

The Managerial Editorial Board coordinates the management of Journal publication including a submission of articles, a preliminary screening of the articles, a review of the articles, production and editing of the articles, as well as a publishing of each volume of the Journal.

Editorial Staff

Sumol Soysumalee

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Jarunee Sooksom

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Thiti Uthong

Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

Faculty of Journalism and Mass Communication, Thammasat University

99 Moo 18 Phaholyothin Rd., Khlongluang, Pathumthani 12121, Thailand

Tel: +66 (0) 2696 6215

Fax: +66 (0) 2696 6218

email: oilsumol@hotmail.com

Website: www.jc.ac.th

Cover: Ryo Yamashita <ryoyamashita.com>

ISSN: 0125-8192

Price: 120 Baht

สารบัญ

บทบรรณาธิการ	6
พื้นที่แห่งความปรารถนาของชายรักชายในนวนิยายเรื่อง <i>ปรมาจารย์ลัทธิมาร</i> เมธาวี สิมมา	10
ความพิการกับความปกติธรรมดา: การต่อสู้เชิงความหมายความพิการของ คนพิการในยูทูบ อารดา ครุจิต	38
ช่างภาพสารคดีกับการชุมนุมทางการเมือง: การสร้างความหมายผ่านการถ่ายภาพ และการออกแบบหนังสือ กรณีหนังสือภาพ <i>End in This Generation</i> กานตชาติ เรืองรัตนอัมพร	111
การพัฒนาการรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะ ของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส วิไลวรรณ จงวิไลเกษม ชาติณรงค์ วิสุตกุล	172
การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วม ของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อภิเชก บานแย้ม ณัฐวิภา สิ้นสุวรรณ	207

“แม่หญิงล้านนา” ในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า): 249

ความสัมพันธ์ของอำนาจที่ล้นไหลไปมา

ระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษในโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญ

ทิพย์พู่ กฤษสุนทร

ทิมมพร เอี่ยมไร่

بوبในศตวรรษที่ 21 ในภาพยนตร์สั้นเรื่อง 304

He Is a Real Ghost, Please Trust Us

ชนินทร เพ็ญสุตร

บรรณนิทัศน์: อ่านอนาคตสุขภาพจิตในสังคมไทย พ.ศ. 2576- 339

การสื่อสารอยู่ตรงไหนในฉากทัศน์ของการพัฒนา

นิธิดา แสงสิงแก้ว

ทัศนะหรือข้อคิดเห็นในบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ วารสารศาสตร์ ฉบับนี้ เป็นของผู้เขียนแต่ละท่าน มิใช่ทัศนะหรือข้อคิดเห็นของกองบรรณาธิการ หรือของคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้ประสงค์จะขอคำขอความใดจากวารสารฉบับนี้ไปเผยแพร่จะต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียนตามกฎหมายว่าด้วยลิขสิทธิ์เสียก่อน

บทบรรณาธิการ “แนวรบเชิงสัญญะ เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง”

“สัญญะ” หรือ “sign” เป็นศัพท์บัญญัติที่นักคิดในกลุ่มสัญวิทยา (semiology) หรือสัญศาสตร์ (semiotics) ให้ความสนใจศึกษามานานหลายทศวรรษ สัญญะเป็นตัวแทนความหมายที่ “มากไปกว่าตัวมันเอง” (something other than itself) ซึ่งผู้สื่อสารตั้งใจเข้ารหัสเพื่อแพร่กระจายไปสู่บรรดาผู้รับสารที่แตกต่างหลากหลาย

แม้ในยุคแรก ความสนใจวิเคราะห์สัญญะจะได้อิทธิพลมาจากทฤษฎีกลุ่มโครงสร้างนิยม (structuralism) ซึ่งเน้นการค้นหาโครงสร้างแบบแผนที่หยุดนิ่งว่า กระบวนการสร้างความหมายก่อตัวขึ้นมาเป็นสัญญะต่างๆ ได้อย่างไร แต่ทว่า เมื่อนักคิดรุ่นหลังๆ อาทิ Roland Barthes หรือ Umberto Eco เริ่มผสานทฤษฎีเชิงวิพากษ์ (critical theory) เข้ามาศึกษาเรื่องความหมาย หรือแม้แต่การขยายตัวของนักคิดในกลุ่มหลังโครงสร้างนิยม (post-structuralism) ออกไปอย่างกว้างขวาง วงวิชาการสัญศาสตร์จึงค่อยๆ เขียนมาตั้งคำถามต่อว่า สัญญะและการติดตั้งรหัสความหมายหนึ่งๆ นั้น เป็นผลเนื่องมาแต่ “อำนาจ” ของใคร หรือวาทกรรมสังคมแบบใด รวมถึงการหันไปตรวจสอบว่า พลังของผู้รับสารในฐานะปัจเจกผู้กระทำการ (human agency) สามารถต่อรองกับ “อำนาจ” ดังกล่าวในขั้นตอนการตีความถอดรหัสได้ถึงระดับใด

อิทธิพลของทฤษฎีสัญวิทยาดังที่ได้กล่าวมานี้ เป็นเหตุปัจจัยที่ผู้นิพนธ์บทความอันหลายหลากในวารสารวิชาการ *วารสารศาสตร์ ฉบับปริทัศน์* เล่ม “แนวรบเชิงสัญญะ เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง” ได้ร่วมกันผลิตชิ้นงานซึ่งสะท้อนให้เห็นพลังแห่งสัญญะที่เวียนว่ายอยู่ในพื้นที่ของภาษาและการสื่อสารหลายๆ รูปแบบ อันเป็นส่วนหนึ่งของ “การเมืองทางวัฒนธรรม” (cultural politics) ที่ชวนใคร่ครวญครุ่นคิดภายใต้เนื้อหาบทความที่ต่างกันไป

หากสัญญะเป็นสมรภูมิแห่ง “การเมืองระดับจุลภาค” (micro-politics) หรือการต่อสู้ที่เหมือนเป็นเรื่องเล็กน้อย และไม่น่าจะมีอะไร แต่กลับทรงพลังอย่าง

ยิ่งในชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล บทความสองเรื่องแรกได้สาธิตให้เห็นพลังของสัญญาในพื้นที่สื่อเล็กๆ ที่ไร้สาระดังกล่าว เริ่มต้นจาก เมธาวิ สิมมา กับการวิเคราะห์นวนิยายเรื่อง *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* ในฐานะเรื่องเล่าจินตนาการแห่งการต่อรองกับบรรทัดฐานทางเพศแบบปิตาธิปไตยและชนบแห่งรักต่างเพศที่จำกัดคับแคบในดินแดนหลังม่านไม้ไผ่ และเผยให้เห็นการสื่อสารความปรารถนาแห่งตัวละครชายรักชายผ่านสัญญาในโลกแฟนตาซีเทพเซียน-กำลังภายใน อันเป็นส่วนหนึ่งของการเรียกร้องให้เล็งเห็นและยอมรับความแตกต่างทางเพศวิถีของมนุษย์

จากการเมืองเรื่องเพศวิถีสู่การเมืองเรื่องความพิการ ในบทความถัดมาของ อารดา ครุจิต กับการศึกษาการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการในพื้นที่สื่อออนไลน์ YouTube ด้วยการประยุกต์แนวคิดทฤษฎีปฏิบัติการแห่งชีวิตประจำวัน (practice of everyday life) ของ Michel de Certeau ผู้เขียนได้เชิญชวนให้เราเข้าสู่สังเวียนต่อสู้เชิงสัญญะที่คนพิการใช้เรื่องเล่าที่ดูจะเป็นปกติวิสัย ทั้งกิจกรรมยามว่าง กิจวัตรประจำวัน และกิจกรรมครัวเรือน เพื่อสื่อสารหรือสร้างความหมายว่า คนพิการก็คือมนุษย์คนหนึ่งที่มีคุณค่าและมีสิทธิเข้าถึง “ความสุข” ที่จะขานรับทำนองชีวิตของตนได้ว่า “ก็เป็นคนธรรมดาไม่พิเศษ ก็เป็นคนที่ได้เดินอย่างคนทั่วไป”

เขยิบจากการเมืองในชีวิตประจำวันมาสู่ “การเมืองระดับมหภาค” (macro-politics) เมื่อท้องถิ่นที่เราสัญจรได้กลายเป็นปริณทณแห่งการชุมนุมเพื่อต่อสู้ทางการเมืองของคนรุ่นใหม่ที่ถูกขืนมาตอบโต้ต่อกรกับอำนาจรัฐกานตชาติ เรื่องรัตนอัมพร ได้สะท้อนย้อนรอยการทำงานจริงในสนามของช่างภาพสารคดี ที่จะสื่อสารความหมายและบอกเล่าเรื่องราวของเหตุการณ์ชุมนุม โดยแปลงออกมาเป็นระบบสัญญะของภาพถ่ายภายใต้กรอบจริยธรรมแห่งการนำเสนอเรื่องเล่าในสถานการณ์อันย้อนแย้งของการเคลื่อนไหวทางการเมือง ที่ทั้งเปราะบางอ่อนไหว แต่ก็รุนแรงทางร่างกายและจิตใจอยู่ในที

ในขณะเดียวกัน วิไลวรรณ จงวิไลเกษม และชาติณรงค์ วิสตุกุล ได้เลือกนำเสนอโมเดลการทำงานของทีมนักข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส จากการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการและวิเคราะห์เนื้อหารายการ

แนวสืบสวน ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่า ถ้าชาวสืบสวนเป็นช่องทางการผลิตความหมายของสื่อโทรทัศน์สาธารณะด้วยแล้ว ขั้นตอนของการลงรหัสตั้งแต่กำหนดเป้าหมายกำหนดวาระ จนถึงลงมือผลิตสาร สามารถสกัดเป็นแบบจำลองหรือโมเดลออกมาให้เห็นเป็นลักษณะหน้าตาอย่างไร

ท่ามกลางแรงโหมกระหน่ำของนโยบาย “อำนาจละมุน” (soft power) ของภาครัฐในปัจจุบัน หากท้องถิ่นจะยกระดับผลิตผลทางการเกษตรขึ้นเป็นตราสัญลักษณ์เพื่อสื่อสารในวงกว้างออกไป อภิเชก บานแย้ม และณัฐวิภา สิ้นสุวรรณ ได้ฉายให้เห็นแนวทางรูปธรรมผ่านกรณีของการพัฒนาแบรนด์ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านต้นน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพบว่า มันเทศไม่ใช่เพียงแค่พืชหัวใต้ดินอีกต่อไป หากแต่กระบวนการสร้างสรรค์ตราสินค้าได้เนรมิตให้มันเทศมีมูลค่าเชิงสัญญา ผ่านทั้งองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ ประสานกับการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกกลุ่มที่จะเข้าไปจัดการสื่อสารการตลาดผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรได้จริง ๆ

ปิดท้ายกับสองบทความที่ใช้กรณีสัญญากับการต่อสู้ในวิถีแบบท้องถิ่นนิยม (localism) โดยเฉพาะประเด็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ เริ่มจากทิพย์พฐ กฤษสุนทร และทิฆัมพร เอี่ยมเรไร กับการหวนย้อนไปทำความเข้าใจสื่อพิธีกรรมผีป่วนุชาบรรพบุรุษของชุมชนล้านนา ทั้งนี้ หากพิธีกรรมเป็นโลกสัญลักษณ์ที่ไหลลื่นระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับพื้นที่สามัญ พลวัตของสตรีล้านนาในสื่อประเพณีบูชาผีป่วนุชาจึงไม่ต่างไปจากเวทีต่อสู้เรื่องตัวตนและสถานะทางสังคมของผู้หญิงท้องถิ่น และที่สำคัญ ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้น การสั่งสมและแปลงทุนต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งของการสถาปนาทุนสัญลักษณ์เพื่อช่วงชิงอำนาจเชิงวัฒนธรรมที่มีขึ้นมีลงในบริบทอันผันแปรของสังคมความเชื่อแบบล้านนาด้วยเช่นกัน ในขณะที่อีกหนึ่งบทความของ ชนิทร เพ็ญสูตร กับการวิเคราะห์ตัวบทภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* ได้ฉายภาพเชิงสัญญะของผีปอบในหนังสือคดีล่อเลียนเรื่องนี้ ที่สะท้อนการดิ้นรนต่อสู้เพื่อดำรงอยู่ของความเชื่อดั้งเดิมแห่งท้องถิ่น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่ถาโถมเข้ามาในชีวิตทางสังคมเศรษฐกิจอีสานในศตวรรษที่ 21

เพราะสัญญาไม่ใช่เพียงแค่ตัวแทนความหมายที่มากไปกว่าตัวมันเอง หากแต่เป็นระบบภาษาเชิงการเมืองของการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจและผลประโยชน์ ทั้งระหว่างปัจเจกกับโครงสร้าง หรือระหว่างระบบคิดและการให้คุณค่าที่แตกต่างหลากหลายกันไป วารสารวิชาการ วารสารศาสตร์ ฉบับเล่ม “**แนวรบเชิงสัญญา เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง**” ถือเป็นผลผลิตที่ประมวลและชวนเชิญให้เราทำความเข้าใจ “สงครามแห่งสัญญา” (sign wars) ผ่านหลายๆ กรณียศึกษา หากว่าดำรงอยู่อย่างปะทุคุกรุ่นในพื้นที่การสื่อสารและโลกความเป็นจริงรอบตัวเรา

สมสุข หินวิมาน

บรรณาธิการ

พื้นที่แห่งความปรารถนาของชายรักชายในนวนิยาย เรื่อง *ปรมาจารย์ลัทธิมาร*¹

เมธาวิ ลิ้มมา²

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์การผลิตสร้างพื้นที่แห่งความปรารถนาของตัวละครชายรักชายในนวนิยายเรื่อง *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* จากการศึกษาพบว่า พื้นที่ของผู้ชายผลิตสร้างความเป็นชายรักต่างเพศไปพร้อมกับความเป็นชายรักเพศเดียวกัน การรวมกลุ่มของสังคมชายล้วนและการช่วยเหลือเกื้อกูลที่มาพร้อมมิตรภาพของผู้ชาย เปิดโอกาสให้ตัวละครแสดงออกถึงความปรารถนาทางเพศระหว่างชายกับชาย และนำมาสู่การสร้างสายสัมพันธ์ลึกซึ้งแบบรักเพศเดียวกัน แม้ว่ากลุ่มสังคมชายล้วนจะปฏิบัติต่อกันด้วยกฎของผู้ชาย และมีแนวทางสอดคล้องกับค่านิยมปิตาธิปไตยที่ยึดถือชนบรืกต่างเพศเป็นสำคัญ แต่ตัวละครชายรักชายเรียนรู้ที่จะประกอบสร้างพื้นที่แห่งความปรารถนามาต่อรองกับบรรทัดฐานทางเพศที่จำกัดคับแคบ โดยอาศัยแนวเรื่องความเป็นนวนิยายแฟนตาซีเทพเซียนกำลังภายใน เพื่อเรียกร้องให้มองเห็นและยอมรับความเป็นปัจเจกชนที่แตกต่าง

คำสำคัญ: พื้นที่แห่งความปรารถนา ชายรักชาย ความเป็นชาย การต่อรองแฟนตาซี

^{*} วันที่รับบทความ 27 กุมภาพันธ์ 2566; วันที่แก้ไขบทความ 9 มิถุนายน 2566; วันที่ตอบรับบทความ 23 มิถุนายน 2566

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตเรื่อง *จากมิตรภาพสู่ความรัก: การศึกษาความปรารถนาระหว่างชายกับชายในปรมาจารย์ลัทธิมารของโม้เซียงตงชิว* ทั้งนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ชุติมา ประภาสวุฒิสาร อาจารย์ที่ปรึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความสำหรับคำแนะนำอันเป็นประโยชน์จนทำให้บทความนี้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

² นิสิตปริญญาโท ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Space of Desire in Male Homosexual Relationships in the Boy Love Novel *The Founder of Diabolism*

Maythavee Simma³

Abstract

This article aims to analyze the creation of a “space of desire” in the homosexual relationships of male characters in the Boys’ Love novel *The Founder of Diabolism*. The study finds that masculine space produces heteronormative desires alongside homosexual ones. The formation of an all-male society and the support and solidarity that come with the friendships of the male protagonist provide an opportunity for the characters to express their homosexual desires, leading to the development of profound same-sex relationships. Even though the all-male society operates under male norms and aligns with patriarchal values prioritizing heterosexual relationships, the male characters in homosexual relationships learn to negotiate their “space of desire” against these restrictive gender norms. By leveraging the narrative structure of the fantasy genre and its supernatural elements, they demand recognition and acceptance of their difference.

Keywords: space of desire, male homosexual relationships, masculinity, negotiation, fantasy

³ MA student, Department of Comparative Literature, Faculty of Arts, Chulalongkorn University

เกริ่นนำ: ภูมิหลังของ *ปรมาจารย์ลัทธิมาร*

ปรมาจารย์ลัทธิมาร หรือ *ม่อเต๋าจู่ซือ* (*Mo Dao Zu Shi*) เป็นนวนิยาย Boys' Love แต่งโดยนักเขียนจีน นามปากกาโมเซียงถงซิว (Mo Xiang Tong Xiu) เผยแพร่ผ่านช่องทางออนไลน์บนเว็บไซต์ จิ้นเจียงเหวินเสวียเจิง (Jinjiang Wenxue Cheng) ช่วงปี ค.ศ. 2015-2016 ตีพิมพ์หนังสือครั้งแรกด้วยฉบับได้หัวน ในปี ค.ศ. 2016 (*Mo Dao Zu Shi Fandom*, 2019) ก่อนที่สำนักพิมพ์เบเกอร์บู๊ค ติดต่อซื้อลิขสิทธิ์ฉบับได้หัวนมาแปลและตีพิมพ์ในประเทศไทย *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* ฉบับแปลภาษาไทย เป็นนวนิยายชุด 5 เล่มจบ แปลโดย อลิส จัดพิมพ์เล่มแรกเดือนมีนาคม ค.ศ. 2019 และวางจำหน่ายเล่มพิเศษเพิ่มเติมเดือนธันวาคม ค.ศ. 2020 แปลโดย เหลียงเหลียง

ภาพที่ 1 หน้าปกนวนิยายชุด *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* จำนวน 5 เล่ม พร้อมเล่มพิเศษ 1 เล่ม ของ โมเซียงถงซิว

ที่มา: <http://www.bakerypublishing.com>

ปรมาจารย์ลัทธิมาร เป็นนวนิยาย Boys' Love/BL ที่ดำเนินเรื่องได้ขนบแฟนตาซีเทพเซียนกำลังภายใน (xianxia) ถือเป็นนวนิยายประเภทหนึ่งที่ได้ได้รับความนิยมสูงในกลุ่มผู้อ่านวรรณกรรมออนไลน์ BL ผลิตและเสพผลงานโดยผู้หญิงเป็นหลัก เริ่มเป็นที่รู้จักในจีนช่วงต้นทศวรรษ 1990 ในชื่อตันเหมย (danmei) กระแสโลกาภิวัตน์เปลี่ยนช่องทางสนทนาต่างๆ ในพื้นที่ปิดและชุมชนออนไลน์ขนาดเล็กของ BL มาสร้างวัฒนธรรมย่อยบนเว็บไซต์หลักและสื่อ

อินเทอร์เน็ตขนาดใหญ่ (Yang and Xu, 2015: 133) อินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่ที่ค่อนข้างเปิดกว้าง ทางการเงินควบคุมและสอดส่องเนื้อหาในช่องทางนี้น้อยกว่าสื่อโทรทัศน์ วิทยุ และสิ่งพิมพ์ (Deklerck and Wei, 2015: 19-20) ชุมชนดิจิทัลช่วยเพิ่มการเข้าถึงโอกาสของกลุ่มคนชายขอบ และมีคุณประโยชน์อย่างมากต่อนักเคลื่อนไหวเพื่อคนรักเพศเดียวกันในจีน อย่างไรก็ตาม ศิลปินและนักเคลื่อนไหวในกลุ่มควียร์ต้องเดินบนเส้นแบ่งระหว่างการส่งเสริมการมองเห็นของชุมชนและการฝ่าฝืนคำสั่งของรัฐ (Shaw and Zhang, 2017: 14) สื่อและสื่อสารมวลชนถูกควบคุมให้อยู่ภายใต้นโยบายและระเบียบของรัฐจีนอย่างเข้มงวด นักเขียนและเว็บไซต์วรรณกรรมชั้นนำที่เผยแพร่ผลงาน BL มีอำนาจน้อยนิดเมื่อต้องเผชิญหน้ากับการปราบปรามของรัฐ พวกเขาได้รับผลกระทบอย่างหนักจากมาตรการตรวจสอบเนื้อหาและต้องเฝ้าระวังการปิดกั้นเนื้อหาด้วยตนเอง (Tian, 2020: 118)

เหตุผลที่ผู้ชื่นชอบงาน BL ต้องเฝ้าระวังการแทรกแซงของรัฐ เป็นเพราะคุณลักษณะเฉพาะของ BL เน้นนำเสนอความรักระหว่างเพศเดียวกัน และเปิดเผยเนื้อหาทางเพศอย่างโจ่งแจ้ง วัฒนธรรม BL ถูกมองว่าผิดเพี้ยนและทำลายวัฒนธรรมกระแสหลักตั้งแต่แรกเริ่ม (Tian, 2020: 118) ในบริบทสังคมจีนลัทธิขงจื้อถือเป็นหนึ่งในรากฐานวัฒนธรรมและจิตวิญญาณทางสังคม มีการจัดวางความสัมพันธ์ทางเพศและความสัมพันธ์ระหว่างวัยที่นำไปสู่การสร้างระเบียบทางการเมือง (Stacey, 1983: 16) หลักการของขงจื้อหล่อหลอมมายาคติว่าผู้ชายสำคัญต่อสังคมจีน ผู้หญิงจึงต้องสยบยอมต่อปิตาธิปไตย แม้หลังก่อตั้งสาธารณรัฐประชาชนจีน ทางพรรคคอมมิวนิสต์มีอุดมการณ์สร้างครอบครัวประชาธิปไตยใหม่เพื่อล้มล้างปิตาธิปไตยของขงจื้อ บนพื้นฐานการเลือกแต่งงานเสรี มีคู่สมรสคนเดียว และการแต่งงานต่างเพศที่ทุกเพศมีสิทธิเท่าเทียม โดยสรุปว่า แนวทางดังกล่าวเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาในระดับสากล และเป็นการสร้างพื้นฐานชีวิตครอบครัวที่มั่นคงปรองดอง (Stacey, 1983: 116) ทว่าหลักการนี้ไม่ได้สอดรับและสร้างความหวังให้ผู้มีความหลากหลายทางเพศเลย สังคมจีนยังคงยึดมั่นในบรรทัดฐานรักต่างเพศ แม้ว่ารกร่วมเพศจะไม่ผิดกฎหมายในประเทศจีน

แต่คนกลุ่มนี้ก็ยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ (จุดยืนของรัฐบาลจีนยังคงไม่สนับสนุน ไม่คัดค้าน ไม่ส่งเสริม) เว็บไซต์เฉพาะกลุ่มรักร่วมเพศ “ถงจื่อ” (tongzhi) จึงมีแนวโน้มว่าถูกปิดกั้นเนื้อหาหรือปิดตัวลงโดยง่าย (Shaw and Zhang, 2017: 4) ดังที่ เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน ค.ศ. 2017 China Netcasting Service Association ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักงานกำกับดูแลสื่อมวลชน สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ ภาพยนตร์ และโทรทัศน์แห่งชาติจีน (SAPPRFT) ได้เผยแพร่แนวทางใหม่ที่ควบคุมการใช้อินเทอร์เน็ต มีเนื้อหาบางส่วนกล่าวว่า พฤติกรรมรักร่วมเพศนับเป็นหนึ่งในกิจกรรมทางเพศที่ผิดปกติ และห้ามนำเสนอภาพแทนนี้เนื่องจากสื่อถึง “ภาพอนาจารและรสนิยมที่หยาบโลน” (Tian, 2020: 118)

นวนิยายออนไลน์เรื่อง *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* ปรากฏตัวท่ามกลางความระส่ำระสายของมาตรการกวาดล้างเนื้อหาที่นำเสนอความสัมพันธ์แบบรักร่วมเพศขั้นเด็ดขาดของรัฐบาลจีน ช่วงเวลาเดียวกันมีนักเขียนชาวจีนนามว่า “เทียนอี้” ถูกตัดสินจำคุก 10 ปี เพราะเขียนและวางจำหน่ายนวนิยายรักเพศเดียวกัน (Wang, 2018) แม้ภายหลัง *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* จะถูกปิดกั้นเนื้อหาบนเว็บไซต์จีนเจียงในปี 2019 จนถึงปัจจุบัน รวมถึงถูกระงับตีพิมพ์หนังสือฉบับจีนแผ่นดินใหญ่เช่นกัน แต่ด้วยความมอมการฉ้อโกงและการปรับตัวอย่างทันต่อเหตุการณ์ของผู้แต่ง ก่อนที่จะถูกเพ่งเล็งจากรัฐ *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* ก็ถูกส่งถึงมือผู้อ่านหลายประเทศทั่วโลกแล้ว นวนิยายฉบับแปลอังกฤษที่ลงเนื้อหาตั้งแต่ต้นจนจบได้ปรากฏอยู่บนเว็บไซต์อื่นที่ยากเกินกว่าจะตรวจสอบของทางการจีน ไม่เพียงถึงฉวยใช้ความคลุมเครือระหว่างพื้นที่เปิดและพื้นที่ปิดของไซเบอร์สเปซเพื่อนำเสนอชิ้นงานที่เสี่ยงต่อการถูกปิดกั้น

ไม่เพียงถึงฉวยส่งตัวบทนวนิยายไปตีพิมพ์รูปเล่มที่ได้หวั่น ดังที่นักเขียน BL บางคนไขว่คว้าการตีพิมพ์ในได้หวั่น เพราะต้องการรักษาผลงานในรูปแบบสิ่งพิมพ์แทนที่จะทำเงิน (Yang and Xu, 2015: 134) บทเรียนของเทียนอี้สอนว่า การพิมพ์หนังสือและเผยแพร่เนื้อหาชายรักชายในจีนแผ่นดินใหญ่เป็น

เรื่องยุ่งยาก และเสี่ยงอันตรายถึงชีวิต *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* เลือกได้วันซึ่งเป็นพื้นที่ที่เปิดรับความหลากหลายทางเพศ สามารถซื้อ-ขายผลงาน BL ได้อย่างสบายใจและปลอดภัย หลังจากนั้นก็มีหลายประเทศติดต่อซื้อลิขสิทธิ์นวนิยายไปแปลหลายภาษา อาทิ เกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนาม รัสเซีย อังกฤษ ไม่เพียงลงซีรี่ย์ได้พักกระแสนิยมของ *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* ไปโลดแล่นบนพื้นที่สื่อหลากหลาย ดังที่นวนิยายได้รับนำไปดัดแปลงเป็นหนังสือการ์ตูน เรดิโอดราม่า การ์ตูนโทรทัศน์ ภาพยนตร์ และละครโทรทัศน์ออนไลน์ ทั้งนี้ต้องผ่านการปรับเนื้อหาให้เหมาะสมสอดคล้องกับมาตรการควบคุมสื่อของทางการจีน โดยเฉพาะการปรับลดเนื้อหาที่เอ่ยถึงความสัมพันธ์ชายรักชายอย่างเปิดเผยให้เป็นเพียงมิตรภาพระหว่างลูกผู้ชาย

ไม่เพียงลงซีรี่ย์เป็นหนึ่งในนักเขียน Boys' Love ที่ถูกกีดกันการเผยแพร่ผลงาน แต่เพราะความพยายามปฏิบัติตามข้อตกลงด้วยการเซ็นเซอร์ตัวเอง ไม่ฝ่าฝืนละเมิดกฎของทางการจีน จึงเป็นลู่ทางให้กลุ่มนักอ่านเข้าถึงและได้สัมผัสความเป็น *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* ทั้งยังเป็นช่องทางที่เพิ่มโอกาสให้หลายคนมองเห็นนวนิยาย BL ในเชิงขับเคลื่อนสังคมมากขึ้น ดังที่ Ling Yang and Yanrui Xu กล่าวว่า BL ไม่เพียงให้การตอบรับเรื่องที่ผิดแปลกของความสัมพันธ์ชายรักชายเท่านั้น แต่ยังเป็น “เครื่องมือทางจิต” ที่ช่วยให้ผู้หญิงจินตนาการถึงทางเลือกอื่นของความสัมพันธ์ทางเพศ การสำรวจอัตลักษณ์แห่งตน และการวางกลยุทธ์สำหรับนำเสนอบทบาททางเพศแบบใหม่ที่ก้าวออกจากกรอบการถูกจองจำด้วยปิตาธิปไตย (Yang and Xu, 2015: 135) นวนิยายเรื่อง *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* จึงไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบรสชาติอันแปลกใหม่ให้ผู้อ่าน หรือเติมเต็มจินตนาการที่นักเขียนสตรีปรารถนาเท่านั้น ทว่าอาจกำลังต่อสู้กับความหมายของชุดบรรทัดฐานทางเพศที่อำนาจรัฐผลิตขึ้นอย่างคับแคบ โดยอาศัยแนวเรื่องความเป็นนวนิยายแฟนตาซีเทพเซียน-กำลังภายใน เพื่อใช้นำเสนอความสัมพันธ์แบบชายรักชาย

พื้นที่แห่งความปรารถนา: การต่อรองสู่การบรรลุความปรารถนาของชายรักชาย

ปรมาจารย์ลัทธิมาร กล่าวถึงจอมมารสติวิปลาส “เว่ยอู่เซียน” ที่ตายแล้วกลับชาติมาเกิดใหม่ในร่างของ “โมเสวียนอวี่” เด็กหนุ่มผู้มีรสนิยมรักใคร่ผู้ชาย การได้รับโอกาสให้มีชีวิตในชาติภพใหม่ร่างใหม่ของเว่ยอู่เซียน ทำให้เขาได้กลับมาพบ “หลานวังจี” คู่รักคู่แค้นในวัณวาน และสานต่อความสัมพันธ์ร่วมกันอีกครั้งในแบบพิเศษกว่ามิตรภาพลูกผู้ชายทั่วไป ทว่าความรักระหว่างชายรักชายเป็นเรื่องยากในสังคม ทำให้ตัวละครต้องผ่านบททดสอบนานัปการกว่าจะได้รักกัน ปรมาจารย์ลัทธิมาร กล้านำเสนอเนื้อหาที่สื่อถึงความสัมพันธ์ชายรักชาย อันเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ต้องห้ามภายใต้สังคมจีนที่ยึดมั่นแนวคิดปิตาธิปไตยเข้มข้น และเรื่องราวสะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ภายในนวนิยายไม่ได้ต่างจากพื้นที่ภายนอกที่ความสัมพันธ์แบบชายรักชายถูกกีดกันเลย แต่ด้วยความผูกพันใกล้ชิดของสายเลือดวายทำให้เกิดการแสวงหาช่องทางรุกกล้าและต่อรองกับโลกที่ถูกครอบงำด้วยบรรทัดฐานรักต่างเพศ

ในขณะที่นักเขียน “โมเสวียนอวี่” รับมือกับอำนาจรัฐและต่อสู้ทุกวิถีทางเพื่อให้นวนิยายเรื่องนี้โลดแล่นบนพื้นที่สื่อได้อย่างสง่างามและเป็นที่รู้จักทั่วโลก จนเกิดกระแสปรมาจารย์ลัทธิมารฟีเวอร์ สร้างตำนานบทใหม่ให้จีนแผ่นดินใหญ่ ตัวละครชายรักชายใน ปรมาจารย์ลัทธิมาร อย่างเว่ยอู่เซียนและหลานวังจีก็เผยให้เห็นว่า ทั้งคู่เรียนรู้ที่จะประกอบสร้างพื้นที่แห่งความปรารถนาภายใต้ข้อจำกัดของวัฒนธรรมกระแสหลักเช่นกัน พื้นที่แห่งความปรารถนาดังกล่าวไม่เพียงขับเคลื่อนให้เกิดการสนองตอบความปรารถนาของชายรักชาย แต่ยังเป็นพื้นที่ที่ตัวละครใช้ต่อรองและวิพากษ์บรรทัดฐานรักต่างเพศบางประการที่บังคับเกาะเกณฑ์ชีวิตคนอย่างไร้ความเป็นธรรมด้วย

กลุ่มสังคมชายล้วนของชุมชนผู้บำเพ็ญเพียรปฏิบัติต่อกันด้วยกฎลูกผู้ชาย และมีแนวทางสอดคล้องกับค่านิยมปิตาธิปไตยที่ยึดถือชนบรืงต่างเพศเป็นสำคัญ แต่เชื่อว่าทุกคนจะเต็มใจโอบรับแบบแผนหรือปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ได้อย่างกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียว ดังที่ Judith Butler ชี้ให้เห็นว่า เพศไม่ควรถูกตีความ

ว่าเป็นอัตลักษณ์ที่มั่นคง เพศสภาพต้องการการการแสดงซ้ำๆ เป็นการซ้ำอีกครั้ง และฉายภาพซ้ำเหตุการณ์นั้นๆ ตามชุดความหมายที่สังคมกำหนดไว้ รวมถึงได้รับการยอมรับว่าเป็นรูปแบบทางโลกและพิธีกรรมที่เกิดขึ้นโดยความชอบธรรม (Butler, 1999: 178) อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติตามหน้าที่และบรรทัดฐานทางเพศอย่างการย่ำซ้ำๆ ก็กลับทำลายตัวเองจากสิ่งไม่คาดฝัน เช่น การหนีห่างจากบรรทัดฐาน การยอมจำนน และแม้แต่การทำลายบรรทัดฐานทางเพศเสียเอง จนมีช่องว่างสำหรับก่อเกิดรูปแบบใหม่ของชีวิตทางเพศ (Butler et al., 2016: 18) ภายใต้พื้นที่ที่ถูกผู้ชายจึงมองเห็นความทับซ้อนระหว่างพื้นที่ที่ผลิตสร้างความ เป็นชายรักต่างเพศไปพร้อมกับความเป็นชายรักเพศเดียวกัน อันสะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ทั้งสองรูปแบบแท้จริงแล้วมีความใกล้ชิดกันมาก การรวมกลุ่มของสังคมนายฉ้วนและการช่วยเหลือเกื้อกูลที่มาพร้อมมิตรภาพถูกผู้ชาย เป็นการเปิดโอกาสให้ตัวละครสามารถแสดงออกถึงความปรารถนาทางเพศระหว่างชายกับชาย และนำมาสู่การสร้างสายสัมพันธ์ลึกซึ้งแบบรักเพศเดียวกัน

ลาแล้วอาศรมวิเวก: การปลดปล่อยความปรารถนาทางเพศในโรงเตี๊ยมอันเร้าร้อน

“อาศรมวิเวก” ในดินแดนร้านเมฆาเมืองกุซุ เป็นห้องตำรากับห้องนอนของ “หลานวังจี” ผู้คุมกฎสกุลหลาน ไม่มีผู้ใดได้รับอนุญาตให้เข้ามาในสถานที่แห่งนี้ ส่วนหนึ่งเพราะถูกสงวนไว้เป็นพื้นที่ส่วนตัวสำหรับฝึกฝนวิชา หลานวังจีนั่งติดพิณชำระจิตใจในสภาวะฌานสงบนิ่งมาโดยตลอด กระทั่งเว่ยอู่เซียนอย่างกรายเข้ามาในพื้นที่แห่งนี้ ความลับที่เก็บซ่อนไว้จึงถูกเปิดเผยขึ้น เว่ยอู่เซียนผู้เสพติดการร่ำสุราได้กลืนสุราเจือปนกลิ่นจันทน์หอมในอากาศ ก่อนค้นพบว่าอาศรมวิเวกที่ตั้งอยู่ในแดนเซียนอันบัญญัติกฎ “ห้ามสุรา” โดยเด็ดขาด กลับมีสิ่งแปลกปลอมอย่างใหญ่สุราอัดแน่นใต้พื้นกระดาน ทั้งยังเป็นสุราหมักจักรพรรดิแย้มสรวลที่เลื่องชื่อเรื่องรสชาติล้ำเลิศที่สุดด้วย หลักการฝึกฝนตนของสกุลหลานเป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อมุ่งเผาผลาญกิเลสให้เบาบาง ละเว้นการยึดติดกามตัณหาอย่างความปรารถนาและความใคร่ การขาดสติและลุ่มหลงมัวเมา

ในฤทธิ์สุราถือเป็นการทำลายภาพลักษณ์ความเป็นชายที่สมบูรณ์แบบ เพื่อให้สามารถควบคุมอารมณ์และความปรารถนาของตนได้ กฎห้ามและต้องสุราจึงเป็นหนทางป้องกันที่ดีที่สุด อย่างไรก็ตาม ข้อห้ามดื่มสุราของสำนักเขียนซึ่งตั้งอยู่ในเมืองที่มีชื่อด้านสุราสเลิศ อีกทั้งผู้ที่ลักลอบนำสุราเข้ามายังเป็นผู้คุมกฎอย่างหลายนั่งจี้เสียเองก็ได้เผยให้เห็นความย้อนแย้งของกฎดังกล่าวว่า การฝึกปฏิบัติความเป็นชายให้อยู่ภายใต้ระเบียบวินัยไม่ได้ผลิตสร้างความเป็นชายที่ตรงตามชนบ ตรงกันข้าม กลับส่งเสริมให้เกิดการละเมิดในพื้นที่และสร้างความผิดแปลกให้กับความเป็นชายมากกว่าเดิม หรือแท้จริงแล้วความแปลกแยกนี้ก็อาจมีอยู่ในตัวตนของผู้บำเพ็ญเพียรสกุลหลานตั้งแต่แรกเริ่ม สังเกตได้จากการเข้าร่วมงานชุมนุมผู้บำเพ็ญเพียร

สกุลหลานเลื่องชื่อด้านไม่ดื่มสุราแตกต่างจากตระกูลอื่นๆ ครั้งหนึ่งหลานซีเงินและหลานวังจี้ถูกขอคารวะสุราจาก “จินจื่อชวิน” ผู้เที่ยวเดินคารวะสุรากับผู้อื่นทั่วงาน สำหรับจินจื่อชวินและผู้บำเพ็ญเพียรรายอื่น สุราคือโอสถวิเศษที่ช่วยพิสูจน์ความเป็นลูกผู้ชายตัวจริง การดื่มสุราหมดจอกโดยไม่ล้มถือเป็นยอดคนดังที่จินจื่อชวินประกาศว่า “ดื่มแค่จอกสองจอกคงไม่ถึงกับล้มหรือก ซ้ำดื่มแปดชามก็ยังขี้กระปี่ทะยานฟ้าได้อยู่เลย!” (โมเชียงถงชีว, 2563: 5) สิ้นคำรอบด้านก็เต็มไปด้วยเสียงสรรเสริญเยินยอ สะท้อนถึงความมุ่งหวังให้ศิษย์สกุลหลานแสดงความเป็นชายที่เหนือกว่าออกมา เพราะยิ่งคอแข็งดื่มสุราได้มากโดยไม่เมา ยิ่งส่งเสริมลักษณะความเป็นชายในอุดมคติได้มากขึ้น ผู้ชายถูกคาดหวังให้ควบคุมสติอารมณ์และคงความแข็งแกร่งให้ได้แม้อยู่ในสภาวะไม่คงที่

ในกลุ่มผู้บำเพ็ญเพียร “สุรา” ยังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อแสดงความเป็นหนึ่งเดียวของลูกผู้ชายด้วย ตามที่จินจื่อชวินหยิบยกความเป็นพี่น้องมาชมเชยศิษย์เอกสกุลหลานเพื่อให้ทำตามความต้องการของตน “สกุลจินและสกุลหลานของพวกเราสนิทชิดเชื้อเหมือนครอบครัวเดียวกัน นับเป็นคนกันเองทั้งนั้น หากพี่น้องสกุลหลานทั้งสองท่านต่างไม่ดื่ม เช่นนั้นก็เท่ากับดูถูกข้า!” (โมเชียงถงชีว, 2563: 4) การหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธการดื่มสุราอาจนำมาสู่ความสับสนต่อการถูกผลักให้อยู่นอกกลุ่ม เพราะหนึ่งในวิธีเข้าสังคมและมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันของ

ลูกผู้ชายปรากฏผ่านงานเลี้ยงสังสรรค์นี้ กฎห้ามสุราของสกุลหลานจึงเป็นความ
ย้อนแย้งที่ด้านหนึ่งเพียรสร้างความเป็นชายผู้เพียบพร้อม แต่อีกด้านการไม่ดื่มก็
อาจทำให้ดูไม่มาดแมนสมชายได้ในคราวเดียว อย่างไรก็ตาม หลานวังจี้ไม่ได้กลัวการ
เป็นแกะดำด้วยการเลือกรับสุรามาดื่มเพื่อรักษาชื่อเสียงและหน้าตาตัวเอง เขายัง
คงแสดงเจตนารมณ์ต่อที่สาธารณะว่าไม่ดื่ม คนเดียวที่ทำให้หลานวังจี้แอบสะสม
สุราและดื่มสุราได้กลับเป็นเว่ยอู่เซียน

หลังจากเว่ยอู่เซียนกลับชาติมาเกิดเขาได้ใช้ชีวิตในอาศรมวิเวกร่วมกับ
หลานวังจี้ทุกคำคืน พร้อมดื่มด่ำสุราที่หลานวังจี้แอบเก็บไว้ให้ โดยที่ผู้ซื้อไม่ได้
ตะตองสุราสักไห รวมถึงเก็บซ่อนความปรารถนาที่มีต่อเว่ยอู่เซียนไว้มืดซิด
หลานวังจี้ยังคงสำรวมกิริยาและรักษากฎเหล็กของดินแดนแห่งนี้ด้วยดี กระทั่ง
ออกนอกดินแดนเร้นเมฆา หลานวังจี้ผู้ปฏิเสธการดื่มสุรามาดลอดจึงไม่อาจ
หัตถานคำเชื้อเชิญของเว่ยอู่เซียนได้ ทุกครั้งที่ผจญภัยนอกวิหารเซียนสกุลหลาน
พื้นที่กึ่งสาธารณะลับๆ ไต๋ซายคาโรงเตี๊ยมได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นที่ร่ำสุรา
ระหว่างกัน เว่ยอู่เซียน ฉกฉวยประโยชน์จากข้อห้ามดื่มสุรามาทองกับหลานวังจี้ว่า
ที่นี่ไม่ใช่แดนเร้นเมฆา ดื่มสุราได้ไม่ผิดกฎ ที่สำคัญทั้งคู่ไม่ได้ดวลสุราอย่างหนัก
เพื่อฝึกฝนหรือประชันความเป็นชายอย่างที่ควรจะเป็น ตรงกันข้าม สุรากลาย
เป็นสิ่งที่ใช้ขับเคลื่อนการแสดงความสามารถทางเพศระหว่างชายกับชายและ
ปลดปล่อยตนเองจากพันธนาการที่รัดรั้ง พื้นที่โรงเตี๊ยมจึงเปรียบเสมือนพื้นที่
ทับซ้อนที่ชายรักชายใช้ต่อรองกับอำนาจความเป็นชายด้วยทางหนึ่ง

โรงเตี๊ยมมีลักษณะเป็นห้องพักค้างคืนให้ผู้คนที่สัญจรผ่านได้อาศัยหลับ
นอน โดยเฉพาะผู้บำเพ็ญเพียรชาย ผู้ผดุงคุณธรรมที่เที่ยวผจญภัยปราบมารแล้ว
แวะเวียนมา ในโรงเตี๊ยมชายหนุ่มร่ำสุรากันอย่างรื่นรมย์ถือเป็นเรื่องปกติของ
ลูกผู้ชาย แต่หลานวังจี้และเว่ยอู่เซียนปล่อยตัวลุ่มหลงไปกับฤทธิ์สุราจนเกินเลย
ร่วมสัมพันธ์ทางเพศกัน จึงเห็นได้ว่า แม้จะอยู่ในพื้นที่เมืองที่อำนาจบิดาธิปไตย
ไหลเวียนอย่างเข้มข้น แต่โรงเตี๊ยมถือเป็นสถานที่หนึ่งที่เอื้อโอกาสให้ชายรักชาย
เป็นตัวของตัวเองได้อย่างเต็มที่ โรงเตี๊ยมจัดสรรการใช้พื้นที่ระหว่างพื้นที่
สาธารณะพร้อมรักษาความเป็นพื้นที่ส่วนตัวของผู้เข้าพักได้เป็นอย่างดี ในพื้นที่กึ่ง

สาธารณะนี้ ชายนอนห้องเดียวกับชายถือเป็นเรื่องปกติ ห้องนอนเป็นพื้นที่ส่วนตัวระหว่างคนทั้งคู่ ที่แม้แต่การลงไปแช่น้ำในอ่างแล้วร่วมกันอย่างเร่าร้อนก็สามารถทำได้โดยไม่มีผู้ใดล่วงรู้ เว่ยอู่เซียนมักล้วงความลับในใจหลานวังจีด้วยการมอมสุราอีกฝ่าย ครั้งแรกทำไปเพราะสนุก แต่ครั้งต่อมา เว่ยอู่เซียนตั้งใจล่อลวงให้หลานวังจีดื่มสุรา ยามเมามายคนโดดเดี่ยวที่ชอบเก็บซ่อนอารมณ์ความรู้สึกมักพลั้งเผลอแสดงความรู้สึกหลงและความปรารถนาที่มีต่อตัวเว่ยอู่เซียนออกมาอย่างลึกซึ้ง เว่ยอู่เซียนชื่นชอบวาจาซื่อตรงและท่าทีเปิดเผยกว่าการแสดงออกยามปกติของหลานวังจี ยิ่งร่ำสุราความเผลอเผลอในตัวตนของกันและกันจะยิ่งทวีคุณค่าความรู้สึกหลงรุนแรงมากขึ้น เริ่มตั้งแต่คำพูดที่หลานวังจีมักเอื้อนเอ่ยแสดงความเป็นเจ้าของเว่ยอู่เซียน ไปจนถึงการร่วมสัมพันธ์เกินเลยกว่ามิตรภาพลูกผู้ชาย เช่น กอด จูบ เล้าโลมภายนอกจนต่างฝ่ายสุขสมในความใคร่

ความต้องการล่อลวงร่างสองของหลานวังจีให้เผยตัวตนออกมาสะท้อนถึงภาวะการถูกกดทับของทั้งคู่ สรวิศ ชัยนาม กล่าวว่า แพนตาซีทำงานโดยการล่อใจเราผ่านชิ้นส่วนเล็กๆ ของเอ็นจอยเมนต์ ซึ่งมีข้อแตกต่างกันไป อาทิ “วัตถุประเสริฐ” (sublime object) “วัตถุที่สูญหาย” (lost objects) หรือที่ Jacques Lacan เรียกว่า “object a” (สรวิศ ชัยนาม, 2565: 50) ในความเป็นจริงเว่ยอู่เซียนกับหลานวังจีใช้ชีวิตบนสิ่งที่เรียกว่า อุดมการณ์ความเป็นชายที่ผู้ชายถูกกำหนดว่าต้องมีความสัมพันธ์รักใคร่กับผู้หญิงเท่านั้น เว่ยอู่เซียนไม่อาจเข้าถึงความจริงว่าลึกๆ ในใจตนเริ่มเกิดความปรารถนาทางเพศกับผู้ชายอย่างหลานวังจี แม้ต้องการขบถต่อสังคมและแสดงความเป็นตัวเองอย่างเต็มที่ก็ไม่สามารถทำได้ การเลือกใช้พื้นที่ของโรงเตี๊ยมและสุราจึงเป็นสื่อกลางในการล่อลวงให้ต่างฝ่ายต่างเผยความในใจที่ไม่อาจแสดงออกและปลดปล่อยความปรารถนาทางเพศที่เก็บซ่อนไว้ออกมา ช่วงเวลาที่ทั้งคู่มัวเมาใต้อุบัติสุราปล่อยอารมณ์ไปตามสิ่งที่ใจเรียกร้องคล้ายการหลงละเมอในภาพฝัน ถือเป็นการทดแทนสิ่งที่ไม่อาจกระทำหรือล่วงรู้ในโลกความจริง เว่ยอู่เซียนหลอกตัวเองว่า แค่มอมสุราหลานวังจีเพื่อถามคำถามที่อยากรู้เท่านั้น จากเกมล้วงความลับสนุกๆ ก็เปลี่ยนเป็นถามถึงความสัมพันธ์ที่จริงจังมากขึ้นว่าอีกฝ่ายคิดเช่นไรกับตน และเริ่มกลัว

หากคิดไม่ตรงกัน เพราะความรู้สึกระหว่างทั้งคู่เป็นความสัมพันธ์ต้องห้าม และเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ยากในสังคม

ห้องนอนในโรงเตี๊ยมไม่ได้เป็นพื้นที่ล่อลวงให้ความปรารถนาทางเพศระหว่างชายรักชายปรากฏขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ที่ทั้งคู่ใช้ทำความรู้จักตัวตน เข้าใจธรรมชาติกันและกัน รวมถึงค่อยๆ พัฒนาความสัมพันธ์กันด้วย จากเริ่มแรกที่รักสนุกก็จริงจังมากขึ้น หลังจากหลอกถามคำถามหลายครั้งหลายครา เว่ยอู่เซียนก็ตระหนักได้ว่า การมอมสุราให้หลานวังจีเล่าเรื่องส่วนตัว และฉวยโอกาสตะแคงต้องตัวอีกฝ่ายที่ไม่มีสติ ถือเป็นพฤติกรรมน่าละอายและเป็นความผิดอย่างไม่น่าอภัย เพราะหลานวังจีไม่ได้ยินยอม ครั้งหนึ่งที่หลานวังจีได้สติและพบว่าพลังเผละมีความสัมพันธ์ทางกายร่วมกับเว่ยอู่เซียน เว่ยอู่เซียนพยายามสื่อสารว่า บุรุษมีอารมณ์ทางเพศครั้งคราวถือเป็นเรื่องปกติ ไม่ต้องรู้สึกผิด ไม่ต้องใส่ใจ แต่เมื่อหลุดพูดประโยคเหล่านี้ออกไปโดยไม่ไตร่ตรอง เว่ยอู่เซียนยังต้องเอ่ยปากขอโทษหลานวังจี เพราะส่วนลึกเขารู้ดีว่า ความสัมพันธ์ทางกายที่เกิดขึ้นไม่ได้มาจากความเผละไหล แต่เป็นความปรารถนาที่ทั้งคู่ต่างโหยหาในตัวตนกันและกันจากใจจริง การที่หลานวังจีและเว่ยอู่เซียนทบทวนความรู้สึกและการกระทำของตัวเองสะท้อนว่า ทั้งคู่มองความสัมพันธ์นี้แบบมั่นคงจริงจัง ไม่ใช่ความสัมพันธ์ที่มองทุกอย่างเป็นแค่เรื่องทางเพศ การร่วมรักกับใครสักคนไม่ใช่การระบายความใคร่เพียงชั่วข้ามคืนหรือเปลี่ยนคู่นอนเป็นใครก็ได้ แต่ต้องเป็นคนพิเศษและสำคัญ ไม่ต่างจากที่บรรทัดฐานรักต่างประเทศคาดหวังให้ผู้คนรักษาความสัมพันธ์แบบรักเดียวใจเดียว

ศาลบรรพชนปะทะศาลเจ้าแม่กวนอิม: การสมปรารถนาบนพื้นที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์

แม้ผ่านช่วงเวลาเมามายไร้สติด้วยฤทธิ์สุรามาหลายต่อหลายครั้ง แต่หลานวังจีและเว่ยอู่เซียนก็ยังไม่เคยสารภาพความในใจให้ต่างฝ่ายต่างรับรู้ว่ารักและปรารถนาในตัวตนกันและกันมากเพียงใด นั่นเป็นเพราะทั้งคู่ยังต้องปฏิบัติตามเพศวิถีที่ไม่ใช่ตัวตนข้างในจิตใจอยู่ ปฏิบัติการทางเพศในสังคมชายเป็น

ใหญ่ที่หล่อหลอมเป็นตัวตนของเวย์อู่เซียนคอยย้ำเตือนตลอดเวลาว่า เขาไม่ได้มีรสนิยมรักใคร่ในบุรุษ หลานวังจีที่ไม่เคยยุ่งเกี่ยวเรื่องกิเลสหมัวหมองด้วยเช่นกัน เวย์อู่เซียนปัดตกความคิดฟุ้งซ่านและหักห้ามใจเสมอว่า ความสัมพันธ์ของทั้งคู่ไม่อาจเป็นไปได้ แม้บางเวลาความปรารถนาที่ไม่ควรเกิดขึ้นจะเล็ดรอดออกมาก็ตาม เช่นเหตุการณ์ที่เกิดใน “ป้อมบงกช” สถานที่ที่เวย์อู่เซียนเติบโตมาในวัยเด็ก ป้อมบงกชแห่งสกุลเจียงเป็นดินแดนที่มุ่มหนึ่เต็มไปด้วยอิสระเสรี ไม่มีการแบ่งชนชั้น เพศ อายุ แต่ในทางปฏิบัติ ความต้องการผลักดันตระกูลให้ก้าวสู่แนวหน้าก็ทำให้ประมุขอย่าง “เจียงเจิง” จำเป็นต้องรักษาอำนาจด้วยการคงความเป็นผู้นำที่แข็งแกร่งและเด็ดขาดตามชนบ เขาดูแลคนในบังคับเพื่อไม่ให้ตระกูลเสื่อมเสียชื่อเสียงและถูกโจมตี ครั้งหนึ่งเจียงเจิงยอมตัดพ้อตัดน้องกับศิษย์พี่อย่างเวย์อู่เซียน เพราะอีกฝ่ายทำตัวแปลกแยก หันไปฝึกวิชาฝีมือมาร ละเมิดแนวทางกลุ่มผู้บำเพ็ญเพียร จนเมื่อเวย์อู่เซียนกลับชาติมาเกิดใหม่และกลับมาเยือนป้อมบงกช ก็จำต้องถูกเจียงเจิงตัดขาดความสัมพันธ์อีกครั้ง เพราะแสดงพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศ

ตอนที่เวย์อู่เซียนเหน็ดเหนื่อย ต้องการกำลังใจ และการปลอบโยนจากหลานวังจี เจียงเจิงบังเอิญเข้ามาเห็นภาพที่เวย์อู่เซียนโผล่เข้าสู่อ้อมกอดของหลานวังจีพอดี “ทุกอากัปกริยาและแววตาของคนทั้งสองในสายตาเขาไม่อาจตีความเป็นอื่นไปได้ ทันใดนั้นความรู้สึกเหลือเชื่อ ประหลาดใจ และความสะอิดสะเอียนเล็กน้อย ก็ผสมปนเปกันในใจจนล้นหน้าความเคียดแค้นชิงชัง” (ไม่เชิงถงซิว, 2563: 241) ความรู้สึกที่เกิดกับเจียงเจิงสะท้อนถึงตัวเขาที่ถูกปลูกฝังความเป็นชายจนค่อนข้างเย็นชาและทะนงตน ตามค่านิยมของผู้บำเพ็ญเพียร ยกย่องให้ผู้ชายรู้จักระงับจัดการอารมณ์ ไม่แสดงความปรารถนาส่วนตนหรือเผยความรู้สึกอ่อนไหวในที่สาธารณะ เพราะอารมณ์สัมพันธ์กับการสร้างความเป็นชายที่สมบูรณ์ ดังที่ Victor Jeleniewski Seidler กล่าวไว้ว่า “อัตลักษณ์ความเป็นชายผูกติดกับการควบคุมตนเอง ผู้ชายจึงมักเรียนรู้ความสัมพันธ์ทางอารมณ์ที่เป็นภัยคุกคามต่ออัตลักษณ์ตน” (Seidler, 2006: 95) สังคมต้องการให้ผู้ชายเข้มแข็งและพึ่งพาตนเอง เพื่อไม่ให้อัตลักษณ์ความเป็นชายต้องถูกลดทอนคุณค่า

ผู้บำเพ็ญเพียรชายจึงต้องกตัญญูอ่อนแอและแสดงออกเฉพาะด้านที่แข็งแกร่งเสมอ เว่ยอู่เขียนดูไม่สมชายชาตรี และตกเป็นเป้าสายตาของเจียงเฉิง เพราะเผยมุมอ่อนไหว ร้องขอความเห็นใจ และรอรการปลอบโยนจากหลานวังจี อ้อมกอดที่ต่างจากสหายทั่วไปของคนทั้งคู่ทำให้เจียงเฉิงรับรู้ในทันทีว่า เว่ยอู่เขียนมีความสัมพันธ์ผิดแปลกกับบุรุษผู้ไม่เคยมีลมทินมัวหมองอย่างหลานวังจี และเจียงเฉิงไม่สามารถยอมรับสิ่งนี้ได้

จุดแตกหักที่ทำให้เจียงเฉิงระเบิดโทสะคือ การที่เว่ยอู่เขียนพาหลานวังจีเข้าไปค่านับป้ายวิญญาณของเจียงเฟิงเหมียนกับอวี๋จื่อเว่ยยืนบิดามารดาของเขาในศาลบรรพชน เว่ยอู่เขียนชวนหลานวังจีจุดธูปสามดอกคุกเข่าเคียงคู่กัน ค่านับหนึ่งค่านับสองพร้อมเพรียง แล้วอธิษฐานในใจว่า “ท่านอาเจียง อวี๋ฮูหยิน เป็นข้าอีกแล้ว ข้ามารบกวความสงบของพวกท่านอีกแล้ว แต่ข้าอยากพาคนผู้นี้มาให้พวกท่านทั้งสองเห็นด้วยใจจริง ค่านับสองที่เมื่อครูนี้อือเป็นการค่านับฟ้าดินและค่านับพ่อแม่ พวกท่านทั้งสองช่วยจงคนที่อยู่ข้างๆ ข้าผู้นี้ไว้ให้ข้าที่ค่านับครั้งสุดท้ายข้าขอติดไว้ก่อน ไว้คอยหาโอกาสมาชดเชยให้ในภายหลัง...” (โมเซียงกงซิว, 2563: 237) ข้อความดังกล่าวเผยให้เห็นว่า เว่ยอู่เขียนตั้งใจพาหลานวังจีมาแสดงความเคารพในศาลบรรพชน สถานที่ที่เปรียบเสมือนบ้านอันอบอุ่นปลอดภัย มีญาติผู้ใหญ่ใกล้ชิดตรอให้พาคนสำคัญอย่างหลานวังจีมาเจอและรับฟังความปรารถนาในใจเขาได้ ทว่าพฤติกรรมดังกล่าวกลับดูไม่เหมาะสมและขัดใจเจ้าบ้านอย่างเจียงเฉิง ทั้งคู่ถูกต่อว่าว่าทำตัวรุ่มร่ามน่าละอาย ลบหลู่คุณิณวิญญานพ่อแม่ในศาลบรรพชน และถูกขับไล่ กลายเป็นว่า การแสดงออกถึงความปรารถนารักใคร่กันมากกว่าสหายทั่วไป เป็นพฤติกรรมที่เจียงเฉิงมองว่าทั้งคู่ตั้งใจมาทำทายเป็นลบกวความสงบสุขของบรรพบุรุษ

ศาลบรรพชนเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและงานเทศกาลร่วมกัน ผู้คนจะเซ่นไหว้บรรพบุรุษด้วยการถวายอาหารและสิ่งของอื่นๆ ที่จำเป็นต่องานพิธี เช่น พิธีหมั้น แต่งงาน (Davis, 2005: 16) การค่านับสามครั้งของเว่ยอู่เขียนและหลานวังจีเทียบได้กับการเข้าพิธีแต่งงานแบบจีนโบราณของคู่บ่าวสาว ค่านับแรกไหว้ฟ้าดินแสดงความเคารพต่อธรรมชาติและเทพเจ้า ค่านับ

สองหัวพ่อแม่แสดงความขอบคุณ สุดท้ายโค้งคำนับกันและกันเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่า จะเคารพรักใคร่กันในชาติหน้า (Long, 2018: 639) ศาลบรรพชนจึงเป็นศาลประจำตระกูล ซึ่งเทียบได้กับพื้นที่ของบรรทัดฐานรักต่างเพศ สถานที่แห่งนี้รวบรวมประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น เป็นสถานที่ที่ใช้ควบคุมความประพฤติของสมาชิกในครอบครัวเพื่อขัดเกลาความเป็นชายที่สมบูรณ์แบบสืบสานเจตนารมณ์ และรักษาบทบาทหน้าที่ของทายาทรวมถึงศิษย์ในตระกูลศาลบรรพชนสอดแทรกความหมายของความกตัญญูและความเคารพต่อบรรพบุรุษไว้เต็มเปี่ยม เว่ยอู่เซียนเคยรับปากเจียงเฟิงเหมียนและอู๋จื่อเว่ยยีนว่าจะดูแลสนับสนุนเจียงเจิงตลอดไป แต่วันนี้เขากลับทรยศไปยืนเคียงข้างหลานวังจี และยังมีความสัมพันธ์ที่เป็นอื่นระหว่างกันด้วย เจียงเจิงเห็นว่าเว่ยอู่เซียนไม่อาจรักษาหลักการของตระกูลไว้ได้ ทั้งยังละเมิดบรรทัดฐานรักต่างเพศที่สังคมกระแสหลักยึดถือด้วย ความผิดครั้งนี้จึงเป็นเหตุที่อีกฝ่ายควรถูกตำหนิและได้รับบทลงโทษ ฝ่ายเว่ยอู่เซียนก็ไม่อาจยอมรับและเปิดเผยความสัมพันธ์ตามที่ไจรารณาแท้จริงได้ เพราะเกรงว่าจะทำให้หลานวังจีต้องสูญเสียอำนาจและสถานภาพทางสังคม ความสัมพันธ์ชายรักชายต้องถูกกีดกันเพื่อสืบสานให้บรรทัดฐานรักต่างเพศคงอยู่ แม้ว่าการกลับมาเยือนศาลบรรพชนในบ้อมบงกขจะมอบความหวังให้กับเว่ยอู่เซียนในช่วงเวลาหนึ่ง เขาได้เข้าไปคำนับสามครั้งต่อหน้าป้ายวิญญาณของผู้ที่เปรียบดั่งบิดามารดา ได้มีช่วงเวลาสำคัญคล้ายเข้าพิธีแต่งงานกับคนพิเศษอย่างหลานวังจี แต่สุดท้ายเจียงเจิงก็เดินเข้ามาไขความจริงว่าพื้นที่แห่งนี้ไม่ใช่บ้านและความสบายใจของเขาอีกต่อไป บ้อมบงกขดินแดนที่ได้ชื่อว่าเต็มไปด้วยอิสระเสรีก็ยังไม่พร้อมเปิดประตูให้กับความสัมพันธ์นอกกรอบ

หากแต่จังหวะเวลาก็ได้นำพาให้เว่ยอู่เซียนและหลานวังจีเดินทางมาเยือนดินแดนแห่งความศักดิ์สิทธิ์อย่าง “ศาลเจ้าแม่กวนอิม” สถานที่แห่งนี้ช่วยเสริมความกล้าและเปิดโอกาสให้ความสัมพันธ์แบบชายรักชายเผยตัวตนออกมาได้ “ศาลเจ้าแม่กวนอิม” ถูกสร้างขึ้นในเมืองอินผิง ซึ่งเป็นเรื่องที่ผู้คนทั่วไปและผู้นำเพียวเฟียรมองว่าแปลก และพบเจอได้ยากที่จะมีศาลเจ้าแม่กวนอิมตั้งอยู่ในเมือง อย่างไรก็ตาม ศาลเจ้าแม่กวนอิมแห่งนี้ล้วนเป็นพื้นที่สาธารณะที่มี

ผู้คนแห่แหนมาเช่นไหว้และอธิษฐานขอพรให้พระโพธิสัตว์กวนอิมคุ้มครองให้แคล้วคลาดปลอดภัยยามเกิดเรื่องไม่ดี กลายเป็นว่า ผู้คนต่างเข้าหาศาลเจ้าแม่กวนอิมที่ศักดิ์สิทธิ์มากกว่าจะไปร้องขอให้ตระกูลผู้บำเพ็ญเขียนประจำท้องที่ให้ความช่วยเหลือ ศาสนสถานของเจ้าแม่กวนอิมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีความพิเศษทางจิตวิญญาณ ที่แห่งนี้ยังเป็นพื้นที่ที่กลับทับซ้อนระหว่างพื้นที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์กับพื้นที่แห่งความเป็นอื่นด้วย เมื่อสืบสาวลงไปเบื้องหลังการก่อสร้างศาลเจ้าแม่กวนอิมพบว่า แท้จริงแล้วสถานที่แห่งนี้เคยเป็นหอคณิกามาก่อน ศาลเจ้าแม่กวนอิมสร้างทับปกปิดซากปรักหักพังของหอคณิกาที่ถูกเผาไหม้ทำลายจนย่อยยับ เว่ยอู่เซียนเป็นผู้ปลดปล่อยวิญญาณคณิกาที่ตายอย่างทุกข์ทรมานและไม่ได้รับความเป็นธรรมเหล่านั้น วิญญาณร้ายเปลือยกายไร้อาภรณ์ทั้งหญิงชายที่ถูกสะกดพลังอาฆาตไว้ได้กลับมาหลอกหลอนในรูปแบบของการส่งเสียงครวญครางชวนให้รู้สึกระอึกระอ่วน คล้ายกำลังร่วมกิจกรรมทางเพศกันอยู่ ดังที่ Rosemary Jackson กล่าวไว้ว่า “แฟนตาซีตามติดร่องรอยของวัฒนธรรมที่พูดไม่ได้และไม่มีผู้ใดมองเห็น นั่นคือสิ่งที่ถูกทำให้เจียบบัง มองไม่เห็น ปิดบังซ่อนเร้น หรือทำให้หายไป [...] หนึ่งในคุณลักษณะที่เกิดขึ้นซ้ำๆ ของเรื่องเล่าแฟนตาซีคือการบอกเล่าถึงความพยายามที่แทบเป็นไปไม่ได้ในการบรรลุความปรารถนา การทำให้มองเห็นสิ่งที่มองไม่เห็น และการค้นพบสิ่งที่ขาดหายไป” (Jackson, 1981: 2) การปลดปล่อยวิญญาณคณิกาของเว่ยอู่เซียนเผยความรุนแรงของปิตาธิปไตยที่กระทำต่อผู้อื่น สิ่งที่ผู้บำเพ็ญเขียนชั้นสูงรายหนึ่งพยายามกลบร่องรอยปิดทับไม่ให้ความปรารถนาทางเพศที่มองว่าเป็นเรื่องสกปรกโสโครกได้หยั่งยึบบนพื้นที่สาธารณะ แต่สุดท้ายพื้นที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์ก็กลับกลายเป็นเกล็ดย่อนที่ทำให้คนชายขอบถูกค้นพบว่า พวกเขายังมีตัวตนและปลดปล่อยตนเองจากอำนาจครอบงำได้ในที่สุด ไม่ต่างจากเว่ยอู่เซียนและหลานวังจีทีในอดีตต้องพบกับช่วงเวลาขมขื่นจากความไม่รู้จักตนเอง การปิดกั้นตัวเอง หรือแม้แต่การถูกปฏิเสธจากสังคม แต่ในที่สุดเพราะการเลือกเปิดใจและสื่อสารอย่างตรงไปตรงมาว่ารู้สึกพิเศษต่อกันเช่นไร จึงทำให้ทั้งคู่เอาชนะความรู้สึกอับอาย ละทิ้งความกลัว และความผิดหวังจนยอมรับหัวใจตนเองและรักกันได้

“ข้าอยากร่วมล่ำรตติกาลกับเจ้าไปชั่วชีวิต”

เว่ยอู่เขียนชูสามนิ้ว ชีฟ้า ชีดิน และชีใจ

“และอยากขึ้นเตียงกับเจ้าทุกวัน ข้าสาบานว่า ข้าไม่ได้เกิดนึกสนุกชั่ววูบ และไม่ได้จะหยอกเจ้าเล่นอย่างแต่ก่อน และยังไม่ได้เป็นเพราะซาบซึ่งในบุญคุณเจ้า สรุปคือไม่มีความคิดซับซ้อนใดๆ ทั้งสิ้น ข้าแค่ชอบเจ้ามากจริงๆ ชอบถึงขั้นอยากขึ้นเตียงกับเจ้า นอกจากเจ้าก็ไม่ต้องการใครอีกแล้ว ต้องเป็นเจ้าเท่านั้น เจ้าจะทำอะไรกับข้าก็ได้ ตามแต่เจ้าต้องการ ถูกใจแบบไหนก็ทำเลย ข้าชอบทั้งนั้น ขอเพียงเจ้ายินดีทำร่วมกับข้า...”

(ไม่เที่ยงถงชั่ว, 2563: 25)

คำสารภาพรักของเว่ยอู่เขียนสะท้อนถึงความสัมพันธ์รักเดียวใจเดียวที่จริงจังยิ่ง เขาปรารถนาที่จะรักและร่วมทุกข์ร่วมสุขกับหลานว้งจีเพียงคนเดียวตลอดชีวิต เว่ยอู่เขียนยังถามความสมัครใจจากหลานว้งจีด้วยว่า ยินยอมที่จะทำสิ่งนี้ร่วมกันไหม สะท้อนถึงความใส่ใจและต้องการประคับประคองความสัมพันธ์อันคู่รักของทั้งคู่ให้ราบรื่น ทั้งยังเป็นเครื่องยืนยันถึงการให้เกียรติซึ่งกันและกันที่น่าสังเกตคือ บรรยายกาศยามสารภาพรักไม่ได้เป็นภาพความรักหวานชื่นสว่างไสวด้วยเปลวเทียน หากแต่มาพร้อมลมกระโชกแรงที่พัดปลิดเปลวเทียนในศาลเจ้าแม่กวนอิมจนมืดดับเป็นทิวแถว หลานว้งจิกกล่าวทวนทุกถ้อยคำที่เว่ยอู่เขียนพรั่งสารภาพรักกับตนด้วยน้ำเสียงและร่างกายสั่นเทาคล้ายจวนเจียนจะร้องให้ทั้งคู่โอบกอดกันแนบแน่น น้ำตาของอีกฝ่ายร่วงหล่นก่อนเลือนหาย เว่ยอู่เขียนยังเปรยกับตนเองว่า เจ็บใจที่ไม่อาจกอดหลานว้งจีให้แน่นกว่านี้ ท่ามกลางบรรยากาศรอบข้างที่เต็มไปด้วยความมืดมิดกลับมีความร้อนรุ่มของหัวใจสองดวงเด่นชัดขึ้นมา เผยให้เห็นว่า แต่เดิมความสัมพันธ์ระหว่างคนรักร่วมเพศเปรียบเสมือนสิ่งที่ถูกทำให้จมหายไปในความมืด ผู้ที่มีความปรารถนาดังกล่าวล้วนต้องผ่านช่วงเวลาทุกข์ทรมานจากความสับสน ความไม่พอใจ และไม่อาจยอมรับตัวเอง ต่อเมื่ออยู่ในพื้นที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์อันเป็นหนทางที่สามารถเผยความปรารถนาของตนได้ จึงทำให้ความรักที่ไม่เคยถูกกล่าวถึงได้แสดงตัวตนออกมา

ความสัมพันธ์แบบชายรักชายที่ดำรงอยู่ท่ามกลางความเจียบงันราวกับไม่มีอยู่จริง จึงถูกมองเห็นและยอมรับว่าเป็นไปได้

เจ้าแม่กวนอิมเป็นแก่นแท้ของความรัก ความเมตตา และสัญลักษณ์ ความเห็นอกเห็นใจ แปลความหมายของชื่อว่า ผู้ได้ยินเสียงร่ำไห้ของโลก เจ้าแม่กวนอิมจะได้ยินเสียงโหยไห้ของผู้ทุกข์และผู้ที่ต้องการสมปรารถนา เจ้าแม่กวนอิมเป็นชื่อภาษาจีนของพระอวโลกิเตศวร สะท้อนความสิ้นโหลในการสร้างเพศสภาพความเป็นพระเจ้าในวัฒนธรรมจีน (Cheng, 2003 :4) เนื่องด้วยยุคหนึ่ง เจ้าแม่กวนอิมถูกพรรณนาว่า เป็นเพศชาย มีหนวด กระทั่งศตวรรษที่ 10 ได้มีการปรับเปลี่ยนให้เจ้าแม่กวนอิมเป็นผู้หญิง ด้วยเหตุนี้กลุ่มเคียวริงจึงยอมรับเจ้าแม่กวนอิมเป็นเสมือนกระเจงกาทิสะท้อนความสิ้นโหลทางเพศ (Cheng, 2003 :8) ฉากสารภาพรักระหว่างเว่ยอู่เซียนและหลานวังจีในศาลเจ้าแม่กวนอิมไม่อาจเป็นความบังเอิญ แต่เป็นการนำทางให้ผู้ที่ถูกข่มขืนมาพบกับบทบาทางเพศ กล้ายอมรับตนเอง ปลดปล่อยตัวเองจากความโศกเศร้า และใช้ชีวิตด้วยความหวัง ดังที่ความมุ่งมาดปรารถนาของเว่ยอู่เซียนที่มีต่อหลานวังจีสะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์แบบชายรักชายไม่ใช่ความสัมพันธ์ฉาบฉวยหรือคงอยู่ชั่วคราวอย่างที่ ถูกสังคมตราหน้ามาโดยตลอด หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่มั่นคงยืนยาวและพร้อมแบ่งปันช่วงเวลาดีร้าย อย่างที่เว่ยอู่เซียนตั้งปณิธานว่า ต้องการลารัตติกาลร่วมทุกข์ร่วมสุขกับหลานวังจีไปตราบชั่วชีวิต

หลังผ่านช่วงเวลาที่ต้องร้องไห้ในความเจียบงัน เมื่อเว่ยอู่เซียนกับหลานวังจีสารภาพความในใจต่อกันแล้ว สิ่งมหัศจรรย์ที่ไม่เคยมีผู้ใดพบเห็นก็บังเกิดขึ้นด้วย เพราะหลานวังจีผู้เป็นเจ้าของใบหน้าเฉยชาไร้ชีวิตชีวา กลับเผยรอยยิ้ม และเสียงหัวเราะเป็นครั้งแรกต่อหน้าผู้บำเพ็ญเพียร ความรักจึงเป็นคำตอบที่สร้างความสุขให้กับหลานวังจีได้อย่างแท้จริง แม้ความรักแบบชายรักชายจะนับเป็นความสัมพันธ์ต้องห้ามของสังคมก็ตาม แต่หัวใจของลูกผู้ชายที่ผลักดันให้สื่อตรงต่อความรู้สึก เข้มแข็ง และกล้าหาญ ก็ทำให้ทั้งคู่จับมือกันข้ามผ่านขีดจำกัดต่างๆ ได้ อาจกล่าวได้ว่า เว่ยอู่เซียนและหลานวังจีพยายามปรับเปลี่ยนความหมายของ

พื้นที่ลูกผู้ชายให้เอื้อประโยชน์ต่อความสัมพันธ์นอกขนบ โดยอาศัยบาดแผลและความเมตตาเห็นอกเห็นใจจากเจ้าศาลแม่กวนอิมอันศักดิ์สิทธิ์ในการต่อรองกับบรรทัดฐานรักต่างเพศที่คับแคบ เพื่อปรับเปลี่ยนความผิวดหวังของชายรักชายในอดีตให้สุขสมหวังในปัจจุบัน

จากป่าสู่ดินแดนเร้นเมฆา: การเติมเต็มความปรารถนาทางเพศในห้วงฝัน

หลังจากผ่านเรื่องราวความวุ่นวายในศาลเจ้าแม่กวนอิม เว่ยอู่เซียนกับหลานวังจิตตัดสินใจว่า จะหนีหลังจากชุมชนผู้บำเพ็ญเพียร โดยมีเป้าหมายว่าจะเดินทางลารัตติกาลทั่วสารทิศ หากที่ได้มีวิญญูณร้ายอาละวาดสร้างความวุ่นวายให้ชาวบ้าน ก็ช่วยเหลือตามหลักการของหลานวังจิตที่ว่า “มิคุดายเหตุวุ่นวาย” เว่ยอู่เซียนคิดเสมอว่า เขาต้องการปลื้มในสถานที่ที่เป็นภูเขาเขียวล่ำธารใสห่างไกลชุมชน ถิ่นอันโศกเศร้าเปรียบง่ายกับหลานวังจิต สะท้อนถึงความไขว่คว้าอิสรภาพมาโดยตลอด โลกของผู้บำเพ็ญเพียรที่หมั่นอวดอ้างคุณธรรม แท้จริงแล้วเป็นพื้นที่แห่งการบังคับควบคุมและแบ่งแยกกีดกันชีวิตผู้คนอย่างไร้ความเป็นธรรม พื้นที่เมืองไม่ใช่ที่ปลอดภัยสำหรับผู้มีรสนิยมรักเพศเดียวกัน เว่ยอู่เซียนและหลานวังจิตไม่อาจเดินจับมือบนถนนสาธารณะ กลัวเป็นจุดสนใจจนต้องนั่งหลบมุมในโรงน้ำชา การเที่ยวไปในพื้นที่ป่าที่เต็มไปด้วยภูตผีปิศาจ แม้ลำบากและอันตราย แต่มอบความสบายใจได้มากกว่า ป่าจึงเป็นพื้นที่หนึ่งที่เว่ยอู่เซียนและหลานวังจิตใช้หลีกเลี่ยงจากกฎเกณฑ์เพื่อพบอิสระเสรีอย่างแท้จริง

เว่ยอู่เซียนกับหลานวังจิตรักกันครั้งแรกบนพื้นที่ป่าอันน่าเฝ้าหวาดหลอกละหลว ป่าพาให้เว่ยอู่เซียนได้สำรวจและสัมผัสประสบการณ์แปลกใหม่ การหลบลิ้มใช้ชีวิตในป่าท่ามกลางภูตผีปิศาจและทนเผชิญความยากลำบาก อาจทำให้ดูคล้ายว่า ป่ากลายเป็นพื้นที่แห่งความเป็นอื่น เป็นโลกแห่งความตายที่ทั้งสองปราศจากตัวตน การร่วมรักในป่ายังบ่งบอกว่า ความสัมพันธ์รักเพศเดียวกันไร้ที่ยืนในพื้นที่สังคม จนถูกความคับแคบของกฎเกณฑ์และศีลธรรมบีบบังคับให้ต้องพาตนเองมาปลดปล่อยความปรารถนาในพื้นที่ชายขอบ อย่างไรก็ตาม หลานวังจิตและเว่ยอู่เซียนแสดงให้เห็นว่า กำลังต่อรองกับบรรทัดฐานรักต่างเพศอยู่ โดย

การฉวยใช้วิถีเข้าป่าผจญภัยเพื่อพิสูจน์ความสามารถของลูกผู้ชายเป็นข้อแลกเปลี่ยนกับชุมชนผู้บำเพ็ญเพียร วัตรปฏิบัติของหลานวังจึงเป็นที่เลื่อมใสชื่นชมของผู้คนมากมาย ยามทั้งคู่เดินทางล่ำรวดติกาลร่วมกันจึงไม่มีใครกั๊กในความสัมพันธ์ บางคราวสบโอกาสแอบพลอดรักกันในป่าก็ไม่มีใครรับรู้ ยิ่งเว่ยอู่เซียนใช้การต่อสู้ของลูกผู้ชายช่วงชิงพรหมแดน วางอาณาเขตว่าป่าช้าย่านนี้เป็นถิ่นเขา ยังไม่มีผู้บำเพ็ญเพียรคนใดกล้าเข้ามาทำทลายอำนาจ เรื่องราวยังนำเสนอด้วยว่าหลานวังจีและเว่ยอู่เซียนร่วมไหวฟ้าดินค่านับสามครั้งตามธรรมเนียม ทั้งคู่จึงบำเพ็ญเพียรร่วมกันทุกวันได้อย่างเป็นสุข การแอบพลอดรักในป่าจึงคล้ายการเปลี่ยนบรรยากาศมากกว่าลักลอบมีความสัมพันธ์

เว่ยอู่เซียนและหลานวังจีแสดงความสามารถที่จะใช้ชีวิตส่วนตัวบนพื้นที่ป่าที่เต็มไปด้วยความสบายใจ ความมีชีวิตชีวา และมอบอิสระให้กับทั้งคู่ได้อย่างแท้จริง โดยพยายามปรับเปลี่ยนพื้นที่อำนาจปิตาธิปไตยที่จำกัดที่ทางของชายรักชายให้กลายเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยอิสระ ไร้ขอบเขต ไร้การปิดกั้น อย่างไรก็ดี แม้ว่าป่าจะเปิดพื้นที่ให้ชายรักชายได้ปลดปล่อยความปรารถนาทางเพศในบางส่วน แต่สุดท้ายทั้งคู่ก็ไม่อาจหนีจากการตกอยู่ภายใต้กรอบของบรรทัดฐานรักต่างเพศได้ สังเกตจากบทสนทนาตอนร่วมรักกัน เว่ยอู่เซียนพูดจายั่วเย้าหลานวังจีว่า “หากเจ้าชอบข้ามานานแล้ว เหตุใดเจ้าจึงไม่ทำกับข้าตั้งแต่แรก ภูเขาด้านหลังแดนเร้นเมฆาของพวกเจ้าก็ทำเลดี น่าจะฉวยโอกาสตอนที่ข้าแอบออกไปล่าสัตว์มาทำอาหารเพียงลำพัง จับขำมัดแล้วลากออกไป กัดไวกบนพื้นหญ้าแล้วลงมือตามที่ยากทำ [...] ไม่เช่นนั้น ไปทำกันในห้องมกัฏฐะกุลเจ้าก็ไม่เลวนะ พวกเราจะได้นำตำรามาเรียงเป็นเตียงแล้วเกลือกกลิ้งอยู่บนนั้น ทำกันสารพัดทำตามอย่างวังวสันต์ ไม่ว่าท่าไหนก็ได้หมด...” (โมเชียงถงชีว, 2563: 157-158) สถานที่ที่เว่ยอู่เซียนเฝ้าถึงล้วนใกล้ชิดกับดินแดนเร้นเมฆา ไม่ว่าจะเป็นภูเขาหลังสำนักเขียนหรือห้องมกัฏฐะกุลหลาน ความปรารถนาที่จะลักลอบมีเพศสัมพันธ์ในพื้นที่ต้องห้ามสะท้อนถึงความต้องการทำลายชนบและละเมิดกฎเกณฑ์ เพราะชีวิตจริงทั้งคู่ไม่อาจกระทำสิ่งนี้ได้

วิหารเขียนสกุลหลานเลื่องชื่อด้านความเคร่งครัดในการฝึกปฏิบัติความเป็นชาย ทุกคนของการใช้ชีวิตที่นี้อัดแน่นไปด้วยกฎระเบียบ อย่างไม่รู้ที่ พื้นที่แห่งนั้นกลับมอบความยืดหยุ่นให้สมาชิกในครอบครัวมากกว่าที่คิดเห็นได้จากการยอมรับให้เว่ยอู่เขียนใช้ชีวิตในฐานะคู่บำเพ็ญเพียรของหลานวังจี เปิดโอกาสให้ทั้งคู่อาศัยอยู่ร่วมกันสองต่อสองในอาศรมวิเวก แม้จะรู้ว่าทั้งคู่กำลังสานสัมพันธ์นอกขอบแต่ผู้บำเพ็ญเพียรในดินแดนเร้นเมฆาก็ยังใจกว้างที่จะยอมรับความแตกต่าง เว่ยอู่เขียนค้นพบสิ่งหนึ่งว่า สกุลหลานเป็นตระกูลที่มีความลึกลับ แม้แนวทางตระกูลจะออกไปทางโบราณคำครี บรรพบุรุษก็เป็นบรรพชิตที่ละเว้นจากอกุศลทั้งปวง แต่กลับให้ความสำคัญเรื่องรักใคร่ ยิ่งไปกว่านั้น วันหนึ่งที่เว่ยอู่เขียนชุกชนจนค้นเจอ “กระดางกำยาน” เก้าแก่จากห้องโบราณในหอเก็บสมบัติของแดนเร้นเมฆา เขากลับยิ่งประหลาดใจที่ได้ล่วงรู้ว่า ดินแดนเร้นเมฆาที่บัญญัติกฎหมายยุ่งเกี่ยวเรื่องการมรดกกลับเป็นพื้นที่เดียวกันที่ผลิตสร้างความปรารถนาอันเป็นอื่นให้องกงามขึ้นในดินแดนเขียนแห่งนี้

กระดางกำยานเป็นของวิเศษที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อให้ผู้ใช้สามารถทะลุเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์ และมีส่วนร่วมกับการสนทนาที่นั่นเสมือนการร่วมจิต หลานวังจีและเว่ยอู่เขียนสามารถใช้ของวิเศษนี้เป็นตัวเปิดทางให้กับการร่วมรักอย่างเร่าร้อนในความฝันได้ ช่วงแรกที่เว่ยอู่เขียนลองจุดกระดางกำยาน ความมหัศจรรย์ของเจ้าสิ่งนี้พาตัวเขาและหลานวังจีโลดแล่นในดินแดนแห่งความฝัน เป็นภาพฝันของเว่ยอู่เขียนที่สะท้อนเรื่องราวเล็กน้อยในชีวิตประจำวัน ถือส้นโดยกับหลานวังจีอย่างเรียบง่าย ก่อนที่กระดางกำยานจะพาทะลุความฝันของหลานวังจี ในห้วงฝันสะท้อนการแต่งแต้มจินตนาการทางเพศของหลานวังจีที่ปรารถนาจะได้ร่วมเตียงเคียงหมอนกับเว่ยอู่เขียน ยิ่งกว่านั้น ประโยคที่เว่ยอู่เขียนเคยพูดหยอกล้อหลานวังจีในชีวิตจริงว่า ปรารถนาที่จะแอบมีเพศสัมพันธ์กันในป่าหลังดินแดนเร้นเมฆาหรือในหอคัมภีร์ตระกูลหลาน ล้วนมาปรากฏเป็นภาพเหตุการณ์ในความฝัน กระดางกำยานพาให้ทั้งคู่สามารถเข้าไปอยู่ร่วมเหตุการณ์ในฝันนั้นด้วยตนเอง จนเว่ยอู่เขียนถึงกับเอ่ยปากชมว่าเป็นของวิเศษที่สุดยอดมาก

เว่ยอู่เขียนกับหลานวังจีร่วมบรรเลงบทรักในฝันกระทั่งตื่นขึ้น จึงตรวจสอบกระถางกำยานพบว่า ของสิ่งนี้ปราศจากพลังชั่วร้าย เขียนสักท่านอาจประดิษฐ์ไว้ใช้บำเพ็ญเพียรหรือเพื่อความสนุก ทั้งคู่ยังคงเก็บกระถางกำยานไว้ในห้องและเพลิดเพลินกับความฝันในคืนต่อไป ซึ่งหากพิจารณาความคร่ำครึของสกุลหลานที่ออกกฎหมายห้ามมั่วโลภก็ แต่กลับมีของวิเศษไว้บำบัดความใคร่อย่างกระถางกำยานผุดขึ้นกลางดินแดนเขียน ไม่อาจมองข้ามได้เลย กระถางกำยานเผยให้เห็นว่า แท้จริงแล้วโลกแฟนตาซีอาจไม่ได้แยกขาดจากโลกความเป็นจริง เพราะความเป็นจริงขาดหายจึงต้องอาศัยแฟนตาซีเติมเต็ม ดังที่ สรวิต ชัยนามกล่าวว่าแฟนตาซีจำต้องทำให้เราเผชิญหน้ากับความขาดพร่อง เพื่อที่จะกระตุ้นความปรารถนาของเราให้เริ่มเกิดขึ้น วัตถุประเสริฐไหลขึ้นจากการเผชิญหน้ากับความขาดพร่องนี้ สิ่งกีดขวางยังทำให้วัตถุที่สูญหายน่าดึงดูดใจขึ้นไปอีก แฟนตาซีจึงให้เรื่องเล่าซึ่งสัญญาว่าจะแก้ปัญหาความคับข้องใจ ไม่สมหวังให้เราได้ (สรวิต ชัยนาม, 2565: 169) กระถางกำยานดังกล่าวมีคุณสมบัติไม่ต่างจากเครื่องมือที่ใช้เติมเต็มความปรารถนาทางเพศ เขียนที่ประดิษฐ์ของสิ่งนี้อาจตกอยู่ภายใต้การครอบงำของสังคมปิตาธิปไตยที่จัดวางให้ผู้บำเพ็ญเพียรชายหมั่นเผาผลาญกิลเลสจัดการตกเป็นทาสอารมณ์ และความปรารถนาทางเพศอันล้นเกิน ทว่าความต้องการเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องธรรมชาติที่มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยง เมื่อไม่สามารถกระทำได้ในโลกความเป็นจริง จึงต้องอาศัยของวิเศษพาตนเองก้าวข้ามมาสู่โลกของแฟนตาซีที่หลุดพ้นจากข้อจำกัดรัดรั้งใดๆ

กระถางกำยานใบนี้ไม่ได้ใช้เติมเต็มความปรารถนาทางเพศให้กับเขียนผู้นั้นเพียงคนเดียว แต่ยังถูกส่งผ่านมาสู่มือของผู้เป็นทายาทอย่างหลานวังจีและเว่ยอู่เขียนด้วย เดิมทีเว่ยอู่เขียนเป็นเพียงเด็กหนุ่มวัยอยากรู้อยากลองที่เคยอ่านหนังสือภาพวังวสันต์หรือการร่วมกิจกรรมทางเพศระหว่างชายหญิงมานับไม่ถ้วน แต่เขาก็ทำได้แค่อ่าน ไม่ได้ใส่ใจ จึงอ่อนด้อยประสบการณ์การร่วมรักในชีวิตจริง ประกอบกับวิถีชีวิตของผู้บำเพ็ญเพียรที่มักจะเกาะกลุ่มกันแบบสังคมชายล้วนทำให้ระหว่างชายหญิงไม่ได้มีโอกาสร่วมปฏิสัมพันธ์กันมากนัก ทว่าสำหรับหลานวังจี แม้จะอยู่ในสังคมที่มีความเคร่งครัดไม่ต่างจากเว่ยอู่เขียน แต่เขาก็กลับ

เป็นผู้ที่เข้ามาสอนให้อีกฝ่ายรู้ซึ่งในรสรัก ทั้งยังเป็นการร่วมรักระหว่างชายกับชาย ด้วย หลานวังจีใช้ชีวิตอยู่ในสำนักเขียนสกุหลาณ อันแบ่งแยกเขตแดนศึกษาและที่พำนักระหว่างชายหญิงอย่างเด็ดขาด ห้ามพบปะพูดคุยส่วนตัว ห้ามยุ่งเกี่ยวกับเรื่องกามารมณ์ แต่ละวันทำได้เพียงมุ่งมั่นฝึกฝนวิชาเท่านั้น ทว่าภายใต้ความเข้มงวดของดินแดนเรือนเมฆกลับมีสิ่งอัศจรรย์ซุกซ่อนอยู่ ไม่ใช่แค่กระถางกำยาน แต่เป็นห้องหนังสือต้องห้ามของหอคัมภีร์สกุหลาณปรากฏอยู่ด้วย การที่หลานวังจีผู้ปราศจากมลทินสามารถนำทางเว่ยอู่เซียนไปสู่ฝั่งฝันได้ยามร่วมรักกัน จึงเผยให้เห็นว่า ภายใต้ใบหน้าใสซื่อ หลานวังจีอาจจะแอบศึกษาสิ่งของต้องห้ามอย่างหนังสือภาพหลงหยางหรือบันทึกการร่วมอภิรมย์ระหว่างชายรักชายมาก่อน

กระถางกำยานนำพาเว่ยอู่เซียนไปค้นพบคำตอบว่า เหตุใดหลานวังจีจึงมีความซื่อซื่อในการร่วมสัมพันธ์ทางเพศมากกว่าเขา ในความฝันเผยให้เห็นว่า หลานวังจีแอบจินตนาการว่าได้ร่วมรักกับเว่ยอู่เซียน หลานวังจีอาศัยจินตนาการหลบหนีจากพื้นที่ควบคุมไปสู่พื้นที่แห่งอิสระเสรีอันเวิ้งว้างไร้กรอบ พื้นที่ที่ใช้ทดแทนความสัมพันธ์อันขาดหายในชีวิตจริงและเป็นพื้นที่ที่ปลดปล่อยอารมณ์ทางเพศได้ เพราะโลกความเป็นจริง เขาไม่อาจล่องล่ำหรือเปิดเผยความปรารถนานี้ให้เว่ยอู่เซียนรับรู้ ของวิเศษอย่างกระถางกำยานที่ปรากฏกลางดินแดนเรือนเมฆาจึงเป็นไปเพื่อเผยให้เห็นว่า ความปรารถนาทางเพศเป็นเรื่องธรรมชาติ หากใช้สิ่งแปลกปลอม ไม่คุ้นเคย แต่สามารถเกิดขึ้นได้กับทุกคน โดยเฉพาะบุคคลที่ในชีวิตจริงติดอยู่ในข้อผูกมัดหรือถูกห้ามไม่ให้มีความปรารถนาทางเพศ ยิ่งยากที่จะระับความต้องการ และไม่อาจจะพ้นจากการจากอารมณ์ต้องห้ามนี้ได้ ธรรมชาติของมนุษย์โหยหาความมีชีวิตชีวา อารมณ์ความรู้สึก และรสนิยมทางเพศที่แตกต่าง ผู้ผลิตกระถางกำยานอาจต้องการหลีกเลี่ยงชนบเคร่งครัดไปแสวงหาประสบการณ์แปลกใหม่ และสร้างความตื่นเต้นเร้าใจในการบำบัดอารมณ์ทางเพศอันก้าวข้ามเงื่อนไขความเป็นหญิงชาย จนค้นพบสื่อแทนความฝันที่ช่วยเติมเต็มความปรารถนาระหว่างชายรักชายนี้ได้สำเร็จ

กระถางกำยานที่ส่งผ่านมาถึงมือเว่ยอู่เซียนและหลานวังจีอาจไม่ได้ดำรงอยู่ในฐานะของวิเศษที่เขียนประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเติมเต็มความปรารถนาทางเพศ

เท่านั้น หากแต่ยังเปรียบเสมือนการสืบทอดมรดกที่ไม่ใช่การสืบสายเลือด แต่เป็นการส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นผ่านแฟนตาซีที่มีร่วมกัน ดังที่ “เดอเลซกับกัตตารีมอง ความปรารถนาในฐานะที่เป็น ‘จักรกล’ (machine) ไม่ใช่เครื่องจักร (mechanic) ที่มีคุณสมบัติสำคัญ 3 ประการได้แก่ (1) การเชื่อมต่อ (2) การไหลเวียน และ (3) การผลิต/สร้างและสร้างสรรค์ ความปรารถนาในฐานะที่เป็นจักรกลไม่ใช่เรื่องของการขาดอีกต่อไป แต่เป็นเรื่องของการเชื่อมต่อที่ก่อให้เกิดสิ่งใหม่ๆ เสมอ” (ไชยรัthy เจริญสินโอฬาร, 2563: 182) การเชื่อมต่อที่ก่อให้เกิดสิ่งใหม่เผยให้เห็นโอกาสและความเป็นไปได้ของการเกิดความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่น ที่ไม่ได้จำกัดอยู่ที่อัตลักษณ์ได้อัตลักษณ์หนึ่งหรือรสนิยมใดรสนิยมหนึ่งอย่างมั่นคงตายตัว หากมองกระดางกายานในฐานะสื่อแทนความปรารถนา กระดางกายานใบนี้ก็เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่ถูกผู้บำเพ็ญเพียรสร้างขึ้นเพื่อเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ด้วยความปรารถนา และผลิตสร้างทางเลือกใหม่ๆ ในจินตนาการ ทำให้เว่ยอู่เซียนและหลานว้งจิมองเห็นภาพการร่วมรักระหว่างชายรักชายของตนที่เปี่ยมไปด้วยความสุขสม ไม่ได้มีเพียงแค่การร่วมสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงเท่านั้นที่เป็นไปได้ การประดิษฐ์คิดค้นกระดางกายานของเซียนต้นแบบที่ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมปิตาธิปไตยเผยให้เห็นว่า แม้ในความเป็นจริงชายรักชายอาจถูกกีดขวางและผลกออกไปให้อยู่คนละโลก แต่ในโลกแฟนตาซีความสัมพันธ์แบบรักต่างเพศกับความสัมพันธ์แบบรักเพศเดียวกันล้วนมีความใกล้ชิดกันมาก พิสูจน์ได้จากการแบ่งปันจินตนาการร่วมกัน และถักทอร้อยเรียงสายสัมพันธ์ผ่านกระดางกายานนี้ ของวิเศษอย่างกระดางกายานอาจถูกสร้างมาเพื่อเป็นตัวแทนแห่งความหวังด้วย เพราะสะท้อนให้เห็นว่าทุกอย่างเป็นไปได้ แม้แต่ชายรักชายที่ในอดีตล่องลอยและไร้ตัวตนในสังคม ยังถูกค้นพบได้จากกระดางกายานที่สืบทอดร่วมกัน

ปรมาจารย์ลัทธิมาร เผยให้เห็นว่า แม้ตัวละครชายรักชายอย่าง “เว่ยอู่เซียน” และ “หลานว้งจี้” จะใช้ชีวิตอยู่ภายใต้พื้นที่ที่ชนปิตาธิปไตยกีดกันไม่ให้ความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่นแสดงตัวตนออกมาโดยง่าย แต่ชายรักชายยังคงมีตัวตนอยู่ในพื้นที่นั้น แม้จะอยู่ในสภาวะล่องหนก็ตาม การประกอบสร้างพื้นที่แห่งความปรารถนาขึ้นมาต่อรองกับสังคมกระแสหลัก ไม่ใช่การต่อสู้กับอำนาจแบบ

แตกหัก แต่เป็นการต่อรองแบบรอมชอม อาศัยการปรับตัวในพื้นที่ที่รักษาความเป็นส่วนตัว และมีสภาพแวดล้อมที่เป็นมิตรต่อชายรักชาย ซึ่งมีส่วนในการพัฒนาและประคับประคองความสัมพันธ์ของชายรักชายให้มั่นคงยืนยาว อีกสิ่งหนึ่งคือชายรักชายยังคงเป็นสมาชิกหนึ่งของสังคม การรักษาคุณสมบัติความเป็นชายและปฏิบัติตามความคาดหวังของสังคมเป็นสิ่งที่หล่อหลอมให้ทั้งคู่เป็นชายโดยสมบูรณ์ เว่ยอู่เซียนและหลานวังจิมีโอกาสใช้ความสามารถและแสดงความแข็งแกร่งเพื่อสร้างฐานอำนาจให้ตนเองได้ แต่ทั้งคู่กลับยึดถือระบบคุณค่าทางศีลธรรมมากกว่าข่มเหงผู้อื่น การประพฤติตนตามชนบและวางตัวดีมีคุณค่าต่อสังคมถือเป็นรางวัลชีวิต ทั้งยังสะท้อนความตั้งใจที่จะพัฒนาและสานต่อความสัมพันธ์ของตัวละครชายรักชายอย่างผูกพันลึกซึ้งซึ่งมากกว่าสัมพันธ์ทางกาย

ปรมาจารย์ลัทธิมาร สะท้อนภาพการเปิดรับความสัมพันธ์แบบชายรักชายในพื้นที่ที่ปิดตายโดยไหลเวียนอย่างเข้มข้นว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ได้ถูกยอมรับโดยง่าย หากแต่เป็นเรื่องยากที่คนกลุ่มนี้ต้องฝ่าฟันอุปสรรค และผลักดันให้ความสัมพันธ์เดินหน้าอย่างมั่นคง ชายรักชายไม่ได้เป็นบุคคลอันตรายที่เข้ามาลบล้างบรรทัดฐานสังคม แต่เป็นเพียงสมาชิกที่ต้องการอยู่ร่วมสังคมแบบสงบสุขปลอดภัย

บทสรุป: *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* กับการชุกช่อนความหมายบนพื้นที่วรรณกรรม

ปรมาจารย์ลัทธิมาร ดำเนินเรื่องภายใต้ชนบความเป็นนวนิยายแฟนตาซีที่มีเนื้อหากล่าวถึงความสัมพันธ์แบบชายรักชายอย่างชัดเจน ความน่าสนใจของนวนิยายเรื่องนี้คือ การปรากฏตัวขึ้นท่ามกลางบริบทสังคมจีน ซึ่งความรักระหว่างเพศเดียวกันยังไม่เป็นที่ยอมรับ พื้นที่ในนวนิยายจึงถือว่ามีความสำคัญในการต่อสู้แสดงตัวตน ความแฟนตาซีในนวนิยาย *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* มีนัยสำคัญกล่าวคือ บทบาทของแฟนตาซีซ้อนทับระหว่างโลกจริงและโลกเสมือน หากความสัมพันธ์แบบชายรักชายเป็นเรื่องต้องห้ามในโลกความจริง ความสัมพันธ์รูปแบบนี้สามารถเป็นไปได้ในโลกแฟนตาซี ไม่เพียงงงชี้ว้ไขกวลวิธีการสร้างความบริสุทธิ์ของ

เพศชายผ่านความเป็นเทพเซียนที่อยู่เหนือความเป็นมนุษย์ ทำให้พื้นที่ความเป็นอื่นอย่างความรักและความปรารถนาระหว่างชายรักชายปะทุขึ้นมา ดังที่เรื่องราวเผยให้เห็นว่า แม้แต่ผู้บำเพ็ญเพียรที่มุ่งรักษาจิตวิญญาณบริสุทธิ์ หลุดพ้นจากเรื่องทางโลก ก็ยังไม่อาจหลีกเลี่ยงจากความรักเฉกเช่นมนุษย์ได้ ทั้งยังเป็นรักที่ไม่ได้เจาะจงเพียงความสัมพันธ์รักต่างเพศแบบเดียวตามที่ผู้มีอำนาจยึดถือด้วย การนำเสนอภาพความสัมพันธ์รูปแบบอื่นในโลกแฟนตาซีช่วยปลดปล่อยความปรารถนาของชายรักชายที่ถูกพันธนาการจากสังคมให้กลับมามีตัวตนในโลกความเป็นจริง

ปรมาจารย์ลัทธิมาร ยังซ่อนการวิพากษ์การยึดถือบรรทัดฐานรักต่างเพศของอำนาจรัฐผ่านแนวเรื่อง แฟนตาซีเทพเซียนกำลังภายในด้วย นวนิยายแนวนีเชิดชูและขับเคลื่อนคุณธรรมความเป็นชายมาแต่ดั้งเดิม ไม่เชิงถ่วงช้าไม่ได้ละทิ้งขนบของความเป็นนวนิยายกำลังภายใน และยังคงรักษาแก่นแท้ของเรื่องไว้อย่างครบถ้วน แต่ในขณะเดียวกัน เรื่องราวก็ทำให้ผู้อ่านนึกคิดถึงที่มาของคุณธรรมได้ด้วยว่า สังคมผู้บำเพ็ญเพียรที่พยายามขีดเส้นความถูกต้องและอ้างความชอบธรรมในการกำกับดูแลชีวิตผู้อื่น แท้จริงแล้วเป็นสังคมที่ใช้อำนาจบีบบังคับและกีดกันการแสดงออกของผู้คนอย่างไร้ความเป็นธรรมไปพร้อมกันหรือเปล่า ดังที่ความสูงส่งของการก้าวสู่ความเป็นเทพเซียนผู้สมบูรณ์แบบ ต้องแลกมาด้วยเลือดเนื้อและหยาดน้ำตาของชนชายขอบ *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* สะท้อนภาพการต่อสู้ของตัวละครชายรักชาย ที่ต้องใช้ความอดทนและความสามารถฝ่าฟันอุปสรรคบนพื้นที่ที่จำกัดเสรีภาพทางเพศ โดยไม่ได้ละทิ้งการธำรงคุณธรรม อันถือเป็นจิตวิญญาณของกลุ่มผู้บำเพ็ญเพียร สะท้อนแนวคิดสำคัญว่า การมองคนต้องสำรวจให้ลึกถึงตัวตนและความดั่งกายภายในจิตใจ ไม่ใช่ตัดสินจากการมีรสนิยมทางเพศที่แตกต่าง ท้ายที่สุด *ปรมาจารย์ลัทธิมาร* อาจไม่ได้เป็นเพียงนวนิยายที่เปิดประตูให้ความสัมพันธ์แบบชายรักชายถูกมองเห็นมากขึ้น แต่ยังแฝงนัยของการต่อสู้ทางการเมืองระหว่างเพศอันเป็นการวิพากษ์บรรทัดฐานรักต่างเพศในสังคมปิตาธิปไตยแบบจีน โดยใช้การประกอบสร้างพื้นที่แห่งความปรารถนาของชายรักชายซุกซ่อนไปในพื้นที่ของความเป็นนวนิยายแฟนตาซีแนวเทพเซียนกำลังภายใน เพื่อเรียกร้องให้มองความเป็นปัจเจกชนที่หลากหลาย การมองมนุษย์ใน

ฐานที่มีคุณค่าความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน มนุษย์ที่มีสิทธิรักได้แบบไม่จำกัดเพศ และพึงได้รับการปฏิบัติอย่างเคารพให้เกียรติตามสิทธิของความเป็นมนุษย์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2653), สังคมศาสตร์ทางเลือก, กรุงเทพฯ: วิชาษา.

โม้เชียงตงชีว (2562ก), *ปรมาจารย์ลัทธิมาร เล่ม 1*, แปลโดย อลิส, กรุงเทพฯ: เบเกอรี่บู๊ค.

_____. (2562ข), *ปรมาจารย์ลัทธิมาร เล่ม 2*, แปลโดย อลิส, กรุงเทพฯ: เบเกอรี่บู๊ค.

_____. (2563ก), *ปรมาจารย์ลัทธิมาร เล่ม 3*, แปลโดย อลิส, กรุงเทพฯ: เบเกอรี่บู๊ค.

_____. (2563ข), *ปรมาจารย์ลัทธิมาร เล่ม 4*, แปลโดย อลิส, กรุงเทพฯ: เบเกอรี่บู๊ค.

_____. (2563ค), *ปรมาจารย์ลัทธิมาร เล่ม 5*, แปลโดย อลิส, กรุงเทพฯ: เบเกอรี่บู๊ค.

สรวิศ ชัยนาม (2565), *อย่ากลัวแต่ไม่อย่าถาม: ทุกสิ่งอย่างเรื่องการเมืองโลกกับ Lacan*, แปลโดย ปฐมพงศ์ กวางทอง, กรุงเทพฯ: ศยามปัญญา.

ภาษาอังกฤษ

Butler, J. (1999), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.

Butler, J. et al. (2016), *Vulnerability in Resistance*, Durham: Duke University Press.

Davis, E. (2005), *Encyclopedia of Contemporary Chinese Culture*, London: Routledge.

Deklerck, S. and Wei, X. (2015), "Queer Online Media and the Building of China's LGBT Community", in Engebretsen, E. et al. (eds.), *Queer/Tongzhi China: New Perspectives on Research, Activism and Media Cultures*, Copenhagen: NIAS Press.

Jackson, R. (1981), *Fantasy: The Literature of Subversion*, London: Routledge.

Kornak, J. (2015), *Queer as a Political Concept*, unpublished thesis in Philosophy, History, Culture and Art Studies, University of Helsinki.

Long, Y. (2019), "Cultural Differences between Chinese and American Weddings", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 300(1): 634-640.

Seidler, V. (2006), *Young Men and Masculinities: Global Cultures and Intimate Lives*, London: Zed Books.

Shaw, G. and Zhang, X. (2017), "Cyberspace and Gay Rights in a Digital China: Queer Documentary Filmmaking under State Censorship", *China Information*, 32(2): 1-23.

- Stacey, J. (1983), *Patriarchy and Socialist Revolution in China*, Berkeley: University of California Press.
- Tian, X. (2020), "Homosexualizing 'Boys Love' in China: Reflexivity, Genre Transformation, and Cultural Interaction", *Prism: Theory and Modern Chinese Literature*, 17(1): 118.
- Yang, L., and Xu, Y. (2015), "Queer Texts, Gendered Imagination, and Grassroots Feminism in Chinese Web Literature", in Engebretsen, E. et al. (eds.), *Queer/Tongzhi China: New Perspectives on Research, Activism and Media Cultures*, Copenhagen: NIAS Press.

สื่อออนไลน์

- Cheng, P. (2003), "Kuan Yin: Mirror of the Queer Asian Christ", retrieved 11 February 2023 from http://www.patrickcheng.net/uploads/7/0/3/7/7037096/kuan_yin_mirror_of_the_queer_asian_christ.pdf
- Wang, S. (2018), "Chinese Writer Sentenced to 10 Years in Prison for Homoerotic Book", retrieved 26 September 2020 from <https://edition.cnn.com/2018/11/19/china/chinese-erotic-fiction-writer-prison-intl/index.html>

ความพิการกับความปกติธรรมดา: การต่อสู้เชิง ความหมายความพิการของคนพิการในยูทูบ

อารดา ครุจิต¹

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง การเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อออนไลน์กับการต่อสู้เชิงความหมายของความพิการ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อออนไลน์กับการสร้างความหมายความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการ โดยใช้การวิเคราะห์ด้วยบทจากคลิปวิดีโอในสื่อสังคมออนไลน์ ยูทูบ (YouTube) ของคนพิการต่างประเทศจำนวน 25 ตัวอย่าง และคนพิการไทยจำนวน 23 ตัวอย่าง

การวิจัยใช้แนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (practice of everyday life) ของ Michel de Certeau ที่เห็นว่า ชีวิตประจำวันเป็นสนามต่อสู้ของปัจเจกผู้กระทำการกับโครงสร้างวิธีคิดของสังคม และแนวคิดเกี่ยวกับความพิการ ในการทำความเข้าใจวัฒนธรรมความพิการและวาทกรรมเกี่ยวกับความพิการในสังคม รวมถึงแนวคิดการเล่าเรื่องตามองค์ประกอบการเล่าเรื่องในสื่อ เพื่อเป็นกรอบในการศึกษาวิธีการสื่อสารของคนพิการเพื่อต่อสู้ทางความหมายความพิการ และแนวคิดเรื่องการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่เพื่ออธิบายการต่อสู้เชิงขับเคลื่อนทางสังคมของคนพิการ แนวคิดสื่อสังคมออนไลน์เพื่ออธิบายบทบาทของสื่อยูทูบ รวมทั้งแนวคิดการสร้างความหมายทางสังคม เพื่อเป็นกรอบในการทำความเข้าใจ “ความเป็นจริง” ที่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาในโลกแห่งความหมาย

^{*} วันที่รับบทความ 8 ธันวาคม 2566; วันที่แก้ไขบทความ 13 ธันวาคม 2566; วันที่ตอบรับบทความ 19 ธันวาคม 2566

¹ รองศาสตราจารย์ กลุ่มวิชาวิทยุโทรทัศน์และสื่อดิจิทัล คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผลการศึกษาพบว่า การเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อออนไลน์ มีการสร้างความหมาย “ความธรรมดา” โดยใช้วิธีการสื่อสารผ่านชีวิตประจำวัน ได้แก่ กิจกรรมยามว่าง กิจกรรม และกิจกรรมด้านความสัมพันธ์ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างแม่-ลูก พ่อ-ลูก และคู่รัก และใช้มุมมองในการเล่าเรื่องแบบบุรุษที่หนึ่งที่จัดเงื่อนไขความพิการ ได้แก่ ผู้หญิง คู่รัก คนที่นิยมความพิการด้วยตนเอง คนที่พึ่งพาตนเองได้ คนที่ทำอะไรก็ได้ และคนที่แบ่งปันความสุข นอกจากนั้น กลวิธีการสื่อสารคือการแสดงจุดเน้นกับสิ่งที่ป็นคุณค่าในชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ อิสระภาพทางร่างกาย ความแตกต่างหลากหลาย การได้รับประสบการณ์ การก้าวข้ามอุปสรรค และความสุข โดยกลวิธีการสื่อสารเน้นการปรากฏตัวของคนพิการเป็นผู้ดำเนินเรื่องหลัก และการแสดงความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ซึ่งสอดคล้องไปกับลักษณะของเนื้อหาที่ปรากฏในสื่อสังคมออนไลน์ยูทูบ รวมถึงโครงเรื่องมีการสื่อสารที่ไม่ซับซ้อน และขอบเขตเป็นเรื่องระดับชีวิตประจำวันของบุคคล อีกทั้งกลวิธีการสื่อสารประเด็นความขัดแย้งกับวิธีคิดของสังคมที่มีต่อคนพิการทั้งโดยตรงและแบบแฝง อันได้แก่ ความพิการไม่ใช่เงื่อนไขต้องถูกกำหนดนิยามไว้แบบตายตัว ไม่ใช่เงื่อนไขแห่งความผิดปกติและความบกพร่อง ไม่ใช่เงื่อนไขต่อความสามารถหรือความสำเร็จในชีวิต ไม่ใช่เงื่อนไขต่อการขาดอิสรภาพทางร่างกาย ไม่ใช่เงื่อนไขต่อความงามสิทธิในการตั้งครุฑและเลี้ยงดูบุตรของสตรี และไม่ใช่เงื่อนไขต่อการขาดความสุขในชีวิต และวิธีการสื่อสารด้านภาพและเสียง เช่น ใช้การถ่ายทำและการตัดต่อภาพเสียงที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน และไม่คอยปรุงแต่งเติมเสริมด้วยเทคนิคประดิษฐ์ด้านภาพและเสียงมากนัก ช่วยสื่อถึงความธรรมดาในชีวิตประจำวันได้ค่อนข้างชัดเจนและตรงไปตรงมา

ข้อค้นพบที่น่าสนใจคือ การเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อออนไลน์คือการต่อสู้เชิงความหมายของความพิการผ่านการสื่อสารบนยูทูบ เป็นพื้นที่ที่พวกเขาเป็นผู้กระทำการสื่อสารได้ด้วยตนเอง โดยเน้นความสำคัญในการต่อสู้ทางความหมายความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการคือการสร้างการรับรู้ถึงความเท่ากัน (perceived equality) ในโลกทางความหมายในพื้นที่สื่อ ผ่านความ

ปกติธรรมดาในชีวิตประจำวันของคนพิการ การสื่อสารเรื่อง “ค่าของความพิการ” ซึ่งกำหนดค่าของความพิการที่แตกต่างจาก “สิ่งที่ไม่ดี ความบกพร่อง อุปสรรค ความผิดปกติ” ให้กลายเป็น “สิ่งที่เป็นปกติธรรมดาของมนุษย์” เป็นการชู “คุณค่าความเป็นมนุษย์” ที่ต่างมีและปรารถนาในเรื่องนี้เช่นเดียวกันทุกคน

คำสำคัญ: การเล่าเรื่อง ชีวิตประจำวัน ความพิการ ความธรรมดา ความปกติ

Disability and Ordinariness: The Struggle of People with Disability to Define Meanings of Disability in YouTube

Arada Karuchit²

Abstract

The research delved into how narratives about the everyday life experiences of individuals with disabilities in online media shape perceptions of disability. The study aimed to understand these stories' impact on perceptions of individuals with disabilities. It involved textual analysis of YouTube video clips from 25 foreign and 23 Thai individuals with disabilities.

This concept encompasses Michel de Certeau's "practice of everyday life," seeing everyday life as a battleground where ordinary people challenge society. It covers disability studies, cultural representations, and societal discourse on disability. It also examines how media narratives shape perceptions of disability and how individuals with disabilities communicate to challenge these notions. Moreover, it explores new social movement narratives focusing on the struggles of individuals with disabilities and the role of online platforms like YouTube in shaping societal views. Ultimately, it emphasizes that "reality" is constructed through societal meanings.

² Associate Professor, Department of Broadcasting and Digital Media, Faculty of Journalism and Mass Communication, Thammasat University

The study found that narrating the everyday life of people with disabilities in online media creates a sense of “ordinariness” through communication channels such as leisure activities, routines, and relationship-related activities. This includes relationships with mother, father, romantic partners, and portraying a perspective that eliminates the conditions of disability. This portrayal includes women, romantic couples, self-defined individuals with disabilities, those self-sufficient, capable individuals, and those who share happiness. Moreover, the communication method emphasizes highlighting the value in human life, encompassing physical freedom, diversity, experiential learning, overcoming obstacles, and happiness. Communication emphasizes individuals with disabilities as the main storytellers, showing their relationships with others and aligning with the content found in online social interactions. Furthermore, the communication method emphasizes that disability is not a condition that is rigidly defined, nor an abnormality, a hindrance to abilities or success, a lack of physical freedom, a beauty standard, a restriction on reproductive rights and child-rearing for women, or a deprivation of happiness in life. The visual and auditory communication aspect involves straightforward, easily understandable. This approach effectively communicates the ordinary aspects of everyday life, delivering a clear and direct message.

The interesting finding from the research is that narrating the everyday lives of individuals with disabilities online constitutes a form of advocacy for the significance of disability. Through communication on platforms like YouTube, they actively take on the role of communicators, emphasizing the importance of advocating for meaning and normalcy regarding disabilities. This involves fostering an awareness of perceived

equality in the meaning-oriented realm of media by portraying the commonplace aspects of the everyday lives of people with disabilities. Communicating the value of disability, which redefines the worth of disability distinct from terms like negative, deficiency, obstacle, or abnormality, transforms it into something considered ordinary and normal for humanity. This communication strategy serves to elevate the human worth that is universally shared and desired by everyone.

Keywords: narration, everyday life, disability, ordinariness, normality

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ความพิการ: ความปกติธรรมดาที่ถูกทำให้ไม่ธรรมดา?

จากการสังเกตของผู้วิจัย ที่ผ่านมามีการเคลื่อนไหวของคนพิการในสื่อต่างๆ ที่แสดงการต่อสู้กับวิถีคิดของสังคมที่มีต่อความพิการสองมิติ มิติแรกคือการต่อสู้กับวิถีคิดของสังคมที่มองความพิการแบบเวทณานิยม และมิติที่สองคือการต่อสู้กับวิถีคิดของสังคมที่มองคนพิการแบบวีรชนนิยม จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า ความหมายของความพิการเกิดจาก “อำนาจของโครงสร้าง” ที่เข้ามากำกับความหมายเกี่ยวกับความพิการที่มีลักษณะตรึงแน่นมาตั้งแต่อดีตและมีความเชื่อมโยงกับมิติต่างๆ ทางสังคมที่สลับซับซ้อน ได้แก่ โครงสร้างทางสถาบันของสังคม เช่น รัฐ กฎหมาย การแพทย์ สาธารณสุข ธุรกิจบันเทิง ฯลฯ และโครงสร้างวิถีคิดของสังคม เช่น ทศนคติ ค่านิยมต่างๆ ในสังคม

อำนาจจากโครงสร้างทางวิถีคิดของสังคม ได้แก่ ความหมายที่เกิดขึ้นจากวาทกรรมที่สร้างความหมายของความพิการในสังคม มีอย่างน้อย 6 ชุด ได้แก่ ศาสนาและความเชื่อ การแพทย์ การฟื้นฟู การสงเคราะห์ การเชิดชูและฝ่าฟัน และสิทธิมนุษยชน ทำให้เกิดเป็นความหมายของความพิการหลายประการด้วยกัน ได้แก่ ความพิการคือ วิกฤตกรรม ความพิเศษ ความบกพร่อง อุปสรรคทางร่างกาย สิ่งที่ต้องแก้ไขและฟื้นฟู ความเวทนาหรือสิ่งที่ต้องสงเคราะห์ วีรชนและแรงบันดาลใจ และความหลากหลายของมนุษย์ (ถนอมนวล หิรัญเทพ, 2551; ไวยวุฒิ วุฒิอรธสาร, 2556; Campbell and Oliver, 2013; Haller et al., 2012) และแม้ว่าในปัจจุบัน ความพิการจะถูกกล่าวถึงในมิติของสิทธิมนุษยชนมากขึ้น เช่น ความพิการคือความหลากหลายหนึ่งของมนุษย์ แต่ความพิการมักถูกนำเสนอว่าเป็นความบกพร่องหรือความพิเศษไปจากมนุษย์ปุถุชน กล่าวได้ว่าวาทกรรมต่างๆ เกี่ยวกับความพิการที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างวิถีคิดทางสังคมในหลายๆ มิติ มักจะปรากฏความหมายหลักของความพิการในสังคม 2 ลักษณะ ได้แก่

1. คนพิการมีความเหนือกว่าคนทั่วไป (superiority) เช่น เป็นผู้มีความพิเศษ พراجกสวรรคร์ เป็นของขวัญจากเบื้องบน เป็นวีรชน เป็นสิ่งสร้างแรงบันดาลใจ เป็นสิ่งบริสุทธิ์ เป็นต้น

2. คนพิการมีความด้อยกว่าคนทั่วไป (inferiority) เช่น เป็นผู้สมควร
ถูกได้รับความเวทนาสงสาร เป็นผู้ควรได้รับสงเคราะห์ เป็นผู้มีความบกพร่องทาง
ร่างกาย เป็นผู้เคราะห์ร้าย เป็นผู้ที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น เป็นต้น

ดังนั้นจึงน่าสนใจว่า ความหมายของความพิการที่ค่อนข้างเลื่อนรางออก
จากวิคิดของสังคม คือ “คนพิการเท่ากับคนทั่วไป” ความพิการไม่ได้หมายถึง
ความด้อยกว่าหรือความเหนือกว่าคนอื่น ๆ เสมอไป ซึ่งคนพิการกำลังต่อสู้เชิง
ความหมายว่า “คนพิการมีความปกติธรรมดาเช่นคนทั่วไป” เพื่อสร้างความ
จริงเกี่ยวกับความพิการผ่านการเล่าเรื่องด้วยตัวพวกเขาเอง จึงเป็นไปได้ว่า
การสื่อสารของคนพิการอาจกำลังต่อสู้กับวิคิดของสังคมที่พาความหมายของ
ความพิการ “ไกลออกไปจากความธรรมดา” (out of the ordinary) ที่ทำให้
คนพิการมีความแปลกแยกในสังคม และที่สำคัญ คนพิการอาจกำลังพยายามต่อสู้
เพื่อนำความหมายของความพิการให้กลับเข้าสู่ “ความธรรมดา” (ordinariness)
ของมนุษย์ที่ต่างมีความต้องการ ความนึกคิด มีความสามารถ และมีความแตกต่าง
หลากหลาย

นอกจากนั้น โครงสร้างวิคิดของสังคมเกี่ยวกับความพิการมีลักษณะที่
ไม่คล้ายตัว เช่น ความพิการเป็นเรื่องของชีวิตที่ไม่สามารถลิขิตเอง ความพิการ
คือความบกพร่องที่ต้องเร่งแก้ไข ฯลฯ ลักษณะดังกล่าวกระทบต่อทัศนคติของ
สังคมที่มีต่อคนพิการในแงุ่มที่ค่อนข้างคับแคบ ซึ่งส่งผลต่อกฎหมาย นโยบาย
การปฏิบัติต่อคนพิการผ่านการใช้คำ การเลือกปฏิบัติต่างๆ แม้ที่ผ่านมาจะมีการ
เคลื่อนไหวทางสังคมเกี่ยวกับคนพิการมายาวนาน แต่ในปัจจุบันยังคงมีปัญหา
ในการทำความเข้าใจคนพิการในสังคมอยู่มาก และยังปรากฏการไม่ลงรอยกัน
ระหว่างสังคมกับคนพิการอยู่ตลอดเวลา ได้แก่ การเข้าใจผิดเกี่ยวกับความพิการ
(misconception of disability) การเหมารวม (stereotype of disability) ความ
เป็นอื่น (otherness) ความไม่ปกติ (abnormality) ความแปลกแยก (alienation)
การด้อยค่าความเป็นมนุษย์ (dehumanization) เป็นต้น

ในแง่ของการทำงานของสื่อมวลชนเกี่ยวกับความพิการนั้น สื่อมวลชน
มักนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับความพิการคือความเลวร้ายของชีวิต หรือบางครั้ง

ก็ตอกย้ำภาพของความน่าสงสารเป็นสำคัญ ในละครโทรทัศน์มีการนำเสนอว่า คนพิการคือผลของบาปกรรมที่ต้องกลับมาชดใช้ หรือผลลัพธ์ของการทำสิ่งที่ไม่ดี ในรายการโทรทัศน์มีการนำเสนอภาพคนพิการที่ทุกขเวทนาและควรได้รับการสงเคราะห์บริจาค เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน มีการนำเสนอความพิการในแบบแบบวีรชนนิยม เช่น ความพิการเป็นความพิเศษ เป็นวีรชน และสัญลักษณ์แห่งแรงบันดาลใจ เป็นต้น หรือใช้ความพิการในการสร้างความขบขัน ล้อเลียน อีกทั้งการนำเสนอประเด็นคนพิการในสื่อมวลชน ส่วนใหญ่เป็นประเด็นเชิงมหากาธ เช่น นโยบายคนพิการ การรณรงค์เรียกร้อง ปัญหาสิทธิสวัสดิการต่างๆ ทำให้การสื่อสารเรื่องความพิการที่ผ่านมาไม่ได้มีเวทีที่คนพิการสามารถบอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชีวิตระดับบุคคลได้หลากหลายมากนัก และไม่แสดงให้เห็นถึงความหมายใหม่ๆ เกี่ยวกับความพิการเท่าที่ควร

แต่ในบริบทของการสื่อสารปัจจุบัน สื่อออนไลน์เป็นพื้นที่ที่สร้างอำนาจทางการสื่อสารให้กับคนพิการเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นโอกาสและเป็นเรื่องน่าสนใจที่ผู้วิจัยเลือกเข้าไปศึกษาปรากฏการณ์นี้ เพื่อทำความเข้าใจกับความพิการให้สอดคล้องกับอำนาจทางการสื่อสารที่เปลี่ยนไปของคนพิการในปัจจุบัน และนำองค์ความรู้เกี่ยวกับความพิการที่ลึกซึ้งมากขึ้นมาช่วยเติมให้กับสังคมเพื่อประยุกต์ใช้ในมิติที่เกี่ยวข้องต่อไปได้ นอกจากนั้น องค์ความรู้จากการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาโดยนำมิติทางการสื่อสาร โดยใช้กรอบการเล่าเรื่องมาทำความเข้าใจในมิติด้านความพิการ เพื่ออธิบายถึงการต่อสู้ทางความหมายในมิติทางความสัมพันธ์ทางอำนาจ ที่สำคัญคือ การทำความเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นกับวิธีการสื่อสารของกลุ่มคนชายขอบในบริบทปัจจุบัน องค์ความรู้เชิงผสมผสานเช่นนี้เป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยร่วมกันหาคำตอบต่อปัญหาและข้อเรียกร้องต่างๆ ในสังคมปัจจุบัน ที่เต็มไปด้วยข้อขัดแย้งใหม่ๆ โดยเฉพาะความไม่เท่าเทียมในหลากหลายมิติ เช่น เชื้อชาติ อายุ เพศ ความพิการ ฯลฯ อีกทั้งองค์ความรู้จากการศึกษาครั้งนี้ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจประเด็นของการต่อสู้ของคนพิการได้ชัดเจนมากขึ้น และมีประโยชน์ต่อศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะด้านสื่อและการสื่อสารในสังคมสมัยใหม่

ที่จำเป็นต้องเข้าใจและโอบอุ้มความแตกต่างความหลากหลายไว้เป็นพื้นฐาน เพื่อส่งต่อความเข้าใจให้เกิดขึ้นในสังคม ต่อยอดการสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการพัฒนานโยบายเพื่อชีวิตคนพิการและสังคมได้อย่างเหมาะสมต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยศึกษาการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อออนไลน์ ยูทูปเพื่อศึกษาการต่อสู้ทางการสื่อสารความหมายเรื่องความพิการคือความปกติธรรมดา

3. การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดสำคัญในการแสวงหาคำตอบในการศึกษาครั้งนี้ มีดังนี้

3.1 แนวคิดเรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (Practice of Everyday Life) ของ Michel de Certeau ที่เห็นว่า ชีวิตประจำวันเป็นสนามต่อสู้ของปัจเจก ผู้กระทำกรกับโครงสร้างวิธีคิดของสังคม ทั้งนี้ “ชีวิตประจำวัน” ได้เริ่มกลายเป็นพื้นที่ที่ได้รับความสนใจจากนักคิดต่างๆ ดังเช่น Michel De Certeau (1984) เป็นนักคิดที่ได้นำเสนอเรื่องชีวิตประจำวัน ผ่านแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (the practice of everyday life) ซึ่งพัฒนามาจากงานเขียนเรื่อง *Outline of the Theory of Practice* ของ Pierre Bourdieu แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชีวิตประจำวัน ของ de Certeau มีคุณูปการต่อวัฒนธรรมศึกษา เนื่องจากแนวคิดนี้ เห็นว่า แท้จริงแล้วชีวิตประจำวันไม่ได้ปลอดจากการต่อรอง การแข่งขัน และการควบคุมอำนาจ หากแต่ความธรรมดาสามัญ (ordinary) ที่มักไม่ได้รับความสนใจหรือมองเห็นในชีวิตประจำวันกลับเป็นพื้นที่ที่แสดงความจริง (สุธาริน คุณผล, 2550) แนวคิดนี้สนใจว่า ความธรรมดาสามัญที่ไม่สังเกตเห็น เป็นพื้นที่แสดงถึงศักยภาพในการรับมือ เผชิญและต่อรองกับอำนาจที่เกิดจากโครงสร้างวิธีคิดของสังคม ทำให้ประสบการณ์ วิธีคิด วิธีการสื่อสารของกลุ่มคนที่ได้รับการกดทับ เช่น กลุ่มด้อยอำนาจต่างๆ ในสังคม เป็นคุณค่าต่อการศึกษาวิจัย แนวคิดปฏิบัติการ

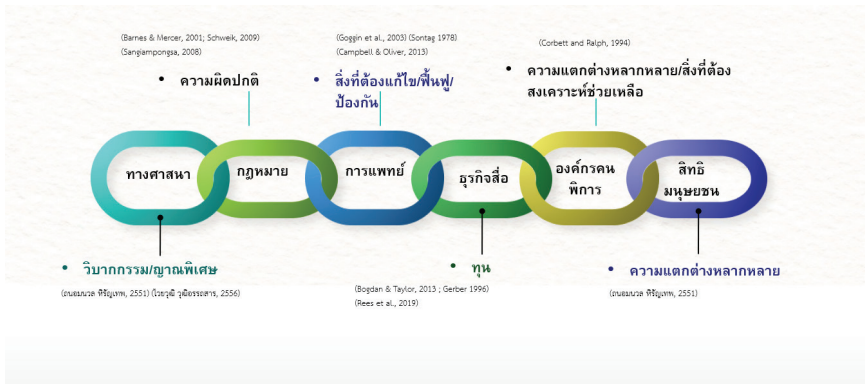
ในชีวิตประจำวันให้ความสำคัญกับ “ประสบการณ์และเรื่องเล่า” ของผู้ด้อยอำนาจ เพื่อสะท้อนถึงกลวิธีในการเผชิญหน้าต่อรองกับอำนาจ (คะเน็งนิจ พรหมนัส และ พัทธินทร ลาภานันท์, 2560)

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551) ได้ขยายความว่า โดยปกติแล้ว ชีวิตประจำวันถูกมองว่าเป็นด้านที่ซ้ำซาก ทำให้ชีวิตประจำวันเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น แต่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ทุกหนแห่ง ชีวิตประจำวันจึงเป็นเวทีที่วัฒนธรรมหรืออุดมการณ์หลากหลายมาปฏิสัมพันธ์ต่อสู้และต่อรองกัน และปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน คือการปะทะกันระหว่างอำนาจของโครงสร้าง (structure) และอำนาจของปัจเจกผู้กระทำการ (human agency) ในมิติการบริโภคนในชีวิตประจำวัน ผู้คนสามารถเข้าไปต่อรอง ต่อสู้ และปฏิเสธอำนาจแห่งโครงสร้างได้ในระดับหนึ่ง หมายความว่า การบริโภคเปิดโอกาสให้ผู้คนได้ผลิต ประกอบสร้างความหมายใหม่ขึ้นมา และความหมายดังกล่าวสามารถกระจายอยู่ทั่วไป แม้ไม่เห็นกระบวนการดังกล่าวก็ตาม หรือเรียกว่า เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่อ่อนแอสามารถมีชัยชนะเหนือผู้ที่มีอำนาจมากกว่า (victory of the weak over the strong) ในที่นี้ มิติของการบริโภคอยู่ในบริบทของการใช้สื่อออนไลน์ของคนพิการเพื่อทำการสื่อสารเกี่ยวกับความหมายความพิการ

3.2 แนวคิดความหมายของความพิการ

ผู้วิจัยได้รวบรวมวาทกรรมเกี่ยวกับความพิการในสังคม ที่มีความหลากหลายและซับซ้อน มีรายละเอียดดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 วาทกรรมความหมายของความพิการในสังคม

(1) **ความพิการในมิติด้านศาสนา** ในวัฒนธรรมตะวันตกก่อนยุคสมัยใหม่ ความพิการถูกมองในฐานะสัญลักษณ์สื่อถึงกลางร้ายบอกเหตุ บาปที่ติดตัวมา ความโชคร้าย เวิร์กกรรม และชะตากรรมอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทำให้ความหมายของความพิการถูกมองในแง่ลบ ในขณะเดียวกัน มีความหมายความพิการในเชิงบวกแต่พบน้อยกว่าความหมายในเชิงลบ เช่น คนตาบอดในสมัยโบราณมักถูกมองว่า มีพรจากสวรรค์หรือญาณพิเศษในการทำนายทายทักเหตุการณ์ เป็นต้น (ธนอมมล หิรัญเทพ, 2551) ความหมายดังกล่าวพบได้ในหลายวัฒนธรรม เช่นเดียวกับในวัฒนธรรมของไทย ที่มองความหมายของความพิการว่าเป็นเรื่องของกรรมในพุทธศาสนา (ไวยวุฒิ วุฒิอรรถสาร, 2556) วาทกรรมตามมิติทางศาสนาจึงทำให้ความพิการหมายถึงสภาพที่ถูกกำหนดไว้แล้วจากเทพเจ้า พระเจ้า กรรมแต่ชาติปางก่อน ยากที่จะเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าความหมายนั้นเป็นเชิงลบ เช่น เวิร์กกรรม บาปที่ติดตัว หรือมีนัยเชิงบวกว่าเป็นพรสวรรค์ก็ตาม

(2) **ความพิการในมิติด้านกฎหมาย** ในขณะที่ความหมายของความพิการที่กำหนดไว้ทางศาสนา ทำให้ความพิการถูกกำหนดไว้กับอำนาจที่มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้ แต่กฎหมายและระเบียบของรัฐต่างๆ ได้เข้ามามีอำนาจที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร และเข้ามามีความหมายความพิการ ในราวปลายศตวรรษที่ 19 พบว่า มีการกีดกันคนพิการอยู่ในระดับนโยบายและระเบียบ

ของรัฐ คนพิการกลายเป็นชนชั้นต้องสงสัย (suspect class) เช่น สหรัฐอเมริกามีกฎหมายที่ชื่อว่า “กฎหมายคนไม่น่าดู” หรือ “Unsightly Beggar Ordinances” (Barnes and Mercer, 2001; Schweik, 2009) หรือเรียกกันสั้นๆ ว่า “The Ugly Laws” ที่ถูกใช้ในหลายเมืองในสหรัฐอเมริกาตั้งแต่ ค.ศ. 1867-1974 ทำให้บุคคลที่มีความพิการและปรากฏตัวในที่สาธารณะเป็นสิ่งผิดปกติและผิดกฎหมาย ที่มาของกฎหมายเกิดขึ้นในยุคตื่นทองและโรคระบาด รัฐใช้กฎหมายเพื่อกำจัดจำนวนคนต้องสงสัยที่ดูมีร่างกายที่ผิดปกติไปจากคนส่วนใหญ่ กฎหมายนี้ใช้มาถึงร้อยกว่าปี และถูกยกเลิกในปี 1974 ซึ่งเป็นช่วงที่ความเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิมนุษยชนมีความก้าวหน้า

นอกจากนั้น ในทุกสังคมมีระเบียบของรัฐที่เข้ามากำกับความหมายคนพิการว่า หมายถึงการฟื้นฟู การสงเคราะห์ช่วยเหลือ เป็นต้น ในสังคมไทยเหมือนกับสังคมสมัยใหม่อื่นๆ ที่พยายามปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสุขภาพของคนพิการผ่านกฎหมายต่างๆ เช่น พ.ร.บ.การฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ ระเบียบการจ่ายเงินคนพิการ (Sangiampongsa, 2008) จะเห็นได้ว่า อำนาจของรัฐที่กระทำการผ่านกฎหมายได้เข้ามามีความหมายของความพิการด้วยเช่นกัน มาตรการความพิการตามมิติทางกฎหมายจึงมีผลต่อการเข้ามานิยามความพิการว่า เป็นผู้บกพร่องในการทำกิจกรรมในชีวิตประจำวันด้วยเหตุผลทางสภาพร่างกาย และจำแนกคนพิการออกเป็นประเภทต่างๆ ตามข้อจำกัดทางสภาพร่างกายเป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของการจัดระเบียบทางสังคม และสวัสดิการของปัจเจกบุคคล เช่น การกำหนดนโยบายเกี่ยวกับคนพิการ การจัดสรรทรัพยากรต่างๆ เป็นต้น

(3) ความพิการในมิติด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์ อำนาจที่เข้ามากำกับความหมายของความพิการอีกประการคือ อำนาจทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ ความหมายของความพิการตามกรอบของการแพทย์คือ สิ่งที่บกพร่อง ผิดปกติ จำเป็นต้องได้รับการแก้ไข เปลี่ยนแปลง และป้องกัน ในต้นศตวรรษที่ 20 สังคมยังคงมองความพิการว่า เป็นข้อบกพร่องของบุคคล เป็นเรื่องทางพันธุกรรมที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไข การฟื้นฟูด้วยการแพทย์ (Goggin et al., 2003) จนถึงปลายศตวรรษที่ 20 ความพิการยังหมายถึง “โรคภัยที่น่าหวาดกลัว”

(dreaded disease) เป็นความเสี่ยงของชีวิตที่จำเป็นต้องมีหลักประกันทางการแพทย์ ประกันภัยเมื่อมีความพิการ รวมถึงการมีวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกทางการแพทย์ต่างๆ สำหรับคนพิการ (Sontag, 1978) วาทกรรมความพิการตามมิติทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ จึงมีผลต่อการกำหนดความพิการว่า เป็นความบกพร่อง ความไม่สมบูรณ์ เป็นเรื่องที่ต้องได้รับความช่วยเหลือด้วยวิทยาศาสตร์การแพทย์ เช่น ศัลยศาสตร์ สาธารณสุข เวชศาสตร์ ศาสตร์ด้านการฟื้นฟู เทคโนโลยีอำนวยความสะดวกเพื่อคนพิการต่างๆ ฯลฯ เมื่อความพิการถูกมองว่าอยู่ห่างจาก “บรรทัดฐาน” วิทยาศาสตร์การแพทย์จึงจำเป็นต้องนำคนพิการเข้าใกล้ บรรทัดฐานที่กำหนดไว้ แม้ความจริงจะปฏิเสธไม่ได้ว่า อำนาจทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ได้ช่วยให้คนพิการจำนวนมากมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ อีกเช่นกันว่า การให้ความหมายหลักในสังคมว่า ความพิการคือ “ความผิดปกติที่ต้องได้รับการแก้ไข” ทำให้คนที่มีความพิการหมายถึงคนที่มีสภาพไม่ปกติ ทำให้ความพิการคือความเป็นอื่นไปจากคนทั่วไปในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

(4) ความพิการในมิติด้านธุรกิจสื่อ อำนาจของธุรกิจการแสดงและสื่อได้ เข้ามามีความหมายความพิการด้วยเช่นกัน มีความหมายที่แย้งกับความหมายชุดอื่นๆ เกี่ยวกับความพิการว่าไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่ได้รับแก้ไข แต่สามารถใช้เป็นความบันเทิงให้กับคนที่ไม่พิการได้ และสามารถใช้เป็นทุนในการสร้างรายได้ ผลกำไรในงานบันเทิงได้เกิดธุรกิจบันเทิงการแสดงคนแปลกประหลาด (freak show) ที่นำคนพิการมาใช้ในการแสดงอย่างแพร่หลายในต้นศตวรรษที่ 20 และคงมีอยู่ในปัจจุบัน (Bogdan and Taylor, 2013; Gerber 1996) ยุคสื่อมวลชนอิเล็กทรอนิกส์ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ โฆษณา เป็นตัวกลางในการสะท้อนทั้งสภาพปัญหาของคนพิการในเชิงรณรงค์เพื่อคุณภาพชีวิตคนพิการและสิทธิมนุษยชน แต่ยังมีการใช้คนพิการมาใช้ประโยชน์ในเนื้อหาอย่างไม่เหมาะสมด้วย มีสะท้อนความหมายแห่งความไม่ปกติ ทำให้ความพิการเป็น “ความเป็นอื่น” เป็นคนละพวกกับคนที่ไม่พิการ มีการกีดกันคนพิการไว้ในระดับที่ต่ำกว่า (Goggin et al., 2003)

นอกจากนั้น มีความหมายของความพิการที่แสดงความเหนือกว่าคนทั่วไปด้วย ซึ่งมีอยู่ชัดเจนในเนื้อหาสื่อกีฬา ความพิการมีความหมายถึงความพิเศษเหนือมนุษย์ วีรชน คนกล้าแกร่ง และแรงบันดาลใจ และมีการศึกษาพบว่าการนำเสนอความพิการว่าเป็นความเหนือมนุษย์ (superiority) แม้เป็นความหมายเชิงเชิดชู แต่ยังแฝงนัยที่แสดงการกีดกันคนพิการ และทำให้คนพิการเป็น “คนละพวก” กับคนที่ไม่พิการ (Rees et al., 2019) วาทกรรมความพิการตามมิติทางธุรกิจสื่อจึงมีผลต่อการนิยามว่า ความพิการคือทุนทางวัฒนธรรม ทั้งในด้านความด้อยกว่า (inferiority) และความเหนือกว่า (superiority) ที่ใช้ประโยชน์ได้ในธุรกิจสื่อ และสื่อมวลชนได้สร้างภาพจำเกี่ยวกับความพิการทั้งสองด้านในลักษณะทำซ้ำๆ ซึ่งส่งผลต่อการสร้างทัศนคติของสังคมด้วยเช่นกัน

(5) ความพิการในมิติด้านองค์กรคนพิการ ที่ผ่านมาการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนพิการได้ดำเนินไปทั้งในพื้นที่ทางกายภาพ เช่น การเดินขบวน จัดกิจกรรม เรียกร้องรณรงค์ต่างๆ และในพื้นที่ในสื่อ จากการศึกษาพบว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเด็นสิทธิมนุษยชนได้รับความสนใจ การเคลื่อนไหวต่อสู้ของคนพิการเกิดขึ้นจาก “องค์กรคนพิการ” ที่ได้สื่อสารประเด็นต่างๆ ผ่านสื่อมวลชน ในฐานะ “ตัวแทนของปัจเจกบุคคล” ที่เป็นคนพิการในการเรียกร้องสิทธิ และช่วยจัดการปัญหาที่คนพิการประสบได้อย่างเป็นรูปธรรม ช่วยต่อรองความหมายทางอัตลักษณ์ของคนพิการในสังคม และสร้างความเคลื่อนไหวในเชิงบวกได้ค่อนข้างสูง (Campbell and Oliver, 2013)

อย่างไรก็ตาม มีการศึกษาที่ได้แย้งว่า บทบาทขององค์กรคนพิการบางส่วนเป็นผู้กำหนดความหมายแบบตีตราให้แก่คนพิการเอง ผ่านการสื่อสารเกี่ยวกับความพิการในสังคม เช่น การสร้างความหมายว่า คนพิการเป็นผู้ต้องได้รับการช่วยเหลือ อยู่ในสภาพของการต้องพึ่งพาความช่วยเหลือผู้อื่น เพื่อผลประโยชน์ขององค์กรคนพิการด้วยเช่นกัน เช่น การได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากภาครัฐ หรือได้รับการบริจาคจากประชาชน (Wright, 2011) มีการศึกษากฎหมายที่น่าสนใจเกี่ยวกับการสื่อสารความหมายเกี่ยวกับคนพิการขององค์กรคนพิการ ดังกรณี Little Stephen logo ขององค์กรคนพิการ Mencap ในสหราชอาณาจักร

ที่ใช้ภาพโลโก้ขององค์กรสื่อสารในการโฆษณาณรงค์เกี่ยวกับคนพิการทางการเรียนรู้ในปี 1970 ให้ความหมายถึงคนพิการทางการเรียนรู้กลุ่มออทิสติก ที่ผิดจากความเป็นจริงและสร้างภาพคนพิการที่น่าสงสาร สิ้นหวัง เป็นผู้ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ (Corbett and Ralph, 1994) แม้ในปัจจุบันองค์กรคนพิการหลายแห่งมีการนำเสนอถึงความพิการในมุมที่เหมาะสมมากขึ้น แต่ยังมีองค์กรคนพิการอีกหลายแห่งยังทำการสื่อสารเรื่องความพิการว่าเป็นสิ่งที่น่าเวทนา ต้องช่วยเหลือสงเคราะห์เพื่อนำไปสู่การระดมทุนและการบริจาคกลับมาสู่องค์กรได้ แม้ว่าในความเป็นจริงนั้น องค์กรคนพิการจำนวนมากได้ช่วยเป็นสื่อกลางในการรณรงค์เชื่อมสังคมและคนพิการเข้าหากัน เป็นการส่งเสริมพลังให้กับกลุ่มคนพิการ แต่ปฏิเสธไม่ได้อีกเช่นกันว่า การสื่อสารขององค์กรคนพิการต่างๆ ว่า ความพิการคือสิ่งที่ต้องสงเคราะห์ ให้ความพิการยังคงถูกเหมารวมว่าเป็นสภาพที่ต่ำกว่าคนทั่วไปในสังคมด้วยเช่นกัน

(6) ความพิการในมิติด้านสิทธิมนุษยชน

ความพิการในมิติด้านสิทธิมนุษยชนถูกระบุไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิคนพิการ Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) โดยอนุสัญญาดังกล่าวระบุถึง การส่งเสริม ค้ำครอง และประกันให้คนพิการทั้งปวงได้รับสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพขั้นพื้นฐานอย่างเท่าเทียม และส่งเสริมการเคารพในศักดิ์ศรีที่มีมาแต่กำเนิด การจัดการเลือกปฏิบัติต่อคนพิการทุกรูปแบบ การเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้จากสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ข้อมูลข่าวสาร และบริการสาธารณะ การยอมรับความเท่าเทียมของคนพิการในทางกฎหมาย ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา การทำงาน การรักษาพยาบาล การมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเท่าเทียมกับบุคคลทั่วไป

ทั้งนี้ ประเทศไทยได้ให้สัตยาบันเมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม 2551 และมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2551 และที่ผ่านมาในประเทศไทยมีความพยายามจัดการปัญหาของคนพิการไว้หลากหลายด้านด้วยกัน ผ่านกฎหมาย นโยบายสาธารณะ และมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ในมิติเชิงการเมืองระดับนโยบายของรัฐไทย นับแต่ที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติได้ประกาศรับรองแผนปฏิบัติ

การระดับโลกว่าด้วยคนพิการ พ.ศ. 2525 รวมถึงประกาศทศวรรษคนพิการ แห่งสหประชาชาติ พ.ศ. 2526-2535 ได้กระตุ้นความพยายามให้รัฐบาลไทย ออกกฎหมายสำหรับคนพิการ รับประกันความเสมอภาคทางโอกาสในการได้ รับประโยชน์จากความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ คนพิการได้ เปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้รับ (recipient) มาเป็น “หุ้นส่วน” (partner) และ เป็น “ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย” (stakeholder) นับจากนั้นสิทธิของคนพิการในการเข้าถึง บริการสาธารณะต่างๆ ก็ได้รับผลักดันในเชิงนโยบายของรัฐเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ (สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2546)

สิทธิมนุษยชนเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในมิติ ที่เกี่ยวข้องกับคนพิการ เนื่องจากคนพิการเป็นกลุ่มคนชายขอบหรือกลุ่ม วัฒนธรรมย่อย ที่มักได้รับผลกระทบจากการละเมิดสิทธิอยู่ตลอดเวลา และในเรื่อง สิทธิมนุษยชนมีความเกี่ยวข้องกับ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ซึ่งงานศึกษาด้าน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในมิติทางกฎหมายของ กมลยศ พันธุมาศโกมล และ สุณีย์ มัลลิกะมาลย์ (2565) อธิบายว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นรากฐานแห่ง สิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน ดังนั้นจึงได้รับการรับรองโดยรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย มาตั้งแต่ฉบับพุทธศักราช 2540 ฉบับพุทธศักราช 2550 และฉบับปัจจุบัน พุทธศักราช 2560 แต่ยังคงมีการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ในประเทศมาเป็นระยะเวลานานและต่อเนื่อง งานวิจัยดังกล่าวจึงทำการศึกษา กฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งข้อค้นพบได้ระบุ ถึงความหมายเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของไทย โดยคำนิยาม “ศักดิ์ศรีความ เป็นมนุษย์” หมายความว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ทุกคนที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด อย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ เพศ เพศสภาพ วิถีทางเพศ ภาษา ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม ความพิการ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม การศึกษาอบรม และความคิดเห็นทางการเมือง โดยทุกคนต้องได้รับการเคารพ สิทธิในชีวิต และร่างกายของมนุษย์อย่างเสมอภาคกัน

การศึกษาดังกล่าวทำให้เห็นว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์คือการให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดอย่างเท่าเทียมกัน ที่ผู้ใดจะละเมิดมิได้ ซึ่งในมิติศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์กับความพิการ มีการศึกษาพบว่า การพัฒนามาตรการและวิธีทางสังคมในการดูแลผู้พิการในสังคมไทย มีปัจจัยที่สำคัญคือการสร้างเสริมความรู้ ความเข้าใจ และตระหนักรู้เกี่ยวกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ศักยภาพ และการดำรงชีวิตอิสระ สิทธิและหน้าที่ของคนพิการ (กวีพล ศรีหะมงคล และคณะ, 2561) จากการทบทวนวรรณกรรมความพิการในมิติด้านสิทธิมนุษยชน ทำให้เห็นว่า สิทธิมนุษยชนของคนพิการมีรากฐานมาจากเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่ติดตัวมาแต่กำเนิดโดยเท่าเทียมกันทุกคน

3.3 แนวคิดเกี่ยวกับการเล่าเรื่องและองค์ประกอบในการเล่าเรื่อง

กาญจนา แก้วเทพ (2553) อธิบายว่า แนวคิดการเล่าเรื่องมีพัฒนาการนับตั้งแต่ยุคกรีก ถึงยุคภาษาศาสตร์ที่เรื่องเล่าเป็นภาพสะท้อนความเป็นจริง (reflection) จนถึงปัจจุบันการเล่าเรื่องได้เปลี่ยนกระบวนทัศน์มาสู่การประกอบสร้างความจริง (construction) โดยเรื่องเล่ามีหน้าที่ในการสร้างความเข้าใจ (understanding) และจุดเน้นคือวิธีการเล่า (how to narrate) ว่า ทำไมวิธีการเล่าเรื่องจึงสำคัญกว่าสิ่งที่เล่า คำตอบคือเพราะแนวคิดการเล่าเรื่องเห็นว่าเป็นความจริงหรือความหมายเป็นเช่นไรอยู่ที่วิธีการออกแบบเรื่องเล่าต่างๆ ขึ้นมา ผ่านจุดยืน วิธีคิด หรือวาทกรรมต่างๆ

จากการทบทวนวรรณกรรม องค์ประกอบของการเล่าเรื่องที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 7 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) มุมมองในการเล่าเรื่อง หมายถึง มุมมองในการเล่าเรื่องแบบบุรุษที่หนึ่ง บุรุษที่สอง และบุรุษที่สาม และมุมมองในการเล่าเรื่องที่มาจากคนพิการที่มีลักษณะใดบ้าง (2) ชีวิตประจำวัน หมายถึง กิจกรรมใดๆ ที่มนุษย์ปฏิบัติเป็นธรรมดา ได้แก่ งาน กิจวัตร กิจกรรมยามว่าง และกิจกรรมเชิงความสัมพันธ์ (3) แก่นเรื่อง หมายถึง แนวความคิดหลักในการเล่าเรื่อง เป็นความคิดรวบยอดที่เจ้าของเรื่องต้องการนำเสนอ เป็นจุดรวมที่เป็นศูนย์กลางของเรื่อง (4) ผู้ดำเนินเรื่อง หมายถึง ผู้ดำเนินเรื่องราวต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ใน ประกอบด้วยลักษณะของผู้ดำเนินเรื่อง ได้แก่ แบบเดี่ยว แบบคู่ หรือ

แบบกลุ่ม และความสัมพันธ์ของผู้ดำเนินเรื่องกับคนอื่นๆ ได้แก่ แบบครอบครัว แบบคนรัก แบบเพื่อน หรือแบบคนรู้จัก รวมทั้งบทบาทของผู้ดำเนินเรื่อง ได้แก่ บทบาทหลัก บทบาทรอง หรือบทบาทเคียงคู่ และการกระทำของผู้ดำเนินเรื่อง เช่น การสาธิต การตอบคำถาม การประท้วง การแสดงความสามารถ การทดลอง มีประสบการณ์ หรืออื่นๆ (5) โครงเรื่อง หมายถึง โครงสร้างในการเล่าเรื่อง แบ่งเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วยจุดเริ่มต้น ความสนใจให้ติดตามเรื่องราว เปิดเผย ประเด็น ปัญหา หรือปมความขัดแย้งต่างๆ ภาวะวิกฤต การดำเนินเรื่องราว และปมปัญหาต่างๆ เพิ่มมากขึ้น มีการแก้ปัญหา และจุดจบ มีการคลี่คลาย และมีการสิ้นสุดของเรื่องราวและการทิ้งท้ายให้คิด (6) การนำเสนอด้านภาพและเสียง ประกอบด้วยด้านภาพ ได้แก่ ขนาดและระยะภาพ อาทิ ขนาดภาพระยะไกล ขนาดภาพระยะปานกลาง และขนาดภาพระยะใกล้ มุมกล้อง อาทิ ภาพมุมกล้องสูง ภาพระยะสายตา และภาพมุมกล้องต่ำ การเคลื่อนไหวของกล้อง อาทิ การเคลื่อนกล้อง และการไม่เคลื่อนกล้อง และด้านเสียง ได้แก่ เสียงพูดหรือเสียงสนทนา เสียงบรรยาย เสียงดนตรีและเสียงเพลง เสียงบรรยายภาค เสียงประกอบ และเสียงเจียบ (7) ความขัดแย้ง หมายถึง ความขัดแย้งภายในตนเอง ความขัดแย้งกับผู้อื่น และความขัดแย้งกับภายนอก เช่น สังคม และสภาพแวดล้อมต่างๆ

3.4 แนวคิดการสร้างความหมายทางสังคม (Social Construction of Meaning)

เนื่องจากการวิจัยนี้สนใจในการสื่อสารวิถีชีวิตประจำวันของคนพิการในพื้นที่สื่อออนไลน์ ซึ่งเป็นการศึกษาวิเคราะห์เชิงวัฒนธรรม มีจุดเน้นเกี่ยวกับ วัฒนธรรมความพิการ และใช้แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความหมายทางสังคม เป็นกรอบในการตอบคำถามการวิจัย ซึ่งมุ่งพิจารณาวิถีชีวิตประจำวันของคนพิการในพื้นที่สื่อออนไลน์ ที่ตัวสื่อไม่ใช่เป็นเพียงช่องทางการสื่อสาร แต่ตัวสื่อเป็นทั้งพื้นที่แห่งการต่อสู้และแหล่งรวมความสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความพิการ โดยแนวคิดการสร้างความหมายทางสังคมตามแนวทางวัฒนธรรมศึกษานั้น มีจุดร่วมที่สำคัญคือ “ความเป็นจริง” มิใช่เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว และรอให้ไปค้นพบแบบที่สำนักประจักษ์นิยมเชื่อถือ ในทางตรงกันข้าม นักวัฒนธรรมศึกษา

เชื่อว่า ความเป็นจริงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น (construction) โดยแนวคิดนี้อธิบายว่า มนุษย์มีโลกแวดล้อมรอบตัวอยู่ 2 ระดับ (1) ระดับแรกคือ โลกทางกายภาพ (physical world) ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ (2) ระดับที่สองคือ โลกทางสังคม (social world) ซึ่งเกิดจากการสร้างของสังคม โลกทางสังคมนี้นิยมมีความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น แต่ละยุคสมัย (กาญจนา แก้วเทพ, 2554)

อาจกล่าวได้ว่า โลกทางกายภาพเป็นโลกที่สัมผัสได้ เป็นสิ่งที่ติดตัว และเป็นธรรมชาติ ในขณะที่โลกทางสังคมเป็นโลกแห่งความหมาย ที่ประกอบขึ้นด้วยการสร้างความหมายของแต่ละบุคคล โลกแห่งความหมายจึงเป็นโลกที่มีการต่อสู้และต่อรองเพื่อประกอบสร้างความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ อยู่ตลอดเวลา ด้วยการสร้างความหมาย การรื้อถอนความหมาย และการสร้างความหมายใหม่ ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นผู้มีอำนาจทางการสื่อสาร โดยการประกอบสร้าง ความหมาย (construction) คือ การสร้างความหมายเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ขึ้นมา ซึ่งอาจเกิดจากการรับรู้โลกรอบตัว สื่อมวลชน หรือสื่อต่างๆ ในขณะที่การรื้อถอนความหมาย (deconstruction) หมายถึง การต่อสู้หรือต่อรองทางความหมายที่อาจเป็นมายาคติเดิมที่อยู่ในสังคมที่อาจมีผลกระทบกับบุคคล กลุ่มคน หรือวัฒนธรรม ส่วนการสร้าง ความหมายใหม่ (reconstruction) คือ การสร้างหรือปรับปรุงความหมายใหม่โดยการสร้างมุมมองหรือความเข้าใจที่แตกต่างออกไป เพื่อให้เห็นว่าความหมายของสิ่งนั้นๆ สามารถมีหลายแง่มุมหรือความหมายที่แตกต่างกันได้ ซึ่งการสร้างและการเปลี่ยนแปลงความหมายนี้ขึ้นอยู่กับวาทกรรมและการปะทะต่อสู้ทางวาทกรรมที่เข้ามากำหนด

แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความหมายทางสังคม เป็นกรอบการศึกษาที่ทำให้เห็นความหมายและความสำคัญที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของคนพิจารณาว่า อะไรคือสิ่งที่คนพิจารณาให้ความสำคัญ อะไรคือสิ่งที่พวกเขาต่อต้านและเห็นว่าเป็นปัญหา เป็นต้น และช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงความหลากหลายและความซับซ้อนของมนุษย์และสังคมได้ชัดเจนมากขึ้น และประเด็นที่สำคัญคือ แนวคิดนี้ช่วยทำให้คนไม่พิจารณาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมได้เข้าใจคนชายขอบอย่างคนพิการได้ชัดเจนขึ้น เนื่องจากในโลกที่คนส่วนใหญ่เป็นคนไม่พิการ การทำความเข้าใจความ

พิการที่ผู้คนสัมผัสได้จริงในชีวิตพวกเขาในโลกทางกายภาพเป็นเรื่องที่แทบจะเป็นไปไม่ได้ แต่สามารถสื่อสารผ่านโลกทางสังคมหรือโลกทางความหมายได้ เช่น การสื่อสารในพื้นที่ของชีวิตประจำวันที่มนุษย์ทุกคนต่างมีประสบการณ์ร่วมกัน ซึ่งแม้ว่าเป็นพื้นที่เล็กๆ ที่ไม่ค่อยมีคนให้ความสนใจ แต่น่าจะแสดงให้เห็นความหมายเกี่ยวกับความธรรมดาในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งคนพิการเป็นหนึ่งในนั้นได้อย่างลึกซึ้งและคมชัดมากยิ่งขึ้น

3.5 แนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่

แนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (new social movement) มีจุดยืนที่เชื่อว่า การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่เป็นการปฏิรูปที่เข้มข้นและหลากหลายของประชาชนธรรมดาที่เริ่มตระหนักถึงขีดจำกัดของรัฐกับสังคมว่าทุกฝ่ายต่างมีปัญหาในการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม มีการครอบงำของสื่อมวลชน เป็นต้น จึงเสนอทางเลือกด้วยการสร้างประชาสังคมให้แข็งแกร่งขึ้นมาในรูปแบบของการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบต่างๆ การเคลื่อนไหวทางสังคมจึงไม่ใช่ขบวนการทางการเมืองในแบบที่เคยเป็นมา โดยคุณลักษณะสำคัญของการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่สามารถแบ่งได้ 3 ประการ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540) คือ ประการที่หนึ่ง ขบวนการเหล่านี้เป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมซึ่งวางอยู่บนฐานหลากหลายชั้น ประการที่สอง เป็นขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เช่น พรรคการเมืองนักการเมือง หรือห้วงฟังกไรรัฐ เนื่องจากความขัดแย้งใหม่เหล่านี้มีความซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบจะจัดการได้ ประการสุดท้าย ขบวนการทางสังคมแบบใหม่ไม่ได้เป็นการเรียกร้องผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม แต่การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ต้องการสร้าง “กติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” อันเป็นการช่วงชิงการนำในการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้ หรือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างวาทกรรมชุดใหม่ในเรื่องนั้นๆ นอกจากนั้น การเคลื่อนไหวทางสังคมมี “สื่อ” ที่ช่วยให้การเคลื่อนไหวทางสังคมดำเนินไปได้ และชุมชนในยุคใหม่ยังเปลี่ยนความหมายจากชุมชนที่ต้องพบปะชุมนุมแบบเห็นหน้ากัน กลายเป็นชุมชนที่

ชุมนุมพบปะกันผ่านสื่อใหม่ ซึ่งทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมที่เคยเป็นกลุ่มเล็ก ขยายตัวออกไปเป็นกลุ่มที่มีเครือข่ายใหญ่ขึ้น

แนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ใช้อธิบายลักษณะของการต่อสู้ ที่มักนำประเด็นด้านสังคมและวัฒนธรรมเข้ามาใช้เป็นประเด็นในการต่อสู้ ร่วมกับการใช้การสื่อสารทางวัฒนธรรม ทั้งวัฒนธรรมชั้นสูงหรือวัฒนธรรมประชานิยม ต่างๆ มาเป็นเทคนิคในการสื่อสาร การใช้แนวคิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบใหม่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจกลวิธีการสื่อสารของคณาภิการในบริบทของการเคลื่อนไหวด้านสังคมเกี่ยวกับความพิการในปัจจุบันได้คมชัดมากขึ้น

3.6 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของสื่อสังคมออนไลน์ต่อการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่

สื่อสังคมออนไลน์ หมายถึง สื่อที่มีผู้ส่งสารที่เป็นปัจเจกบุคคลทำการสื่อสารในสังคมเครือข่ายในปัจจุบัน สุธิดา พัฒนศรีวิเชียร (2562) อธิบายว่า สื่อสังคมออนไลน์ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ ทั้งการเป็นสื่อได้เองโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และยังเป็นเทคโนโลยีการสื่อสารรูปแบบใหม่ ที่ทุกคนสามารถสวมบทบาทเป็นได้ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารในเวลาเดียวกัน จนทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมในยุคปัจจุบันที่มีการสื่อสารโดยสื่อสังคมออนไลน์สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญให้เกิดขึ้นได้มากมาย

แอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens, 1991 อ้างถึงใน สุธิดา พัฒนศรีวิเชียร, 2562) ได้กล่าวถึงการเมืองรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมสมัย นั่นคือการเมืองแบบออนไลน์ซึ่งเกิดขึ้นและถูกพัฒนาให้มีความเหมาะสมกับวิถีชีวิตแบบปัจเจกชน ด้วยการสื่อสารแบบเครือข่ายที่ผสมผสานทั้งสื่อเก่าและสื่อใหม่เข้าด้วยกัน ประเด็นในการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมรูปแบบใหม่นี้ มักเป็นประเด็นด้านสิ่งแวดล้อม เพศสภาพ ความไม่เท่าเทียม ความพิการ สิทธิมนุษยชน ฯลฯ การเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบใหม่ จึงกลายมาเป็นการผสมผสานกันระหว่างพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนตัว ความเป็นสากลกับความเป็นท้องถิ่น และสื่อสังคมออนไลน์ได้กลายมาเป็นที่ในการรวมตัวกันเพื่อการเคลื่อนไหวทางสังคม แนวคิดดังกล่าวใช้อธิบายลักษณะของบทบาทของสื่อออนไลน์กับคณาภิการในฐานะผู้ใช้สื่อในการสื่อสารเรื่องความพิการ

3.7 แนวคิดเกี่ยวกับสื่อสังคมออนไลน์ YouTube

ยูทูปเป็นสื่อสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมการใช้งานออนไลน์ โดยช่วยให้ผู้ใช้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และแบ่งปันเนื้อหาวิดีโอของตนเอง ยูทูปเป็นแพลตฟอร์มออนไลน์ที่สำคัญ ที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่เนื้อหาวิดีโอที่ผู้ใช้สร้างขึ้น และเป็นสื่อที่มีสร้างการมีส่วนร่วมของผู้ใช้ในกระบวนการสร้างสื่อมาก ยูทูปเป็นสื่อสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมการใช้งานออนไลน์ โดยช่วยให้ผู้ใช้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และแบ่งปันเนื้อหาวิดีโอของตนเอง นอกจากนั้น ยังเป็นสื่อที่มีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการใช้งาน เพราะเป็นสื่อที่เน้น “การสื่อสารส่วนตัวสู่สาธารณะ” ยูทูปเป็นพื้นที่ผู้ใช้สร้างเนื้อหาในรูปแบบวิดีโอ และมีการเชื่อมโยงระหว่างผู้ใช้ผ่านความสามารถในการกดติดตาม กดไลค์ แสดงความคิดเห็นผ่านวิดีโอออนไลน์ และเป็นพื้นที่ในการเผยแพร่เนื้อหาที่อาจขัดแย้งและที่ขัดต่อกับวัฒนธรรมในสื่อที่มีอยู่เดิม

ยูทูปมีบทบาทในการเชื่อมโยงระหว่างผู้ใช้ ตัวสื่อ และสังคมออนไลน์ ด้วยการสร้างความเชื่อมโยงด้วยการแสดงความคิดเห็น การแชร์ และการอภิปรายในวิดีโอได้ และคุณลักษณะของยูทูปที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมของผู้ใช้ในกระบวนการสร้างสรรค์และการแบ่งปันเนื้อหาบนยูทูป ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมการใช้งานออนไลน์ที่ให้ความเสรีในการสื่อสารและสร้างสรรค์ผ่านวิดีโอออนไลน์ โดยมีวิธีการใช้งานดังนี้ (Burgess and Green, 2013)

1. View หมายถึง การรับชมวิดีโอบนยูทูป ผู้ใช้ยูทูปสามารถค้นหาวิดีโอที่สนใจและดูเนื้อหาที่อัปโหลดโดยผู้อื่นๆ บนแพลตฟอร์มนี้ ซึ่งการรับชมวิดีโอเป็นกิจกรรมหลักบนยูทูป

2. Share หมายถึง การแบ่งปันวิดีโอหรือเนื้อหาที่ผู้ใช้ชื่นชอบหรือเห็นว่ามีค่าสนใจกับผู้อื่นผ่านสื่อสังคมออนไลน์หรืออื่นๆ เช่น การแชร์ลิงก์หรือโพสต์บนสังคมออนไลน์อื่นๆ

3. Embed หมายถึง การนำโค้ดที่มีอยู่บนยูทูป เพื่อฝังวิดีโอลงในเว็บไซต์หรือบล็อกอื่นๆ โดยที่วิดีโอนั้นรับชมได้โดยตรงในเว็บไซต์หรือบล็อกนั้นๆ

4. Discuss หมายถึง การแสดงความคิดเห็นและเข้าร่วมการอภิปรายเกี่ยวกับวิดีโอบนยูทูป ผู้ใช้สามารถแสดงความคิดเห็นหรือเข้าร่วมการอภิปรายที่เกี่ยวกับวิดีโอในพื้นที่ความคิดเห็นของวิดีโอ

ในมิติของผลกระทบของสื่อสังคมออนไลน์ยูทูปที่มีต่อสื่อหลัก (mainstream media) อันหมายถึงสื่อมวลชน หรือสื่ออื่นๆ ที่มีบทบาทในสังคม ซึ่งมักอยู่ภายใต้การควบคุมโดยสถาบันหรือบริษัทสื่อ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ วารสาร ภาพยนตร์ เว็บไซต์ข่าว เป็นต้น โดยสื่อหลักมักเน้นการสื่อสารและเนื้อหาที่มีขั้นตอนการผลิตแบบมืออาชีพ ในขณะที่ยูทูปมุ่งไปที่การสร้างสรรคและการมีส่วนร่วมของผู้ใช้โดยทั่วไป ยูทูปเปิดโอกาสให้ผู้ใช้สร้างสรรคเนื้อหาที่หลากหลายและเสรี และวิดีโอบนยูทูปส่วนใหญ่มีลักษณะที่ไม่เหมือนกับสื่อหลัก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมการใช้สื่อในทุกทิศทาง ทั้งการผลิต การรับ การแพร่กระจาย และการมีส่วนร่วมของผู้ใช้ (Burgess and Green, 2013)

สุดท้าย จากการทบทวนการวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า มีช่องว่างทางการวิจัยที่ยังไม่มีการศึกษาการเล่าเรื่องของคนพิการในบริบทของสื่อออนไลน์ และยังขาดการศึกษาการเล่าเรื่องในมิติที่คนพิการมีบทบาทเชิงรุกในการเป็นผู้สร้างสรรคเนื้อหา ตลอดจนยังไม่มีการศึกษาด้วยแนวคิดชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับคนพิการมาก่อน ที่สะท้อนให้เห็นมิติทางการต่อสู้เชิงอำนาจ และยังไม่มียานวิจัยที่ใช้เครื่องมือวิเคราะห์ด้วยแนวคิดชีวิตประจำวันเป็นหลัก การศึกษาครั้งนี้ช่วยให้เห็นว่า การสื่อสารเรื่องเล่าด้วยแนวคิด “การเล่าเรื่อง” เรื่องราวธรรมดาในชีวิตประจำวันของคนพิการในพื้นที่สื่อออนไลน์ในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงอำนาจทางการสื่อสารให้กับคนพิการมากขึ้น มีปฏิบัติการทางการสื่อสารที่แสดงการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการอย่างไร

4. วิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) ที่เน้นการศึกษาจากแหล่งข้อมูลประเภทตัวบท คือ คลิปวิดีโอจากช่องรายการบนสื่อสังคมออนไลน์ยูทูป มีระเบียบวิธีวิจัยดังนี้

4.1 แหล่งข้อมูลตัวบท

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลคลิปวิดีโอที่มาจากช่องรายการที่ผลิตโดยคนพิการในฐานะผู้สร้างสรรค์เนื้อหา โดยคลิปวิดีโอจากช่องรายการบนสื่อสังคมออนไลน์ยูทูบ สำหรับการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วยคลิปวิดีโอในยูทูบที่ผลิตโดยผู้สร้างสรรค์เนื้อหาที่เป็นคนพิการที่มาจากช่องรายการต่างประเทศโดยมีเนื้อหาที่เป็นภาษาอังกฤษ และที่มาจากช่องรายการของไทย โดยการจำแนกแหล่งข้อมูลออกเป็นต่างประเทศและไทยเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อการแสดงขอบเขตของการเก็บข้อมูลและคัดเลือกตัวอย่าง เพราะในพื้นที่สื่อออนไลน์เป็นพื้นที่ที่เนื้อหาจากภายนอกประเทศและภายในประเทศผสมกันอย่างไม่มีเขตแดน การแบ่งแหล่งข้อมูลออกเป็นต่างประเทศและของไทยทำให้เห็นขอบเขตของแหล่งข้อมูลและคัดเลือกตัวอย่างได้อย่างเป็นระบบ โดยการคัดเลือกแหล่งข้อมูลที่เป็นผู้ผลิตเนื้อหาจากต่างประเทศจะทำให้ได้เนื้อหาที่เป็นตัวแทนที่สื่อเรื่องความพิการในระดับสากล ทำให้เห็นถึงการสื่อสารความหมายเรื่องความพิการที่มีการเคลื่อนไหวที่เข้มข้นจากมุมมองของคนพิการในประเทศต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาก่อน เพราะจากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า เนื้อหาที่มาจากคนพิการในต่างประเทศมีมาก่อนคนพิการไทยร่วมสิบปี ซึ่งทำให้เห็นการสื่อสารเล่าเรื่องในบริบทของวัฒนธรรมความพิการในระดับสากล ซึ่งเป็น “โลกรอบตัว” โดยรวมว่า มีความก้าวหน้าเกี่ยวกับประเด็นความพิการในแง่มุมใดบ้าง

ส่วนเนื้อหาจากผู้สร้างสรรค์ไทย แม้เนื้อหาอาจไม่แพร่หลายเท่ากับเนื้อหาของคนพิการต่างประเทศ เนื่องจากการสื่อสารด้วยภาษาไทยอาจไม่สามารถเข้าถึงได้เป็นวงกว้างได้เท่าภาษาอังกฤษ และจำนวนผู้ติดตามช่องรายการไม่มีจำนวนมากเท่าช่องรายการของต่างประเทศ แต่การเล่าเรื่องของคนพิการไทยถูกนำเข้ามาศึกษา เพราะการวิจัยสนใจการเล่าเรื่องในระดับบุคคล มุมมองของคนพิการในบริบทของวัฒนธรรมความพิการไทยช่วยทำให้เข้าใจเรื่องสิทธิของคนพิการไทย ที่เป็นเรื่องของ “เรา” ได้ใกล้ชิดมากขึ้น ซึ่งสุดท้ายแล้วจะมีการรวบรวมการสื่อสารการเล่าเรื่องของคนพิการไทยและคนพิการต่างประเทศเพื่อเห็นวิธีการสื่อสารเกี่ยวกับความพิการที่คนพิการทั้งไทยและต่างประเทศเห็น

เป็นคุณค่าร่วมกัน ในขณะเดียวกัน ผลการวิจัยอาจชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของ
คนพิการไทยและต่างประเทศในการสื่อสารเรื่องความพิการด้วยเช่นกัน

4.2 การคัดเลือกแหล่งข้อมูล

กระบวนการคัดเลือกแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับช่องรายการและคลิปวิดีโอ
โดยผู้วิจัยทำการสังเกตเบื้องต้น และทำการสำรวจช่องของคนพิการในฐานะ
ผู้สร้างสรรค์เนื้อหา โดยพิจารณาจากการกล่าวถึง การแนะนำ และการอ้างอิง
ถึงช่องรายการจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งใน 3 แหล่ง ได้แก่ จากสื่อ จากชุมชนคน
พิการ และจากฐานข้อมูลเกี่ยวกับผู้สร้างสรรค์เนื้อหาออนไลน์ เพื่อความน่าเชื่อถือ
ของข้อมูล หลังจากนั้น ผู้วิจัยจึงทำการคัดเลือกช่องรายการ หลังจากได้ช่อง
รายการทั้งหมด ผู้วิจัยทำการเลือกช่องรายการจากยอดผู้ติดตาม (subscriber)
5 อันดับแรก โดยแยกเป็นช่องรายการของไทยจำนวน 5 อันดับ และช่องรายการ
ต่างประเทศจำนวน 5 อันดับ เพื่อใช้ในการคัดเลือกคลิปวิดีโอต่อไป โดยในการ
คัดเลือกคลิปวิดีโอ ผู้วิจัยคัดเลือกคลิปวิดีโอของแต่ละช่องเรียงตามลำดับ ไม่เกิน
5 อันดับจากแต่ละช่อง โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกคลิปวิดีโอจากช่องรายการ
ได้แก่ (1) มีเนื้อหาเกี่ยวกับคนพิการ (2) มาจากช่องของคนพิการในฐานะ
ผู้สร้างสรรค์เนื้อหาหลัก ได้แก่ การเป็นผู้ผลิตเนื้อหาเอง หรือการร่วมผลิตกับ
ผู้อื่น (3) เป็นเนื้อหาที่ผลิตขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2549 จนถึงช่วงเวลาในการเก็บ
ข้อมูล โดยมีระยะเวลาเก็บข้อมูล 1 เดือน ซึ่งจากการสำรวจเบื้องต้นจากฐาน
ข้อมูลจากเว็บไซต์ Feedsport (Feedsport, 2022) พ.ศ. 2549 เป็นปีที่เนื้อหา
จากผู้สร้างสรรค์ที่เป็นคนพิการได้เริ่มปรากฏขึ้นในยูทูบ (4) เป็นคลิปวิดีโอ
ที่ได้รับความนิยม (popular video) และคำนวณค่าการมีส่วนร่วมจากยอด
การรับชม (engagement rate view) จากยอดรวมของการมีส่วนร่วม เช่น
การชอบ (like) และการแสดงความคิดเห็น (comment) ต่อยอดการรับชม (view)
ทั้งหมด คูณด้วยร้อยละออกมาเป็นค่าการมีส่วนร่วมจากยอดการรับชม (Sehl and
Tien, 2022) โดยค่าการมีส่วนร่วมจากยอดการรับชมของคลิปวิดีโอในการศึกษา
ครั้งนี้ ไม่ต่ำกว่าร้อยละหนึ่ง

4.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์หัตถ์บทจากวิดีโอในคลิปที่นำเสนอในยูทูป โดยหน่วยในการวิเคราะห์คือ การวิเคราะห์การเล่าเรื่อง ตามองค์ประกอบการเล่าเรื่อง 7 ด้าน ได้แก่ มุมมองในการเล่าเรื่อง แก่นเรื่อง ชีวิตประจำวัน ตัวละคร โครงเรื่อง ความขัดแย้ง และการนำเสนอภาพและเสียง ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สร้างแบบบันทึกข้อมูล (coding sheet) เพื่อใช้ในการบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับการเล่าเรื่องทั้ง 7 ด้าน โดยแบบบันทึกข้อมูลมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูลหัตถ์บท

องค์ประกอบในการเล่าเรื่อง	ความหมายและองค์ประกอบย่อย
1. มุมมองในการเล่าเรื่อง	มุมมองในการเล่าเรื่องแบบบุรุษที่หนึ่ง บุรุษที่สอง และบุรุษที่สาม และมุมมองในการเล่าเรื่องที่มาจากคนพิการที่มีลักษณะใดบ้าง
2. ชีวิตประจำวัน	กิจกรรมใดๆ ที่มนุษย์ปฏิบัติเป็นธรรมดา ได้แก่ งาน กิจวัตร กิจกรรมยามว่าง และกิจกรรมเชิงความสัมพันธ์
3. แก่นเรื่อง	แนวความคิดหลักในการเล่าเรื่อง เป็นความคิดรวบยอดที่เจ้าของเรื่องต้องการนำเสนอ เป็นจุดรวมที่เป็นศูนย์กลางของเรื่อง
4. ผู้ดำเนินเรื่อง	1. ลักษณะของผู้ดำเนินเรื่อง ได้แก่ แบบเดี่ยว แบบคู่ หรือแบบกลุ่ม 2. ความสัมพันธ์ของผู้ดำเนินเรื่องกับคนอื่นๆ ได้แก่ แบบครอบครัว แบบคนรัก แบบเพื่อน หรือแบบคนรู้จัก 3. บทบาทของผู้ดำเนินเรื่อง ได้แก่ บทบาทหลัก บทบาทรอง หรือบทบาทเคียงคู่ 4. การกระทำของผู้ดำเนินเรื่อง เช่น การสาริต การตอบคำถาม การประท้วง การแสดงความสามารถ การทดลองมีประสบการณ์ หรืออื่นๆ
5. โครงเรื่อง	โครงสร้างในการเล่าเรื่อง ได้แก่ 1. จุดเริ่มต้น ความสนใจให้ติดตามเรื่องราว เปิดเผยประเด็น ปัญหา หรือปมความขัดแย้งต่างๆ 2. ภาวะวิกฤต การดำเนินเรื่องราว และปมปัญหาต่างๆ เพิ่มมากขึ้น มีการแก้ปัญหา 3. จุดจบ มีการคลี่คลาย และมีการสิ้นสุดของเรื่องราวและการทิ้งท้ายให้คิด
6. การนำเสนอด้านภาพและเสียง	1. ด้านภาพ ประกอบด้วย - ขนาดและระยะภาพ ได้แก่ ขนาดภาพระยะไกล ขนาดภาพระยะปานกลาง และขนาดภาพระยะใกล้ - มุมกล้อง ได้แก่ ภาพมุมกล้องสูง ภาพระยะสายตา และภาพมุมกล้องต่ำ - การเคลื่อนไหวของกล้อง ได้แก่ การเคลื่อนกล้อง และการไม่เคลื่อนกล้อง 2. ด้านเสียง ได้แก่ เสียงพูดหรือเสียงสนทนา เสียงบรรยาย เสียงดนตรีและเสียงเพลง เสียงบรรยากาศ เสียงประกอบ และเสียงเงียบ

ตารางที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูลตัวบท (ต่อ)

องค์ประกอบในการเล่าเรื่อง	ความหมายและองค์ประกอบย่อย
7. ความขัดแย้ง	1. ความขัดแย้งภายในตนเอง 2. ความขัดแย้งกับผู้อื่น 3. ความขัดแย้งกับภายนอก เช่น สังคม และสภาพแวดล้อมต่างๆ

4.4 การวิเคราะห์ตัวบท

การวิเคราะห์ใช้แนวคิดการเล่าเรื่อง ช่วยทำให้เห็นถึงวิธีการเล่าเรื่องของคนพิการว่ามีลักษณะอย่างไร และเพื่อทำให้เข้าใจว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ผู้วิจัยนำแนวคิดเรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (practice of everyday life) ของ Michel de Certeau มาเป็นฐานในการทำความเข้าใจถึง “กลวิธีทางการสื่อสารในการต่อสู้ทางความหมาย” เกี่ยวกับความพิการผ่านการเล่าเรื่อง เนื่องจากแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันเห็นว่า ความธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวันเป็นที่ซ่อนของการบอกเล่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชีวิต และเป็นพื้นที่แสดงความจริงของผู้ที่โดนกดทับในสังคมต่างใช้กิจกรรมในชีวิตประจำวันเพื่อบอกเล่าและต่อสู้กับโครงสร้างทางสังคม การวิเคราะห์ด้วยแนวคิดเรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน มีความสำคัญในการแสดงให้เห็นถึงการปะทะกันระหว่างอำนาจของโครงสร้างสังคมกับอำนาจของปัจเจกชนคนพิการ ในมิติที่มีการต่อกรกันในทางความหมายเกี่ยวกับความพิการ

นอกจากนั้น เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงความหมายเกี่ยวกับความพิการได้ชัดเจนว่า คนพิการมีการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการอย่างไร ผู้วิจัยนำแนวคิดเกี่ยวกับความพิการมาเป็นฐานในการวิเคราะห์ เพื่อเป็นกรอบในการทำความเข้าใจความหมายของความพิการ อาทิ ความหมายของความพิการที่สื่อสารในสังคมสองด้าน ได้แก่ ความพิการเป็นความพิเศษกว่า (superiority) หรือเป็นความด้อยกว่าคนทั่วไป (inferiority) มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ นอกจากนี้ในบริบทของการสื่อสารบนพื้นที่ออนไลน์ ผู้วิจัยนำแนวคิดเกี่ยวกับสื่อสังคมออนไลน์ เพื่อทำความเข้าใจกับอำนาจทางการสื่อสารเพื่อทำการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการ

ผู้วิจัยทำการดูตัวบทในคลิปวิดีโอที่ได้รับการคัดเลือกมาศึกษาทั้งหมด และทำการบันทึกข้อมูลลงในตารางบันทึกข้อมูล และวิเคราะห์ถึงวิธีการเล่าเรื่องในชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อสังคมออนไลน์ ด้วยการสร้างความหมาย ความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการ โดยจำแนกออกเป็น 7 ประเด็น ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นเกณฑ์การวิเคราะห์ตัวบท ดังนี้

1. มุมมองในการเล่าเรื่อง เพื่อพิจารณาถึงวิธีการสื่อสารจากมุมมองของคนพิการที่มีเงื่อนไขทางความพิการ หรือไม่มีเงื่อนไขความพิการในการสื่อสารเนื้อหา
2. ชีวิตประจำวัน เพื่อพิจารณาถึงวิธีการสื่อสารถึงการทำให้เห็นถึงวิถีในชีวิตประจำวันของคนพิการในฐานะคนธรรมดา
3. แก่นเรื่อง เพื่อพิจารณาถึงวิธีการสื่อสารถึงคุณค่าในเรื่องความพิการที่มาจากการเล่าเรื่องคนพิการในฐานะคนธรรมดา
4. ผู้ดำเนินเรื่อง เพื่อพิจารณาถึงวิธีการสื่อสารผ่านการกระทำของคนพิการที่ผู้ดำเนินเรื่องที่น่าเสนอในสื่อสังคมออนไลน์
5. โครงเรื่อง เพื่อพิจารณาถึงวิธีการสื่อสารผ่านโครงสร้างการเล่าเรื่องเพื่อสร้างความหมายเกี่ยวกับความธรรมดา
6. การนำเสนอด้านภาพและเสียง เพื่อพิจารณาถึงวิธีการสื่อสารผ่านภาพและเสียงเพื่อสร้างความหมายเกี่ยวกับความธรรมดา
7. ความขัดแย้ง เพื่อพิจารณาถึงวิธีการสื่อสารเรื่องความขัดแย้งที่คนพิการใช้ในการสื่อสาร

5. สรุปผลการศึกษา

การศึกษาการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อสังคมออนไลน์ แบ่งเป็นการเล่าเรื่องของคนพิการในต่างประเทศและคนพิการไทย โดยให้เกณฑ์องค์ประกอบการเล่าเรื่องทั้ง 7 ด้าน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงวิธีการสื่อสารเพื่อสร้างความหมาย ความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการ ดังต่อไปนี้

5.1 มุมมองในการเล่าเรื่อง

การเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศและคนพิการไทย ใช้การเล่าเรื่องด้วยมุมมองของผู้เล่าแบบบุคคลที่หนึ่ง โดยมุมมองของการเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศมาจากคนพิการที่เป็นผู้หญิง คนพิการที่นิยมความพิการด้วยตนเอง คนพิการที่เป็นคู่รัก และคนพิการที่ทำอะไรก็ได้ ในขณะที่มุมมองของการเล่าเรื่องของคนพิการไทยมาจากคนพิการที่เป็นผู้หญิง คนพิการที่พึ่งพาตนเองได้ คนพิการที่นิยมความพิการด้วยตนเอง และคนพิการที่แบ่งปันความสุข

ผลการศึกษาสะท้อนวิธีการสื่อสารเพื่อสร้างความหมายความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการ คือ การแสดงการปรากฏตัวของคนพิการในฐานะคนธรรมดาที่สื่อสารด้วยการจัดเงื่อนไขทางความพิการออก โดยมาจากกลุ่มคนพิการ 6 แบบ ดังนี้

1. ผู้หญิง ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขในเรื่องความงามและความเป็นแม่
2. คนพิการมีคู่รัก ทั้งคู่รักแบบชายหญิง และคู่รักที่มีความหลากหลายทางเพศ โดยความพิการไม่เป็นเงื่อนไขในเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศ การแต่งงาน การสร้างครอบครัว และการมีบุตร
3. คนพิการที่นิยมความพิการด้วยตนเอง ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขในการกำหนดนิยามของสังคมแบบตายตัว เพราะความพิการมีความหลากหลายมากกว่าที่เป็นอยู่ ความพิการมีความลึ้นไหลทางความหมาย
4. คนพิการพึ่งพาตนเองได้ ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขต่อการตกอยู่สภาพที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น และการขาดความสามารถของบุคคล
5. คนพิการที่ทำอะไรๆ ก็ได้ เช่น เป็นคนตาบอดกระโดดร่มกลางอากาศ หรือคนพิการทางการเคลื่อนไหวด่ำลงไปใต้น้ำ ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขต่อความกลัวหรือความไม่กล้าในการใช้ชีวิต
6. คนพิการที่แบ่งปันความสุข ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขของชีวิตที่มีความทุกข์เสมอไป แต่คนพิการที่มีทั้งทุกข์และแบ่งปันความสุขให้กับคนอื่นได้

มุมมองในการเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศและคนพิการไทย
สามารถสรุปออกมาดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 มุมมองการเล่าเรื่องแบบบุรุษที่หนึ่งที่จัดเงื่อนไขความพิการ

5.2 ชีวิตประจำวัน

การเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการต่างประเทศและคนพิการไทยเกี่ยวข้องกับกิจกรรมยามว่าง ความสัมพันธ์ และกิจวัตร โดยลักษณะของกิจกรรมยามว่าง ได้แก่ งานอดิเรก การแต่งหน้า การเล่นดนตรี การเดินทางท่องเที่ยว การพูดคุย ส่วนกิจวัตร มีการสื่อสารถึงกิจวัตรที่เกี่ยวข้องกับร่างกายของตนเอง เช่น การรับประทานอาหาร การเตรียมตนเอง (อาบน้ำ แต่งตัว) เป็นต้น สำหรับกิจกรรมด้านความสัมพันธ์ ได้แก่ การสื่อสารชีวิตประจำวันเกี่ยวกับความสัมพันธ์แบบต่างๆ เช่น ความสัมพันธ์ฉันครอบครัว ความสัมพันธ์ฉันคนรัก และความสัมพันธ์ฉันเพื่อน

อย่างไรก็ตาม พบลักษณะการสื่อสารเรื่องความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน การเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศ มีการสื่อสารถึงเรื่องความสัมพันธ์ฉันคนรัก และการสื่อสารเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศที่เด่นชัดกว่าความสัมพันธ์แบบอื่น ในขณะที่การเล่าเรื่องของคนพิการไทย มีการสื่อสารถึงความสัมพันธ์ครอบครัว เช่น แม่-ลูก และพ่อ-ลูก ที่เด่นชัดกว่าความสัมพันธ์แบบอื่น

5.3 แก่นเรื่อง

แก่นของการเล่าเรื่องในคลิปวิดีโอของคนพิการในสื่อสังคมออนไลน์ พบว่า คนพิการต่างประเทศสื่อสารผ่านแก่นเรื่องเกี่ยวกับอิสรภาพทางร่างกาย ความแตกต่างหลากหลาย การได้รับประสบการณ์ ส่วนคนพิการไทยสื่อสารผ่านแก่นเรื่องเกี่ยวกับความแตกต่างหลากหลายทางความพิการ ประสบการณ์ ความสุข และอิสรภาพทางร่างกาย

วิธีการสื่อสารคือ การแสดงการจุดเน้นเกี่ยวกับสิ่งที่คนพิการให้คุณค่าในชีวิต ซึ่งไม่ต่างกันในฐานะของความเป็นมนุษย์ ไม่ว่าพิการหรือไม่พิการ แสดงให้เห็นถึงแกนกลางที่เป็นคุณค่าของเรื่องความพิการ 5 อย่าง ได้แก่ อิสรภาพทางร่างกาย ความแตกต่างหลากหลาย การได้รับประสบการณ์ การก้าวข้ามอุปสรรค และความสุข ดังที่แสดงไว้ในภาพที่ 3

ภาพที่ 3 การสื่อสารแกนกลางที่เป็นคุณค่าของเรื่องความพิการ

5.4 ผู้ดำเนินเรื่อง

การเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศและคนพิการไทย มีผู้ดำเนินเรื่องเป็นคนพิการที่มีบทบาทหลักในการเล่าเรื่อง และในบางกรณีคนพิการที่เป็นผู้ดำเนินเรื่องหลักมีบทบาทเคียงคู่กับคนไม่พิการด้วย โดยบทบาทเคียงคู่เป็นการสื่อสารถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนพิการและคนไม่พิการ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว เช่น พ่อ-ลูก แม่-ลูก พี่-น้อง ความสัมพันธ์ระหว่างคู่รัก และความสัมพันธ์ของเพื่อน

ในการเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศ มีบทบาทเคียงคู่แบบคนรักเด่นชัดกว่าบทบาทเคียงคู่แบบอื่นๆ ในขณะที่คนพิการไทยมีบทบาทเคียงคู่ระหว่างสมาชิกในครอบครัวเด่นชัดกว่าบทบาทเคียงคู่แบบอื่นๆ โดยการเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศ ผู้ดำเนินเรื่องใช้การอธิบาย การตอบข้อสงสัย การสาธิต การแสดงความสามารถ และการทำประลอง ส่วนการเล่าเรื่องของคนพิการไทย ผู้ดำเนินเรื่องใช้การอธิบาย การตอบข้อสงสัย การสาธิต การบันทึกเรื่องราวประจำวัน และการเดินทางท่องเที่ยว วิธีการสื่อสารเพื่อสร้างความหมายความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการ คือการแสดงตัวตนของคนพิการด้วยการเป็นผู้ดำเนินเรื่องหลัก โดยการแสดงความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ โดยผู้ดำเนินเรื่องเลือกใช้วิธีการสื่อสารที่ขึ้นอยู่กับประเด็นสำคัญของตอนนั้นๆ และสอดคล้องไปกับลักษณะของเนื้อหาที่สื่อสังคมออนไลน์ต้องการ ได้แก่ การอธิบาย การตอบข้อสงสัย การสาธิต การแสดงความสามารถ การให้คนไม่พิการมีประสบการณ์แบบคนพิการ การบันทึกเรื่องราวประจำวัน และการเดินทางท่องเที่ยวไปในที่ต่างๆ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 การสื่อสารของผู้ดำเนินเรื่องที่เป็นคนพิการในคลิปวิดีโอ ยูทูบ

เนื้อหาวิดีโอในยูทูบ	การกระทำของผู้ดำเนินเรื่องที่เป็นคนพิการ
Explainer Video	การอธิบายเป็นหลักเกี่ยวกับความพิการของตนเอง เพื่อให้ความรู้ กับสังคม
Question and Answer Video	การตอบข้อสงสัย เช่น การตอบคำถามของสังคมเกี่ยวกับความพิการ อาทิ การใช้ชีวิตของคนพิการ เพศของคนพิการ การปฏิบัติกับ คนพิการในสถานการณ์ต่างๆ
Tutorial Video	การสาธิต เช่น การสาธิตการแต่งหน้า การแต่งตัว การทำอาหารร่วมกัน สมาชิกในครอบครัว การทำงานอดิเรกที่ชื่นชอบ การแสดงความชำนาญ
Performance Video	การแสดง เช่น การแสดงการเล่นดนตรี การร้องเพลง
Diary/Vlog Video	การบันทึกเหตุการณ์ประจำวัน การแบ่งปันประสบการณ์บางอย่างที่ได้ พบและคิดที่น่าสนใจ
Challenge Video	การทำประลอง เช่น การทดลองให้คนไม่พิการปิดตากระโดดร่มกัน คนตาบอด
Travel Video	การเดินทางท่องเที่ยวไปในที่ต่างๆ ทั้งแบบง่ายและแบบท้าทาย

5.5 โครงเรื่อง

การเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศและคนพิการไทย พบโครงเรื่องตามลำดับแบบพื้นฐาน 3 ขั้นตอน คือ ส่วนต้น ส่วนกลาง และส่วนสรุป โดยไม่มีความซับซ้อน เช่น เริ่มด้วยการเล่าว่ามีปัญหาในชีวิตคนพิการ เริ่มด้วยประเด็นปัญหาที่ต้องการคลี่คลายกับผู้ชมและสังคมทั่วไป เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น โดยบางส่วนของคลิปวิดีโอ มีการตั้งเรื่องราวเริ่มต้นอยู่บนประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความพิการ และเป็นปัญหาที่คนพิการมักต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน เช่น การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมจากสังคม และนำไปสู่บทสรุปว่า พวกเขาผ่านปัญหาเหล่านั้นมาได้ โครงเรื่องอีกส่วนต่างจากแบบแรก ที่ไม่ได้เริ่มด้วยปัญหาหรือกล่าวถึงปัญหาเท่าใดนัก แต่มีลักษณะที่เน้นถึงความสุขในการใช้ชีวิตประจำวัน เช่น การเล่นสนุก การแสดงความสุขและสุนทรีย์กับเสียงเพลง ความชื่นชอบแพชั่น ความสวยงาม การใช้เวลากับงานอดิเรก การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนรอบตัว เป็นต้น โดยสรุปวิธีการสื่อสารเพื่อสร้างความหมายความธรรมดาเกี่ยวกับความ

พิการ คือการสื่อสารด้วยโครงเรื่องที่แสดงลำดับที่ไม่ซับซ้อนและมีขอบเขตเป็น เรื่องระดับชีวิตประจำวันของบุคคล

5.6 การสื่อสารด้านภาพและเสียง

การเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศและคนพิการไทย พบว่า มีการ สื่อสารด้านภาพที่ใช้ระยะภาพปานกลาง มุมกล้องระดับสายตา ไม่ค่อยมีการ เคลื่อนกล้องมาก ส่วนใหญ่เป็นการตั้งกล้องแบบไม่เคลื่อนกล้อง และการถ่าย ทำด้วยกล้องแบบ handheld ส่วนการใช้เทคนิคด้านเสียงในการเล่าเรื่องคนพิการ ต่างประเทศและคนพิการไทย พบว่า ใช้เสียงธรรมชาติ คือเสียงพูด และเสียง บรรยากาศ ค่อนข้างมาก ส่วนการเล่าเรื่องของคนพิการทางการได้ยิน พบว่า มีทั้งการใช้เสียงพูด ผู้ดำเนินเรื่องที่เป็นคนพิการทางการได้ยินที่ใช้การพูดได้ และ มีการใช้เสียงเงียบ ประกอบการใช้ภาษามือ และคำบรรยายแทนเสียง

วิธีการสื่อสารเพื่อสร้างความหมายความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการ ผ่านการสื่อสารด้านภาพและเสียง คือใช้การถ่ายทำและการตัดต่อภาพเสียงที่ เข้าใจง่ายและไม่ซับซ้อน และไม่ถูกแต่งเติมเสริมด้วยเทคนิคประดิษฐ์ด้านภาพ และเสียง ทำให้ภาพและเสียงที่ออกมามีความไม่สมบูรณ์มากนัก แต่ความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน ไม่ถูกแต่งเติม และไม่สมบูรณ์ สามารถเป็นวิธีการสื่อสารด้วยเทคนิค ด้านภาพเสียง ช่วยสื่อถึงความธรรมดาๆ ที่อยู่ในชีวิตได้ค่อนข้างชัดเจนและตรง ไปตรงมา

5.7 ความขัดแย้งในเรื่อง

การเล่าเรื่องของคนพิการต่างประเทศและคนพิการไทย พบว่า ไม่ใช่ ความขัดแย้งที่อยู่ในตัวเอง หรือขัดแย้งกับคนอื่น ๆ แต่เป็นประเด็นความขัดแย้ง กับภายนอก และเป็นความขัดแย้งที่มองไม่เห็น นั่นคือ ความขัดแย้งระหว่าง สังคมกับคนพิการ โดยเฉพาะวิธีคิดของสังคมที่มีต่อคนพิการ โดยทั้งคนพิการ ต่างประเทศและคนพิการไทยต่างมีประเด็นความขัดแย้งกับสังคมที่แฝงอยู่ในเรื่อง เล่า และค่อนข้างมีความคล้ายกัน ซึ่งจากการศึกษาสรุปได้ 7 ประเด็น ได้แก่

1. ความพิการไม่ใช่เงื่อนไขที่ต้องถูกกำหนดนิยามไว้แบบตายตัว ความ พิการคือความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์

2. ความพิการไม่ใช่เงื่อนไขแห่งความผิดปกติและความบกพร่อง
 3. ความพิการไม่ใช่เงื่อนไขต่อความสามารถหรือความประสบความสำเร็จในชีวิต
 4. ความพิการไม่ใช่เงื่อนไขต่อการขาดอิสรภาพทางร่างกาย
 5. ความพิการไม่ใช่เงื่อนไขต่อความงามของสตรี สิทธิในการตั้งครรภ์ และเลี้ยงดูบุตร
 6. ความพิการไม่ใช่เงื่อนไขที่จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือและพึ่งพาผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา
 7. ความพิการไม่ใช่เงื่อนไขต่อการขาดการพัฒนาตนเองและการขาดความสุขในชีวิต
- ทั้งนี้ การสื่อสารที่แสดงความขัดแย้งของคนพิการกับสังคม สามารถแสดงออกมาได้ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 การสื่อสารที่แสดงความขัดแย้งของคนพิการกับสังคมในการเล่าเรื่อง

โดยสรุป วิธีการสื่อสารความหมายเรื่องความพิการคือความปกติธรรมดา จากการศึกษาตามองค์ประกอบของการเล่าเรื่อง สรุปได้ตามตารางที่ 3

ตารางที่ 3 สรุปผลการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการตามองค์ประกอบการเล่าเรื่อง

องค์ประกอบของการเล่าเรื่อง	การเล่าเรื่องของผู้สร้างสรรค์เนื้อหาที่เป็นคนพิการต่างประเทศ	การเล่าเรื่องของผู้สร้างสรรค์เนื้อหาที่เป็นคนพิการไทย
ชีวิตประจำวัน	เวลาว่าง กิจกรรม และความสัมพันธ์ (ความสัมพันธ์ด้านคู่รักชัดเจน)	เวลาว่าง กิจกรรม และความสัมพันธ์ (ความสัมพันธ์ด้านคู่พ่อแม่และลูกชัดเจน)
มุมมอง	1. ผู้หญิง ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขในเรื่องความงาม 2. คู่รัก/คู่สมรส ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขในเรื่องความสัมพันธ์ และการสร้างครอบครัว เช่น ความสัมพันธ์ทางเพศ ความสัมพันธ์ในครอบครัว และการมีบุตร 3. คนพิการที่นิยามความพิการด้วยตนเอง ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขในการกำหนดนิยามของสังคมแบบตายตัว เพราะความพิการมีความหลากหลายมากกว่าที่เป็นอยู่ ความพิการมีความลื่นไหลทางความหมาย 4. คนพิการที่หาสิ่งใดๆ ก็ได้ เช่น ไม่ว่าเป็นคนตาบอดโตครมกลางอากาศ หรือคนพิการทางการเคลื่อนไหวต่ำลงไปได้น้ำ ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขต่อความกลัวหรือความไม่กล้าในการใช้ชีวิต	1. ผู้หญิง ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขในเรื่องความงามและความเป็นแม่ 2. คนพิการที่พึ่งพาตนเองได้ ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขต่อการตกอยู่สภาพที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น และการขาดความสามารถของบุคคล 3. คนพิการที่นิยามความพิการด้วยตนเอง ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขในการกำหนดนิยามของสังคมแบบตายตัว เพราะความพิการมีความหลากหลายมากกว่าที่เป็นอยู่ ความพิการมีความลื่นไหลทางความหมาย 4. ผู้แบ่งปันความสุข ที่สื่อสารว่าความพิการไม่เป็นเงื่อนไขของชีวิตที่มีความทุกข์เสมอไป แต่คนพิการที่มีทั้งทุกข์และแบ่งปันความสุขให้กับคนอื่นได้
แก่นเรื่อง	1. อีสราภาพทางร่างกาย 2. ความแตกต่างหลากหลาย 3. การก้าวข้ามอุปสรรค	1. ความแตกต่างหลากหลาย 2. ประสพการณ์ 3. ความสุข 4. อีสราภาพทางร่างกาย
ผู้ดำเนินเรื่อง	คนพิการที่มีบทบาทหลักในการเล่าเรื่องและมีบทบาทเคียงคู่กับคนไม่พิการ ด้วยการสื่อสารเรื่องความสัมพันธ์แบบคนรัก และเพื่อนมากกว่าความสัมพันธ์แบบอื่นๆ และมีการใช้การดำเนินเรื่องด้วยการอธิบาย การตอบข้อสงสัย การสาธิตการแสดงความสามารถ และการทำประลอง	คนพิการที่มีบทบาทหลักในการเล่าเรื่องและมีบทบาทเคียงคู่กับคนไม่พิการ ด้วยการสื่อสารเรื่องความสัมพันธ์แบบแม่-ลูกมากกว่าความสัมพันธ์แบบอื่นๆ และสื่อสารด้วยการอธิบาย การตอบข้อสงสัย การสาธิต การบันทึกเรื่องราวประจำวัน และการเดินทางท่องเที่ยว

ตารางที่ 3 สรุปผลการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการตามองค์ประกอบการเล่าเรื่อง (ต่อ)

องค์ประกอบของการเล่าเรื่อง	การเล่าเรื่องของผู้สร้างสรรค์เนื้อหาที่เป็นคนพิการต่างประเทศ	การเล่าเรื่องของผู้สร้างสรรค์เนื้อหาที่เป็นคนพิการไทย
โครงเรื่อง	โครงเรื่องแบบมีส่วนต้น ส่วนกลาง และมีส่วนสรุป <u>ส่วนต้น</u> เกริ่นนำด้วยปัญหาในชีวิตคนพิการ เกริ่นด้วยคำถาม เกริ่นด้วยสิ่งคุ้นเคย และเกริ่นด้วยสิ่งน่าตื่นเต้น <u>ส่วนกลาง</u> ไม่มีลักษณะของการไต่ระดับไปสู่ภาวะวิกฤต แบบการเล่าเรื่องในงานเขียน ละคร หรือภาพยนตร์ <u>ส่วนสรุป</u> แบบมีความสุข (happy ending)	โครงเรื่องแบบมีส่วนต้น ส่วนกลาง และมีส่วนสรุป <u>ส่วนต้น</u> เกริ่นนำด้วยคำถาม เกริ่นด้วยเหตุการณ์ไม่คาดคิด สิ่งที่น่าตื่นเต้น เกริ่นด้วยการบอกกล่าวชักชวน เกริ่นด้วยสิ่งคุ้นเคย <u>ส่วนกลาง</u> ไม่มีลักษณะของการไต่ระดับไปสู่ภาวะวิกฤต แบบการเล่าเรื่องในงานเขียน ละคร หรือภาพยนตร์ <u>ส่วนสรุป</u> แบบมีความสุข (happy ending)
การสื่อสารด้านภาพและเสียง	การสื่อสารด้านภาพและเสียงในการเล่าเรื่องของคนพิการในต่างประเทศที่ใช้ระยะภาพปานกลาง มุมกล้องระดับสายตา ไม่ค่อยมีการเคลื่อนไหวกล้องมาก และส่วนใหญ่เป็นการตั้งกล้องแบบไม่เคลื่อนไหว และการถ่ายทำด้วยกล้องแบบ handheld รวมถึงการใช้เสียงพูดและเสียงบรรยากาศ เป็นหลักในการสื่อสาร คนพิการทางการได้ยินในกลุ่มคนที่ใช้การพูดได้ ใช้การพูดในการสื่อสาร	ระยะภาพปานกลาง มุมกล้องระดับสายตา ไม่ค่อยมีการเคลื่อนไหวกล้องมาก และส่วนใหญ่เป็นการตั้งกล้องแบบไม่เคลื่อนไหว และการถ่ายทำด้วยกล้องแบบ handheld รวมถึงการใช้เสียงพูดและเสียงบรรยากาศ เป็นหลักในการสื่อสาร และใช้เสียงเงียบในการเล่าของคนพิการทางการได้ยิน
ความขัดแย้ง	1. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขที่ต้องถูกกำหนดนิยามไว้แบบคงตัว ความพิการคือแตกต่างหลากหลาย 2. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขที่หมายถึงความผิดปกติ ความบกพร่อง 3. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขต่อความสามารถหรือความประสบความสำเร็จในชีวิต 4. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขต่อการขาดอิสรภาพทางร่างกาย 5. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขต่อความงามของสตรี	1. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขต่อความงามและสิทธิในการตั้งครุฑและเลี้ยงดูบุตรของสตรี 2. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขต่อการขาดอิสรภาพทางร่างกาย 3. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขที่หมายถึงความผิดปกติ ความบกพร่อง 4. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขที่ต้องถูกกำหนดนิยามไว้แบบคงตัว ความพิการคือแตกต่างหลากหลาย 5. ความพิการ ไม่ใช่เงื่อนไขที่จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือและพึ่งพาผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา คนพิการสามารถดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ พึ่งพาตนเอง พัฒนาตนเอง และแสวงหาความสุขในชีวิตได้ด้วยตนเอง

6. อภิปรายผล

การอภิปรายผลมีประเด็นสำคัญ ดังนี้

6.1 วิธีการสื่อสารเชิงการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการในสื่อออนไลน์

งานศึกษาชี้ให้เห็นว่า จากการสื่อสารที่เกิดจากคนพิการในพื้นที่สื่อออนไลน์ ความพิการกลายเป็นทุนในเรื่องเล่าของคนพิการเอง ความพิการสามารถสร้างมุมมองที่หลากหลายให้กับเรื่องราวได้ โดยเฉพาะการนำเสนอตัวตนและคุณค่าที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อสังคมในการเข้าใจ รับรู้ และเคารพต่อความแตกต่างของผู้คนในสังคม และประเด็นที่สำคัญอย่างยิ่งคือ การเปิดมุมมองต่อความหมายเกี่ยวกับความพิการที่มาจากคนพิการ ทำให้ความหมายของคนพิการ อยู่ในฐานะ “ทุน” (capital) นั่นคือทุนมนุษย์ที่เป็นปัจจัยการผลิตที่มีค่าในสังคม ที่สามารถช่วยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และความเชื่อมโยงทางสังคมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการลดทอน การกีดกัน และการเลือกปฏิบัติระหว่างคนในสังคมได้ ในส่วนนี้จึงเป็นการอภิปรายว่า คนพิการใช้ความพิการเป็นทุนในการเล่าเรื่องเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของตนเองอย่างไร โดยมีรายละเอียดดังนี้

6.1.1 การสื่อสารที่เน้น “การปรากฏตัว” ของคนพิการในการเล่าเรื่อง

การสื่อสารความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการของผู้สร้างสรรค์เนื้อหาที่เป็นคนพิการ เป็นการสื่อสารที่เน้นการปรากฏตัว (presence) ของคนพิการ ผ่านทั้งมุมมองในการเล่าเรื่อง และผู้ดำเนินเรื่องที่เป็นคนพิการ ที่ค่อนข้างแตกต่างออกไปจากการนำเสนอในพื้นที่สื่ออื่นๆ เช่น คนพิการที่เป็นเพศหญิงกับการสื่อสารเรื่องความงามและสิทธิในการตั้งครรภ์ คู่รักที่เป็นคนพิการแต่งงานกับคนไม่พิการสื่อสารเรื่องเพศ คนพิการที่พึ่งพาตัวเองได้สามารถเดินทางไปไหนมาไหนได้ ตลอดจนคนพิการที่นำเสนอความพิการและความแตกต่างทางความพิการ เช่น คนหูหนวกที่พูดได้ หรือคนพิการที่มีชีวิตทั้งทุกข์และสุข เป็นต้น ลักษณะการสื่อสารที่เน้นการปรากฏตัวของคนพิการต่างๆ ที่หลากหลายมากขึ้น น่าจะมาจากจิตสำนึกของคนพิการในฐานะปัจเจกชนผู้กระทำการที่ต้องการต่อรองความหมาย

เกี่ยวกับความพิการให้หลากหลายมากขึ้น บนเงื่อนไขทางการสื่อสารที่เอื้ออำนวยบนพื้นที่ออนไลน์ และอาจกล่าวได้ว่า การปรากฏตัวของคนพิการ คือการปรากฏตัวของปัจเจกผู้กระทำการที่ต้องการต่อสู้เชิงความหมายเกี่ยวกับความพิการ และพยายามสื่อสารความหมายเกี่ยวกับความพิการจากมุมมองของคนพิการที่เป็นคนธรรมดา โดยพยายามจัดเงื่อนไขเกี่ยวกับความพิการออกไป

การสื่อสารที่เน้นการปรากฏตัวของคนพิการ ถือเป็นลักษณะของการพยายามสร้างการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ สอดคล้องกับคำอธิบายของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540) ที่ว่า การเมืองแบบใหม่และการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (the new politics and the new social movements) เป็นแนวคิดที่มองการเคลื่อนไหวเรียกร้องของคนธรรมดาที่ทำการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นความขัดแย้งที่วางอยู่บนฐานที่หลากหลาย ได้แก่ เรื่องเพศ เชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่หลากหลาย เป็นต้น ความขัดแย้งชุดใหม่ที่อยู่ในบริบทของสังคมที่มีความหลากหลาย ช้ำไข่ว มีความยุ่งยาก และสลับซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันหลักทางการเมืองและสังคมที่ดำรงอยู่จะสามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งนี้ได้ จึงเกิดรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาชนหรือคนธรรมดา เพื่อปะทะกับความขัดแย้งด้วยตัวเอง จึงมีลักษณะที่เป็นการเมืองที่เน้นการปรากฏตัว (the politics of presence) ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ ที่เปิดพื้นที่ให้กับบรรดากลุ่มคนที่โดนปิดกั้น เกือบกด ให้มีสิทธิมีเสียงเพิ่มมากขึ้น และการปรากฏตัวไม่เพียงแค่แสดงการ “มีอยู่” ของคนพิการเท่านั้น แต่ “ความธรรมดา” ในฐานะของความเป็นมนุษย์ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน ได้ถูกทำให้เห็นเป็นภาพ (visualized) ออกมาอย่างชัดเจน

นอกจากนั้น การสื่อสารที่เน้นการปรากฏตัวของคนพิการ มีลักษณะการสื่อสารเชิงรุกที่อาจสร้างความเคลื่อนไหวและขับเคลื่อนเกี่ยวกับความพิการได้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540) อธิบายว่า การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ต้องการสร้าง “กติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” อันเป็นการช่วงชิงการนำในการสร้างค่านิยมและความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้ หรือเป็นการ

เคลื่อนไหวเพื่อสร้างวาทกรรมชุดใหม่ในเรื่องนั้นๆ และการสื่อสารที่เน้นการปรากฏตัวของคนพิการ คือการแสดงบทบาททาง การสื่อสารเพื่อกำหนดความหมายใหม่ๆ ที่แตกต่างจากเดิม ซึ่งวิธีการการสื่อสารที่เน้นการปรากฏตัวของคนพิการอย่างเข้มข้น น่าจะเป็นการต่อสู้กับการสื่อสารเกี่ยวกับความพิการที่มักไม่นำคนพิการปรากฏตัวอย่างแท้จริงในพื้นที่สื่ออื่นๆ โดยเฉพาะในพื้นที่สื่อมวลชน ที่ประเด็นเรื่องสิทธิและเสียงคนพิการมักหายไป (absence) และความพิการมักถูกบอกเล่าโดยผู้อื่นที่ไม่ใช่คนพิการ ลักษณะเช่นนี้ทำให้สังคมอาจเกิดจิตสำนึกที่ผิดพลาดเกี่ยวกับความพิการได้ การเล่าที่มาจากคนพิการมีจิตสำนึกเพื่อคนพิการที่ต้องการแก้ไข เปลี่ยนแปลงปัญหาต่างๆ ของคนพิการ และผู้ดำเนินเรื่องเป็นคนพิการเป็นหลัก ทำเรื่องที่ถูกกลืนตัวให้เข้ามาใกล้ตัวผู้รับสารมากขึ้น จนทำให้เกิดการกระตุ้นประเด็นต่างๆ ที่คนพิการต้องการสื่อสาร และรบกวนสภาพทางสังคมบางอย่างที่เคยเป็นมา ทำให้ประเด็นหรือปัญหาต่างๆ ที่อยู่รอบตัวคนพิการ เป็นเรื่องที่น่าสนใจขึ้นมาได้

แม้ว่าการเล่าเรื่องของคนพิการในสื่อออนไลน์มีปฏิบัติการทางการสื่อสารที่เน้นการปรากฏตัว ซึ่งมีลักษณะของการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ อยู่ในนี้ และทำให้ประเด็นบางอย่างเป็นเรื่องที่สังคมถูกคิดและหันมามองได้ แต่ลักษณะของการเคลื่อนไหวดังกล่าวมีลักษณะต่างคนต่างทำ กล่าวคือ แม้ว่าการสื่อสารเกี่ยวกับความพิการมีทิศทางของการต่อสู้ทางความหมายในทิศทางเดียวกัน เช่น การสื่อสารถึงแกนกลางและคุณค่าเกี่ยวกับเรื่องความพิการ ความขัดแย้งกับสังคมต่างๆ เป็นต้น แต่การสื่อสารยังค่อนข้างอยู่ในระดับของการปฏิบัติการเคลื่อนไหวในระดับบุคคล (individual movement) และเป็นไปตามอริยาศัยของแต่ละคน ยังไม่มีลักษณะของการรวมกลุ่มหรือก่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางสังคม (social movement) ในเชิงนโยบาย

ความน่าสนใจจากผลการศึกษาทำให้เห็นการปฏิบัติการทางการสื่อสาร อาจจำเป็นต้องดำเนินการควบคู่ทั้งในส่วนของการสื่อสารในระดับย่อยควบคู่ไปกับในระดับใหญ่ เพื่อยกระดับการเคลื่อนไหวในระดับบุคคล ให้ก้าวไปสู่การเคลื่อนไหวทางสังคมเกี่ยวกับความพิการที่มีความเข้มข้นมากขึ้นได้ และ

คำนึงถึงศักยภาพของสื่อสังคมออนไลน์ที่สามารถสื่อสารประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับความพิการ ขยายประเด็นความพิการให้เป็นที่รับรู้สาธารณะให้มากขึ้น ทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันระหว่างคนพิการและไม่พิการได้ค่อนข้างตรงไปตรงมา มีความหลากหลาย และเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสในการอภิปรายถกเถียงกันได้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เชื่อมต่อกับคนพิการและคนไม่พิการในบริบทของการสื่อสารที่ทุกคนต่างมีส่วนร่วมทางการสื่อสารได้

6.1.2 การใช้เนื้อหาสาระ “ความธรรมดาในฐานะความเป็นมนุษย์”

เมื่อนำแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของ Michel de Certeau มาพิจารณา แนวคิดดังกล่าวตั้งต้นด้วยความเชื่อว่า คนทั่วไปถูกรอบล้อมไปด้วยความรู้ที่ถูกทำให้เป็นธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นจากโครงสร้างทางสังคมที่เหนือไปกว่าตนมาก จนทำให้เกิดภาวะไม่รู้เนื้อรู้ตัว หากปล่อยให้การครอบงำดำเนินต่อไปมนุษย์จะเกิดภาวะการแปลกแยกไปจากสังคม แต่ชีวิตประจำวันเป็นพื้นที่แสดงถึงศักยภาพในการรับมือ เผชิญและต่อรองของคนธรรมดากับอำนาจที่เกิดจากโครงสร้างวิธีคิดของสังคมได้

ความรู้เกี่ยวกับความพิการเกิดจากโครงสร้างของสังคม และมีการประสานห้อมล้อมคนพิการจากทุกทิศทาง ไม่ว่าจะเป็นชุดความรู้ในมิติทางความเชื่อ ศาสนา วิทยาศาสตร์ การแพทย์ สื่อมวลชน เป็นต้น โดยวาทกรรมเกี่ยวกับความพิการเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญของยุทธศาสตร์ (strategy) ในการสร้างความหมายเกี่ยวกับความพิการในสังคม อีกทั้งยังมียุทธศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งทำงานประสานสอดรับกันไป เช่น กฎหมายแรงงานเกี่ยวกับความพิการ การสังคมสงเคราะห์คนพิการ ระบบลดหย่อนภาษีในภาคธุรกิจที่มีการจ้างงานคนพิการ การกำหนดเกณฑ์การจำแนกแยกแยะคนพิการตามลักษณะทางร่างกาย และจิตใจ ฯลฯ ความรู้เกี่ยวกับความพิการจึงมีลักษณะที่ตรงแน่นทางความหมายในสังคม ที่มีผลกระทบต่อตัวตนของคนพิการ คนพิการส่วนหนึ่งจึงพยายามใช้การปฏิบัติการในชีวิตประจำวันผ่านการสื่อสารในพื้นที่ที่พวกเขาทำได้ ในการต่อรองกับอำนาจของโครงสร้างวิธีคิดของสังคมที่ห้อมล้อมตนเอง

การต่อสู้หรือกลวิธี (tactics) ตามแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เป็นการต่อสู้ผ่านกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวัน และจุดสำคัญของการต่อสู้มีลักษณะที่เล่นทีจริง แต่แอบแฝงนัยของการต่อต้านเอาไว้ในการสื่อสารถึงชีวิตประจำวัน การใช้เนื้อหาสาร “ความธรรมดาในฐานะความเป็นมนุษย์” ของคนพิการจึงเป็นการใช้กลวิธีทางการสื่อสารของคนพิการที่แฝงนัยการต่อสู้กับโครงสร้างไว้ค่อนข้างมาก กลวิธีของคนพิการใช้การสื่อสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเวลาว่างมากที่สุด เช่น การเล่น การทำงานอดิเรก การใช้เวลากับครอบครัว เป็นต้น แต่ในเวลาเดียวกัน ก็แฝงเนื้อหาที่แสดงการต่อสู้ในประเด็นทางสังคมเกี่ยวกับความพิการอยู่ในที่ด้วย เช่น การอธิบายถึงความแตกต่างหลากหลายของคนพิการ การระบายถึงการได้รับการปฏิบัติไม่เป็นธรรมต่างๆ เป็นต้น

ที่สำคัญ ลักษณะของกลวิธีในการสื่อสารเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน มักเป็นสถานการณ์ที่ไม่ได้พิเศษ และเป็นสิ่งปกติในชีวิตของมนุษย์ และเป็นประสบการณ์ของมนุษย์ทุกคนที่สัมผัสและเข้าใจได้โดยไม่มีความซับซ้อนหรือยากลำบากในการทำ ความเข้าใจ หรือเรียกได้ว่า เป็นประสบการณ์ร่วม (common experience) ของคนพิการและไม่พิการในฐานะของความเป็นมนุษย์เหมือนกัน ทุกคน สอดคล้องกับคำอธิบายเกี่ยวกับความธรรมดาสามัญ (ordinary) แห่งชีวิตประจำวันว่า เป็นสิ่งที่มักไม่ได้รับความสนใจ แต่กลับเป็นพื้นที่แสดงความจริงได้ (สุธาริน คุณผล, 2550) นั่นหมายความว่า การคัดเลือกสารด้วยการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของตนเอง เป็นการสื่อสารถึงสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต่างมีประสบการณ์สัมผัส และรับรู้ร่วมกันได้ หรืออาจจะกล่าวได้ว่า ความธรรมดาสามัญที่ถูกสื่อสารผ่านชีวิตประจำวันคือพื้นที่ในการแสดงความจริง

ประเด็นที่สำคัญคือ การต่อกรกับโครงสร้างสังคมที่เห็นได้ชัดจากกลวิธีทางการสื่อสารของคนพิการ แฝงไปด้วยการเล่าเรื่องความไม่เท่าเทียม เช่น ปัญหาของคนพิการที่ถูกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม โดยถูกตีตราจากเงื่อนไขทางร่างกายที่แตกต่างไปจากคนไม่พิการ นั้นแสดงว่า การคัดเลือกสารที่เป็นกิจกรรมชีวิตประจำวันของคนพิการ คือการแสดง ความหมายเกี่ยวกับความธรรมดาในฐานะของความเป็นมนุษย์เหมือนกัน ในขณะเดียวกัน คือการแสดง ความหมาย

เกี่ยวกับความพิการในเชิงต่อสู้กับโครงสร้างวิธีคิดของสังคมที่เป็นปัญหากับคนพิการด้วย อาจกล่าวได้ว่า ปัญหาเหล่านั้นคือวิธีคิดของสังคมที่ผิดพลาดไปจากความจริงในมุมมองของคนพิการ ได้แก่ วิธีคิดที่ยึดติดกับโลกที่คนส่วนใหญ่เป็นคนไม่พิการ วิธีคิดของสังคมที่ยึดติดคนพิการเป็นฝ่ายต้องรอรับความช่วยเหลือ วิธีคิดของสังคมที่ยึดติดอยู่มาตรฐานทางความงาม วิธีคิดของสังคมที่ยึดติดอยู่กับความสมบูรณ์แบบทางร่างกาย ซึ่งวิธีคิดทางสังคมที่ผิดพลาดเหล่านี้ ทำให้เกิดการตีตรา (stigma) และการเหมารวม (stereotype) เกี่ยวกับความพิการ ซึ่งเป็นความไม่เป็นธรรมที่ซ่อนอยู่ในโครงสร้างวิธีคิดของสังคมในแทบทุกมิติ การเล่าเรื่องในชีวิตประจำวันของคนพิการจึงเป็นกลวิธีทางการสื่อสารที่แสดงการต่อรองทางความหมายเกี่ยวกับความพิการ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของพวกเขา ซึ่งทำให้เห็นว่า ชีวิตประจำวันที่เป็นความธรรมดาสามัญ กลับเป็นพื้นที่แสดงความจริง และการขัดแย้งกับสภาพทางสังคมที่มีปัญหาบางอย่างไปพร้อมๆ กัน

การเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการ จึงเป็นวิธีการทางการสื่อสารที่แสดงให้เห็นว่า คนพิการกำลังสร้างความหมายเกี่ยวกับความพิการด้วยตนเอง และเป็นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในระดับของบุคคล ที่แสดงการต่อสู้จากการควบคุมของสังคมที่มีอำนาจเหนือกว่า ด้วยการสื่อสารความหมายเกี่ยวกับความธรรมดาในฐานะของความเป็นมนุษย์ ผ่านการใช้สื่อทางออนไลน์ ด้วยวิธีการที่สร้างสรรค์และหลากหลาย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Michel de Certeau (1984) ที่ให้ความสนใจต่อชีวิตประจำวัน และเห็นว่า แม้มนุษย์อยู่ในสถานะที่ถูกกำหนดและควบคุมโดยสังคมมาก แต่มนุษย์ก็มีความสามารถในการสร้างความหมายของตนเอง โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อแสดงความเป็นตัวตนได้ เช่นเดียวกับ กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551) ได้อธิบายว่า โดยปกติแล้วชีวิตประจำวันถูกมองว่าเป็นด้านที่ซ้ำซาก แต่ชีวิตประจำวันก็เป็นเวทีที่วัฒนธรรมหรืออุดมการณ์หลากหลายมาปฏิสัมพันธ์ต่อสู้ และต่อรองกัน ระหว่างอำนาจของโครงสร้าง (structure) และอำนาจของปัจเจกผู้กระทำการ (human agency) และในที่นี้ทำให้เห็นว่า ปัจเจกผู้กระทำการคือกลุ่มคนพิการ ซึ่งแม้ว่าที่ผ่านมามีมาอาจอยู่ในสถานะที่ถูกกำหนดและควบคุมโดยสังคม

แต่คนพิการก็มีความสามารถในการสร้างความหมายของตนเองผ่านการสื่อสารเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน โดยใช้สื่อสังคมออนไลน์เพื่อแสดงความเป็นตัวตนของคนพิการได้ การเล่าเรื่องชีวิตประจำวันในสื่อสังคมออนไลน์จึงทำให้คนพิการสามารถประกอบสร้างความหมายใหม่เกี่ยวกับความพิการได้ หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่อ่อนแอสามารถต่อสู้กับผู้ที่มียอำนาจมากกว่า

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในประเด็นที่ว่า การเล่าเรื่องชีวิตประจำวันในสื่อสังคมออนไลน์ทำให้คนพิการ ซึ่งหมายถึงผู้มีอำนาจน้อยกว่าในสังคม มีโอกาสเป็นผู้มีชัยชนะเหนือผู้ที่มียอำนาจมากกว่า ซึ่งหมายถึงโครงสร้างวิธีคิดทางสังคมต่างๆ นั้น โอกาสของคนพิการในการต่อสู้ทางความหมายและสามารถมีชัยชนะเหนือโครงสร้างวิธีคิดของสังคม หรือมีอำนาจน่าในประเด็นความพิการได้นั้น อาจไม่ได้เกิดขึ้นในฉบับพลันทันที สอดคล้องกับคำอธิบายเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ของ Turner et al. (2020) ที่อธิบายว่า ธรรมชาติของการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่โดยกลุ่มที่มีอำนาจน้อยในสังคม อาจต้องใช้เวลามากในการเคลื่อนไหวจนกว่าจะถึงเป้าหมายที่ต้องการ การเคลื่อนไหวมีลักษณะค่อนข้างยาวนาน และไม่ได้มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงสังคมได้ในฉบับพลันทันที การเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ได้มีลักษณะที่คงอยู่ตลอดไป เป็นการเคลื่อนไหวในลักษณะต่างคนต่างทำ แต่ถึงแม้ว่าการต่อสู้ทางความหมายของคนพิการอาจใช้ระยะเวลานาน และดูไม่มีทีท่าว่าสิ้นสุด หรืออาจหยุดลงเมื่อใดก็ได้ แต่การต่อสู้ทางความหมายของคนพิการในพื้นที่ทางการสื่อสารที่พวกเขาทำได้ เป็นสิ่งสำคัญต่อการเคลื่อนไหวและขับเคลื่อนเกี่ยวกับความพิการ เนื่องจากปัญหาต่างๆ ของคนพิการยังเป็นสิ่งที่คนพิการต่างประสบกันอยู่ และการแก้ไขในระดับใหญ่ เช่นระดับนโยบาย อาจไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาได้อย่างเพียงพอ ทำให้การเมืองระดับย่อย หรือการเมืองภาคประชาชนโดยคนพิการ ต้องเข้ามาช่วยขับเคลื่อนเพื่อสร้างการเคลื่อนไหวทางสังคมให้มากขึ้น เพื่อให้สังคมขยับไปข้างหน้า และเกิดการแก้ไขปัญหาที่ชุกช่อนหรือมีอยู่ให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Heller (1970 อ้างถึงใน วิศวส์ ปัญญาวงศ์สถาพร, 2561) ที่เห็นว่า การต่อสู้ของปัจเจกในพื้นที่ทางสังคมต่างๆ มีขึ้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนหรือกลุ่ม

ให้พ้นจากการคุกคามของอำนาจที่เหนือกว่า และเรียนรู้การปฏิเสธโครงสร้าง เพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

6.1.3 การออกแบบการสื่อสารเกี่ยวกับ “ความธรรมดาในฐานะของความเป็นมนุษย์”

การออกแบบการเล่าเรื่องในสื่อสังคมออนไลน์ของคนพิการด้วยวิธีการต่างๆ มีความสำคัญต่อการประกอบสร้างความจริง ในส่วนนี้จำแนกออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1) การออกแบบการสื่อสารผ่านโครงเรื่องและการสื่อสารด้านภาพและเสียง

ผลการวิจัยพบการสื่อสารเพื่อสร้างความเรียบง่ายและไม่ซับซ้อน เพื่อสื่อสารถึงความธรรมดาในฐานะของความเป็นมนุษย์ ผ่านการออกแบบโครงเรื่องและการสื่อสารด้านภาพและเสียง ในมิติเกี่ยวกับโครงเรื่อง ที่เสมือนโครงสร้างของการเล่าเรื่อง ช่วยทำให้การเล่ามีระเบียบด้วยการจัดลำดับและมีความชัดเจน โครงเรื่องที่ดียังช่วยเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ และช่วยในการสร้างเรื่องที่มีความหมาย โดยพบจุดร่วมที่สำคัญของโครงเรื่องจากคลิปวิดีโอต่างๆ นั้นคือ โครงสร้างที่ค่อนข้างไม่มีความซับซ้อน เป็นโครงเรื่องเน้นที่การจัดระเบียบและการนำเสนอเนื้อหาเพื่อสร้างความน่าสนใจได้แบบจบในตอน โดยมีโครงเรื่องแบบ 3 ส่วน ได้แก่ (1) ส่วนบทนำ ที่อธิบายเนื้อหาหรือเป้าหมายของวิดีโอ การแนะนำสถานที่ หรือเกริ่นเหตุการณ์ เพื่อดึงความสนใจของผู้ชม (2) ส่วนเนื้อหาหลัก ที่ประกอบด้วยวิธีการเล่าต่างๆ เช่น การสาธิต การเล่าเหตุการณ์ การตอบคำถาม การรีวิวลินคำ การบันทึกเหตุการณ์ การนำเสนอข้อมูลความรู้ต่างๆ เป็นต้น (3) ส่วนสรุป เป็นการรวบยอดเหตุการณ์ สรุปเนื้อหา คำแนะนำ หรือการเชิญผู้ชมให้ติดตามหรือแสดงความคิดเห็น แบ่งปัน ส่งต่อ หรือเชื้อเชิญให้รับชมให้ตอนต่อไป เป็นต้น

ลักษณะโครงเรื่องนี้ มีลักษณะที่เป็นไปตามโครงสร้างการเล่าเรื่องแบบพื้นฐาน ดังที่ ขจิตขวัญ กิจวิศาละ (2564) อธิบายว่า โครงเรื่องแบบพื้นฐานสามขั้นตอนได้แก่จุดเริ่มต้น (exposition) ภาวะวิกฤต (climax) และ

จุดจบ (resolution) ทั้งนี้สังเกตได้ว่า โครงเรื่องในการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการ มีลักษณะพื้นฐานเป็นสามขั้นตอน แต่ไม่ได้มีความซับซ้อนในลักษณะต้องไต่ระดับเป็นภาวะวิกฤตหรือมีจุดจบแบบคลี่คลายสถานการณ์แบบการเล่าเรื่องแบบนวนิยาย ละคร หรือภาพยนตร์ โครงเรื่องแบบพื้นฐานสามขั้นตอนค่อนข้างแตกต่างกับกับโครงเรื่องที่ใช้กับนิยายหรือภาพยนตร์ที่มีการโครงสร้างเรื่องแบบยาว

การออกแบบโครงเรื่องแบบพื้นฐานสามขั้นตอนในการเล่าเรื่องของคนพิการ เป็นการออกแบบโครงเรื่องที่ค่อนข้างสอดคล้องกับการสื่อสารบนพื้นที่ออนไลน์ยูทูป ที่เป็นแพลตฟอร์มที่เรียกร่องเนื้อหาที่ไม่มีขนาดยาวและจบในตอนและไม่จำเป็นต้องมีลักษณะที่ไต่ระดับสร้างภาวะวิกฤตในเนื้อหา เนื่องจากโครงเรื่องจำเป็นต้องมีลักษณะที่กระชับ ชัดเจน เข้าใจง่าย และไม่ซับซ้อนเกินไป โครงเรื่องสามขั้นตอนเป็นโครงเรื่องพื้นฐานที่เป็นวิธีการที่สร้างความเข้าใจได้ง่ายในระยะเวลาที่จำกัด ซึ่งเป็นขนาดของคลิปวิดีโอที่สะดวกต่อการรับชม และง่ายต่อการส่งต่อแบ่งปันไปช่องทางการสื่อสารต่างๆ ได้ด้วย โดยสื่อสารผ่านคลิปวิดีโอประเภทต่างๆ เช่น วิดีโอแบบอธิบาย วิดีโอถามตอบ วิดีโอสอนหรือสาธิต วิดีโอบันทึกเหตุการณ์ วิดีโอท่องเที่ยว วิดีโอทำให้ลอง เป็นต้น การออกแบบโครงเรื่องแบบพื้นฐานสามขั้นตอนยังสอดคล้องไปกับการคัดเลือกสารที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของคนพิการ มีความเพียงพอต่อการเล่าเรื่องในเกิดความเข้าใจและสร้างความหมายในเรื่องนั้นๆ ได้

ในมิติเกี่ยวกับภาพและเสียง จากการศึกษาพบว่า การออกแบบการเล่าเรื่องของคนพิการทั้งต่างประเทศและคนพิการไทย มีจุดร่วมที่สำคัญคือ การใช้การสื่อสารภาพที่เรียบง่าย ได้แก่ การสื่อสารด้านภาพที่ใช้ระยะภาพปานกลาง มุมกล้องระดับสายตา อีกทั้งไม่ค่อยมีการเคลื่อนกล้องมาก และส่วนใหญ่เป็นการตั้งกล้องแบบไม่เคลื่อนกล้อง และการถ่ายทำด้วยกล้องแบบ handheld ทำให้ภาพที่ถ่ายมามีลักษณะไม่ผ่านการตัดต่อแต่งเติมใดๆ มากนัก เช่นเดียวกับการสื่อสารด้านเสียง พบว่า ใช้เสียงธรรมชาติ ได้แก่ การใช้เสียงพูด และเสียงบรรยายภาค ค่อนข้างมาก ไม่ค่อยพบการใช้เสียงประดิษฐ์ หรือเสียงดนตรี

ประกอบ และมีการสื่อสารด้านเสียงที่สอดคล้องไปกับธรรมชาติของคนเล่า เช่น ในการสื่อสารของคนพิการทางการได้ยินของไทย มีการใช้เสียงเจี๊ยกตลอดทั้ง การนำเสนอ ประกอบการใช้ภาษามือ เป็นต้น

การเล่าเรื่องด้วยการสื่อสารด้านภาพและเสียงเหมาะสมกับการสื่อสารเกี่ยวกับความธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวัน เป็นการสร้างความหมาย และความเป็นธรรมชาติ การถ่ายทำวิดีโอแบบ candid มักมีความไม่สมบูรณ์แบบ ที่อาจมีข้อบกพร่องเล็กๆ น้อยๆ ในการถ่ายทำ เช่น การเคลื่อนไหวของกล้อง แสงที่ไม่สมบูรณ์ในการถ่ายทำ การบันทึกเสียงไม่ชัด แต่ความไม่สมบูรณ์แบบเหล่านั้น เป็นการแสดงความเป็นอิสระและนำเสนอความจริงของชีวิตประจำวันอย่างเที่ยงตรงตามเหตุการณ์ที่ประสบมา (authenticity) ซึ่งการสื่อสารภาพและเสียงตามสภาพจริง ช่วยสร้างความเชื่อถือ ความจริงใจ ช่วยทำให้เห็นประสบการณ์จริงที่พบในชีวิตประจำวัน การสื่อสารดังกล่าว ทำให้ “ความธรรมดา” ฝังอยู่ในรหัสทางภาพและเสียงในการเล่าเรื่อง การสื่อสารด้านการสื่อสารด้านภาพและเสียงตามความเป็นจริงช่วยสร้างความหมายเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของคนพิการในลักษณะเรื่องของคนมาเล่าตามความเป็นจริง สามารถใช้เป็นพื้นฐาน (baseline) เกี่ยวกับการสื่อสารเรื่องความธรรมดาในความเป็นมนุษย์ แต่การส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาด้านภาพและเสียงอื่นๆ เช่น ความคมชัดของคุณภาพวิดีโอ แสงสว่าง และการจัดเสียงเสียงรบกวนที่มากเกินไป อาจช่วยเสริมความดึงดูดต่อผู้ชมได้มากขึ้น

2) การออกแบบการสื่อสารเกี่ยวกับแก่นเรื่องกับความธรรมดาในฐานะของความเป็นมนุษย์

จากการศึกษาพบว่า แก่นเรื่องในการเล่าของคนพิการในสื่อสังคมออนไลน์ มีการนำเสนอเรื่องราวของชีวิตคนพิการเป็นแกนหลัก และมีจุดร่วมที่สะท้อนแก่นเรื่องที่สำคัญในการเล่าเรื่อง คือ แก่นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ได้แก่ การให้คุณค่ากับความแตกต่างหลากหลาย ทั้งในแง่ของความพิการคือความแตกต่างหลากหลายหนึ่งของมนุษย์ และในแง่ที่ว่า ความพิการมีความแตกต่างหลากหลาย ไม่อาจเหมารวมหรือตีตราคนพิการไว้ด้วยความหมาย

เกี่ยวกับความพิการแบบเดิม และการให้คุณค่ากับสิทธิในการเป็นมนุษย์ที่มี
อิสรภาพทางร่างกาย รวมถึงการให้คุณค่ากับประสบการณ์ ความสัมพันธ์ และ
ความสุข

การแบ่งแ่นเรื่องเกี่ยวกับศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์
ในการเล่าเรื่องความธรรมดาในชีวิตประจำวันของคนพิการคือ การสร้างความ
ตระหนักรู้ให้กับสังคมถึงความยากลำบาก ความท้าทายที่คนพิการต้องเผชิญใน
ชีวิตประจำวัน ผ่านการเล่าเรื่องที่เน้นแก่นเรื่องที่ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียม
ศักดิ์ศรี และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ โดยไม่กีดกันด้วยเงื่อนไขทางร่างกาย
ที่ช่วยเปลี่ยนแปลงมุมมองและทัศนคติของคนในสังคมต่อคนพิการ และมีโอกาส
ที่กระตุ้นความสนใจและเสริมสร้างความเข้าใจในปัญหาของคนพิการได้มากขึ้น

วิธีการออกแบบการเล่าเรื่องที่มีแก่นเรื่องที่ให้คุณค่าและศักดิ์ศรีของ
ความเป็นมนุษย์ในพื้นที่ออนไลน์ โดยการเล่าจากกลุ่มคนที่อาจเคยโดนกดทับ
มาก่อน จึงช่วยสื่อสารเรื่องราวของคนพิการที่อาจจะเฝือดอ่อน เป็นเชิงลึก ได้
โดยตรงไปตรงมาในพื้นที่สื่อที่คนพิการสามารถสื่อสารได้ด้วยตนเอง นอกจากนั้น
การสื่อสารคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ในแง่ความเท่าเทียมของคน
พิการ เป็นแก่นเรื่องของการเล่าในชีวิตประจำวันที่คุณเหมือนธรรมดาๆ ของตนเอง
น่าจะเป็นประเด็นทางการสื่อสารที่น่าสนใจในการต่อยอดทางการสื่อสารต่อไปได้
เพราะจากการศึกษาได้พบว่า ความธรรมดาในชีวิตประจำวันของคนพิการ คือ
การเผชิญกับความไม่เท่าเทียม นั่นแสดงว่า แก่นเรื่องที่ให้คุณค่าและศักดิ์ศรี
ของความเป็นมนุษย์ที่แฝงอยู่ในการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของพวกเขา คือการ
ชูประเด็นเรื่องศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เพื่อต่อสู้กับความไม่
เท่าเทียมที่เกิดขึ้นในจิตสำนึกของสังคมที่คนพิการต่างต้องเผชิญ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแก่นเรื่องที่เกี่ยวกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็น
จุดร่วมกันในการเล่าเรื่องของคนพิการทั้งต่างประเทศและไทย แต่ในประเด็นเรื่อง
อิสรภาพทางการร่างกายและการใช้ชีวิตในมิติเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ เช่น
อิสรภาพด้านความสัมพันธ์ทางเพศ เป็นประเด็นที่คนพิการในต่างประเทศเล่าเรื่อง
ได้อย่างค่อนข้างเปิดเผยและตรงไปตรงมา เช่น การเล่าเรื่องของคนพิการ

ในต่างประเทศ ที่สื่อสารถึงการใช้ชีวิตร่วมกันของคู่รักที่เป็นคนพิการและไม่พิการ แต่ทั้งนี้ไม่ได้มีข้อความที่เจาะลึกเกินไปจนกระทบความเป็นส่วนตัวของผู้เล่า แต่พวกเขาพยายามทำความเข้าใจกับสังคมว่า คู่รักแต่ละคู่มีความสัมพันธ์ทางเพศที่เป็นความต้องการของแต่ละคน ซึ่งทุกคนควรให้ความเคารพในความแตกต่างนี้ และมีการนำเสนอในเชิงให้ความรู้ ซึ่งมีความแตกต่างกับการเล่าเรื่องของคนพิการไทย ที่ยังไม่เข้าไปแตะต้องเรื่องอริสราภาพของร่างกายในมิติของความสัมพันธ์ทางเพศ ทั้งนี้ ความแตกต่างดังกล่าวอาจขึ้นอยู่กับบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน จากข้อสังเกตนี้ทำให้เห็นว่า การสื่อสารเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ อาจใช้มิติของความสัมพันธ์ทางเพศในการเล่าเรื่องได้ด้วย โดยทำการออกแบบให้เข้ากับบริบทของสังคมนั้นๆ โดยเมื่อคำนึงถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เนื้อหาที่นำเสนอภายใต้แก่นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับเพศศึกษาที่เป็นความธรรมดาของมนุษย์ได้หลากหลายประเด็น เช่น การให้ความรู้เกี่ยวกับสุขอนามัยทางเพศ ปัญหาทางเพศ หรือการส่งเสริมสุขภาวะทางเพศที่ดีขึ้นในกลุ่มครอบครัวที่มีสมาชิกเป็นคนพิการ เป็นต้น

3) การออกแบบการเล่าเรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้งที่อยู่ในเรื่อง

ความขัดแย้งที่อยู่ในเรื่องมีส่วนช่วยให้เรื่องราวมีความน่าสนใจ แสดงความซับซ้อน และทำให้ความหมายที่ต้องการสื่อสารมีความชัดเจนขึ้น จากการศึกษาพบว่า ความขัดแย้งที่อยู่ในเรื่อง เป็นความขัดแย้งภายนอกที่เกิดขึ้นระหว่างสังคมกับคนพิการ ได้แก่ วิธีคิดของคนในสังคม หรือสภาพแวดล้อมบางอย่างทางสังคมที่ไม่เอื้อให้กับคนพิการ โดยไม่มีความขัดแย้งใดๆ ที่เกิดขึ้นภายในตนเอง เช่น ความท้อแท้ สิ้นหวัง ในทางตรงข้ามมักเป็นการสื่อสารของคนพิการที่แสดงศักยภาพในการเผชิญ ฝ่าฟัน และแก้ปัญหา หรือไม่มีการสื่อสารที่มีความขัดแย้งกับคนอื่น ๆ ในการเล่าเรื่อง ในทางตรงข้าม มักเป็นการสื่อสารที่แสดงความสัมพันธ์อันดี ทั้งในมิติของความสัมพันธ์ในครอบครัวหรือคนอื่น ๆ

การสื่อสารความขัดแย้งกับภายนอกเป็นวิธีการทางการสื่อสารแบบที่แสดงความขัดแย้งกับ “โครงสร้างวิธีคิดของสังคม” ที่เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ ที่มักเห็นว่า คนพิการควรถูกจำกัดในการทำสิ่งต่างๆ ด้วยเงื่อนไขทาง

ความพิการของตนเอง การเล่าเรื่องจึงมักกล่าวถึงประเด็นของเกี่ยวกับจิตสำนึกของสังคมที่สร้างผลกระทบกับคนพิการ และวิธีคิดของสังคมที่อาจเป็นปัญหาอุปสรรคของชีวิตคนพิการ คนพิการจึงพยายามปะทะกับความขัดแย้งนี้ ด้วยการนำเสนอในการเล่าเรื่องความขัดแย้งว่า คนพิการมีลูกได้ และพวกเขาเลี้ยงลูกได้ทัดเทียมกับคนที่ไม่พิการ คนพิการมีคู่รักและมีความสัมพันธ์ทางเพศ ได้เหมือนกับคนอื่นๆ คนที่ไม่มีมือใช้เท้าแต่งหน้า เป็นผู้มีบทบาทในสังคมเกี่ยวกับความงามได้ไม่แตกต่างกับผู้ใด รวมถึงคนพิการไม่ใช่ชีวิตที่มีแต่ความเวทนาและทุกข์ทรมาน แต่คนพิการมีความสุขได้ตามเงื่อนไขชีวิตของตนเอง เป็นต้น

วิธีการสื่อสารที่แสดงความขัดแย้งที่มีต่อโครงสร้างวิธีคิดของสังคม และทำงานควบคู่กันของเรื่องที่แข็งแรงเกี่ยวกับศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่เป็นจุดเน้นในสิ่งที่เป็นคนคุณค่าของคนพิการ และมีคุณค่าของเรื่องระดับของการตั้งคำถามกับจิตสำนึกที่ผิดพลาดของสังคม ที่สำคัญ การออกแบบเกี่ยวกับความขัดแย้งที่อยู่ในเรื่องทำให้เรื่องเล่าของคนพิการมีความน่าสนใจตามธรรมชาติของการเล่าเรื่องในสื่อ ที่ต้องแสดงความขัดแย้งของอะไรบางอย่างอยู่ในเรื่องเล่า การสร้างประเด็นความขัดแย้งของคนพิการในการเล่าเรื่อง จึงอาจใช้ประเด็นความขัดแย้งกับสังคมดังที่กล่าวข้างต้น เป็นวิธีการสื่อสารเกี่ยวกับการขัดแย้งที่มีปัญหาในชีวิตของคนพิการในการเล่าเรื่องได้ และต่อยอดการสร้างเนื้อหาที่สร้างสรรค์ต่อไป

6.2 ความพิการคือความปกติและธรรมดา: การสื่อสารเพื่อสร้างความหมายทางการรับรู้ความเท่าเทียม

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า วิธีการสื่อสารที่สำคัญของคนพิการในพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์คือการชูค่าความเป็นมนุษย์ จึงน่าสนใจว่า แล้วเพราะเหตุใดคนพิการจึงให้ความสำคัญกับเรื่องนี้มาก ตามแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความหมายทางสังคมเห็นว่า ความเป็นจริงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมา (constructed) โดยแนวคิดนี้อธิบายว่า มนุษย์มีโลกแวดล้อมรอบตัวอยู่ 2 ระดับ คือระดับแรกคือโลกทางกายภาพ (physical world) และระดับที่สองคือ โลกทางสังคม (social world) (กาญจนา แก้วเทพ, 2554) โดยโลกทางกายภาพเป็นโลกที่เราสัมผัสได้

แต่โลกทางสังคมเป็นโลกแห่งความหมายที่ประกอบขึ้นด้วยการสร้างความหมายของแต่ละบุคคล โลกแห่งความหมายจึงเป็นโลกที่มีการต่อสู้และต่อรองเพื่อประกอบสร้างความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ อยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับว่า ใครเป็นผู้มีอำนาจทางการสื่อสาร

ในมิติเรื่องความเท่าเทียมในฐานะของความเป็นมนุษย์ ที่เหล่ายูทูปเบอร์ที่เป็นคนพิการต่างทำการสื่อสารทั้งแบบตรงไปตรงมาและแบบแฝงในการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของพวกเขา อาจกล่าวได้ว่า เป็นการต่อสู้ทางความหมายในระดับของโลกทางสังคมผ่านพื้นที่สื่อสารออนไลน์ เพราะในมิติของโลกทางกายภาพนั้น ความเท่าเทียมและเสมอภาคอาจไม่ได้มีอยู่จริง ไม่ว่ามิติของร่างกาย สภาพแวดล้อม และการเข้าถึงทรัพยากร ฯลฯ ไม่เฉพาะแต่คนพิการจะไม่ได้ได้รับความเป็นธรรมและเท่าเทียม แต่คนไม่พิการก็ไม่ได้ได้รับความเสมอภาคกับคนพิการในบางขณะ เช่น อาจไม่ได้รับสิทธิบางอย่างแบบคนพิการ หรือบางสิ่งสงวนไว้สำหรับคนพิการ เป็นต้น แต่ในโลกทางสังคมหรือโลกทางความหมาย โดยเฉพาะในพื้นที่การสื่อสารที่คนพิการมีอำนาจมากขึ้น ยังเหลือพื้นที่ในการสื่อสารเพื่อสร้างความเป็นจริงเกี่ยวกับความพิการในมิติของความเท่าเทียมได้ นั่นคือ อย่างน้อยๆ เป็นการสร้างการรับรู้เกี่ยวกับความเท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์ให้เกิดขึ้นได้ต่อสู้กับโครงสร้างวิถีคิดของสังคมเกี่ยวกับความพิการที่เข้ามามีอำนาจเหนือร่างกายของคนพิการค่อนข้างมาก จนอาจจะกระทบต่อสิทธิ โอกาส และศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์

จากการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ในการต่อสู้และขับเคลื่อนเรื่องความพิการ คนพิการสามารถมีปฏิบัติการทางการสื่อสารที่สร้างความเป็นจริงเกี่ยวกับความพิการได้ในโลกแห่งความหมาย นั่นคือ ในพื้นที่การสื่อสารออนไลน์ที่พวกเขาสามารถต่อกรกับมายาคติของวิถีคิดของสังคมได้ เพราะฉะนั้นการสื่อสารเพื่อสร้างการรับรู้ถึงความเท่าเทียม (communication for perceiving equality) จึงเป็นปฏิบัติการทางการสื่อสารในการสร้างรับรู้ถึงความเท่าเทียมได้ในระดับของความรู้สึกนึกคิด ซึ่งคนพิการเน้นย้ำถึงการสร้างการรับรู้ความเท่าเทียมกันในฐานะของความเป็นมนุษย์ในสิทธิและโอกาสที่มนุษย์ทุกคนควรได้รับ โดยไม่มี

การแบ่งแยกด้วยเงื่อนไขเกี่ยวกับความพิการ กล่าวคือ การปฏิบัติต่อผู้คนทุกคนในระดับเดียวกันในฐานะมนุษย์ที่เท่ากัน โดยการสื่อสารผ่านการเล่าเรื่องความธรรมดา (ordinariness) ในชีวิตประจำวัน เป็นการสื่อสารของคนพิการในฐานะ “คนธรรมดา” ที่มีชีวิตเหมือนคนทั่วไปในสังคม

การสื่อสารเพื่อสร้างการรับรู้ถึงความเท่าเทียมมีความสำคัญในการต่อสู้ทางความหมาย เพราะคนพิการต่างพุ่งเป้าไปยังคุณค่าที่สำคัญที่แสดงถึงความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ทุกคน ได้แก่ ความแตกต่างหลากหลาย อิสระภาพทางร่างกาย สิทธิในการดำรงชีวิต การแสวงหาความสุข จัดการกับความทุกข์ เป็นต้น ที่สำคัญ การสื่อสารเพื่อสร้างการรับรู้และเข้าใจเกี่ยวกับความเท่าเทียมคือการสื่อสารที่ไม่แบ่งแยกคนออกจากกันด้วยใช้ความพิการเป็นเงื่อนไขที่สำคัญกว่าความเป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่ง โดยเฉพาะการนิยามความหมายความพิการแบบเดิมที่เคยเป็นมา ไม่ว่าจะเป็นการลดทอนค่า (เวทานิยม) หรือการเชิดชูค่า (วีรชนนิยม) ที่เป็นวาทกรรมความหมายเกี่ยวกับความพิการชุดเดิมที่สังคมกำหนดไว้ ซึ่งค่อนข้างห่างจากความธรรมดา เช่น ความเป็นคนที่ด้อยกว่าคนอื่น (เช่น นำสงสาร นำเวทนา นำสงเคราะห์) หรือความเป็นคนที่เหนือกว่าคนอื่น (เช่น เป็นผู้วิเศษ เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นวีรชน) สอดคล้องกับการศึกษาที่ผ่านมาที่พบว่า อำนาจจากโครงสร้างทางวิธีคิดของสังคม ได้แก่ ความหมายที่เกิดขึ้นจากวาทกรรมในสังคมที่สร้างความหมายของความพิการในสังคม ซึ่งประกอบไปด้วยศาสนาและความเชื่อ การแพทย์ การฟื้นฟู การสงเคราะห์ การเชิดชูและฝ่าฟันและสิทธิมนุษยชน ทำให้เกิดเป็นความหมายของความพิการหลายประการด้วยกัน ได้แก่ ความพิการคือ วิกฤตกรรม ความพิเศษ ความบกพร่อง อุปสรรคทางร่างกาย สิ่งที่ต้องแก้ไขและฟื้นฟู ความเวทนาหรือสิ่งที่ต้องสงเคราะห์ วีรชนและแรงบันดาลใจ และความหลากหลายของมนุษย์ (ถนอมนวล หิรัญเทพ, 2551; ไวยวุฒิ วุฒิอรรถสาร, 2556; Campbell and Oliver, 2013; Haller et al., 2012) การสร้างความหมายที่เกิดจากโครงสร้างวิธีคิดของสังคมดังกล่าว อาจไม่เพียงพอที่จะจัดการปัญหาเกี่ยวกับความพิการในปัจจุบันได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะความหมายในเชิงสิทธิมนุษยชนที่ยังอาจไม่เข้มข้นในจิตสำนึกของโครงสร้างวิธี

คิดของสังคม ทำให้การจัดการเรื่องความพิการในสังคมยังคงมีปัญหาอยู่อย่างต่อเนื่อง และยังคงมีความไม่เข้าใจเกี่ยวกับความพิการค่อนข้างมาก เพราะส่วนใหญ่ การกำหนดคุณค่าของตัวบุคคลมีแนวโน้มที่ใช้ความพิการเป็นเงื่อนไขเสมอ เช่น ความพิการเป็นเงื่อนไขของความผิดปกติของบุคคล ความพิการเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความน่าเวทนา ความพิการเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความเป็นวีรชนได้ทันที เป็นต้น

เมื่อสังคมให้ “ค่าของความพิการ” ว่าเป็น “สิ่งที่เป็อุปสรรคหรือความบกพร่อง” ของมนุษย์ ความพิการจึงกลายเป็น “สิ่งที่ไม่ดี” ต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ดังนั้น สังคมจึงตอบสนองต่อค่าของความพิการออกเป็นสองทาง ประการแรกคือ ความหมายที่สอดคล้องต่อค่าของความพิการว่า เป็น “สิ่งที่ไม่ดี” เช่น ในมิติการแพทย์ ความพิการคือสิ่งบกพร่องที่ต้องแก้ไข พ้นฟูให้ดีขึ้น ในมิติศาสนา ความพิการคือสิ่งไม่ดี เป็นบาปกรรมแต่ชาติก่อนที่ต้องกลับมาชดใช้ ในมิติของการสงเคราะห์ ความพิการคือสิ่งที่น่าเวทนาสงสารต้องช่วยกันบริจาค เป็นต้น ประการที่สอง คือ การตอบสนองต่อความหมายที่ช่วยให้ค่าของความพิการจาก “สิ่งที่ไม่ดี” ให้กลายเป็น “สิ่งที่ดี” เช่น คนพิการคือสัญลักษณ์ของความดีงาม เป็นผู้มีความพิเศษ เป็นของขวัญที่ส่งมาจากเบื้องบน เป็นผู้ก้าวข้าม เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นสิ่งสร้างกำลังใจและแรงบันดาลใจให้กับสังคม ความหมายเกี่ยวกับความพิการสองด้านดังกล่าวถือเป็นความหมายหลักเกี่ยวกับความพิการที่ใช้สื่อสารกันในสังคม

เมื่อมีความหมายแบบด้อยกว่า (inferiority) ว่า ความพิการคือ ความน่าเวทนาน่าสงสาร ความไม่สมบูรณ์แบบคนอื่น ๆ แต่มีความหมายแบบเหนือกว่า (superiority) ว่า คนพิการต้องมีความพิเศษกว่าคนทั่วไปที่ติดตัวมาโดยธรรมชาติ ลักษณะเช่นนี้เป็นความหมายที่ถูกสร้างขึ้นผ่านโครงสร้างวิถีคิดของสังคม ทำให้เกิดความเท่าเทียมแบบเทียมๆ ในจิตสำนึกของผู้คน ไม่ได้ดำรงอยู่ในระดับของความเท่ากันในฐานะของความเป็นมนุษย์ และเมื่อพิจารณาให้ถี่ถ้วนจะพบว่า วิถีคิดทางสังคมเช่นนี้ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์กับคนพิการโดยตรง แต่อาจกลับทำให้คนพิการถูกมองแบบห่างไกลออกจากความเป็น “มนุษย์” (human) แต่คนพิการกลายเป็น “บางสิ่งบางอย่าง” (thing) หรือสัญลักษณ์บางอย่างให้กับสังคม เช่น

สิ่งสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้คนในสังคม สัญลักษณ์แห่งความเอื้ออาทรสงเคราะห์ ช่วยเหลือกันในสังคม เป็นต้น คนพิการอาจถูกตีตราและเหมารวมอยู่กับชุดความหมายเดิมๆ ที่ขาดความหลากหลาย ค่อนข้างแคบและตายตัว และทำให้คนพิการยังคงกลายเป็นคนชายขอบที่อาจถูกกลืนสิทธิและโอกาสในหลายๆ ด้าน แบบที่ผู้คนส่วนใหญ่อาจนึกไม่ถึง และเป็นปัญหาในการจัดการกับความพิการในสังคม

การสื่อสารผ่านการเล่าเรื่องของคนพิการในฐานะ “คนธรรมดา” กับการเน้นย้ำถึง “ค่าของความพิการ” ว่า คือ “ความธรรมดาของความเป็นมนุษย์” ความพิการจึงหมายถึง “สิ่งที่เป็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์” ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างหลากหลาย อิสระภาพในร่างกาย การมีสิทธิและโอกาส ศักดิ์ศรี ความมั่นคง การยอมรับ เป็นต้น ความหมายนี้สอดคล้องกับความหมายด้านสิทธิมนุษยชน ที่คำนึงถึงสิทธิความเป็นมนุษย์กว่าความหมายชุดอื่นๆ และทำให้เกิดความคมชัดมากขึ้นว่า การสร้างความหมายว่า “คนพิการคือคนธรรมดา” เช่นเดียวกับคนทั่วไป เป็นการสื่อสารที่เน้นความสำคัญถึงค่าของความพิการ ที่หมายถึงความธรรมดาของความเป็นมนุษย์ ที่ควรถูกแทนที่กับค่าของความพิการเดิม ซึ่งหมายถึงสิ่งที่เป็นอุปสรรคหรือความบกพร่อง ทำให้คน (พิการ) ถูกผูกติดอยู่เงื่อนไขทางความพิการอยู่เสมอ ไม่ว่าในมิติใดๆ กล่าวได้ว่า การสร้างความหมายคนพิการว่าคือ “คนธรรมดา” เป็นการกำหนดค่าของความพิการ ที่แตกต่างจาก “สิ่งที่ไม่ดี ความบกพร่อง อุปสรรค ความผิดปกติ” ให้กลายเป็น “สิ่งที่เป็นธรรมดาของมนุษย์” เป็นการชู “คุณค่าความเป็นมนุษย์” ที่มนุษย์ทุกคนต้องมีและเข้าใจอยู่ในจิตสำนึกและปรารถนาในเรื่องนี้ทุกคน

การสร้างความหมายของคนพิการในฐานะ “คนธรรมดา” เป็นการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับ “ค่าของความพิการ” ดังที่กล่าวมา ถือเป็นปฏิบัติการทางสื่อสารที่เป็นไปได้ที่ช่วยพาความหมายเกี่ยวกับความพิการที่ถูกทำให้ไกลไปจากความสามัญธรรมดา ให้กลับเข้าสู่ความธรรมดา (ordinariness) ในฐานะของความเป็นมนุษย์ โดยค่าความพิการที่คนพิการต่อสู้ในสื่อสังคมออนไลน์สอดคล้องกับความหมายเกี่ยวกับ “ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์” ซึ่งหมายความว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ทุกคนที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดอย่างเท่าเทียมกัน โดยทุกคนต้อง

ได้รับการเคารพสิทธิในชีวิตและร่างกายของมนุษย์อย่างเสมอภาคกัน (กมลยศ พันธุมาศโกมล และสุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2565) อาจกล่าวได้ว่า การเล่าเรื่องของคนพิการคือปฏิบัติการทางการสื่อสารที่ต่อสู้โดยตรงไปที่ระดับจิตสำนึกของผู้คนในสังคม

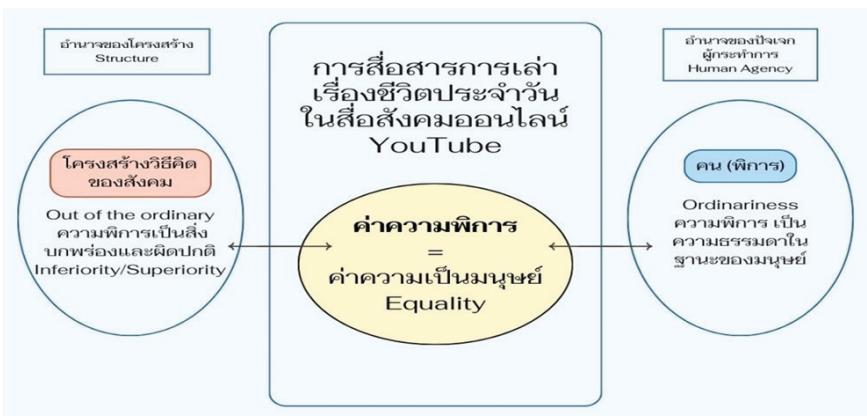
ที่สำคัญ การสื่อสารถึงชีวิตประจำวันที่ธรรมดาเหมือนกันทุกคน คือการชูคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่ทุกคนต่างเข้าใจกันได้ มีประสบการณ์ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นความต้องการขั้นพื้นฐาน การได้รับการยอมรับ การต้องการพัฒนาตนเอง ความสุข ความทุกข์ ฯลฯ การสื่อสารของคนพิการในสื่อออนไลน์จึงได้พาความหมายของความพิการให้เข้าใจใกล้กับความธรรมดาได้มากกว่าที่เป็นอยู่ และเป็นเสมือนบันไดขั้นแรกที่สำคัญต่อการสื่อสารเชิงต่อสู้เกี่ยวกับความพิการ ที่ทำให้ความหมายเกี่ยวกับความปกติ (normality) ในสังคมค่อนข้างแตกต่างจากที่เคยเป็นมา กล่าวคือ จากเดิมความพิการถูกนิยามว่า คือกลุ่มคนที่มี “ความผิดปกติ” แต่การสื่อสารของคนพิการที่ผ่านการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของพวกเขาเอง ได้แสดงให้เห็นว่า แม้พวกเขามีเงื่อนไขทางร่างกายที่แตกต่างกัน แต่ชีวิตของคนพิการ “ไม่ผิดปกติ” ไม่ใช่วิถีชีวิตที่ผิดแผกไปจากคนทั่วไป ความธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวันของพวกเขาคือพื้นที่ในการแสดงความจริงเกี่ยวกับความพิการว่า คือความปกติธรรมดาได้ค่อนข้างชัดเจน

นอกจากนั้น การสื่อสารของกลุ่มคนพิการชี้ให้เห็นว่า ในพื้นที่ของชีวิตประจำวันที่เป็นความธรรมดาสามัญ เป็นสมรภูมิการต่อสู้ที่เข้มข้นในการช่วยขยับวิถีคิดของผู้คนด้วยการสื่อสารถึง “ความธรรมดา” ไปสู่บันไดอีกขั้นหนึ่ง นั่นคือ ความพิการคือความ “ความปกติ” ของสังคม เพราะการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการแสดงให้เห็นว่า พวกเขาวิถีชีวิตและมีความปรารถนาไม่ต่างกัน ในฐานะของความเป็นมนุษย์ ที่สำคัญ จากการศึกษาในงานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า คนพิการมีวิธีการต่อสู้กับกรอบความคิดเดิมที่เกิดจากโครงสร้างวิถีคิดของสังคม โดยเป็นกลุ่มคนพิการที่มีความสามารถ และมีทักษะในการสื่อสาร มีความรู้ทางสื่อดิจิทัล เป็นผู้สนับสนุนให้กับชุมชนคนพิการ และพร้อมแตกต่างให้กับประเด็นที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับความพิการ ด้วยวิธีการที่ไม่มีรูปแบบตายตัว ไม่มีความเป็น

ทางการ มีลักษณะสื่อสารเฉพาะของตน โดยการปรากฏตัวของคนพิการที่มีความแตกต่างหลากหลาย

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสื่อสารต่อผู้ดังกล่าวมีลักษณะที่เป็นการรื้อถอนความหมาย (deconstruction of meaning) จากโครงสร้างวิธีคิดของสังคมที่มีลักษณะค่อนข้างหยุดนิ่งและตายตัว (rigidity) เพราะคนพิการถูกผูกติดอยู่กับเงื่อนไขความพิการอยู่เสมอ แต่การสื่อสารชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อสังคมออนไลน์ทำให้ความหมายเกี่ยวกับความพิการกลายเป็นความหมายที่ลื่นไหล เคลื่อนไหว และไม่หยุดนิ่ง (fluidity) มากขึ้น โดยการสื่อสารที่ขจัดเงื่อนไขความพิการออกไป และทำให้เห็นถึงการสร้างความหมายใหม่ (reconstruction of meaning) ว่า คนพิการคือคนธรรมดาเหมือนกับคนทั่วไป มีธรรมชาติ สิทธิ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ไม่แตกต่างกัน และการสร้างความหมายใหม่อาจทำให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้ถึงความเท่าเทียมที่สามารถยกระดับในการสร้างความเข้าใจว่า ความพิการคือความปกติของสังคมได้ โดยได้สรุปออกมาเป็นภาพที่ 5 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเล่าเรื่องความธรรมดาในชีวิตประจำวันกับการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการในสื่อออนไลน์

ภาพที่ 5 การเล่าเรื่องความธรรมดาในชีวิตประจำวันของคนพิการในสื่อออนไลน์กับการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการ

โดยสรุป การศึกษาการเล่าเรื่องความธรรมดาในชีวิตประจำวันของ คนพิการในสื่อออนไลน์ ทำให้เห็นถึงปฏิบัติการทางการสื่อสารเพื่อต่อสู้ทางความหมาย เกี่ยวกับความพิการว่า “คนพิการคือคนคนหนึ่งที่มีความปกติธรรมดาเช่น คนทั่วไป” แต่ต้องประสพกับทัศนคติและวิธีคิดที่ทำให้คนพิการแปลกแยกออกไปในสังคม และการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับค่าของความพิการว่าคือความ ธรรมดาในฐานะของความเป็นมนุษย์ มีความสำคัญต่อการรื้อถอนมายาคติเกี่ยวกับ ความพิการในสังคม และนำไปสู่การมองคนพิการในสังคมว่า เป็นมนุษย์ ที่มีความปกติ และสังคมที่มีคนพิการอยู่ได้อย่างปกติคือสังคมที่โอบรับความ แตกต่างหลากหลาย

6.3 สื่อสังคมออนไลน์ยุคใหม่: พื้นที่แห่งการเคลื่อนไหวทางสังคมของ คนพิการ

ในปัจจุบันสื่อสังคมออนไลน์กลายเป็นสื่อมีบทบาททางการสื่อสารในการ เคลื่อนไหวทางสังคมในประเด็นต่างๆ สื่อสังคมออนไลน์กลายเป็นพื้นที่ทำให้ คนพิการมีอำนาจทางการสื่อสารที่สามารถบอกเล่าเรื่องความพิการได้ด้วยตนเอง ที่ค่อนข้างแตกต่างกับการสื่อสารเกี่ยวกับความพิการในสื่อมวลชนอื่นๆ ซึ่งมัก สื่อสารความพิการจากมุมมองที่ไม่ได้มาจากคนพิการโดยตรง เช่น อาจผ่านการ สื่อสารโดยคนไม่พิการหรือสถาบันสื่อมวลชน สอดคล้องกับความคิดของ Pearson and Trevisan (2015) ที่เห็นว่า สื่อสังคมออนไลน์ได้กลายเป็นพื้นที่ให้ คนพิการได้สื่อสารเรื่องราวของตนเองต่อสังคม และเป็นพื้นที่ส่งเสริมวัฒนธรรม การต่อสู้ของคนพิการ

นอกจากนั้น ในมิติทางเทคโนโลยีที่ทำให้สื่อสังคมออนไลน์เป็นสื่อที่ ใช้งานง่าย ใช้ได้ในทุกที่ทุกเวลา และไม่ต้องอาศัยความรู้ในการผลิตที่ซับซ้อน ในระดับของการทำงานแบบองค์กรสื่อมวลชน สอดคล้องกับคำอธิบายเกี่ยวกับ คุณสมบัติของพื้นที่ออนไลน์ ที่เกิดจากผลของเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงสู่ ความเป็นดิจิทัล ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงาน ส่งผลทำให้ผู้ส่งสาร ทำการผลิต การแพร่กระจาย และใช้งานอย่างไม่ซับซ้อนเท่ากับการผลิตจาก สถาบันสื่อแบบเดิม และผู้รับสารกลายเป็นผู้ส่งสารได้ เนื้อหาในสื่อสังคมออนไลน์

จึงมีความหลากหลาย สร้างสรรค์ และมีความยืดหยุ่น (อาร์ดา ครุจิต, 2561; Bimber et al., 2005) สื่อสังคมออนไลน์จึงกลายเป็นสมรภูมิต่อสู้ทางการสื่อสารในระดับย่อย (micro) ในการสร้าง “หน่ออ่อน” ของจิตสำนึกเรื่องความธรรมดาเกี่ยวกับความพิการได้

ในขณะที่สื่อมวลชนซึ่งเป็นพื้นที่ทางการสื่อสารแบบมหภาค (macro) แม้ว่าจะเป็นสถาบันทางสังคมที่สามารถสร้างผลทางการสื่อสารได้เป็นวงกว้าง ช่วยระดมผู้คน และสามารถช่วยสร้างประเด็นหรือวาระขึ้นมาให้สังคมสนใจได้ แต่สื่อมวลชนมักนำเสนอความหมายเกี่ยวกับความพิการที่ไม่ครอบคลุมและหลากหลายเพียงพอ สอดคล้องกับการอธิบายเกี่ยวกับศักยภาพของสื่อมวลชนที่ว่า การทำงานของสื่อมวลชน เช่น วิทย์ สิ่งพิมพ์ โทรทัศน์ มีกระบวนการผลิตสื่อในเชิงอุตสาหกรรม สื่อมวลชนช่วยขยายการสนับสนุน เกิดการระดมผู้คนและทรัพยากรได้อย่างกว้างขวาง มีส่วนในการผลักดันข้อเรียกร้องต่างๆ และสร้างความชอบธรรมเพื่อให้เป็นที่ยอมรับจนกลายเป็นความคิดทางสังคมกระแสหลักได้ ตลอดจนสื่อมวลชนช่วยนำบรรยากาศความขัดแย้งต่างๆ ออกสู่สังคมในวงกว้างมากขึ้นได้ (Gamson and Wolfsfeld, 1993; พิจิตรา สีคาโมโต้, 2564 อ้างถึงใน ธนากรณ์ อินทร, 2564)

อย่างไรก็ดี สื่อมวลชนยังมีข้อจำกัด เพราะแม้ว่าจะมีพลังมาก แต่สื่อมวลชนมักให้ความสนใจกับการนำเสนอเนื้อหาที่ขายได้ ทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาชน โดยเฉพาะคนชายขอบ ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากสื่อกระแสหลักอย่างที่ควรเป็น สื่อสังคมออนไลน์จึงกลายเป็นช่องทางการสื่อสารที่ตอบสนองต่อการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาชนได้ (สุธิดา พัฒนศรีวิเชียร, 2562) เนื่องจากสื่อสังคมออนไลน์ทำให้ผู้คนเป็นสื่อได้เองโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ไม่ซับซ้อน และไม่ต้องพึ่งพาวงศ์กรด้านสื่อแต่อย่างใด และยังเป็นเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทุกคนสามารถสวมบทบาทเป็นได้ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารในเวลาเดียวกัน สร้างเครือข่ายทางสังคมบนพื้นที่ทางสังคมที่ไม่ใช้สื่อมวลชน จนทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมในยุคปัจจุบันที่สื่อสังคมออนไลน์สามารถสร้างให้เกิดขึ้นได้ที่สำคัญ สื่อสังคมออนไลน์ยังเอื้อต่อการเคลื่อนไหวในสังคมปัจจุบันที่เต็มไปด้วย

ความขัดแย้งใหม่ๆ ที่มีความหลากหลาย ซึ่งรัฐไม่สามารถเข้ามาจัดการได้ทันที และมีประสิทธิภาพ โดยทำอยู่บนพื้นที่ออนไลน์ที่ผู้คนเข้าไปปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนในปัจจุบัน ซึ่งมีผู้กระทำการที่คอยเข้าไปรบกวนสภาพการรับรู้ทั่วไปให้เป็นประเด็นที่น่าสนใจ และยังส่งต่อ เผยแพร่ และจัดเก็บไว้ เพื่อให้ผู้คนได้เรียกดูในภายหลังได้ด้วย

ในการวิจัยนี้มีขอบเขตของการศึกษาในสื่อสังคมออนไลน์ยูทูบ เป็นสมรภูมิแห่งการต่อสู้โดยเล่าเรื่องชีวิตของตนเองไว้ในคลิปวิดีโอต่างๆ โดยคุณลักษณะที่สำคัญ ยูทูบเป็นพื้นที่สื่อที่แพร่กระจายเนื้อหาออกไปในวงกว้าง และสามารถคงอยู่ได้นาน ด้วยความสามารถของตัวสื่อที่สำคัญ 4 ประการ (Burgess and Green, 2013) ได้แก่ การรับชม (view) การแบ่งปัน (share) การฝัง (embed) และการถกเถียงอภิปรายเนื้อหา (discuss) นั้นหมายความว่า ยูทูบเป็นพื้นที่ช่วยสร้างอำนาจทางการสื่อสารให้กับปัจเจกชนในการแลกเปลี่ยนเนื้อหากันได้ง่ายมากขึ้น ด้วยค่าใช้จ่ายที่ต่ำ การผลิตและแพร่กระจายที่ไม่ซับซ้อน และเป็นพื้นที่แห่งการประลองความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนเป็นพื้นที่สร้างเครือข่ายและความเคลื่อนไหวทางสังคมได้ จากการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์สื่อในปัจจุบัน และการศึกษาจากการวิจัยครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่า สื่อสังคมออนไลน์แบบยูทูบ อาจเป็นเครื่องมือทางการสื่อสารที่สำคัญชนิดหนึ่งในการต่อสู้เคลื่อนไหวทางสังคมของคนพิการในฐานะกลุ่มคนที่เคยมีอำนาจน้อยในสังคม (weapon of the weak) เพราะยูทูบเป็นเครื่องมือทางการสื่อสารที่สร้างสังคมเครือข่าย (social network) ด้วยการแสดงการ “ปรากฏตัวของคนพิการ” ทำให้เห็นการต่อสู้กับโครงสร้างวิถีคิดของสังคมผ่านเรื่องเล่าขนาดยาวได้ค่อนข้างชัดเจน ยูทูบจึงกลายเป็นสมรภูมิแห่งการต่อสู้ทางการสื่อสารของคนกลุ่มคนพิการ และเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและต่อสู้ในประเด็นเรื่องความไม่เท่าเทียมได้ ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญของกลุ่มคนพิการกล่าวถึงในการเล่าเรื่องค่อนข้างมากในโลกออนไลน์

จากการศึกษาพบว่า ปฏิบัติการสื่อสารเกี่ยวกับชีวิตประจำวันคือ “การปรากฏตัว” ของคนพิการบนพื้นที่ออนไลน์ ทำให้เห็นความหมายที่มาจากระดับย่อนั้นคือ “คน” ที่ไม่ยอมรับกับสภาพทางสังคมบางอย่าง คนพิการจึงเป็น “ที่ตั้ง

ของประสบการณ์” และสร้างเนื้อหาเกี่ยวกับความพิการด้วยตัวเอง โดยนำเสนอประสบการณ์และมุมมองของคนพิการ โดยสื่อออนไลน์เป็นพื้นที่ที่คนพิการสามารถเชื่อมความสัมพันธ์กับสังคม และต่อสู้ในการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ การสื่อสารออนไลน์ช่วยให้คนพิการสามารถแบ่งปันประสบการณ์และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความพิการได้อย่างอิสระ นอกจากนี้ ยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการเสริมความเข้าใจและการรับรู้เกี่ยวกับความพิการในสังคม ผู้สร้างสรรค์เนื้อหาที่เป็นคนพิการพยายามเปลี่ยนแปลงทางความหมายด้วยการกำหนดคุณค่าของตนเองว่า คือ “มนุษย์ธรรมดา” คนหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องไปกับคุณลักษณะของสื่อสังคมออนไลน์แบบยูทูป ที่เรียกร้องเนื้อหาที่มีความเฉพาะจากผู้คน ตามสโลแกนของยูทูป ที่เปิดโอกาสผู้ใช้ “Broadcast Yourself” (ส่งเสียงและแพร่ภาพด้วยตัวเอง)

อาจกล่าวได้ว่า สื่อสังคมออนไลน์แบบยูทูปเป็นเครื่องมือทางการสื่อสารของคนพิการที่ใช้ในการปฏิบัติการทางสังคมเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว เพราะโดยธรรมชาติของยูทูปเปิดโอกาสให้ผู้คนได้สื่อสารกับสังคมเกี่ยวกับตนเองได้อย่างค่อนข้างอิสระ สอดคล้องกับคำอธิบายของ พัทธ์พสุตม์ สาธุวัฒน์ (2562) ที่ว่า สื่อสังคมออนไลน์เป็นเครื่องมือใช้ในการปฏิบัติการทางสังคม ทั้งการสื่อสารปฏิสัมพันธ์ แบ่งปัน แลกเปลี่ยนข้อมูล ภาพ เสียงระหว่างกัน โดยเน้นการมีส่วนร่วมในการผลิตเนื้อหาจากผู้ใช้อสื่อสังคมออนไลน์ (user-generated content) ทำให้เกิดเครือข่ายทางสังคมได้ เช่นเดียวกับที่ สุริดา พัฒนศรีวิเชียร (2562) อธิบายว่า สื่อสังคมออนไลน์ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ ทั้งการเป็นสื่อได้เองโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และยังเป็นเทคโนโลยีการสื่อสารรูปแบบใหม่ที่ทุกคนสามารถสวมบทบาทเป็นได้ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารในเวลาเดียวกัน

นอกจากนั้น ยูทูปเป็นสื่อที่ส่งเสริมการปฏิบัติการทางการสื่อสารของ “คนธรรมดา” และเอื้อให้ผู้ใช้อสื่อสังคมออนไลน์ผลิตเนื้อหาได้ด้วยค่าใช้จ่ายที่ไม่สูงและการผลิตที่ไม่ซับซ้อน สอดคล้องกับคำอธิบายของ อภิวัจ พุกสวัสดิ์ และ กุลทิพย์ ศาสตรระจุ (2556) ว่า สื่อสังคมออนไลน์ยูทูปอาจไม่จำเป็นต้องมี

การผลิตที่อลังการหรือใช้งบประมาณมหาศาล เมื่อเทียบกับการผลิตเพื่องานในสื่อมวลชน ที่เป็นระดับของการปฏิบัติการทางสื่อสารในระดับใหญ่ (macro level) นั้นหมายความว่า สื่อสังคมออนไลน์แบบยูทูปเอื้อต่อการปฏิบัติการทางการสื่อสารในระดับย่อย (micro level) ที่ “คนธรรมดาๆ ทั่วๆ ไป” สามารถสะท้อนประสบการณ์และจิตสำนึกของตนเองได้อย่างเข้มข้น โดยการสื่อสารของตนเอง และจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า เนื้อหาการเล่าเรื่องของคนพิการในสื่อยูทูปถือว่าการต่อสู้ในระดับย่อยที่ใช้เนื้อหาในชีวิตประจำวันสื่อสารถึง “ความธรรมดาในฐานะของความเป็นมนุษย์”

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตัวสื่อสังคมออนไลน์แบบยูทูปค่อนข้างมีศักยภาพในการเป็นสนามต่อสู้ที่สำคัญของคนพิการ แต่ยูทูปเองอาจเป็นพื้นที่ที่อาจมีคนพิการบางกลุ่มที่สามารถเข้ามาใช้พื้นที่นี้ได้มากกว่าคนพิการกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มคนพิการทางสติปัญญาและการเรียนรู้ อาจเข้ามาสื่อสารในพื้นที่ที่ไม่ได้ด้วยตนเอง ทำให้เนื้อหาเกี่ยวกับคนพิการกลุ่มดังกล่าวหายไปจากพื้นที่สื่อได้ด้วยเช่นกัน นั้นแสดงว่า ในพื้นที่ทางการสื่อสารแบบยูทูปอาจไม่ได้เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้ามามีส่วนได้โดยเสมอภาคกันโดยแท้จริง แต่ผู้เข้ามาใช้พื้นที่แห่งนี้จำเป็นต้องมีทุนบางอย่างติดตัวมาด้วย นอกเหนือจากความพิการที่เป็นทุนในเรื่องเล่าของคนพิการที่สำคัญโดยพื้นฐาน แต่ต้องมีทุนทางความรู้ทางการสื่อสาร ทุนทางเทคโนโลยี ทุนทางเครือข่าย เป็นต้น เพราะฉะนั้นกลุ่มคนพิการที่เป็นผู้สื่อสารที่กระตือรือร้น (active agent) ต้องเป็นคนพิการที่เข้าใจและตระหนักถึงสิทธิของตนเอง ต้องการผลักดันปัญหาและพูดถึงปัญหาเรื่องความพิการ เพื่อทำให้ชุมชนและสังคมของคนพิการพัฒนาขึ้น ในขณะเดียวกัน พวกเขาต้องมีทุนวัฒนธรรมที่ใช้ในการสื่อสารได้ เช่น ความรู้ ทักษะทางการสื่อสาร ความเชี่ยวชาญเทคโนโลยี และเครือข่ายและความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ เพื่อทำการสื่อสารในพื้นที่แห่งนี้ได้ด้วย

ในพื้นที่สื่อแบบยูทูปที่เป็นพื้นที่แบบธุรกิจด้านสื่อ นอกจากจะทำให้พื้นที่ทางการสื่อสารของยูทูปเป็นพื้นที่ที่ต่อสู้เรื่องสิทธิและความหมายเกี่ยวกับความพิการได้ แต่พื้นที่แห่งนี้ยังเป็นการสื่อสารเพื่อสร้างตัวตนในเชิงรายได้ เช่น การสร้างช่องรายการ การรีวิวสินค้า และการขายของของคนพิการได้ ซึ่งในแง่

หนึ่งก็เป็นพื้นที่ในการสร้างรายได้ให้กับคนพิการได้ แต่ในอีกแง่หนึ่งก็เป็นพื้นที่ที่ไม่ได้อิสระจากการถูกครอบงำด้วยระบบทุนอยู่ด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาในแง่มุมนี้ เป็นได้ว่าพื้นที่สื่อแบบยูทูปเป็นพื้นที่ที่รวบรวมเป็น “ตลาดนัดพบ” ขนาดใหญ่ ที่ทำให้บุคคลได้ส่งเสียงบอกเรื่องราวของตนเองได้ และสื่อสารกับผู้คนที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน แต่ตลาดแห่งนี้ก็มีระบบทางเทคโนโลยีที่ทำให้ผู้ใช้อาจถูกจำกัดในการเห็นหรือไม่เห็นอะไร และในขณะเดียวกัน พื้นที่แห่งนี้ก็บังคับให้ผู้ใช้อาศัยอยู่ภายใต้ความเป็นธุรกิจอยู่กลายๆ เพราะฉะนั้นการขับเคลื่อนในประเด็นความพิการอาจไม่สามารถใช้สื่อนี้แต่เพียงอย่างเดียวในการขับเคลื่อน แม้ว่าพื้นที่ที่มีศักยภาพในการเล่าเรื่องเกี่ยวกับความพิการได้ค่อนข้างสูงก็ตาม การขับเคลื่อนเกี่ยวกับความพิการต้องทำในพื้นที่ชีวิตของคนพิการในโลกทางกายภาพด้วย และในพื้นที่สื่อต่างๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การขับเคลื่อนเรื่องความพิการต้องทำให้ในพื้นที่สื่อที่หลากหลาย เพราะเป็นพื้นที่ทางสังคมในโลกแห่งความหมาย และต้องขับเคลื่อนในพื้นที่ทางโลกกายภาพที่ทุกคนต่างสัมผัสได้จริงๆ ด้วย

ประเด็นสุดท้าย สื่อสังคมออนไลน์แบบยูทูปเป็นพื้นที่แห่งการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนพิการหรือไม่ และมีลักษณะอย่างไร อาจกล่าวได้ดังนี้

1) ยูทูปเป็นพื้นที่ทางการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนพิการ (social movement) ได้ อย่างน้อยๆ ในโลกของความหมายเกี่ยวกับความพิการ ในการสร้างการรับรู้ถึงความเท่าเทียม (perceiving equality) เนื่องจากพื้นที่ทางการสื่อสารออนไลน์ที่เป็นโลกทางสังคม (social world) ที่สำคัญในปัจจุบัน แม้ในโลกทางกายภาพ ความเท่าเทียมเสมอภาคกันอาจไม่มีอยู่โดยแท้จริง แต่การต่อสู้ในโลกแห่งความหมายที่พื้นที่สื่อที่พวกเขาทำได้ ถือได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อต่อสู้เรื่องความเท่าเทียมเสมอภาคในฐานะของความเป็นมนุษย์ได้ แม้ว่าอาจไม่ถึงระดับของการผลักดันในทางนโยบาย แต่การเคลื่อนไหวทางสังคมในเชิงความหมายเกี่ยวกับความพิการ ช่วยทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับความพิการในความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติของสังคม เพื่อต่อกรกับวิธีคิดของสังคมที่เป็นปัญหา

ของคนพิการได้ไม่มากนักน้อย ซึ่งอาจส่งผลทางใดทางหนึ่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในโลกทางกายภาพของคนพิการได้มากกว่าที่เป็นอยู่ในเร็ววัน

2) จากการศึกษาครั้งนี้ ยูทูบอาจยังไม่ใช่พื้นที่ในการสร้างการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ของคนพิการ อย่างไรก็ตาม ด้วยกลวิธีในการสื่อสารของคนพิการที่เป็นคนเล่าเรื่องได้แสดงการผลักดันประเด็นเรื่องความหมายของความพิการในแบบของตนออกไปยังผู้รับสารกลุ่มอื่นๆ และมีนัยของการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการ มากกว่าการแสดงอัตลักษณ์ของตนเองผ่านพื้นที่เครือข่ายสังคมออนไลน์ที่มีลักษณะกึ่งสาธารณะกึ่งส่วนตัว เนื่องจากเมื่อพิจารณาตามแนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ที่ให้ความสนใจต่อการรวมตัวเพื่อผลักดันประเด็นเชิงนโยบายต่างๆ ในการสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงซึ่งในการวิจัยนี้ยังไม่เห็นการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ของกลุ่มผู้สร้างสรรค์เนื้อหาที่เป็นคนพิการในการรวมตัวกันเพื่อผลักดันเชิงนโยบาย และลักษณะของการเคลื่อนไหวของคนพิการในการเล่าเรื่อง มีประเด็นที่สอดคล้องกับลักษณะของการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่อยู่บ้าง เช่น การเคลื่อนไหวมีลักษณะของปฏิบัติการแบบต่างคนต่างทำ ไม่มีผู้นำ มีลักษณะของการดำเนินการไปแบบไม่มีที่สิ้นสุด และมีจุดร่วมกันของประเด็นในการต่อสู้ คือ การชูค่าเรื่องความเท่าเทียมกันในฐานะของความเป็นมนุษย์ ซึ่งการผลักดันให้เกิดเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ได้อาจต้องใช้กลไกและปฏิบัติการทางการสื่อสารแบบผสมผสานกันหลายทิศทาง ทั้งในพื้นที่ทางกายภาพจริง พื้นที่ในสื่อมวลชน และพื้นที่ในสื่อออนไลน์ต่างๆ ร่วมกัน

3) ยูทูบเป็นพื้นที่ในการเคลื่อนไหวในระดับตัวตน (individual movement) จากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การเคลื่อนไหวเกี่ยวกับความพิการเป็นการสื่อสารที่ปฏิบัติการอยู่ในระดับบุคคล โดยเนื้อหาที่มักเป็นเรื่องราวส่วนตัวของบุคคลที่มีความพิการ โดยการแบ่งปันประสบการณ์การใช้ชีวิตประจำวัน การเผชิญหน้ากับอุปสรรคต่างๆ การให้คำแนะนำในการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่มีประโยชน์ การตอบข้อสงสัยต่างๆ เกี่ยวกับความพิการ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้กับ

ผู้ที่สนใจหรือคนอื่นๆ ได้มองเห็นและเข้าใจมุมมองที่ถูกต้องและลึกซึ้งขึ้นเกี่ยวกับชีวิตคนพิการ

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า การเคลื่อนไหวทางสังคมในสื่อสังคมออนไลน์ของคนพิการ แสดงให้เห็นถึงอำนาจทางการเมืองในระดับย่อย (micro-politics) ของคนชายขอบ ที่แสดงการต่อรองกับสังคมได้ แม้ว่าพวกเขาทำในลักษณะต่างคนต่างทำก็ตาม ซึ่งมีความเป็นไปได้ที่เมื่อมีการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เข้มข้น เป็นการขยับหรือการยกระดับคุณค่า (value shift) ของความพิการในเรื่อง *ความธรรมดาของความเป็นมนุษย์* ที่ค่อยๆ เข้ามาแทนที่ *ความเป็นสิ่งที่บกพร่องและผิดปกติ* ได้ไม่มากนักน้อย ด้วยเหตุนี้ อำนาจของคนชายขอบในการเมืองระบบย่อย (micro-politics) จึงมีความสำคัญต่อการแก้ปัญหาความเข้าใจเกี่ยวกับความพิการ สื่อสังคมออนไลน์แบบยูทูปสามารถเปิดโอกาสให้คนพิการที่เป็นคนชายขอบมีอำนาจทางการเมืองสื่อสารมากขึ้น และเป็นปัจเจกผู้กระทำการรบกวนสภาพการรับรู้ทั่วไป หรือสะกิดใจเรื่องของคนในสังคมไม่ตั้งคำถามให้กลายเป็นประเด็นที่น่าสนใจขึ้นมาได้ และสร้างปฏิบัติการทางการเมืองการสื่อสารที่ปลูกเมล็ดพันธุ์ (seeds) ไว้บนพื้นที่ทางออนไลน์ ที่สามารถ “ต่อยอด” ไปในพื้นที่ทางสังคมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องได้

อย่างไรก็ตาม ในการขับเคลื่อนประเด็นความพิการ จำเป็นต้องดำเนินการควบคู่ไปกับ อำนาจทางการเมืองในระดับใหญ่ (macro-politics) ในมิติที่เกี่ยวข้องกับความพิการ ได้แก่ การขับเคลื่อนในระดับโครงสร้างทางสังคมต่างๆ เช่น การสร้างนโยบายเกี่ยวกับความพิการ การสื่อสารเกี่ยวกับความพิการของสื่อมวลชน เป็นต้น ซึ่งผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการ จำเป็นต้องขยับและยกระดับมุมมองที่ว่า *ค่าของความพิการคือความปกติธรรมดาในฐานะความเป็นมนุษย์* ให้มากขึ้น ซึ่งเป็นจิตสำนึกทางโครงสร้างทางสังคมที่สำคัญ เพื่อจัดการเกี่ยวกับความพิการได้อย่างครอบคลุมและถ้วนทั่ว จึงช่วยสนับสนุนซึ่งกันและกันในการสร้างความเคลื่อนไหวในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ และยังแก้ไขปัญหาคัดแย้งเกี่ยวกับความพิการที่เกิดจากจิตสำนึกโครงสร้างวิธีคิดของสังคมที่ไม่ถูกต้องได้ ช่วยเปิดโอกาสและสร้างสังคมที่เคารพสิทธิให้เห็นคุณค่าของบุคคลในฐานะความเป็นมนุษย์ที่เท่ากัน

เพื่อเข้าถึงทรัพยากรทางสังคมและโอกาสในสังคมอย่างแท้จริง ซึ่งเมื่อประชาชนและภาคส่วนของสังคม ค่อยๆ มีสำนึกเกี่ยวกับความพิการในทิศทางดังกล่าว จึงยอมเป็นไปได้ที่จะลดความขัดแย้ง รวมถึงแก้ไขปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับความพิการ และร่วมสร้างสังคมที่พัฒนาได้มากกว่าที่เป็นอยู่

7. ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจำแนกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อเสนอแนะต่อผู้เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

7.1 ข้อเสนอแนะต่อผู้เกี่ยวข้อง

7.1.1 ข้อเสนอแนะต่อคนพิการและองค์กรคนพิการในการสื่อสารเกี่ยวกับความพิการ

ผลการวิจัยนี้ถือเป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับความหมายที่มาจากคนพิการ และพบว่า คนพิการมีความสามารถเป็นผู้กระทำการต่อสู้กับโครงสร้างอำนาจของสังคมได้ในพื้นที่การสื่อสารที่ตนเองทำได้ แม้จะไม่สามารถเกิดผลในทางปฏิบัติได้ในทันที แต่อำนาจของกลุ่มคนพิการ สามารถสร้างประเด็นต่างๆ ในสังคมให้ถูกคิดได้ และอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ทีละเล็กละน้อย ซึ่งการขับเคลื่อนเกี่ยวกับความพิการอาจจำเป็นในการขยับจิตสำนึกและวิธีคิดว่า คนพิการคือคนธรรมดาเช่นเดียวกับคนทั่วไป และความพิการคือความธรรมดาในฐานะของความเป็นมนุษย์ โดยเฉพาะในพื้นที่ทางการสื่อสารเท่านั้น แต่จำเป็นต้องดำเนินควบคู่ไปกับการขับเคลื่อนในโลกจริงด้วยเช่นกัน

คนพิการและองค์กรคนพิการอาจจำเป็นต้องให้ความสำคัญถึงการสื่อสารที่ชูค่าความเป็นมนุษย์เป็นพื้นฐาน การสื่อสารว่าความพิการเป็นเรื่องควรได้รับการสงเคราะห์หรือบริจาค หรือการชูค่าจนเกินจริง ไม่ใช่ค่านิยมร่วมกันของคนพิการจากการศึกษาครั้งนี้ และอาจเป็นไปได้ที่คนพิการมีทางเลือกที่ใช้วิธีการสื่อสารผ่านเรื่องราวธรรมดาๆ ในชีวิตของตนเอง และประเด็นที่สำคัญควรพยายามสอดแทรกสิ่งที่เป็นปัญหาเกี่ยวกับคนพิการแฝงอยู่ด้วย เพราะเป็นสิ่งที่มิประโยชน์กับกลุ่มคนพิการในการเคลื่อนไหวทางสังคมต่อไปได้ และคนพิการ

ควรตระหนักว่า ตนเองสามารถมีบทบาทเชิงรุกทางการสื่อสารทั้งในโลกจริงและโลกออนไลน์ได้ และมีปฏิบัติการทางการสื่อสารในการเคลื่อนไหวทางสังคมได้

ในมิติขององค์กรคนพิการ ซึ่งมีหน้าที่สร้างการมีส่วนร่วมในนโยบายเกี่ยวกับความพิการ และระดมทรัพยากรเพื่อพัฒนาชีวิตของคนพิการ แต่ก็อาจมีความจำเป็นที่องค์กรคนพิการต่างๆ ควรมีการสื่อสารที่ส่งเสริมคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และชูคุณค่าเรื่องความพิการคือความหลากหลายหนึ่งของมนุษย์ ทำให้สังคมได้เข้าใจความพิการมากขึ้นว่ามีความหลากหลายด้วย เพื่อแทนที่การสื่อสารเรื่องความเวทนาของคนพิการด้วยจุดประสงค์ในการบริจาคเป็นสำคัญ เพราะการสื่อสารนี้อาจตอกย้ำภาพความน่าเวทนาให้ติดตัวคนพิการอยู่ต่อไป ควรเพิ่มเติมมุมมอง “opportunity over charity” หมายถึง การเน้นความสำคัญของการให้โอกาสแก่คนพิการ แทนการให้ความช่วยเหลือที่เน้นการบริจาคทรัพย์หรือสิ่งของ โดยมองคนพิการในระดับที่ต่ำกว่า ในรูปแบบของความยากจนที่รอคอยการสงเคราะห์ วิธีคิดนี้เน้นไปที่การสร้างพื้นที่และโอกาสที่ช่วยให้คนพิการสามารถพัฒนาทักษะ การศึกษา รายได้ โอกาสในการเข้าถึงสิ่งต่างๆ เช่นเดียวกับคนทุกคน เพื่อการพัฒนาตนเองและอยู่ร่วมในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี มีความสุข และมีความมั่นคงที่เกิดขึ้นจากตนเองได้

7.1.2 ข้อเสนอแนะต่อสื่อมวลชน

ผลวิจัยในครั้งนี้ถือเป็นการถอดวิธีการสื่อสารเกี่ยวกับต่อสู้เรื่องความพิการ และพบข้อตกงเกี่ยวกับความพิการที่สำคัญระหว่างคนพิการในโลกออนไลน์กับคนพิการในโลกจริง กับการสื่อสารบน “คุณค่าของความเป็นมนุษย์” ซึ่งถือเป็นคุณค่าที่สำคัญในการสื่อสารเรื่องความพิการที่มาจากมุมมองคนพิการ เพราะฉะนั้นสื่อมวลชนควรมีปฏิบัติการทางการสื่อสารที่ตระหนักถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เพื่อลดทอนการกีดกัน การเลือกปฏิบัติ การเหมารวม ด้วยการมองความพิการด้วยค่านิยมชุดเดิม นั่นคือคติที่รับรู้ความพิการว่าเป็นความบกพร่องและผิดปกติ ทำเนื้อหาในสื่อมวลชนส่วนใหญ่มักยังนำเสนอเนื้อหาที่แสดงความน่าเวทนาของคนพิการ รวมถึงในบางกรณีเชิดชูคนพิการด้วยเงื่อนไขความพิการมากกว่าคุณค่าอื่นๆ

นอกจากนั้น ยังเป็นไปได้ที่องค์กรด้านสื่อมวลชนสามารถเปิดพื้นที่ให้กับการสื่อสารของคนพิการในพื้นที่สื่อมวลชนมากขึ้น เช่น การทำภาพยนตร์สั้น การผลิตข่าวภาคพลเมืองโดยคนพิการ การผลิตคลิปวิดีโอของคนพิการที่นำเสนอในพื้นที่สื่อมวลชนบนออนไลน์ โดยการสนับสนุนให้คนพิการเป็นผู้ดำเนินเรื่องหลัก ผลงานที่ไม่มีความซับซ้อน มีโครงเรื่องและการนำเสนอด้านภาพและเสียงที่เน้นความเรียบง่าย แต่อาจจำเป็นต้องมีการแสดงการต่อสู้เรื่องความไม่เท่าเทียมแฝงไว้ใน การนำเสนอ เป็นต้น ทั้งนี้ด้วยการสื่อสารในสื่อมวลชนเกี่ยวกับความพิการในทิศทางที่คนพิการให้ความสำคัญ และในขณะเดียวกัน มีปฏิบัติการทางการสื่อสารอยู่ในสื่อสังคมออนไลน์ต่างๆ ไปด้วยกัน ช่วยทำให้การขยับเรื่องความพิการเป็นไปในทิศทางที่พัฒนาและก้าวหน้ามากขึ้น ซึ่งจะเกิดประโยชน์ต่อทั้งกลุ่มคนพิการและทุกคนในสังคม เนื่องจากการสื่อสารเกี่ยวกับความพิการถูกขยับไปข้างหน้าด้วยการร่วมกันใช้ความหมายเกี่ยวกับความพิการที่แตกต่างกับความหมายเกี่ยวกับความพิการแบบเดิม ที่อาจเป็นรากฐานของการเข้าใจผิดเกี่ยวกับความพิการ ทำให้สังคมยังมีปัญหาขัดแย้งเกี่ยวกับความพิการค่อนข้างมาก

ยิ่งไปกว่านั้น การสื่อสารในสื่อมวลชนควรเปิดมุมมองทางการสื่อสาร วิธีคิดแบบ “social conditions over body conditions” หมายถึง การเน้นความสำคัญของปัจจัยทางสังคมและสภาพแวดล้อมในการสร้างความเท่าเทียมและความเป็นธรรมสำหรับคนพิการ แทนการเน้นเงื่อนไขทางร่างกายของบุคคลที่มีความพิการว่าเป็นปัญหา เพราะความบกพร่องหรือความผิดปกติทางร่างกายไม่ควรเป็นเงื่อนไขในการกำหนดค่าของคน แต่ความสำคัญควรให้กับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่สร้างโอกาสและสภาพแวดล้อมที่ทำให้คนพิการสามารถเข้าถึงทรัพยากรและบริการที่จำเป็นในการมีชีวิตอยู่ได้เหมือนคนทั่วไป มุมมองนี้ช่วยให้สื่อมวลชนสามารถขยายประเด็นต่างๆ ในการสื่อสารกับสาธารณชนที่ช่วยการสนับสนุนการแก้ไขปัญหาทางสังคมในมิติความพิการ เพื่อทำให้สังคมก้าวหน้ามากขึ้น

7.1.3 ข้อเสนอแนะต่อประชาชนและภาคส่วนต่างๆ ของสังคม

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาการต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการของคนพิการในสื่อสังคมออนไลน์ และพบว่า คนพิการเผชิญกับความไม่เท่าเทียมอย่างมากในแทบทุกมิติ นั้นแสดงว่า มีความจำเป็นที่ภาคประชาชนและภาคส่วนต่างๆ ร่วมกันตระหนัก และเปิดมุมมองต่อความหมายความพิการที่ชูคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ในมุมมองแบบ “diversity over deviance” ซึ่งเป็นทัศนคติของสังคมที่เน้นการส่งเสริมความหลากหลายและความแตกต่างในสังคม โดยการให้ความสำคัญกับการยอมรับและเคารพความแตกต่างทางวัฒนธรรมของคนชายขอบ ที่ควรสำคัญกว่าการมองว่าความพิการคือความเปี่ยงเบนหรือความผิดปกติไปจากนิยามหรือมาตรฐานตามสังคม การยอมรับ เคารพ และสนับสนุนความแตกต่างหลากหลายของผู้คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างหลากหลายในแง่โดยอ้อมส่งผลต่อสังคม เพื่อพัฒนาสังคมให้ก้าวหน้ากว่าที่เป็นอยู่ เช่น ในมิติทางการศึกษา เมื่อมีการคำนึงถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่มีความแตกต่างหลากหลายในมิติความพิการ มีความเป็นไปได้ที่นโยบายทางการศึกษาจะออกแบบมาให้ระบบสนับสนุนในการศึกษา เช่น โรงเรียน เทคโนโลยี อุปกรณ์เกี่ยวกับการเรียน บุคลากรทางการศึกษา ให้อยู่ดีใจกับสาระเรื่องความแตกต่างหลากหลาย เป็นคุณค่าของมนุษย์ เป็นต้น

7.2 ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาถึงการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการเพื่อต่อสู้ทางความหมายเกี่ยวกับความพิการในพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ยุคubanเท่านั้น ดังนั้น ในภูมิทัศน์สื่อที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน คนพิการใช้พื้นที่ทางการสื่อสารที่หลากหลาย การวิจัยครั้งต่อไปจึงอาจขยายขอบเขตเข้าไปศึกษาในพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์อื่นๆ ที่มีกลุ่มคนพิการใช้สื่อดังกล่าวอยู่ เช่น TikTok, Facebook, Twitch, Instagram, Pinterest, Line, Tinder ตลอดจนในพื้นที่สื่อสารมวลชน เช่น โทรทัศน์ ภาพยนตร์ วิทยุ ที่มีรายการที่จัดทำโดยคนพิการ และพื้นที่สื่อกิจกรรม เช่น นิทรรศการที่เกี่ยวกับความพิการ ละครเวที ละครสั้น ที่จัดทำโดยคนพิการ เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับการสื่อสารทางความหมายของความพิการในพื้นที่สื่อสารทางสังคมต่างๆ

ประเด็นที่สอง งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาถึงการเล่าเรื่องชีวิตประจำวันของคนพิการเพื่อต่อสู่ทางความหมายในกลุ่มคนพิการทางการเคลื่อนไหว กลุ่มคนพิการทางการเห็น และกลุ่มคนพิการทางการได้ยินเท่านั้น ดังนั้นจึงสมควรที่จะขยายขอบเขตเข้าไปศึกษาในบริบทของคนพิการกลุ่มอื่นๆ ได้แก่ กลุ่มพิการทางเรียนรู้ กลุ่มออทิสติก ที่อาจต้องมีการสื่อสารกับกลุ่มที่ดูแล เช่น สมาชิกในครอบครัวคนพิการ ที่ทำการสื่อสารเกี่ยวกับคนพิการกลุ่มนี้ในพื้นที่การสื่อสารทางสังคมต่างๆ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กมลยศ พันธุมาศโกมล และสุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2565), "กฎหมายต้นแบบว่าการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์", *วารสารสหวิทยาการจัดการมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์*, 6(1): 106-119.
- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2552), *อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิคนพิการ*, กรุงเทพฯ: โอเดียน สแควร์.
- กวีพล ศรีหะมงคล และ คณะ (2561), *การพัฒนามาตรการและวิธีทางสังคมในการดูแลผู้พิการในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ (2553), *แนวพินิจใหม่ในสื่อสารศึกษา*, กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- _____. (2554), *สื่อสารมวลชน: ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา*, กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินนิมาน (2551), *สายธารนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*, กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- ขจิตขวัญ กิจวิศาละ (2564), "ศาสตร์การเล่าเรื่องในสื่อสารศึกษา", *วารสารศาสตร์*, 14(3): 68-85.
- คณินิจ พรหมนัส และพัชรินทร์ ลาภานันท์ (2560), "การต่อรอง ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันและอำนาจในตลาดชายแดนไทย-กัมพูชา กรณีศึกษาแรงงานเซ็นทรัลจ้างชนลีนคำชาวกัมพูชาตลาดโรงเกลือ อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว", *Journal of Mekong Society*, 13(3): 151-174.
- ชญาณัท ศุภชลาศัย (2556), *ความใกล้ชิดของความหมายแห่งชีวิต: สังคมวิทยาชีวิตประจำวัน*, กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540), *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่*, กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ณัฐจรี สุวรรณภักดิ์ (2558), "สังคมวิทยาชีวิตประจำวัน: 'รอยต่อ-รอยตัด' แนวทัศน์ทางสังคมวิทยาในวงการศึกษาสังคมไทยร่วมสมัย", *สังคมวิทยามานุษยวิทยา*, 34(2): 69-99.
- ถนอมมล หิรัญเทพ (2551), *วาทกรรมความพิการในเรื่องเล่าสมัยใหม่ของไทย*, วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ธนาภรณ์ อินทร (2564), “สื่อออนไลน์กับการประท้วงรูปแบบใหม่: กรณีขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองไทย 2563”, *วารสารรัฐศาสตร์วิจารณ์*, 8(16): 50-74.
- ปกรณ สิงห์สุริยา และวิภาดา อังสุมาลิน (2550), “ทวินิยมในรูปแบบเชิงการแพทย์และรูปแบบเชิงสังคม”, *วารสารวิทยาลัยราชสุดาเพื่อการวิจัยและพัฒนา*, 3(1).
- พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ พ.ศ. 2550 (2550), *ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 124 ตอนที่ 61 ก.*, 8-24.
- วิริยะ นามศิริพงศ์พันธุ์ (2563), “การปฏิรูปกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ”, *บัณฑิตศึกษานิติศาสตร์*, 13(3): 607-624.
- วิศวัศ ปัญญาวงศ์สถาพร (2561), *การต่อสู้ของคนอำนาจน้อยผ่านการพูดปากต่อปากในชีวิตประจำวัน: กรณีศึกษา ความเดือดร้อนบนท้องถนน, วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.*
- ไวยวุฒิ วุฒิอรธสาร (2556), “การสื่อสารกับการสร้างอัตลักษณ์ของคนहुหนวกไทย: ภาพยนตร์”, *วารสารราชสุดาเพื่อการวิจัยและพัฒนาคนพิการ*, 8(11): 4-19.
- สมสุข หินวิมาน (2558), *ว้างยังวุ่น: ชนชั้น เพศสภาพ และเวลาว่างของผู้หญิง*, กรุงเทพฯ: พารากราฟ.
- สำนักงาน กสทช. สมาคมสมาคมพิการทุกประเภทแห่งประเทศไทย (2558), *คู่มือการจัดและผลิตรายการวิทยุและโทรทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับคนพิการ*, กรุงเทพฯ: สำนักงาน กสทช.
- สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี (2546), *เกียรติคุณของประเทศไทยในการดำเนินงานด้านคนพิการ เล่ม 1 รางวัลนานาชาติด้านคนพิการ แฟรงคลิน เดลาโน โรสเวลต์*, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สุธาริน คุณผล (2550), “เรื่องของชีวิตประจำวัน”, *รัฐศาสตร์สาร*, 30(2): 113-146.
- สุธิดา พัฒนศรีวิเชียร (2562), “พลังของสื่อสังคมกับการขับเคลื่อนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่”, *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 27(53): 132-155.
- เสาวนีย์ สีสอง (2556), “สถานภาพและบทบาทตัวละครพิการในนวนิยายร่วมสมัย: ภาพสะท้อนสถานภาพคนพิการในสังคมไทย”, *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 21(37): 297-332.
- อารดา ครุจิต (2560), *โทรทัศน์เพื่อการเข้าถึงของคนพิการ*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อารดา ครุจิต (2562), “สื่อกับโลกาภิวัตน์”, *เอกสารการสอนชุดวิชาสื่อศึกษา*, นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช.

ภาษาอังกฤษ

- Barnes, C. and Mercer, G. (2001), "Disability Culture: Assimilation and Inclusion?", in Albrecht, G. et al. (eds.), *Handbook of Disability Studies*, London: Sage.
- Bogdan, R. and Taylor, S. (2013), "The Exhibition of Humans with Differences for Amusement and Profit", *Policy Studies Journal*, 15(3): 537-550.
- Burgess, J. and Green, J. (2013), *YouTube: Online Video and Participatory Culture*, Chichester: John Wiley & Sons.
- Campbell, J. and Oliver, M. (2013), *Disability Politics: Understanding Our Past, Changing Our Future*, London: Routledge.
- Castells, M. (2015), *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Corbett, J., and Ralph, S. (1994), "Empowering Adults: The Changing Image of Charity-Advertising", *Australian Disability Review*, (1): 5-13.
- De Certeau, M. (1984), *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press.
- Goggin, G. et al. (2003), *Digital Disability: The Social Construction of Disability in New Media*, Lanham: Rowman & Littlefield.
- Haller, B. et al. (2012), "The Place of News Media Analysis within Canadian Disability Studies", *Canadian Journal of Disability Studies*, 1(2): 43-74.
- Hallsworth, S. (1994), "Understanding New Social Movements", *Sociology Review*, 4(1): 7-15.
- Lefebvre, H. (2014), *The Critique of Everyday Life: The One-Volume Edition*, London: Verso Books.
- Rees, L. et al. (2019), "Media Portrayal of Elite Athletes with Disability-A Systematic Review", *Disability and rehabilitation*, 41(4): 374-381.
- Schweik, S. (2009), *The Ugly Laws*, New York: New York University Press.
- Snyder, S. and Mitchell, D. (2006), *Cultural Locations of Disability*, Chicago: University of Chicago Press.
- Sontag, S. (1978), *Illness as Metaphor*, New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Wright, D. (2011), *Downs: The History of a Disability*, Oxford: Oxford University Press.

สื่อออนไลน์

Feedspot (2022), retrieved 1 August 2023 from https://blog.feedspot.com/disability_youtube_channels/

Ralph, S. and Corbett, J. (1994), "How the Local and Provincial Press in Britain Reported the Relaunch of Mencap: Changing Images of Learning Disabilities", retrieved 1 August 2023 from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED375450.pdf>

Sangiampongsa, P. (2008), "Perceptions on Disability Rights and Disability as a Social Problem", retrieved 1 August 2023 from <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NDJ/article/view/2777>

ช่างภาพสารคดีกับการชุมนุมทางการเมือง: การสร้างความหมายผ่านการถ่ายภาพ และการออกแบบหนังสือ กรณีหนังสือภาพ *End in This Generation*

กานตชาติ เรืองรัตนอำพร¹

บทคัดย่อ

หนังสือภาพถ่าย *End in This Generation* เป็นหนังสือภาพถ่ายสารคดีที่บันทึกเรื่องราวการชุมนุมทางการเมืองบนท้องถนนของคนรุ่นใหม่ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม ทำลายความเชื่อ ทศนคติ วัฒนธรรม หรือแม้แต่สัญลักษณ์ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของคนรุ่นเก่านั้นระหว่างปี พ.ศ. 2563 ถึง พ.ศ. 2564 หนังสือภาพถ่ายเล่มนี้มีกระบวนการทำงานที่ส่งผลต่อการสร้างความหมายของการชุมนุมทางการเมืองสองชั้น ชั้นแรกคือ กระบวนการถ่ายภาพในฐานะช่างภาพสารคดีที่เฝ้าติดตามสถานการณ์อย่างต่อเนื่อง เพื่อบอกเล่าเหตุการณ์การชุมนุมย่อยครั้งต่างๆ และชั้นตอนที่สองคือ การคัดเลือกภาพถ่ายเพื่อร้อยเรียงเนื้อหาและออกแบบหนังสือภาพ ที่เป็นการหาเส้นเรื่องการนำเสนอหรือ “ความหมายร่วม” ของเหตุการณ์ย่อยทั้งหมด เพื่อกำหนดแก่นของหนังสือภาพ โดยทั้งสองชั้นตอนจะต้องอาศัยแนวคิดจริยธรรมการถ่ายภาพเข้ามาเป็นเครื่องมือตรวจสอบการทำงาน เนื่องจากการถ่ายภาพในเหตุการณ์การชุมนุมเช่นนี้อาจเกิดผลกระทบต่อบุคคลในภาพและผู้เกี่ยวข้อง ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และผลกระทบทางกฎหมายที่อาจตามมาด้วย

ผลการทำงานพบว่า ในการบันทึกภาพ ช่างภาพจะมองหาความหมายผ่านภาพสองรูปแบบ คือ ความหมายตามเหตุการณ์ที่ปรากฏ ซึ่งเป็นความหมาย

* วันที่รับบทความ 15 ตุลาคม 2566; วันที่แก้ไขบทความ 20 ธันวาคม 2566; วันที่ตอบรับบทความ 28 ธันวาคม 2566

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กลุ่มวิชาภาพยนตร์และภาพถ่าย คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ลำดับแรก บอกเล่าความเป็นไปของเหตุการณ์ จากนั้นจึงมองหาความหมายเชิงสัญลักษณ์ ที่มีความลึกมากขึ้น สะท้อนความรู้สึกหรืออารมณ์ของผู้ร่วมชุมนุม ตลอดจนการตีความเหตุการณ์ของช่างภาพ ซึ่งความหมายในลำดับที่สองนี้จะช่วยให้ผู้ชมเข้าใจและรู้สึกร่วมกับเหตุการณ์ได้ชัดเจนขึ้น จากนั้นการคัดเลือกภาพและการร้อยเรียงภาพจะสร้างการกำหนดความหมายขั้นที่สาม คือ ความหมายร่วมของทุกเหตุการณ์ ซึ่งความหมายร่วมที่เกิดขึ้นนี้จะย้อนกลับไปส่งผลการทำงานถ่ายภาพ ทำให้ช่างภาพเริ่มมองหาเหตุการณ์หรือสัญลักษณ์ต่างๆ ที่สะท้อนความหมายร่วมในหนังสือภาพ หากพบความหมายร่วมแต่เนิ่นๆ ก็จะช่วยเพิ่มโอกาสถ่ายภาพที่เกี่ยวข้องได้มากขึ้น การนำเสนอภาพต้องให้ความเป็นธรรมกับข้อเท็จจริงและบุคคลในภาพให้ได้มากที่สุด ท่ามกลางข้อจำกัดการทำงานในพื้นที่ขัดแย้ง ดังนั้น การถ่ายภาพและการเลือกใช้ภาพจึงต้องพิจารณาทบทวนอย่างรอบคอบโดยใช้กรอบจริยธรรม เพราะบางสถานการณ์มีความรุนแรงทั้งทางร่างกาย จิตใจ หรืออาจมีผลกระทบทางกฎหมาย กรอบจริยธรรมที่ใช้นั้นอาจเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ เพราะเหตุการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นมีความซับซ้อนอย่างมากจนไม่สามารถใช้กรอบจริยธรรมกรอบใดกรอบหนึ่งอย่างตายตัวได้

คำสำคัญ: ภาพถ่ายสารคดี การถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์ การชุมนุม การประท้วง หนังสือภาพ

Documentary Photographer and Political Rally: Creating Meaning through Photography and Book Design in the *End in This Generation* Photo Book.

Karntachat Raungratanaamporn²

Abstract

The *End in This Generation* is a documentary photo book that tells the story of the Thailand younger generation's political rally in 2020-2021, challenging beliefs, attitudes, cultures, and symbols under the rule of the older generation. This photography book includes two stages that affect the visual definition of political rallies. The first stage is the photographer documenting smaller rallies. The second stage is the selection and design of the photo book, which defines the theme by finding a collective meaning in all the sub-chronologies. In both stages, photography ethics must be used as a tool to check the work, as taking pictures at an assembly event like this may have physical, mental, and legal consequences for both the person in the picture and those involved.

The results of the study revealed that photographers look for two types of meaning in their images: literal and symbolic. The literal meaning tells the viewer what is happening, while the symbolic meaning is the photographer's interpretation of the event, including the feelings and emotions of the participants. This interpretation can help viewers

² Assistant Professor, Department of Film and Photography, Faculty of Journalism and Mass Communication, Thammasat University

understand and feel the event more deeply. The selection and organization of photos for book design generates the third level of definition, the collective meaning of all events. The collective meaning from the photographic work causes the photographer to look for events or symbols that reflect this meaning in the picture book. Finding a collective meaning early will increase the chances of taking more relevant photos. Presenting photographs must be fair to the facts and to the people in the photographs as much as possible, even amid the limitations of working in conflict areas. Therefore, photography and image selection must be carefully reviewed using ethical frameworks, as situations can sometimes be physically violent, mentally harmful, or have legal implications. The ethical framework used should change depending on the situation, as events and consequences are so complex that no single ethical framework can be applied universally.

Keywords: documentary photography, photojournalism, rallies, protests, photo books

ที่มาและความสำคัญ

หนังสือภาพถ่าย *End in This Generation* เป็นหนังสือภาพถ่ายที่อาศัยแนวคิดและวิธีการทำงานภาพถ่ายสารคดี ซึ่งเป็นแนวทางภาพถ่ายที่เน้นการถ่ายทอดข้อเท็จจริงผ่านมุมมองของช่างภาพ เป็นการติดตามสถานการณ์หรือเรื่องราวอย่างยาวนาน จนสามารถบอกเล่าพัฒนาการ ผลกระทบ และอารมณ์ของเรื่องราว ได้ลึกกว่าการถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์อื่นๆ หนังสือเล่มนี้ถ่ายทอดเรื่องราวการชุมนุมทางการเมืองครั้งใหญ่ของคนรุ่นใหม่ในสังคมไทยที่กินเวลาต่อเนื่องกว่า 2 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2563 ถึง พ.ศ. 2564

ปมเหตุที่ทำให้การชุมนุมกินเวลาต่อเนื่องเป็นผลมาจากการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2557 ผู้ชุมนุมซึ่งโดยมากแทนตัวเองว่าเป็นคนรุ่นใหม่ ตั้งคำถามถึงความชอบธรรมของรัฐบาลหลังการเลือกตั้ง พ.ศ. 2560 ที่ถูกมองว่า เป็นการสืบทอดตำแหน่งของกลุ่มบุคคลที่ทำรัฐประหาร และแม้จะพ้นการเลือกตั้งไปแล้ว ก็ยังปรากฏการใช้กำลังและกฎหมายปราบปรามผู้เห็นต่างอย่างกว้างขวาง นำไปสู่การตั้งคำถามถึงการบริหารงานในมิติต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนมาตรการการรับมือโรคระบาดโควิด-19 และการจัดการผลกระทบที่ตามมา เกิดเป็นความไม่พอใจในหมู่ผู้ชุมนุมและลุกลามกลายเป็นความต้องการรื้อถอนโครงสร้างการกดทับ กดขี่ ความไม่เป็นธรรม ทั้งในเชิงเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ตลอดจนเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสถาบันหลักทางสังคม ทั้งสถาบันการเมือง สถาบันยุติธรรม ตลอดจนสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ก้าวเข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้น สุดท้ายการต่อสู้จึงได้กลายเป็นการต่อสู้ระหว่างวัยของคนรุ่นใหม่ que เชื่อในค่านิยม ทศนคติแบบใหม่ในด้านสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค สวัสดิการ ความเป็นธรรมในสังคม ตลอดจนโอกาสที่จะได้มีชีวิตที่ดีขึ้น กับคนรุ่นเก่าที่หวงแหนขนบธรรมเนียม ค่านิยม จารีตแบบเดิมที่ยังถือครองทรัพยากรและอำนาจการปกครองอยู่ในมือ ความหวังของการต่อสู้ของคนรุ่นใหม่ถูกสะท้อนผ่านคำขานกันในกลุ่มผู้ชุมนุมว่า “ให้มันจบในรุ่นเรา” (end in this generation) ที่ต้องการสื่อว่า อยากให้การเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นและจบลงในรุ่นของพวกเขา ซึ่งคำขานนี้ก็ไดกลายมาเป็นชื่อหนังสือภาพเล่มนี้นั่นเอง

การประชุมถึงจุดแตกหักสำคัญครั้งแรกในวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2563 เมื่อนักศึกษาและประชาชนซึ่งนำโดยกลุ่มธรรมศาสตร์และการชุมนุมจัดการประท้วงในรั้วมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต มีการปราศรัยประเด็นปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ และกฎหมาย รวมไปถึงข้อเสนอปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ 10 ข้อ ซึ่งกลายเป็นจุดเปลี่ยนทางการเมืองไทยที่ไม่อาจย้อนหวนกลับไปได้ หลังจากนั้นก็เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองบนท้องถนนตามมาโดยผู้ชุมนุมหลายกลุ่ม เป็นเหตุให้การชุมนุมในช่วงปี พ.ศ. 2563 ถึง พ.ศ. 2564 นี้กลายเป็นเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองที่จำเป็นต้องถูกบันทึกไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้วยวิธีการทางภาพถ่ายสารคดีต่อไป

วัตถุประสงค์การทำงาน

การทำงานภาพถ่ายสารคดีและการออกแบบหนังสือภาพถ่ายนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อสำรวจบทบาทของช่างภาพกับการบันทึกภาพชุมนุมภายใต้เงื่อนไขวิธีการของภาพถ่ายสารคดี และทบทวนว่าบทบาทเหล่านั้นมีผลต่อการสร้างความหมายของภาพอย่างไรบ้าง ช่างภาพจะพิจารณาการสร้างสมดุลการนำเสนอระหว่างการใช้ศิลปะในการสื่อสารด้วยภาพที่สะท้อนข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ได้อย่างไร ภายใต้หลักจริยธรรมภาพถ่ายเชิงวารสารศาสตร์ที่เป็นแก่นสำคัญของการพิจารณาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคลที่เกี่ยวข้องตลอดกระบวนการ นอกจากนี้แล้ว ยังจะได้ทบทวนการแสวงหาความหมายร่วมที่เกิดขึ้นจากการออกแบบหนังสือภาพที่จะช่วยร้อยเรียงเหตุการณ์ย่อยๆ ที่เกิดขึ้นแยกกันให้มีความต่อเนื่อง เห็นพลวัตของการต่อสู้ซึ่งอาจให้ความหมายผ่านภาพได้ลึกกว่าการรายงานเหตุการณ์ที่ปรากฏทั่วไป

ขอบเขตและวิธีการทำงาน

1. ผู้เขียนทำหน้าที่เป็นช่างภาพผู้บันทึกภาพเหตุการณ์การชุมนุมต่างๆ โดยใช้แนวคิดภาพถ่ายสารคดีและหลักจริยธรรมการถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เน้นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2563 จนถึงเดือน

ธันวาคม พ.ศ. 2564 เน้นบันทึกภาพเหตุการณ์ของกลุ่มที่จัดการชุมนุมหลักเป็นกลุ่มใหญ่ มีผู้คนเข้าร่วมมาก เป็นการชุมนุมที่มีความสำคัญต่อการเคลื่อนไหวในองค์กรรวม หรืออาจจะมีการใช้สัญลักษณ์ที่ช่วยสื่อความหมายได้

2. ผู้เขียนจะทำหน้าที่เป็นผู้ออกแบบหนังสือภาพสารคดีหลังจากจบกระบวนการบันทึกภาพเรียบร้อยแล้ว โดยเรียงตามข้อเท็จจริงเชิงลำดับเวลา ทบทวนและพิจารณาความหมายร่วมของการชุมนุมเพื่อสร้างแก่นการนำเสนอของหนังสือ ตรวจสอบการเลือกความหมายร่วมที่ส่งผลต่อการย้อนกลับไปทำงานภาพถ่ายในพื้นที่ ทบทวนและพิจารณาการเลือกใช้ภาพและผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นตามแนวคิดจริยธรรมการถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์

การทำงานเป็นช่างภาพสารคดีในสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองเป็นเรื่องละเอียดอ่อน และมีประเด็นการทำงานที่ควรต้องศึกษา ทำความเข้าใจล่วงหน้าหลายมิติ เริ่มต้นจากกรอบการตีความลักษณะงานภาพถ่ายสารคดีว่ามีแนวทางเป็นเช่นไร มีพัฒนาการของการทำงานไปในทิศทางใด ช่างภาพสารคดีจะมีการวางตัวอย่างไรในการทำงานกับการชุมนุม มีบทบาทอย่างไรระหว่างการบินบันทึกภาพ และท้ายสุดจะรักษาสมดุลการนำเสนอภาพถ่ายโดยใช้กรอบจริยธรรมทางการถ่ายภาพที่เกี่ยวข้องได้อย่างไร ท่ามกลางข้อขัดแย้งทางความคิดที่รุนแรง อันอาจส่งผลต่อการประเมิน การตีความ หรือการทำความเข้าใจเหตุการณ์ ซึ่งส่งผลอย่างมากต่อการสะท้อนข้อเท็จจริงและเรื่องราวผ่านภาพถ่ายบนหนังสือภาพสารคดีไปยังผู้ชมภาพ

แนวคิดที่เกี่ยวข้องในการทำงาน

ภาพถ่ายสารคดีและการถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์

ภาพถ่ายสารคดีเป็นภาพถ่ายแนวหนึ่งในการถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์ ซึ่งเป็นภาพถ่ายเชิงสังนียม คือ เน้นการนำเสนอเหตุการณ์หรือเรื่องราวตามที่ปรากฏ ดังที่ Franklin (2016) ช่างภาพ Magnum ซึ่งเป็นองค์กรภาพถ่ายเชิงวารสารศาสตร์และสารคดีที่ใหญ่และเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ได้ระบุว่า การถ่ายภาพสารคดีมุ่งเน้นการรักษาความเป็นจริงและข้อเท็จจริงที่ปรากฏ (reality

and truth) โดย Wells (2009) ได้อธิบายเพิ่มว่า เพราะแนวคิดนี้ทำให้ช่างภาพเลือกจะให้การรอคอย การจับจังหวะ การปฏิเสธการตกแต่งภาพ ตลอดจนต้องสืบค้นข้อมูลระหว่างการทำงานอยู่เสมอ เพื่อยืนยันความถูกต้องเที่ยงตรงของความหมายภาพ อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการทั้งหมดดังกล่าวนี้เป็นเหมือนกรอบที่ทำให้เชื่อได้ว่า ภาพถ่ายสารคดีที่บันทึกนั้นเป็นความจริง อย่างไรก็ตาม ภาพถ่ายสารคดีก็ไม่ใช่การเล่าสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างที่อยๆ แต่เป็นการสะท้อนอารมณ์ของเรื่องราวลงไปด้วย เช่นที่ Bate (2009) อธิบายว่า งานภาพถ่ายสารคดี คืองานสร้างสรรค์ภาพที่ให้ความรู้อย่างไม่เป็นทางการ มีทั้งการบรรยาย (descriptive) ได้แก่ การเล่าเหตุการณ์ตามที่ปรากฏ และการพรรณนาแสดงออก (expressive) ได้แก่ การแสดงอารมณ์ของเหตุการณ์ผ่านการออกแบบ แสง สี สีหน้า หรือภาษาท่าทางของบุคคลในเรื่องราว เป็นต้น

แม้การถ่ายภาพสารคดีจะมีความใกล้เคียงกับการถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์อื่นๆ ในวิธีการทำงาน เช่น ภาพข่าว ภาพรายงานต่างๆ แต่ก็มีข้อแตกต่างสำคัญอยู่ประการหนึ่ง คือ ภาพถ่ายสารคดีจะใช้ระยะเวลาในการติดตามสังเกตการณ์ยาวนานกว่ามาก อาจเป็นเดือนหรือเป็นปีก็ได้ ขึ้นกับประเด็นเรื่องราวที่ต้องการนำเสนอ และบ่อยครั้งมักเป็นเรื่องราวที่เกิดจากความสนใจส่วนตัวของช่างภาพเอง (Inglelew and Gullachsen, 2013) และเมื่อช่างภาพมีเวลาให้กับเรื่องราวมากขึ้น จนมีข้อมูลมากพอที่จะทำความเข้าใจพลวัตของเหตุการณ์หรือมองเห็นผลลัพธ์ของเหตุการณ์ได้ จึงเกิดเป็นการเล่าข้อเท็จจริงผ่านมุมมองของช่างภาพ ผ่านความเข้าใจและการตีความของช่างภาพเอง Wells (2009) จึงให้ข้อสังเกตว่า แท้จริงแล้วภาพถ่ายสารคดีเป็นการประกอบสร้างเรื่องราวหรือเป็นการสะท้อนเหตุการณ์ตรงหน้าช่างภาพ ช่างภาพจึงต้องใช้ศิลปะการออกแบบภาพมาช่วยสร้างการสื่อสารให้ปรากฏ ซึ่งการใช้ศิลปะของช่างภาพในการบันทึกเรื่องราว นั้น จะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ผู้ชมภาพเข้าใจเหตุการณ์และรับรู้อารมณ์ของเรื่องได้ แต่ทั้งนี้ช่างภาพที่ปฏิบัติงานต้องมั่นใจจริงๆ ว่า การใช้ศิลปะนี้จะไม่ทำให้ข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงไปจนเสียความถูกต้อง (กฤษณ์ ทองเลิศ, 2554)

การทำความเข้าใจแนวคิดภาพถ่ายสารคดีนั้นเป็นเรื่องสำคัญต่อการทำงานอย่างมาก เพราะจะส่งผลต่อการสังเกต การเลือกเหตุการณ์ การจับจังหวะเหตุการณ์ และการตีความเหตุการณ์ออกมาเป็นภาพถ่าย มีผลต่อการวางแผนการทำงาน วางแผนอุปกรณ์ที่ใช้ทำงานทั้งการถ่ายภาพและการเตรียมความพร้อมรับมือสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งส่งผลต่อความสามารถในการเข้าถึงและเฝ้าติดตามเรื่องราวในระยะยาว ตลอดจนการวางตัว ซึ่งต้องรักษาสมดุลการทำงานในพื้นที่ความขัดแย้งเพื่อให้การสื่อความหมายยังเป็นไปตามแนวทางของภาพถ่ายสารคดี ซึ่งก็คือ ภาพถ่ายที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นบนพื้นฐานความถูกต้องของข้อเท็จจริง

บทบาทช่างภาพสารคดีกับการชุมนุม

ภาพถ่ายสารคดีในมิติหนึ่งนั้นถูกเชื่อว่า เป็นเครื่องมือเพื่อการเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงมาเป็นเวลาช้านานโดย Bate (2020) ได้กล่าวว่า ภาพถ่ายสารคดีเป็นภาพที่บอกเล่าเรื่องราวของคนที่ถูกสังคมมองข้าม หรืออาจเป็นเรื่องราวของคนที่ต้องการเสียงสนับสนุนจากคนในสังคมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ซึ่ง Binney (2020) รายงานบทสัมภาษณ์ Deborah Willis ผู้เป็นหัวหน้าภาควิชาภาพถ่าย มหาวิทยาลัยนิวยอร์ก และนักวิเคราะห์ภาพถ่าย ซึ่งกล่าวถึงภาพถ่ายในการประท้วง “Black Lives Matter” ว่า ภาพถ่ายมีพลังการเรียกร้อง และมีความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลโดยธรรมชาติ เป็นภาพที่มีลักษณะเป็นประจักษ์พยานของเหตุการณ์ ถูกเชื่อว่าเป็นการถ่ายทอดข้อเท็จจริง ตลอดจนมีการสื่อสารที่เข้าใจความหมายผ่านการมองเห็นได้ง่าย ทำให้ภาพถ่ายเป็นสื่อที่นำเสนอการชุมนุมประท้วงได้เป็นอย่างดี

Veneti et al. (2018) ได้ศึกษาแนวทางการบันทึกภาพของช่างภาพที่ทำงานภาพถ่ายระหว่างการชุมนุมทางเศรษฐกิจต่อต้านการรัดเข็มขัดในประเทศกรีซ โดยพบว่า ช่างภาพมีแนวโน้มที่จะบอกเล่าเหตุการณ์ด้วยภาพสะท้อนความหมายเชิงลบ ความรุนแรง การขว้างปาสิ่งของ แก๊สน้ำตา หรือการเผชิญหน้า มากกว่าภาพสะท้อนด้านบวก ซึ่งทั้งสองให้นิยามว่าเป็น “ภาพหลอนของสนามรบ” (The Phantasmagoria of the Battlefield) ซึ่ง Geise et al. (2021) ได้เพิ่มเติม

ความเห็นเรื่องภาษาภาพด้วยว่า ภาพที่สะท้อนความหมายเชิงลบนั้นจะช่วยเร่งเร้าให้คนอยากมีส่วนร่วมกับการประท้วงได้มากกว่าภาพสะท้อนเชิงบวก Veneti (2017) ยังได้ระบุแนวทางการทำงานของช่างภาพเพิ่มเติมอีกด้วยว่า ช่างภาพจะเลือกบันทึกภาพเหตุการณ์ โดยสามารถแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ ระดับแรกจะเล่าเหตุการณ์ให้ได้ก่อนว่าเกิดอะไรขึ้น จากนั้นในชั้นที่สองจะเป็นการมองหาภาพสัญลักษณ์ที่พรรณนาเหตุการณ์ โดยมีการนำเสนออารมณ์ความรู้สึกประกอบด้วย ซึ่งภาพถ่ายในชั้นที่สองนี้จะนำไปตามทัศนคติของช่างภาพที่มีต่อเหตุการณ์และตามความสามารถในการบันทึกภาพของช่างภาพ โดยภาพในชั้นที่สองมักเป็นภาพที่มีความใกล้ชิด เห็นสีหน้า แววตา ความเคลื่อนไหวของผู้คนในการชุมนุมที่แสดงการร่วมทุกข์ร่วมสุขระหว่างกันและกัน ซึ่งแนวคิดของ Veneti (2017) นั้นก็สอดคล้องกับความเห็นของ Bate (2009) ที่มองว่า ภาพสารคดีมีการเล่าทั้งการบรรยายเพื่อให้ข้อมูลของเหตุการณ์ และการพรรณนาที่แสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกของเหตุการณ์

การเลือกนำเสนอภาพสะท้อนความหมายเชิงลบ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นและการทำงานใกล้ชิดกับผู้ชุมนุมอาจทำให้เกิดคำถามเรื่องการวางตัวและการรักษาสมดุลการนำเสนอ Franklin (2016) ช่างภาพ Magnum กล่าวในหนังสือของเขาว่า เมื่อภาพสารคดีนั้นเป็นเครื่องมือของการเรียกร้องความเป็นธรรมให้ผู้ที่ด้อยกว่า หากผู้ชุมนุมเป็นผู้ที่ด้อยกว่า ช่างภาพก็อาจจะต้องเลือกนำเสนอช่างผู้ชุมนุม Genova (2017) นักเขียนนิตยสาร *Time* ได้สัมภาษณ์ Franklin ซึ่งได้ขยายความว่า ช่างภาพจำเป็นต้องถ่ายภาพที่สะท้อนความหมายเชิงลบและความรุนแรงจากความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นในการชุมนุม เพราะภาพเหล่านี้จะช่วยกระตุ้นความรู้สึกให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมขึ้น ดังนั้นช่างภาพจำเป็นต้องทำงานใกล้ชิดกับผู้ชุมนุมเพื่อให้สามารถถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านี้ได้ ซึ่งคำตอบนี้เป็นไปในทางเดียวกันกับผลการวิจัยของ Veneti et al. (2018) ที่เสนอว่า ช่างภาพอาจเข้าข้างผู้ชุมนุม เนื่องจากช่างภาพจะทำงานใกล้ชิด แฝงตัวไปกับผู้ชุมนุม ดังนั้นย่อมตกอยู่ในอันตรายหรือถูกกระทำร่วมกันกับผู้ชุมนุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากตำรวจผู้ควบคุมสถานการณ์ อย่างไรก็ตาม แม้ช่างภาพ

อาจมีแนวโน้มจะเข้าข้างผู้ชุมนุม แต่หากตำรวจหรือเจ้าหน้าที่รัฐถูกกระทำหรือถูกทำร้ายเช่นเดียวกับผู้ชุมนุม ช่างภาพก็จะบันทึกภาพเหตุการณ์นั้นอย่างเสมอภาค แสดงให้เห็นว่า โดยรวมแล้วช่างภาพยังต้องรักษาข้อเท็จจริงและให้เป็นธรรมกับบุคคลในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับทุกฝ่าย ทั้งนี้ ช่างภาพอิสระมีแนวโน้มที่จะเข้าข้างผู้ชุมนุมมากกว่า เพราะไม่ผูกพันกับองค์กรสื่อที่มักจะมีแนวทางการปฏิบัติงานหรือกรอบจริยธรรมที่กำกับไว้ชัดเจนเกี่ยวกับการรักษาสมดุลระหว่างมาตรฐานวิชาชีพและความเชื่อ

เนื่องจากงานภาพถ่ายสารคดีเป็นงานที่สะท้อนข้อเท็จจริงผ่านมุมมองของช่างภาพ บทบาทการวางตัวของช่างภาพจึงมีความสำคัญอย่างมาก และเมื่อยังต้องทำงานใกล้ชิดกับผู้ชุมนุมซึ่งเป็นคนในเรื่อง ก็ย่อมเพิ่มโอกาสที่จะได้รับผลกระทบทางร่างกายและจิตใจเช่นเดียวกัน โดยผลกระทบนี้ย่อมส่งผลต่อมุมมองการทำงานภาพถ่ายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การระมัดระวังและการทบทวนให้เข้าใจบทบาทของตัวเองจึงเป็นเรื่องจำเป็น เพื่อให้ภาพถ่ายที่บันทึกได้นั้นมีความเป็นธรรมกับทุกฝ่ายมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ภายใต้สถานการณ์อันจำกัด ซึ่งจะส่งผลให้ชิ้นงานที่ออกมามีคุณค่า เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ที่อ้างอิงกลับมาได้ต่อไป

แนวคิดจริยธรรมการถ่ายภาพวารสารศาสตร์

ภาพถ่ายสารคดีเป็นแขนงหนึ่งของภาพถ่ายเชิงวารสารศาสตร์ เพราะเป็นภาพที่กล่าวอ้างถึงการรักษาข้อเท็จจริง จึงมักใช้แนวคิดจริยธรรมร่วมกันอยู่เสมอๆ แนวคิดจริยธรรมการถ่ายภาพวารสารศาสตร์เป็นกลไกหนึ่งที่ใช้ทบทวนการทำงาน บทบาท และการวางตัวของช่างภาพสารคดีได้ เป็นเครื่องมือทบทวนความคิดความเชื่อและจุดยืนการนำเสนอเหตุการณ์ผ่านภาพถ่ายของช่างภาพ เพื่อหาสมดุลความเหมาะสมของการบอกเล่าเรื่องราวและผลกระทบของบุคคลในภาพให้ผลกระทบเหล่านั้นไม่เกิดขึ้นมากเกินไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์การชุมนุมที่เกิดความรุนแรงขึ้นมากมาย ทั้งทางกาย จิตใจ หรืออาจส่งผลทางกฎหมาย ซึ่งในการชุมนุมครั้งนี้เป็นเรื่องที่ต้องระวังอย่างมาก เพราะมีผู้เยาว์เข้าร่วมกันชุมนุมเป็นจำนวนมาก

แนวคิดจริยธรรมภาพถ่ายเชิงวารสารศาสตร์เองก็มีจุดร่วมกับจริยธรรมการรายงานข่าวอยู่ในหลายมิติ ซึ่งทั้งสองก็มีรากร่วมกันมาจากแนวคิดเชิงปรัชญา Lester et al. (2022) นำเสนอปรัชญาจริยธรรมที่ใช้วิพากษ์งานสื่อสารมวลชนบางประการ แต่สามารถนำมาใช้กับงานภาพถ่ายได้ เช่น การพิจารณาทำสิ่งที่หากเป็นตนเองแล้วจะไม่พึงประสงค์ (golden rule) การพิจารณาหาจุดกึ่งกลาง (golden mean) คือ การชั่งใจหาสมดุลระหว่างผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคลในเรื่องราวและการใช้ประโยชน์ของภาพ หากมีผลกระทบมากเกินไป ก็พึงละเว้นการถ่ายหรือการใช้ภาพ แต่หากพิจารณาแล้วว่าผลกระทบไม่มากเกินไป หรือสามารถลดความเสี่ยงได้ ก็ยอมถ่ายหรือใช้ภาพนั้นได้ หรือการพิจารณาประโยชน์สาธารณะ (utilitarian) คือ การพิจารณาว่าสังคมจะได้ประโยชน์จากการถ่ายหรือการใช้ภาพหรือไม่ หากเป็นประโยชน์แล้ว แม้จะมีผลกระทบที่ยอมที่จะพอสามารถถ่ายและใช้ภาพได้ นอกจากนี้แล้ว ยังมีแนวคิดปรัชญาจริยธรรมอีก 3 ประการที่พบว่า มีความยุ่งยากในการพิจารณาวิพากษ์ คือ การพิจารณาตามกฎคำสั่งเด็ดขาด (categorical imperative) ซึ่งเป็นแนวคิดของ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) คือ การพิจารณากระทำตามกฎบางประการที่กำหนดไว้อย่างไม่มีเงื่อนไข เช่น การทำตามหน้าที่ช่างภาพที่ต้องบันทึกภาพ การพิจารณาหลักผ้าคลุมแห่งอวิชชา (veil of ignorance) คือ การพิจารณาว่ามนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันทั้งหมด โดยยกเอาสถานะ เพศและปัจจัยทางสังคมอื่นๆ ออกไป ช่างภาพจะบันทึกภาพทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน และท้ายสุดคือ การพิจารณาด้วยหลักสุขนิยม (hedonism) ซึ่งพิจารณาเอาประโยชน์ความสุขของการถ่ายภาพเป็นหลัก คือ เมื่อถ่ายภาพแล้วมีความสุขจากการถ่ายภาพนั้น ได้ผลประโยชน์จากการถ่ายภาพนั้น ก็ยอมทำได้ แนวคิดสุดท้ายนี้ผู้แต่งหนังสือมองว่า เป็นแนวคิดที่ทำให้เกิดการละเมิดมากทางจริยธรรมมากที่สุด เช่น การถ่ายภาพแบบปาปารัสซี (paparazzi) เพราะเป็นการถ่ายภาพที่เน้นผลประโยชน์ที่ได้โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคลอื่นมากเท่าที่ควร

Lester et al. (2022) ได้สรุปข้อแนะนำถึงสิ่งที่ช่างภาพควรให้ความสำคัญกับการพิจารณาปัจจัยต่างๆ ต่อไปนี้ด้วย ได้แก่

- ให้พิจารณาผลกระทบของเหยื่อของความรุนแรง (victim of violence) ว่า การนำเสนอภาพความรุนแรงเพื่อกระตุ้นการรับชมภาพนั้นเกินพอดีหรือไม่ ภาพความรุนแรงต่างๆ จะส่งผลกระทบทางกายและใจของเหยื่อที่อาจเกิดจากการนำเสนอภาพได้อย่างไร

- ให้พิจารณาความเป็นส่วนตัวของบุคคล (right to privacy) ว่า ภาพที่บันทึกนั้นละเมิดความเป็นส่วนตัวเกินไปหรือไม่ ส่งผลร้ายต่อบุคคลในภาพด้วยไหม ทำให้อับอายหรือไม่ หรือข้อมูลที่เปิดเผยออกไปจะส่งผลร้ายกับคนในภาพหรือไม่ อย่างไร

- ให้พิจารณาการบิดเบือนหรือปรุงแต่งภาพให้ผิดข้อเท็จจริง (subject and image manipulation) ว่า ในการถ่ายภาพนั้นช่างภาพได้บันทึกภาพมาด้วยวิธีการที่ถูกต้อง ไม่ประดิษฐ์จัดฉากถ่ายทำขึ้นมาตลอดจนไม่ตกแต่งภาพถ่ายด้วยกระบวนการใดๆ จนทำให้เข้าใจข้อเท็จจริงผิดไป

- ให้พิจารณาการโน้มน้าวจิตใจ (persuasion) ว่า ในการถ่ายภาพนั้น มีการใช้อิทธิพลของภาพถ่ายโน้มน้าวให้ผู้ชมเชื่อจนเกินข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น หรือผิดวัตถุประสงค์การรายงานหรือไม่ เช่น การนำเสนออารมณ์ที่รุนแรง การแปลงภาพข่าวให้กลายเป็นการโฆษณาประชาสัมพันธ์

- ให้พิจารณาระยะระวังการใช้ภาพจำแบบเหมารวม (stereotype) ว่า ในการถ่ายภาพนั้นๆ มีละเมิดบุคคลในภาพด้วยการใช้ภาพจำแบบเหมารวมในการตัดสินตัวบุคคลหรือไม่ เช่น การใช้ภาพจำแบบเหมารวมเรื่องเพศ เชื้อชาติ สีผิว เป็นต้น

หลักปรัชญาและข้อแนะนำดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดจริยธรรมการถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์ของหลายๆ องค์กรสื่ออย่างมาก NPPA (The National Press Photographers Association) (n.d.) ซึ่งเป็นสมาคมช่างภาพสื่อทั้งภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ ที่มีประวัติการก่อตั้งมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1949 ได้เน้นความสำคัญของการรายงานที่ถูกต้องเที่ยงตรง ปราศจากการจัดถ่ายและการตกแต่งภาพ ภาพถ่ายต้องมีบริบทการเล่าเรื่องที่ครบถ้วน ต้องระวังการบิดเบือนข้อเท็จจริง ทั้งระหว่างถ่ายและกระบวนการหลังการถ่าย รวมถึงการใช้

มายาคติในการนำเสนอ ช่างภาพต้องเคารพบุคคลในเรื่องรักษาความเป็นส่วนตัว ไม่พยายามมีอิทธิพลเหนือเหตุการณ์ ไม่ให้และรับสิ่งตอบแทนระหว่างการทำงาน ตลอดจนไม่แทรกแซงการทำงานหรือคุกคามการทำงานของผู้ปฏิบัติงานคนอื่นๆ NPPA ยังให้แนวทางปฏิบัติการเชิงอุดมคติไว้ด้วยว่า ช่างภาพควรจะปกป้องสิทธิการเข้าถึงเรื่องราว คิดให้รอบด้าน และอาศัยองค์ความรู้หลากหลายมิติมาช่วยในการสร้างสรรค์ผลงาน ทั้งมิติทางสังคมศาสตร์ จิตวิทยา รัฐศาสตร์ และศิลปะ พิจารณาการรายงานเรื่องราวด้วยทางเลือกหรือแง่มุมที่หลากหลาย สะท้อนมุมมองที่อาจไม่ถูกนำเสนอมาก่อน ระมัดระวังอิทธิพลต่างๆ ที่จะครอบงำการตัดสินใจ หายสุดช่างภาพต้องรักษาข้อเท็จจริง ไม่พยายามเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ตรงหน้า ในทุกขั้นตอน ต้องคอยศึกษาแนวคิดจริยธรรมอยู่เสมอ หากพบสถานการณ์ที่ไม่แน่ใจให้ปรึกษาช่างภาพคนอื่นๆ ที่น่าเชื่อถือ มีประสบการณ์หรือแสดงออกถึงการรักษามาตรฐานทางจริยธรรมไว้ได้

อีกตัวอย่างแนวคิดจริยธรรมการถ่ายภาพที่ยกมาใช้ประกอบการทำงาน คือ แนวคิดของ Wordpress (2013) ซึ่งเป็นองค์กรที่จัดการประกวดภาพถ่ายเชิงวารสารศาสตร์ที่ใหญ่ที่สุดงานหนึ่งของโลก Wordpress ได้เสนอแนวทางซึ่งหลายข้อที่สอดคล้องกับแนวทางของ NPPA โดยระบุว่า ช่างภาพต้องระมัดระวังการมีอิทธิพลเหนือเหตุการณ์ตรงหน้า ไม่จัดถ่ายหรือจำลองเหตุการณ์ขึ้นหลังจากเหตุการณ์จริงจบลงไปแล้ว ต้องประพฤติตัวอย่างเคารพต่อศักดิ์ศรีของบุคคลในเรื่องราว ไม่ทำให้เกิดอันตรายทั้งทางกายและใจ ดูแลความปลอดภัยของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน แสวงหาการยินยอมหรือบอกกล่าวให้บุคคลในเรื่องได้รับข้อมูลเพียงพอเกี่ยวกับการใช้ภาพหรือผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางและเด็กซึ่งเป็นกลุ่มที่อาจพิจารณาปิดข้อมูลเพื่อความปลอดภัยได้ ช่างภาพต้องรักษาความเป็นอิสระของการนำเสนอ โดยไม่รับหรือมอบสิ่งตอบแทน ต้องระมัดระวังการใช้อคติและมายาคติต่างๆ ต้องพิจารณาว่า ภาพความรุนแรงนั้นเป็นสิ่งจำเป็นหรือไม่ และต้องตรวจสอบบริบทความถูกต้องของเนื้อหาทั้งภาพและการเขียน ตลอดจนการคัดเลือกภาพ ต้องไม่คัดลอกผลงานของผู้อื่นและต้องโปร่งใสต่อการตรวจสอบในภายหลัง

สำหรับในประเทศไทยนั้น กฤษณ์ ทองเลิศ (2554) ได้สรุปใจความว่า ช่างภาพอาชญาบัตรหลักประโยชน์สาธารณะในการรายงาน ต้องรักษาข้อเท็จจริง เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่ละเมิดสิทธิในเรื่องส่วนตัวหรือเกินจำเป็น และต้องรักษารสนิยมที่ดีในการนำเสนอ ไม่นำเสนอภาพความรุนแรงเกินควรที่ส่งผลทางลบกับตัวบุคคลและสังคมโดยไม่จำเป็น ต่อมาในปี พ.ศ. 2562 กรมประชาสัมพันธ์ โดยความร่วมมือของสมาคมสื่อ หน่วยงานรัฐ และเอกชน ได้ดำเนินการร่างแนวทางการปฏิบัติงานของสื่อมวลชนในสภาวะวิกฤติ โดยเป็นการถอดบทเรียนจากการทำงานของสื่อกรณีถ้ำหลวง-ขุนน้ำนางนอน ซึ่งมีเนื้อหา 2 หมวดที่พอจะเกี่ยวข้องกับการชุมนุม คือ หมวดทั่วไป และหมวดสถานการณ์ จลาจล โดยหมวดทั่วไปมีเนื้อหาเน้นเรื่องเสรีภาพในการนำเสนอข้อมูลตามหลักจริยธรรม การแสดงตัวให้ชัดเจน การระมัดระวังไม่ให้การรายงานส่งผลกระทบ ต่อประโยชน์หรือความปลอดภัยสาธารณะ ไม่คาดเดาข้อมูล ไม่จำลองเหตุการณ์ ที่เกินความเป็นจริง หรืออาจทำให้เกิดการเลียนแบบ เคารพสิทธิมนุษยชน และรักษาความเป็นส่วนตัว ไม่ใช้ข้อมูลที่ละเมิดความเป็นส่วนตัวของบุคคลใน เรื่องจากแหล่งต่างๆ หลีกเลี่ยงภาพอุจาด รวมถึงภาพหรือข้อมูลที่กระทบความ ปลอดภัยทั้งกายและใจ ระมัดระวังการรายงานที่ซ้ำเติมบุคคลในเรื่อง ระมัดระวังการ ใช้อารมณ์ในการนำเสนอที่อาจซ้ำเติมหรือสร้างความแตกแยก ต้องปฏิบัติตาม คำแนะนำของเจ้าหน้าที่ ไม่ละเมิดเขตหวงห้ามเพื่อความปลอดภัยและไม่กระทบ การทำงาน สำหรับในหมวดที่ 2 คือ เรื่องการจลาจลนั้น คู่มือได้ระบุว่า การ รายงานต้องเป็นไปตามข้อเท็จจริง ถูกต้องรอบด้าน ไม่ฝึกไต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ไม่ชี้นำ ยุยงให้เกิดความรุนแรง หรือตัดสินว่าฝ่ายใดถูกผิดในสถานการณ์ที่ไม่ ชัดเจน และต้องคำนึงถึงความหลากหลายของผู้เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ รายงาน อย่างสมดุลและเป็นธรรมกับทุกฝ่าย

จากแนวคิดจริยธรรมและแนวทางปฏิบัติตัวของช่างภาพ จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นแนวทางของที่ได้ก็มีความคล้ายคลึงกันในหลายมิติ โดยเฉพาะการ รักษาข้อเท็จจริง ความรอบด้านของการนำเสนอ การระมัดระวังมาคติและการเคารพ สิทธิมนุษยชน ศักดิ์ศรี ความเป็นส่วนตัว และความปลอดภัย ซึ่งแนวทางนี้จะ

เป็นประโยชน์อย่างมากในการวางบทบาทการทำงาน การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคล ในเรื่องราว การเลือกจังหวะถ่ายภาพ ตลอดจนถึงการเลือกใช้ภาพให้เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์การชุมนุมที่อาจมีความรุนแรงเกิดขึ้น จนบุคคล ในเรื่องราวนั้นอาจได้รับผลกระทบทั้งทางกาย ทางใจ และทางกฎหมายตามมา

กระบวนการถ่ายภาพ

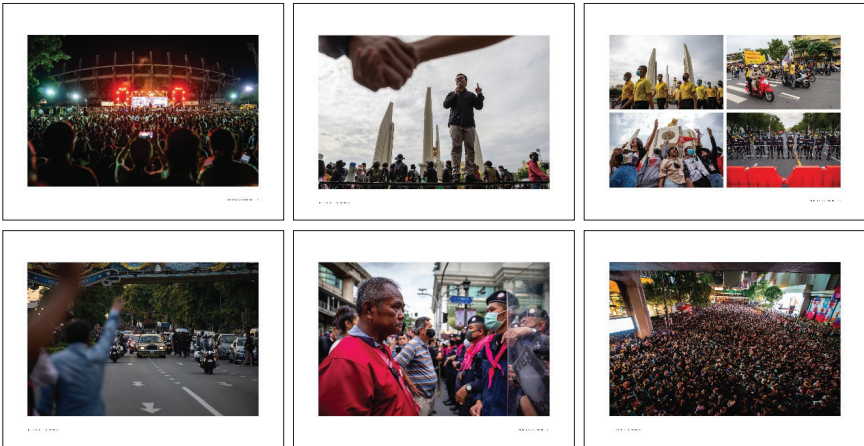
กระบวนการถ่ายภาพกินเวลา 2 ปี นับตั้งแต่วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2563 จนถึงช่วงปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. 2564 รวมเหตุการณ์ที่บันทึก 56 เหตุการณ์ มีจำนวนภาพถ่ายทั้งสิ้นกว่า 49,000 ภาพ ซึ่งภายหลังสามารถแบ่ง ออกเป็น 4 ช่วง ตามวิธีการออกแบบหนังสือ ประกอบด้วยช่วงการก่อตัวของการชุมนุม ช่วงการไต่ระดับการชุมนุม ช่วงการปะทะขยายตัว และช่วงคลี่คลาย โดยแต่ละช่วงมีรายละเอียดการทำงานดังต่อไปนี้

• ช่วงการก่อตัวของการชุมนุม

ช่วงการก่อตัวของการชุมนุม เริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2563 จนถึงวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2563 เป็นการชุมนุมของแนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุม ที่ได้ประกาศ 10 ข้อเรียกร้องปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็น เหตุการณ์ที่นับเป็นจุดไม่หวนกลับของการชุมนุม ต่อเนื่องไปถึงการชุมนุมของ คณะประชาชนปลดแอกและกลุ่มคณะราษฎร 2563 เนื่องจากในเหตุการณ์ ช่วงนี้เป็นการเริ่มรวมตัวกันของผู้ชุมนุมและแนวทางการเคลื่อนไหวออกจะยังไม่ชัดเจนนัก ทำให้การถ่ายภาพเน้นที่การหาความหมายลำดับที่ 1 คือ การ บรรยายเหตุการณ์ว่าเกิดอะไรขึ้น ซึ่งภาพที่ใช้มักเป็นภาพที่แสดงจำนวนการรวมตัว ของผู้คนเป็นหลัก เพื่อให้เห็นปริมาณผู้เข้าร่วมชุมนุม ซึ่งสะท้อนว่ามีผู้เห็นด้วย มากน้อยเพียงใด เป็นคนกลุ่มใด ภาพบรรยายการเคลื่อนขบวน ตลอดจน บรรยายการโดยรอบของการชุมนุม นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยออกมาชุมนุม คัดค้านและเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงาน จึงได้บันทึกภาพไว้ เพื่อให้เกิดความสมดุลของ

การรายงาน เมื่อเวลาผ่านไปการบันทึกภาพความหมายชั้นที่ 2 หรือการพรรณนา นั้นก็เริ่มปรากฏขึ้น อาจมีการสะท้อนอารมณ์ผู้ชุมนุมผ่านป้าย สีสัน และ องค์ประกอบภาพบ้าง แต่ยังไม่ปรากฏมากนัก เพราะยังเป็นช่วงก่อตัว ผู้เขียนหรือ ช่างภาพผู้ปฏิบัติงานอาจยังต้องทำความเข้าใจแนวทางและทิศทางการเคลื่อนไหว ผู้ชุมนุมอีกมาก เพื่อให้สามารถสะท้อนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม ในช่วงนี้ก็ปรากฏสัญลักษณ์สำคัญคือ การชูสามนิ้ว ซึ่งมีหลายความหมาย แต่ ความหมายที่ถูกพูดถึงกันมากคือ “เสรีภาพ เสมอภาพ และภราดรภาพ” โดยการ ชูสามนิ้วเป็นสัญลักษณ์เครื่องหมายหลักที่รับรู้กันในหมู่ผู้ชุมนุมและในสังคมมา ตั้งแต่การชุมนุมต่อต้านการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2557 (Lefevre, 2014) เป็น เครื่องมือในการบอกเล่าว่า การชุมนุมครั้งนี้หมายถึงการชุมนุมครั้งไหน และเพื่อ อะไร การชูสามนิ้วจึงเป็นสัญลักษณ์หลักที่ต้องบันทึกเก็บไว้ให้ได้ โดยจะพิจารณา บริบทการใช้งานสัญลักษณ์นี้เป็นสำคัญ เช่น การชูสามนิ้วโดยทั่วไปอาจมีพลัง แตกต่างจากการชูใส่ขบวนเสด็จ เช่น ที่เกิดขึ้นในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2563 ที่ผู้ชุมนุมซึ่งหลุดแฉกของเจ้าหน้าที่บริเวณแยกนางเลิ้งเข้าประชิดและ ชูสัญลักษณ์สามนิ้วใส่ขบวนเสด็จของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ก็ จะกลายเป็นสัญลักษณ์แทนเหตุการณ์ที่รุนแรงและชัดเจนมากยิ่งขึ้นว่า การชุมนุมนี้ เป็นไปในทิศทางหรือระดับใด บริบทของการใช้สัญลักษณ์นี้จึงมีความสำคัญมาก เพราะอาจเพิ่มหรือเปลี่ยนความหมายไปได้หลากหลายทิศทาง ซึ่งจะส่งผลต่อการ ทำความเข้าใจ การตีความหมายเหตุการณ์ของทั้งผู้บันทึกภาพและผู้รับชม ภาพ ส่งผลต่อการมองหาเหตุการณ์เพื่อบันทึกภาพ ตลอดจนส่งผลต่อการเล่า พัฒนาการของการชุมนุมไปจนถึงตอนจบ เพราะถือว่าทิศทางของการชุมนุม ระดับการเรียกร้อง อารมณ์ และการแสดงออกของผู้ชุมนุม มีความชัดเจนมาก ขึ้นกว่าในช่วงแรกที่เป็นการก่อร่างการชุมนุม

ภาพที่ 1-6 ตัวอย่างภาพการชุมนุมในช่วงแรก

หมายเหตุ ภาพการชุมนุมในช่วงแรกที่เน้นเรื่องการรวมตัวกันแสดงพลังและข้อเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ในภาพบนซ้าย เป็นการเล่าเรื่องเชิงจำนวนและลักษณะบุคคลที่เข้าร่วมการชุมนุมเป็นหลักกว่า เป็นกลุ่มไหน มีปริมาณเท่าใด ตามด้วยภาพกลางที่เล่าการเคลื่อนขบวน ยกกระดานการชุมนุม แทรกเหตุการณ์ด้วยการรวมตัวของทั้งผู้สนับสนุนและกลุ่มตรงข้าม ในภาพขวาบน พบการใช้สัญลักษณ์ เช่น สีหน้าท่าทาง การใช้ป้าย และการชูสามนิ้วซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญ เป็นภาพตัวแทนข้อเรียกร้อง ซึ่งยากจะสื่อสารเป็นภาพได้ บริบทของการใช้สัญลักษณ์จะส่งผลอย่างมาก ต่อพลังและความรุนแรงของสัญลักษณ์นั้นๆ ท้ายสุดหลังการสลายการชุมนุมในวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2563 ผู้คนกลับมารวมตัวกันที่แยกราชประสงค์ในภาพขวาล่าง

บทบาทการทำงานของช่างภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของจริยธรรม การถ่ายภาพ อาจยังไม่พบการตัดสินใจเชิงจริยธรรมที่สำคัญมากนัก เนื่องจากยังไม่เกิดเหตุการณ์ความรุนแรงทางร่างกายที่ส่งผลกระทบต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องในการชุมนุม แต่อาจมีข้อต้องระวังในเรื่องการสำรวจบริบทของการสื่อ

ความหมายผ่านภาพ เช่น เมื่อเกิดการประชิดขบวนเสด็จ ที่ต้องเริ่มพิจารณาแล้วว่า สัญลักษณ์และเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นมีความเหมาะสมกับการรายงานหรือไม่ อย่างไร การทบทวนบริบทของเหตุการณ์ การพูดคุยเสาะหาข้อมูลทั้งจากบุคคลรอบตัวและจากช่างภาพด้วยกันให้ได้มากที่สุด เพื่อยืนยันบริบทของเหตุการณ์ และสิ่งที่บันทึกได้จึงเป็นเรื่องสำคัญ อันจะส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกภาพที่ต้องประเมินผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการใช้ภาพได้ นอกจากประเด็นการสื่อความหมายแล้ว ช่างภาพอาจจะต้องพิจารณาระมัดระวังการเปิดเผยตัวตนผู้ชุมนุม โดยเฉพาะผู้ชุมนุมที่เป็นผู้เยาว์ซึ่งเข้าร่วมการชุมนุมเป็นจำนวนมาก ทำให้ต้องพิจารณาบริบทของการนำเสนอว่า หมิ่นเหม่จะส่งผลร้ายกับตัวบุคคลที่เปิดเผยตัว เมื่อนำเสนอออกไปแล้วหรือไม่ การเลือกบันทึกภาพจึงใช้การมองหาความยินยอม เช่น การถอดหน้ากาก และการแสดงออกต่อหน้ากล้อง นอกจากนั้น ยังอาจเลือกบันทึกภาพบุคคลในภาพขณะที่กำลังใส่หน้ากาก ซึ่งเป็นผลพวงจากการระบาดโรคโควิด-19 ในขณะนั้น ซึ่งจากการทำงานมีข้อสังเกตว่า การใส่หน้ากากกลายเป็นเครื่องมือที่ช่วยลดการเปิดเผยตัวตนของผู้ชุมนุม ทำให้ผู้ชุมนุมบางส่วนกล้าแสดงออก ไม่เกร็งหรือกลัวกล้องจนเกินไป ทำให้การบันทึกภาพไม่เกิดการกระทบกัน สามารถเข้าบันทึกภาพในระยะใกล้ชิดและเป็นธรรมชาติได้อีกด้วย

• ช่วงการไต่ระดับการชุมนุม

หลังจากเกิดการสลายการชุมนุมที่หน้ารัฐสภาในเช้ามีวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2563 มีการจับกุมผู้ชุมนุมไปบางส่วน ทำให้การชุมนุมถูกยกระดับขึ้น มีการปิดแยกราชประสงค์ในวันเดียวกัน เพื่อเรียกร้องการปล่อยตัวผู้ชุมนุมที่ถูกควบคุมตัวไป การรวมตัวกันปิดแยกปทุมวันยังคงเกิดขึ้นต่อในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2563 จนเกิดการสลายการชุมนุมในวันนั้น นับเป็นการสลายการชุมนุมครั้งแรกที่มีการใช้ยุทธวิธีปิดล้อมรูปแบบ ทั้งการใช้รถฉีดน้ำและแก๊สน้ำตาเป็นการยกระดับความรุนแรงของสถานการณ์ให้มากขึ้น รวมถึงเร่งรัดปฏิบัติการของผู้ชุมนุมให้รุนแรงมากยิ่งขึ้น เพื่อตอบโต้การใช้กำลังของเจ้าหน้าที่รัฐ

การสลายการชุมนุมครั้งนี้เป็นการสลายการชุมนุมโดยที่ไม่ถูกคาดการณ์มาก่อน ทำให้เกิดปัญหาสำคัญ คือ ผู้เขียนซึ่งไม่ได้เป็นสื่ออาชีพ ไม่สามารถเฝ้า

ติดตามหรือสามารถเข้าพื้นที่ได้ทันเวลาที่เริ่มสลายการชุมนุม ทำให้ไม่ได้ภาพเชิงประจักษ์หรือภาพจังหวะแรกของการสลายการชุมนุมเหมือนสื่ออาชีพอื่นๆ ที่สามารถเฝ้าตามสถานการณ์ได้อย่างต่อเนื่องมากกว่า จึงจำเป็นต้องปรับการนำเสนอโดยใช้ภาพการพรรณนาเหตุการณ์หลังจากการปะทะ เพื่อให้ยังสามารถเล่าเรื่องราวได้ เป็นการเล่าโดยอ้อม เพื่อให้ผู้ชมพอได้เห็นภาพ ผลกระทบที่เกิดขึ้นหลังการสลายการชุมนุมที่เป็นการใช้กำลังสลายอย่างเป็นทางการครั้งใหญ่ในรอบหลายๆ ปี เช่น สีหน้าอารมณ์ ความตระหนกตกใจ การถอยหนี รวมถึงผลกระทบของผู้ถูกสลายการชุมนุม การออกแบบภาพอาจอาศัยสภาพแสงที่น้อยมาช่วยในการสร้างความหมาย อาจมองหาสีแสงและบรรยากาศความเจ็บ ความมืดจากการปิดพื้นที่หลังการสลายการชุมนุมสะท้อนให้เห็นความไม่น่าไว้วางใจ ความน่าตกใจและความอึดครึ้มของเหตุการณ์

ภาพที่ 7-8 ตัวอย่างภาพที่ใช้การพรรณนาที่มากขึ้น

หมายเหตุ ภาพที่ใช้การพรรณนาที่มากขึ้น มีการเน้นการใช้สี แสง เงา สีหน้าของผู้ชุมนุมในการสื่อบรรยากาศมากขึ้น เนื่องจากไม่สามารถเข้าพื้นที่ได้ทันตามข้อจำกัดการทำงาน จึงเป็นการพรรณนาผลที่ตามมาหลังการสลายการชุมนุมแทน เพื่อให้มีภาพที่ยังคงความต่อเนื่องของการเล่าเหตุการณ์ ซึ่งจะมีความสำคัญในขั้นตอนการเรียบเรียงรูปต่อไป

การประชุมหลังการสลายการประชุมเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2563 เริ่ม
เต็มไปด้วยอารมณ์ของผู้ชุมนุม เพราะผู้ชุมนุมเชื่อว่า การดำเนินการดังกล่าวไม่
เป็นธรรม ไม่ได้สัดส่วน และไม่ถูกต้องตามขั้นตอน ผู้ชุมนุมจึงยกระดับการประชุม
โดยเพิ่มความถี่ของการรวมตัว กิจกรรมการเผารั้วและเริ่มใช้อุปกรณ์ป้องกัน
รูปแบบต่างๆ ซึ่งกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการแสดงออกถึงความพร้อมที่
จะปักหลักต่อต้านการใช้อำนาจรัฐ มีการเตรียมรื้อ เสื่อกันฝน และหมวกนิรภัย
ต่างๆ ซึ่งมีข้อสังเกตจากการปฏิบัติงานภาคสนามว่า ได้รับแรงบันดาลใจมาจากการ
ชุมนุมของคนรุ่นใหม่ที่ชอบงก ทำให้การถ่ายภาพในช่วงถัดมาเริ่มปรับเปลี่ยน
จากการบรรยายมาเป็นการพรรณนามากขึ้น เริ่มจากการบอกเล่าสถานการณ์
โดยรวมผ่านจำนวนผู้มาชุมนุม ภาพการรวมตัวกัน จากนั้นจะเริ่มมีการพรรณนา
ลักษณะผู้คนที่มาว่าเป็นใคร อย่างไร มีความพร้อมและอุปกรณ์อย่างไร เตรียม
พร้อมรับมือการสลายการชุมนุมอย่างไร เล่าเรื่องการฝ่าแนวกันต่างๆ ของตำรวจ
อย่างไม่เกรงกลัวอันตรายอย่างสมัครสมานสามัญ การพรรณนาเหตุการณ์นี้
จะเริ่มเห็นการออกแบบภาษาภาพ ซึ่งช่างภาพมักนิยมเรียกกันว่า “การปั้น”
คือ การตั้งใจออกแบบภาพถ่ายเพื่อให้สะท้อนเหตุการณ์ได้มากขึ้น เช่น การเลือก
ใช้ขนาดภาพที่จะจางมากขึ้น มีภาพขนาดใหญ่และขนาดเล็ก มีการเลือกใช้
เลนส์ ระยะการถ่ายและการตั้งใจวางจุดสนใจ มีความพยายามค้นหาเหตุการณ์ที่
ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของการชุมนุมมากขึ้นกว่าการจับเหตุการณ์ให้ได้เฉยๆ
ซึ่งก็เป็นผลมาจากการสลายการชุมนุมที่ทำให้อารมณ์ของผู้ชุมนุมมีความรุนแรง
มากขึ้น การปั้นภาพเกิดขึ้นเนื่องจากบางครั้งเหตุการณ์ปะทะซึ่งถือเป็นหัวใจของ
เหตุการณ์ยังไม่เกิดขึ้น ช่างภาพมักใช้เวลาระหว่างรอเหตุการณ์ให้เกิดขึ้นในการ
มองหามุมมองอื่นๆ ของเหตุการณ์ เพื่อให้ได้ภาพสำรองไว้ก่อน หรือเพื่อให้ได้
ภาพไปประกอบเป็นชุดภาพที่สามารถเล่าลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันได้
ภาพเหล่านี้ยังมีคุณค่าและประโยชน์ในอนาคตเพราะมักเป็นภาพที่สามารถย้อน
กลับมาใช้ซ้ำได้ ไม่เหมือนภาพการปะทะที่มีความชัดเจนว่าเป็นเหตุการณ์เฉพาะ
เจาะจงของครั้งนั้นๆ ภาพที่ได้จากกระบวนการนี้มีประโยชน์อย่างมากในการ

ออกแบบเนื้อหาและการเรียบเรียงภาพถ่ายในขั้นตอนต่อไป เนื่องจากเป็นการเพิ่มทางเลือกให้กับทางเลือกภาพ การปั้นภาพยังอาจเป็นการสะท้อนความเข้าใจของช่างภาพที่มีต่อการชุมนุม เริ่มมีข้อมูลและคาดเดาทิศทางของการชุมนุมได้บ้าง ทำให้การถ่ายภาพมีการตัดสินใจแฝงของช่างภาพลงไป ซึ่งก็สะท้อนการทำงานแบบพรรณนาได้ชัดเจนมากขึ้นเช่นกัน

ภาพที่ 9-11 ตัวอย่างภาพถ่ายในช่วงหลังการสลายการชุมนุมด้วยอุปกรณ์สลายการชุมนุมช่วงต้น

หมายเหตุ ภาพถ่ายในช่วงหลังการสลายการชุมนุมด้วยอุปกรณ์สลายการชุมนุมช่วงต้น จะเห็นการบรรยายภาพที่น้อยลง โดยเป็นการให้บริบทของพื้นที่การชุมนุม และปริมาณผู้ร่วมชุมนุม และแฝงการพรรณนาภาพมากขึ้น ผ่านการบอกเล่าด้วยอวัจนภาษา เช่น สีหน้า ท่าทาง เพื่อให้สามารถถ่ายทอดอารมณ์การชุมนุมที่มีความคุกรุ่นมากขึ้น

ในช่วงนี้อาจมีการถ่ายภาพที่เปรียบเทียบความเคลื่อนไหวของทั้งสองฝ่าย คือ ผู้ชุมนุมและเจ้าหน้าที่ตำรวจบ้าง แต่การเปรียบเทียบจะเริ่มน้อยลง เพราะการชุมนุมมีผู้เข้าร่วมมากขึ้น ตลอดจนเริ่มมีการเคลื่อนที่จากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่งบ่อยครั้งมากขึ้น การเคลื่อนตัวเพื่อให้ง่ายขึ้นได้ทั้งสองกลุ่มอาจเป็นไปได้อย่างจำกัด แต่ยังพอสามารถทำได้บ้างในช่วงที่สถานการณ์มีความซุลมุน ไม่มีการแยกพื้นที่ของแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม เจ้าหน้าที่รัฐเริ่มมีการใช้สิ่งกีดขวาง มีการปิดกั้นพื้นที่มากขึ้น ทำให้เห็นข้อจำกัดที่ไม่อาจสามารถบันทึกภาพ

ทั้งสองมุมได้อย่างสมดุลบ้างแล้ว การเคลื่อนขบวนในช่วงการชุมนุมนี้ยังปรากฏกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นหมุดหมายสำคัญด้วย เช่น การเคลื่อนขบวนไปยังสถานทูตเยอรมัน เพื่อตรวจสอบการประทับอยู่ ณ ประเทศเยอรมนี ในวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2563 และการส่งจดหมายตรงถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ ในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563 เป็นต้น กิจกรรมเชิงสัญลักษณ์นี้ก็เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการพรรณนาภาพด้วย เพราะเนื้อหาของกิจกรรมบ่อยครั้งไม่สามารถเล่าแบบตรงไปตรงมาได้ ช่างภาพจำเป็นต้องมองหาสัญลักษณ์ที่ผู้ชุมนุมใช้ การมองหาสัญลักษณ์จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการออกแบบภาพหรือการปั้นภาพไปด้วยในตัว อย่างไรก็ตาม ในการพรรณนาภาพนั้นก็จำเป็นต้องรักษาสมดุลของการรายงานเหตุการณ์เอาไว้ด้วย จะเน้นความสวยงามหรือความตื่นตาของสัญลักษณ์ไม่ได้ เพราะจะกลายเป็นการเล่าเชิงศิลปะจนเกินขอบเขตของงานภาพสารคดี การใช้สัญลักษณ์ต่างๆ จึงยังต้องมีบริบทของสัญลักษณ์ในภาพให้ผู้ชมสามารถทำความเข้าใจความหมายและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ด้วย มีข้อสังเกตว่า ในกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์เช่นนี้ การใช้ภาพเดียวแทนความหมายอาจมีข้อจำกัดในการให้บริบทของเหตุการณ์ ดังนั้นการตั้งใจบันทึกภาพเหตุการณ์ที่หลากหลายทั้งขนาดภาพ มุมมองภาพ และมิติของเหตุการณ์ให้มากที่สุด เพื่อรองรับการใช้ภาพหลายๆ ภาพหรือภาพชุดมาช่วยสะท้อนเหตุการณ์ อาจเป็นทางเลือกสำคัญ เพราะสามารถใช้มุมมองที่หลากหลายมาร้อยเรียงเหตุการณ์ให้ต่อเนื่องกันจนสามารถทำความเข้าใจได้ดีขึ้น

ภาพที่ 12-14 ตัวอย่างภาพเหตุการณ์การเดินไปสถานทูตเยอรมัน

หมายเหตุ ภาพเหตุการณ์การเดินไปสถานทูตเยอรมัน ซึ่งมีบริบทการเล่าเรื่องที่จำกัด ทั้งในมิติการสื่อสารว่าเกิดอะไรขึ้น จากพื้นที่แคบ จากจำนวนคนที่มากทำให้ไม่สามารถขยับตัวได้ จนไม่สามารถเล่าจบในภาพเดียวได้ การใช้ภาพชุดหรือการเรียงลำดับเหตุการณ์จะช่วยให้ผู้ชมเข้าใจบริบทของเหตุการณ์มากขึ้น

ภาพที่ 15-17 ตัวอย่างภาพเหตุการณ์การส่งจดหมายถึงสถาบันพระมหากษัตริย์

หมายเหตุ ภาพเหตุการณ์การส่งจดหมายถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดความหมายได้ยาก ต้องมองหาบริบทของการนำเสนอเพื่อให้ผู้ชมภาพเข้าใจเหตุการณ์ว่าเกิดอะไรขึ้น การบันทึกภาพจากหลากหลายมุมมองเพื่อเก็บบริบทที่จะช่วยเติมเต็มความหมายของเหตุการณ์ให้เป็นเรื่องสำคัญ เช่น จดหมายไปถึงใคร ส่งทางไหน บรรยายากเป็นอย่างไร ซึ่งในวันนั้นมีกลุ่มที่คัดค้านการชุมนุมมารวมตัวกันด้วย

ในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563 การปะทะได้ยกระดับความรุนแรงเพิ่มขึ้น เมื่อผู้ชุมนุมรวมตัวกดดันให้รัฐบาลลงมติรับพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญใหม่ทั้ง 7 ฉบับ ซึ่ง 1 ในนั้นเป็นร่างที่เสนอชื่อโดยประชาชน เจ้าหน้าที่ได้ปิดกั้นเส้นทางด้วยแท่งปูนซีเมนต์ รื้อลวดหนาม มีการฉีดสารเคมีใส่ผู้ชุมนุมสลับกับการใช้แก๊สน้ำตา การปะทะกินเวลาต่อเนื่องยาวนานหลายชั่วโมงจนมีผู้ได้รับผลกระทบจำนวนมาก การเตรียมตัวและความเสี่ยงกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่างภาพจะต้องพิจารณาควบคู่ไปกับการถ่ายภาพ ในวันนี้ผู้เขียนมิได้เตรียมอุปกรณ์ป้องกันไปเนื่องจากไม่คิดว่าสถานการณ์จะรุนแรงหรือยกระดับ การทำงานถ่ายภาพจึงมีข้อจำกัดในการเข้าไปยังพื้นที่ด้านหน้าสุด ที่มีปริมาณสารเคมีที่ถูกใช้ในการสลายการชุมนุมปนเปื้อนอยู่มาก ส่งผลกระทบต่อการหายใจ การชุมนุมกินเวลานานหลายชั่วโมง และท้ายสุดผู้ชุมนุมสามารถฝ่าแนวกันเข้ายึดพื้นที่หน้ารัฐสภาไว้ได้ เหตุการณ์ในวันนี้สะท้อนการวางตัวของช่างภาพและการทำงานในมิติจริยธรรมว่าเริ่มมีความสำคัญและมีผลต่อการสื่อความหมายภาพมากขึ้น นอกเหนือจากการให้บริบทภาพถ่ายให้ครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นภาพเหตุการณ์หรือภาพที่มีการใช้สัญลักษณ์ แม้ช่างภาพต้องรายงานผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในการสลายการชุมนุม แต่ช่างภาพก็ต้องระมัดระวังการมีความรู้สึกร่วมที่อาจสร้างอคติผ่านการถ่ายภาพ เพราะช่างภาพเองก็กลายเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากความรุนแรง การรักษาสมดุลอารมณ์ การเว้นระยะจากเหตุการณ์ เพื่อพิจารณาความเป็นไปอย่างถ่วงท่วงกลายเป็นเรื่องสำคัญควบคู่ไปกับการรักษาความปลอดภัยของตัวเองในการทำงาน ต้องชั่งน้ำหนักความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นกับการต้องบันทึกภาพให้ครอบคลุม เพื่อสื่อความหมายของเหตุการณ์ให้ได้มากที่สุด การออกแบบภาพจึงอาจมีการเว้นระยะ ถอยห่างออกมา และถ่ายจากระยะไกล เพื่อให้เห็นการทำงานของเจ้าหน้าที่ สลับกับภาพผลกระทบที่เกิดขึ้นในระยะที่ใกล้กว่า มองหาภาพหลักฐานการใช้กำลังสลายการชุมนุมที่เกินกว่าเหตุในเชิงปริมาณ เช่น ความต่อเนื่องของการฉีดน้ำผ่านเวลาต่างๆ ปริมาณกระป๋องแก๊สน้ำตาที่ใช้แล้ว และการบันทึกภาพอุปกรณ์ป้องกันที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญ คือ การใช้เบียดยาง

สะท้อนแรงดันน้ำ ซึ่งเบียดยงนี้ก็จะกลายเป็นอุปกรณ์และสัญลักษณ์ใหม่ที่เป็นภาพตัวแทนการต่อสู้อีกหนึ่งอย่างในภายหลังเช่นกัน

การเคลื่อนที่เพื่อบันทึกภาพให้ได้อารมณ์ด้านก็ทำได้อย่างจำกัดเช่นเดียวกัน เพราะแนวการปะทะมีหลายแนว กระจายตัวกันไปไกลไปตามแนวถนนหน้ารัฐสภา ไม่มีเส้นทางอื่นเข้าได้ และแต่ละแนวก็จะเกิดปัญหาการใช้กำลังเกินกว่าเหตุที่แตกต่างกันตามสภาพ ความซุกซมของเหตุการณ์เองก็ทำให้เกิดข้อจำกัดของตำแหน่งที่ยืน ซึ่งก็กลายเป็นการจำกัดความสามารถในการสื่อความหมายผ่านภาพด้วยเช่นกัน เพราะจำเป็นต้องขยับตัวหลบสารเคมี ทั้งที่จัดมาโดยตรงและที่ติดตัวผู้ชุมนุมแนวหน้าที่วิ่งมาด้านหลังเพื่อทำการรักษาพยาบาล เมื่อเหตุการณ์ทวีความรุนแรงมากขึ้น ก็พบข้อกระทบกระทั่งสำคัญคือ ผู้ชุมนุมบางคนเริ่มปฏิเสธการบันทึกภาพ เพราะต้องการยกระดับการตอบโต้ด้วยอุปกรณ์ที่เสี่ยงต่อการผิดกฎหมาย หรือมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น และเกรงว่าการบันทึกภาพจะกลายเป็นหลักฐานดำเนินคดีภายหลัง การระงับตัวนี้กลายเป็นแรงกดดันในการทำงาน และเป็นข้อขัดแย้งระหว่างการบันทึกเหตุการณ์ให้ได้อย่างตรงไปตรงมาตามข้อเท็จจริง ซึ่งช่างภาพจำเป็นต้องหาสมดุลการรักษาความสัมพันธ์ในพื้นที่ และการรักษาข้อเท็จจริงเพราะหากมุ่งมั่นยืนยืนสิทธิการถ่ายภาพในเวลานั้น ก็อาจจะกลายเป็นคู่อริใหม่กับผู้ชุมนุม และอาจถูกมองว่าเป็นฝ่ายตรงข้ามทันทีด้วยความซุกซมของเหตุการณ์ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ต้องหาทางเลี่ยงการปฏิเสธการบันทึกภาพที่เกิดขึ้นด้วย เพราะเป็นประโยชน์สาธารณะและเพื่อความเป็นธรรมของข้อเท็จจริงในเหตุการณ์ ไม่ว่าการกระทำนั้นจะถูกหรือผิดก็ตาม ท้ายสุดนี้ข้อถกเถียงของผู้ชุมนุมเรื่องการบันทึกภาพและความเป็นส่วนตัวนี้จะกลายเป็นข้อสังเกตสำคัญในการบันทึกภาพช่วงต่อไป

ภาพที่ 18-20 ตัวอย่างภาพถ่ายในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563

หมายเหตุ ภาพถ่ายในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563 ที่การปะทะมีความรุนแรงและเต็มไปด้วยข้อจำกัดเชิงพื้นที่ที่กว้างขวาง มีการปิดกั้นเส้นทางอย่างเต็มรูปแบบ มีการใช้สารเคมีปริมาณมากและต่อเนื่องยาวนาน ซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานโดยตรง ทำให้ช่างภาพเป็นผู้ได้รับผลกระทบและต้องหาสมดุลความรู้สึก และการรายงานเพื่อระงับอคติที่อาจเกิดขึ้นจากผลกระทบดังกล่าว เบื้องต้นในภาพซ่ายกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการชุมนุม โดยเริ่มจากการเป็นเครื่องป้องกันสู่การกลายสภาพเป็นตัวแทนของการต่อสู้ในภายหลัง

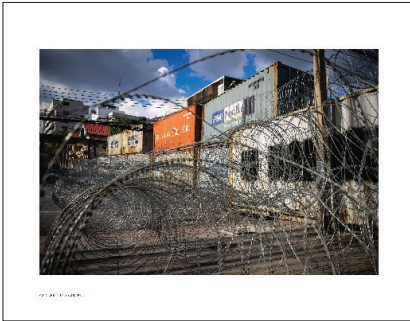
• ช่วงการปะทะขยายตัว

หลังการสลายการชุมนุมหลายครั้งในช่วงที่ผ่านมา นับแต่การสลายหน้ารัฐสภาในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563 อารมณ์ของการชุมนุมนั้นรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ขณะเดียวกัน ข้อเรียกร้องก็เริ่มขยายประเด็นออกไปในอีกหลายมิติ ทั้งการศึกษา ปัญหาเศรษฐกิจ การจัดการโรคระบาด ตลอดจนการให้สิทธิประกันตัวผู้ที่ถูกจับไปก่อนหน้านี้ กลุ่มผู้จัดการชุมนุม รูปแบบและวิธีการแสดงออกล้วนเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย รูปแบบหนึ่งที่ถูกนำมาใช้มากที่สุดคือ การเคลื่อนขบวนไปยังสถานที่สำคัญหรือสถานที่เชิงสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อทำกิจกรรมเจ้าหน้าที่ได้ตอบโต้การเคลื่อนขบวนด้วยการปิดกั้นเส้นทางอย่างเข้มงวดกว่าเดิม และเริ่มนำเอาตู้บรรทุกทุกสินค้า (container) มาใช้เป็นเครื่องมือปิดกั้นเส้นทางเกิดเป็นภาพการใช้สิ่งของที่ผิดที่ผิดทางที่แปลกตา ซึ่งตู้บรรทุกทุกสินค้าไม่เพียงปิดกั้นการชุมนุมเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อผู้สัญจรไปมาในวงกว้างด้วย การปิดกั้นเส้นทางยังไม่ใช้มาตรการเดียวที่ทางเจ้าหน้าที่เริ่มบังคับใช้ ในการเข้าพื้นที่ใกล้เคียง

พื้นที่ปิดกันก็เริ่มมีการตรวจบัตรผู้สื่อข่าวเพื่อยืนยันตัวเอง ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่ปรากฏการดำเนินการลักษณะนี้ ผู้เขียนถูกตรวจค้นด้วยเช่นกัน และเมื่อไม่มีบัตรสื่อจึงถูกให้ออกจากพื้นที่ มาตรการนี้เป็นมาตรการที่เกิดขึ้นเพื่อระบุว่า ใครเป็นสื่อ เพราะในพื้นที่การชุมนุมหรือพื้นที่ปะทะมีหลายบุคคลที่อ้างเป็นสื่ออย่างหลากหลาย ทำให้สถานะความเป็นสื่อในสายตาของเจ้าหน้าที่นั้นไม่ชัดเจน จึงมีความพยายามที่จะแบ่งแยกเด็ดขาดออกจากกัน โดยอาศัยการรับรองที่บ่อยครั้งเป็นการรับรองจากรัฐ เช่น บัตรประจำตัวผู้สื่อข่าวที่ออกโดยกรมประชาสัมพันธ์ เป็นการตีความความเป็นสื่ออย่างแคบ จนทำให้เกิดผลกระทบกับผู้ปฏิบัติงานสื่อซึ่งอาจมีโครงสร้างไม่ใช่ว่าเป็นทางการ เช่น สื่อพลเมือง หรือสื่อขนาดเล็ก กรอบการพิจารณาล้วนเป็นเรื่องของดุลพินิจของผู้ปฏิบัติงานหน้างาน ซึ่งก็มีมาตรฐานการปฏิบัติงานไม่เท่ากันในแต่ละครั้งและในแต่ละพื้นที่ มาตรการนี้กลายเป็นการปิดกันข้อมูลรูปแบบหนึ่งไปโดยปริยาย และเป็นอุปสรรคกับตัวผู้เขียน ผู้ปฏิบัติงานสื่อคนอื่นๆ และสื่อพลเมืองซึ่งเป็นหัวเรียวหัวแรงสำคัญในการถ่ายทอดเรื่องราวที่สื่อหลักมีอาจนำเสนอได้ทั่วถึงจากข้อจำกัดต่างๆ ปัญหานี้ได้ถูกแก้ไขในภายหลังด้วยความช่วยเหลือของช่างภาพคนอื่นๆ ในการประสานงานออกบัตรชั่วคราว และติดต่อขอลอกแขนจากองค์กรสื่อให้ในภายหลัง ทำให้ผู้เขียนยังสามารถทำงานนี้ต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนขอให้ข้อสังเกตว่า การต้องพิสูจน์ตัวตนในสถานการณ์คับขันอาจกลายเป็นอีกข้อจำกัดของการทำงานภาพถ่าย เพราะทำให้ช่างภาพไม่สามารถเข้าพื้นที่ปะทะหรือพื้นที่ที่มีความขัดแย้งรุนแรงระหว่างผู้ชุมนุมและเจ้าหน้าที่ได้ ทำให้ภาพและเรื่องราวที่จะถ่ายทอดออกไปไม่สามารถทำได้อย่างครบถ้วน

การถ่ายภาพแวดล้อมหรือเหตุการณ์ที่สงบนิ่งไม่มีกิจกรรมที่ชัดเจน เปิดโอกาสให้ช่างภาพมีพื้นที่ในปันภาพ หรืออีกนัยหนึ่ง การพรรณนาภาพผ่านการออกแบบด้วยวิธีการต่างๆ เพราะหากจะบรรยายเป็นประจักษ์หลักฐานโดยทั่วไป ภาพก็คงจะขาดพลังในการสื่อสาร และไม่สะท้อนปัญหาการปิดกันเส้นทางที่ส่งผลกระทบต่อผู้คนได้ การเล่าเรื่องตื้นๆ ทุกสินค้าที่ขวางเส้นทางจึงต้องหาบริบทเข้าไป เพื่อให้สามารถสื่อสารเชิงอารมณ์ได้ เช่น การใช้ระนาบบนภาพในการสร้างฉากหน้าฉากหลัง การใช้สีแสงและเงาในการสร้างความโดดเด่นชิงชังของการปิดกัน และการให้บริบทกว้างของสถานที่ที่ถูกปิดกัน

ภาพที่ 21-22 ตัวอย่างภาพที่ใช้การพรรณนาในการช่วยเล่าเรื่อง

หมายเหตุ ภาพที่ใช้การพรรณนาในการช่วยเล่าเรื่อง คือ มีการใช้แสง เงา สี สันต่างๆ และการจัดองค์ประกอบ เพื่อสร้างบรรยากาศของการปิดกั้น การซ้อนทับกันของเครื่องป้องกัน คือ ลวดหนาม และตู้คอนเทนเนอร์

การชุมนุมในช่วงนี้มีข้อสังเกตจากผู้เขียนว่า จะเห็นการใช้สัญลักษณ์ที่มีความรุนแรงมากขึ้น สวนทางกับการชุมนุมที่เหมือนจะเป็นระยะผ่อนกำลังลงตามกระแสการต้องการกลับมาชุมนุมอย่างสันติอหิงสา อาจเพราะผู้ชุมนุมอ่อนล้าและบางส่วนถูกจับกุมไป โดยเฉพาะแกนนำการชุมนุมหลายราย สัญลักษณ์ที่ถูกใช้มากขึ้น เช่น ถ้อยคำที่รุนแรงขึ้น การเสียดสี การเผาสิ่งของ และการสาธิต มีการเคลื่อนขบวนไปปราศรัยตามสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการชุมนุม โดยผู้ชุมนุมเริ่มเคลื่อนขบวนไปหน้าธนาคารไทยพาณิชย์ วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563 โดยย้ายจากที่นัดหมายว่าจะชุมนุมที่หน้าสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งเจ้าหน้าที่ปิดกั้นเส้นทางโดยการใส่ตู้บรรทุกสินค้าเป็นครั้งแรก ต่อมาวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563 ผู้ชุมนุมได้เคลื่อนขบวนไปชุมนุมหน้ากรมทหารราบที่ 11 มหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ เพื่อรำลึกถึงการตายของคนเสื้อแดงจากการสลายการชุมนุมด้วยอาวุธจริงเมื่อปี พ.ศ. 2553 ซึ่งกรมทหารราบที่ 11 เป็นผู้มียุทโธปกรณ์หลักในการสลายการชุมนุมในปีดังกล่าว มีการใช้สีแดงสดเป็นสัญลักษณ์แทนเลือดของผู้เสียชีวิต และมีการส่งเครื่องบิน

กระดาศข้ามแนวกั้นของเจ้าหน้าที่เพื่อสื่อถึงข้อเรียกร้อง ทั้งสองกิจกรรมมีความแตกต่างกันในเรื่องพื้นที่การทำกิจกรรม ช่างภาพต้องคาดเดาเหตุการณ์ให้ได้เสียก่อนว่า จะเกิดอะไรขึ้นตอนไหน เพื่อจะได้รอสภาพหรือที่ยืนที่เหมาะสมกับการออกแบบภาพได้ เช่น การถ่ายภาพการสาดสี จำเป็นต้องไปยืนด้านหน้าของการสาด เพื่อให้ได้ภาพที่มีลักษณะการไหลคล้ายเลือด ไม่สามารถยืนถ่ายจากไกลๆ ได้ แต่การถ่ายภาพเครื่องบินกระดาศ หากยืนอยู่ด้านล่าง จะไม่สามารถบันทึกภาพตัวเครื่องบินได้ จะได้เป็นภาพคนขว้างแทน การทำงานของช่างภาพเช่นนี้ก็อาจเรียกว่า เป็นการเตรียมตัววางแผนเพื่อจะพรรณนาภาพก็ได้ เพราะสะท้อนให้เห็นความตั้งใจออกแบบเพื่อสื่อความหมายให้ได้ชัดเจนมากที่สุด ผ่านการเลือกพื้นที่การยืนที่มีส่วนกำหนดมุมมองและวิธีการออกแบบภาพได้ ทั้งนี้หากเหตุการณ์มีความสงบนิ่ง และหากช่างภาพรู้ตัวล่วงหน้าว่าจะเกิดอะไรขึ้น ก็ให้เห็นแนวโน้มที่จะมีเวลาค่อยๆ ออกแบบภาพเพื่อสื่อความหมายมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 23-24 ภาพการสาดสีและภาพการขว้างเครื่องบินกระดาศที่มีข้อเรียกร้องในการชุมนุม

หมายเหตุ ภาพซ้ายเป็นการสาดสีที่เป็นสัญลักษณ์แทนเลือดของคนเสื้อแดงที่เสียชีวิตในการชุมนุมเมื่อ ปี พ.ศ. 2553 ขณะที่ภาพขวาเป็นภาพการขว้างเครื่องบินกระดาศที่มีข้อเรียกร้อง ทั้งสองภาพบันทึก ณ บริเวณหน้ากรมทหารราบที่ 11 มหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ เหมือนกัน

การพรรณนาโดยเฉพาะการทำงานกับสัญลักษณ์บางชนิดของการชุมนุม อาจจะต้องพิจารณาประกอบด้วยว่า ผู้รับสารของภาพนั้นจะเป็นใคร เพราะ สัญลักษณ์บางชนิดค่อนข้างจะเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่ม เฉพาะประเทศ ไม่สามารถสื่อสารข้ามภาษาได้ เช่น การใช้ป้ายหรือการปรากฏข้อความที่เป็นภาษาไทย หรือสัญลักษณ์ที่มีความเป็นไทยมากๆ เช่น การทูปศาล (ศาลพระภูมิเจ้าที่) เพื่อเล่นคำกับคำว่าศาล (ในที่นี้หมายถึง ศาลรัฐธรรมนูญ) แม้กิจกรรมนี้จะเป็นการกระทำที่น่าสนใจในด้านภาพ เพราะมีพลวัตของการกระทำ แต่การใช้ภาพเช่นนี้อาจต้องมีการกำกับความหมายผ่านเครื่องมืออื่นๆ เช่น ตัวหนังสือประกอบภาพถ่าย เพื่อให้ผู้ชมภาพที่ไม่ใช่คนไทยหรือมีบริบทความเข้าใจทางภาษาไทยสามารถเข้าใจร่วมได้ สำหรับผู้เขียนแล้ว การเลือกใช้สัญลักษณ์ที่มีความเป็นสากล เข้าใจร่วมได้ จะกลายเป็นภาพเป้าหมายแรกๆ ที่ต้องการก่อน แต่หากต้องใช้ภาพสัญลักษณ์ที่มีความเป็นไทยสูงแล้ว จะตรวจสอบบริบทและเก็บข้อมูลเพื่อเตรียมพิจารณาการใช้งานสัญลักษณ์เหล่านั้นต่อไปว่าเหมาะสมหรือไม่ในการใช้เมื่อเริ่มจัดเรียงภาพถ่ายและออกแบบหนังสือภาพถ่ายสารคดี

ภาพที่ 25-26 ตัวอย่างภาพที่ใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ที่มีความเป็นไทย

หมายเหตุ ภาพซ้ายเป็นการทูปศาลพระภูมิ ซึ่งล้อเลียนกับคำว่า ศาลรัฐธรรมนูญ เป็นการแสดงออกซึ่งการไม่ยอมรับการตัดสินของศาลรัฐธรรมนูญในคดีการพักอยู่บ้านพักหลวงของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ณ ขณะนั้น เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2563 ส่วนภาพขวาเป็นการเล่นคำ

กับสถานที่ คือ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ช่วงเหตุการณ์ห่ออนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 ซึ่งทั้งสองเหตุการณ์มีบริบทการตีความที่จำกัดเฉพาะกลุ่มมาก การใช้ภาพจึงต้องการตรวจสอบเก็บข้อมูลว่ากำลังสื่อสารความหมายใด และอาจพิจารณาใช้เครื่องมือ เช่น ตัวหนังสือกำกับความหมายซ้ำอีกครั้ง เพื่อให้สื่อความหมายเป็นสากลได้มากยิ่งขึ้น

การสลายการชุมนุมยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ เมื่อการเคลื่อนขบวนเข้าใกล้สถานที่หวงห้ามที่ทางรัฐประกาศไว้ เช่น การสลายการชุมนุม วันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 หลังจากที่ผู้ชุมนุมพยายามเดินหน้ากดดันพื้นที่รอบพระบรมมหาราชวัง เพื่อส่งตัวแทนเข้าสักการะศาลหลักเมือง จนเหตุการณ์กลับมารุนแรงมากยิ่งขึ้นเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 หลังจากผู้ชุมนุมเดินขบวนจากอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิไปยังกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ เพื่อกดดันนายกรัฐมนตรีนั่งพักอยู่ในค่ายทหารแห่งนี้ให้ลาออกจากตำแหน่ง การสลายการชุมนุมเป็นไปอย่างรุนแรง ผู้เขียนในฐานะช่างภาพสามารถสังเกตได้จากการทำงานว่า การสลายการชุมนุมในช่วงนี้หลายครั้งอาจไม่ได้เป็นไปตามขั้นตอนการสลายการชุมนุมอย่างเคร่งครัดและได้สัดส่วน มีการใช้อาวุธและเครื่องมือที่ไม่ได้ระดับกับเหตุการณ์หรือการกระทำที่เกิดขึ้น เช่น การใช้กระสุนยางยิงต่อเนื่อง ส่งผลให้ผู้ชุมนุมเองก็ยกระดับอุปกรณ์ วิธีการ และเครื่องมือขึ้นมาต่อสู้เช่นกัน การยกระดับของทั้งสองฝ่ายทำให้สถานการณ์ในพื้นที่ปะทะอันตรายมากขึ้น ส่งผลให้การบันทึกภาพเหตุการณ์ยากขึ้นตามไป เพราะอาจเกิดอันตรายระหว่างการถ่ายภาพได้ แม้ช่างภาพจะมีการยกระดับความพร้อมเครื่องป้องกันหลังเหตุการณ์สลายการชุมนุมที่หน้ารัฐสภาแล้วก็ตาม แต่เมื่อความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้กระสุนยางซึ่งยากต่อการป้องกัน ก็ทำให้การเคลื่อนที่เพื่อบันทึกภาพนั้นทำได้ยากยิ่งขึ้น นอกจากนี้แล้วหมวกและหน้ากากกันแก๊สน้ำตานี้มีความทะอะทะจนทำให้ความคล่องตัวลดลง ประกอบกับการที่พื้นที่ปะทะมีความกว้างขวาง กินระยะหลายกิโลเมตร ทำให้การ

เปลี่ยนพื้นที่ เปลี่ยนมุมมองเพื่อมองเหตุการณ์ให้ได้รอบด้านมากที่สุดตามแนวคิด จริยธรรม ก็เริ่มทำได้อย่างจำกัด เพราะต้องคำนึงถึงอันตรายที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งมาได้จากทั้งสองฝั่งคู่ขัดแย้งและสมรรถภาพของผู้ปฏิบัติงานด้วย

ภาพที่ 27-29 ตัวอย่างภาพเหตุการณ์การสลายการชุมนุม

หมายเหตุ ภาพเหตุการณ์การสลายการชุมนุมที่บริเวณหน้ากรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ ซึ่งการปะทะกันพื้นที่กว้างขวาง ยากต่อการสังเกตการณ์และเคลื่อนไหวในพื้นที่ มีการใช้กระสุนยางเป็นครั้งแรก ภาพขาวแสดงปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการบันทึกภาพ ทำให้เกิดลักษณะการเบลอจากการเคลื่อนไหว ที่เกิดจากการเปลี่ยนระยะทางยาวโฟกัสอย่างไม่ตั้งใจ แต่กลายเป็นเทคนิคที่ช่วยขับความรุนแรงของเหตุการณ์ได้

ภาพที่บันทึกได้ในช่วงนี้จะเป็นภาพที่ใช้การพรรณนาเข้ามามากกว่าการบรรยาย เพราะประเด็นความขัดแย้งมีความชัดเจน เข้าใจได้ง่ายมากขึ้น ช่วงภาพมีความรู้ความเข้าใจ มีประสบการณ์ร่วมกับเนื้อหามากขึ้น จนสามารถวางแผนถ่ายทอดความหมายและอารมณ์ของเหตุการณ์ได้ดีขึ้น เหตุการณ์เริ่มเกิดขึ้นในลักษณะซ้ำรูปแบบกัน คือ เริ่มจากการรวมตัว การเคลื่อนไหว ขบวนการปะทะ และการยุติการชุมนุม การพรรณนาให้เห็นความรุนแรงจึงสามารถแสดงผ่านการเลือกมุม และการใช้เทคนิคการถ่ายภาพ ภาพความรุนแรงที่เกิดขึ้นนั้นสามารถสื่อสารได้ง่าย และทำให้ผู้คนมีส่วนร่วมได้มากกว่าจริง การผลิตอุปกรณ์ต่างๆ ของผู้ชุมนุม ตลอดจนการใช้เครื่องมือเครื่องมือของเจ้าหน้าที่ กลายเป็นจังหวะภาพที่มีความสำคัญมากขึ้นเพราะทั้งสองฝ่ายต่างยกระดับการทำกิจกรรม ภาพถ่าย

กลายเป็นสิ่งสำคัญในฐานะของหลักฐานประจักษ์พยานของเหตุการณ์ว่า ในพื้นที่ปะทะนั้นมีการใช้กำลังในรูปแบบใดบ้าง มีความรุนแรงที่ได้สัดส่วนกันหรือไม่ ทำให้ช่างภาพต้องมองหาภาพเปรียบเทียบของทั้งสองฝั่งให้ได้ภายใต้ข้อจำกัดด้านความปลอดภัย เช่น การใช้โล่ของเจ้าหน้าที่และโล่ประดิษฐ์ของผู้ชุมนุม การสาดสี การขว้างปา และการใช้กระสุนยาง เป็นต้น ซึ่งการเปรียบเทียบเหตุการณ์นี้ก็จะกลายเป็นวิธีการเล่าเรื่องแบบหนึ่งในขั้นตอนการเรียงภาพต่อไป

การปะทะในช่วงท้ายของการชุมนุมในช่วงนี้จะเริ่มลดลง เพราะเจ้าหน้าที่มีการใช้กลไกกฎหมายในการจับกุมและปราบปรามผู้ชุมนุมมากขึ้น ทำให้การเรียกร้องกลายเป็นการเรียกร้องสิทธิประกันตัวและการดำเนินการทางกฎหมายที่เป็นธรรม เช่น การชุมนุมในวันที่ 6 และวันที่ 9 มีนาคมที่หน้าศาลอาญา ถนนรัชดาภิเษก วันที่ 13 มีนาคม ที่หน้าทำเนียบรัฐบาล และวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2564 ที่ผู้ชุมนุมรวมตัวกันปราศรัยและเปิดไฟจากโทรศัพท์มือถือ เป็นสัญลักษณ์ของแสงสว่างท่ามกลางความมืดมิดของการใช้กฎหมาย เพื่อเรียกร้องการปล่อยตัวผู้ถูกคุมขังระหว่างการพิจารณาคดีการเมือง การพรรณนาภาพจึงกลับมาเป็นการเล่าเรื่องราวเชิงสัญลักษณ์อีกครั้ง เมื่อผู้ชุมนุมทำการประท้วงรัฐบาลและศาลยุติธรรม ภาพการพรรณนาจึงเป็นการมองหาความขัดแย้งผ่านการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ เช่น การเปิดไฟ การสาดสี และแผ่นป้ายต่างๆ มีการเล่าเรื่องผ่านตัวหนังสือในภาพซึ่งก็ช่วยให้ภาพสื่อสารได้ แต่ต้องระวังเรื่องภาษาที่ใช้ เช่น ภาษาไทยอาจไม่เหมาะกับการสื่อสารกับผู้ชมที่เป็นคนชาติอื่น หากใช้ต้องมีการกำกับความหมายอีกครั้งผ่านการออกแบบหนังสือ คือ การเขียนอธิบายประกอบภาษาภาพของความรุนแรงนั้นลดลงมากกว่าช่วงการปะทะกันระหว่างผู้ชุมนุมและเจ้าหน้าที่ จนเปรียบเหมือนเป็นช่วงพักหายใจของการเล่าเรื่อง อย่างไรก็ตาม การสลายการชุมนุมก็ยังคงเกิดขึ้นต่อไป เช่น การสลายการชุมนุมที่ท้องสนามหลวง วันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2564 หลังผู้ชุมนุมพยายามดึงตัวบรรทุกสินค้าที่ปิดกั้นถนนและกลางสนามหลวง เพื่อมิให้ผู้ชุมนุมสามารถเดินไปสู่พระบรมมหาราชวังได้ การสลายการชุมนุมบริเวณสะพานชมัยมรุเชฐ ทำเนียบรัฐบาล วันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2564 ซึ่งผู้ชุมนุมนั่งประท้วงอย่างสงบ ยอมให้จับกุม เหตุการณ์

ในช่วงนี้คลี่คลายลงเนื่องจากมีการปล่อยตัวแกนนำหลายคนออกมา บรรยากาศการปล่อยตัวหรือการแสดงออกเพื่อเรียกร้องการปล่อยตัวแกนนำและผู้ชุมนุมคนอื่นๆ ที่ยังถูกคุมขังอยู่ ซึ่งท้ายสุดแกนนำบางส่วนได้รับการปล่อยตัวระหว่างการดำเนินคดี ทำให้ช่วงการชุมนุมนี้ยุติลง และเข้าสู่ช่วงถัดไป

ภาพที่ 30-31 ตัวอย่างภาพการใช้สัญลักษณ์ประกอบการเล่าเรื่อง

หมายเหตุ การใช้สัญลักษณ์ประกอบการเล่าเรื่อง เช่น การใช้ป้าย ตัวอย่างในภาพซ้าย คือ ภาพเขียนของแกนนำที่ถูกจับกุม วันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2564 แม้มีภาษาไทย แต่ก็มีภาษาภาพที่สื่อถึงการคุมขังได้ ภาพขวาจะเป็นการเปิดไฟแสดงการสนับสนุน ให้กำลังใจ และเรียกร้องการปล่อยตัว เปรียบเหมือนการแสดงแสงสว่างในความมืดมิดทางการเมือง วันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2564

บทบาทการทำงานของช่างภาพในมิติจริยธรรมการถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์ ยังคงเป็นไปในลักษณะเดิมกับช่วงที่ 2 เพราะรูปแบบเหตุการณ์นั้นมีความคล้ายคลึงกันหรือมีลักษณะร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การปฏิเสธการบันทึกภาพกลายเป็นข้อขัดแย้งสำคัญกับผู้ชุมนุมมากขึ้น เนื่องจากการตอบโต้ถูกยกระดับให้รุนแรงมากยิ่งขึ้น และผู้ชุมนุมเริ่มใช้ความรุนแรงเพิ่มขึ้นตาม ผู้ชุมนุมบางส่วนเกิดความกังวลว่า ภาพถ่ายจะถูกใช้เพื่อติดตามตัวมาดำเนินคดีภายหลัง

ผู้ชุมนุมบางคนเริ่มปิดบังหน้าตา แสดงออกถึงความไม่ยินยอม ต่อว่า หรือผลักดัน ช่างภาพออกจากพื้นที่การชุมนุมเพื่อไม่ให้บันทึกภาพ ช่างภาพจึงจำเป็นต้องยืน หลักการทำงานภาพถ่ายเชิงวารสารศาสตร์ว่า เป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะ และเพื่อความเป็นธรรมของผู้ชุมนุม ซึ่งมีสิทธิจะได้เห็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะจากฝ่ายใดก็ตาม การยืนยันทักษะจริยธรรมตรงนี้จะต่างจากช่วงแรกที่ยังไม่มีการปะทะกันรุนแรงและต่อเนื่อง เพราะการชุมนุมยังเป็นไปอย่างสงบ และเป็นเพียงการแสดงความเห็นของผู้ร่วมชุมนุมเท่านั้น ช่างภาพจึงควรระมัดระวังผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคลในภาพ แตกต่างจากเมื่อเกิดการปะทะแล้ว เพราะผู้กระทำไม่ว่าจะจากฝั่งใดได้เลือกที่จะลงมือกระทำเพื่อตอบโต้กันแล้วนั่นเอง และช่างภาพในฐานะประจักษ์พยานก็จำเป็นจะต้องบันทึกไว้เพื่อความเป็นธรรมกับผู้รับชมภาพ และเพื่อบันทึกเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าเกิดเหตุการณ์เช่นไร ในประเด็นของการเล่าเรื่องให้รอบด้านอย่างก็มีข้อจำกัดอย่างมาก เนื่องจากเมื่อความรุนแรงเกิดขึ้นแล้ว การเดินทางไปทั่วพื้นที่เกิดเหตุเพื่อบันทึกเรื่องราวให้ทั่วทุกมุมมองจะไม่สามารถทำได้ เพราะพื้นที่บางส่วนจะถูกปิดกั้นโดยเจ้าหน้าที่ ขณะที่อีกหลายส่วนก็จะเป็นพื้นที่เกิดเหตุซึ่งอาจมีอันตรายได้ อีกทั้งพื้นที่เกิดเหตุกินบริเวณกว้างขวาง ทำให้การเคลื่อนที่ไม่อาจทำได้ในทันทีทันใด หรือไม่อาจไปได้ทันเหตุการณ์ ช่างภาพต้องพยายามเล่าเหตุการณ์ตรงหน้าในพื้นที่ที่ตนเองอยู่ให้ได้มากที่สุด และอาจพยายามหาภาพที่เล่าผลที่เกิดขึ้นตามหลัง เป็นเหตุการณ์หลังเกิดเหตุมาช่วยเล่าให้ครบถ้วนแทน เพื่อให้เกิดความรอบด้านมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ในสถานการณ์อันจำกัด สำหรับในเรื่องของอคติที่เกิดจากผลกระทบของความรุนแรง ผู้เขียนมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า หากช่างภาพสามารถลดทอนผลกระทบความรุนแรงของการชุมนุมที่อาจเกิดขึ้นกับตนเอง ไม่ว่าจะเป็นมาจากฝ่ายใดได้บ้าง ช่างภาพจะสามารถรักษาสอดคล้องทางอารมณ์และการรายงานเหตุการณ์นั้นได้ดีขึ้น เป็นการแยกตัวเองออกมาจากปัญหาความรุนแรง และแยกความรู้สึกถูกกระทำร่วมออกมา ทำให้สามารถพินิจพิจารณาเหตุการณั้ได้รอบคอบมากขึ้นด้วย

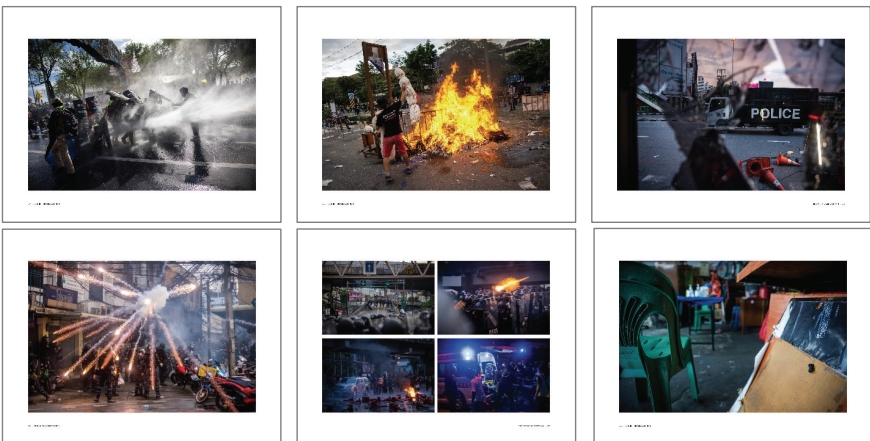
- ช่วงการปะทะสุดท้ายและการคลายตัวของการชุมนุม

ระยะสุดท้ายก่อนบรรยากาศการชุมนุมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจะคลายตัวลง เกิดในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2564 เป็นเวลาที่มีการปะทะทวีความรุนแรงมากที่สุด เจ้าหน้าที่ได้ทำการยกระดับชนิดและการใช้ยุทธวิธีในการควบคุมและสลายการชุมนุม จนทำให้ผู้ชุมนุมมีการโต้กลับอย่างดุเดือด เช่น การใช้พลุไฟในการตอบโต้ จนกลายเป็นการแยกลักษณะและวิธีการชุมนุมของแต่ละกลุ่มออกจากกันไปโดยปริยาย โดยมีบางกลุ่มเลือกการเข้าปะทะกับเจ้าหน้าที่เป็นหลักในการชุมนุม เช่น กลุ่มทะลุแก๊ส ซึ่งเป็นกลุ่มที่ขับเคลื่อนด้วยเยาวชนกลุ่มเปราะบาง เป็นชนชั้นแรงงานที่ได้รับผลกระทบจากการจัดการปัญหาโรคระบาดและปัญหาทางเศรษฐกิจ และต้องการการเปลี่ยนแปลงโดยทันที โดยไม่อาจรอคอยให้ทุกอย่างเกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นเป็นตอนได้ จึงเลือกการเผชิญหน้าเพื่อแสดงออกถึงความโกรธ และคาดหวังให้มีคนได้ยื่นเสียงเรียกร้อง ขณะที่บางกลุ่มก็ถอยมาเคลื่อนไหวเชิงสัญลักษณ์ เนื่องจากแกนนำถูกดำเนินคดีจำนวนมาก มวลชนเริ่มอ่อนล้า และมองหาความหวังอื่นจากบรรยากาศของการเลือกตั้งที่กำลังเข้ามา ท้ายที่สุดในเดือนธันวาคมเมื่อการชุมนุมที่กินเวลายาวนานร่วมปีเริ่มอ่อนแรง จึงจบลงที่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการเคลื่อนไหวไปอยู่ในลักษณะของการทำงานเชิงความคิดในระยะยาวแทน

การถ่ายภาพในช่วงเหตุการณ์นี้ยังคงใช้การพรรณนาเหตุการณ์ผ่านภาษาภาพหลายรูปแบบ ทั้งการใช้ท่าทาง สีหน้าอารมณ์ บรรยากาศของการปะทะ สิ่งของ หรือแม้แต่การใช้สิ่งแวดล้อมของพื้นที่ เพื่อสะท้อนให้เห็นความรุนแรงที่ถูกยกระดับขึ้น เช่น การปะทะกันในวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2564 ที่มีกรยิงแก๊สน้ำตาจำนวนมาก เมื่อผู้ชุมนุมพยายามเข้าประชิดทำเนียบรัฐบาลเพื่อจัดกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ มีการเผาгийตินจำลองในเชิงสัญลักษณ์เพื่อเป็นการแสดงออกต่อความไม่พอใจการปกครองของชนชั้นปกครอง ต่อมาในวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2564 มีการยิงกระสุนยางโดยตำรวจ และการเผาทำลายรถคุมขังโดยผู้ชุมนุม ในวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2564 เริ่มพบเห็น

ผู้ชุมนุมใช้พลุไฟยิงตอบโต้ และในวันเดียวกันก็มีตำรวจถูกกระสุนจริงยิง ซึ่งสามารถถ่ายภาพการสังหารรักษาไว้ได้ จากนั้นการปะทะได้ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง มีการเผาทำลายสิ่งของบริเวณใต้ทางด่วนบริเวณแยกดินแดงตลอดเดือนกันยายน พ.ศ. 2564 เพื่อตอบโต้และท้าทายการเข้าปราบปรามของเจ้าหน้าที่ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นเริ่มส่งผลกระทบกับชุมชนรอบข้าง จึงเป็นปัจจัยให้ช่างภาพต้องออกสำรวจหาภาพผลกระทบที่เกิดขึ้นกับผู้ใช้ชีวิตรอบพื้นที่ปะทะ เพื่อนำเสนอผลกระทบที่เกิดขึ้น คือ พื้นที่ชุมชนแออัดดินแดงและชุมชนโดยรอบ เกือบไว้เพื่อเป็นตัวเลือกในการร้อยเรียงภาพถ่ายในภาพหลัง การถ่ายภาพในช่วงนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ “ภาพหลอนของสนามรบ” (The Phantasmagoria of the Battlefield) ตามความเห็นของ Veneti et al. (2018) ในการทำงานมากที่สุด เมื่อเทียบกับช่วงที่ผ่านมา แต่ก็เกินไปเพราะความจำเป็น เนื่องจากสถานการณ์มีความถี่และความรุนแรงขึ้นมาก จนเหตุการณ์ชุมนุมรูปแบบอื่นถูกกลดทอนหรือค่อยๆ หายไป ช่างภาพจึงมีความจำเป็นที่ต้องบันทึกทั้งการกระทำและผลที่เกิดขึ้นไว้เพื่อเป็นหลักฐานและเพื่อการรับรู้ในสังคมต่อไปในอนาคต

ภาพที่ 32-37 ตัวอย่างภาพความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากทั้งสองฝั่ง ในลักษณะภาพหลอนของสนามรบ (The Phantasmagoria of the Battlefield)

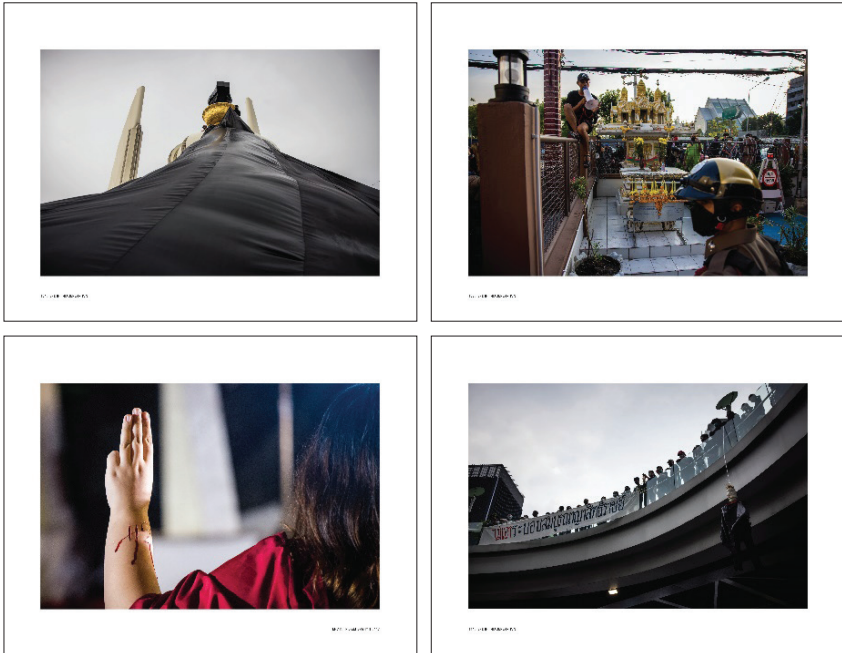

หมายเหตุ ภาพความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากทั้งสองฝั่ง นับเป็นภาพหลอนของสนามรบ (The Phantasmagoria of the Battlefield) แต่ก็ เป็นภาพเหตุการณ์ที่ จำเป็นต่อการทำความเข้าใจความรุนแรงที่เกิดขึ้น ภาพซ้ายและกลางบน เป็นเหตุการณ์วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2564 ภาพขวาบนเป็นเหตุการณ์ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2564 หลังการสลาย ทำให้ช่วงภาพมีเวลาบันทึก ภาพเพื่อสะท้อนความรุนแรงผ่านการใช้กระจกป้อมตำรวจ ภาพซ้ายล่าง และกลางล่างเป็นเหตุการณ์วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2564 ผู้ชุมนุมยิง พลุ่ใส่เจ้าหน้าที่ และมีการตอบโต้อย่างดุเดือด จนมีเจ้าหน้าที่ตำรวจถูกยิง ด้วยกระสุนจริง ภาพขวาล่างเป็นภาพผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนรอบๆ พื้นที่การชุมนุม ที่ถูกกระสุนยางยิงใส่ แม้ไม่เกี่ยวข้องกับการชุมนุม

ในช่วงสุดท้ายของการชุมนุม เมื่อการยกระดับความรุนแรงดำเนินต่อไปจนเกิดการเสียชีวิต เช่น กรณีเยาวชนอายุ 14 ปี เสียชีวิตจากการถูกกระสุนจริง หนีาสถานีตำรวจดินแดง มีการปราบปรามจับกุมผู้ชุมนุมที่เกี่ยวข้องกับการ รวมตัวที่แยกดินแดงจำนวนมาก ทำให้กลุ่มที่ใช้ความรุนแรงค่อยๆ สลายตัวไป การชุมนุมเชิงสัญลักษณ์จึงกลับมาเป็นกระแสหลักของการชุมนุมอีกครั้ง เช่น การจัด car mob ของนายณัฐวุฒิ ใสยเกื้อ ในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2564 ที่มีการห่ออนุสาวรีย์ประชาธิปไตยด้วยผ้าดำ การจุดเทียนรำลึกการตายของ เยาวชนอายุ 14 ปี หนีาสถานีตำรวจดินแดง วันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2564 การกรีดข้อมือของ นางสาวปณัสยา สิทธิจิรวัฒนกุล เป็นตัวเลข 112 สะท้อน ข้อเรียกร้องยกเลิกกฎหมายมาตรา 112 หรือการเดินทางไปสถานทูตเยอรมันเพื่อ ชี้แจงการละเมิดสิทธิในวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2564 เป็นต้น การถ่ายภาพ ในช่วงนี้ยังคงเป็นการพรรณนาเหตุการณ์เป็นหลักผ่านภาพถ่ายเช่นกัน เพราะ กิจกรรมต่างๆ เริ่มกลับมาเป็นกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่จังหวะของการชุมนุมนั้น ช้าลง เปิดโอกาสให้ช่วงภาพมีเวลาในการค่อยๆ พิจารณาเหตุการณ์ สามารถบันทึก ภาพได้ ประกอบกับการถ่ายภาพกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์นั้นต้องอาศัยความเข้าใจ ในเหตุการณ์เพื่อการตีความ การบรรยายภาพหรือการถ่ายภาพเล่าเหตุการณ์

ทั่วไปไม่สามารถสะท้อนประเด็นสำคัญของเหตุการณ์หรืออารมณ์ความรู้สึกของเหตุการณ์ได้อย่างเพียงพอ การมองหาสัญลักษณ์หลักของการเรียกร้องในแต่ละเหตุการณ์ก็เป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากเหตุการณ์กลับมาเป็นการไม่ได้เล่าเนื้อหา การชุมนุมอย่างตรงไปตรงมาเหมือนช่วงการปะทะที่ความขัดแย้งจะชัดเจนกว่ามาก ช่างภาพอาจมองหาคำหรือประโยคประกอบภาพที่สร้างความหมาย เช่น การเปรียบเทียบวัตถุสองสิ่ง (juxtaposition) การทำงานกับป้ายหรืออุปกรณ์ที่ผู้ชุมนุมประดิษฐ์ขึ้น เป็นการทำงานกับตัวอักษรที่ปรากฏเพื่อให้เล่าเรื่องได้ง่ายขึ้น และสิ่งสำคัญสำหรับการทำงานภาพชุด คือ ต้องมองหาตอนจบของเรื่อง เพราะกระแสการชุมนุมเริ่มคลี่คลายตัวลงแล้ว ผู้เขียนในฐานะช่างภาพซึ่งขณะนั้นได้เริ่มเรียบเรียงภาพถ่ายเข้าด้วยกันเพื่อหาเส้นเรื่องในการเล่าเหตุการณ์รวมทั้งหมด 2 ปี ได้พิจารณามองเห็นแก่นของเรื่องราวจากเหตุการณ์ทั้งหมดตลอด 2 ปี ที่เกิดขึ้นแล้วว่า แม้การต่อสู้ผ่านการชุมนุมจะจบลง แต่การต่อสู้ทางความคิดอาจไม่ยุติลง และความคิดของคนรุ่นใหม่ได้เปลี่ยนไปแล้ว ทศนคติ ความคิด ความเชื่อต่างๆ ของคนรุ่นก่อนค่อยๆ ถูกรื้อถอนทำลายลงไป ด้วยแนวคิดเช่นนี้ทำให้ภาพสุดท้ายที่ผู้เขียนต้องหาให้พบจะต้องสะท้อนเรื่องราวของความหวังของคนรุ่นใหม่ที่ไม่จบลงไป แม้การชุมนุมจะจบลงแล้วก็ตาม การพบแก่นเรื่องนี้ก็จะย้อนกลับมาเป็นกรอบในการมองหา ออกแบบการถ่ายภาพที่อาศัยการจับจังหวะภาพโดยไม่จัดถ่ายเพื่อให้ได้ภาพที่สะท้อนแก่นนี้ภายใต้ข้อจำกัดของเวลาและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง

ภาพที่ 38-41 ตัวอย่างภาพการบันทึกสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ถูกใช้ในช่วงท้ายของการชุมนุม

หมายเหตุ ตัวอย่างภาพการบันทึกสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ถูกใช้ในช่วงท้ายของการชุมนุม ภาพซ้ายบนเป็นการห่ออนุสาวรีย์ประชาธิปไตยอีกครั้งด้วยผ้าสีดำ สื่อถึงความมืดมิดของประชาธิปไตยไทย ภาพขวาบนเป็นภาพการประท้วงการดำเนินการไว้อาลัยครบรอบ 1 ปี คดียิงผู้ชุมนุมอายุ 14 ปี เสียชีวิตที่หน้าสถานีตำรวจดินแดง โดยผู้ชุมนุมปีนศาลพระภูมิแสดงความไม่เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของสถานี ภาพซ้ายล่างเป็นการกรีดแขนเป็นตัวเลข 112 แสดงการต่อต้านการบังคับใช้กฎหมายมาตรา 112 ของนางสาวปณัสยา สิทธิจิรวัฒนกุล หนึ่งในแกนนำการชุมนุมตลอด 2 ปีที่ผ่านมา ภาพขวาล่างเป็นการแขวนคอหุ่นจำลองตุลาการศาลรัฐธรรมนูญที่ตัดสินใจให้การปราศรัยประกาศข้อเรียกร้อง 10 ข้อ เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2563 เป็นการล้มล้างการปกครองระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

ภาพที่ 42 ตัวอย่างภาพที่เกิดจากการกำหนดเส้นเรื่อง

หมายเหตุ ภาพที่เกิดจากการกำหนดเส้นเรื่อง เป็นภาพที่วางแผนมาก่อนว่าจำเป็นเพื่อใช้เป็นภาพปิด เป็นภาพความขัดแย้งระหว่างบรรยากาศการฉลองปีใหม่ และการชุมนุม นำเสนอภาพผู้ชุมนุมคนรุ่นใหม่ที่ยังให้กำลังใจกัน เดินมุ่งหน้าเข้าสู่ปีใหม่ ถึงแม้ว่าการเคลื่อนไหวอาจสิ้นสุดแต่ความคิด ความเชื่อทัศนคตินั้นได้ถูกเปลี่ยนแปลง ไม่ได้จบไปตามการชุมนุม เป็นการบันทึกภาพที่อาศัยบรรยากาศของการชุมนุมที่ล้อเลียนไปกับบรรยากาศความรื่นเริงของการจัดงานฉลองปีใหม่

บทบาทการทำงานของช่างภาพในช่วงสุดท้ายของการชุมนุมจึงเป็นการกลับมาทบทวนเหตุการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยเน้นความพยายามบันทึกภาพให้รอบด้านมากที่สุด ภายใต้ข้อจำกัดของเหตุการณ์ทั้งความรุนแรงที่อาจเกิดขึ้นและสถานการณ์ที่อาจเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันไม่ทันตั้งตัว การพรรณนาภาพด้วยสัญลักษณ์จำเป็นต้องย้อนตรวจสอบผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น ทั้งทางจริยธรรมและกฎหมาย รวมถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในรูปแบบอื่นๆ เนื่องจากสัญลักษณ์ในช่วงท้ายจะมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ช่างภาพก็ต้องระมัดระวังเช่นกันว่า การตรวจสอบนั้นจะไม่เป็นการปิดกั้นเนื้อหาмаกจนเกินควร จนกลายเป็นการปิดบังมิติเรื่องราวบางอย่างที่ผู้รับชมภาพควรจะรับรู้ อาจสรุปได้ว่า การ

ทำงานยังคงเน้นการให้ความสำคัญเป็นธรรมชาติแก่บุคคล เหตุการณ์ และผู้รับชมภาพเป็นหลัก โดยต้องพิจารณาบริบทของการถ่ายภาพโดยละเอียดว่า เหตุและผลของเหตุการณ์คืออะไร อาจต้องเพิ่มระยะเวลาในการสังเกตเหตุการณ์เพื่อหามุมมองเชิงลึกของความรุนแรงที่เกิดขึ้น ต้องพิจารณาการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลในภาพก่อนและระหว่างการถ่ายภาพ และคอยตรวจสอบบริบทของการถ่ายภาพทั้งตัวภาพและข้อมูลนอกภาพถ่าย ให้นั่นใจในความถูกต้องของข้อเท็จจริงเสมอ โดยมีการทวนข้อเท็จจริงกับผู้ปฏิบัติงานรายอื่นๆ ที่ทำงานร่วมกันด้วย ท้ายสุด การทำงานภาพถ่ายในขั้นตอนนี้จะเป็นการทำงานควบคู่กับการออกแบบหนังสือภาพไปด้วย ดังนั้นจำเป็นต้องพิจารณาการเลือกภาพว่า มีการเปลี่ยนแปลงข้อเท็จจริงไปเมื่อทำการเลือกภาพหรือไม่ การเรียงลำดับภาพให้ข้อมูลที่ถูกต้องหรือไม่ และการได้มาซึ่งแก่นเรื่องจากการร้อยเรียงภาพที่ช่างภาพนำกลับมาใช้เป็นกรอบในการมองหาภาพถ่ายตอนจบของชุดภาพนั้น สอดคล้องกับข้อเท็จจริงและไม่เป็นการชี้นำมากเกินไปหรือไม่ด้วยเช่นกัน

กระบวนการการออกแบบหนังสือและการเลือกภาพ

แนวคิดการออกแบบหนังสือ

ภาพที่ 43 ปกหนังสือ *End in This Generation*

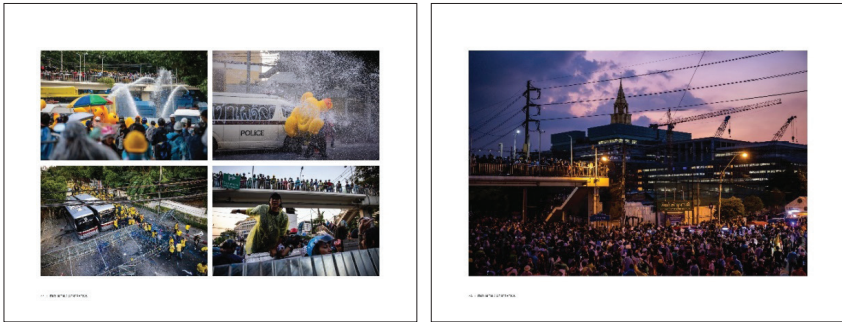

หมายเหตุ การออกแบบปกหนังสือ *End in This Generation* เน้นสะท้อนบรรยากาศของการต่อสู้ ใช้สัญลักษณ์ธงแดงซึ่งผู้ชุมนุมใช้ในการชุมนุมเป็นปกหน้า และใช้ภาพชูสามนิ้วกับสายรุ้งซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความหวังเป็นปกหลัง

ทั้งสองภาพนี้ถูกเลือกมาเพื่อสะท้อนแนวคิดของเส้นเรื่องที่ต้องการบอกให้
ผู้ชมภาพเข้าใจว่า แม้การชุมนุมอาจยุติลง แต่การเปลี่ยนแปลงความคิด
ทัศนคติ ความเชื่อและความหวังที่เกิดขึ้นจะยังคงดำรงต่อไป

การออกแบบหนังสือภาพนั้นกำหนดขนาดเป็น US letter จำนวน 136
หน้า โดยจะวางเล่มตัวหนังสือเป็นแนวนอน ซึ่งสอดคล้องกับภาพส่วนมากของ
งานภาพถ่ายสารคดีหรือภาพถ่ายเชิงวารสารศาสตร์ที่มักเป็นแนวนอน เพราะมี
พื้นที่ในการนำเสนอมากกว่าแนวตั้ง ทำให้เล่นกับการนำเสนอหรือจุดสนใจใน
ภาพได้ทั่วทั้งภาพมากกว่า การนำเสนอภาพในหนังสือเน้นการทำงานของภาพถ่าย
โดยไม่อธิบายภาพทีละภาพ แต่ใช้การร้อยเรียงภาพเข้าด้วยกัน มีภาพใหญ่เป็น
ภาพสำคัญของแต่ละเหตุการณ์ย่อยๆ เสริมด้วยภาพที่เล็กลงที่ให้บริบทหรือความ
ต่อเนื่องของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หากเหตุการณ์ไหนมีกิจกรรมหรือมีเรื่องราวมาก
ก็จะได้พื้นที่การนำเสนอมากกว่าเหตุการณ์อื่นๆ การปล่อยให้ภาพทำงานด้วย
ตัวเองโดยไม่บรรยายก่อน เมื่อผสมกับการออกแบบภาษาภาพด้วยการพรรณนา
จะช่วยให้ผู้ชมพยายามตีความสิ่งที่เกิดขึ้นในภาพ ช่วยให้ภาพทำงานได้ดีขึ้น เพราะ
ผู้ชมจะสนใจภาพมากกว่าการอ่านและถูกจดจำได้นานขึ้น และช่วยขับเคลื่อนเชื่อมโยง
ภาพหลักและภาพรองได้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม เพื่อไม่ให้เกิดความหมายเหตุการณ์
นั้นคลาดเคลื่อนมากเกินไป จึงได้มีการเขียนบรรยายเหตุการณ์โดยรวม
ของแต่ละเหตุการณ์ย่อยๆ ไว้ในช่วงท้ายของเล่มเพื่อให้ผู้ชมย้อนมาตรวจสอบ
ข้อมูลได้อีกครั้งว่า เหตุการณ์ใดเกิดก่อนหลัง มีบริบทของเหตุการณ์เป็นอย่างไร
ช่วยตอบสนองการรักษาคือเท็จจริงที่เกิดขึ้นไว้ได้ รวมถึงเป็นเครื่องมือให้บริบท
ของภาพถ่ายในการกำกับการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ในภาษาภาพอีกด้วย ซึ่งในมิตินี้
การเขียนบรรยายเหตุการณ์นั้นจะมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จึงมีข้อดีใน
การช่วยข้ามพรมแดนทางภาษาภาพ โดยเฉพาะการใช้สัญลักษณ์ที่มีบริบทของ
ความหมายเป็นไทยค่อนข้างมาก ทำให้ช่างภาพสามารถใช้ภาพสัญลักษณ์ที่มี
ความเป็นไทยสูงได้ แต่ยังเปิดโอกาสให้ผู้ชมภาพซึ่งไม่ใช่คนไทย พอละตีความ
และเข้าใจความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏได้

ภาพที่ 44-45 ตัวอย่างการใช้ภาพเล็กรวมกันช่วยกันเล่าเรื่อง

หมายเหตุ ตัวอย่างการใช้ภาพเล็กรวมกันช่วยกันเล่าเรื่อง เล่าความต่อเนื่องของเหตุการณ์ ซึ่งจะช่วยเสริมบริบทของภาพให้ผู้ชมภาพเข้าใจเหตุการณ์ได้ดีขึ้น และการใช้ภาพใหญ่ซึ่งเป็นการสรุปแก่นของเหตุการณ์ในแต่ละช่วง เช่น เหตุการณ์การสลายชุมนุมหน้ารัฐสภาแต่จบลงด้วยการที่ผู้ชุมนุมเข้ายึดพื้นที่ได้ในช่วงเย็น

ภาพที่ 46-47 ตัวอย่างการสรุปเนื้อหาในช่วงท้าย

หมายเหตุ การสรุปเนื้อหาในช่วงท้าย เป็นการให้ข้อมูลเพิ่มเติมของเหตุการณ์ในแต่ละวันที่นำมาร้อยเรียงกันตามลำดับเวลา มีทั้งภาษาไทยและอังกฤษ ซึ่งช่วยให้การทำความเข้าใจภาพถ่ายนั้นไม่คลาดเคลื่อน เป็นการช่วยเก็บรักษาข้อเท็จจริงอีกทางหนึ่ง

การออกแบบหนังสือภาพในเบื้องต้นนั้น จะเน้นการเรียงเหตุการณ์ตามลำดับเหตุการณ์เพื่อรักษาข้อเท็จจริงของเรื่องราวที่เกิดขึ้นตามแนวคิดการถ่ายภาพสารคดี อย่างไรก็ตาม เมื่อเวลาผ่านไปแล้วพบว่า การเคลื่อนไหวอาจไม่ยุติหรือคลี่คลายจนสามารถให้เห็นตอนจบที่ชัดเจนได้ จึงจำเป็นต้องมองหาเส้นเรื่องเพื่อให้การนำเสนอเหมาะกับแนวทางของความเป็นหนังสือภาพ ที่ต้องมีตอนต้น ตอนกลาง และตอนจบ เส้นเรื่องที่นำมาใช้เกิดจากการสังเกตการชุมนุม ความคิด วิธีการ และเป้าหมายของการชุมนุม ซึ่งจะค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วง มองเห็นเป็นแนวคิดว่า การชุมนุมทั้งหมดไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างทันทีทันใด แต่กลายเป็นการรื้อถอนความคิดความเชื่อและทัศนคติที่เคยมีมาของคนรุ่นก่อนโดยคนรุ่นใหม่ ซึ่งแม้การต่อสู้และการเคลื่อนไหวอาจยังไม่จบลง แต่ความคิดต่างๆ ที่เคยมีมาและเคยถูกปลูกฝังก็ได้เปลี่ยนไปแล้วและไม่อาจหวนกลับมาเหมือนเดิมได้อีก ทั้งนี้ เส้นเรื่องนี้ยังเป็นการล้อเลียนกับวลีที่ผู้ชุมนุมมักใช้กันบนโลกอินเทอร์เน็ต คือ “ให้มันจบที่รุ่นเรา” หรือ “End in This Generation” ที่ต้องการสะท้อนแรงปรารถนาว่า อยากให้ข้อเรียกร้อง การต่อสู้ และการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นและจบลงในรุ่นพวกเขานั่นเอง

เส้นเรื่องของการนำเสนอจะจัดกลุ่มและแบ่งเหตุการณ์ออกเป็น 4 ช่วงด้วยกัน คือ

1. การไม่หวนย้อนคืน (No Return) เริ่มต้นจากการประกาศข้อเรียกร้อง 10 ข้อ ต่อเนื่องเป็นการรวมตัวเพื่อขยับขยายการเคลื่อนไหวจากมหาวิทยาลัยสู่ท้องถนน เกิดการยกระดับการชุมนุม และจบลงที่การถูกสลายการชุมนุมด้วยยุทโธปกรณ์ครั้งแรก

2. การรวมตัวยกระดับ (Escalation) เริ่มต้นจากการสลายการชุมนุมครั้งแรกต่อเนื่องถึงการเข้าปะทะ เริ่มเห็นการตอบโต้ของผู้ชุมนุม นำไปสู่การยกระดับการใช้กำลังของเจ้าหน้าที่รัฐ

3. การปิดกั้น (Containment) เริ่มต้นจากการตัดสินใจใช้ตุ้มน้ำตาแก๊สปิดกั้นเส้นทางหรือสถานที่สำคัญ เป็นการตั้งข้อขวางโดยล่อกับวิธีการที่เจ้าหน้าที่ใช้ และเนื่องจากเป็นช่วงที่มีการดำเนินคดีผู้ชุมนุมควบคู่ไปด้วย จึงเสมือนเป็นการ

ปิดกั้นความคิดอย่างเต็มรูปแบบ เหตุการณ์จบลงเมื่อผู้ชุมนุมบางส่วนได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว

4. การไม่ประนีประนอม (No Compromise) เริ่มต้นจากการตอบโต้การกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ ที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้ชุมนุมบางส่วนที่ตัดสินใจใช้ความรุนแรงมากขึ้น มีการใช้สัญลักษณ์และวิธีการที่ทำลายอำนาจมากขึ้น และจบลงที่การพ่นโคลายความรุนแรงทางการเคลื่อนไหว กลายเป็นการแสดงออกเชิงแนวคิดที่เน้นการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว

เส้นเรื่องที่เกิดขึ้นนี้มีอิทธิพลต่อการทำงานภาพถ่ายเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการทำงานภาพถ่ายในช่วงท้ายของเหตุการณ์ที่สถานการณ์เริ่มตึงตัว ความเคลื่อนไหวเริ่มซัดกันในมิติของภาษาภาพ เต็มไปด้วยความรุนแรงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับการที่ช่างภาพเริ่มมีข้อมูลมากพอที่จะตัดสินใจเลือกวิธีการนำเสนอภาพทั้งหมดผ่านการออกแบบหนังสือได้แล้ว เส้นเรื่องได้กลายเป็นเครื่องกำหนดความหมายของภาพ โดยเป็นกรอบที่เข้ามาส่งผลต่อการเลือกเหตุการณ์ที่จะนำเสนอ และทำให้การบรรยายภาพกลายเป็นการพรรณนาภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อให้ภาพที่ได้มานั้นสามารถตอบโจทย์การออกแบบหนังสือได้มากขึ้น เกิดการมองหาเหตุการณ์เฉพาะหรือการสำรวจหาภาพเพิ่มเติม ซึ่งไม่ใช่เพียงภาพที่เกิดขึ้นแล้วบันทึกได้ทั่วไป แต่กลายเป็นความตั้งใจที่จะออกแบบภาพเพื่อสื่อความหมายให้ได้โดยเฉพาะ เช่น ภาพที่จะเล่าตอนจบของเส้นเรื่องที่ต้องสื่อให้ได้ว่า แม้การเคลื่อนไหวจะยุติลงแต่ความคิด ความเชื่อ ทศณคตินั้นได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ผ่านการโอบกอดของคนรุ่นใหม่ที่มีมุ่งหน้าไปตามท้องถนนท่ามกลางบรรยากาศเทศกาลปีใหม่ เป็นต้น ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่า การหาเส้นเรื่องให้นั้นอาจมีความสำคัญ หากต้องการทำงานหนังสือภาพ เพราะหนังสือภาพมีทิศทางการเล่าเป็นเส้นตรง มีต้น มีกลาง มีจบ การหาเส้นเรื่องได้แต่ต้นจะช่วยให้การตีความ มองหาเหตุการณ์ ตลอดจนการออกแบบทำได้โดยสะดวกและมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่ก็ต้องระมัดระวังว่า การมองหาแต่ภาพที่ตอบสนองเส้นเรื่องอาจทำให้เกิดการละเลยเหตุการณ์อื่นๆ ซึ่งมีความสำคัญได้เช่นกัน

แนวคิดการเลือกภาพ

การเลือกภาพก็เป็นอีกหนึ่งขั้นตอนที่เข้ามามีผลต่อการสร้างความหมาย โดยเฉพาะการสื่อสารในภาพรวมของหนังสือทั้งเล่ม โดยต้องเลือกภาพถ่ายเบื้องต้นจำนวน 208 ภาพ จากประมาณ 49,000 ภาพ ที่บันทึกได้ตลอดระยะเวลา 2 ปี และต้องคัดให้เหลือ 109 ภาพ ตามเหตุการณ์ ตามความหมายของการร้อยเรียงเรื่องราว (เส้นเรื่อง) และข้อจำกัดจำนวนหน้า ตลอดจนต้นทุนการผลิต การเลือกภาพในการออกแบบหนังสือจะเน้นการเล่าเรื่องไปตามช่วงแต่ละช่วงที่กำหนด ทั้ง 4 ช่วง และจะพิจารณาหาภาพที่น่าสนใจ มีน้ำหนักการนำเสนอ เป็นแก่น หรือเป็นตัวแทนของแต่ละเหตุการณ์ ที่สามารถสรุปประเด็นสำคัญของเรื่องราวแต่ละวันมาวางเป็นภาพใหญ่ จากนั้นจึงเลือกภาพอื่นๆ ที่ช่วยเสริมบริบทของเรื่องราวมาใช้เป็นภาพเล็กประกอบร้อยเรียงกันไป ภาพแต่ละภาพที่เลือกมาต้องมีความสอดคล้องกัน และช่วยขยายบริบทของเหตุการณ์ให้ชัดเจนขึ้น เห็นพลวัตของเหตุการณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ เห็นผลกระทบและการกระทำสำคัญที่ต้องบันทึกไว้เป็นหลักฐานเป็นสำคัญ การเลือกภาพในบางส่วนอาจพิจารณาว่า ภาพที่วางคู่กัน โดยเฉพาะภาพด้านซ้ายกับด้านขวาของหน้าหนังสือ จะสามารถช่วยกันเล่าเรื่องเพิ่มเติมได้หรือไม่ เช่น การเปรียบเทียบการกระทำของทั้งฝั่งเจ้าหน้าที่รัฐและฝั่งผู้ชุมนุม การสะท้อนความแตกต่างหรือความขัดแย้งผ่านการวางภาพ เป็นต้น

ภาพที่ 48-49 ตัวอย่างการเลือกภาพเพื่อนำมาสร้างการเปรียบเทียบกัน

หมายเหตุ การเลือกภาพเพื่อนำมาสร้างการเปรียบเทียบกัน โดยภาพซ้ายเล่าถึงการใช้กระสุนยางจำนวนมากในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 และภาพขวาเล่าถึงการเดินขบวนที่ยังเกิดขึ้นต่อเนื่องหลังจากนั้น และทดลองใช้ถ้อยคำที่อยู่บนเสาของสะพานเพื่อสะท้อนความโกรธซึ่งของผู้ชุมนุม

ภาพที่ 50-51 ตัวอย่างการเลือกภาพเพื่อเล่นกับความหมายของเหตุการณ์

หมายเหตุ การเลือกภาพเพื่อเล่นกับความหมายของเหตุการณ์ ภาพซ้ายจะเป็นภาพที่ใช้สีโทนร้อนเพื่อแสดงความไม่พอใจที่มีต่อศาล ขณะที่ภาพขวาจะเป็นเสียงที่ส่งถึงผู้ถูกคุมขังระหว่างการพิจารณาคดี ทั้งสองภาพเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันแต่คนละวัน

การเลือกภาพยังต้องพิจารณาบริบทการนำเสนอที่เป็นสากล เพื่อให้การบันทึกเป็นหลักฐานนั้นสามารถทำงานกับผู้ชมวงกว้างได้มากขึ้น การเลือกภาพจึงเน้นพิจารณาการสื่อสารอย่างเป็นสากล ไม่เน้นภาพที่สามารถสื่อสารได้เพียงบริบทของผู้ชมชาวไทยเท่านั้นก่อน ทำให้ภาพที่เป็นสัญลักษณ์ที่อาจเข้าใจได้เพียงผู้ชมชาวไทย เช่น ป้ายที่ใช้ภาษาไทย หรือสัญลักษณ์ที่มีความเฉพาะเหตุการณ์มากเกินไป จึงถูกเลือกน้อยลง นอกจากนี้ ภาพถ่ายที่นำเสนอเหตุการณ์เชิงสัญลักษณ์มากเกินไป หรือดูเป็นศิลปะที่นำเสนอจังหวะโดยมีบริบทของภาพไม่เพียงพอต่อการสะท้อนเหตุการณ์ได้ครบถ้วน ก็จะถูกเลือกน้อยลงเช่นกันเพื่อให้มั่นใจว่า ภาพแต่ละภาพตลอดจนการร้อยเรียงภาพทั้งหมดสามารถสื่อสารเรื่องราวได้อย่างครบถ้วน ทั้งนี้ หากเหตุการณ์สำคัญที่เป็นหมุดหมายของการชุมนุมมีการใช้สัญลักษณ์ที่มีบริบทความเป็นไทยสูงมากก็อาจจำเป็นต้องใช้ แต่จะอาศัยการเขียนอธิบายภาพในช่วงท้ายเล่ม ช่วยเพิ่มเนื้อหาให้กับภาพซึ่งจะควบคุมการตีความหมายไม่ให้คลาดเคลื่อน รวมถึงช่วยให้ผู้ชมเข้าใจบริบทของภาพได้ดีขึ้น แม้ไม่ใช่คนไทยก็ตาม

การเลือกภาพยังต้องพิจารณาบริบทของจริยธรรมเข้ามาประกอบด้วย เนื่องจากต้องมีการใช้ภาพความรุนแรงหลายครั้ง ต้องคำนึงถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น การละเมิดที่อาจเกิดขึ้น รวมถึงข้อจำกัดทางกฎหมาย ซึ่งหากไม่ระวังแล้ว ก็อาจทำให้ทิศทางการเล่าเรื่องคลาดเคลื่อนไปได้เช่นกัน ในกระบวนการเลือกภาพจึงมีการตรวจทานภาพถ่ายกับช่างภาพที่ทำงานด้วยกันในพื้นที่ปฏิบัติงาน เพื่อแสวงหาความคิดเชิงวิชาชีพ และตรวจทานกับกลุ่มอาจารย์ด้านสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่มีความรู้ทั้งเนื้อหาการสื่อสารและเชิงกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อตรวจทานความเห็นเชิงวิชาการ รวมถึงเป็นตัวแทนผู้ชมที่ไม่ได้เข้าร่วมในพื้นที่หน้างาน การพิจารณาเน้นตรวจสอบว่าภาพถ่ายใดที่อาจส่งผลกระทบกับคนในภาพมากเกินไป เป็นการละเมิดมากเกินไป หรืออาจส่อเสี่ยงต่อการตีความทางกฎหมายหรือไม่ หรืออาจเป็นภาพที่กระทบจิตใจของผู้ที่ได้เห็นมากเกินไป เช่น การส่อเสียดว่าร้ายเกินจำเป็น การว่าร้ายโดยตรง การให้เห็นบาดแผลจากความรุนแรง เป็นต้น เป็นการทบทวน

ข้อเท็จจริง และรักษาสมดุลของการรายงานและประเมินผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น เมื่อภาพนั้นถูกเผยแพร่ออกไปด้วย การรักษาสมดุลนี้มีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากในประเด็นข้อขัดแย้งของการชุมนุมครั้งนี้เป็นเรื่องที่มีแตกต่างทางความคิด ความเชื่อของผู้คนในสังคมกันอย่างมาก การเล่าเรื่องที่มีความสมดุลจะช่วยให้ ผู้ชมสามารถเข้าใจเรื่องราวของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยไม่ยึดติดกับอารมณ์หรืออคติที่ตนเองมีมากจนเกินไป กระบวนการทั้งหมดนี้เกิดขึ้นได้เพราะงานชิ้นนี้ไม่ต้องแข่งขันกับเวลาในการผลิตงาน สามารถรอคอยดูแลผลลัพธ์ของเหตุการณ์หรือแสวงหาข้อมูลแวดล้อมต่างๆ ประกอบการตัดสินใจได้

ความเข้าใจในเรื่องการเลือกภาพเองก็ส่งผลอย่างมากต่อการถ่ายภาพ หากสามารถมองออกได้แต่แรกว่า การออกแบบหนังสือจะต้องการภาพแบบใด จะจัดเรียงภาพหรือจับคู่กันอย่างไร ก็จะทำให้ช่างภาพมองหาหรือสำรวจเพื่อให้ได้ภาพนั้นที่ต้องการได้ ทำให้เพิ่มโอกาสและตัวเลือกในการทำงานภาพได้มากขึ้น กระบวนการสร้างความเข้าใจรูปแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อช่างภาพมีการทำงานเชิงลึก มีจำนวนภาพที่จะทดลองเรียงภาพมากพอ รวมถึงหากช่างภาพมีความรู้ความเข้าใจกลไกการเรียงภาพและการใช้ออกแบบรูปเล่มของหนังสือหรือสื่อที่เกี่ยวข้อง ก็จะทำให้มองเห็นความเป็นไปได้ของภาษาภาพ ความหมายของภาพที่ต้องมองหาเมื่อลงพื้นที่ปฏิบัติงาน ทำให้ภาพถ่ายมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นการพรรณนาภาพถ่ายมากขึ้น เพื่อให้ภาพทั้งหมดทำงานร่วมกันอย่างสมบูรณ์

บทสรุป

กระบวนการทำงานหนังสือภาพ *End in This Generation* เปิดโอกาสให้บทวนและตรวจสอบการทำงานของช่างภาพสารคดีภาคสนาม ที่ต่อยอดมาถึงกระบวนการออกแบบหนังสือภาพ เพื่อตรวจสอบกระบวนการสร้างความหมายผ่านภาพถ่ายการชุมนุม โดยการทำงานนั้นใช้หลักคิดพื้นฐานของการทำงานภาพถ่ายสารคดีตามที่ Franklin (2016) และ Wells (2009) ได้ระบุไว้ คือ เป็นการบันทึกข้อเท็จจริงของเหตุการณ์โดยการอาศัยการสืบค้นข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อยืนยันความหมายของภาพ ภาพถ่ายเป็นภาพที่อาศัยการจับจังหวะ

เหตุการณ์โดยปราศจากการจัดถ่าย แต่อย่างไรก็ตาม ก็อาจมีการสะท้อนความหมาย บางประการผ่านสายตาของช่างภาพเข้าไปด้วย ซึ่งก็สอดคล้องกับแนวคิดของ Bate (2009) ที่อธิบายไว้ว่าภาพถ่ายสารคดีเป็นงานสร้างสรรค์มากกว่าการเล่า ข้อเท็จจริงตรงๆ ประเด็นนี้เป็นข้อสำคัญมากของการทำงาน เพราะสารคดีที่เล่า เรื่องตรงไปตรงมาเกินไปโดยขาดศิลปะจะทำให้งานภาพนั้นๆ ไม่สามารถสื่อสาร ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ชมอาจไม่เข้าใจเหตุการณ์ ความรุนแรง อันตราย หรือ ผลกระทบของเหตุการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเชิงความคิดความเชื่อของ การชุมนุม หรืออีกนัยหนึ่ง Wells (2009) มองว่า ภาพสารคดีเป็นการประกอบ สร้างความจริงบนข้อมูลข้อเท็จจริงตรงหน้าช่างภาพ และศิลปะของการถ่าย ภาพจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ การประกอบสร้างนี้ เป็นกลไกสำคัญของการถ่ายทอดเรื่องราว เพราะหลายๆ เหตุการณ์ไม่สามารถ เล่าตรงไปตรงมาได้ เช่น การใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ของการชุมนุม ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อน ข้อมูลที่ยากจะเล่าเป็นภาพได้โดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม การใช้ศิลปะในการถ่ายภาพ สารคดีก็ยังคงต้องระวังไม่ให้ข้อเท็จจริงถูกบิดเบือนไป (กฤษณ์ ทองเลิศ, 2554) การตรวจสอบข้อมูลทั้งก่อนถ่าย คือ การทำความเข้าใจเหตุการณ์ตรงหน้า การค้นคว้า การสอบถาม การทบทวนเหตุการณ์กับผู้ปฏิบัติงานสื่อด้วยกันใน พื้นที่ การตรวจสอบและรักษารับทของเหตุการณ์ในภาพถ่าย พิจารณาให้ได้ ว่าภาพถ่ายมีบริบทของสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ครบถ้วน ไม่ผิดความหมาย ตลอดจน การย้อนทบทวนเปรียบเทียบข้อมูลในภาพถ่ายระหว่างการเลือกภาพ ก็จะกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาสมดุลข้อเท็จจริงและความงามทางศิลปะที่ช่วย สะท้อนอารมณ์และความรุนแรงของเหตุการณ์ได้เป็นอย่างดี

การติดตามการชุมนุมนี้ยังมีลักษณะเป็นสารคดีตามความเห็นของ Ingledew and Gullachsen (2013) โดยเป็นการทำงานเฝ้าติดตามประเด็นที่เกิดขึ้น ในระยะยาวเพื่อหาผลของเหตุการณ์ให้เจอ ซึ่งบ่อยครั้งมักเริ่มจากความสนใจ ของช่างภาพเอง ดังที่ผู้เขียนเริ่มติดตามประเด็นการชุมนุมครั้งนี้ เนื่องจากเป็น เหตุการณ์ที่เกิดในรั้วมหาวิทยาลัยของผู้เขียน เป็นเหตุการณ์ที่มีความใกล้ชิดที่ ขยายตัวไปสู่สังคมภายนอกนั่นเอง การทำงานติดตามเรื่องราวในระยะยาวยัง

มีข้อดีสำคัญอีกประการ คือ ทำให้เห็นพลวัตของเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบ เห็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ ผ่านการเคลื่อนไหว ต่อสู้ต่างๆ ที่ต่อเนื่องกันเป็นเหตุเป็นผลของแต่ละเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงกัน ซึ่งก็กลายเป็นวิธีการที่ช่วยสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยเฉพาะความคิดของคนรุ่นใหม่ที่เข้าร่วมการชุมนุมให้ปรากฏชัดเจนได้มากขึ้นกว่าการบันทึกภาพเหตุการณ์เพียงครั้งเดียวหรือแต่ละครั้งอย่างแยกจากกัน การเฝ้าติดตามยังเปิดโอกาสให้ช่างภาพมีตัวเลือกภาพปริมาณมาก ซึ่งเหมาะกับการออกแบบใช้งานภาพถ่ายในภายหลัง ภาพถ่ายในเหตุการณ์เดียวกันที่ถ่ายจากมุมหรือด้วยวิธีออกแบบภาพที่แตกต่างกัน หากนำมาใช้ก็จะช่วยให้ผู้ชมได้เห็นมิติของเหตุการณ์ที่หลากหลายและครบถ้วนมากขึ้น เมื่อภาพเหล่านั้นมีเนื้อหาคล้อยกันกับภาพในเหตุการณ์ต่อไป ก็จะมีการเชื่อมโยงเหตุการณ์ เป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจภาพใหญ่ทั้งหมดของการเคลื่อนไหวได้ และหนังสือภาพสารคดีเองก็ประจักษ์หลักฐานสำคัญในฐานะเครื่องมือที่ช่วยให้การเรียงร้อยความต่อเนื่องของการเฝ้าติดตามเหตุการณ์นี้ดีเป็นอย่างดี

Bate (2009) มองว่า การทำงานภาพถ่ายสารคดีนั้นมีการทำงานภาพสองแบบ ได้แก่ การบรรยาย (descriptive) คือ การเล่าเหตุการณ์ตามที่ปรากฏ และการพรรณนาแสดงออก (expressive) คือ การสะท้อนอารมณ์ของเหตุการณ์ คำกล่าวของ Bate (2009) นั้นสอดคล้องกับการวิจัยของ Veneti (2017) ที่พบจากการวิจัยกับช่างภาพที่ทำงานกับการประท้วงการรัดเข็มขัดทางเศรษฐกิจในประเทศกรีซว่า ช่างภาพมีการสื่อสารความหมายสองระดับ คือ การเล่าเหตุการณ์ว่าเกิดอะไรขึ้นก่อน จากนั้นจะเริ่มเล่าสัญลักษณ์และพรรณนาเหตุการณ์ มีการใช้อารมณ์การนำเสนอซึ่งมีปัจจัยกำกับสำคัญ คือ ทศนคติต่อเหตุการณ์ และความสามารถในการถ่ายภาพของช่างภาพ จากการทำงานภาพถ่ายครั้งนี้พบว่า ในช่วงต้นของการชุมนุมทั้งในแต่ละวัน และในแต่ละช่วงของการเล่าเรื่องทั้ง 4 ช่วง ภาพถ่ายเริ่มต้นจากการบรรยาย คือ เป็นภาพที่บอกเล่าเรื่องราวตามที่เกิดขึ้น เช่น ภาพการรวมตัวกัน ภาพการกระทำโดยทั่วไป สาเหตุมาจากเหตุการณ์ในช่วงต้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้น ยังไม่มีเหตุการณ์ที่เป็นจุดพลิกผันหรือการยกระดับ

การชุมนุม อย่างไรก็ตาม เมื่อการชุมนุมดำเนินต่อเนื่องไป แรงกดดันของการชุมนุมก็เพิ่มสูงขึ้น ช่างภาพก็จะเริ่มทำงานในเชิงของการพรรณนามากขึ้น เพื่อสะท้อนอารมณ์ของผู้คนและเหตุการณ์ตรงหน้า เพราะการเล่าแบบตรงไปตรงมาไม่สามารถสะท้อนเหตุการณ์ ความรุนแรง และผลกระทบที่เกิดขึ้นได้เพียงพอ ประการต่อมา หากช่างภาพใช้เวลากับการทำงานอย่างต่อเนื่อง มีความเข้าใจเหตุการณ์ มีข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ มากเพียงพอจนสามารถตัดสินใจเลือกออกแบบภาษาภาพได้ ภาพที่ถ่ายก็จะมีลักษณะของการพรรณนามากยิ่งขึ้น เช่น ภาพจบของหนังสือภาพสารคดีเล่มนี้ ที่เกิดจากการทำความเข้าใจเหตุการณ์ตลอด 2 ปี และนำข้อมูลมาสรุปเป็นเรื่องของความหวัง เพื่อมองหากิจกรรมในพื้นที่ที่สามารถสะท้อนเนื้อหาส่วนนี้ได้ ดังนั้น ยิ่งเหตุการณ์ดำเนินไปข้างหน้ามากเท่าใด ธรรมชาติของการทำงานภาพถ่ายสารคดีที่เป็นการรวบรวมข้อมูลในระยะยาว ก็จะผลักดันให้ช่างภาพทำงานในเชิงการพรรณนาภาพมากยิ่งขึ้นตามไปด้วยอย่างมีนัยสำคัญ รูปแบบเหตุการณ์ก็มีผลต่อการเลือกใช้การบรรยายหรือการพรรณนาภาพถ่ายด้วยเช่นกัน กล่าวคือ หากเป็นเหตุการณ์สงบนิ่ง ไม่มีพลวัตความเคลื่อนไหวสำคัญเกิดขึ้น แม้การทำงานอาจเริ่มต้นด้วยการบรรยาย แต่การบรรยายอาจจะไม่สามารถเล่าให้ผู้ชมรู้สึกตามไปด้วยได้ ช่างภาพอาจเลือกใช้การพรรณนาเพื่อสร้างอารมณ์การนำเสนอให้ผู้ชมรู้สึกตามไปได้ ทั้งนี้ เหตุการณ์ที่สงบนิ่งก็ยังมีปัจจัยเรื่องเวลาที่ไม่เร่งรีบ ซึ่งเอื้อให้ช่างภาพค่อยๆ สำรวจ ออกแบบ และถ่ายทอดเรื่องราวได้ ขณะเดียวกัน เหตุการณ์ปะทะหรือความรุนแรงเกิดขึ้น ช่างภาพก็มีโอกาสที่จะพรรณนาเหตุการณ์ผ่านภาพมากขึ้น เพื่อให้สะท้อนผลกระทบของความรุนแรงที่เกิดขึ้นตรงหน้า และท้ายสุด หากกิจกรรมเป็นกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่มีเนื้อหาสัญลักษณ์ที่ใช้ที่ยากต่อการตีความหมาย ช่างภาพก็มีแนวโน้มที่จะใช้การพรรณนาเพื่อพยายามถ่ายทอดสิ่งต่างๆ ให้ปรากฏเป็นภาพให้ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

Binney (2020) ได้สัมภาษณ์ Deborah Willis โดยเธอกกล่าวว่า ภาพถ่ายการประท้วงมีพลังอย่างมากในการขับเคลื่อนข้อเรียกร้อง เพราะภาพถ่ายมีธรรมชาติเป็นประจักษ์พยานของสิ่งที่เกิดขึ้น อีกทั้งยังเข้าถึงได้โดยง่าย ดูแล้ว

ก็เข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้น Veneti et al. (2018) พบว่า ช่างภาพในการชุมนุมรัดเข็มขัดทางเศรษฐกิจในประเทศกรีซมักนำเสนอภาพถ่ายเชิงลบหรือความรุนแรงอันได้แก่ ภาพการต่อสู้ การขว้างปาสิ่งของของทั้งสองฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยนี้เรียกว่า “ภาพหลอนของสนามรบ” (The Phantasmagoria of the Battlefield) โดย Geise et al. (2021) ได้นำเสนอต่อไปว่า ภาพถ่ายเชิงลบนี้ช่วยกระตุ้นและสะท้อนเหตุการณ์ได้มากกว่าภาพถ่ายที่เป็นบวก เช่น การช่วยเหลือกันในการชุมนุม ในประเด็นนี้อาจมีข้อถกเถียงว่า ช่างภาพอาจมีอคติหรือมีมุมมองจำเพาะต่อความรุนแรง แต่ผู้เขียนอยากเสนอว่า การนำเสนอภาพลบเป็นหลักนั้น อาจเป็นเพราะภาพความรุนแรงเป็นประจักษ์พยานที่สำคัญของการถูกกระทำและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้ความรุนแรง ความเห็นของผู้เขียนค่อนข้างเป็นไปตามที่ Genova (2017) ได้สัมภาษณ์ Franklin ช่างภาพ *Magnum* เอาไว้ว่า ภาพถ่ายเชิงลบมีความสำคัญในการสะท้อนข้อเรียกร้องต่อความไม่เป็นธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น และเขาเชื่อว่า ภาพเชิงลบจะช่วยเปลี่ยนแปลงสังคมได้ นอกจากนี้ Franklin (2016) ได้เขียนหนังสือการทำงานภาพถ่ายสารคดี และกล่าวไว้ว่า ภาพถ่ายสารคดีเป็นเครื่องมือเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับคนที่ด้อยกว่า หากผู้ชุมนุมด้อยกว่ารัฐ ช่างภาพก็อาจนำเสนอมุมมองของผู้ชุมนุมมากกว่าได้ ซึ่งในกรณีนี้ ภาพถ่ายเชิงลบทั้งภาพความรุนแรงของการปะทะและภาพเชิงสัญลักษณ์ต่างๆ หลายภาพมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะประจักษ์พยานของสิ่งที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงทั้งจากผู้ชุมนุมและเจ้าหน้าที่รัฐ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับผู้ชุมนุมตลอดจนพื้นที่รอบการชุมนุมและเจ้าหน้าที่รัฐ ท้ายสุดคือ การบันทึกหลักฐานข้อเรียกร้องและความไม่เป็นธรรมทางสังคมที่ผู้ชุมนุมนำเสนอ เพื่อให้สังคมได้เกิดการถกเถียง วิพากษ์วิจารณ์สืบต่อไปในอนาคต

ในการชุมนุมประท้วงต่างๆ หากพิจารณามุมมองของ Franklin แล้ว ช่างภาพมักทำงานใกล้ชิดกับผู้ชุมนุมเพื่อตั้งเรื่องราวออกมา Veneti et al. (2018) ได้สัมภาษณ์ไว้ในรายงานการวิจัยว่า ช่างภาพในการประท้วงที่กรีซนั้นเน้นการทำงานร่วมกับผู้ชุมนุม มีการแบ่งตัว ปะปนไปกับผู้ชุมนุมเพื่อบันทึกภาพ เมื่อผู้ชุมนุมตกอยู่ในอันตราย ถูกใช้ความรุนแรง ช่างภาพก็มีแนวโน้มจะเข้าข้าง

ผู้ชุมนุม โดยช่างภาพอิสระมีแนวโน้มจะเข้าข้างมากกว่า เพราะไม่ผูกพันกับองค์กร สื่อที่มักมีแนวทางการทำงานและแนวคิดจริยธรรมที่ชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม หากเจ้าหน้าที่รัฐตกอยู่ในอันตราย ถูกใช้ความรุนแรงแบบเดียวกัน ช่างภาพก็จะบันทึกไว้อย่างเสมอภาคด้วย ในประเด็นนี้ผู้เขียนมองว่า มีความสอดคล้องกับการทำงานของผู้เขียนในฐานะช่างภาพรวมถึงช่างภาพคนอื่นๆ ที่ได้พบเจอ และบ่อยครั้งสถานการณ์การชุมนุมโดยเฉพาะการปะทะมักจบลงด้วยความต้อยกว่าของผู้ชุมนุม ซึ่งมีอุปกรณ์ไม่ทัดเทียมกับการใช้กำลังของรัฐ ทำให้ภาพมักออกมาเป็นในทางกรเล้าผลกระทบบของผู้ชุมนุมเสียมากกว่า ผู้เขียนพยายามหาโอกาสบันทึกภาพผลกระทบในฝั่งเจ้าหน้าที่รัฐอยู่บ้างเมื่อมีโอกาส เช่น การได้ภาพการส่งตัวเจ้าหน้าที่ที่ถูกยิงด้วยกระสุนจริง แต่ก็มักประสบปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปิดกั้นพื้นที่ของเจ้าหน้าที่รัฐ ทั้งการกีดขวางเส้นทางและการควบคุมพื้นที่เพื่อทำการกิจช่วงการปะทะ ทำให้ช่างภาพไม่สามารถเคลื่อนที่บันทึกภาพได้อย่างสะดวกหรือไม่สามารถเข้าพื้นที่เพื่อบันทึกมุมของเจ้าหน้าที่ได้ในหลายๆ ครั้ง อีกประการที่เป็นปัญหาสำคัญ คือ ความกว้างขวางของพื้นที่ปะทะเนื่องจากผู้ชุมนุมใช้การเคลื่อนขบวนเป็นระยะทางไกล ทำให้การเปลี่ยนพื้นที่ เปลี่ยนจุดบันทึกภาพเพื่อแสวงหาสมจุดของการรายงานทำได้ยาก ผู้เขียนอยากเสริมว่า ความพร้อมในการเข้าพื้นที่เองก็เป็นปัจจัยสำคัญที่อาจส่งผลต่อการทำงานภาพถ่าย หากช่างภาพมีความพร้อม มีอุปกรณ์ที่สามารถลดผลกระทบจากความรุนแรงและอันตรายต่างๆ เช่น หน้ากากกันแก๊สน้ำตา หมวกนิรภัยป้องกันสิ่งของกระแทกศีรษะ ก็อาจเข้าถึงพื้นที่ปะทะได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้แล้ว ก็อาจทำให้ความรู้สึกร่วมกับผู้ชุมนุมเมื่อตกอยู่ใต้การสลายการชุมนุมหรือความรุนแรงต่างๆ ลดลง เพราะผลกระทบที่เกิดขึ้นกับตนเองลดน้อยลง เกิดการเว้นระยะทางอารมณ์ในพื้นที่ปะทะ ซึ่งจะ使得ช่างภาพลดอคติและมีความรอบคอบในการบันทึกภาพมากยิ่งขึ้น อาจกล่าวได้ว่า แม้จะเป็นการทำงานใกล้ชิดกับผู้ชุมนุม แต่ช่างภาพเองก็จำเป็นต้องเว้นระยะห่างไว้บ้าง เพื่อให้มั่นใจได้ว่าจะสามารถมองเห็นเหตุการณ์ได้อย่างรอบด้านมากที่สุด

การทำงานเชิงพรรณนาภาพเป็นหลักนั้น จะเปิดโอกาสให้ช่างภาพสามารถออกแบบภาพ และใช้ศิลปะของการถ่ายภาพเพื่อช่วยถ่ายทอดอารมณ์ของเหตุการณ์ได้มากกว่าการบรรยาย และการใช้อารมณ์เป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้ผู้ชมภาพรับรู้และเข้าใจผลกระทบ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสถานการณ์นั้นๆ โดยอาจพิจารณาจากแนวคิดปรัชญาจริยธรรมของ Lester et al. (2022) เช่น การใช้หลักประโยชน์สาธารณะ การหาสมดุลการรายงานกับผลกระทบที่เกิดขึ้น การพิจารณาโดยใช้ใจเขาใจเรา หรือการพิจารณาบันทึกตามเงื่อนไข เช่น ถ้าเป็นความรุนแรงไม่ว่าจากฝ่ายใด ก็จะบันทึกไว้ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ในการชุมนุมนั้นมีพลวัตมาก มีการเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา ผู้เขียนมองว่าการใช้กรอบคิดใดกรอบคิดหนึ่งเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถตอบสนองความหลากหลายที่จำเพาะของแต่ละเหตุการณ์ย่อยๆ ในเหตุการณ์ใหญ่ๆ ได้ บางครั้งต้องคำนึงถึงผลกระทบก่อน เช่น การบันทึกภาพผู้เยาว์ที่ออกมาชุมนุม บางครั้งต้องคำนึงถึงประโยชน์สาธารณะมากกว่า เช่น เหตุการณ์การปะทะต่างๆ และบางครั้งก็ต้องบันทึกอย่างสมดุลไม่เลือกฝักฝ่าย เช่น การปฏิเสธการบันทึกภาพของผู้ชุมนุมเมื่อมีการกระทำความเสี่ยงต่อการทำผิดกฎหมาย เป็นต้น ดังนั้น ในการทำงานภาพถ่ายสารคดีในการชุมนุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเป็นการชุมนุมที่มีความละเอียดอ่อนของเนื้อหา มีผลกระทบและความรุนแรงเกิดขึ้น ช่างภาพจำเป็นต้องย้อนทบทวนปรัชญาที่มาของจริยธรรมต่างๆ และใช้แนวคิดหลายๆ แนวคิดมาปรับใช้ในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เพื่อให้สามารถคงมาตรฐานการปฏิบัติงานได้อย่างสูงสุด อาจทดลองตรวจสอบมาตรฐานตนเองกับช่างภาพคนอื่นๆ ที่ทำงานร่วมกันในพื้นที่ก็ได้ นอกจากนี้แล้ว ช่างภาพยังต้องค้นคว้าคอยตรวจสอบข้อมูลทั้งในภาพและนอกภาพ เพื่อให้เชื่อได้ว่า สิ่งที่น่าเสนอออกไปเป็นการสะท้อนข้อเท็จจริง มีบริบทที่ถูกต้องครบถ้วนต่อการตีความ ทำความเข้าใจภาพ การถ่ายและเลือกใช้ภาพใดๆ อาจจะต้องพิจารณาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับทั้งบุคคลในภาพ รักษาระดับการรายงานข้อเท็จจริงให้เป็นไปตามสมควร ไม่เร่งเร้าความรู้สึกมากเกินไปจนผิดความหมายของเหตุการณ์ ปรัชญาจริยธรรมชุดนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของสมาคมและองค์กรสื่อต่างประเทศ เช่น NPPA

และ WordPress ที่เน้นเรื่องของการรักษาข้อเท็จจริง พิจารณาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับบุคคลในภาพ ให้บริบทที่เพียงพอ สามารถตรวจสอบข้อเท็จจริงได้ สำหรับแนวทางจริยธรรมของประเทศไทยนั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า กรอบแนวคิดของไทยด้านการรายงานมีความสมเหตุสมผลโดยเฉพาะการรักษาข้อเท็จจริง ความหลากหลายของมิติการนำเสนอเพื่อหาสมดุลการรายงานทั้งสองฝั่ง และการเคารพบุคคลในภาพ แต่อาจมีบางข้อที่เป็นอุปสรรคของการรายงานได้ เช่น การต้องปฏิบัติตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่โดยการให้ออกจากพื้นที่ในระยะเวลานานสั้น การถูกจำกัดพื้นที่ในการบันทึกภาพเพียงบริเวณเดียว เงื่อนไขเหล่านี้กลายเป็นวิธีสำคัญที่ถูกนำมาใช้ และส่งผลให้การบันทึกภาพหลักฐานผลกระทบของเหตุการณ์ไม่สามารถทำได้อย่างรอบด้านเท่าที่ควร

ภาพถ่ายสารคดีที่เน้นการติดตามประเด็นในระยะยาวอาจมีข้อได้เปรียบในการทำงานกว่าการทำงานภาพถ่ายเชิงวารสารศาสตร์อื่นๆ ตรงที่ภาพถ่ายสารคดีเน้นการติดตามในระยะยาว ไม่ต้องแข่งขันกับเวลามากเท่าการถ่ายภาพวารสารศาสตร์รูปแบบอื่นๆ เช่น ภาพข่าว ทำให้ช่างภาพมีเวลาในการสำรวจค้นคว้าและตรวจทานความหมายมากกว่า ทำให้การตรวจสอบทบทวนผลกระทบและเงื่อนไขทางจริยธรรมทำได้หลายครั้ง ทั้งก่อนการถ่าย คือ การทบทวนข้อมูล การค้นคว้า การถ่าย คือ การทบทวนบริบท การค่อยๆ พิจารณาเหตุการณ์ และหลังการถ่าย คือ การเลือกภาพเพื่อร้อยเรียงเรื่องราว ซึ่งในผู้เขียนมองว่าขั้นตอนสุดท้ายมีความสำคัญมาก เพราะเป็นช่วงที่เปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือพิจารณาความหมายที่เกิดขึ้นผ่านภาพถ่าย ก่อนการนำเสนอจริง และได้เปิดโอกาสให้ผู้สนใจหลายกลุ่ม ทั้งช่างภาพผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ด้วยกันหรือคณาจารย์ที่ทำงานด้วยกันในมหาวิทยาลัยได้ชมภาพสอบถามและแสดงข้อคิดเห็นต่อประเด็นจริยธรรมและผลกระทบทางกฎหมายที่อาจเกิดขึ้น เพราะการประชุมครั้งนี้มีประเด็นที่ละเอียดอ่อน ก่อนนำข้อมูลต่างๆ มาปรับปรุง ตรวจทานการร้อยเรียงลำดับภาพเพื่อนำไปออกแบบเป็นหนังสือภาพถ่ายสารคดี

การเลือกใช้หนังสือภาพถ่ายสารคดีเป็นสื่อในการนำเสนอมีข้อได้เปรียบในการนำเสนออย่างมากเพราะหนังสือภาพเป็นสื่อที่มีลำดับก่อนหลังเรียงตามหน้าไป ทำให้ช่างภาพสามารถกำหนดเส้นเรื่องซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการร้อยเรียงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นแยกครั้งแต่ต่อเนื่อง เชื่อมโยงให้ต่อดิตเข้าด้วยกันได้จนทำให้เห็นภาพที่ใหญ่ขึ้นของการชุมนุม การออกแบบหนังสือยังสามารถแบ่งหรือจับกลุ่มเหตุการณ์เพื่อแสดงให้เห็นพลวัตของการชุมนุม ซึ่งในหนังสือภาพเล่มนี้ได้แบ่งออกเป็น 4 ช่วง คือ ช่วงเริ่มต้นเสนอข้อเรียกร้อง ช่วงยกระดับจากความรุนแรง ช่วงปะทะ และช่วงความรุนแรงสุดท้ายก่อนคลี่คลายตัว นอกจากนี้การออกแบบหนังสือยังอาจใช้การเปรียบเทียบหน้าซ้ายขวาเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างการนำเสนอเรื่องราวเชิงเปรียบเทียบระหว่างคู่ขัดแย้ง เป็นเครื่องมือช่วยขยายความหมายของเรื่องราวได้อีกด้วยเช่นกัน ในการออกแบบหนังสือจะมีการใช้การเขียนในช่วงต้นและการบรรยายเหตุการณ์ในช่วงท้าย เพื่อกำกับความหมายของภาพไม่ให้ผู้ชมตีความเกินขอบเขตของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และเป็นการบันทึกรายละเอียดเรื่องราวของแต่และเหตุการณ์ เพื่อให้พอทราบที่มาที่ไปและเก็บเป็นหลักฐานต่อไปว่า ในวันนั้นๆ มีอะไรเกิดขึ้นโดยสังเขป

การเลือกภาพถ่ายเพื่อออกแบบหนังสือสารคดียังคงต้องพิจารณาถึงความถูกต้องของข้อเท็จจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขของเวลา เช่น เหตุการณ์เกิดก่อนหรือเกิดหลัง เกิดเรียงกันอย่างไรต่อไป ในแต่ละเหตุการณ์อาจมีภาพใหญ่ซึ่งเป็นการเน้นเหตุการณ์สำคัญ ตามด้วยภาพที่มีขนาดเล็กลงเพื่อยังคงให้บริบทของเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกัน การวางเช่นนี้ช่วยให้ช่างภาพมีพื้นที่ในการถ่ายทอดเรื่องราวได้มากขึ้น การเลือกภาพยังคงต้องคำนึงถึงการให้ความเป็นธรรมกับบุคคลในเรื่องราว ต่อเหตุการณ์ และต่อผู้รับชมภาพที่มีสิทธิจะรับรู้ข้อเท็จจริง การรักษาข้อเท็จจริงควบคู่กับการควบคุมผลกระทบกลายเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งกลไกการทบทวนกับบุคคลฝ่ายต่างๆ ที่หลากหลายค่อนข้างมีประสิทธิภาพมาก การใช้สัญลักษณ์ใดๆ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะช่วยให้การเล่าเรื่องที่ยากต่อการทำความเข้าใจนั้นทำได้สะดวกขึ้น แต่การใช้สัญลักษณ์ก็ต้องระมัดระวังความครบถ้วนของข้อมูล หรือต้องแน่ใจว่าได้ให้ข้อมูลหรือบริบทของภาพมากเพียงพอที่

จะไม่เกิดการบิดเบือนความหมายไปได้ การพรรณนาภาพเชิงสัญลักษณ์เพื่อการแสดงออกจึงอาจพิจารณาใช้วิธีการบรรยายข้อมูลเป็นตัวหนังสือ อาจเป็นการเล่าบริบทเหตุการณ์ของวันนั้นๆ อย่างกว้างๆ ผสมเข้ามาด้วย เพื่อเป็นการกำกับบริบทของเหตุการณ์ให้ผู้ชมตีความได้อย่างจำกัด

การออกแบบหนังสือภาพถ่ายสารคดีทำให้เกิดสิ่งสำคัญ คือ แก่นของเรื่องราว ซึ่งมีความสัมพันธ์อันแน่นกับการจัดวางภาพถ่าย และจะทำงานร่วมกับการออกแบบรูปเล่ม ซึ่งส่งผลต่อการสร้างความหมายอีกชั้น เช่น การนำภาพมาวางจัดกลุ่มกันเพื่อช่วยขับเรื่องราว การวางลำดับภาพเพื่อเล่าการเปลี่ยนผ่านของเหตุการณ์ หรือการวางภาพสองภาพเปรียบเทียบกัน เป็นต้น ซึ่งการกำหนดแก่นของเรื่องราวยังมีผลย้อนกลับไปส่งเสริมการทำงานภาพถ่ายเชิงพรรณนาภาพด้วย โดยจะเข้ามามีอิทธิพลต่อการพรรณนาเหตุการณ์และการใช้สัญลักษณ์เพื่อสร้างความหมายภาพอย่างเลี่ยงไม่ได้ เช่น การเลือกหามุมมองที่สะท้อนความหวังของการชุมนุม แม้การชุมนุมจะยุติลงไปแล้วก็ตาม เพื่อนำมาใช้เป็นภาพจบของหนังสือ อาจกล่าวได้ว่า แก่นของเรื่องราวเป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลต่อการทำงานภาคสนาม เพราะเป็นกรอบกำหนดการมองหาเหตุการณ์ การรอจังหวะ หรือการออกแบบภาพต่างๆ ให้สอดคล้องกับแนวทางการเล่าเส้นเรื่องนั้นๆ การค้นพบเส้นเรื่องก่อนแต่เนิ่นๆ อาจช่วยให้ช่างภาพมีทิศทางการทำงานที่ชัดเจน สามารถจินตนาการได้ว่า จะต้องมองหาภาพแบบไหน ซึ่งจะช่วยในการวางแผนการทำงานอย่างมาก แต่ขณะเดียวกัน ก็ต้องระวังการยึดติดกับเส้นเรื่องมากเกินไปจนละเลยเหตุการณ์อื่นๆ ที่ไม่ได้จินตนาการไว้ ซึ่งอาจส่งต่อการถ่ายทอดข้อเท็จจริงที่กลายเป็นการบิดเบือนความหมายของเหตุการณ์ได้ ดังนั้น ช่างภาพจำเป็นต้องรักษาสมดุลการใช้แก่นเรื่อง ต้องค้นคว้าทบทวนเช่นกันว่า แก่นของเรื่องนั้นเป็นสิ่งที่สะท้อนข้อเท็จจริงได้อย่างเหมาะสม

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมประชาสัมพันธ์ (2562), *แนวทางการปฏิบัติงานของสื่อมวลชนในภาวะวิกฤต* (โครงการถอดบทเรียนกรณีถ้ำหลวง-ขุนน้ำนางนอน: จริยธรรมสื่อ), กรุงเทพฯ: เปเปอร์เ้าส์.
- กฤษณ์ ทองเลิศ (2554), *การถ่ายภาพเชิงวารสารศาสตร์: แนวคิด เทคนิค การวิเคราะห์*, มหาสารคาม: สำนักพิมพ์อินทนิล.

ภาษาอังกฤษ

- Bate, D. (2009), *Photography: The Key Concepts*, London: Bloomsbury.
- Franklin, S. (2016), *The Documentary Impulse*, London: Phaidon Press.
- Geise, S. et al. (2021), "Still Images--Moving People? How Media Images of Protest Issues and Movements Influence Participatory Intentions", *The International Journal of Press/Politics*, 26(1): 92-118.
- Ingledeu, J. and Gullachsen, L. (2013), *Photography*, London: Laurence King.
- Lester, P. et al. (2022), *Visual Ethics*, London: Routledge.
- Veneti, A. (2017), "Aesthetics of Protest: An Examination of the Photojournalistic Approach to Protest Imagery", *Visual Communication*, 16(3): 279-298.
- Veneti, A. et al. (2020), "Photographing the 'Battlefield': The Role of Ideology in Photojournalist Practices during the Anti-Austerity Protests in Greece", *Journalism*, 21(6): 855-872.
- Wells, L. (2009), *Photography: A Critical Introduction*, Milton Park: Taylor & Francis.

สื่อออนไลน์

- Binney, S. (2020), "How Photos Shape Protest and Public Perception-Then and Now", retrieved 5 August 2022 from <https://www.nyu.edu/about/news-publications/news/2020/july/the-photos-that-define-a-movement.html>
- Genova, A. (2017), "Magnum Protest Photography: Capturing the Emotion of Protest", retrieved 5 August 2022 from <https://time.com/4820743/capturing-protest-emotion/>
- Lefevre, A. (2014), "The Three Fingers in Thailand - Anti-coup, Pro-coup or Hunger Games?", retrieved 8 August 2023 from <https://www.reuters.com/article/us-thailand-politics/the-three-fingers-in-thailand-anti-coup-pro-coup-or-hunger-games-idUKKBN0EF0KG20140604/>
- National Press Photographers Association (n.d.), "Code of Ethics", retrieved 8 August 2023 from <https://nppa.org/resources/code-ethics>
- World Press Photo (2023), "2023 Contest Code of Ethics", retrieved 8 August 2023 from <https://www.worldpressphoto.org/contest/2023/code-of-ethics>

การพัฒนาการรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะ ของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส¹

วิไลวรรณ จงวิไลเกษม²

ชาติณรงค์ วิสุตกุล³

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้นำเสนอโมเดลการทำงานทีมข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส และโมเดลข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ที่เป็นผลจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการด้วยเครื่องมือวิจัยการวิเคราะห์เนื้อหารายการ *เปิดปม* 12 ตอน และข่าว *THE EXIT* 50 ตอน การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งภายในและภายนอกสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสจำนวน 18 คน และการถอดบทเรียนการทดลองใช้โมเดลข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะเป็นเวลา 3 เดือน ภายใต้แนวคิดการรายงานข่าวเชิงสืบสวน แนวความคิดว่าด้วยบทบาทสื่อและทฤษฎีการวิเคราะห์ SWOT analysis จนนำมาสู่โมเดลการทำงานทีมข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส โมเดลข่าวสืบสวนเพื่อ

* วันที่รับบทความ 11 พฤษภาคม 2566; วันที่แก้ไขบทความ 13 สิงหาคม 2566; วันที่ตอบรับบทความ 25 สิงหาคม 2566

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงาน *โครงการการพัฒนาการรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส* มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) เพื่อทบทวนองค์ความรู้การรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะของไทยพีบีเอส/สื่ออื่น (2) เพื่อประเมินความพึงพอใจ การยอมรับในคุณค่าและผลกระทบบทบาทการทำหน้าที่การรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส (3) เพื่อถอดบทเรียนการทำงานของกลุ่มข่าวสืบสวนสอบสวน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส (4) เพื่อวิเคราะห์การรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส (5) เพื่อเสนอโมเดลและกลไกการทำงานการรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส นำไปสู่การทดลองใช้โมเดล (6) เพื่อวิเคราะห์การรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ภายหลังทดลองใช้โมเดลเป็นเวลา 3 เดือน

² รองศาสตราจารย์ ดร. กลุ่มวิชาชีพวิทยุโทรทัศน์และสื่อดิจิทัล คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต

สาธารณะสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส และ Data Investigative Journalist: ทิศทางการทำงานทีมข่าวสืบสวน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

โมเดลการทำงานทีมข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส มีกระบวนการ 4 ขั้นตอน กล่าวคือ ขั้นตอน (1) ผลិតภัณฑ์และกลุ่มเป้าหมาย: ใครคือกลุ่มเป้าหมาย ข่าวสืบสวนไทยพีบีเอสใครดู และเขานำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ขั้นตอน (2) นิยามและขอบเขตข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ ขั้นตอน (3) กำหนดวาระการขับเคลื่อนข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ ขั้นตอน (4) กระบวนการข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส โดยกระบวนการทั้ง 4 ขั้นตอน อยู่ภายใต้การบริหารจัดการทีมข่าวสืบสวนที่ทำเป็นกระบวนการ ครบวงจรในการผลิตเนื้อหาร่วมกับพันธมิตรทั้งในและนอกองค์กร

โมเดลข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสเป็นการนำเสนอแบบข้ามสื่อ โดยนำเสนอประเด็นข่าวเดียวกันบนสื่อออนไลน์ภายใต้แบรนด์ THE EXIT ONLINE รูปแบบสารคดีเชิงข่าวยาว สารคดีสั้น TikTok และสัมภาษณ์ EXCLUSIVE และนำเสนอบนสื่อโทรทัศน์ภายใต้แบรนด์ THE EXIT ONLINE

คำสำคัญ: ข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ โทรทัศน์เพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

The Development of Thai PBS Public Investigative Report

Wilaiwan Jongwilaikasaem⁴

Chatnarong Visutkul⁵

Abstract

This article presents a model for the investigative news team working for the public Thai PBS Television Station and the public investigative news model of Thai PBS television station which is the result of the action research with research tools, content analysis, the 12 episodes of *เปิดปม* program and 50 episodes of *THE EXIT* news, in-depth interviews with 18 Thai PBS internal and external stakeholders and lesson learned of the trial of the investigative news model for the public for 3 months under the concept of the investigative news reporting, the concept of the role of the media and the theory of SWOT analysis, leading to working the model of the public investigative news team Thai PBS television station, the public investigative news model Thai PBS Television Station and Data Investigative Journalist: Direction of investigative news team work Thai PBS television station.

Working the model of public investigative news team Thai PBS television station has 4 step processes, step 1 Product and Target Audience: Who is the target audience? Thai PBS investigative news,

⁴ Associate Professor, Department of Broadcasting and Digital Media, Faculty of Journalism and Mass Communication, Thammasat University

⁵ Assistant Professor, Faculty of Communication Arts, Dhurakij Pundit University

who is watching?, step 2 definition and scope of the investigative news for the public, step 3 set an agenda for the investigative news for the public and step 4 the process of the investigative news for the public Thai PBS. All 4 steps are under the management of the the investigative news team by completing range of content production with partners both inside and outside the organization.

The public investigative news model of Thai PBS television station is transmedia and storytelling, presenting the same news stories on online media under the brand THE EXIT ONLINE, in the form of long news documentaries, short documentaries TikTok and EXCLUSIVE interviews and presentations on the media. Television under the brand THE EXIT ONLINE.

Keywords: public investigative news, public television, Thai PBS.

“ไทยพีบีเอสกำลังเป็นแสงสว่างส่องให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อให้ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องหรือผู้มีอำนาจสามารถมองเห็นปัญหาได้ รวมถึงไทยพีบีเอสมักจะรายงานข่าวที่คนไม่ค่อยติดตาม จึงเป็นการจุดประกายเพื่อนำไปสู่ประเด็นต่างๆ ได้”⁶

⁶ ตอนหนึ่งจากบทสัมภาษณ์หนึ่งในทีมข่าวสืบสวน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

การรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะ เป็นหนึ่งยุทธศาสตร์ขององค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะ (ส.ส.ท.) ที่ไม่ได้ทำหน้าที่สื่อในการแจ้งข่าวสารให้คนในสังคมทราบว่า มีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นเท่านั้น แต่บทบาทหน้าที่สำคัญของ ส.ส.ท. คือ การสื่อข่าวและรายงานข่าวที่สร้างการเปลี่ยนแปลงในสังคม ด้วยการเปิดประเด็นวาระข่าวสาร (news agenda) ให้สังคมรับทราบและตระหนักถึงความสำคัญในวงกว้าง จนกลายเป็นวาระสาธารณะ (public agenda) ท้ายสุด รัฐเห็นความสำคัญนำไปสู่การแก้ไขเชิงนโยบายกลายเป็นวาระเชิงนโยบายเกิดขึ้น (policy agenda)

จากระบบนิเวศสื่อชาวไทยปัจจุบันที่มีการแข่งขันกันมากขึ้น มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมากขึ้น ทำให้สื่อถูกตั้งคำถามถึงบทบาทหน้าที่สื่อที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยเฉพาะการรายงานข่าวเชิงสืบสวนที่หายไป แต่ไปให้ความสำคัญกับการรายงานข่าวเชิงสังคมอาชญากรรมมากขึ้น

ดังนั้น ถือเป็นหน้าที่ที่สำคัญของ ส.ส.ท. ในการพัฒนางานการสื่อข่าวไทยในการรายงานข่าวเชิงสืบสวนเพื่อสาธารณะ ตามยุทธศาสตร์ขององค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะ (ส.ส.ท.) ที่ไม่ได้ทำหน้าที่สื่อในการแจ้งข่าวสารให้คนในสังคมทราบว่า มีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นเท่านั้น แต่บทบาทหน้าที่สำคัญของ ส.ส.ท. คือ การสื่อข่าวและรายงานข่าวที่สร้างการเปลี่ยนแปลงในสังคม

บทความเรื่องนี้นำเสนอโมเดลการทำงานทีมข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสและโมเดลข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ที่เป็นผลจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ด้วยเครื่องมือวิจัยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) รายการ เป็ดป/ม 12 ตอน และข่าว THE EXIT 50 ตอน การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งภายในและภายนอกสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสจำนวน 18 คน และการถอดบทเรียนการทดลองใช้โมเดลข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะเป็นเวลา 3 เดือน ภายใต้แนวคิดการรายงานข่าวเชิงสืบสวน แนวความคิดว่าด้วยบทบาทสื่อ และทฤษฎีการวิเคราะห์ SWOT analysis จนนำมาสู่โมเดลการทำงานทีมข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส โมเดลข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะสถานี

ที่มาของข้อเสนอโมเดลข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทย
พีบีเอส

จากการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ข่าวสืบสวน โดยทำการ
วิเคราะห์เนื้อหารายการ *เปิดปม* 12 ตอน ตั้งแต่วันที่ 26 เมษายน-9 สิงหาคม
2564 และรายการ *THE EXIT* ออกอากาศทุกวัน จำนวน 50 ตอน ออกอากาศ
ใน พ.ศ. 2564 ภายใต้แนวความคิดว่าด้วยการรายงานข่าวเชิงสืบสวนที่มี
องค์ประกอบดังนี้คือ⁷

ตารางที่ 1 องค์ประกอบ 8 ประการของการรายงานข่าวเชิงสืบสวน สถานีโทรทัศน์
ไทยพีบีเอส

ข่าวเดี่ยว (เปิดโปง)	มีความลึก และความ กว้าง	มีหลักฐาน	ความ ซับซ้อน	ความแรง	ความ ต่อเนื่อง	เกิดการ เปลี่ยนแปลง ที่ชัดเจน

1. **ข่าวเดี่ยวเปิดโปง** หมายถึง การเปิดประเด็นข่าวขึ้นมาใหม่เองจาก
เหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้น ที่มีผลกระทบต่อสังคมส่วนใหญ่ แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์
บางเรื่องเป็นความลับ ต้องตามหาแหล่งที่มาดั้งเดิม ข่าวขยายผลหมายถึง ข่าว
ที่เล่นตามกระแสข่าวที่สังคมสนใจ ณ เวลานั้น แต่มีการนำเสนอขยายประเด็น
ในมิติลึกภายใต้กระแสนั้น ที่แตกต่างจากการนำเสนอของสื่ออื่นให้สังคมรับ
ทราบ ทั้งข่าวเดี่ยวเปิดโปงและข่าวขยายผล คำนึงถึงผู้บริโภคข่าวและสังคมได้
ประโยชน์จากข่าวนั้น

2. **มีความลึก** หมายถึง การนำเสนอมิติที่ลึกเกี่ยวกับประเด็นที่นำ
เสนอ โดยขยายเรื่อง how กับ why มากกว่าการนำเสนอว่า ใคร ทำอะไร ที่ไหน

⁷ องค์ประกอบดังกล่าวได้จากทบทวนวรรณกรรมการรายงานข่าวเชิงสืบสวน และการสัมภาษณ์เชิงลึกทีมข่าว
สืบสวน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส จนออกมาเป็นโมเดลการทำข่าวสืบสวนของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

เมื่อไร โดยมีความลึกทั้งในเรื่องเนื้อหา หลักฐาน โดยอธิบายบริบทที่รายล้อม ข้อเท็จจริงของข่าว ความเป็นมาของข่าว เพื่อให้ผู้บริโภคข่าวได้เข้าใจที่มาของข่าว ขณะเดียวกัน ชี้ให้เห็นอนาคตของเส้นทางข่าวนั้น

3. มีความกว้าง หมายถึง การนำเสนอมิติกว้างว่า ประเด็นนั้นกระทบต่อเรื่องใดบ้างในมุมมองกว้าง กระทบต่อใครบ้างในมุมมองกว้าง และขยายผลออกไปอย่างไร ในมิติกว้างนี้ อาจใช้วิธีการสัมภาษณ์แหล่งข่าวที่ข้ามศาสตร์ออกไป ให้มองในมิติอีกศาสตร์หนึ่งต่อประเด็นข่าวนั้น หรือการขยายเนื้อหาการนำเสนอออกไปที่เชื่อมโยงออกไป เพื่อให้ผู้บริโภคข่าวเห็นผลกระทบของข่าวนั้นในมิติกว้าง ภาพใหญ่ และที่สำคัญคือ ใกล้ตัวกับผู้บริโภคข่าวและสังคม

4. มีหลักฐาน หมายถึง ข่าวที่นำเสนอมีหลักฐานที่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นข่าวจริง ไม่ใช่ข่าวปลอม ข่าวลือ หรือข่าวลวง โดยทุกขั้นตอนที่ต้องอ้างได้โดยหลักฐานนั้นเป็นได้ทั้ง หลักฐานเอกสาร หลักฐานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ ที่ปรากฏแหล่งที่มาชัดเจนและตรวจสอบได้ และหลักฐานบุคคล โดยมีแหล่งข่าวเปิดเผยชื่อนามสกุลและตำแหน่งที่สัมพันธ์กับข่าวออกมายืนยัน เพราะการนำเสนอข่าวที่ขาดหลักฐานในการตรวจสอบ ทำให้ข่าวขาดความน่าเชื่อถือ

5. มีความซับซ้อน หมายถึง มีการสืบค้นอย่างเป็นระบบ มีการตามรอยเอกสารไปถึงแหล่งต้นกำเนิดของเหตุการณ์นั้น และนำเสนอเครือข่าย ที่มาที่ไปของข่าวนั้น

6. มีความแรง หมายถึง เกิดกระแสในสังคมอย่างกว้าง ทั้งในเชิงเนื้อหา ภาษา และรูปแบบการนำเสนอ

7. มีความต่อเนื่อง หมายถึง การวางกลยุทธ์การนำเสนออย่างต่อเนื่อง หลายแพลตฟอร์มจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และไปถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและนโยบาย

8. เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น หมายถึง การนำเสนอข่าวนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้าง เชิงนโยบาย ตั้งแต่ระดับหน่วยงานและไปจนถึงระดับประเทศ

รายการ *เปิดปม*

จากการวิเคราะห์การนำเสนอรายการ *เปิดปม* ทั้งหมด 12 ตอน ตั้งแต่ตอนสุดท้าย คือ วันที่ 9 สิงหาคม 2564 ไปจนถึงวันที่ 26 เมษายน 2564 ภายใต้แนวความคิดว่าด้วยการรายงานข่าวเชิงสืบสวน ที่มีองค์ประกอบตามที่ 1 พบว่า มีการนำเสนอข่าวต่อเนื่องที่เกี่ยวกับโควิด-19 อยู่ทั้งหมด 4 ตอน คือ ตอน “วัคซีนโควิด-19” “เพลงชีวิตโควิด-19” “เดลต้าครองเมือง” และ “จักรวาลยาโควิด-19” โดยในช่วงเวลาดังกล่าวกำลังมีการระบาดของโรคโควิด-19 ระลอก 2 และรัฐบาลถูกวิจารณ์เกี่ยวกับการจัดการวัคซีนโควิด-19 ขณะที่มีการเปิดประเด็นข่าวเดี่ยวอยู่ทั้งหมด 4 ตอน คือ “แอปเงินด่วนซ่อนเงื่อน” “ช่องโหว่แรงงานเถื่อน” “ลัทธิรังค่านกเถื่อน” และ “มรดกมียาชาวา” ในด้านที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นพบว่า มี 3 ตอน คือ “แอปเงินด่วนซ่อนเงื่อน” “เจาะแอปทุนจีน” และ “ลัทธิรังค่านกเถื่อน” แต่เมื่อพิจารณาเรื่องของการเปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้างหรือนโยบาย กลับพบว่า ไม่มีตอนไหนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหรือนโยบาย กล่าวคือ ข่าวที่นำเสนอไม่สร้างผลกระทบต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของหน่วยงานนั้นหรือเชิงนโยบายของหน่วยงานนั้น เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นตามที่เสนอเป็นข่าว

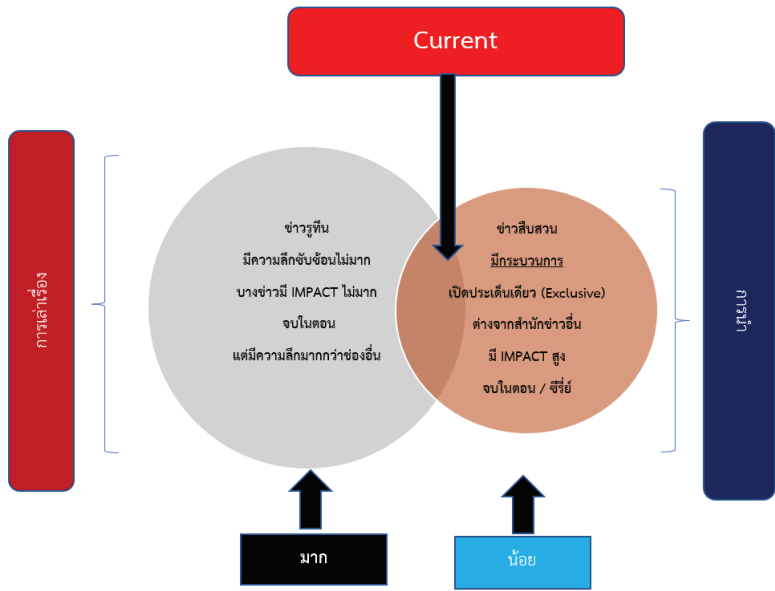
รายการ *THE EXIT*

จากการวิเคราะห์เนื้อหารายการ *THE EXIT* ออกอากาศทุกวัน จำนวน 50 ตอน ออกอากาศใน พ.ศ. 2564 ภายใต้แนวความคิดว่าด้วยการรายงานข่าวเชิงสืบสวน ที่มีองค์ประกอบตามตารางข้างต้น พบว่า ใน 50 ตอนมีการนำเสนอที่มีลักษณะเป็นข่าวเดี่ยว (เปิดโปง) อยู่ 26 ตอน ที่เป็นประเด็น ได้แก่ (1) “ชายปิ่นเถื่อน” โดยนำเสนอต่อเนื่องอยู่ 2 ตอน (2) “ประเด็นแฝงเรื้อรังทวงคืนผืนป่า” โดยนำเสนอต่อเนื่อง 3 ตอน (3) “ลอบทิ้งกากอุตสาหกรรม” โดยนำเสนอต่อเนื่อง 3 ตอน (4) “หลบหนีเข้าเมือง” โดยนำเสนอต่อเนื่อง 7 ตอน (5) “สัตว์ป่า” โดยนำเสนอต่อเนื่อง 4 ตอน (6) “เปิดป่าล่าผีเสื้อ” โดยนำเสนอต่อเนื่อง 5 ตอน นอกจากนั้น ใน 24 ตอนเป็นประเด็นที่เล่นตามข่าวกระแส

ประจำวัน โดยเฉพาะชาวเลือกตั้งนายกองค์การบริหารส่วนตำบล และไม่พบ ชาวที่มีลักษณะที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหรือนโยบาย ในขณะ เดียวกัน ยังพบว่า ชาวส่วนใหญ่ 45 ตอนใน 50 ตอนมีความลึกและความกว้าง โดยขยายประเด็นจากชาวกระแสปประจำวัน

สรุปการวิเคราะห์เนื้อหารายการ *เปิดปม* และ *THE EXIT*

ภาพที่ 1 การวิเคราะห์เนื้อหารายการ *เปิดปม* และ *THE EXIT*

การวิเคราะห์เนื้อหารายการ *เปิดปม* และ *THE EXIT* พบว่า ชาวที่ทีม ชาวสืบสวนนำเสนอผ่านรายการ *เปิดปม* และ *THE EXIT* เป็นประเด็นข่าวตาม กระแสข่าวในปัจจุบัน ณ เวลานั้น (current) ยังขาดองค์ประกอบที่สำคัญของ ชาวสืบสวน คือ ขาดการเปิดประเด็นเองในรูปแบบข่าวเจาะหรือข่าว exclusive ขาดการทำข่าวเป็นกระบวนการที่นำมาซึ่งข่าวเชิงลึก และที่สำคัญคือ ขาดการ ติดตามการนำเสนออย่างต่อเนื่อง แหล่งข่าวที่เป็นผู้ให้ข้อมูลกับทีมชาวสืบสวน

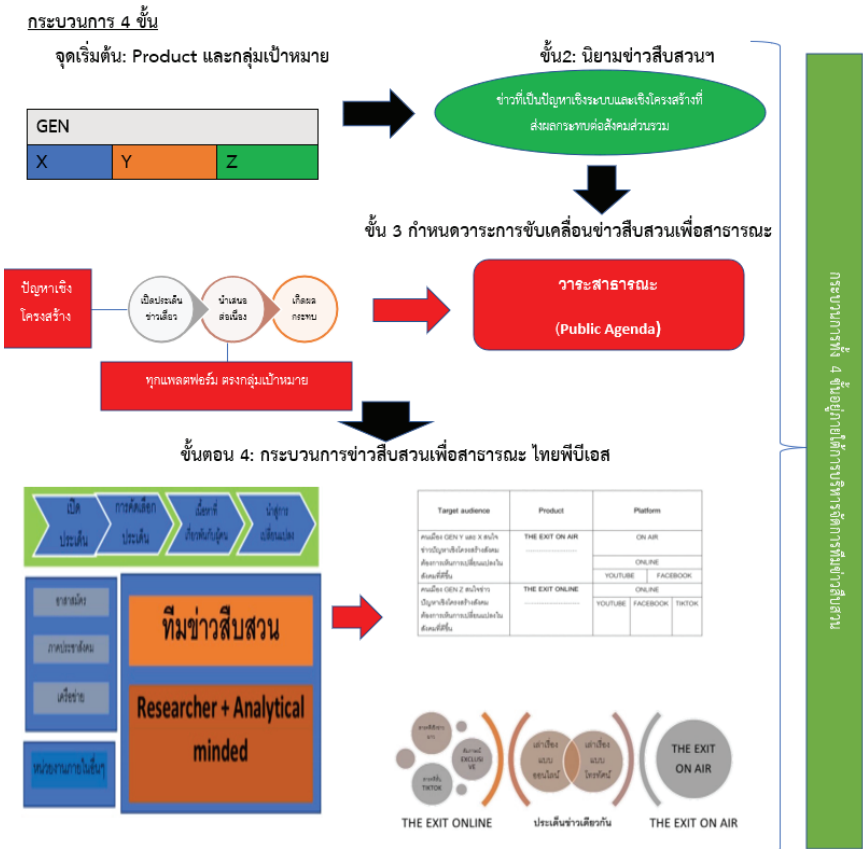
ไทยพีบีเอสต่างให้คำตอบเหมือนกันว่า “มีการเปิดประเด็นมาดีแต่เหมือนจุดประทัดโป้งเดียวก็ดับ ไม่มีการตามต่อ” แต่เมื่อถามว่า ชาวสืบสวนของทีมข่าวไทยพีบีเอสมีผลกระทบสร้างการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ พบว่า บางข่าวสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง แต่ยังไม่ใช้การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ส่วนใหญ่ข่าวที่นำเสนอไม่สร้างการเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม แม้ชาวสืบสวนของไทยพีบีเอสจะนำข่าวรูทีนมาขยายต่อ แต่มีความลึกมากกว่าข่าวของสถานีโทรทัศน์ช่องอื่น จากคุณลักษณะของข่าวที่ทีมข่าวสืบสวนของไทยพีบีเอสนำเสนอถือเป็นการต่อยอดจากข่าวในกระแสปัจจุบัน (current) โดยผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ข่าวรูทีน คือ ข่าวที่นำเสนอทั่วไปเหมือนกับการนำเสนอข่าวที่เกิดขึ้นของทุกสถานีโทรทัศน์ที่นำเสนอ มีแหล่งข่าวพูด เนื้อหาข่าวมีความซ้ำซ้อนไม่มาก บางข่าวมีผลกระทบแต่ไม่มาก และที่สำคัญคือ จบในตอน

2. ข่าวสืบสวน คือ มีกระบวนการ เปิดประเด็นเดี่ยว (exclusive) จากกระแสข่าวในปัจจุบัน ต่างจากสำนักข่าวอื่น มีผลกระทบสูงต่อสังคม ส่วนใหญ่จบในตอน มีที่ทำเป็นซีรีส์ แต่ยังไม่มีการตามต่อเนื่อง

โมเดลการทำงานทีมข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

ภาพที่ 2 โมเดลการทำงานทีมข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

จุดเริ่มต้น ผลิตภัณฑ์และกลุ่มเป้าหมาย: สิ่งของทีมข่าวสืบสวนต้องตระหนักอย่างมากในการทำข่าวคือ ใครคือกลุ่มเป้าหมาย ใครดูข่าวสืบสวนไทยพีบีเอส และเขาจะไปใช้ประโยชน์อย่างไร ข้อสังเกตหนึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้บริโภคว่า ประเด็นข่าวที่ทำยังไม่มีข้อมูลเชิงลึกเพียงพอที่จะนำไปใช้ประโยชน์ ขณะที่นำเสนอข่าวตามกระแส แต่ไม่ดรามามาเหมือนข่าวสถานีโทรทัศน์อื่นท้ายสุดทำให้ไม่มีกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน ข้อเสนอแนะหนึ่งที่น่าสนใจกับการ

ขยายกลุ่มเป้าหมายในวัยอายุ 18-30 ปี ที่สนใจข้อมูลข่าวสารเชิงลึก เพื่อใช้ในการตัดสินใจ กับการมีส่วนร่วมทางสังคมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง ซึ่งตรงกับเป้าประสงค์กับกรรมการนโยบายของ ส.ส.ท. และทีมบริหาร ส.ส.ท. ที่ต้องการขยายฐานผู้ชมและผู้ฟังไปยังอายุน้อยลงจากปัจจุบัน ซึ่งฐานผู้ชมและผู้ฟังอยู่ที่อายุ 39-59 ปี การขยายกลุ่มเป้าหมายในชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะเป็นสิ่งที่น่าสนใจ ที่ทีมสืบสวนจะต้องนำไปพัฒนาต่อการสร้างเนื้อหาไปวางบนสื่อออนไลน์ ซึ่งตรงกับพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย และการเล่าเรื่อง (storytelling) ที่น่าสนใจมากขึ้นจากปัจจุบัน

ขั้นตอน 2 นิยามและขอบเขตชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะ: การวิเคราะห์และการเปิดเผยข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องทั้งหมดต่อสาธารณะ ไม่ได้เฉพาะชาวการทุจริตคอร์รัปชันในการเมืองเท่านั้น ทุกเหตุการณ์ที่มีความซับซ้อนและมีผลประโยชน์ต่อสังคมวงกว้าง เป็นปัญหาเชิงระบบและเชิงโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อสังคมส่วนรวม มีคุณสมบัติที่จะทำเป็นชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะ

ขั้นตอน 3 กำหนดวาระการขับเคลื่อนชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะ: การกำหนดวาระข่าวสารการรับรู้ด้วยการเปิดประเด็นข่าวเดียวที่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง โดยนำเสนอข้อมูลปัญหาเชิงโครงสร้างที่เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์แก่สาธารณะ จนกลายเป็นวาระสาธารณะ และปลายทางคือวาระนโยบายที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการในการทำชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะ ขณะเดียวกัน ต้องวางกลยุทธ์การสื่อสารในการเผยแพร่ข่าวไปด้วย เพื่อก่อให้เกิดผลกระทบสูงต่อสังคม (impact)

ขั้นตอน 4 กระบวนการชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส: กระบวนการชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสจะดำเนินการโดยเริ่มต้นจากการพิจารณาว่า เป็นไปตามนิยามและขอบเขตชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสที่วางไว้หรือไม่ ควบคู่กับวาระการขับเคลื่อนชาวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสที่วางไว้เป็นแผนการปฏิบัติการ (action plan) เช่น ประเด็น “ความเหลื่อมล้ำ” (ต่อนิยาม

ความหมายของขอบเขตการหลอมน้ำให้ชัด เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ) เป็นต้น โดยคุณสมบัติพื้นฐานที่ทีมข่าวสืบสวนต้องมี 2 ทักษะพื้นฐานคือ (1) นักวิจัยต้องค้นคว้าหาข้อมูล ทั้งทางเอกสาร เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ เป็นการใช้ข้อมูลในการทำข่าว ในรูปแบบวารสารศาสตร์เชิงข้อมูล (data journalism) (2) มีทักษะการวิเคราะห์ (analytical-minded) ต้องวิเคราะห์ข้อมูลได้ และใช้ข้อมูลเป็น

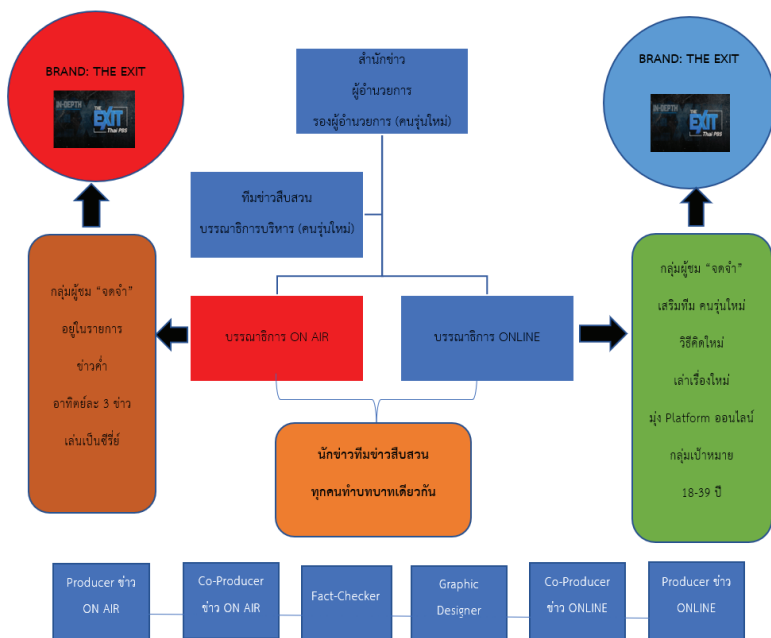
โดยกระบวนการทั้ง 4 ขั้น อยู่ภายใต้การบริหารจัดการของทีมข่าวสืบสวนที่ ทำเป็นกระบวนการ ครอบคลุมในการผลิตเนื้อหาพร้อมกับพันธมิตรทั้งในและนอก สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

กระบวนการ: การทำข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส เป็น “กระบวนการเชิงรุกที่เป็นต้นแบบ” เป็นการทำข่าวแบบบูรณาการทั้งภายใน และภายนอกสำนักข่าว รวมไปถึงเครือข่ายภายนอก มีกระบวนการทำงานที่ ครอบคลุม การทำงานจะมองข้ามเฉพาะบุคคลไปยังระบบและกระบวนการ

ครบวงจร: กำหนดภารกิจทีมข่าวสืบสวนทุกอย่าง ตั้งแต่การรายงานไป จนถึงการสนับสนุนและดำเนินกิจกรรมทั้งหมดภายใต้ “ทีมข่าวสืบสวน” โดยการ ประเมินผลงานวัดจากคุณภาพงาน ไม่ใช่จำนวนงาน

การผลิตเนื้อหา: มุ่งเน้นที่การรายงานและการเล่าเรื่อง ร่วมกับพันธมิตร เครือข่ายในการเผยแพร่ข่าว การรวบรวมข้อมูล และการระดมในพื้นที่อย่างมี นัยสำคัญ จากทีมข่าวในทีมข่าวสืบสวนรวมถึงถึงสำนักข่าว สำนักข่าวออนไลน์ สำนักข่าวยุทธ และภาคีเครือข่าย ทั้งในส่วนอาสาสมัครและภาคประชาสังคม

ภาพที่ 3 โครงสร้างทีมข่าวสืบสวน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

จากการเก็บข้อมูลพบว่า ผู้ชมประจำโดยเฉพาะแหล่งข่าวจดจำกับ
แบรนด์ *THE EXIT* โดยเฉพาะแหล่งข่าวที่เป็นผู้ให้ข้อมูลกับทีมข่าวสืบสวนต่าง
มีการจดจำ เชื่อมโยง ไว้วางใจ กับแบรนด์ *THE EXIT* ที่ไปกับสถานีโทรทัศน์ไทย
พีบีเอส

1. กลุ่มเป้าหมายเดิมที่ชมผ่านโทรทัศน์ มีพฤติกรรมที่ดูตามความต้องการและความสะดวก (on demand) ทางสื่อออนไลน์ เช่น เพจเฟซบุ๊ก *THE EXIT* หรือ YouTube

2. ขยายกลุ่มเป้าหมายใหม่ คือ คนเมือง Gen Z สนใจข่าวปัญหาเชิงโครงสร้างสังคม ต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่ดีขึ้น ตามนโยบายของกรรมการนโยบาย ส.ส.ท. ที่ต้องการขยายฐานผู้ชมมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มคนรุ่นใหม่ ซึ่งพฤติกรรมกรรมการชมของกลุ่ม Gen Z จะผ่านสื่อออนไลน์ ใน 3 platforms คือ YouTube, Facebook และ TikTok

ตารางที่ 2 คุณลักษณะ EXIT ON AIR

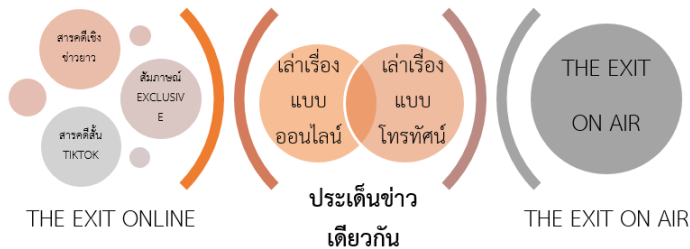
ประเด็น	รูปแบบ	KPI เดี่ยว	KPI ทิม
ปัญหาเชิงระบบและเชิงโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อสังคมส่วนรวม	1. ข่าวสืบสวนซีรีส์ 3 ตอน ใน 1 สัปดาห์ เหตุผลที่ต้องเป็นซีรีส์ เพื่อให้การทำข่าวเป็น กระบวนการ มีความลึก มีความต่อเนื่อง จนก่อให้เกิดผลกระทบ และในระยะยาว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 2. ข่าวสืบสวนข่าวสืบสวนเปิดประเด็นเอง ทำเป็นทีมทั้งจากภายในและภายนอก การทำข่าววางแผนเป็นกระบวนการ มีความลึก มีความต่อเนื่อง จนก่อให้เกิดผลกระทบ และในระยะยาว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง	ข่าวสืบสวนซีรีส์ 3 ตอน ใน 1 สัปดาห์	ข่าวสืบสวนเปิดประเด็นเอง ปีละอย่างน้อย 3 ข่าว

ตารางที่ 3 คุณลักษณะ EXIT ONLINE

ประเด็น	รูปแบบ	Platforms	KPI เดี่ยว
ปัญหาเชิงระบบและเชิงโครงสร้าง ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมส่วนรวม เน้นประเด็นใกล้ตัวกลุ่ม Gen Z	สารคดีเชิงข่าวยาว สัมภาษณ์เอ็กซ์คลูซีฟ เน้นการเล่าเรื่องที่น่าสนใจและเข้าใจง่าย	ยูทูบ เฟซเพชบุ๊ก และ TikTok	1. สัมภาษณ์เอ็กซ์คลูซีฟ คนละ 1 คนต่อเดือน 2. สารคดีเชิงข่าวยาวคนละ 1 เรื่อง ต่อเดือน 3. สารคดีสั้น TikTok คนละ 2 เรื่องต่อเดือน

การนำเสนอแบบข้ามสื่อ (Transmedia and Storytelling)

ภาพที่ 4 การนำเสนอแบบข้ามสื่อ

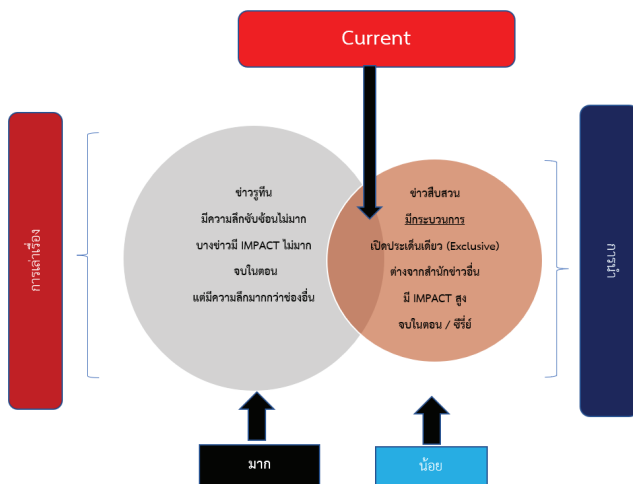

การนำเสนอแบบข้ามสื่อ (transmedia and storytelling) โดยนำเสนอประเด็นข่าวเดียวกันบนสื่อออนไลน์ภายใต้แบรนด์ THE EXIT ONLINE รูปแบบสารคดีเชิงข่าวยาว สารคดีสั้น TikTok และสัมภาษณ์ Exclusive และนำเสนอบนสื่อโทรทัศน์ภายใต้แบรนด์ THE EXIT ONLINE

การติดตามผล หลังการทดลองใช้โมเดล 3 เดือน

ก่อนใช้โมเดล

ภาพที่ 5 การวิเคราะห์เนื้อหารายการ เบิดปม และ THE EXIT

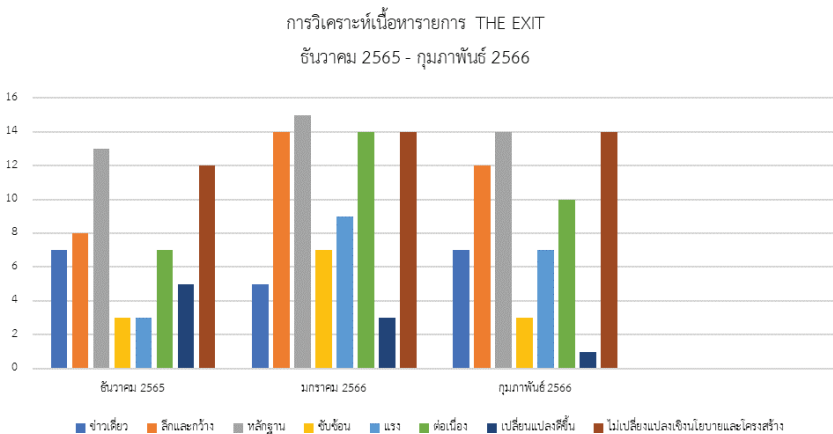

การวิเคราะห์เนื้อหารายการ *เปิดปม* และ *THE EXIT* พบว่า ชาวที่ทีมข่าวสืบสวนนำเสนอผ่านรายการ *เปิดปม* และ *THE EXIT* เป็นประเด็นข่าวตามกระแสข่าวในปัจจุบัน ณ เวลานั้น (current) ยังขาดองค์ประกอบที่สำคัญของข่าวสืบสวนคือ ขาดการเปิดประเด็นเองในรูปแบบข่าวเจาะหรือข่าว exclusive ขาดการทำข่าวเป็นกระบวนการที่นำมาซึ่งข่าวเชิงลึก และที่สำคัญคือ ขาดการติดตามการนำเสนออย่างต่อเนื่อง แหล่งข่าวที่เป็นผู้ให้ข้อมูลกับทีมข่าวสืบสวน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสต่างให้คำตอบเหมือนกันว่า “มีการเปิดประเด็นมาดี แต่เหมือนจุดประเด็นไปงเดียวก็ดับ ไม่มีการตามต่อ” แต่เมื่อถามว่า ชาวสืบสวนของทีมข่าวสืบสวน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส มีผลกระทบสูง สร้างการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ พบว่า บางข่าวสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง แต่ยังไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ส่วนใหญ่ข่าวที่นำเสนอไม่สร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างใดก็ตาม มองว่า แม้ข่าวสืบสวนของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสจะนำข่าวรูทีนมาขยายต่อ แต่มีความลึกมากกว่าข่าวของสถานีโทรทัศน์ช่องอื่น

หลังใช้โมเดล

ระหว่างเดือนธันวาคม 2565 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2566

ภาพที่ 6 การวิเคราะห์เนื้อหารายการ *THE EXIT* ธันวาคม 2565-กุมภาพันธ์ 2566

การติดตามผลหลังการทดลองใช้โมเดลข่าวสืบสวนเพื่อสาธารณะ สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส ผ่านรายการ *THE EXIT* สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส พบว่า มีการนำเสนอจำนวน 43 ตอน ตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม 2565 ถึง 28 กุมภาพันธ์ 2566 ที่มีลักษณะเป็นการข้ามสื่อ คือ มีการนำเสนอในรายการข่าวค่ำไทยพีบีเอส ในรูปแบบรายงาน และนำเสนอในในเฟซบุ๊กแฟนเพจ *THE EXIT* ในรูปแบบสื่อออนไลน์

หากวิเคราะห์ในเชิงปริมาณจะพบว่า ทีมข่าวสืบสวนมีการรายงานข่าว ในรูปแบบรายงานข่าวที่ชื่อว่า *THE EXIT* ที่อยู่ในรายการข่าวค่ำมากขึ้น และในรูปแบบออนไลน์บนเพจเฟซบุ๊ก *THE EXIT* อย่างมีนัยสำคัญ เห็นได้จากในเดือน ธันวาคม 2565 ได้มีการออกอากาศทั้งหมด 13 ตอน เดือนมกราคม 2566 ได้มีการออกอากาศทั้งหมด 16 ตอน และเดือนกุมภาพันธ์ 2566 ได้มีการออกอากาศทั้งหมด 14 ตอน (เดือนกุมภาพันธ์ 2566 มี 28 วัน) ซึ่งให้เห็นการนำเสนอข่าวของทีมข่าวสืบสวนมีแนวโน้มที่สูงขึ้น

เมื่อวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ภายใต้แนวความคิดว่าด้วยการรายงานข่าวเชิงสืบสวน พบว่า ข่าวเดี่ยว (เปิดโปง) 19 ข่าว มีความลึกและความกว้าง 34 ข่าว มีหลักฐาน 42 ข่าว ความซับซ้อน 13 ข่าว ความแรง 19 ข่าว ความต่อเนื่อง 31 ข่าว เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น 9 ข่าว ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหรือนโยบาย 40 ข่าว แยกเป็นดังนี้

เดือนธันวาคม 2565 ข่าวเดี่ยว (เปิดโปง) 7 ข่าว มีความลึกและความกว้าง 8 ข่าว มีหลักฐาน 13 ข่าว ความซับซ้อน 3 ข่าว ความแรง 3 ข่าว ความต่อเนื่อง 7 ข่าว เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น 5 ข่าว และไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหรือนโยบาย 12 ข่าว

เดือนมกราคม 2566 ข่าวเดี่ยว (เปิดโปง) 5 ข่าว มีความลึกและความกว้าง 14 ข่าว มีหลักฐาน 15 ข่าว ความซับซ้อน 7 ข่าว ความแรง 9 ข่าว ความต่อเนื่อง 14 ข่าว เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น 3 ข่าว และไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหรือนโยบาย 14 ข่าว

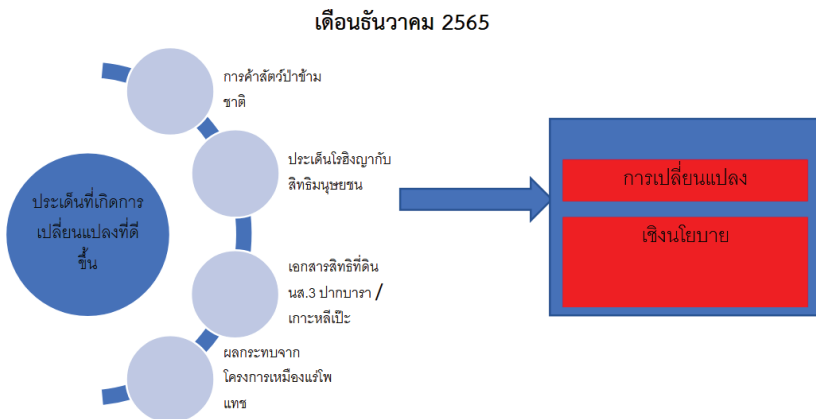
เดือนกุมภาพันธ์ 2566 ข้าวเดียว (เปิดโปง) 7 ข้าว มีความลึกและความกว้าง 12 ข้าว มีหลักฐาน 14 ข้าว ความซับซ้อน 3 ข้าว ความแรง 7 ข้าว ความต่อเนื่อง 10 ข้าว เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น 1 ข้าว และไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหรือนโยบาย 14 ข้าว

ข้อค้นพบที่น่าสนใจ 4 เรื่อง ดังนี้ (1) การเปิดประเด็นข้าวเดียว (เปิดโปง) ที่เพิ่มมากขึ้น จากเดือนธันวาคม 2565 มี 7 ข้าว เดือนมกราคม 5 ข้าว และเดือนกุมภาพันธ์ 7 ข้าว (2) การนำเสนอที่มีความต่อเนื่องเพิ่มมากขึ้น จากเดือนธันวาคม 2565 มีความต่อเนื่อง 7 ข้าว เดือนมกราคม 14 ข้าว และเดือนกุมภาพันธ์ 10 ข้าว (3) การนำเสนอที่ให้ความสำคัญกับหลักฐานใน 43 ข้าวที่รายงาน มี 42 ข้าวที่มีหลักฐาน และ (4) การนำเสนอที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น จนไปถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและเชิงโครงสร้าง

กระบวนการนำเสนอข้าวสืบสวนเปิดประเด็น

เดือนธันวาคม 2565

ภาพที่ 7 กระบวนการนำเสนอข้าวสืบสวนเปิดประเด็นเดือนธันวาคม 2565

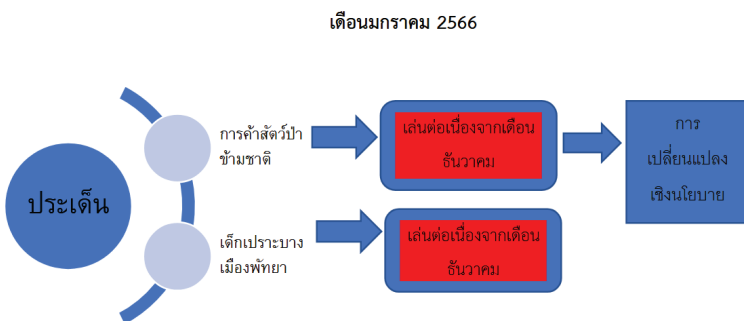

จากภาพที่ 7 กระบวนการนำเสนอข่าวมี 5 ประเด็นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น คือ ประเด็น “การค้าสัตว์ป่าข้ามชาติ” ประเด็น “โรฮิงญา กับสิทธิมนุษยชน” ประเด็น “เอกสารสิทธิที่ดิน นส.3 ปากบารา” ประเด็น “เอกสารสิทธิที่ดินเกาะหลีเป๊ะ” และประเด็น “ผลกระทบจากโครงการเหมืองแร่ โปแตช ตำบลหนองไทร อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา” โดยเฉพาะ ประเด็น “การค้าสัตว์ป่าข้ามชาติ” นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย และมีการเปิดประเด็นใหม่ 2 ประเด็น ที่ยังไม่เห็นการเปลี่ยนแปลง คือ “ปัญหาเลี้ยงแพะเขต ส.ป.ก.จ.กาญจนบุรี” และ “วิกฤตแหล่งท่องเที่ยวพัทยา” ดังภาพที่ 8

ภาพที่ 8 กระบวนการนำเสนอข่าวและเปิดประเด็นใหม่ แต่ยังไม่เห็นการเปลี่ยนแปลง

ภาพที่ 9 กระบวนการนำเสนอข่าวสืบสวนเปิดประเด็นเดือนมกราคม 2566

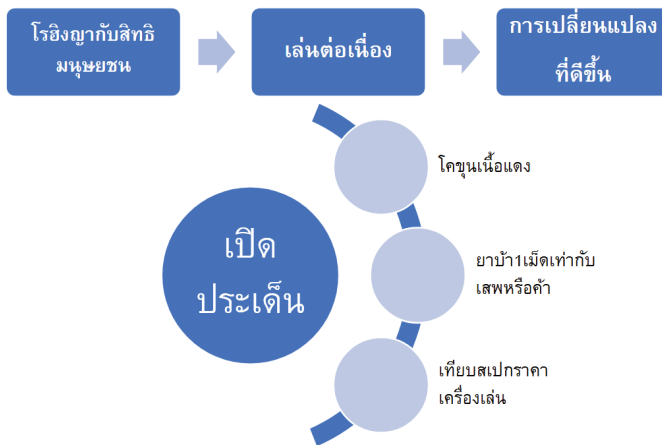

จากภาพที่ 9 การนำเสนอประเด็นเดี่ยวหรือ exclusive มีการนำเสนออยู่ทั้งหมด 2 ประเด็น คือ ประเด็น “การค้าสัตว์ป่าข้ามชาติ” มีการนำเสนอต่อเนื่อง 2 ตอน ในเดือนมกราคม 2566 ที่สร้างผลกระทบก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและเชิงโครงสร้าง และประเด็น “เด็กเปราะบางเมืองพัทยา” ที่มีการนำเสนอต่อเนื่องจากเดือนธันวาคม 2565

เดือนกุมภาพันธ์ 2566

การนำเสนอประเด็นเดี่ยวหรือ exclusive มีการนำเสนออยู่ทั้งหมด 4 ประเด็น 9 ตอน โดยแยกเป็นประเด็นการนำเสนอที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และเปิดประเด็นใหม่ที่ยังไม่เห็นการเปลี่ยนแปลง ดังภาพที่ 10

ภาพที่ 10 กระบวนการนำเสนอข่าวสืบสวนเปิดประเด็นเดือนกุมภาพันธ์ 2566

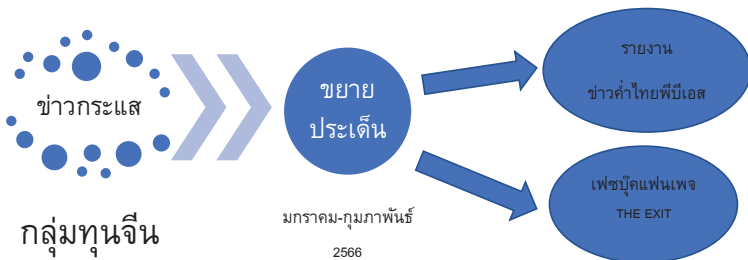

ประเด็นที่เปิดใหม่ในเดือนกุมภาพันธ์ 2566 น่าสนใจมากทั้ง 3 ประเด็น โดยเฉพาะประเด็น “โคขุนเนื้อแดง” และประเด็น “ยาบ้า 1 เม็ดเท่ากับเสฟหรือค้ำ” ที่มีการนำเสนอต่อเนื่องในเดือนกุมภาพันธ์และในรูปแบบข้ามสื่อ ระหว่างสื่อโทรทัศน์ในรายการข่าวค่ำไทยพีบีเอสกับในเฟซบุ๊กแฟนเพจ THE EXIT ในรูปแบบสื่อออนไลน์

ตลอด 3 เดือน จะเห็นว่า ทีมข่าวสืบสวนนำเสนอประเด็น “การค้าสัตว์ป่าข้ามชาติ” และ ประเด็น “โรฮิงญากับสิทธิมนุษยชน” อย่างต่อเนื่อง ขณะที่บางประเด็นสามารถนำเสนอต่อเนื่องได้กลับหายไป เช่น ประเด็น “เอกสารสิทธิที่ดิน นส.3 ปากบารา / เกาะหลีเป๊ะ” และประเด็น “ผลกระทบจากโครงการเหมืองแร่โพแทช”

กระบวนการนำเสนอข่าวสืบสวนขยายผลจากกระแสข่าวหรือวาระข่าวสาร

ภาพที่ 11 กระบวนการนำเสนอข่าวสืบสวนขยายผลจากกระแสข่าวหรือวาระข่าวสาร มกราคม-กุมภาพันธ์ 2566

จากภาพที่ 11 ในเดือนมกราคมกับเดือนกุมภาพันธ์ 2566 พบการนำเสนอข่าวสืบสวนขยายผลจากกระแสข่าวหรือวาระข่าวสารอย่างน่าสนใจ 2 ประเด็น ดังนี้คือ (1) ประเด็น “อาชญากรรมออนไลน์” ที่ขยายผลจากกระแสข่าวเวลานี้ โดยนำเสนอทั้งหมด 4 ตอนต่อเนื่องในเดือนมกราคม ทั้งในรูปแบบรายงานในรายการข่าวค่าทางไทยพีบีเอสและในเฟซบุ๊กแฟนเพจ THE EXIT ในรูปแบบสื่อออนไลน์ และเดือนกุมภาพันธ์มีการนำเสนอ 2 ตอน ในเฟซบุ๊กแฟนเพจ THE EXIT ในรูปแบบสื่อออนไลน์ (2) ประเด็น “กลุ่มทุนจีน” THE EXIT มีการนำเสนออย่างต่อเนื่อง 4 วันติดกัน ทั้งในรูปแบบรายงานในรายการข่าวค่าทางไทยพีบีเอสและในเฟซบุ๊กแฟนเพจ THE EXIT ในรูปแบบสื่อออนไลน์ และ

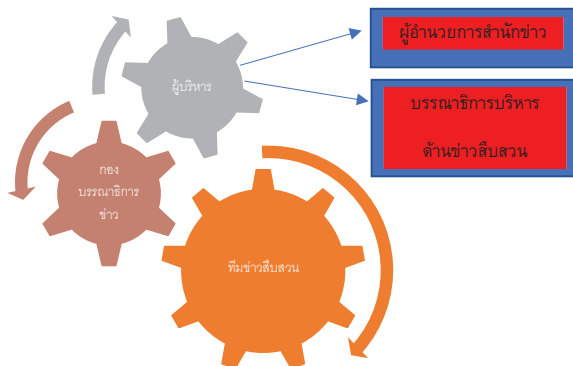
เดือนกุมภาพันธ์มีการนำเสนอ 2 ตอน ในรูปแบบรายงานในรายการข่าวค่ำทางไทยพีบีเอส

จากการวิเคราะห์เนื้อหารายการ *THE EXIT* ออกอากาศทุกวันจำนวน 43 ตอน ออกอากาศตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม 2565 ถึง 27 กุมภาพันธ์ 2566 ภายใต้แนวความคิดว่าด้วยการรายงานข่าวเชิงสืบสวน ที่มีองค์ประกอบตามตารางข้างต้น พบว่า การนำเสนอใช้เสียงบรรยายที่ชัดเจน แต่เป็นเสียงบรรยายลักษณะเดียวกันทุกข่าว แสดงถึงความจริงจัง เข้มข้น แต่ในมุมผู้ฟังค่อนข้างเครียด เพราะบางข่าวไม่ใช่ข่าวหนัก อาจใช้เสียงบรรยายที่ต่างไปเพื่อลดอารมณ์ของผู้ฟัง หรือใช้เสียงแหล่งข่าวแทนการบรรยายมากขึ้น อาจเพิ่มผู้ชมในกลุ่มที่หลากหลายและกว้างขึ้น เช่น เยาวชนหรือกระทั่งเด็กสามารถเพลิดเพลินกับการดูข่าวได้ เพราะโซเชียลมีเดียเข้าถึงกลุ่มคนทุกช่วงวัย ด้านเนื้อหาสรุปได้กระชับ เต็มไปด้วยข้อมูล แต่การนำเสนอข่าวในปัจจุบันอาจยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ขณะที่โลกเปลี่ยนไปมาก แม้จะมีข้อมูลที่ดี แต่รูปแบบการนำเสนอยังไม่น่าสนใจหากเทียบกับความเป็นไปในโซเชียลมีเดียยุคปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่เลือกนำเสนอส่วนใหญ่ก้าวหน้านำสังคมเป็นอย่างดี แหยมคมแปลกใหม่ ไม่ย่ำอยู่กับที่ เป็นตัวอย่างให้กับการทำข่าวในปัจจุบัน ซึ่งให้ผู้ชมก้าวหน้า ปัญหา รู้เหลี่ยมแฉมุม โดยเฉพาะการพยายามทุจริตทั้งคนในประเทศและคนนอกประเทศ หากใช้คำว่า “หมาเฝ้าบ้าน” รายการนี้ยังคงยืนหยัดได้เต็มความหมาย

โดยสรุป ประเด็นเนื้อหาไม่ประโยชน์ กระตุกเตือนสังคม แต่การนำเสนอยังไม่น่าสนใจ หากเทียบกับความเป็นไปในปัจจุบัน โดยเฉพาะการนำเสนอในโซเชียลมีเดีย ควรมีเนื้อหาหรือรับคนวัยอื่นมากขึ้น เช่น เด็กและเยาวชน

ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

ภาพที่ 12 ส่วนงานของสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส

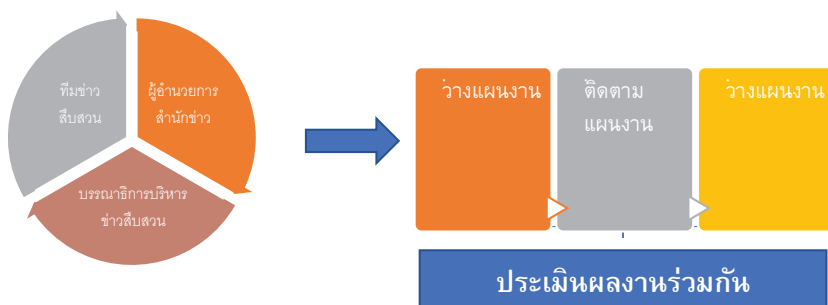

ส่วนนี้ประกอบด้วย 3 ส่วนคือ ส่วนแรกผู้บริหาร ส่วนสองสำนักข่าว และส่วนสามทีมข่าวสืบสวน

ผู้บริหาร:

ข้อเสนอต่อผู้อำนวยการสำนักข่าว

ภาพที่ 13 ข้อเสนอต่อผู้อำนวยการสำนักข่าว

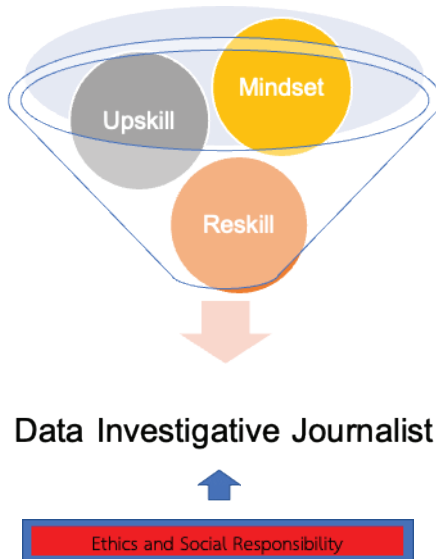

กลไกการทำงานร่วมกัน ในความรับผิดชอบของผู้อำนวยการสำนักข่าวในการสร้างกลไกการทำงานร่วมกัน โดยเปิดพื้นที่พูดคุยระหว่างฝ่ายบริหารที่ประกอบด้วยผู้อำนวยการสำนักข่าว บรรณาธิการบริหารข่าวสืบสวน กับทีมข่าวสืบสวน เพื่อรับฟังปัญหาจากการทำงาน ข้อเสนอแนะจากฝ่ายปฏิบัติการที่เป็นการสื่อสารแนวระนาบ เป็นการพูดคุย ติดตามงานทุกไตรมาส พร้อมกับสรุปการทำงานร่วมกันและประเมินผลงานร่วมกันในรอบไตรมาสที่ผ่านมา และนำไปสู่การวางแผนการทำงานในไตรมาสต่อมา การสื่อสารแนวระนาบเช่นนี้สามารถนำไปสู่การสร้างกลไกการทำงานร่วมกันระหว่างผู้บริหารและทีมข่าวสืบสวน ในการบรรลุพันธกิจขององค์กรต่อสังคมร่วมกัน แทนที่จะเป็นในรูปแบบการสื่อสารแบบบนลงล่าง ที่เป็นลักษณะการออกนโยบายจากผู้บริหารแล้วสั่งการให้ฝ่ายปฏิบัติการดำเนินการ หรือการตรวจสอบการทำงาน นอกจากนี้ ยังสร้างบรรยากาศการทำงานเป็น teamwork ทั้งการวางแผนและรับรู้ปัญหา แก้ปัญหาไปร่วมกันที่เป็นความสำเร็จของทีมมากกว่าคนใดคนหนึ่ง ซึ่งกลไกการทำงานเช่นนี้สามารถนำไปใช้กับสำนักอื่นและฝ่ายปฏิบัติการส่วนอื่นในไทยพีบีเอส

ข้อเสนอต่อบรรณาธิการบริหารด้านข่าวสืบสวน

บรรณาธิการบริหารด้านข่าวสืบสวนควรมีทิศทางในการ upskill และ reskill ทีมข่าวสืบสวน เพื่อปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตข่าวสืบสวนในยุคดิจิทัล และพัฒนาทักษะทีมข่าวสืบสวนเพื่อให้เกิดความรู้ ความสามารถที่เท่าทันกับปัจจุบันและอนาคตที่จะเกิดขึ้น สอดคล้องกับนโยบายองค์กรที่ขยายฐานผู้ชมคือคนรุ่นใหม่ที่มีพฤติกรรมการบริโภคสื่อออนไลน์ โดยขยายพื้นที่การสื่อสารออนไลน์เป็นภารกิจหลัก

ภาพที่ 14 ข้อเสนอต่อบรรณาธิการบริหารด้านข่าวสืบสวน

Mindset: เริ่มจากการปรับมุมมองการคิดการผลิตข่าวสืบสวนที่พึ่งพิงเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ ที่ทำให้การทำงานสะดวก รวดเร็ว มีความซับซ้อนมากขึ้นในด้านเนื้อหา ได้เรียนรู้ความรู้ใหม่ๆ ที่เข้ามาช่วย ทั้งการวางแผนการผลิตข่าวสืบสวน การใช้ข้อมูลเพื่องานวารสารศาสตร์เชิงข้อมูล (data journalism)

Upskill: การเสริมและพัฒนาทักษะของทีมงานข่าวสืบสวนจากงานเดิม เพื่อเพิ่มความสามารถในการทำงาน และส่วนใหญ่เป็นการนำเทคโนโลยีหรือดิจิทัลมาปรับใช้ให้เข้ากับการทำงาน เช่น เรียนรู้เทคโนโลยีเพิ่มเติม เมื่อองค์กรนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงานใหม่ เช่น การนำเสนอข่าวบนออนไลน์ และเพื่อให้สามารถตอบโต้ภัยกับการทำงานในยุคที่เทคโนโลยีและดิจิทัลเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นอกจากนี้ ต้องรู้เท่าทันเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าในการนำมาใช้งานให้เกิดประโยชน์ต่อบทบาทหน้าที่ในการรายงานข่าว ให้ข้อมูลข่าวสารที่เที่ยงตรง เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต โดย upskill ทั้งในส่วนการหาข้อมูลออนไลน์ในรูปแบบวารสารศาสตร์เชิงข้อมูล (data journalism) ในการเป็น “นัก

ข่าวเชิงข้อมูล” (data journalist) และการสร้างสรรค์การเล่าเรื่อง (storytelling) แบบใหม่ๆ ในพื้นที่ออนไลน์และโทรทัศน์ ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นสื่อบroadcast แบบถ่ายอย่างข่าวสืบสวนทำกันมา แต่สามารถเล่าด้วยภาพจากกราฟิก หรือ การสืบค้นจาก google map เช่น การแปลงข้อมูลเป็นภาพ (visualization) ให้เข้าใจง่ายหรือการใช้ภาพเพื่อแสดงข้อมูลอธิบายประกอบ เช่น ตัวเลข แผนภูมิ กราฟ ทำให้ข้อมูลในเชิงปริมาณมีความน่าสนใจมากขึ้น เข้าใจง่าย เห็นภาพรวม ได้ชัดเจนและง่ายต่อการจดจำ เพื่อนำไปสู่การผลิตเนื้อหาข่าวให้มีคุณภาพ สร้าง ความแตกต่าง และสามารถบูรณาการข้อมูลเพื่อนำไปใช้งานกับงานด้านอื่นๆ แต่ ยังอยู่บนหลักการวารสารศาสตร์ที่ไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคล และผิดจริยธรรม

Reskill: การทบทวนทักษะเดิมให้แม่นยำยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกระบวนการ ทำข่าวสืบสวน จากที่ทำอยู่อาจหลงลืมหรือเข้าใจผิดบางอย่าง ขณะเดียวกัน สร้าง ทักษะใหม่ที่แตกต่างไปจากงานเดิมที่ทำอยู่ เป็นการเรียนรู้ทักษะใหม่ๆ เพื่อนำ ไปใช้กับบริบทอื่นของตำแหน่งงาน และเพื่อให้สามารถตอบโจทย์ภัยกับการทำงานใน ยุคที่เทคโนโลยีและดิจิทัลเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา อีกทั้งการ reskill เป็นการ กลับมาทบทวนทักษะเดิมที่เป็นจุดแข็งของทีมสืบสวนไทยพีบีเอสอยู่แล้ว ที่นำมา ใช้กับทักษะใหม่ในยุคดิจิทัล

การ upskill และ reskill สามารถทำได้ทั้งจากบุคลากรภายในที่เชี่ยวชาญ ในเรื่องนั้นๆ และจากผู้เชี่ยวชาญภายนอกที่เข้าใจข่าวและกระบวนการทำข่าว โดย ทำในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น ไม่ใช่ในรูปแบบการอบรมเพียงอย่างเดียว ที่ นำไปสู่การใช้งานได้สะดวก ไม่ซับซ้อน และตรงกับความต้องการของทีมข่าว สืบสวนอย่างแท้จริง

ทั้งการสร้างกลไกการทำงานและทิศทางการ upskill และ reskill นำไปสู่การผลิตข่าวสืบสวนที่มีมิติทั้งความลึก ความกว้าง และความหลากหลาย และประเด็นการแปลงข้อมูลที่มีความซับซ้อนให้เป็นข้อมูลภาพที่เข้าใจได้ง่าย นำ ไปสู่การสร้างที่น่าเชื่อถือในการนำเสนอข่าวให้มากขึ้น เป็นประโยชน์สูงสุด กับผู้บริโภคข่าวสืบสวนไทยพีบีเอส สร้างการเปลี่ยนแปลงที่ดีในสังคมและการ เปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและนโยบาย

การติดตามและประเมินผลงาน โดยบรรณาธิการบริหารทำหน้าที่เป็นประธานในการติดตามและประเมินผลข่าวที่นำเสนอร่วมกับบรรณาธิการข่าวสืบสวน โดยใช้โมเดลข่าวสืบสวนไทยพีบีเอส ที่ประกอบด้วยตัวชี้วัด 6 องค์ประกอบ คือ (1) ข่าวเดี่ยว เปิดโปง ขยายผล (2) หลักฐาน (3) ความลึก (4) ความกว้าง (5) ความซับซ้อน และ (6) ความต่อเนื่อง และการติดตามผลระยะสั้นที่มีผลกระทบไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และการติดตามผลระยะยาวที่มีผลกระทบไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและโครงสร้าง เป็นกรอบการติดตามและประเมินผล โดยทำทุก 3 เดือน หลังจากนั้น ถอดบทเรียนหรือ AAR เพื่อพัฒนาการทำงานของทีมสืบสวน

สำนักข่าว:

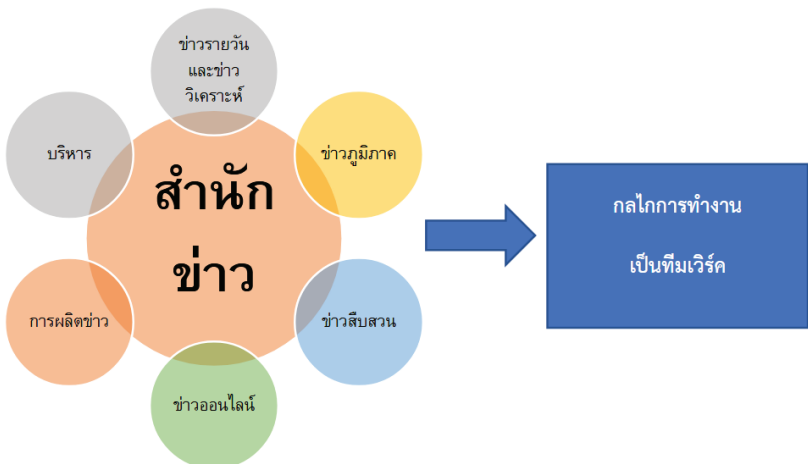
ข้อเสนอต่อกองบรรณาธิการข่าว

สำนักข่าวสร้างกลไกการทำงาน 2 ขั้นตอนคือ

1. กลไกการทำงานในสำนักข่าว

ภาพที่ 15 กลไกการทำงานในสำนักข่าว

กลไกการทำงานในสำนักข่าว

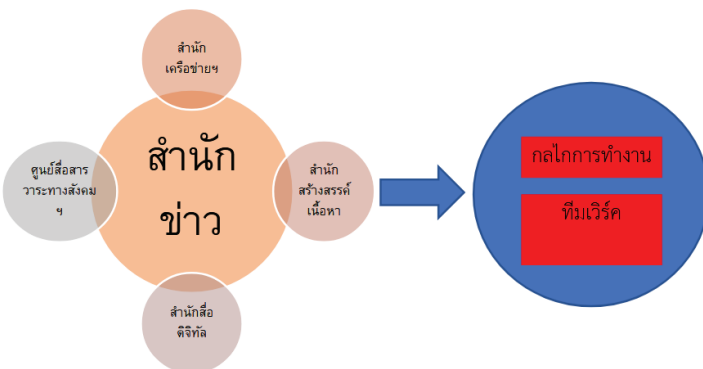
ขั้นตอนแรก สร้างกลไกการทำงานร่วมกันภายในสำนักข่าว ในการร่วมพัฒนาประเด็นข่าวสืบสวน โดยการทำประเด็นร่วมไปกับข่าวสืบสวนในหลายระดับ ตั้งแต่การแชร์ข้อมูล แชร์แหล่งข่าว ไปจนถึงการทำงานร่วมกันในประเด็นข่าวที่ต้องการผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ เพื่อผลักดันไปสู่วาระข่าวสาร โดยในส่วนทีมข่าวสืบสวนที่มีคนที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะในประเด็นต่างๆ สามารถที่จะไปหนุนเสริมทีมข่าวอื่นๆ ในสำนักข่าว ทำให้ข่าวมีหลายมิติมากขึ้น โดยทีมข่าวสืบสวนมีทักษะการผลิตข่าวสืบสวน ขณะที่สำนักอื่นมีแหล่งข่าวและข้อมูลเชิงลึกในประเด็นนั้นๆ เกิดการทำงานร่วมกัน ขณะเดียวกันทีมข่าวสืบสวนได้ขยายมิติกว้างในการขอข้อมูลหรือแหล่งข่าวกับโต๊ะข่าวอื่นในสำนักข่าว

รูปแบบกลไกการทำงานร่วมกันในสำนักข่าว ตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 1 ชุด ประกอบด้วยบรรณาธิการแต่ละโต๊ะ โดยมีผู้อำนวยการสำนักข่าวเป็นประธาน พร้อมกับจัดให้มีการประชุมเพื่อให้แต่ละโต๊ะแจ้งแผนการทำงานแต่ละไตรมาส และร่วมกันวางแผนการทำงานร่วมกันในสำนักข่าว โดยมีเป้าหมายข่าว exclusive ร่วมกัน และมีทีมข่าวสืบสวนเป็นเจ้าภาพหลัก

2. กลไกการทำงานกับสำนักอื่น

ภาพที่ 16 กลไกการทำงานกับสำนักอื่น

กลไกการทำงานกับสำนักอื่น

ขั้นตอนที่สอง สร้างกลไกการทำงานร่วมกันระหว่างสำนักเครือข่ายและการมีส่วนร่วมสาธารณะ สำนักสร้างสรรค์เนื้อหา สำนักสื่อดิจิทัล และศูนย์สื่อสารวาระทางสังคมและนโยบายสาธารณะ ในการแชร์ข้อมูลและทำงานร่วมกันในประเด็นข่าวที่ต้องการผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ เพื่อผลักดันไปสู่วาระข่าวสารของไทยพีบีเอส จนนำไปสู่วาระสาธารณะ (public agenda) ที่สื่ออื่นและสังคมให้ความสนใจ จนกลายเป็นวาระเชิงนโยบาย (policy agenda) ที่เกิดจากการวางแผนกลยุทธ์เล่นในหลายมิติ หลายแพลตฟอร์ม เพื่อเข้าถึงมวลชน

ทีมข่าวสืบสวน

ข้อเสนอต่อทีมข่าวสืบสวน

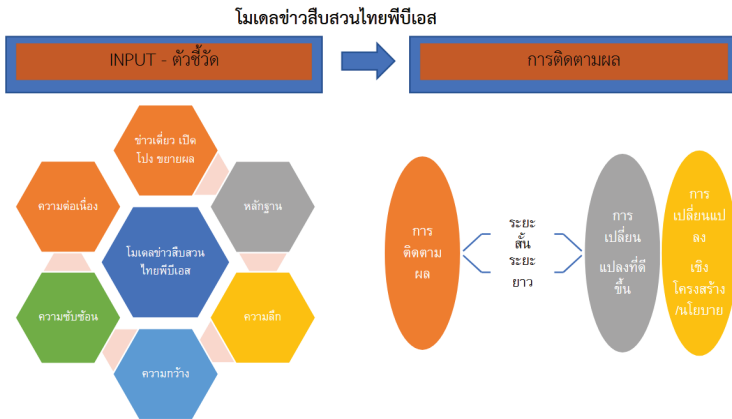
ภาพที่ 17 การประสานงานระหว่างทีมข่าวสืบสวนและสำนักข่าว

กลไกการทำงานในทีมข่าวสืบสวน ทีมข่าวสืบสวนสร้างกลไกการทำงานแบบยืดหยุ่นได้กับสถานการณ์ข่าวที่ต้องเผชิญ โดยดึงความรู้และความสามารถเฉพาะของแต่ละคนในทีมข่าวสืบสวนมาร่วมแบ่งปันในรูปแบบการทำงานที่เป็นทีมเวิร์ค เพื่อทำให้งานแต่ชิ้นมีมิติทั้งลึกและกว้าง รวมไปถึงการทำงานร่วมกับสำนักข่าวในการขยายมิติเรื่องทั้งความลึกและความกว้าง และเข้าไปถึงการทำงานกับสำนักอื่น

โมเดลข้าวสับสนไทยพีบีเอส

ภาพที่ 18 โมเดลข้าวสับสนไทยพีบีเอส

กระบวนการทำข้าวสับสนภายใต้โมเดลข้าวสับสนไทยพีบีเอส เพื่อให้เป็นมาตรฐานเดียวกันและชัดเจนในการตรวจสอบว่า ข้าวที่ผลิติดอกไปเข้าข่าย ข้าวสับสนหรือไม่ โดยโมเดลดังกล่าวประกอบด้วยองค์ประกอบดังนี้ (1) ข้าวเดียวเปิดโปง ขยายผล (2) มีหลักฐาน (3) มีความลึก (4) มีความกว้าง (5) มีความซับซ้อน และ (6) มีความต่อเนื่อง

1. ข้าวเดียวเปิดโปง หมายถึง การเปิดประเด็นข่าวขึ้นมาใหม่เองจากเหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้นที่มีผลกระทบต่อสังคมส่วนใหญ่ แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ บางเรื่องเป็นความลับต้องตามหาแหล่งที่มาดั้งเดิม ส่วนข่าวขยายผลหมายถึงข่าวที่เล่นตามกระแสข่าวที่สังคมสนใจ ณ เวลานั้น แต่มีการนำเสนอขยายประเด็นในมิติอีกภายใต้กระแสนั้น ที่แตกต่างจากการนำเสนอของสื่ออื่นให้สังคมรับทราบ ทั้งข่าวเดียวเปิดโปงและข่าวขยายผลคำนึงถึงผู้บริโภคข่าวและสังคมได้ประโยชน์จากข่าวนั้น

2. มีหลักฐาน หมายถึง ข่าวที่นำเสนอมีหลักฐานที่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นข่าวจริง ไม่ใช่ข่าวปลอม ข่าวลือ หรือข่าวลวง โดยทุกขั้นตอนที่ต้องอ้างได้โดยหลักฐานนั้นเป็นได้ทั้งหลักฐานเอกสาร หลักฐานเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ที่

ปรากฏแหล่งที่มาชัดเจนและตรวจสอบได้ และหลักฐานบุคคล โดยมีแหล่งข่าวเปิดเผยชื่อนามสกุลและตำแหน่งที่สัมพันธ์กับข่าวออกมายืนยัน เพราะการนำเสนอข่าวที่ขาดหลักฐานในการตรวจสอบ ทำให้ข่าวขาดความน่าเชื่อถือ

3. มีความลึก หมายถึง การนำเสนอมีมิติที่ลึกเกี่ยวกับประเด็นที่นำเสนอ โดยขยายเรื่อง how กับ why มากกว่าการนำเสนอ ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร โดยความลึกนั้นปรากฏทั้งในเรื่องเนื้อหา หลักฐาน ซึ่งอธิบายบริบทที่รายล้อมข้อเท็จจริงของข่าว ความเป็นมาของข่าว เพื่อให้ผู้บริโภคข่าวได้เข้าใจที่มาของข่าว ขณะเดียวกัน ยังชี้ให้เห็นอนาคตของเส้นทางข่าวนั้น

4. มีความกว้าง หมายถึง การนำเสนอมิติกว้างว่าประเด็นนั้นกระทบต่อเรื่องใดบ้างในมุมมองกว้าง กระทบต่อใครบ้างในมุมมองกว้าง และขยายผลออกไปอย่างไร ในมิติกว้างนี้ อาจใช้วิธีการสัมภาษณ์แหล่งข่าวที่ข้ามศาสตร์ออกไป ให้มองในมิติอีกศาสตร์หนึ่งต่อประเด็นข่าวนั้น หรือการขยายเนื้อหาการนำเสนอออกไปที่เชื่อมโยงออกไป เพื่อให้ผู้บริโภคข่าวเห็นผลกระทบของข่าวนั้นในมิติกว้าง ภาพใหญ่ และที่สำคัญ ใกล้ตัวกับผู้บริโภคข่าวและสังคม

5. มีความซับซ้อน หมายถึง มีการสืบค้นอย่างเป็นระบบ มีการตามรอยเอกสารไปถึงแหล่งต้นกำเนิดของเหตุการณ์นั้น และนำเสนอเครือข่าย ที่มาที่ไปของข่าวนั้น

6. มีความต่อเนื่อง หมายถึง การวางกลยุทธ์การนำเสนออย่างต่อเนื่อง หลายแพลตฟอร์ม จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และไปถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและนโยบาย

การติดตามผล ภายหลังการนำเสนอข่าวแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ การติดตามผลระยะสั้น กับการติดตามผลระยะยาว

การติดตามผลระยะสั้น แบ่งเป็นติดตามผล 3 ระยะ ระยะแรก 3 เดือน ระยะสอง 6 เดือน และระยะสาม 9 เดือน ตัวชี้วัดในการติดตามผลคือ การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น โดยพิจารณาจาก ปัจจัยผลกระทบทางสังคม ที่สังคมให้ความสนใจและตื่นตัวเกี่ยวกับประเด็นนี้ เกิดแนวร่วมภาคสังคมและประชา

สังคม บัณฑิตผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงจากการนำเสนอข่าวนี้ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจกบุคคลหรือองค์กรที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

โดยการติดตามผลระยะสั้น 3 ระยะนี้ ทำให้ทีมข่าวสืบสวนได้มีการวางกลยุทธ์การทำงานอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน ยังเห็นปัจจัยบวกและปัจจัยลบในการทำงาน ที่นำมาใช้และแก้ปัญหาดต่อไป

การติดตามผลระยะยาว เป็นการติดตามผลตอบแทนทางสังคมจากการขับเคลื่อนประเด็นข่าวอย่างต่อเนื่อง ภายหลังจากการนำเสนอข่าวไปแล้วเป็นเวลา 1 ปีว่า เกิดผลกระทบอะไรได้ ภายใตกรอบผลกระทบทางสังคม (social impact) ที่พิจารณาเรื่อง ผลกระทบทางตรง ผลกระทบทางอ้อม และผลกระทบสืบเนื่องที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและนโยบาย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฤติยา รุจิโชค (2553), *กระบวนการทำข่าวของนักข่าวสำนักข่าวต่างประเทศในประเทศไทยต่อกรณีวิกฤตการณ์การเมืองไทย พ.ศ. 2522-2553*, วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กิติมา สุรสุนธิ (2548), *ความรู้ทางการสื่อสาร*, กรุงเทพฯ: คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นัทธียา ทวีวงศ์ (2556), *บทบาทสื่อในกระบวนการสื่อสารจากรัฐบาลสู่สังคม*, รายงานการศึกษาส่วนบุคคล หลักสูตรนักบริหารการทูต สถาบันการต่างประเทศเทวะวงศ์วโรปการ กระทรวงการต่างประเทศ.
- บุญรักษ์ บุญเขตมามา (2542), *ระหว่างกระจกกับตะเกียง*, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปฟ.พีระ จีโรสมณ (2551), *ปรัชญาในทศศาสตร์และทฤษฎีการสื่อสาร หน่วยที่ 10*, นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พีระวัฒน์ อัฐนาถ (2558), *กระจกหรือตะเกียง การเปรียบเทียบบทบาทของสื่อ กรณีการประชุมเคลื่อนไหวยทางการเมืองในช่วง พ.ศ. 2553 และ 2556-2557 ผ่านบทบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2559), “‘กระจก หรือ ตะเกียง’ การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของสื่อกรณีการประชุมเคลื่อนไหวยทางการเมืองในช่วง พ.ศ. 2553 และ 2556-2557 ผ่านบทบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ”, *วารสารนิเทศศาสตร์ธุรกิจบัณฑิตย์*, 10(2): 11-57.
- มนตรี จัยม่วงศรี (2558), *พัฒนาการข่าวสดเชื่อมโยงรางวัลมูลนิธิศรีรา อมันตกุล กับการกำหนดบทบาทและแนวทางในการรายงานข่าวเชิงสืบสวนเกี่ยวกับการทุจริตคอร์รัปชัน*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา นิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- _____. (2563), *กระบวนการค้นคว้าเชิงสืบสวนไทยในยุควารสารศาสตร์ดิจิทัล*, วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- อรอนงค์ สวัสดิ์บุรี และพงศ์ภัทร อนุมิตราชกิจ (2554), “ผลกระทบของสื่อต่อวิกฤตชาติ”, *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย*, 31(4): 69-84.

ภาษาอังกฤษ

- McComb, M. and Becker, L. (1979), *Using Mass Communication Theory*, Jersey: Prentice Hall.
- McCombs, M. and Shaw, D. (1972), “The Agenda-Setting Function of Mass Media”, *The Public Opinion Quarterly*, 36(2): 176-187.

สื่อออนไลน์

- กฤษฎัท แสนทวี (2555), “บทบาทหน้าที่ในการนำเสนอข่าวการเมืองของสื่อมวลชนไทย”, สืบค้นเมื่อ 24 พฤศจิกายน 2564 จาก http://thesis.swu.ac.th/swufac/Cosci/Kritchanut_S_R416218.pdf
- กองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์ (2564), “เวทีเสวนา ‘สื่อมวลชนไทยในกระแสความเปลี่ยนแปลง’ กองทุนสื่อ หัวกระตุ่นนำเสนอความจริง”, สืบค้นเมื่อ 24 พฤศจิกายน 2564 จาก <https://www.thaimediafund.or.th/massmediatalk170921/>.
- โกศล อนุสิม (2555), “สื่อยุคดิจิทัล: หรือถึงคราวหมาเฝ้าบ้านเจตคติที่ลึนไหลจริงๆ”, สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2564 จาก <https://mgronline.com/columnist/detail/9550000111334>
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2561), “สื่อในฐานะของกระจก ตะเกียง และโรงเรียนของสังคม ถ้าไม่ปฏิรูปสื่อ ก็ไม่มีวันปฏิรูปประเทศสำเร็จ”, สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2564 จาก <https://www.naewna.com/politic/columnist/36878>.
- นิธินันท์ ยอแสงรัตน์ (2551), “Silence of the Lamp: หมาเฝ้าบ้าน - อุดมการณ์สื่อ?”, สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2564 จาก <https://prachatai.com/journal/2008/05/16638>
- บัณรศ บัวคลี่ (2558), “Admonishing Journalist: จากกระจก-ตะเกียง ถึง ห่ามล้อ”, สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2564 จาก <https://mgronline.com/columnist/detail/9580000059200>
- ปกรณ สุปินานนท์ (2551), “สื่อมวลชนกับบทบาทกระจกและตะเกียง”, สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2564 จาก oknation.nationtv.tv/blog/learning/2008/08/20/entry-1
- พิชานัน อินโพธ (2555), “สวมบทหมาเฝ้าบ้านยังไม่พอ หนู ‘สื่อ’ เป็น ‘ตะเกียง’ ชี้นำอธิบายความซับซ้อน”, สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2564 จาก <https://www.isranews.org/content-page/item/12390-2012-07-15-04-59-56.html>
- สุขุม เฉลยทรัพย์ (2551), “เป็น ‘สื่อมวลชน’ ณ วันนี้ ไม่ใช่่ง่ายง่าย..!!”, สืบค้นเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2564 จาก www.thaibja.org/?p=1867

การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศ แบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา¹

อภิเชก บานแย้ม²

ณัฐวิภา สิ้นสุวรรณ³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) พัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ (2) ศึกษาความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การพัฒนาตราสินค้าเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศจำนวน 5 คน ประกอบกับการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบและด้านการตลาด จำนวน 2 คน ซึ่งสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ในขณะที่การศึกษาความพึงพอใจใช้การสำรวจด้วยแบบสอบถามจากกลุ่มผู้บริโภค 100 คน ซึ่งสุ่มตัวอย่างแบบอิงความสะดวก

^{*} วันที่รับบทความ 22 ธันวาคม 2565; วันที่แก้ไขบทความ 5 กุมภาพันธ์ 2566; วันที่ตอบรับบทความ 25 กุมภาพันธ์ 2566

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การศึกษาการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วิทยาลัยนวัตวิทยาการเกษตรมหาบัณฑิต สาขาเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน คณะเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

อนึ่ง ผู้วิจัยขอขอบคุณองค์การบริหารส่วนตำบลทับน้ำ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขอขอบคุณผู้เชี่ยวชาญที่สละเวลาตรวจสอบและประเมินความถูกต้องของแบบสอบถาม และผู้เชี่ยวชาญที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะต่อการออกแบบและพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน รวมถึงขอขอบคุณมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิที่ให้การสนับสนุนการศึกษาวิจัยครั้งนี้

² นักศึกษาปริญญาโท คณะเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

³ รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำหลักสูตรเทคโนโลยีการโฆษณาและประชาสัมพันธ์ คณะเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

ผลการวิจัยพบว่า (1) การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่หนึ่ง การศึกษาข้อมูลผลิตภัณฑ์ชุมชนและการออกแบบตราสินค้า ขั้นตอนที่สอง การวิเคราะห์ความต้องการพัฒนาตราสินค้าของกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ชุมชน ขั้นตอนที่สาม การออกแบบตราสินค้าตามแนวทางองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ ขั้นตอนที่สี่ การประเมินตราสินค้าโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ ด้านการตลาด และกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ชุมชน และขั้นตอนที่ห้า การประเมินตราสินค้าจากกลุ่มผู้บริโภค (2) ความพึงพอใจต่อตราสินค้า พบว่า กลุ่มผู้บริโภคพึงพอใจตราสินค้าแบบใหม่มากกว่าแบบดั้งเดิมในทุกด้าน โดยในภาพรวมมีความพึงพอใจระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.37$, S.D. = 0.71) เมื่อเปรียบเทียบกับตราสินค้าแบบดั้งเดิมยังพบว่า กลุ่มผู้บริโภคระบุว่า ตราสินค้าแบบใหม่เห็นแล้วชื่นชอบและทำให้จดจำได้มากกว่าแบบดั้งเดิม นอกจากนี้ ตราสินค้าแบบใหม่ยังทำให้อยากซื้อผลิตภัณฑ์แปรรูปมากกว่าแบบดั้งเดิมด้วย

ดังนั้น การพัฒนาตราสินค้าแบบมีส่วนร่วมจึงควรให้ความสำคัญกับ (1) การผานการมีส่วนร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือเจ้าของผลิตภัณฑ์ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบและการตลาด (2) การนำองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ ได้แก่ รูปแบบภาพ รูปแบบตัวอักษร และรูปแบบสี มาใช้ในการพัฒนาตราสินค้า และ (3) การประเมินตราสินค้าจากมุมมองผู้บริโภคก่อนนำตราสินค้าไปใช้งานจริง

คำสำคัญ: ตราสินค้า การมีส่วนร่วม ผลิตภัณฑ์ชุมชน ผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ความพึงพอใจต่อตราสินค้า

Participatory Brand Development of Sweet Potato Processed Products of Ban Thap Nam Community, Bang Pahan District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province

Apisak Banyeam⁴

Natwipa Sinsuwarn⁵

Abstract

The objectives of this research were to (1) create a brand of processed sweet potato products with the participation of the Ban Thap Nam Community in Bang Pahan District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province, and (2) study consumer satisfaction with the brand of processed sweet potato products with the participation of the Ban Thap Nam Community in Bang Pahan District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province. A focus group discussion involving 5 persons working in sweet potato processing products, as well as an interview with 2 designers and marketing professionals, were used to collect brand development data. A survey was distributed to 100 customers using a convenience sampling approach.

The results of the study were as follows. First, five steps were involved in the development of a participatory community product brand: (1) study in to the community product information and brand design;

⁴ Master's degree student, Faculty of Mass Communication Technology, Rajamangala University of Technology Thanyaburi

⁵ Associate Professor in the Department of Advertising and Public Relations Technology, Faculty of Mass Communication Technology, Rajamangala University of Technology Thanyaburi

(2) analysis of brand development needs of people involved with community products; (3) brand design based on visual arts elements; (4) brand evaluation by design experts, marketing experts, and stakeholders; and (5) brand evaluation by community product customers. Secondly, in terms of brand satisfaction, it was discovered that the consumer group was more satisfied with the new brand than the traditional one in all aspects. Overall, the level of satisfaction was the highest ($\bar{X} = 4.37$, S.D. = 0.71). Customers believed the new brand was more aesthetically appealing and memorable than the old one. Furthermore, the new brand made people more likely to purchase the items than the previous one.

As a result, participatory brand development should highlight (1) integrating participation from stakeholders or product owners with design and marketing experts; (2) the use of visual arts elements in brand development, such as visual styles, font styles, and color styles; and (3) evaluating the brand from a consumer standpoint prior to its implementation.

Keywords: brand, participation, community product, One Tambon One Product (OTOP), brand satisfaction

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ตำบลบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่อยู่ที่ราบลุ่ม พื้นที่โดยทั่วไปเต็มไปด้วยหนองและบึง เป็นที่สำหรับเลี้ยงช้างที่ดีในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในยามที่บ้านเมืองสงบ นายโหลงช้างจะนำช้างมาเลี้ยงในย่านนี้ทั้งหมด ปล่อยช้างให้กินหญ้าและลงอาบน้ำในบึงจนเรียกว่า “ทำช้าง” ต่อมาสภาพหนองบึงเริ่มตื้นเขิน จึงมีคนเข้าไปปลูกบ้านเรือนอาศัย ดูแล้วเหมือนบ้านอยู่ในน้ำ จึงเรียกว่า “บ้านทับน้ำ”

ข้อมูลขององค์กรบริหารส่วนตำบลทับน้ำ (2564) ระบุว่า พื้นที่ปกครองครอบคลุมเขตการปกครอง 2 ตำบล ได้แก่ ตำบลบ้านทับน้ำ และตำบลบ้านม้า ทั้งสองตำบลมีครัวเรือน 1,285 ครัวเรือน มีประชากรทั้งสิ้น จำนวน 4,567 คน แบ่งเป็นเพศชาย 2,242 คน หญิง 2,425 คน มีความหนาแน่นของประชากรประมาณ 364 คน/ตารางกิโลเมตร มีรายได้เฉลี่ยของประชากร 25,000 บาท/ปี ส่วนใหญ่ทำการเกษตรกรรมถึง 1,061 ครัวเรือน มีมูลค่าผลผลิตทางการเกษตร 50,000-60,000 บาท/ปี ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง จึงเหมาะแก่การทำการเกษตร อีกทั้งยังมีลำคลองเชื่อมต่อหลายสาย มีสภาพดินร่วนปนทรายเหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้เกษตรกรในพื้นที่มีน้ำสำหรับการเกษตรเกือบตลอดทั้งปี อาชีพหลักของชุมชน ได้แก่ ทำนา ปลูกมัน เผือก ในขณะที่อาชีพเสริม ได้แก่ ทำออบ และค้าขาย

จากการลงพื้นที่ของผู้วิจัยเพื่อสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า มันเทศจากชุมชนบ้านทับน้ำเป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่ามันเทศจากแหล่งปลูกอื่น เนื่องจากมีรสชาติและเนื้อสัมผัสที่ดี โดยมันเทศจากบางปะหัน มีหลากหลายสายพันธุ์ ได้แก่ พันธุ์เกษตร พันธุ์กะปิแท้ พันธุ์กะปิเทียม พันธุ์สีม่วง และพันธุ์เหลืองไข่ ซึ่งมีทั้งนำต้นพันธุ์มาจากแหล่งอื่นเพื่อปลูกที่บางปะหัน เช่น กาญจนบุรี และผลิตต้นพันธุ์เอง ปัจจุบันมีพื้นที่ปลูกมันเทศประมาณ 1,000 ไร่ ผลผลิตเฉลี่ยประมาณ 4,000 กิโลกรัมต่อไร่ ผลผลิตรวมทั้งฤดูกาลประมาณ

4,000,000 กิโลกรัม เกษตรกรส่วนใหญ่จำหน่ายผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นซึ่งจะรับซื้อไปส่งที่ตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง จังหวัดปทุมธานี และตลาดสุพรรณ จังหวัดอ่างทอง ซึ่งเป็นแหล่งซื้อขายวัตถุดิบทางการเกษตรที่สำคัญของภาคกลาง การกำหนดราคาผลผลิตขึ้นกับการกำหนดราคาของพ่อค้าคนกลาง ราคาประมาณ 6-15 บาท

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ปลูกมันเทศ พบว่า มีผลผลิตที่ไม่ได้ขนาดคัดทิ้งประมาณร้อยละ 10 ของผลผลิตทั้งหมด หรือประมาณ 400,000 กิโลกรัม ต่อฤดูกาล บางส่วนจะทิ้งในแหล่งน้ำชุมชน ไม่ได้นำไปใช้ประโยชน์ ทำให้เกิดปัญหามลพิษ น้ำเน่าเสีย และเกษตรกรสูญเสียรายได้ ดังนั้น การนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้เพื่อแก้ปัญหาชุมชนด้วยการแปรรูปมันเทศเป็นอาหารเพื่อจำหน่าย จึงเป็นแนวทางหนึ่งเพื่อลดการสูญเสียผลผลิตและลดปัญหาสิ่งแวดล้อมอีกด้วย อย่างไรก็ตาม นอกจากการแปรรูปแล้ว ชุมชนบ้านทับน้ำยังจำเป็นต้องทำการพัฒนาตราสินค้าให้กับผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางการตลาดและสร้างโอกาสในการแข่งขัน เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายด้วย

American Marketing Association (AMA) (cited in Keller, 2013) อธิบายความหมายของคำว่าตราสินค้า (brand) ว่า หมายถึง ชื่อ (name) คำ (term) สัญลักษณ์ (sign) สัญลักษณ์ (symbol) การออกแบบ (design) เพื่อสื่อว่าสินค้าหรือบริการของเราแตกต่างจากผู้ผลิตรายอื่นๆ อย่างไร ตามนิยามของ AMA ยังระบุด้วยว่า ในเชิงปฏิบัติ เมื่อนักการตลาดสร้างชื่อ โลโก้ (Logo) หรือสัญลักษณ์ให้กับสินค้าใหม่ เมื่อนั้นก็นับได้ว่า ได้เกิดการสร้างตราสินค้าแล้ว จากนิยามข้างต้น ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การสร้างตราสินค้า คือ กระบวนการสร้างชื่อสัญลักษณ์ เพื่อสื่อสารถึงเอกลักษณ์ที่โดดเด่นให้กับผลิตภัณฑ์ เพื่อสร้างความคุ้นเคยให้ผู้บริโภค ตราสินค้าที่จดจำง่ายและน่าดึงดูดใจจะช่วยให้ผู้บริโภคจำผลิตภัณฑ์ได้ เจ้าของผลิตภัณฑ์จึงต้องออกแบบตราสินค้าให้โดดเด่น ประกอบด้วยตัวอักษร คำ หรือวลีสัญลักษณ์ หรือทั้งสองอย่างรวมกัน การเลือกใช้สี

ให้สอดคล้องกับตราสินค้า องค์ประกอบทั้งหมดจะจูงใจผู้บริโภคให้สนใจ และต้องการที่จะทดลองใช้หรือซื้อสินค้าในที่สุด โดยการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนตามนิยามข้างต้น

เมื่อพิจารณาในมิติความสำคัญของตราสินค้ากับผลิตภัณฑ์ของชุมชน ผู้วิจัยพบว่า การสร้างตราสินค้าให้กับผลิตภัณฑ์ชุมชนนับเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันสินค้าเข้าสู่ตลาดมวลชน (mass market) จึงจำเป็นต้องมีการออกแบบตราสินค้า โลโก้ สีสันทที่น่าสนใจ เพราะตราสินค้าเป็นสิ่งสะท้อนอัตลักษณ์และภาพลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ไปยังผู้บริโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลิตภัณฑ์ที่มีการแข่งขันกันมาก ตราสินค้าก็จะได้รับการพัฒนามากขึ้นตามไปด้วยเช่นกัน ตราสินค้าจึงถือเป็นการสื่อสารการตลาดสำคัญ ที่ทำให้ผู้บริโภครู้จักผลิตภัณฑ์ จากการศึกษาของ ชัยรัตน์ อัครวงกูร (2548) พบว่า ตราสินค้าเป็นหนึ่งในการสร้างเอกลักษณ์ให้กับธุรกิจ หรือเป็นตัวแทนขององค์กร เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้บริโภคจดจำ ซึ่งถือเป็นการสร้างโอกาสให้กับผลิตภัณฑ์ โดยกระบวนการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภคถือว่ามีความซับซ้อน ผู้บริโภคส่วนใหญ่มีพฤติกรรมเลือกซื้อสินค้าและบริการจากกระบวนการตัดสินใจที่พิจารณาจากความต้องการ และความต้องการซื้อนั้นผู้บริโภคมีการจัดลำดับความชอบตามตราสินค้าหรือผลิตภัณฑ์

จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ปัญหาหนึ่งที่ผู้วิจัยพบคือ เจ้าของผลิตภัณฑ์ชุมชนเป็นผู้สร้างตราสินค้าเอง ซึ่งบางครั้งยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการออกแบบตราสินค้า ทำให้ตราสินค้าไม่น่าสนใจ และไม่สะท้อนเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ชุมชนที่ต้องการจำหน่าย สอดคล้องกับข้อค้นพบของ รสา สุนทรายุทธ (2564) ที่ศึกษาการออกแบบตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนหนองน้ำใส จังหวัดสระแก้ว พบว่า ปัญหาของผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นคือ การที่ชุมชนทำผลิตภัณฑ์ได้ดี แต่ไม่สามารถนำไปขายหรือขยายตลาดออกไปได้อย่างกว้างขวาง ส่วนหนึ่งเกิดจากชุมชนไม่มีตราสินค้าที่ทำให้ผู้บริโภคจดจำได้

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญของการพัฒนาตราสินค้าแบบมีส่วนร่วม กับเจ้าของผลิตภัณฑ์ในชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้ได้ตราสินค้า

ที่สะท้อนเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ชุมชน ทั้งยังเป็นการสอดแทรกหลักคิดการออกแบบตราสินค้าชุมชนให้กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชนเป็นความรู้พื้นฐานเพื่อให้สามารถสร้างตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนในระดับเบื้องต้นได้ด้วยตนเอง ประกอบกับการลงพื้นที่สำรวจความต้องการของท้องถิ่น ผู้วิจัยยังพบว่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชนและกลุ่มผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ต้องการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพราะรูปลักษณะของตราสินค้ายังไม่โดดเด่น ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งเน้นพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งต่อยอดจากตราสินค้าเดิมของชุมชนให้มีการออกแบบที่น่าสนใจ เพื่อใช้ในการส่งเสริมการจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูป เพื่อเพิ่มโอกาสการแข่งขันในตลาดสินค้าโอท็อปได้มากขึ้น ช่วยให้เกษตรกรมีช่องทางในการระบายผลผลิต เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งจะเสริมสร้างและกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนได้ ทั้งยังสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนให้กับภาคการเกษตรในพื้นที่อีกด้วย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อศึกษาความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ขอบเขตการศึกษา

1. ขอบเขตด้านเนื้อหาและการออกแบบ

1.1 ด้านเนื้อหา ศึกษาประวัติความเป็นมาในพื้นที่ ข้อมูลทางการเกษตร แผนประชาสัมพันธ์ สื่อประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากกลุ่มเกษตรกรวิสาหกิจชุมชน และกลุ่มผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP)

ของกลุ่มการพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศ ที่ปลูกในชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการออกแบบและพัฒนาตราสินค้า

1.2 ด้านการออกแบบ ศึกษาขั้นตอนการออกแบบ รูปแบบตราสินค้า ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศ ที่ปลูกในชุมชนบ้านทับน้ำ โดยผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการออกแบบ กำหนดทิศทาง องค์ประกอบตราสินค้า เช่น คุณลักษณะ จุดเด่น ความแตกต่าง ชื่อ ตัวอักษร คำพูด โลโก้ สโลแกน สัญลักษณ์ ขนาด และสี เพื่อให้เชื่อมโยงกับประวัติความเป็นมาในพื้นที่และผลผลิตทางการเกษตร ที่นำมาแปรรูป

2. ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

2.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาในส่วนของการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน ผู้วิจัยสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม (focus group) คือ ผู้แทนองค์การบริหารส่วนตำบลที่รับผิดชอบเรื่องผลิตภัณฑ์ชุมชน จำนวน 2 คน และผู้แทนจากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรจากในชุมชนบ้านทับน้ำ จำนวน 3 คน รวมจำนวนทั้งหมด 5 คน

2.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการประเมินความพึงพอใจของตราสินค้าซึ่งสุ่มตัวอย่างแบบอิงความสะดวก (convenience sampling) คือ ผู้บริโภคเป้าหมายที่จะซื้อสินค้าแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร จำนวน 100 คน

นิยามศัพท์

1. ตราสินค้า หมายถึง แนวความคิดเชิงมโนธรรมที่แสดงออกทางรูปธรรม ด้วยสัญลักษณ์ เพื่อสื่อสารถึงอัตลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ การสร้างตราสินค้าเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรม ปรัชญาการออกแบบตราสินค้า ประกอบด้วยชื่อตราสินค้า คือ ส่วนที่สามารถอ่านออกเสียงได้ และเครื่องหมายตราสินค้า คือ ส่วนที่ไม่สามารถอ่านออกเสียงได้ แต่สามารถจดจำได้ อาทิ สัญลักษณ์ รูปแบบสีสันทัน ตัวอักษรประดิษฐ์ หรือรูปทรงที่จดจำได้ง่าย

2. ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึกของผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมายที่ก่อให้เกิดการรับรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึกพอใจ ตลอดจนความชอบหรือไม่ชอบที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3. การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเกษตรกร วิสาหกิจชุมชน และกลุ่มผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) และผู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของเนื้อหา เรื่องราว และองค์ประกอบตราสินค้าในการออกแบบเพื่อการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำ

4. การออกแบบ หมายถึง การพัฒนาองค์ประกอบตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำให้มีจุดเด่น สร้างความแตกต่างผ่านการออกแบบและสร้างสรรค์ตัวอักษร โลโก้ สโลแกน สัญลักษณ์ ขนาด และสี

5. ผลผลิตทางการเกษตร หมายถึง สิ่งที่ได้จากการทำเกษตรกรรม รวมถึงผลิตภัณฑ์ต่างๆ ทางเกษตรที่เข้าสู่กระบวนการแปรรูปเพื่อยืดอายุการเก็บรักษา ทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่ เพิ่มทางเลือกให้ผู้บริโภค และเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตทางการเกษตร ในที่นี้หมายถึง มันเทศ ซึ่งเป็นพืชหัวเจริญใต้ดินเถาเลื้อยราบไปบนพื้นดิน ปลูกเป็นพืชไร่ มีเนื้อสีหลายสีตามสายพันธุ์ มันเทศใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน เช่น เถา ใบ หัว นิยมนำมารับประทานโดยการต้มหรือเผา การวิจัยครั้งนี้มุ่งพัฒนาตราสินค้าให้ผลผลิตทางการเกษตร คือ มันเทศซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนบ้านทับน้ำ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลการวิจัยจะทำให้ได้ตราสินค้าของผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อเพิ่มโอกาสทางการแข่งขันให้สอดคล้องกับสถานการณ์การตลาดและความพึงพอใจของผู้บริโภคในยุคปัจจุบัน

2. ผลการวิจัยเป็นแนวทางในการพัฒนาตราสินค้าแบบมีส่วนร่วมให้กับผลิตภัณฑ์แปรรูปทางการเกษตร ผลิตภัณฑ์ชุมชน รวมถึงผลิตภัณฑ์อื่นๆ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในระดับชุมชน

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นกรอบในการศึกษา สรุปพอสังเขป ดังนี้

แนวความคิดเกี่ยวกับตราสินค้า

ตราสินค้า (brand) เข้ามามีบทบาทและความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวางแผนการตลาด เพราะตราสินค้าเป็นกลยุทธ์หนึ่งเพื่อให้ผลิตภัณฑ์นั้นอยู่เหนือคู่แข่ง เห็นได้จากลูกค้าทั่วไปจะมีความเชื่อมั่น และรู้สึกว่าคุณค่าที่มีตราสินค้าจะมีคุณค่าและคุณภาพดีกว่าสินค้าที่ไม่มีตราสินค้า

American Marketing Association (AMA) (quoted in Keller, 2013) กล่าวว่า ตราสินค้าหมายถึง ชื่อ คำ สัญลักษณ์ การออกแบบ หรือการรวมองค์ประกอบต่างๆ ข้างต้นเข้าด้วยกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ผู้บริโภครับรู้ว่าคุณผลิตภัณฑ์นั้นๆ ใครเป็นผู้ขาย หรือบริษัทใดเป็นเจ้าของ นอกจากนั้น ตราสินค้ายังช่วยสร้างความแตกต่างระหว่างผลิตภัณฑ์ของเรากับผลิตภัณฑ์ของคู่แข่งอีกด้วย โดยจะบอกว่า สินค้าหรือบริการหนึ่งๆ เป็นของใคร และมีความแตกต่างจากคู่แข่งอย่างไร วิธีง่ายๆ ที่จะบอกว่าสิ่งไหนเป็นตราสินค้าหรือไม่ นั้น สังเกตได้จากตราสินค้าซึ่งประกอบไปด้วยคุณลักษณะ 4 ประการ ได้แก่ (1) Attribute คือ รูปร่างหน้าตาภายนอกที่จะทำให้เกิดการจดจำ (2) Benefit คือ คุณประโยชน์ (3) Value คือ สิ่งที่ทำให้รู้สึกว่าการใช้ตราสินค้านี้แล้วเกิดความภูมิใจ และ (4) Personality คือ บุคลิกภาพของตราสินค้า

ทั้งนี้ Keller อธิบายเพิ่มเติมว่า ตราสินค้าที่มีความแข็งแกร่งจะมีมูลค่ามหาศาลเมื่อมีการซื้อขายกัน โดยภาพลักษณ์ตราสินค้าเป็นการรับรู้ของลูกค้าที่จะเกิดขึ้นมาจากการเชื่อมโยงสิ่งต่างๆ เข้ากับตัวตราสินค้าที่มีอยู่ในความทรงจำของลูกค้า นอกจากนั้น คุณค่าตราสินค้า (brand equity) ที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์

ระหว่างผู้บริโภคกับผลิตภัณฑ์ยังช่วยสร้างยอดขายและผลกำไรได้ บริษัทจึงควรทำให้ตราสินค้าแข็งแกร่ง มีความมั่นคงแตกต่าง และได้เปรียบคู่แข่ง สอดคล้องกับ เสรี วงษ์มณฑา (2540) ที่ระบุว่า คุณค่าตราสินค้าหมายถึง การที่ตราสินค้าของบริษัทมีความหมายเชิงบวกในสายตาของลูกค้าซึ่งเป็นผู้ซื้อ นักการตลาดจะต้องพยายามสร้างคุณค่าตราสินค้าให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ กล่าวคือ การที่คนมีความรู้เกี่ยวกับตราสินค้ามีผลในการสร้างความแตกต่างให้ตราสินค้า และมีผลก่อให้เกิดพฤติกรรมของตราสินค้านั้น คุณค่าของตราสินค้าจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้บริโภคคุ้นเคยกับตราสินค้า มีความรู้สึกที่ดีต่อตราสินค้าอย่างมั่นคง จดจำตราสินค้านั้นได้ด้วยคุณลักษณะที่ไม่ซ้ำกับตราสินค้าอื่น เป็นคุณค่าผลิตภัณฑ์ที่รับรู้ (perceived value) ในสายตาลูกค้า การที่ตราสินค้าของบริษัทมีความหมายเชิงบวกในสายตาของผู้ซื้อ คุณค่าตราสินค้าจะสร้างข้อได้เปรียบทางการแข่งขัน คือ (1) บริษัทจะสามารถลดค่าใช้จ่ายทางการตลาดได้ เพราะการรู้จักตราสินค้า (brand awareness) และมีความภักดีต่อตราสินค้า (brand loyalty) (2) บริษัทจะมีสภาพคล่องทางการเงินการต่อรองกับผู้จัดจำหน่ายและผู้ค้าปลีก เพราะลูกค้าคาดหวังว่าคนกลางจะจัดหาตราสินค้าไว้อย่าง (3) บริษัทจะสามารถตั้งราคาได้สูงกว่าคู่แข่ง เพราะตราสินค้ามีคุณภาพการรับรู้ได้สูงกว่าคู่แข่ง และ (4) บริษัทสามารถขยายตราสินค้าได้มากขึ้น เพราะชื่อตราสินค้าสามารถสร้างความเชื่อถือได้สูง ดังนั้น ตราสินค้าจะช่วยให้บริษัทแข่งขันทางด้านราคาได้

สรุปโดยรวม คุณค่าตราสินค้าเป็นผลกระทบทางการตลาดที่เกิดจากลักษณะเฉพาะตัวของตราสินค้า และเป็นคุณค่าเพิ่ม (value added) ที่เสริมผลิตภัณฑ์ ทำให้ผู้บริโภคเกิดการรับรู้คุณค่า ฟังพอใจ ชื่นชอบ มั่นใจในสินค้า และสามารถผลักดันให้ผู้บริโภคยอมที่จะเสียเงินในจำนวนที่เพิ่มขึ้น เพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้านั้นๆ อันจะนำไปสู่การเกิดผลกำไรแก่เจ้าของสินค้าในที่สุด

หลักการออกแบบ

การออกแบบ (design) หมายถึง การถ่ายทอดรูปแบบจากความคิดออกมาเป็นผลงานที่ผู้อื่นสามารถมองเห็น รับรู้ หรือสัมผัสได้ เพื่อให้มีความเข้าใจ

ในผลงานร่วมกัน โดยมีความสำคัญอยู่หลายประการ คือ ในแง่ของการวางแผนทำงาน งานออกแบบช่วยให้การทำงานเป็นไปตามขั้นตอนอย่างเหมาะสมและประหยัดเวลา ในแง่ของการนำเสนอผลงาน การออกแบบช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องมีความเข้าใจตรงกันอย่างชัดเจน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การออกแบบทำหน้าที่สื่อสารความหมายเพื่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างกัน

สี (color) หมายถึง ลักษณะกระทบต่อสายตาให้เห็นเป็นสีส้น และมีผลเชิงจิตวิทยา สีมีย่านาจอให้เกิดอารมณ์ได้ การเห็นสีจึงกระตุ้นสมอง ทำให้เกิดความรู้สึกต่างๆ ตามอิทธิพลของสี เช่น สดชื่น ร้อน ตื่นเต้น เศร้า สีจึงมีความหมายอย่างมากในการออกแบบ เพราะนักออกแบบต้องเรียนรู้การใช้สีเป็นสื่อสร้างความประทับใจในผลงาน นักออกแบบแบ่งสีเป็น 2 วรรณะ ได้แก่ (1) วรรณะสีร้อน (warm tone) เช่น สีเหลือง สีส้มเหลือง สีส้มแดง สีม่วงแดง และสีม่วง (2) วรรณะสีเย็น (cool tone) เช่น สีเหลือง สีเขียวเหลือง สีเขียว สีเขียวน้ำเงิน สีน้ำเงิน สีม่วงน้ำเงิน และสีม่วง

ในทางจิตวิทยา สีมียผลต่อความรู้สึกของมนุษย์ โดยเฉพาะแม่สีส้น 4 สี คือ สีแดง สีเหลือง สีเขียว และสีน้ำเงิน การเลือกใช้สีจำเป็นต้องคำนึงการใช้งานตามความเหมาะสมของการสื่อสาร สำหรับการเลือกใช้สีที่มีผลต่อการบริโภคของผู้บริโภค คือ การออกแบบตราสินค้าหรือการสร้างแบรนด์ สีแต่ละสีสื่อความหมายทางด้านอารมณ์ ความรู้สึกแตกต่างกัน สียังสะท้อนถึงความเป็นตัวตนของตราสินค้า และช่วยให้ผู้บริโภคจดจำตราสินค้าได้ดียิ่งขึ้น รวมถึงช่วยดึงดูดความสนใจ และเพิ่มคุณค่าให้กับตราสินค้า Bonello สำรวจการออกแบบโลโก้ของธุรกิจต่างๆ ระบุว่า การเลือกสีที่เหมาะสมช่วยเพิ่มการรับรู้และเข้าใจตราสินค้าได้เป็นอย่างมาก อีกทั้งยังช่วยในการเรื่องการจดจำตราสินค้าของผู้บริโภคได้เป็นอย่างดี และสีที่แตกต่างกันสามารถสื่อความหมายกับความรู้สึกให้กับผู้บริโภคได้แตกต่างกัน โดยการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับการออกแบบโลโก้ พบว่า การเลือกสีของโลโก้ที่มีความเหมาะสมสามารถเพิ่มการรับรู้และเข้าใจถึงตราสินค้าได้มากถึง 73% อีกทั้งยังช่วยเพิ่มการจดจำตราสินค้าของผู้บริโภคได้เพิ่มสูงขึ้นอีก 80% (Bonello, 2013 อ้างถึงใน วรินทร์ธร กิจธรรม, 2558)

นอกจากนี้ สียังช่วยสร้างความสวยงามให้กับการออกแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นฉลากลวดตราสินค้า บรรจุภัณฑ์ และผลิตภัณฑ์ ฯลฯ สียังช่วยสร้างความรู้สึกให้กับผู้ที่พบเห็นได้รับรู้เรื่องราวต่างๆ ตามความหมายของสี ทั้งยังช่วยสร้างความน่าสนใจ สร้างความประทับใจ และทำให้เกิดความต้องการในสิ่งนั้นตามมา กล่าวได้ว่า สีคือเครื่องมือสื่อสารทางการตลาดที่มีความสำคัญอย่างมาก การเลือกสีจำเป็นต้องคำนึงถึงวัฒนธรรมและบริบท เพื่อให้สีกระตุ้นพฤติกรรมผู้บริโภคตามความต้องการหรือเป้าหมายที่จะสื่อสาร เช่น การใช้สีในอาหารเพื่อกระตุ้นความต้องการรับประทานอาหาร การใช้โทนสีอบอุ่นในตราสินค้า โดยทั่วไปแล้วจะทำให้ผู้บริโภคเกิดความไว้วางใจและทัศนคติที่ดีต่อตราสินค้า นำไปสู่ความภักดีและเพิ่มความตั้งใจซื้อมากขึ้น

หลักการมีส่วนร่วม

Erwin (อ้างอิงใน ยุพาพร รูปงาม, 2545) ให้ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ กระบวนการให้บุคคลเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงาน พัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของบุคคล แก้ไขปัญหาร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม สนับสนุนการติดตามการปฏิบัติงานขององค์กรและบุคคลที่เกี่ยวข้อง

Szentendre (อ้างถึงใน สถาบันพระปกเกล้า, 2545) ระบุว่า กระบวนการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมด้านการวางแผน (2) การมีส่วนร่วมด้านปฏิบัติ (3) การมีส่วนร่วมด้านการจัดสรรผลประโยชน์ และ (4) การมีส่วนร่วมด้านการติดตามและประเมินผล เช่นเดียวกับที่ โกวิท วัฒนกุล และธีรเดช ฉายอรุณ (2545) สรุปถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชนในการพัฒนาว่า ควรจะมี 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ ถ้าหากชุมชนยังไม่ทราบถึงปัญหาและเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาในท้องถิ่นของตนเป็นอย่างดีแล้ว การดำเนินงานเพื่อแก้ปัญหาของท้องถิ่นย่อมไร้ประโยชน์ เพราะชุมชนจะไม่เข้าใจและมองไม่เห็นถึงความสำคัญของการดำเนินงาน

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพราะการวางแผนดำเนินงานเป็นขั้นตอนที่จะช่วยให้ชุมชนรู้จักวิธีการคิด การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รู้จักการนำเอาปัจจัยข่าวสารข้อมูลต่างๆ มาใช้ในการวางแผน

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน จะทำให้ชุมชนสามารถคิดต้นทุนดำเนินงานได้ด้วยตนเอง และทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน หากการติดตามงานและประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมแล้ว ย่อมจะไม่ทราบด้วยตนเองว่างานที่ทำไปนั้นได้รับผลดี ได้รับประโยชน์หรือไม่ อย่างไร การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันในโอกาสต่อไปจึงอาจจะประสบความสำเร็จยากลำบาก

แนวคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจ

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา (2542) นิยามว่า “พึงพอใจ” หมายถึง ความรัก ความชอบใจ ส่วนคำว่า “พึงใจ” หมายถึง ความพอใจ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ความชอบใจความพึงพอใจเป็นการแสดงออกทางความความรู้สึกของมนุษย์ใน 2 ลักษณะ คือ ความรู้สึกทางบวก และความรู้สึกทางลบ ความพึงพอใจจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อความต้องการของมนุษย์ได้รับการตอบสนอง หรือมนุษย์แสดงพฤติกรรมด้านความรู้สึกต่อสิ่งเร้าหรือสิ่งกระตุ้นจากการประเมิน ซึ่งเป็นได้ทั้งชอบ ไม่ชอบ หรือเฉยๆ

สุเทพ พานิชพันธุ์ (2541 อ้างถึงใน นพนิตย์ วงศ์สุ, 2556) สรุปว่า สิ่งจูงใจที่ใช้เป็นเครื่องมือกระตุ้นให้บุคคลเกิดความพึงพอใจ มี 4 ประการ ได้แก่ (1) สิ่งจูงใจที่เป็นวัตถุ (material inducement) ได้แก่ เงิน สิ่งของ หรือสภาวะทางกายที่ให้แก่ผู้ประกอบกิจกรรมต่างๆ (2) สภาพทางกายที่พึงปรารถนา (desirable physical condition) คือ สิ่งแวดล้อมในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่ง อันก่อให้เกิดความสุขทางกาย (3) ผลประโยชน์ทางอุดมคติ (ideal benefaction) หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่สนองความต้องการของบุคคล และ (4) ผลประโยชน์ทางสังคม (association attractiveness) หมายถึง ความ

สัมพันธฉันมิตรกับผู้ร่วมกิจกรรมอันจะทำให้เกิดความผูกพัน ความพึงพอใจและสภาพการร่วมกัน อันเป็นความพึงพอใจของบุคคลในด้านสังคมหรือความมั่นคงในสังคม ซึ่งจะทำให้รู้สึกมีหลักประกันและมีความมั่นคงในการประกอบกิจกรรม

สมศักดิ์ คงเที่ยง และอัญชลี โพธิ์ทอง (2542 อ้างถึงใน กมลทิพย์ รุ่งประเสริฐ, 2561) ระบุว่า การวัดความพึงพอใจมี 3 วิธี ได้แก่ (1) การใช้แบบสอบถาม วิธีการนี้เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย โดยขอความร่วมมือจากกลุ่มบุคคลที่ต้องการวัดให้แสดงความคิดเห็นในแบบสอบถามที่กำหนด ซึ่งมีตัวเลือกให้เลือกตอบ หรืออาจเป็นคำถามเปิดโอกาสให้ตอบอย่างอิสระก็ได้ (2) การสัมภาษณ์เป็นวิธีการที่ใช้วัดระดับความพึงพอใจ ที่ต้องอาศัยเทคนิคและความชำนาญของผู้สัมภาษณ์ที่จะจูงใจผู้ตอบคำถามให้ตรงกับข้อเท็จจริง (3) การสังเกตเป็นวิธีการที่ทำให้ทราบถึงระดับความพึงพอใจโดยใช้การสังเกตพฤติกรรม เช่น สังเกตสีหน้า ท่าทางการพูด การวัดความพึงพอใจด้วยวิธีการนี้ต้องดำเนินการอย่างจริงจัง จึงจะสามารถประเมินถึงความพึงพอใจได้อย่างถูกต้อง สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการประเมินความพึงพอใจต่อตราสินค้าด้วยการสำรวจกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายผ่านแบบสอบถาม ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมแพร่หลาย และทำให้ทราบถึงระดับความพึงพอใจอย่างชัดเจน

ระเบียบวิธีวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนต่างๆ เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้ ดังนี้

1. การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

1.1 ขั้นตอนก่อนการผลิต (Pre-Production) แบ่งเป็น

1.1.1 การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม

(1) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลกระบวนการในการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและสื่ออื่นๆ เช่น สื่อประชาสัมพันธ์ของชุมชนบ้านทับน้ำ

(2) ศึกษาแนวคิดออกแบบองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ (composition) ที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม คือ การนำเอาทัศนธาตุ ได้แก่ จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง น้ำหนักอ่อนแก่ บริเวณว่าง สี พื้นผิว และรูปแบบอักษร โดยใช้หลักเกณฑ์เอกภาพ (unity) ความสมดุล (balance) จุดสนใจหรือการเน้น (emphasis) ความกลมกลืน (harmony) และจังหวะ (rhythm)

(3) ผู้วิจัยลงพื้นที่สอบถามข้อมูลตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน อธิบายแนวคิดออกแบบองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ และสนทนากลุ่มเพื่อสอบถามความคิดเห็นของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เพื่อระดมสมองและสร้างการมีส่วนร่วมในการกำหนดองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน

(4) นำข้อมูลจากการลงพื้นที่มาสรุป และเริ่มกระบวนการออกแบบและพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน

1.2 ขั้นตอนการผลิต (Production)

1.2.1 ขั้นตอนการผลิตเป็นการนำข้อมูลจากผลสรุปของการสนทนากลุ่มมาสร้างแบบร่าง (sketch design) และออกแบบโดยใช้โปรแกรมการออกแบบทางคอมพิวเตอร์ เช่น Adobe Illustrator, Adobe Photoshop เพื่อกำหนดลักษณะของการออกแบบให้มีความเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศ

1.2.2 นำผลงานการออกแบบตราสินค้าไปให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบตราสินค้าและด้านการตลาดตรวจสอบ และให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงตราสินค้า เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม จากนั้นผู้วิจัยวิเคราะห์และสรุปความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญเพื่อปรับปรุงการออกแบบตราสินค้า

1.2.3 นำการออกแบบตราสินค้าตามองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ต่างๆ ได้แก่ จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง น้ำหนักอ่อนแก่ บริเวณว่าง สี พื้นผิว และรูปแบบอักษร ที่ผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญแล้ว ให้ผู้แทนองค์การบริหารส่วนตำบลที่รับผิดชอบเรื่องผลิตภัณฑ์ชุมชนและผู้แทนจากกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

แปรรูปผลผลิตทางการเกษตร โดยดำเนินการสนทนากลุ่มอีกครั้งในประเด็น ความพึงพอใจและข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ เพื่อปรับปรุงการออกแบบ ตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

1.3 ขั้นตอนหลังการผลิต (Post-Production)

ขั้นตอนหลังการผลิตเป็นขั้นตอนการพิสูจน์อักษร การปรับสี และความสว่าง ตลอดจนการใช้เทคนิคพิเศษในออกแบบ โดยใช้โปรแกรมการออกแบบทางคอมพิวเตอร์เพิ่มเติม เพื่อเพิ่มความน่าสนใจต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์ ชุมชน

2. ความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การศึกษาความพึงพอใจดำเนินการโดยการสำรวจด้วยแบบสอบถาม ดังนี้

2.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง คือ บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 10-59 ปี ขึ้นไป ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของผลิตภัณฑ์ ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2564) พบว่า มีจำนวน 58,396,512 คน ผู้วิจัยทำการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้ตารางกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง Taro Yamane ค่าความเชื่อมั่น 95% และความคาดเคลื่อนไม่เกิน 10% ด้วยวิธีการสุ่มแบบอิงความสะดวก ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 100 คน

2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบสอบถามความพึงพอใจที่มีต่อการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม แบ่งเป็น 5 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้นของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา และอาชีพ

ตอนที่ 2 ความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูป แบบที่ 1 จำนวน 8 ข้อ เป็นคำถามที่เกี่ยวกับความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่ง

ตราสินค้านี้เป็นแบบดั้งเดิมที่ใช้อยู่ มีลักษณะเป็นมาตรวัด 5 ระดับตามแนวทาง Likert Scale

ตอนที่ 3 ความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูป แบบที่ 2 จำนวน 8 ข้อ เป็นคำถามที่เกี่ยวกับความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งตราสินค้านี้เป็นตราสินค้าที่ผู้วิจัยออกแบบและพัฒนาขึ้นมาใหม่จากกระบวนการวิจัยครั้งนี้ มีลักษณะเป็นมาตรวัด 5 ระดับตามแนวทาง Likert Scale

ตอนที่ 4 เปรียบเทียบความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูป แบบที่ 1 กับแบบที่ 2 จำนวน 5 ข้อ เป็นคำถามที่เกี่ยวกับความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าแบบดั้งเดิมกับตราสินค้าที่พัฒนาแล้ว

ตอนที่ 5 ข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ

2.3 การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

แบบสอบถามความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญ เพื่อประเมินความตรงของเนื้อหา (Index of Item Objective Congruence: IOC) จำนวน 3 คน โดยค่าดัชนีที่ยอมรับได้ต้องมีค่าตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไป

2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยแจกแบบสอบถามผ่านระบบออนไลน์ (online questionnaire) ให้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 100 คน ทำแบบสอบถามความพึงพอใจที่มีต่อการพัฒนาตราสินค้า จากนั้นตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลที่ได้ และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ผล เนื่องจากการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2562 ทำให้จำนวนนักท่องเที่ยวในพื้นที่ลดลง จึงเริ่มมีการวางขายผลิตภัณฑ์ผ่านหน้าร้านออนไลน์ในเฟซบุ๊กเพจวิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ทับน้ำ-บ้านม้า ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จึงใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างแบบออนไลน์ เพื่อสะท้อนโอกาสทางการตลาดออนไลน์ให้กับผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศชุมชนบ้านทับน้ำ

2.5 สถิติและการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้สถิติเชิงพรรณนา (descriptive statistics) โดยใช้ค่าร้อยละ (percentage) ค่าเฉลี่ย (mean) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (standard deviation) โดยมีเกณฑ์การใช้คะแนนความพึงพอใจมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) 5 ระดับ ได้แก่

ระดับความเห็น

ความพึงพอใจมากที่สุด	5	คะแนน
ความพึงพอใจมาก	4	คะแนน
ความพึงพอใจปานกลาง	3	คะแนน
ความพึงพอใจน้อย	2	คะแนน
ความพึงพอใจน้อยที่สุด	1	คะแนน

เกณฑ์การแปลความหมายของระดับคะแนนเฉลี่ย

คะแนนเฉลี่ย 4.21-5.00	หมายถึง	ความพึงพอใจมากที่สุด
คะแนนเฉลี่ย 3.41-4.20	หมายถึง	ความพึงพอใจมาก
คะแนนเฉลี่ย 2.61-3.40	หมายถึง	ความพึงพอใจปานกลาง
คะแนนเฉลี่ย 1.81-2.60	หมายถึง	ความพึงพอใจน้อย
คะแนนเฉลี่ย 1.00-1.80	หมายถึง	ความพึงพอใจน้อยที่สุด

ผลการวิจัย

1. การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีกระบวนการ ดังนี้

1.1 การศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม และทำการออกแบบองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ ประกอบด้วยจุด เส้น รูปร่าง รูปทรง น้ำหนักอ่อนแก่ บริเวณว่าง พื้นผิว สี และรูปแบบอักษร โดยใช้หลักเกณฑ์ต่อไปนี้ เอกภาพ (unity) ความสมดุล (balance) จุดสนใจหรือการเน้น (emphasis) ความกลมกลืน (harmony) จังหวะ (rhythm) เพื่อนำไปออกแบบพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม

1.2 การสนทนากลุ่มกับกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อนำความคิดเห็นมาประกอบการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้แทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลทับน้ำ และผู้แทนจากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรตำบลทับน้ำ รวมจำนวน 5 คน ข้อมูลการสนทนากลุ่มในประเด็นตราสินค้าเดิมของผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศ สรุปได้ว่า ตราสินค้าแบบดั้งเดิมยังไม่สะท้อนถึงเอกลักษณ์ของชุมชน เพราะองค์ประกอบของตราสินค้าขาดสัญลักษณ์ที่แสดงถึงผลิตภัณฑ์ที่ต้องการขายคือ มันเทศ รวมถึงการใช้ตัวอักษรและสียังไม่ดึงดูดใจผู้บริโภค

“ตราสินค้าเดิมนั้น รูปแบบ สี ตัวอักษร ยังไม่สามารถสื่อถึงผลิตภัณฑ์แปรรูปได้เลย อยากให้นำภาพผลผลิตทางการเกษตรหรือผลิตภัณฑ์แปรรูปของชุมชน มันเทศหรือเครื่องจักสาน มาใช้เป็นภาพประกอบหลัก และยังไม่โดดเด่น สะดุดตาหรือน่าสนใจ ไม่เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป”

(องค์การบริหารส่วนตำบลทับน้ำ, สนทนากลุ่ม, พฤศจิกายน 2564)

“ตราสินค้าเดิมนั้นไม่มีรูปมันเทศเลย ทั้งที่เป็นผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศ อีกทั้งรูปแบบ สี ตัวอักษร ยังไม่มีความน่าสนใจ สะดุดตาเท่าที่ควร”

(กลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรตำบลทับน้ำ, สนทนากลุ่ม, พฤศจิกายน 2564)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ในขั้นตอนของการสนทนากลุ่มนี้ การมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ซึ่งเป็นตัวแทนชุมชนยังมีลักษณะเชิงรับ และไม่ค่อยแสดงความคิดเห็นมากนัก ส่วนหนึ่งอาจเป็นปัญหาจากการขาดความเข้าใจเกี่ยวกับการออกแบบและพัฒนาตราสินค้า

1.3 เมื่อสรุปข้อมูลความต้องการพัฒนาตราสินค้าจากตัวแทนของชุมชนประกอบกับการทบทวนแนวทางการพัฒนาตราสินค้าแล้ว ผู้วิจัยจึงดำเนินการออกแบบและพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน มุ่งเน้นการนำเสนอจุดเด่น

ของผลิตภัณฑ์ และเลือกใช้องค์ประกอบต่างๆ ในตราสินค้า เช่น ตัวอักษร สี สัญลักษณ์แตกต่างกัน จำนวน 3 รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ 1

ผู้วิจัยนำเอาองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ เช่น จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง น้ำหนักอ่อนแก่ บริเวณพื้นที่ว่าง พื้นผิว สีของผลิตภัณฑ์ชุมชนตำบลทับน้ำ อำเภอ บางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาทั้งหมด และสัญลักษณ์ลายน้ำมาใช้ในการ ออกแบบพัฒนาตราสินค้า โดยจัดองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ให้มีความเหมาะสม กับความต้องการของชุมชน

การใช้ตัวอักษรเลือกรูปแบบอักษร TP Tankhun เขียนข้อความว่า “บ้านทับน้ำ THAB NAAM วิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรตำบล ทับน้ำ-บ้านม้า” เหตุผลที่ใช้รูปแบบอักษร TP Tankhun เพราะเป็นตัวอักษรไม่มี ห้ว มีลักษณะทันสมัย อีกทั้งมีลายเส้นเหมาะกับรูปแบบงานซึ่งสะท้อนความเป็น พื้นบ้านแบบไทย รวมถึงเป็นตัวอักษรที่ไม่เป็นทางการจนเกินไป

การใช้สีอ้างอิงจากผลิตภัณฑ์ตำบลบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และสีธรรมชาติของลายน้ำ

ภาพที่ 1 ตราสินค้านำรูปแบบที่ 1

ที่มา: ภาพออกแบบโดย อภิเชก บานแย้ม

รูปแบบที่ 2

ผู้วิจัยนำเอาองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ของผลิตภัณฑ์ชุมชนตำบลทับน้ำและสัญลักษณ์ลายน้ำมาใช้ในการออกแบบพัฒนาตราสินค้า โดยมีการจัดองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ให้มีความเหมาะสมกับความต้องการของชุมชน

การใช้ตัวอักษร เลือกรูปแบบอักษร TS-Som tum-B-NP เพราะเป็นตัวอักษรที่มีหัว แต่ยังคงมีลูกเล่น และมีความอ่อนช้อยงดงามมีความเป็นไทย เขียนข้อความว่า “บ้านทับน้ำ วิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรตำบลทับน้ำ-บ้านม้า”

รูปแบบสียังคงใช้วิธีการอ้างอิงจากผลิตภัณฑ์ชุมชนตำบลทับน้ำและสีธรรมชาติของลายน้ำ

ภาพที่ 2 ตราสินค้ารูปแบบที่ 2

ที่มา: ภาพออกแบบโดย อภิเชก บานแย้ม

รูปแบบที่ 3

ผู้วิจัยคัดเลือกและนำเอาองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ของมัดหมี่ ที่เป็นผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนตำบลทับน้ำ และสัญลักษณ์ลายน้ำมาใช้ใน

การออกแบบพัฒนาตราสินค้า โดยมีการจัดองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ให้มีความเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศและความต้องการของชุมชนเช่นเดิม

การออกแบบในครั้งนี้เลือกใช้รูปแบบอักษร TP Tankhun เพราะเป็นตัวอักษรที่มีลักษณะทันสมัย ไม่ดูเป็นทางการมากเกินไป อ่านได้ง่าย อีกทั้งมีลายเส้นที่เหมาะสมกับรูปแบบงาน สะท้อนความเป็นพื้นบ้านแบบไทย รวมถึงเป็นตัวอักษรที่ไม่เป็นทางการจนเกินไป เขียนข้อความว่า “บ้านทับน้ำ THAB NAAM วิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรตำบลทับน้ำ-บ้านม้า”

การเลือกใช้สี ใช้วิธีการอ้างอิงจากผลผลิตทางการเกษตรชุมชนตำบลทับน้ำก่อนที่จะมีการแปรรูป และสีธรรมชาติของลายน้ํา เพื่อสะท้อนเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ชุมชน

ภาพที่ 3 ตราสินค้ารูปแบบที่ 3

ที่มา: ภาพออกแบบโดย อภิเชก บานแย้ม

1.4 การประเมินการออกแบบตราสินค้าโดยผู้เชี่ยวชาญด้านออกแบบและการตลาด ผู้วิจัยนำรูปแบบตราสินค้าทั้ง 3 รูปแบบ ไปให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 2 คน ประเมิน และให้ข้อคิดเห็นเพื่อพัฒนาการออกแบบตราสินค้าต่อไป

โดยผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรเทคโนโลยีการพิมพ์ ดิจิทัลและบรรจุภัณฑ์ ศูนย์นวัตกรรมและการออกแบบและสื่อคอนเวอร์เจนซ์ คณะเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี ในขณะที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการตลาดเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชาการตลาด คณะบริหารธุรกิจและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ศูนย์สุพรรณบุรี ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 2 คน ทำหน้าที่ตรวจสอบด้านการเลือกใช้รูปแบบ องค์ประกอบทางทัศนศิลป์ให้เหมาะสมกับสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนและกลุ่มเป้าหมายได้อย่างชัดเจน ผลการประเมินจากผู้เชี่ยวชาญเพื่อพัฒนาตราสินค้าสรุปได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญต่อองค์ประกอบทางทัศนศิลป์ของตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน

องค์ประกอบทางทัศนศิลป์	ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ
1. รูปแบบภาพ	1.1 ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ 1.1.1 การออกแบบควรคำนึงถึงอนาคตและความยั่งยืนของภาพลักษณ์องค์กร ในการพัฒนาตราสินค้าควรมองถึงภาพรวมของผู้ผลิตรายที่เป็นองค์กรมากกว่าเป็นสินค้า กล่าวคือ ภาพประกอบที่แสดงในตราสินค้าควรสื่อถึงอัตลักษณ์ของพื้นที่ ซึ่งอาจเป็นสถานที่ท่องเที่ยว วัฒนธรรม สิ่งของ หรือสัญลักษณ์ใดก็ได้ที่สื่อถึงอัตลักษณ์พื้นที่ 1.1.2 ตราสัญลักษณ์ทั้ง 3 รูปแบบ ที่เลือกใช้ภาพประกอบแบบ semi-abstract หรือภาพกึ่งนามธรรม ภาพการ์ตูน ควรพิจารณาถึงความเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่ถึงสูงอายุหรือไม่ จากการสอบถามหรือการประเมินอีกครั้ง 1.2 ผู้เชี่ยวชาญด้านการตลาด - ผู้เชี่ยวชาญด้านการตลาดเลือกการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม รูปแบบที่ 3 และให้เหตุผลว่า มีองค์ประกอบที่ดี มีความทันสมัย และยังสามารสื่อไปยังชุมชนด้วย “งอบ” (ตรงนี้ยังมีปัญหาเรื่องกลุ่มลูกค้าเป้าหมาย ถ้ามุ่งคนรุ่นใหม่ น่าจะเป็นหมวกที่ดูทันสมัยวัยรุ่นชอบ) สีม่วงสื่อถึงวัตถุดิบว่าเป็นมันม่วงได้ชัดเจน บริเวณดวงตาต้องการให้โตกว่านี้เล็กน้อย ด้านหลังเป็นน้ำ สามารถสื่อถึงชุมชนนั้นๆ นอกจากนี้ การมีกรอบที่เป็นวงกลม ทำให้ความรู้สึกมีขอบเขตแต่ไม่ผูกมัด

องค์ประกอบทางทัศนศิลป์	ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ
2. รูปแบบตัวอักษร	2.1 ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ 2.1.1 ตัวอักษรแบบที่ 1 และ 3 เป็นอักษรไทยลักษณะโครงสร้างเดียวกัน จัดอยู่ในประเภทตัวพิมพ์ ไม่มีหัว การจะใช้ตัวอักษรลักษณะนี้เหมาะกับกลุ่มเป้าหมายที่มีความสามารถในการอ่านอักษรได้อย่างชัดเจน ทั้งในระยะใกล้ กลาง และไกล เช่น วิทยุรุ่น วิทยุทำงาน เป็นต้น ซึ่งหากมองในระยะไกล ตัวอักษรแบบนี้จะอ่านได้ยากกว่าตัวอักษรแบบหัวกลมโปร่ง ดังนั้นจึงให้นักออกแบบพิจารณาอีกครั้งตามความสามารถในการอ่านและการมองเห็นของกลุ่มเป้าหมายเป็นหลัก 2.1.2 ตัวอักษรในรูปแบบที่ 2 เป็นลักษณะอักษรไทยแบบตัวเขียนด้วยลายมือ ตัวอักษรนี้เหมาะกับการพิมพ์ข้อความสั้นๆ และด้วยหัวที่แผ่เร้น จึงทำให้ตัวอักษรนั้นอาจจะอ่านได้ยาก เมื่อมองในระยะไกล ในการแก้ไขหรือปรับปรุง แนะนำว่าหากต้องการใช้ตัวอักษรลักษณะนี้ ควรขยาย tracking (ระยะห่างระหว่างตัวอักษร) ของตัวอักษรให้กว้างขึ้น เพราะการออกแบบตราสัญลักษณ์ในเรื่องตัวอักษรนั้น สำคัญอยู่ที่การอ่านได้ในระยะใกล้และไกล ขนาดที่เล็กหรือใหญ่ด้วย 2.2 ผู้เชี่ยวชาญด้านการตลาด - ขอบรูปแบบตัวอักษร ในแบบที่ 1 TP-Tankhun เนื่องจากมีความทันสมัย ไม่ทางการแต่ก็ไม่ดูเลวๆ ให้ความรู้สึกว่าเป็นของทันสมัยๆ แต่มีเนื้อหาสาระ มีคุณค่าทางโภชนาการ
3. รูปแบบสี	3.1 ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบ - ตราสัญลักษณ์ทั้งสามแบบในการออกแบบ ควรคำนึงถึงองค์ประกอบของการออกแบบสี ได้แก่ hue, value และ saturation 3.1.1 Hue (เนื้อสี) นั้น ควรพิจารณาที่การจับคู่สี เช่น ใช้สีตรงข้ามหรือสีข้างเคียงหรือสีสามล้อ จะเห็นว่าแบบที่ 1 และ 2 จะเป็นคู่สีแบบตรงข้าม ซึ่งในการตัดสินใจของสีนั้น ต้องพิจารณาว่าเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายหรือไม่ และแบบที่ 3 เป็นการจับคู่สีแบบสีข้างเคียง ซึ่งในการจับคู่สีที่กลมกลืนกันนี้ ก็ให้พิจารณาว่าเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายหรือไม่เช่นกัน 3.1.2 Value (น้ำหนักของสี) ควรพิจารณาเมื่อนำตราสัญลักษณ์ไปปรับเป็นสีขาว เทา และดำ จึงจะเห็นความแตกต่างของน้ำหนักสี ผู้ออกแบบควรให้น้ำหนักของสีที่มากให้กับองค์ประกอบที่เป็นองค์ประกอบหลัก ส่วนในองค์ประกอบเสริมควรให้น้ำหนักที่น้อยกว่า เพราะน้ำหนักของสีนั้นมีผลต่อการมองเห็นและการสะดุดตาของกลุ่มเป้าหมาย 3.1.3 Saturation (ความอิ่มตัวของสีหรือความสดของสี) ให้พิจารณาความเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น ในกรณีของกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มวัยรุ่น วิทยุทำงาน ความอิ่มตัวของสีควรจะให้มีค่าที่สดเพื่อให้ดูสะดุดตา ในขณะเดียวกัน หากกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มผู้สูงอายุร่วมด้วย หรือเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักความอิ่มตัวของสีที่มากเกินไป จะทำให้รบกวนสายตาของกลุ่มเป้าหมาย หลักความอิ่มตัวของสีที่มากเกินไปจะทำให้รบกวนสายตา โดยพิจารณาแล้วเห็นว่า ผู้วิจัยเลือกใช้สีแบบ soft ซึ่งมีความอิ่มตัวไปทาง tint ทำให้มีความสบายตาเวลาที่ยามอง แต่อาจจะไม่สะดุดตาเมื่อมองในระยะไกล 3.2 ผู้เชี่ยวชาญด้านการตลาด - สีที่ใช้ควรเป็นโทนเย็น คือ สีม่วงๆ เหมือนมันม่วง เหมาะสมแล้ว แต่ทุกอย่างที่มีส่วนสัมพันธ์กันควรออกแบบให้เป็นโทนสีเดียวกัน เพื่อสร้างการจดจำให้กับลูกค้า

1.5 ภายหลังได้รับคำแนะนำการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศจากผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบและด้านการตลาดแล้ว ผู้วิจัยได้นำตราสินค้าทั้ง 3 รูปแบบไปให้กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พิจารณา และเลือกตราสินค้าที่จะนำมาใช้กับผลิตภัณฑ์ของชุมชน ผลการวิจัยพบว่า ตัวแทนจากชุมชนเลือกตราสินค้ารูปแบบที่ 3 เพราะว่าเป็นรูปแบบที่ใช้สี ตัวอักษร ภาพประกอบที่สะท้อนผลิตภัณฑ์และความเป็นชุมชน ทั้งยังน่าจะเหมาะสมกับกลุ่มลูกค้าเป้าหมายซึ่งเป็นนักท่องเที่ยววัยทำงาน วัยรุ่น และกลุ่มครอบครัวที่มาเที่ยวและซื้อสินค้าของชุมชน

“ตราสินค้ามีการออกแบบที่ซับซ้อนมากขึ้น มีการใช้รูปแบบ สี ตัวอักษร ที่สามารถสื่อถึงผลิตภัณฑ์แปรรูปได้อย่างชัดเจน จากการที่นำภาพผลผลิตทางการเกษตร มันเทศ และเครื่องจักสาน มาใช้เป็นภาพประกอบหลัก ทำให้มีความโดดเด่น สะดุดตา น่าสนใจขึ้น เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป และยังสามารถจดจำได้ง่าย”

(องค์การบริหารส่วนตำบลทับน้ำ, สนทนากลุ่ม, กุมภาพันธ์ 2565)

“ตราสินค้ามีการใช้ภาพผลผลิตทางการเกษตร มันเทศและเครื่องจักสาน มาใช้เป็นภาพประกอบ ทำให้มีเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป รูปแบบ สี ตัวอักษร มีความสวยงาม โดดเด่น สะดุดตา และมีความน่าสนใจมากขึ้น”

(กลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรตำบลทับน้ำ, สนทนากลุ่ม, กุมภาพันธ์ 2565)

เมื่อได้ข้อสรุปรูปแบบตราสินค้าที่ชุมชนต้องการแล้ว ขั้นตอนต่อมา ผู้วิจัยได้นำตราสินค้าแบบดั้งเดิมและตราสินค้าแบบใหม่ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นไป ประเมินความพึงพอใจจากกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งเป็นผู้บริโภครวมเป้าหมายของ ผลิตภัณฑ์มันเทศแปรรูป

2. ความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูป จากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัด พระนครศรีอยุธยา

2.1 ข้อมูลทั่วไป

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน 100 คน ด้านเพศ พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง (ร้อยละ 59.00) รองลงมา เป็นเพศชาย (ร้อยละ 36.00) และเพศทางเลือก (ร้อยละ 5.00) ตามลำดับ

ด้านอายุ พบว่า ส่วนใหญ่มีอายุ 20-29 ปี (ร้อยละ 45.00) รองลงมาคือ อายุ 30-39 ปี (ร้อยละ 22.00) อายุ 40-49 ปี (ร้อยละ 17.00) อายุ 50-59 ปี (ร้อยละ 12.00) อายุ 10-19 ปี (ร้อยละ 3.00) และอายุ 59 ปีขึ้นไป (ร้อยละ 1.00) ตามลำดับ

ด้านระดับการศึกษา พบว่า ส่วนใหญ่มีการศึกษาในระดับปริญญาตรี หรือเทียบเท่า (ร้อยละ 73.00) รองลงมาคือ ต่ำกว่าปริญญาตรี (ร้อยละ 17.00) และสูงกว่าปริญญาตรี (ร้อยละ 10.00) ตามลำดับ

ด้านอาชีพ พบว่า ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ (ร้อยละ 42.00) รองลงมา คือ นักเรียน/นักศึกษา (ร้อยละ 32.00) พนักงาน เอกชน (ร้อยละ 16.00) อาชีพอิสระ/รับจ้างทั่วไป (ร้อยละ 7.00) พนักงาน มหาวิทยาลัย (ร้อยละ 2.00) และอาชีพพนักงานรัฐบาล (ร้อยละ 1.00) ตาม ลำดับ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม	ร้อยละ
เพศ	
ชาย	36.00
หญิง	59.00
เพศทางเลือก	5.00
อายุ	
10-19 ปี	3.00
20-29 ปี	45.00
30-39 ปี	22.00
40-49 ปี	17.00
50-59 ปี	12.00
59 ปีขึ้นไป	1.00
ระดับการศึกษา	
ต่ำกว่าปริญญาตรี	17.00
ปริญญาตรีหรือเทียบเท่า	73.00
สูงกว่าปริญญาตรี	10.00
อาชีพ	
ข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ	42.00
นักเรียน/นักศึกษา	32.00
พนักงานมหาวิทยาลัย	2.00
พนักงานรัฐบาล	1.00
พนักงานเอกชน	16.00
อาชีพอิสระ/รับจ้างทั่วไป	7.00

2.2 ระดับความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจาก
มันเทศที่ปลูกในตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
แบบที่ 1 (แบบดั้งเดิม)

ภาพที่ 4 ตราสินค้าแบบดั้งเดิม

ที่มา: กลุ่มวิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรจากในชุมชนบ้านทับน้ำ

ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความพึงพอใจต่อตราสินค้า
ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบที่ 1 (แบบดั้งเดิม) ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง
($\bar{X} = 2.61$, S.D. = 1.25) และเมื่อพิจารณารายข้อ พบประเด็นที่น่าสนใจ
กล่าวคือ กลุ่มตัวอย่างมีความพึงพอใจระดับปานกลางในประเด็นตราสินค้ามีการ
ออกแบบที่สวยงาม ($\bar{X} = 2.66$, S.D. = 1.30) และตราสินค้าทำให้สามารถ
จดจำผลิตภัณฑ์แปรรูปได้ ($\bar{X} = 2.66$, S.D. = 1.32) รองลงมาคือ ตราสินค้า
เห็นแล้วทำให้อยากซื้อผลิตภัณฑ์แปรรูป ($\bar{X} = 2.64$, S.D. = 1.38) ตราสินค้า
มีความเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป ($\bar{X} = 2.62$, S.D. = 1.29) และประเด็น
ที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับน้อย คือ ตราสินค้าทันสมัย ($\bar{X} = 2.53$, S.D. = 1.25)
ตราสินค้ามีความโดดเด่น และสะดุดตา ($\bar{X} = 2.55$, S.D. = 1.27) และตราสินค้า
น่าสนใจ ($\bar{X} = 2.60$, S.D. = 1.30) ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบบที่ 1

ตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูป แบบที่ 1 (แบบดั้งเดิม)	ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$)	ส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน (S.D.)	แปล ความหมาย
1. ตราสินค้ามีการออกแบบที่สวยงาม	2.66	1.30	ปานกลาง
2. ตราสินค้าทันสมัย	2.53	1.25	น้อย
3. ตราสินค้ามีความโดดเด่นและสะดุดตา	2.55	1.27	น้อย
4. ตราสินค้าน่าสนใจ	2.60	1.30	น้อย
5. ตราสินค้าเห็นแล้วทำให้อยากซื้อผลิตภัณฑ์แปรรูป	2.64	1.38	ปานกลาง
6. ตราสินค้ามีความเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป	2.62	1.29	ปานกลาง
7. ตราสินค้าทำให้สามารถจดจำผลิตภัณฑ์แปรรูปได้	2.66	1.32	ปานกลาง
8. ตราสินค้าสะท้อนเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์แปรรูปได้ชัดเจน	2.61	1.27	ปานกลาง
รวม	2.61	1.25	ปานกลาง

2.3 ระดับความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาแบบที่ 2 (แบบที่พัฒนาโดยผู้วิจัยและชุมชนเลือก)

ภาพที่ 5 ตราสินค้าแบบที่พัฒนาโดยผู้วิจัยและชุมชนเลือก

ที่มา: ภาพออกแบบโดย อภิเชษ บานแย้ม

ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีระดับความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบบที่ 2 (แบบที่พัฒนาโดยผู้วิจัยและชุมชนเลือก) ภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุดในทุกด้าน ($\bar{X} = 4.37$, S.D. = 0.71) และเมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความพึงพอใจมากที่สุด 3 อันดับแรก ได้แก่ ตราสินค้ามีการออกแบบที่สวยงาม ($\bar{X} = 4.44$, S.D. = 0.74) รองลงมาคือ ตราสินค้าสะท้อนเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์แปรรูปได้ชัดเจน ($\bar{X} = 4.42$, S.D. = 0.85) และตราสินค้ามีความเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป ($\bar{X} = 4.41$, S.D. = 0.81) ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบบที่ 2

ตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูป แบบที่ 2 (แบบที่พัฒนาโดยผู้วิจัยและชุมชนเลือก)	ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$)	ส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน (S.D.)	แปล ความหมาย
1. ตราสินค้ามีการออกแบบที่สวยงาม	4.44	0.74	มากที่สุด
2. ตราสินค้าทันสมัย	4.34	0.81	มากที่สุด
3. ตราสินค้ามีความโดดเด่น และสะดุดตา	4.37	0.77	มากที่สุด
4. ตราสินค้าน่าสนใจ	4.29	0.81	มากที่สุด
5. ตราสินค้าเห็นแล้วทำให้อยากซื้อผลิตภัณฑ์แปรรูป	4.32	0.74	มากที่สุด
6. ตราสินค้ามีความเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป	4.41	0.81	มากที่สุด
7. ตราสินค้าทำให้สามารถจดจำผลิตภัณฑ์แปรรูปได้	4.35	0.80	มากที่สุด
8. ตราสินค้าสะท้อนเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์แปรรูป ได้ชัดเจน	4.42	0.85	มากที่สุด
รวม	4.37	0.71	มากที่สุด

2.4 การเปรียบเทียบระดับความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบบที่ 1 (แบบดั้งเดิม) กับ แบบที่ 2 (แบบที่พัฒนาโดยผู้วิจัยและชุมชนเลือก)

การเปรียบเทียบความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบบที่ 1 (แบบดั้งเดิม) กับแบบที่ 2 (แบบที่พัฒนาโดยผู้วิจัยและชุมชนเลือก) พบว่า ในภาพรวมกลุ่มตัวอย่างมีความพึงพอใจต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศในแบบที่ 2 มากกว่าแบบที่ 1 ในทุกด้าน โดยเฉพาะประเด็นตราสินค้าแบบใหม่สื่อถึงผลิตภัณฑ์แปรรูปได้อย่างชัดเจน (ร้อยละ 97) ทั้งนี้ ผลการวิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจคือ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ระบุว่า ตราสินค้าแบบใหม่ช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ผลิตภัณฑ์แปรรูปให้ดูทันสมัย ทั้งยังเป็นตราสินค้าที่เห็นแล้วชื่นชอบ และทำให้เกิดการจดจำได้ ที่สำคัญคือ ตราสินค้าแบบใหม่ทำให้อยากซื้อผลิตภัณฑ์แปรรูปมากกว่าแบบดั้งเดิม ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ตราสินค้ามีความสัมพันธ์กับความชื่นชอบการจดจำ และกระตุ้นให้ผู้บริโภคเกิดการทดลองซื้อผลิตภัณฑ์

ตารางที่ 5 การเปรียบเทียบความพึงพอใจที่มีต่อตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในตำบลทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบบที่ 1 กับแบบที่ 2

ประเด็น	ร้อยละ	
	แบบที่ 1 (แบบดั้งเดิม)	แบบที่ 2 (แบบที่พัฒนา โดยผู้วิจัย)
1. ตราสินค้าสื่อถึงผลิตภัณฑ์แปรรูปได้อย่างชัดเจน	3.00	97.00
2. ตราสินค้าช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ผลิตภัณฑ์แปรรูปให้ดูทันสมัย	4.00	96.00
3. ตราสินค้ามีความเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป	4.00	96.00
4. ตราสินค้าที่เห็นแล้วชื่นชอบและทำให้เกิดการจดจำได้มากกว่า	4.00	96.00
5. ตราสินค้าที่เห็นแล้วทำให้อยากซื้อผลิตภัณฑ์แปรรูปมากกว่า	4.00	96.00
รวม	100.00	

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยด้านการออกแบบและพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สรุปได้ว่า องค์ประกอบทางทัศนศิลป์ประกอบด้วย รูปแบบภาพ รูปแบบตัวอักษร และรูปแบบสี มีความสำคัญในการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศที่ปลูกในชุมชนบ้านทับน้ำ โดยการพัฒนาสินค้าซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนควรสื่อสารถึงเอกลักษณ์ของสินค้าและอัตลักษณ์ของพื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้ตราสินค้ามีความโดดเด่น และผู้บริโภคสามารถจดจำตราสินค้าได้ในระยะยาว นอกจากนี้ การพัฒนาตราสินค้าจำเป็นต้องมีความทันสมัยและเหมาะสมกับกลุ่มลูกค้าเป้าหมาย สอดคล้องกับงานวิจัยของ วิติมนต์ ธนิกิติเอื้ออังกูร และคณะ (2559) ที่ศึกษากลยุทธ์การสร้างตราสินค้าสำหรับอุตสาหกรรมแปรรูปผักและผลไม้ไทย พบว่า กลยุทธ์การสร้างตราสินค้าควรให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับธุรกิจ ได้แก่ ผู้บริโภค คู่แข่งขัน อุตสาหกรรม และสภาพแวดล้อม เพื่อให้การสร้างตราสินค้ามีความเป็นเอกลักษณ์ และถือเป็นสัญลักษณ์ที่สร้างความได้เปรียบทางการแข่งขัน นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ ณฐมน บัวพรหมมี (2560) เรื่อง การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อการสื่อสารภูมิปัญญา และสร้างอัตลักษณ์อาหารท้องถิ่น: กรณีศึกษาบ้านศรีเจริญ ตำบลoleyวังไสย อำเภอกุหลอง จังหวัดเลย ที่พบว่า การสร้างความโดดเด่นให้กับสินค้าจำเป็นต้องคำนึงถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นการเพิ่มมูลค่าทางธุรกิจ ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากรูปแบบตราสินค้าแบบที่ 3 ที่พัฒนาโดยผู้วิจัยและชุมชนเลือก พบว่า เมื่อนำไปให้กลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายเปรียบเทียบกับตราสินค้าแบบดั้งเดิม กลุ่มผู้บริโภคส่วนใหญ่ระบุว่า ชื่นชอบตราสินค้าแบบใหม่มากกว่าแบบดั้งเดิม และนำไปสู่แนวโน้มที่จะซื้อสินค้าด้วย ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า ตราสินค้าเสมือนหน้าต่างบานแรกที่จะทำให้ลูกค้าสะดุดตา สนใจสินค้า และเข้าใจได้ทันทีว่า สินค้านั้นคืออะไร การออกแบบและพัฒนาตราสินค้าจึงต้องออกแบบให้สะท้อนเอกลักษณ์ของสินค้า มีความทันสมัย จดจำ และเข้าถึงตราสินค้าได้ง่าย เพื่อกระตุ้นให้ลูกค้าอยากซื้อสินค้า สอดคล้องกับงานวิจัยของ วิติมนต์ ธนิกิติเอื้ออังกูร และคณะ (2559)

ที่พบว่า การสร้างตราสินค้าจำเป็นต้องคำนึงถึงความต้องการของผู้บริโภค และสร้างความง่ายในการเข้าถึงตราสินค้า

ด้านรูปแบบตัวอักษรซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการพัฒนาตราสินค้า ผลการวิจัยสรุปได้ว่า รูปแบบตัวอักษรที่ออกแบบในครั้งนี้ช่วยให้ผู้บริโภคจดจำตราสินค้าได้ การใช้ตัวอักษรที่ทันสมัย สอดคล้องกับกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายซึ่งเป็นวัยทำงานและคนรุ่นใหม่ ทำให้ตราสินค้าสะอาดตา ฉะนั้น การเลือกใช้ตัวอักษรจึงมีความสำคัญมากในการพัฒนาตราสินค้า ข้อค้นพบข้างต้นสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศศิธรดา พันธุ์เศษศักดิ์ และคณะ (2562) ที่ศึกษาการออกแบบตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน กรณีศึกษาผลิตภัณฑ์กลุ่มชุมชนโคกสูงตะวันออก ตำบลบัวใหญ่ อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา และพบว่า รูปแบบตัวอักษรของตราสินค้าจำเป็นต้องมีความเชื่อมโยงกับผลิตภัณฑ์ การใช้ตัวอักษรควรมีความเหมาะสม ทันสมัย อ่านง่าย และไม่ซับซ้อนเกินไป

องค์ประกอบด้านรูปแบบสี ผลการวิจัยสรุปได้ว่า รูปแบบสีที่ใช้ในการออกแบบตราสินค้าผลิตภัณฑ์ต้องออกแบบสีให้เหมาะสมกับกลุ่มลูกค้าเป้าหมายในการออกแบบครั้งนี้ใช้สีที่มีความอึดตัวไปทางระดับอ่อนทำให้มีความสบายตา และคำนึงถึงความหมายของสีที่จะสร้างการรับรู้ของผู้บริโภคด้วย สอดคล้องกับข้อค้นพบของ วรินทร์ธร กิจธรรม (2558) ซึ่งพบอิทธิพลของสีต่อการสร้างแบรนด์ กล่าวคือ สีเป็นองค์ประกอบที่เป็นตัวแทนของตราสินค้า เป็นสิ่งที่สร้างความจดจำให้กับผู้บริโภค โดยในการออกแบบตราสินค้า การใช้สีควรเป็นไปอย่างเหมาะสม และมีรูปแบบที่โดดเด่นเพื่อดึงดูดความสนใจให้กับผู้พบเห็น และสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศศิธรดา พันธุ์เศษศักดิ์ และคณะ (2562) ที่พบว่า การใช้โทนสีควรเลือกให้เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์ หรือส่วนผสมของผลิตภัณฑ์ เช่น ใช้สีเขียวที่ให้ผู้เห็นสัมผัสได้ถึงความเป็นธรรมชาติ

ผลการวิจัยด้านความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อตราสินค้า ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สรุปได้ว่า การออกแบบและพัฒนาตราสินค้าแบบที่ 2 (แบบที่พัฒนาโดยผู้วิจัยและชุมชนเล็ก) ผู้บริโภคมีความพึงพอใจ

มากกว่าแบบที่ 1 (แบบดั้งเดิม) ผู้บริโภคระบุประเด็นที่พึงพอใจคือ ราคาสินค้า มีการออกแบบที่สวยงาม ราคาสินค้าสะท้อนเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์แปรรูปได้ชัดเจน และราคาสินค้ามีความเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์แปรรูป สอดคล้องกับแนวคิดของ Kotler (2003) ที่อธิบายไว้ว่า ผลิตภัณฑ์ที่มีความสำคัญต่อความต้องการซื้อของผู้บริโภค โดยสิ่งที่มีผลต่อความสนใจของผู้บริโภคคือ ราคาสินค้านอกจากนั้น ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ มีนา อ่องบางน้อย (2553) ที่ศึกษาคคุณค่าราคาสินค้า ความไว้วางใจ และความพึงพอใจที่มีผลต่อความภักดีต่อราคาสินค้า CAT และพบว่า ราคาสินค้ามีความสำคัญและมีผลต่อการรับรู้ของผู้บริโภค อีกทั้งยังทำให้ผู้บริโภครับรู้ได้ถึงความเป็นรูปธรรมของสินค้าและบริการ ราคาสินค้าที่มีคุณภาพจะทำให้เกิดการยอมรับของผู้บริโภค และสอดคล้องกับการศึกษาของ ชุตติกาญจน์ ศรีวิบูลย์ และคณะ (2554) ที่ศึกษาการสร้างราคาสินค้าของจังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า ราคาสินค้ามีผลต่อการรับรู้และทัศนคติของผู้บริโภคในจังหวัดสมุทรสงคราม

เมื่อพิจารณาด้านระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาราคาสินค้าผลิตภัณฑ์ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ควรสร้างการมีส่วนร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวแทนจากวิสาหกิจชุมชนในฐานะเจ้าของผลิตภัณฑ์ ที่ควรเข้ามากำหนดทิศทางการออกแบบราคาสินค้าร่วมกับผู้เชี่ยวชาญ เพื่อให้ราคาสินค้าสามารถนำไปใช้งานได้จริง ตรงกับความต้องการของเจ้าของสินค้า และสอดคล้องกับรสนิยมของผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมาย อย่างไรก็ตาม จากการวิจัยครั้งนี้พบว่า การมีส่วนร่วมของตัวแทนชุมชนในการพัฒนาราคาสินค้ายังอยู่ในระดับน้อยส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการที่ชุมชนยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาราคาสินค้า แม้ว่าผู้วิจัยจะอธิบายกระบวนการพัฒนาราคาสินค้าและให้ความรู้เบื้องต้นบ้างแล้ว ซึ่งหากพิจารณาตามหลักการมีส่วนร่วม อาจกล่าวได้ว่า ระดับการมีส่วนร่วมยังอยู่ในขั้นต้น คือ ระดับร่วมคิดและวางแผน แต่ยังไม่สามารถก้าวไปถึงขั้นตอนการร่วมลงมือปฏิบัติ วิเคราะห์ ติดตาม และประเมินผลได้ ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะเป็นเหตุผลที่กลุ่มตัวแทนของชุมชนที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่มในขั้นตอนการออกแบบราคาสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อพัฒนาราคาสินค้าผลิตภัณฑ์มันเทศมี

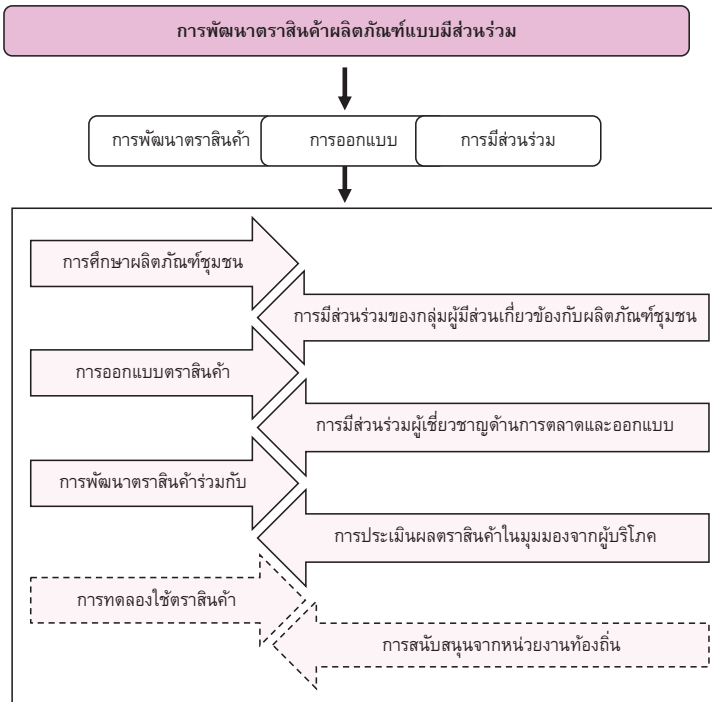
ลักษณะการมีส่วนร่วมเชิงรับ (passive participation) มากกว่าเชิงรุก (active participation) ข้อค้นพบข้างต้นยังสอดคล้องกับการศึกษาการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนบ้านวังฆรณ ตำบลโพชนไก่ จังหวัดสิงห์บุรี ของสุกัญญา พยุงสิน (2564) ที่พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมอยู่ในระดับคิดและพัฒนาในรูปแบบบรรจุ ภัณฑ์และตราสินค้าชุมชนเช่นกัน

ดังนั้น จากผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า แนวทางการพัฒนา ตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมควรให้ความสำคัญกับ (1) การนำ องค์ประกอบทางทัศนศิลป์ ได้แก่ รูปแบบภาพ รูปแบบตัวอักษร และรูปแบบสี มาใช้ ในการพัฒนาตราสินค้า (2) การผสานการมีส่วนร่วมจากกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง หรือเจ้าของผลิตภัณฑ์ ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบและการตลาด และ (3) การประเมินตราสินค้าจากมุมมองผู้บริโภคก่อนนำตราสินค้าไปใช้งานจริง แนวทางการพัฒนาตราสินค้าข้างต้นน่าจะทำให้ผลิตภัณฑ์ชุมชนได้รับความสนใจ จากผู้บริโภค และนำไปสู่การตัดสินใจซื้อ ทำให้ชุมชนมีรายได้ซึ่งจะช่วยกระตุ้น เศรษฐกิจในชุมชน

สรุปผลการวิจัยและการนำไปใช้ประโยชน์

ผลจากการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการการพัฒนาตราสินค้า ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งอาจเป็นต้นแบบสำหรับพื้นที่ที่สนใจการพัฒนาตราสินค้าขึ้นต้น ที่เน้นการสร้างชื่อ คำ โลโก้ และการใช้สี เพื่อสะท้อนเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ ทั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตจากผลการวิจัยครั้งนี้ในขั้นตอนของการทดลองใช้ตราสินค้าที่พัฒนาขึ้นนั้น ชุมชนอาจต้องได้รับการสนับสนุน ด้านงบประมาณจากหน่วยงานท้องถิ่น เพราะการปรับเปลี่ยนตราสินค้าจากแบบดั้งเดิมเป็นแบบใหม่มีปัจจัยด้านต้นทุนการพิมพ์ผลาก อย่างไรก็ตาม พื้นที่ที่สนใจสามารถดำเนินการตามกระบวนการในภาพที่ 6

ภาพที่ 6 แนวทางการพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์แบบมีส่วนร่วม

ที่มา: ภาพออกแบบโดย อภิเชก บานแย้ม และณัฐวิภา สินสุวรรณ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมันเทศ ที่ปลูกในตำบลบ้านทับน้ำ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ควรนำตราสินค้าไปทดลองใช้ในการขายสินค้า เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ของชุมชน

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์สำหรับหน่วยงาน ที่สนใจ

1. การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชนควรบูรณาการการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ชุมชนในฐานะเจ้าของผลิตภัณฑ์ นักออกแบบสื่อในฐานะผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างสรรค์ตราสินค้า และนักการตลาดในฐานะผู้เชี่ยวชาญด้านการส่งเสริมการขายผลิตภัณฑ์ เพื่อให้การพัฒนาตราสินค้าเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์ สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมาย สามารถใช้งานได้จริงเพื่อเพิ่มโอกาสทางการแข่งขัน

2. การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ ควรนำตราสินค้าผลิตภัณฑ์ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ที่ชัดเจนสามารถบ่งบอกความเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ได้ ในการเลือกตราสินค้าควรเลือกให้ครอบคลุมกลุ่มลูกค้าเป้าหมายหลัก (primary customer)

3. การพัฒนาตราสินค้าผลิตภัณฑ์ ควรทำการศึกษากลุ่มลูกค้าเป้าหมายเพื่อออกแบบให้ตรงกับความต้องการของลูกค้าเป้าหมาย นอกจากนี้ การออกแบบรูปแบบตัวอักษรของตราสินค้าควรคำนึงถึงการอ่านได้ง่ายทั้งในระยะใกล้ ระยะกลาง และระยะไกล รวมถึงการเลือกใช้สีให้มีความเหมาะสมต่อการสร้างความจดจำ และสะดุดตาให้กับลูกค้า

4. การออกแบบตราสินค้าผลิตภัณฑ์ ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาตราสินค้าให้มีความทันสมัย ออกแบบให้มีความโดดเด่น สะดุดตา และเป็นที่น่าสนใจของผู้บริโภค เช่น ขนาดของตราสินค้า การพิมพ์ที่ชัดเจน สีสดใสสวยงาม เพื่อให้ผู้บริโภคสนใจและมีความต้องการซื้อตามมา

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารั้ดต่อไป

1. การวิจัยในอนาคตควรพิจารณาการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนให้มากขึ้น ในการพัฒนาตราสินค้าซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสำรวจความรู้พื้นฐานเรื่องตราสินค้าของกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชน เพื่อติดตั้งความรู้ก่อนเข้าสู่กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้

พบว่า กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชนยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนา
ตราสินค้า จึงทำให้ยังขาดการมีส่วนร่วมเชิงรุก (active participation)

2. การออกแบบตราสินค้าผลิตภัณฑ์แปรรูปในการศึกษาครั้งต่อไป
ควรเพิ่มขั้นตอนการทดลองตลาดเบื้องต้น (market test) กับผู้บริโภค โดยนำ
ผลิตภัณฑ์จริงที่ติดตราสินค้าในรูปแบบจำลอง (mock-up) รูปแบบต่างๆ มา
เปรียบเทียบ เพื่อทดสอบแนวโน้มที่จะส่งผลต่อการตัดสินใจซื้อผลิตภัณฑ์จริงใน
อนาคต

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กมลทิพย์ รุ่งประเสริฐ (2561), การผลิตสื่อโมชันกราฟิกเพื่อส่งเสริมความรู้และทัศนคติต่อการป้องกันโรคหลอดเลือดสมอง, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน คณะเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.
- โกวิทย์ พวงงาม และธีรเดช ฉายอรุณ (2545), รายงานการวิจัยเรื่องความรู้ ทัศนคติ และการปฏิบัติของประชาชนในการมีส่วนร่วมต่อการบริหารงานแบบกระจายอำนาจ, กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- ชัยรัตน์ อัครวาท (2548), ออกแบบให้โดนใจ: คู่มือการออกแบบบรรจุภัณฑ์สำหรับผู้ประกอบการและนักออกแบบ, กรุงเทพฯ: สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมสนับสนุน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.
- ชุตินาถณ์ ศรีวิบูลย์ และคณะ (2554), รายงานการวิจัยเรื่องการสร้างตราสินค้าของจังหวัดสมุทรสงคราม, กรุงเทพฯ: วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ฐิตินันต์ ธนกิจเอื้อองกุล และคณะ (2559), “กลยุทธ์การสร้างตราสินค้าสำหรับอุตสาหกรรมแปรรูปผักและผลไม้ไทย”, วารสารวิชาการคณะบริหารธุรกิจ, 11(1): 105-117.
- ณัฐมน บัวพรมมี (2560), รายงานการวิจัยเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อการสื่อสารภูมิปัญญาและสร้างอัตลักษณ์อาหารท้องถิ่น: กรณีศึกษาย่านศรีเจริญ ตำบลเลยวังไสย์ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย, ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.
- นพนิตย์ วงศ์สุ (2556), รายงานการวิจัยเรื่องความพึงพอใจของผู้ใช้ระบบสารสนเทศเพื่อการบริหารด้านโครงการ (E-project) มหาวิทยาลัยแม่โจ้, เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- มีนา อ่องบางน้อย (2553), คุณค่าตราสินค้า ความไว้วางใจ และความพึงพอใจที่มีผลต่อความภักดีต่อตราสินค้า CAT CDMA (แคท ซีดีเอ็มเอ), วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาการตลาด บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ยุพาพร รูปงาม (2545), การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงานประมาณในการปฏิรูประบบราชการ, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- รสา สุนทรายุทธ (2564), “การออกแบบตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นสู่การต่อยอดสินค้าของฝากประจำจังหวัด และการพัฒนาหลักสูตรชุมชนด้านการจัดการด้านการออกแบบและการเพิ่มช่องทางการตลาด: กรณีศึกษา ชุมชนหนองน้ำใส จังหวัดสระแก้ว”, วารสารศิลปกรรมบูรพา, 24(1): 55-77.
- ราชบัณฑิตยสภา (2542), พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

วรินทร์ธร กิจธรรม (2558), "อิทธิพลของ 'สี' ต่อการสร้างแบรนด์", *วารสารการสื่อสารและการจัดการ* นิต้า, 1(1): 76-85.

ศศิธรดา พันธุ์พิเศษศักดิ์ และคณะ (2562), "การออกแบบตราสินค้าผลิตภัณฑ์ชุมชน กรณีศึกษา ผลิตภัณฑ์ กลุ่มชุมชนโคกสูงตะวันออก ตำบลบัวใหญ่ อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา", *วารสารศิลปกรรมบูรพา*, 22(1): 87-107.

สถาบันพระปกเกล้า (2545), *กระบวนการมีส่วนร่วม*, กรุงเทพฯ: ศูนย์ราชการเฉลิมพระเกียรติ.
สุกัญญา พยุงสิน (2564), "การมีส่วนร่วมของชุมชนในการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ชุมชนตามแนวทาง การท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี: กรณีศึกษาร้านวังฆรณ์ หมู่ 11 ตำบลโพชนไก่ อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี", *วารสารบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม*, 16(2): 45-58.

เสรี วงษ์มณฑา (2540), *ครบเครื่องเรื่องการสื่อสารการตลาด*, กรุงเทพฯ: Diamond in Business World.

ภาษาอังกฤษ

Keller, K. (2013), *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*, Boston: Pearson.

Kotler, P. (2003), *A Framework for Marketing Management*, NJ: Prentice Hall.

สื่อออนไลน์

สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2564), "จำนวนประชากรจากการทะเบียน จำแนกตามอายุ เพศ ภาค และจังหวัด พ.ศ. 2564", สืบค้นเมื่อ 23 ตุลาคม 2565 จาก <http://statbbi.nso.go.th/staticreport/page/sector/th/01.aspx>

องค์การบริหารส่วนตำบลทับน้ำ (2564), "ข้อมูลสภาพทั่วไป", สืบค้นเมื่อ 20 กันยายน 2565 จาก <http://tubnum.go.th/public/economy/data/index/menu/26>

“แม่หญิงล้านนา” ในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า): ความสัมพันธ์ของอำนาจที่ล้นไหลไปมา ระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษในโลกศักดิ์สิทธิ์ และโลกสามัญ

ทิพย์พชร ฤกษ์สุนทร¹

ทิฆัมพร เอี่ยมเรไร²

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาที่ล้นไหลไปมาระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษในโลกพิธีกรรมกับโลกสามัญจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ตามกรอบแนวคิดการวิเคราะห์สื่อพิธีกรรมพื้นบ้านและอำนาจที่เกิดจากตัวสื่อ ทฤษฎีสตรีนิยมเชิงวิพากษ์ แนวคิดโครงสร้างสังคม vs. ผู้กระทำและการปฏิบัติการ แนวคิด habitus แนวคิด field และแนวคิดทุน ของ Pierre Bourdieu โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากเอกสารบันทึกการสังเกตการณ์ภาคสนาม การสัมภาษณ์เจาะลึก แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาที่ล้นไหลไปมาระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษในโลกพิธีกรรมกับโลกสามัญ ทั้งในครัวเรือนภายในชุมชน และภายนอกชุมชน โดยในยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ (ก่อนปี พ.ศ. 1984) ผู้หญิงใช้การสวมรอยอำนาจจากความคุ้มครองของผีปู่ย่า เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับบทบาทการเป็นผู้นำในระบบเศรษฐกิจแบบเครือญาติ และบทบาทผู้นำในการประกอบพิธีกรรมของสายตระกูลที่ตนเองได้รับ ต่อมายุคผู้หญิง

^{*} วันที่รับบทความ 1 มีนาคม 2566; วันที่แก้ไขบทความ 23 พฤษภาคม 2566; วันที่ตอบรับบทความ 1 มิถุนายน 2566

¹ อาจารย์ ดร. ภาควิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

² อาจารย์ ดร. ภาควิชานิเทศศาสตร์ คณะบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์ และการสื่อสาร มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

เปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ (พ.ศ. 1984-2539) การเข้ามาของพุทธศาสนา นโยบายภาครัฐส่วนกลาง และระบบทุนนิยมเงินตรา ส่งผลให้อำนาจจากตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ไม่สอดคล้องกับความรับผิดชอบที่ต้องเผชิญจากภายนอกชุมชน ทำให้ผู้หญิงใช้การถอดรูปอำนาจของผีปู่ย่า และทำการแปลงร่างใหม่ด้วยอำนาจทางเศรษฐกิจ จนเมื่อถึงยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน (พ.ศ. 2540-2564) ผู้หญิงใช้การแตกตัวตนจากสถานะทางสังคมในพื้นที่การสื่อสารอันหลากหลาย ผ่านความรู้ในแบบฉบับของผู้หญิงซึ่งได้รับแรงผลักดันจากปัจจัยตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่หัดตัวลง การเข้ามาของเพศที่สามในพื้นที่พิธีกรรม กระแสโลกาภิวัตน์ และสังคมแห่งความเสี่ยง ซึ่งความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงในแต่ละยุคเป็นการแสดงบทบาทสำคัญของปฏิบัติการทางสังคมที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างสังคมภายใต้กฎเกณฑ์ที่เรียกว่า habitus ดั้งเดิมและสร้างใหม่ พร้อมไปกับการสร้างและการส่งสมทุนเก่าและใหม่ ตั้งแต่ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ให้กลับกลายเป็นทุนทางสัญลักษณ์เพื่อก่อให้เกิดอำนาจเชิงวัฒนธรรมในที่สุด หากผู้หญิงไม่มีอำนาจแล้วนั้น ย่อมไม่สามารถกระทำการตามพันธกิจที่พึงได้รับมาอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: สื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ผู้หญิงล้านนา ความสัมพันธ์ของอำนาจ พื้นที่การสื่อสารในโลกศักราชดิจิทัลและโลกสามัญ

“Mae Ying Lanna” in Ritual Media Space to Worship Ancestral Spirits (Phi Pu Ya): Relationship of Power that Flows between Special Communication Space of a Ritual World and a Profane World

Tippatoo Kitsuntorn³

Tikamporn Eiamrerai⁴

Abstract

This study aims to the relationship of Lanna women power that flowed between special communication space of a ritual world and a profane world, from the past to present. The study adopts the concept of folk ritual media analysis and power of ritual media, theory of critical feminism, communication for empowerment concept, Pierre Bourdieu's structure vs. agency/practice concept, habitus concept, field concept, and capital concept. It employs qualitative research by collecting data from recorded documents, field observations, and in-depth interviews. The data is analyzed using a historical approach.

The results show that the relationship of Lanna women's power that flowed between special communication space of a ritual world and a profane world (in a household, a community, and outside a community), women in the Matriarchal era (before 1984 B.E.) used a subrogation of

³ Lecturer, Department of Communication Arts, Faculty of Management Sciences, Chiang Mai Rajabhat University

⁴ Lecturer, Department of Communications, Faculty of Business, Economics and Communications, Naresuan University

Phi Pu Ya's coverage ascribed sacred power to develop righteousness for a leadership role in a kin economy and a leadership role in performing a given ritual of their family. In the Changing status and creation of identity era (1984-2539 B.E.), the presence of Buddhism, central government policy, and currency capitalism caused the power of ritual media to worship ancestral spirits (*Phi Pu Ya*) to be inconsistent with responsibilities faced from outside a community. This affected women to dismantle *Phi Pu Ya's* power form and transform it with an economy power. In the Contesting space era (2540-2564 B.E.), women used an infiltration from social status in the various communication space through Lanna women's knowledge that was influenced by the factors of shrinking ritual media to worship ancestral spirits (*Phi Pu Ya*), the entrance of LGBT in the ritual spaces, globalization, and the society of risk. Women's power relation in each era shows a vital role of social practice that connected to social structure, under the rules of traditional and new habitus, the creation and accumulation of old and new capital (from cultural capital, social capital, and economic capital to symbolic capital) for forming soft power. Without power, women could not act on their missions that had been given continuously.

Keywords: ritual media space to worship ancestral spirits (*Phi Pu Ya*), Lanna women, power relations, communication space of a ritual world and a profane world

1. บทนำ

ในอดีตสังคมล้านนาเป็นดินแดนที่มีระบบการสืบสายทางฝ่ายแม่ (matriarchalism) และมีวัฒนธรรมความเชื่อต่อบรรพบุรุษของตน ภายหลังจากการล่องลัดดับสูญของบรรพบุรุษไปแล้วในช่วง 4-5 ชั่วโมงคนขึ้นไป ก็จะกลายสถานะเป็น “ผีปู่ย่า” ทำหน้าที่คุ้มครองปกป้องรักษาคนในครอบครัวให้อยู่ดีมีสุข และรอดพ้นจากการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือสิ่งอัปมงคลต่างๆ แต่ในขณะเดียวกันก็จะลงโทษลูกหลานที่ทำผิดจารีตประเพณีหรือข้อปฏิบัติของสังคม ซึ่งชาวล้านนาเรียกว่า “การผัดผี” และจำต้องแก้ไขด้วยการประกอบพิธีกรรมขอมาที่เรียกว่า “เสียผี” “แก้ผี” หรือ “เลี้ยงผี” (วิถี พานิชพันธ์, 2548) ส่วนคำเรียก “ผีปู่ย่า” มีที่มาจากคนล้านนาส่วนใหญ่มักพูดว่า “อี่ปู่ อี่ย่า อี่ป้อ อี่แม่” จึงมีเพียงคำว่า “ปู่ย่า” และใช้คำเรียกปู่ย่าตายายว่า “ป้ออู๋ยมแม่อู๋ยม” หรือใช้เรียกผีผู้ชายและผีผู้หญิงที่เป็นบรรพบุรุษของสายตระกูล ซึ่งไม่ได้เจาะจงว่า เป็นเฉพาะปู่ย่าตายายเท่านั้น (<https://www.chiangmainews.co.th/page/archives/879143/htm>.)

นอกจากนี้ ชาวล้านนานิยมจัดหิ้งบูชาบริเวณหัวนอนของตัวเรือน แล้วเรียกหิ้งบูชาที่ว่า “หิ้งปู่ย่า” บางครอบครัวอาจสร้างเรือนจำลองหลังเล็กๆ บริเวณมุมรั้วได้ร่มไม้ใหญ่ เรือนดังกล่าวเรียกว่า “หอผีปู่ย่า” มักตั้งอยู่ในบ้านลูกสาวคนโตของตระกูล หากลูกสาวคนโตเสียชีวิต หรือไปอยู่ในที่ห่างไกลจากญาติ หิ้งผีปู่ย่าก็จะย้ายไปตั้งอยู่บ้านลูกสาวคนถัดไป (สนั่น ธรรมธิ, 2554) ดังนั้น พื้นที่การสื่อสารของพิธีกรรมได้ถูกกำหนดให้อยู่ภายในบ้านที่หิ้งและหอผีปู่ย่าสถิตอยู่ โดยมีลูกสาวคนโตของตระกูลเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม เรียกว่า “แก้ผี” บนหิ้งของผีปู่ย่าหลักๆ ประกอบด้วยขันผีปู่ย่า⁵ และสวดดอก⁶ เป็นเครื่องสักการะที่จะมีกำหนดเปลี่ยนและทำความสะอาดทุกรอบปีช่วงการเลี้ยงผีปู่ย่าประจำปีในเดือน 9 ของล้านนา⁷ (เอียรชยา อักษรดิษฐ์, 2552)

⁵ ขันผีปู่ย่า เป็นพานหรือขัน มีผ้าขาว รูป เทียนสี่ฝั่ง ด้ายสายสิญจน์ทำจากฝ้าย ข้าวตอก หมากพลู ฯลฯ

⁶ สวดดอก เป็นการใช้ใบตองหรือกระดาษมันขดเป็นกรวยเพื่อใส่ดอกไม้ธูปเทียน

⁷ ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า จัดขึ้นทุกปีในหัวเวลาดือนพฤษภาคม-มิถุนายน (เดือน 9 ตามปฏิทินล้านนา) ต้องไม่ตรงกับวันเสีย (วันไม่ดีที่กำหนดไว้ในปฏิทินล้านนา) และวันพุธ เพราะคนล้านนาเชื่อว่าปู่ย่าจะไม่กินของไหว้

วัฒนธรรมของคนล้านนาหรือไทวน ผ่านการบูชาผีบรรพบุรุษถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดบทบาทและความสำคัญของเพศหญิง ให้มีหน้าที่จัดการทรัพยากรและมีอำนาจในการตัดสินใจภายในครอบครัว เช่น การขัดแย้งกันทางมรดกในสายตระกูล เพราะสามารถแสดงเจตจำนงของบรรพบุรุษผ่านการเข้าทรง ดังนั้น ผู้หญิงจึงเป็นผู้กำหนดรูปแบบการดำรงชีวิต จารีตประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ ของครอบครัว (Christine, 1981) ในขณะเดียวกัน ความเชื่อผีปู่ย่ายังมีความสำคัญในแง่ของพิธีกรรมและกฎหมายประเพณีที่ควบคุมดูแลผู้คนระดับหมู่บ้าน รวมทั้งใช้ในการเพิ่มพูนแรงงานจากลูกเขยแต่งงานเข้ามาเป็น “ควายงาน”⁸ ให้กับครอบครัวฝ่ายหญิง เพื่อทดแทนแรงงานของพี่ชายและน้องชายที่อาจแต่งงานออกไป (Turton, 1972)

จากข้อสรุปข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นอำนาจที่เกิดขึ้นราวกับธรรมชาติ จากการถือกำเนิดเกิดเป็นเพศหญิง พ่วงมากับบทบาทจากระบบการสืบสายทางฝ่ายแม่ที่เปิดโอกาสให้เป็นแกนกลางในระบบเศรษฐกิจและที่ดินของครัวเรือน ส่งผลให้ผู้หญิงมีอำนาจในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรมากเท่าๆ กับผู้ชาย (ยศ สันตสมบัติ, 2536) รวมทั้งการได้มาซึ่งอำนาจที่มาจากกลไกความเชื่อผีปู่ย่าที่กำหนดให้ลูกสาวเป็นผู้สืบทอดบทบาทด้านพิธีกรรม ถือเป็นบทบาทพิเศษ (privileged roles) ต่อการดำเนินกิจกรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของผู้หญิงในการจัดการภายในครอบครัว (ภักดีกุล รัตน, 2553)

ขณะที่การศึกษานี้สนใจความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) นั้น การทำความเข้าใจพื้นที่การสื่อสาร (communication space) จึงเป็นสิ่งที่มีความน่าสนใจได้เลย ทั้งนี้ผู้วิจัยได้อาศัยจุดยืนของนักทฤษฎีการสื่อสารในการเข้าสู่ปัญหาของพิธีกรรม เพราะฉะนั้น พิธีกรรมจึงมีฐานะเป็นรูปแบบการสื่อสารชนิดหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นเฉพาะที่ (locally-based) ทำหน้าที่เชื่อมโยงโลกศักดิ์สิทธิ์ (sacred world) กับโลกสามัญ (profane world) เข้าหากัน และยังเป็นพื้นที่การสื่อสารที่ถักทอความสัมพันธ์แบบสามมิติระหว่างมนุษย์-สิ่งของ-สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ด้วยรูปแบบ

⁸ ควายงาน คือ การที่ผู้ชายแต่งงานเข้ามาเป็นแรงงานให้กับครอบครัวของฝ่ายหญิง

การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการสื่อสาร (communicator) ที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม อย่างเก๊าผี⁹ หรือม้าขี่¹⁰ (ร่างทรง) แต่สามารถมีส่วนร่วมในหลากหลายระดับ ได้แก่ ฝ่ายสนับสนุนระหว่างประกอบพิธีกรรม ฝ่ายผู้จัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธี และฝ่ายจัดเก็บความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรม ประกอบกับตัวสื่อเป็นพื้นที่ผลิตความเชื่อที่ค่อนข้างเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วม จึงทำให้สามารถปรากฏตัวระหว่างพื้นที่การสื่อสารทั้งสองส่วนได้ไม่ยากนัก

ยิ่งไปกว่านั้น โครงสร้างสังคม (social structure) ของล้านนาได้มีการจัดแบ่งพื้นที่การสื่อสารแบบทวิลักษณ์ แม้ว่าจะมีการกั้นเขตปริณทลกำหนดให้หญิงชายล้านนาอยู่ในแต่ละพื้นที่ ทว่าอำนาจยังนับว่าเท่าเทียมกันพอสมควร กล่าวคือ ผู้หญิงมีอำนาจในครัวเรือนและระบบเครือญาติ ส่วนผู้ชายมีอำนาจภายนอกชุมชน ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในสังคมล้านนาจึงวางอยู่บนการยอมรับบทบาทที่มีลักษณะเป็นคู่ขนาน (parallel roles) และเท่าเทียมกันทางเพศอยู่พอสมควร ดังหลักฐานจาก “ภาพจิตรกรรมภายในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ มีการนำเสนอภาพผู้หญิงในอิริยาบถนั่งล้อมวงสนทนาเดียวกันกับผู้ชาย หรือภาพผู้หญิงที่มีอาชีพเป็นแม่ค้ากำลังนั่งขายของรินเหล้า และต้อนหรือชีโยให้ผู้ชาย ซึ่งสะท้อนบทบาทการประกอบอาชีพค้าขายที่ออกมาใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะอย่างภาค (ตลาด)” (ปิยะนาถ อังควาณิชกุล, 2560) ทำให้เห็นถึงโครงสร้างสังคมล้านนาที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้ใช้ชีวิตค่อนข้างอิสระจากการแบ่งพื้นที่ภายในบ้านกับพื้นที่สาธารณะ (domestic and public sphere) ที่ซ้อนทับกันอยู่ จึงมีผลมาถึงการเคลื่อนที่ของผู้หญิงที่ยกย้ายไปมาได้ง่าย

สำหรับการแบ่งยุคสมัยเพื่อการศึกษาความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่ลื่นไหลไปมาระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษ นอกจากผู้วิจัยจะใช้เกณฑ์จากบทบาท สถานภาพ และการปรากฏ

⁹ เก๊าผี ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม มีหน้าที่ดูแลหิ้งหรือห่อผีปู่ย่า มักเป็นลูกสาวคนโตของสายตระกูล

¹⁰ ม้าขี่ หรือร่างทรง ส่วนใหญ่เป็นลูกสาวคนเล็กของสายตระกูล

ตัวของผู้หญิงในพื้นที่การสื่อสารทั้งโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญแล้ว ยังจำเป็นต้องพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ที่เข้ามา โดยได้กำหนดยุคแรกคือ ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ (matriarchal) ก่อนปี พ.ศ. 1984 จากการเข้ามาเผยแผ่ของพุทธศาสนา และเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยพระเจ้าติโลกราชของอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1984-2030) (สร้อยดี อ่องสกุล, 2561: 106) ซึ่งทำให้เห็นการปะทะสังสรรค์ระหว่างความเชื่อดั้งเดิม (ผี) กับความเชื่อพุทธศาสนา อีกทั้งร่องรอยของศักยภาพในตัวสื่อพิธีกรรมและอำนาจของผู้หญิงไปพร้อมกัน

เมื่อสังคมล้านนาเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตอันเป็นมิติด้านเศรษฐกิจตามที่มีักเข้าใจกันแล้ว แม้แต่มิติด้านพื้นที่ (space) ก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเข้มข้นเช่นกัน และมีผลกระทบมาถึงวัฒนธรรมการกำหนดพื้นที่การสื่อสารของผู้หญิง เข้ามาสู่ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ (พ.ศ. 1984-2539) อันประกอบไปด้วยช่วงแรก พ.ศ. 1984-2316 เป็นการเปลี่ยนแปลงมิติทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น การเข้ามาของพุทธศาสนา จนเจริญรุ่งเรือง ช่วงที่สอง พ.ศ. 2317-2500 เกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติทางการเมือง ได้แก่ ล้านนาสมัยเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม และการขยายอิทธิพลของอังกฤษ (พ.ศ. 2317-2442) การรวมหัวเมืองเป็นมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2443-2476 เป็นช่วงเวลาที่เห็นการหยิบยกนำตัวสื่อพิธีกรรมมาใช้เพื่อตอบโต้ทางการเมืองของท้องถิ่นและการขับไล่ที่ดินของชาวบ้าน ดังหลักฐานว่า “ในสมัยล้านนาเป็นเมืองประเทศราชสยามและการขยายอิทธิพลของอังกฤษ พ.ศ. 2317-2442 ได้เปิดโอกาสให้ส่วนกลางเข้ามาควบคุมล้านนา ทำให้ขุนนางและเจ้านายฝ่ายเหนือเสียอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ จึงใช้วิธีการยึดครองที่นาของชาวบ้าน ผ่าน ‘วาทกรรมการกล่าวหาว่าเป็นผีเกาะ’¹¹ และขับไล่ให้ไปอยู่พื้นที่ห่างไกลความเจริญ เช่น เมืองฝาง ไชยปราการ หรือเชียงดาว” (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2560) ซึ่งส่งผลต่อผู้หญิงที่ต้องโยกย้ายพื้นที่ เกิดการแบ่งฝักฝ่ายเดิมติดตัวตาม บางครอบครัวก็ละทิ้งฝักฝ่ายไป จวบจนมาถึงการผนวกรวมล้านนาเป็นจังหวัดหนึ่งของไทย พ.ศ. 2477-2500 ช่วงที่สาม พ.ศ. 2501-2539

¹¹ ผีเกาะ คือ ฝักฝ่ายที่ถูกทอดทิ้งและลูกหลานไม่ดูแล หรือไม่ประกอบพิธีสักการะเช่นไหว้

การเปลี่ยนแปลงของมิติทางเศรษฐกิจ จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งระบบเงินตราแบบทุนนิยมที่เข้ากำหนดวิถีชีวิตผู้คนต่างมีส่วนทำให้พิธีกรรม “การเสียผีหรือการผัดผี” ในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) มีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้สิ่งของมาเป็นเงินทองหรือให้สินสอดแทน รวมไปถึงการผลักให้ผู้หญิงออกไปทำงานนอกชุมชน ก็ส่งผลต่อการจำยอม “แบ่งผีปู่ย่า” หรือ “ละทิ้งผีปู่ย่า” ไปในที่สุด อาทิ เมื่อที่ดินไม่เพียงพอต่อการผลิตอีกต่อไป ก็เกิดการซื้อขายให้กับนายทุน ทำให้บทบาทของผู้หญิงเปลี่ยนจาก “เจ้าของการผลิต” ถูกผลักให้ออกไปทำงานเผชิญโลกกว้างนอกชุมชน อาทิ การกวาดต้อนไปเป็นคณงานโรงงานอุตสาหกรรม ดังงานวิจัยของ สุธีวันซ์ นันใจยะ (2546) ที่พบว่าผู้หญิงในชุมชนจะออกไปรับจ้างทำงานนอกบ้านเป็นแรงงานในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือที่ต้องการแรงงานผู้หญิง เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว อีกทั้งการปรากฏตัวของผู้หญิงที่ครอบคลุมพื้นที่ภายในบ้านและพื้นที่สาธารณะทั้งในและนอกชุมชน ดังงานวิจัยของ กนกพร ดีบุรี (2542) ที่พบว่า บทบาทของผู้หญิงที่ทำงานในระบบปรับเหมาช่วง (การตัดเย็บเสื้อผ้า) ปรากฏอยู่สองส่วนของการผลิต ทั้งเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม จึงเป็นการสะท้อนระบบทุนนิยมที่มีผลต่อการเคลื่อนย้ายผู้หญิงออกมาจากขอบเขตเรื่องในบ้านผลักดันตนเองออกมาในพื้นที่ของสังคมที่กว้างขึ้น

ยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน (พ.ศ. 2540-2564) เกิดการเข้ามาปรากฏตัวของเพศที่สามในพื้นที่พิธีกรรม ทำให้ผู้หญิงจะรักษาและจับจองเป็นเจ้าของพื้นที่แต่เพียงผู้เดียวคงเป็นไปได้ยาก ขณะที่ผู้หญิงก็ไม่ได้นิ่งเฉย แต่ขยับขยายมาสู่การเป็น “ผู้รับผิดชอบฐานะของครอบครัว” ในโลกชีวิตจริง หรือการเป็น “วิทยากร ปรารักษ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา” (สุนันท์ ไซยสมภาร, 2545) ในโลกวิชาการ มีผลทำให้ความรู้กับอำนาจต่างหนุนเสริมกันและกัน ซึ่งเป็นความพยายามของผู้หญิงที่จะประลองแข่งขันผ่านพื้นที่การสื่อสารในการสร้างความรู้ การสร้างความหมาย การต่อรอง และกระบวนการสร้างตัวตนในแบบของผู้หญิงเอง

การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และบริบทสังคมล้านนา อาจจะเป็นผลพวงทำให้ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงในพื้นที่การสื่อสารพิเศษเกิดการสั่นไหวไปมา และหลุดจากการควบคุมของโครงสร้างสังคมล้านนา (structure) ภายใต้กฎเกณฑ์ habitus แบบเดิม ส่งผลให้ปฏิบัติการทางสังคม (practice) ของผู้หญิงจำเป็นต้องสร้าง habitus ใหม่ๆ ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงไม่อาจจำกัดมุมมองเพียงพื้นที่โลกพิธีกรรมเท่านั้น การวิเคราะห์พื้นที่โลกความจริงร่วมด้วย จะทำให้เห็นความสัมพันธ์ของอำนาจได้ชัดเจน จึงนำมาสู่คำถามที่ว่า หากบริบททางสังคมล้านนาเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ผ่านพื้นที่การสื่อสารพิเศษจะมีปฏิบัติการและการสั่นไหวไปมาอย่างไร

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่สั่นไหวไปมาระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษในโลกพิธีกรรมกับโลกสามัญ จากอดีตสู่ปัจจุบัน

3. การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

3.1 แนวคิดการวิเคราะห์สื่อพิธีกรรมพื้นบ้านและอำนาจที่เกิดจากตัวสื่อ (Folk Ritual Media Analysis and the Power of Ritual Media)

3.1.1 จุดยืนจากแนวคิดสำนักวัฒนธรรมศึกษาที่มีต่อการศึกษาวัฒนธรรมอย่างพิธีกรรม

กาญจนา แก้วเทพ (2549) ได้เสนอแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมอย่างพิธีกรรมในมุมมองการสื่อสารแบบ structural ไว้ว่า ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมอย่างพิธีกรรมไม่ได้เกิดในสุญญากาศ หากแต่เกิดมาจากการทำงานของสถาบันต่างๆ ดังนั้น (1) รูปแบบ เนื้อหา และความหมายของผลผลิตทางวัฒนธรรมจะเป็นอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับพัฒนาการด้านโครงสร้างของสถาบันเหล่านี้ด้วย (2) สนใจศึกษาสื่อพิธีกรรมทั้งความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงไป (3) ความสัมพันธ์

ระหว่างพิธีกรรมกับบริบทแวดล้อม (context) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า สื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) น่าจะเป็นพื้นที่การสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้ผลิตซ้ำอำนาจเพื่อต่อรองกับกลุ่มคนต่างๆ ในขณะเดียวกัน ก็เป็นพื้นที่ในการเสริมสร้างอำนาจ ทำให้มีอัตลักษณ์และตัวตนที่โดดเด่นด้วย

3.1.2 แนวคิดโลกศักดิ์สิทธิ์ (Sacred World) และโลกสามัญ (Profane World)

Emile Durkheim (1964) ได้อธิบายว่า การสร้างแนวคิดที่แบ่งแยกโลกที่แวดล้อมมนุษย์ คือ โลกแห่งพิธีกรรมหรือโลกศักดิ์สิทธิ์ (ritual world/sacred world) กับโลกแห่งชีวิตจริงหรือโลกสามัญ (profane world) ซึ่งมีทั้งความเชื่อมร้อย จุดร่วม ต่อโยงกัน เช่น ของใช้ที่อยู่ในพิธีกรรมก็คือสิ่งของที่ใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ในอีกด้านก็แยกขาดหรือมีความแตกต่างกัน เช่น ในโลกสามัญมนุษย์ต้องทำงาน แต่ในโลกพิธีกรรมเราจะหยุดทำงาน ฯลฯ ดังนั้น การที่ผู้หญิงในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) สามารถปฏิบัติการผ่านพื้นที่การสื่อสารทั้งสองโลกนี้เปรียบเสมือนการมีพื้นที่การสื่อสารเป็นของตนเองด้วย

3.1.3 สื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ในฐานะการสื่อสาร

พิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกลุ่มรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเชื่อมโยงกับความเชื่อแบบผีของสังคมล้านนา ทำให้การประกอบพิธีกรรมผีปู่ย่าต้องอ้างอิงความศักดิ์สิทธิ์ โดยตัวสื่อมีฐานะเป็นเครื่องมือติดต่อสื่อสารระหว่างคน กลุ่มคน กับวิญญาณบรรพบุรุษที่ดำรงอยู่ภายในพื้นที่และบรรยากาศแห่งโลกศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นอาณาเขตที่ถูกแยกออกจากโลกสามัญ กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมการเช่นไหว้ ขอขมา บอกกล่าว หรือร้องขอ จึงมีสถานะเป็นของสูงและอยู่ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น ทั้งยังมีข้อปฏิบัติและข้อตกลงเป็นที่รู้จักกันภายในกลุ่มผู้สื่อสาร จากอาณาเขตที่ไม่กว้างขวางมากนักของการประกอบพิธีกรรม ทำให้ผู้เข้าร่วมสื่อสารกับวิญญาณบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) แบบต้องมีเงื่อนไข เช่น ต้องผ่านตัวกลางอย่างม้าขี่ (ร่างทรง) ที่สืบสายมาจากตระกูลทางฝ่ายแม่เท่านั้น หรือกฎเกณฑ์และข้อปฏิบัติที่เป็นข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้เข้าร่วม แต่การร้องขอสิ่งใดๆ เป็นเรื่องที่สามารถ

รับรู้และก้าวร่ายกันได้ จึงมีลักษณะทั้งปัจเจกบุคคล กลุ่ม และเครือญาติรวมอยู่ด้วยกัน ด้วยเหตุดังกล่าว จึงทำให้การสื่อสารของสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) เป็นการสื่อสารประเภทหนึ่งร่วมกับการสื่อสารอื่นๆ แต่ในเวลาเดียวกันก็มีลักษณะเฉพาะที่มีมิติของอำนาจเกี่ยวพันอยู่

โดยเริ่มจากการแบ่งสถานภาพของการสื่อสารจากมิติของอำนาจออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ทำการสั่งการ (active sender) และฝ่ายที่ทำการร้องขอ (passive sender) มืองค์ประกอบการสื่อสาร ตั้งแต่ (1) ผู้ส่งสาร (sender-S) ถือเป็นผู้เริ่มต้นการสื่อสาร มีทั้งฝ่ายที่ทำการสั่งการก็คือ วิญญาณของบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) และฝ่ายที่ทำการร้องขอคือ ผู้หญิงที่เป็นผู้นำวงศ์ตระกูลในการประกอบพิธีกรรม อย่างเก่าผีหรือมาชี (ร่างทรง) และลูกหลานสมาชิกในสายตระกูล (2) เนื้อหาสาร (message-M) ทั้งจากฝ่ายทำการสั่งการ เช่น การดลบันดาลตามคำขอ หรือการสาปแช่งเมื่อลบลู่ ส่วนฝ่ายที่ทำการร้องขอ เช่น การขอขมา การบอกกล่าว การบนบาน หรือการเคารพนับถือ (3) พื้นที่หรือช่องทางการสื่อสาร (channel-C) ฝ่ายทำการสั่งการผ่านการเข้าทรง การพ้อนหรือการเข้าฝัน สำหรับฝ่ายที่ทำการร้องขอ ผ่านการเซ่นไหว้ ช่วงเวลา สถานที่หรือวัตถุสิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ผ่านตัวกลางอย่างมาชี (ร่างทรง) ที่สืบสายตระกูลฝ่ายแม่ และ (4) ผู้รับสาร (receiver-R) ฝ่ายทำการสั่งการคือ วิญญาณบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ส่วนฝ่ายที่ทำการร้องขอคือ สมาชิกที่เข้าร่วมพิธีกรรมหรือลูกหลานในสายตระกูล ตัวอย่างเช่น เมื่อลูกหลานคนใด “ทำผิดผี” ผีปู่ย่าก็จะส่งสัญญาณไปที่ผู้หญิงในสายตระกูล อาทิ การเข้าฝันทัก หรือการทำให้เจ็บป่วยผู้ทำหน้าที่เก่าผี (ผู้นำวงศ์ตระกูล) เป็นตัวกลางในการสื่อสาร และต้องพาลูกหลานมาทำพิธี “เสียผี” ด้วยการจัดเครื่องเซ่นไหว้มาถวายหน้าหิ้งหรือห่อผีปู่ย่าเพื่อขอขมา สรุปได้ว่า การสื่อสารของสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) จึงมีลักษณะไม่เสมอภาคกัน เช่น ฝ่ายที่ทำการร้องขอไม่สามารถมีปฏิกิริยาตอบกลับฝ่ายที่ทำการสั่งการได้ เพราะถือเป็นคำตัดสินที่สูงสุดแล้ว หรือในทำนองเดียวกันฝ่ายที่ทำการร้องขอแต่ละคนต่างก็มีสถานภาพและอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน

3.1.4 อำนาจที่เกิดจากตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า)

โดยทั่วไปแล้ว คนส่วนใหญ่จะเข้าใจกันว่า “อำนาจ” (power) ได้มาจากการใช้กำลังความรุนแรง เช่น การลงดาบลงหาวาย การใช้กำลังอาวุธ การทำสงคราม การปล้นจี้ การปฏิวัติยึดอำนาจของรัฐหรือทางการเมือง ฯลฯ การใช้อำนาจไม่จำเป็นต้องได้มาด้วยความรุนแรงเสมอไป แต่ยังอาจเกิดขึ้นได้ด้วยการสร้างความชอบธรรมทางความคิดและจิตสำนึกของผู้คนด้วย (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551) ซึ่งการวิจัยนี้สนใจมิติอำนาจที่เกิดขึ้น หมุนเวียนส่งผ่าน และใช้กันอยู่ภายใต้บริบทของความเชื่อจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผ่านการสื่อสารเชิงพิธีกรรมในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) จากการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย สามารถแบ่งออกเป็น (1) อำนาจแห่งความคุ้มครอง (coverage ascribed power) เป็นอำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างวิญญาณบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่มีอำนาจเป็นอิสระ และสามารถกระทำการบางอย่างที่มนุษย์เชื่อว่ามิอยู่ในจินตภาพไร้ตัวตน ได้แก่ อำนาจในการปกปักรักษา อำนาจในการควบคุมดูแลผู้คน หรืออำนาจในการจัดการกับข้อขัดแย้งต่างๆ (2) อำนาจแห่งการมอบหมายสถานภาพ (status conferral power) เช่น การเป็นเพศศักดิ์สิทธิ์ (sacred gender) ตั้งแต่อำนาจแห่งการเลื่อนสถานภาพ (ritual of status elevation) อำนาจแห่งการแปรกลับสถานภาพ (ritual of status transition) และ (3) อำนาจแห่งการครอบครองที่มีอยู่ในวัตถุสื่อสาร (offing power) เป็นอำนาจจากความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง หรือถูกสร้างให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ อาทิ หอหรือหิ้งผีปู่ย่า ชันผีปู่ย่า และสิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรม

3.2 ทฤษฎีสตรีนิยมเชิงวิพากษ์ (Theory of Critical Feminism)

การวิเคราะห์อำนาจได้รับอิทธิพลมาจาก Michel Foucault ที่เห็นว่า ผู้หญิงก็พยายามทำทลาย ต่อกัน และสร้างอำนาจผ่านกระบวนการสื่อสารในการสร้างความรู้และความจริงด้วยตัวเองเช่นกัน ขณะที่อำนาจไม่ได้มีเฉพาะลักษณะของการเก็บกด (repression) เช่น การห้าม หรือการปิดกั้น แต่ยังมีด้านการสร้าง (creation) อีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจในการสร้างสิ่งที่เรียกว่าความรู้ (knowledge) และความจริง (truth) ซึ่งหมายความว่า ใครก็ตามที่มี

อำนาจมักจะเป็นผู้ที่สร้างความรู้และความจริง รวมทั้งสามารถเผยแพร่ความรู้และความจริงนั้นผ่านการรับรู้ของผู้คนในสังคมได้ (Foucault, 1980)

3.3 แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างสังคม vs. ผู้กระทำ และการปฏิบัติการ (Structure vs. Agency/Practice)

Pierre Bourdieu (1977) ได้อธิบายคุณลักษณะของการปฏิบัติการ (practice) ว่า ด้านหนึ่งการปฏิบัติการจะมีลักษณะที่ถูกกำหนดจาก “กฎเกณฑ์ของโครงสร้างสังคม” (rule) แต่ในอีกด้านหนึ่ง การปฏิบัติการก็จะมีลักษณะที่สามารถสร้างสรรค์และเปลี่ยนแปลงได้ด้วยมนุษย์บางคน (ที่เป็น agency-ผู้กระทำ) ท้ายที่สุดแล้ว มนุษย์เราอยู่กับโครงสร้างและกฎเกณฑ์อย่างมีความคิด และไม่ทำตามกฎเท่านั้น หากแต่คิดจะฝ่าฝืนและแหกกฎมาท้าทายอำนาจ หรือเรียกว่า “การต่อรอง” (negotiation)

3.4 แนวคิดความโน้มเอียงเชิงอุปนิสัย (Habitus) ปริณทลหรืออาณาบริเวณของสังคม (Field) และทุนและมิติอำนาจผ่านทุนของ Pierre Bourdieu

Pierre Bourdieu (1977) กล่าวว่า เป็นระบบความโน้มเอียงของอุปนิสัย ที่คงทนยาวนาน สามารถปรับเปลี่ยนได้ โดยยังคงรักษาโครงสร้างเดิมเอาไว้ ซึ่งสัมพันธ์กับความไร้สำนึก หรือความไม่รู้ตัว (unconscious) และไม่ได้อยู่เพียงแคในระดับปัจเจกบุคคล แต่ยังสัมพันธ์กับกลุ่มที่อยู่ในแวดวงสังคมเดียวกัน (social field) นั่นคือ คนในกลุ่มเดียวกันจะมีวิธีการใช้ร่างกาย วิธีคิด รสนิยม การกระทำ อารมณ์ หรือความรู้สึกที่คล้ายคลึงกัน โดยไม่ได้มาจากการบังคับ และไม่จำเป็นต้องตกลงกันไว้ก่อน ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางภายนอกให้เห็นประจักษ์แก่สายตา ผ่านทั้งวิธีคิด อารมณ์ ความรู้สึกที่มีลักษณะเป็นแบบอัตโนมัติ

นอกจากนี้ Bourdieu (1990) ได้อธิบายมโนทัศน์เรื่อง field ที่สื่อถึงโครงสร้างทางสังคมที่มีการต่อสู้ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ภายในสังคม โดยที่การต่อสู้ได้เป็นการใช้อำนาจ หากแต่เป็นการต่อสู้ด้วยความรู้ รสนิยม วัฒนธรรมที่แสดงออกผ่านการปฏิบัติในรูปแบบต่างๆ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่าง field กับ habitus ก็คือ field จะเป็นทั้งสถานที่ผลิต habitus แบบต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า

การเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม หรือการเป็นผู้รับผิดชอบครอบครัว ใน field ของความเป็นคนล้านนาในแต่ละบทบาท ก็จะมี habitus ที่มีลักษณะเฉพาะตัว จึงได้นำบุคลิกและนิสัยดังกล่าวติดตัวมาใช้ใน field ของสังคมสมัยใหม่ ในเวลาเดียวกัน field เองก็เป็นผลผลิตของ habitus เช่นเดียวกัน เมื่อคนในสังคมล้านนา เข้าใจและรับรู้อย่างยาวนานในบุคลิกของผู้หญิง ก็จะมีการยอมรับไปโดยปริยาย ดังนั้น ผู้วิจัยได้นำแนวคิด field มาใช้เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงในบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อจะได้เห็นภาพการทำงานของ habitus ได้ครบถ้วนยิ่งขึ้น

ขณะที่ Bourdieu (1986b) เสนอว่า มนุษย์จำเป็นต้องมีกระบวนการสะสม แลกเปลี่ยน และขยายทุน ได้แก่ ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) ทุนทางสังคม (social capital) ทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital) และทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) ซึ่งสามารถถ่ายโอนไปมาซึ่งกันและกันได้ ส่วนมิติอำนาจผ่านทุนนั้น Bourdieu (1986b) เพิ่มเติมว่า ผลประโยชน์เชิงศาสนา และเชิงสัญลักษณ์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ อย่างมิติของอำนาจบารมี สถานภาพ เกียรติยศ ชื่อเสียงที่มีอำนาจที่จะสร้างการยอมรับ การให้ความเคารพนับถือ และการเชื่อฟัง ซึ่งปฏิบัติการอยู่ในชีวิตประจำวัน ผ่านการทำงานของกลไกสถาบันต่างๆ ของสังคม ซึ่งสถาบันเหล่านี้ต่างทำหน้าที่ครอบงำและถูกครอบงำอยู่ตลอดเวลา แต่คนส่วนใหญ่จะไม่รู้ตัว เพราะถูกซ่อนเร้นหรืออำพรางที่เรียกว่า “ความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์” ซึ่งผู้วิจัยได้นำแนวคิดนี้ไปใช้วิเคราะห์การเป็นผู้กระทำการ (agency) ของผู้หญิง ที่จำเป็นต้องใช้ทุนต่างๆ ควบคู่ไปด้วย เพราะทุนเป็นเรื่องของอำนาจที่จะถูกนำไปใช้ในการหนุนเสริมทำให้เกิดพลังอำนาจ เช่น การใช้ทุนที่แฝงฝังในร่างกาย (embodied form) และทุนที่แฝงฝังในรูปของสถาบัน (institutionalized form) อาจกลบกลายเป็นทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital) ก่อให้เกิดอำนาจเชิงวัฒนธรรมนำไปสู่ทุนทางสังคม (social capital) ต่อไป

การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ผสมผสานการใช้แนวคิดโลกทัศน์ดีส์ทึร์และโลกสามัญของ Durkheim (1964) และแนวคิดเรื่อง field ของ Bourdieu (1977) เพื่อวิเคราะห์ปฏิบัติการสื่อสารที่ล้นไหลไปมา

ระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษ ประกอบกับแนวคิดโครงสร้างสังคม vs. ผู้กระทำ และการปฏิบัติการ (structure vs. agency/practice) ของ Bourdieu (1977) แนวคิด habitus และทฤษฎีสตรีนิยมเชิงวิพากษ์ (theory of critical feminism) เพื่อศึกษาการปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงล้านนา (agency) กับโครงสร้าง (structure) ในแต่ละยุคสมัย รวมทั้งแนวคิดเรื่องทุนและมีติดอำนาจผ่านทุนของ Bourdieu (1986b) เพื่อให้เห็นการใช้ทุนในต่อรองกับสิ่งต่างๆ

4. ขอบเขตของการวิจัย

4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหาในการวิจัย

ผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาจากความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาที่ สิ้นไหลไปมาระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษในโลกพิธีกรรมกับโลกสามัญ โดยใช้ เกณฑ์จากบทบาท สถานภาพ และการปรากฏตัวของผู้หญิงในพื้นที่การสื่อสาร ทั้งโลกศักดิ์สิทธิ์อย่างพิธีกรรมและโลกสามัญ เพราะการได้มาซึ่งอำนาจที่มาจาก กลไกความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่กำหนดให้ลูกสาวเป็นผู้สืบทอด บทบาทด้านพิธีกรรม ถือเป็นบทบาทพิเศษ (privileged roles) ต่อการดำเนิน กิจกรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของผู้หญิงในการจัดการภายในครอบครัว (ภักดีกุล รัตนา, 2553) ตัวสื่อพิธีกรรมบุชารพบุรุษ (ผีปู่ย่า) รวมทั้งการ เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงเข้าไปปฏิบัติการสื่อสารและมีส่วนร่วมหลากหลายระดับจาก ภาระหน้าที่ความรับผิดชอบ สามารถแบ่งออกเป็น 3 ยุคคือ ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ และยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่ สนามประลองและแข่งขัน

4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย

การศึกษาภาคสนาม (field study) ได้เลือกลงพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นศูนย์กลางความเจริญด้านต่างๆ ของล้านนาตั้งแต่อดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้เห็น ร่องรอยของบริบททางประวัติศาสตร์จากอดีตที่ส่งผลมาสู่สภาพการณ์ปัจจุบัน รวมทั้งบริบทชุมชนที่มีลักษณะซ้อนทับระหว่างชุมชนแบบชนบท เมือง และ กึ่งเมืองกึ่งชนบท

4.3 ขอบเขตด้านระยะเวลาในการวิจัย

ตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2563 ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2565

5. ระเบียบวิธีวิจัย

ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ผ่านการวิเคราะห์เชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (historical approach) โดยการเติมมิติด้านกาลเวลาในแต่ละยุคสมัย (temporal dimension) เพื่อเป็นเครื่องมือทำให้เห็นทั้งมิติการคงอยู่และมิติการเปลี่ยนแปลงที่เชื่อมโยงกับสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีขั้นตอนดำเนินการวิจัยต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาด้านเนื้อหาเอกสาร แนวคิด และทฤษฎี (documentary study) ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรม ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมากำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนาม (field study) โดยผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ประกอบพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) และการปรากฏตัวของผู้หญิงล้านนาในพื้นที่การสื่อสารที่หลากหลาย และใช้เกณฑ์ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์และการเรียกชื่อเส้นทางของคนล้านนาไปยังอำเภอต่างๆ จากศูนย์กลางตัวเมืองเชียงใหม่ เพราะระยะทางและความใกล้เคียงของแต่ละอำเภอมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบริบทของชุมชน ที่มีลักษณะซ้อนทับระหว่างชุมชนแบบชนบทแบบเมือง และแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท อีกทั้งยังเป็นเงื่อนไขความสัมพันธ์ของอำนาจที่สั่นไหวไปมาระหว่างพื้นที่การสื่อสารของผู้หญิงล้านนา ได้แก่ กลุ่มเชียงใหม่ในตัวเมือง คือ อำเภอเมือง กลุ่มเชียงใหม่สายเหนือ คือ อำเภอสันทราย อำเภอพร้าว อำเภอแม่แตง อำเภอแม่ออน อำเภอสันกำแพง และกลุ่มเชียงใหม่สายใต้ คือ อำเภอสарภี อำเภอสันป่าตอง อำเภอดอยหล่อ อำเภอจอมทอง อำเภอฮอด

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) เป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) จำนวน 30 คน ดังต่อไปนี้

1. ผู้หญิงล้านนาที่มีส่วนเกี่ยวข้องและได้สัมผัสกับพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ซึ่งกำหนดเกณฑ์ในการเลือกกลุ่มตัวอย่างคือ (1) บทบาทของผู้ส่งสาร (sender) จำนวน 12 คน ได้แก่ ผู้หญิงที่มีบทบาทเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม (เก๊าผี) และม้าขี่ (ร่างทรง) ผู้หญิงที่มีบทบาทเป็นฝ่ายสนับสนุนระหว่างประกอบพิธีกรรม ผู้หญิงที่มีบทบาทเป็นฝ่ายจัดเตรียมวัสดุในการประกอบพิธีกรรม และผู้หญิงที่มีบทบาทเป็นฝ่ายจัดเก็บรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรม (2) บทบาทของผู้รับสาร (receiver) จำนวน 12 คน ได้แก่ ผู้หญิงวัยสูงอายุหรืออาวโส (อายุ 60 ปีขึ้นไป) คือ กลุ่มที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับตัวสื่อพิธีกรรมในอดีต ผู้หญิงวัยกลางคน (ผู้ใหญ่) (อายุ 30-59 ปี) คือ กลุ่มที่มีประสบการณ์ในยุคที่มีการเปลี่ยนผ่านของตัวสื่อพิธีกรรม ผู้หญิงวัยรุ่นและวัยเด็ก (อายุ 15-29 ปี) กลุ่มที่มีประสบการณ์หรือไม่มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับตัวสื่อพิธีกรรม แต่อาจจะได้รับการถ่ายทอด หล่อหลอม และเรียนรู้จากบุคคลในครอบครัว หรือสถาบันทางสังคมต่างๆ และ (3) บทบาทเป็นผู้เข้าร่วมหรือผู้รับสารภายนอก (outsider)

2. ผู้ชายและเพศที่สาม จำนวน 4 คน เป็นผู้มีส่วนร่วมในพื้นที่พิธีกรรม เพื่อให้เห็นการปรับเปลี่ยนการใช้อำนาจและพื้นที่การสื่อสารของผู้หญิงในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลง

3. นักวิชาการ จำนวน 2 คน เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านพิธีกรรมล้านนาศึกษา

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย

1. แบบบันทึก ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่สืบทอดมากระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษจากอดีตสู่ปัจจุบัน โดยแบ่งออกเป็น 3 ยุคคือ ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ (ก่อนปี พ.ศ. 1984) ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ (พ.ศ. 1984-2539) และยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน (พ.ศ. 2540-2564) ผ่านเกณฑ์ (1) ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนากับการใช้พื้นที่การสื่อสารพิเศษ (2) ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนากับลักษณะอำนาจที่เกิดขึ้นจากตัว

สื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) (3) ความสัมพันธ์ของอำนาจและความรับผิดชอบของผู้หญิงล้านนาในพื้นที่การสื่อสารพิเศษ และ (4) ความสัมพันธ์ของอำนาจกับการสร้างและการสั่งสมทุนของผู้หญิงล้านนาในพื้นที่การสื่อสารพิเศษ โดยข้อมูลทั้งหมดได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านเอกสารบันทึก (documentary data) อันได้แก่ กลุ่มแรก ตำนานของล้านนาต่างๆ กลุ่มที่สอง งานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ต่างๆ งานเขียนเกี่ยวกับผู้หญิงและพิธีกรรมล้านนา กลุ่มที่สาม งานวิจัยเกี่ยวกับผู้หญิงและความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า โดยมีการระบุแหล่งข้อมูลของเอกสารอย่างชัดเจน พร้อมระบุชื่อผู้แต่ง ชื่อเรื่อง สถานที่พิมพ์ ระบุปีที่พิมพ์ มีการคัดลอกข้อมูลด้วยการถ่ายเอกสารและบันทึกไว้ในเครื่องคอมพิวเตอร์

2. แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) เพื่อศึกษาทัศนะของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นรายบุคคล ด้วยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบเกี่ยวกับ (1) ความสัมพันธ์ของผู้หญิงและคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรม (2) เจื่อนไขทางประวัติศาสตร์และบริบทสังคมล้านนาที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่การสื่อสารและอำนาจของผู้หญิง ผู้วิจัยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ที่ไม่ถามชี้หน้า เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้องและตรงประเด็น ใช้การจดบันทึกและเครื่องบันทึกเสียงเป็นอุปกรณ์ในการเก็บข้อมูล

3. การสังเกตการณ์ภาคสนาม (field observation) แบบมีส่วนร่วม (participation) ของผู้วิจัย เพื่อศึกษาปรากฏการณ์และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (ผู้หญิง) กับตัวสื่อพิธีกรรม โดยมีกรอบในการสังเกตคือ (1) บทบาทหน้าที่ของผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ได้แก่ ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม (แก้วผี) ม้าขี่ (ร่างทรง) สมาชิกผู้เข้าร่วมพิธีกรรม (เพศ วัย อายุ ความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือญาติและสายตระกูล การแบ่งแยกกันทำงาน) ผู้จัดเตรียมสิ่งของในการประกอบพิธีกรรม (2) ขั้นตอน บทบาทของสิ่งของที่ สถานที่ ตำแหน่งที่ตั้งของหิ้งหรือห่อผีปู่ย่า และข้อห้ามในการประกอบพิธีกรรม (3) ช่วงเวลาที่ประกอบพิธีกรรม ช่วงเวลาปกติตามประเพณีเดือน 9 ตามปฏิทินล้านนา ช่วงเวลาพิเศษ เช่น การแต่งงาน (การใส่ผีบ้านผู้หญิง หรือการขอยผีบ้านผู้ชาย) (4) พื้นที่

การทำงานของผู้นิพนธ์ทั้งอาชีพและทางสังคม โดยผู้วิจัยใช้การจดบันทึกและเครื่องบันทึกภาพเคลื่อนไหวในการบันทึกข้อมูล

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล การจัดเก็บข้อมูล มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้นิพนธ์และพิธีกรรมล้านนา ได้แก่ พื้นที่การสื่อสารและคุณลักษณะของผู้นิพนธ์ คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรม และบริบททางประวัติศาสตร์ของสังคมล้านนา เพื่อสรุปเป็นข้อมูลนำมาประกอบการอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของอำนาจผู้นิพนธ์ล้านนาในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) กับพื้นที่การสื่อสารพิเศษ ลงในแบบตารางบันทึกข้อมูล

2. วิเคราะห์ข้อมูลและสร้างเกณฑ์การวิเคราะห์ ซึ่งผู้วิจัยได้กรอบแนวคิดคือ (1) ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้นิพนธ์ที่สั่นไหวไปมาระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษ ออกเป็น 3 ยุคคือ ยุคผู้นิพนธ์เป็นใหญ่ ยุคผู้นิพนธ์เปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ และยุคผู้นิพนธ์เข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน ด้วยการใช้เกณฑ์จากบทบาท สถานภาพ การปรากฏตัวของผู้นิพนธ์ล้านนาในพื้นที่การสื่อสาร ทั้งโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกความจริง (2) บริบททางประวัติศาสตร์ของสังคมล้านนา (3) คุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ในแต่ละยุคสมัย

3. ผู้วิจัยทำการติดต่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อชี้แจงความเป็นมา วัตถุประสงค์ของการวิจัย นัดหมายวัน เวลา ในการสัมภาษณ์ และเดินทางไปเก็บข้อมูลทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการสังเกตการณ์ภาคสนามด้วยตนเอง โดยผู้วิจัยได้อธิบายคำถามและวิธีการตอบแบบสัมภาษณ์ก่อนเริ่มต้นทำการสัมภาษณ์

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เป็นบันทึก (documentary data) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) และการสังเกตการณ์ภาคสนาม (field observation) แบบมีส่วนร่วม (participation) โดยใช้การวิเคราะห์เชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (historical approach) ดังนี้

1. การวิเคราะห์เอกสารที่เป็นบันทึก (documentary data) โดยอาศัย การตรวจสอบประเภทของเอกสารว่า (1) เป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิหรือทุติยภูมิ โดยใช้เกณฑ์ความเกี่ยวข้องกับผู้หญิงและพิธีกรรมล้านนา (2) ตรวจสอบช่วงเวลาในการบันทึก (3) ผู้เขียน (4) จุดมุ่งหมายและบริบทของหลักฐาน (5) วิพากษ์หลักฐาน ตั้งแต่ภายนอกคือ รูปแบบของต้นฉบับ ปีที่พิมพ์ และ ภายในคือ ความหมายที่ซ่อนอยู่

2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) โดยเริ่มตั้งแต่ (1) ถอดเทปเสียงสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (2) การลดทอนข้อมูล ด้วยการสังเคราะห์คำตอบจากการสัมภาษณ์ให้เหลือเพียงประเด็นสำคัญของการวิจัย (3) การจัดระเบียบข้อมูลที่ได้มาตามเกณฑ์การวิเคราะห์ (4) ตรวจสอบด้านข้อมูลแบบสามเส้า (data triangulation) ด้วยการนำข้อมูลย้อนกลับไปให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแต่ละคนตรวจสอบความถูกต้อง (cross-check) (5) นำข้อมูลที่ตรวจสอบแล้วมาวิเคราะห์ ตีความ สังเคราะห์ เรียบเรียงผลการวิจัย และนำเสนอข้อมูล การวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดการวิจัย

3. การสังเกตการณ์ภาคสนาม (field observation) แบบมีส่วนร่วม (participation) (1) ด้วยการเฝ้าดูและใช้เทคนิคการเงยหูฟังระหว่างประกอบพิธีกรรม (2) ถอดภาพเคลื่อนไหวระหว่างประกอบพิธี (3) การจัดระเบียบข้อมูลที่ได้มาตามเกณฑ์การวิเคราะห์ (4) ตรวจสอบด้านข้อมูลแบบสามเส้า (data triangulation) ด้วยการนำข้อมูลจากภาพย้อนกลับไปให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และ นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์กับการสังเกตการณ์ภาคสนามมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง (cross-check) และอาศัยเครื่องมือทางความคิด (conceptual tools) ได้แก่ การใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง การใช้ภาพรวมของปรากฏการณ์ (holistic view) การใช้บริบทของปรากฏการณ์ (context) และการใช้ทัศนะของคนใน (emic) และทัศนะของคนนอก (etic) มาช่วยอธิบายปรากฏการณ์ ก่อนนำเสนอผลการวิจัย

6. ผลการวิจัย

6.1 บริบทสังคมล้านนาและสถานภาพของสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ในแต่ละยุคสมัย

ตารางที่ 1 สรุปบริบทสังคมล้านนาและสถานภาพของสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ในแต่ละยุคสมัย

บริบทสังคมล้านนา และสถานภาพของ สื่อพิธีกรรมบูชา บรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า)	ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ (matriarchal)	ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลง สถานะ และตัวตนแบบใหม่ (changing status and creation of identity)	ยุคผู้หญิงเข้าไปใน พื้นที่สนามประลอง และแข่งขัน (contesting space)
บริบทสังคมล้านนา	- เกษตรกรรมดั้งเดิม/ยังชีพ - ต้องพึ่งพาอาศัยกันบนพื้นฐานระบบเครือญาติ	- การเข้าของพุทธศาสนา - วัฏกรรมการเป็นผีเกาะ - ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา	- ความสนใจเรื่องพื้นสื่อพื้นบ้านของยูเนสโก/นักวิชาการไทย - การเข้ามาของเพศที่สาม - โลกาภิวัตน์/สังคมความเสี่ยง
สถานภาพของตัว สื่อพิธีกรรมบูชา บรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า)	ผูกพันกับวิถีชีวิตและตอบสนองผู้คนแบบส่วนรวมได้อย่างดี	- เกิดการละทิ้งผีปู่ย่า/มีการแบ่งผี - ผู้คนไม่สนใจทำพิธี ทำพอเป็นพิธี - รูปแบบอยู่ เนื้อหา/คุณค่า/ความหมายเริ่มหายไปจากชุมชน	อยู่ในช่วงขาลงและกำลังรื้อฟื้นกลับมา
บทบาทและ สถานภาพของ ผู้หญิงในสื่อพิธีกรรม บูชาบรรพบุรุษ (ผี ปู่ย่า)	- ลูกสาวคนโต/หญิงชรา - ดูแลหิ้งหรือห่อผีปู่ย่า - ผู้ทำพิธี/สื่อสารกับผีปู่ย่า - สืบทอดอุดมการณ์ผีปู่ย่า - สถานภาพสูง จากการเป็นสัญลักษณ์ของผีปู่ย่า ทำให้สมาชิกเคารพ	- ลูกสาวคนโต/หญิงชรา - ดูแลหิ้งหรือห่อผีปู่ย่า/แบ่งผี - ผู้ทำพิธี/สื่อสารกับผีปู่ย่า - สืบทอดประเพณีผีปู่ย่า - สถานภาพต่ำลง จากการประกอบพิธีกรรมผีปู่ย่าที่น้อยลง	- ลูกสาวคนโต/หญิงชรา/ผู้ใหญ่/วัยรุ่น - ดูแลหิ้งหรือห่อผีปู่ย่า - ผู้ทำพิธี/สื่อสารกับผีปู่ย่า/การบริหารจัดการพิธีกรรม - สืบทอดประเพณีผีปู่ย่า - สถานภาพกลับมา จากการเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม

ในยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ (ก่อนปี พ.ศ. 1984) ด้วยตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) เกิดขึ้นในบริบทเกษตรกรรมแบบยังชีพที่มีธรรมชาติแวดล้อมและที่ดินเป็นทรัพยากรสำคัญ ญาติพี่น้องต้องพึ่งพาและได้รับความร่วมมือเพื่อเป็นแรงงาน ขอบเขตของตัวสื่อจึงครอบคลุมในระดับเครือญาติ (คนวงใน) ทำให้การเข้าร่วมพิธีกรรมต้องมีเงื่อนไขและข้อปฏิบัติร่วมกัน (เน้นเรื่องส่วนรวม) ดังหลักฐานที่ว่า ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าควบคุมอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของระบบครอบครัวและช่วยปลูกฝังบ่มเพาะจิตสำนึกร่วมของสมาชิกในครัวเรือน (Turton, 1992) อีกทั้งสถานะของตัวสื่อที่ผูกพันกับวิถีชีวิตก็ตอบสนองผู้คนในสายตระกูลได้เป็นอย่างดีจากโครงสร้างสังคมล้านนา ที่กำหนดบทบาทให้ผู้หญิงเป็นผู้นำในการสืบทอดพิธีกรรมจากกลไกความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าที่หล่อหลอมอยู่เบื้องหลัง จึงทำให้ตัวสื่อเป็นพื้นที่การสื่อสารที่ค่อนข้างเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าไปครอบครองได้ง่ายกว่าซึ่งในยุคนี้ปรากฏหลักฐานว่า แก่ผีเป็นสัญลักษณ์ของผีปู่ย่าที่สมาชิกในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกันให้ความเคารพนับถือ มีบทบาทเป็นคนทำพิธีและสื่อสารกับผีปู่ย่า เช่น ในยามที่สมาชิกลูกหลานเดือดร้อนมาขอความช่วยเหลือให้เป็นสื่อกลางบอกกล่าวกับผีปู่ย่า คอยดูแลรักษาหิ้งหรือห่อผีปู่ย่า รักษาภูมูระเบียบ ดูแลสมาชิกให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และเป็นผู้สืบทอดความเชื่ออุดมการณ์ของผีปู่ย่า (อดุลย์ ดวงดีวีรัตน์ และคณะ, 2547: 214-215) ทั้งนี้สะท้อนการกระทำของโครงสร้างสังคมล้านนาผ่าน habitus ที่มีลักษณะค่อยๆ ยอมรับวัฒนธรรมเข้ามาในตัว ด้วยการสั่งสมองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวพิธีกรรม ผ่านการซึมซับหลอมรวมจนกลายเป็นจิตสำนึกและนิสัย บนพื้นฐานของพันธกิจจากการกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบแล้วเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในร่างกายของตัวผู้หญิงเอง

เมื่อเข้าสู่ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ (พ.ศ. 1984-2539) ช่วงแรก การเข้ามาของพุทธศาสนา สถานภาพของตัวสื่อจึงมีลักษณะผ่อนปรนให้กลมกลืนและลดการขัดแย้งเพื่อให้ยังคงดำรงอยู่ต่อไปได้ เช่น การเพิ่มขึ้นตอนทางฝ่ายสงฆ์เข้ามาในพิธีกรรม ดังคำสัมภาษณ์ของแก่ผีแม่ซุ่มที่ว่า “การมาดำหัวปู่ย่าในวันสงกรานต์ มักทำหลังจากไปทำบุญที่วัดกลับมา พร้อมดำหัวพ่ออยู่แม่อยู่ไปด้วยเลย” (ซุ่ม แสงใจ, สัมภาษณ์, 14 เมษายน 2564) หรือการสร้างความหมาย

ใหม่ให้ผีป่วน่าเป็นผีคนละกลุ่มกับเปรต จากหลักฐานที่ว่า เปรตในมุมมองของ คนล้านนา เป็นคนละพวกกับผีป่วน่า โดยเปรตจะเป็นพวกไม่ดี ลักกินของวัดวา โลก หรือเบียดบังเอาของวัดของวามาเป็นของตัวเอง แต่ผีป่วน่าคือบรรพบุรุษของเราที่ ล่วงลับไปแล้ว แล้วกลับมาคุ้มครองเรา (มาลา คำจันทร์, 2559: 104) ช่วงที่สอง สมัยล้านนาเป็นเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยามและการขยายอิทธิพล ของอังกฤษ (พ.ศ. 2317-2442) เกิดการโยกย้ายและแบ่งผีป่วน่าจากหิ้งหรือห่อผีป่วน่า เดิม รวมไปถึงการสร้างกฎเกณฑ์ของตัวสื่อพิธีกรรมแบบเคร่งครัดผ่านหญิงชรา (เก๊าผี) ในการจำกัดการครอบครองที่ดิน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2560: 78-79) และช่วงที่สาม ปัจจัยจากการเข้ามาของระบบเงินตรา (พ.ศ. 2501-2539) ผู้คนต้องออกไปทำงานนอกชุมชน จึงทำให้ผู้คนและผู้หญิงบางส่วนจำเป็นต้อง ละทิ้ง อย่างน้อยก็มีการแบ่งผีป่วน่าไปด้วย หรือมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบ ของไหว้ เช่น การใช้อำนาจของเงินสดมาแทนที่สิ่งของอย่างหว่ามหมู (อัญชลี สิงหนตร-ฤณาท, 2552) การแต่งงานมาแทนพิธีกรรมการเสียผี (ยศ สันตสมบัติ, 2536: 25) ฯลฯ รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมที่ทำพอเป็นพิธี เน้นรูปแบบ ส่วนคุณค่า เนื้อหา และความหมายได้หายไป (นิติธร ทองธีรกุล, 2550: 135) สถานภาพของตัวสื่อจึงอยู่ในช่วงขาลงและกำลังจะหายไปจากชุมชน (อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ และคณะ, 2547: 197) ส่วนบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงก็ ลดลง เพราะสมาชิกในสายตระกูลออกไปทำงานนอกชุมชน และไม่ได้อยู่ติดพื้นที่ เหมือนในยุคก่อน ซึ่งทำให้สัจจะบางประการของผีป่วน่าไม่ได้ทำหน้าที่เดิมกำลัง อย่างการรักษาภาวะเบียบและดูแลสมาชิกได้จางหายไป

ยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน (พ.ศ. 2540-2564) จากผลพวงของยุคที่ผ่านมาทำให้สถานภาพของตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีป่วน่า) ตกต่ำ และเริ่มสูญหายไป แต่เมื่อเข้าสู่ปี พ.ศ. 2540 เป็นช่วงที่ยูเนสโก หันมาให้ความสนใจ ประกอบกับสังคมไทยเผชิญวิกฤติเศรษฐกิจ “ต้มยำกุ้ง” ผู้คนจึงเปิดรับกระแสชุมชนนิยมกันทุกภูมิภาค (กาญจนา แก้วเทพ, 2548: 5) รวมทั้งการเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ และสังคมแห่งความเสี่ยง ส่งผลให้สถานภาพของ ตัวสื่อถูกรื้อฟื้น อาทิ การเพิ่มเติมคุณลักษณะใหม่ๆ เข้ามา เช่น การใส่ความหมาย

ของผีป่วนใหม่ๆ อาทิ สิ่งของและเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรมไม่สำคัญเท่ากับการเข้าร่วมพิธีกรรมของสมาชิก ดังคำพูดที่ว่า “ลูกหลานบางคนไม่ได้เอาไถ่มาก็ไม่เป็นไร ก็เอาข้าวต้มขนมมา หากไม่มีกำลังพอ มีขนมถุงเดียว 5 บาทก็ยังดี เท่าใดก็ได้ขอให้มาไหว้เป็น (ผีป่วน)” (รัมภ์รดา ผัดใจ, สัมภาษณ์, 24 กุมภาพันธ์ 2564) หรือเพิ่มวิธีการสืบทอดและบทบาทหน้าที่ของเจ้าผี แต่สิ่งที่ยังคงรักษาไว้และปรับเปลี่ยนไม่ได้คือ แต่ละครอบครัวต้องนำสิ่งของที่ใช้เซ่นไหว้มาใส่รวมในภาชนะเดียวกัน นับเป็นกุศโลบายสร้างความเหนียวแน่นของกลุ่มผีในสายตระกูลนั้น ดังคำพูดของเจ้าผิว่า “ของไหว้แต่ละบ้านที่เอามา แม่ต้องเอามาใส่รวมกันหมดแล้วค่อยแบ่งกลับไป” (สุพรรณ วงศ์สุวรรณ, สัมภาษณ์, 19 กุมภาพันธ์ 2564) รวมไปถึงคุณลักษณะที่มีการต่อรอง เช่น การรวมชอมกับผีป่วนในเรื่องการดูแลลูกหลาน ฯลฯ ดังคำพูดของลูกสาวเจ้าผีแม่อำพรที่เล่าว่า “แม่อีกไปบอกผีป่วนว่า ‘เดี๋ยวนี้มันมีเฟซ มีไลน์ ไม่ต้องไปตามมันเด้อ’ ให้ป่วนรู้ว่ายุคสมัยเปลี่ยนไป มีหลายเพศแล้ว” (ชมพูนุท วุฒิมา, สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2564) ส่วนบทบาทของผู้หญิงยังคงเป็นคนทำพิธีและสื่อสารกับผีป่วน แต่มีหน้าที่เพิ่มเติมในการบริหารจัดการพิธีกรรม ตั้งแต่เตรียมหาวันเวลาและดูฤกษ์ยาม การแจ้งข่าวแก่สมาชิก จัดเตรียมสถานที่ จัดหาภาชนะใส่สิ่งของไหว้ จัดเตรียมทำความสะอาดหิ้งหรือห่อผีป่วน และเป็นผู้ดำเนินการจัดรูปเทียน การยี่นง (ถวายของ) ให้ผีป่วน หรือการเป็นตัวแทนลูกหลานที่ไม่สะดวกมาร่วมพิธี จึงทำให้สถานภาพของผู้หญิงเริ่มกลับมา จากการเป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมที่ผู้ใดจะทำแทนไม่ได้

ส่วนการเข้ามาปรากฏตัวของเพศที่สามในพื้นที่พิธีกรรมผีป่วนนั้น เนื่องจากสังคมล้านนาได้ปฏิเสธเพศที่สามอยู่เป็นทุนเดิม จากร่องรอยตำนานการสร้างโลกตามความเชื่อของชาวล้านนาที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมมูลมูลี¹² ประกอบกับงานวิจัยของ กิ่งแก้ว ทิศติง (2559) พบว่า หากในสายตระกูลทางแม่ไม่มีลูกผู้หญิงเลย เพศที่สามสามารถใช้การสืบสายทางแม่มาสร้างความชอบธรรมในการ

¹² คัมภีร์ปฐมมูลมูลี เป็นคัมภีร์โบราณล้านนาที่มีอายุเก่าแก่หลายศตวรรษ ซึ่งมีเนื้อหาพูดถึงวิธีการสร้างโลก โดยปู่สังโคยะสังกะสีและนางอิตติงโคยะสังกะสีที่ถือกันว่าเป็นบรรพบุรุษของชาวล้านนา พร้อมกันนี้ได้บรรยายวิถีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นตำนานการสร้างโลกตามความเชื่อของชาวล้านนา ที่ อนาคต-โรเจอร์ เป็ลตีเยร์ (Anatole-Roger PELTIER) ได้ปริวรรตจากต้นฉบับภาษาล้านนาเป็นภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศส

สืบทอดได้ ซึ่งส่งผลให้อำนาจของผู้หญิงหดตัวลง และบทบาทผ่านสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากผีป่วนที่เคยเป็นของผู้หญิงราวกับธรรมชาติเพียงเพศเดียวน่าจะไม่ใช่อีกต่อไป ขณะที่ตัวผู้หญิงได้ต่อรองด้วยการบริหารจัดการองค์ความรู้เดิมของตน เช่น การเลือกสรรองค์ประกอบที่สำคัญเก็บไว้กับตัวเองให้มัน อาทิ ความรู้เกี่ยวกับเครื่องเซ่นไหว้ และเปิดโอกาสให้คนกลุ่มอื่นๆ เข้ามาใช้บางส่วนได้ จากหลักฐานที่ว่า “ผู้หญิงเปิดโอกาสให้ผู้ชายและเพศที่สามเข้ามาเป็นม้าขี่ (ร่างทรง) ดูแลจัดการหิ้งบูชาผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ประกอบพิธีกรรมบางอย่าง เช่น ชันดอกไม้ เครื่องแต่งกาย ฯลฯ” (สุระ อินตามูล, 2555) หรือการโยกชุดความรู้ในแบบฉบับผู้หญิงไปสู่พื้นที่โลกวิชาการ เช่น ม้าขี่ (ร่างทรง) แม่แดงที่ผันตัวเองไปทำงานกับสถาบันการศึกษาท้องถิ่นที่ว่า “ตอนนี้แม่กำลังทำงานโครงการ 1 ตำบล 1 มหาวิทยาลัย ในส่วนของปราชญ์ชาวบ้าน ช่วยส่งเสริมงานภูมิปัญญาของตำบลเรา แม่จะรับหน้าที่เป็นวิทยากรสอน” (ปทุมมา สังขียะ, สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2564) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า โครงสร้างสังคมที่เป็นเงื่อนไขในการเปลี่ยนแปลงอำนาจของผู้หญิงเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปและไม่ได้ตายตัว ฉะนั้น ปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงผ่าน habitus ก็ปรับเปลี่ยนเช่นกัน ด้วยการเพิ่มเติม habitus ใหม่ๆ เข้ามา ดังเช่นการเข้ามาของเพศที่สาม ด้วยการใช้เรื่องเล่าจากตำนานการสร้างโลกที่กล่าวถึงการสร้างกฎเกณฑ์การแบ่งแยกเรื่องเพศของสังคมล้านนาที่ยืดหยุ่น ผนวกกับคุณลักษณะของเพศที่สามสอดคล้องกับการประกอบพิธีกรรม เช่น บุคลิกและการทำงานได้เหมือนผู้หญิง (ความละเอียดอ่อน) ไม่มีข้อจำกัด (ไม่มีประจำเดือน) ฯลฯ ในการสื่อสารก็มีส่วนทำให้คนในสังคมล้านนาเริ่มเข้าใจและยอมรับได้ไม่ยากนัก ส่วนคนที่มักตั้งคำถามและกังวลกับการเข้ามาในพื้นที่พิธีกรรมของเพศที่สามก็น่าจะเป็นคนนอกอาณาเขตของสังคมล้านนานั้นเอง

6.2 ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนากับการใช้พื้นที่การสื่อสารพิเศษ

ผู้วิจัยได้ใช้ความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธีระหว่างโครงสร้างสังคม (structure) กับมนุษย์ผู้กระทำ (agency) ดังที่ Pierre Bourdieu (1977) กล่าวไว้ว่า สรรพสิ่ง

ต่างๆ ล้วนกำหนดซึ่งกันและกัน ในระยะเริ่มแรกโครงสร้างสังคมจะเป็นตัวกำหนด หรือหล่อหลอมลักษณะของบุคคลผ่าน disposition หรือ habitus เช่น เมื่อผู้หญิง อยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมล้าหนา ก็จะถูกกระบวนการขัดเกลาทางสังคมเพื่อ อนุรักษ์อุดมการณ์นั้นไว้ ด้วยการใช้ภาคปฏิบัติในการสร้างความชอบธรรม ทางความคิดและจิตสำนึกของผู้คน ซึ่งเป็นการทำงานผ่านกลไกการสร้าง ความยินยอมพร้อมใจที่แสดงออกมา และกลายมาเป็น habitus ร่วมในที่สุด

Emile Durkheim (1964) เสนอว่า มนุษย์แวดล้อมด้วยสองโลกคือ โลกศักดิ์สิทธิ์หรือโลกแห่งพิธีกรรม (sacred world) และโลกสามัญ (profane world) ที่มีความเชื่อมร้อยกันระหว่างสองโลกนี้ด้วยรูปแบบกิจกรรมและปฏิบัติ การทางสังคม หากแบ่งความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงในแต่ละยุคสมัยออกเป็น โครงสร้างส่วนบน คือ ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าและสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผี ปู่ย่า) กับโครงสร้างส่วนล่าง คือ สภาพสังคมล้าหนา ระบบการสืบสายทางฝ่าย แม่ การแบ่งพื้นที่อำนาจทางวัฒนธรรมระหว่างหญิงชาย หรือวิถีชีวิตจริงของ ผู้หญิง ดังผลการวิจัยนี้

1. ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนบนและ โครงสร้างส่วนล่างที่สอดคล้องกัน มีผลทำให้ผู้หญิงใช้พื้นที่ระหว่างโลกพิธีกรรมและ พื้นที่โลกสามัญในอาณาเขตบริเวณภายในบ้าน ครั้วเรือน เครื่องญาติ และภายใน ชุมชนได้

การปฏิบัติทางสังคมของผู้หญิง (agency) ด้วยวิธีการ “สวมรอยอำนาจ ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (subrogating the sacred power) ผ่านกระบวนการแปรอำนาจ ที่เป็นธรรมของผีปู่ย่าที่เกิดขึ้นราวกับธรรมชาติ เพื่อสร้างความชอบธรรมและยก สถานภาพให้กับผู้หญิงจากการตกอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกลบกลาย เป็นทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital) ด้วยการทำตามต้นแบบ (mimesis) และการลอกเลียนแบบ (imitation) จากการทำตามแบบทบาท สถานภาพ และความรับผิดชอบที่ได้รับจากโครงสร้างสังคมล้าหนาไปจนตลอดชีวิต ซึ่งถูก สอนและถ่ายทอดจากแม่ไปสู่ลูกสาวในรูปของสำนึกจากรุ่นสู่รุ่น ดังที่ Pierre Bourdieu (1977) เสนอว่า เป็นกระบวนการทางธรรมชาติที่อาศัยการทำตาม

ต้นแบบ (mimesis) ซึ่งมีใช้การทำสำเนาหรือการลอกเลียนมาสิ้นเชิง (imitation) ฉะนั้น การสั่งสมผ่านปฏิบัติการทางสังคมจนเกิด habitus ต่างๆ เสมือนเป็น เบ้าหลอมให้ผู้หญิงได้เป็นผู้กระทำการ (agency) ที่มีลักษณะเฉพาะตัว ดังเช่น หลักฐานที่ว่า การที่ผู้หญิงได้รับบทบาทนำในสายตระกูลจากความสัมพันธ์กับความเชื่อผีปู่ย่า ทั้งในแง่ของการประกอบพิธีกรรมและการดูแลเศรษฐกิจ (ยศ สันตสมบัติ, 2536) เป็นการแสดงออกผ่านบุคลิกของการเป็นผู้นำ จึงมีส่วน ทำให้ผู้หญิงรู้สึกถึงความรับผิดชอบต่อครอบครัวและเครือญาติ อีกด้านแสดง ให้เห็นการทำงานของโครงสร้างสังคม (structure) อย่างการติดตั้งอุดมการณ์ ความเชื่อผีปู่ย่าและระบบการสืบสายทางฝ่ายแม่ที่ได้ชุกช่อนและแปลงกายเป็น อำนาจเชิงวัฒนธรรม (soft power) นำไปสู่การจัดการกับจิตสำนึกและความ ไม่รู้ตัวได้ไม่ยากนัก

2. ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะตัวตนแบบใหม่ ที่มีจุดเปลี่ยนสำคัญทั้ง มิติทางสังคมและวัฒนธรรม มิติทางการเมือง รวมไปถึงมิติทางเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผล ให้ผู้หญิงสูญเสียฐานอำนาจเดิมของตัวเองอย่างพื้นที่ภายในครัวเรือน เครือญาติ และตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) แต่ได้ขยายขยายไปสู่พื้นที่ภายนอก ชุมชน จากความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนบนสู่โครงสร้างส่วนล่างล่าง และ โครงสร้างส่วนบนสู่โครงสร้างส่วนล่างบน

การปฏิบัติทางสังคมของผู้หญิง (agency) จากกระบวนการแปรอำนาจ ที่เป็นธรรมชาติของผีปู่ย่า ด้วยวิธีการรับวัฒนธรรมเข้ามาในตัว (embodiment) เป็นขั้นตอนสำคัญของการเกิด habitus เป็นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ ทำให้ ความรู้ต่างๆ ที่ประสบจากภายนอกเข้าไปอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวที่แสดงออกมาให้ปรากฏทางร่างกาย ผ่านปฏิบัติการการกระทำ ในช่วงแรกและช่วงที่สอง ผู้หญิงยังคงเลือกใช้วิธีการ “สวมรอยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (subrogating the sacred power) จากบทบาทการเป็นผู้นำและผู้สืบทอดพิธีกรรมที่ถูกกำหนดมา จากโครงสร้างสังคมล้าเนาแบบเดิม ด้วยความรู้ในการปฏิบัติของผู้กระทำการ (knowledge of practice) อย่างกรณีของเจ้าอุบลวรรณาได้ใช้การเข้าทรง ผีบรรพบุรุษเพื่อตอบโต้การเมืองกับสยาม ตั้งแต่ระดับแรก เป็นความรู้ระดับ

การมองเห็นและคุ้นเคยในชีวิตประจำวัน เรียกว่า ความรู้ระดับปรากฏการณ์ (phenomenological knowledge level) การที่เจ้าอุปสรรคเป็นผู้หญิงมีสถานภาพของการเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมผีป๋ายที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด ระดับสอง เป็นความรู้เกิดจากการแยกความรู้จากประสบการณ์และประกอบสร้างขึ้นใหม่ หรือความรู้ระดับการจัดระบบ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ (objective knowledge level) การที่เจ้าอุปสรรคเป็นลูกสาวคนเล็กของสายตระกูล จึงมีบทบาทในการเป็นม้ายี่ (ร่างทรง) ที่เกิดจากกลไกความเชื่อผีป๋ายและระบบการสืบสายตระกูลทางฝ่ายแม่ราวกับธรรมชาติมาเสริมสร้างอำนาจและความชอบธรรมด้วย ระดับที่สาม ระดับยุทธวิธี (strategy knowledge level) การที่เจ้าอุปสรรคได้ใช้ความรู้แห่งการปฏิบัตินำมากำหนดยุทธวิธีในการต่อรองกับโครงสร้างสังคมหรือเสริมพลังให้กับตนเองและชาวล้านนา ได้แก่ การใช้ยุทธวิธีการสืบทอดความเชื่อผีป๋ายที่ตัวของเจ้าอุปสรรคเป็นผู้สืบทอด จากการปฏิบัติตนเรื่องผีป๋ายและข้อกำหนดของการเป็นม้ายี่ (ร่างทรง) หรือการใช้ยุทธวิธีแปรสภาพทุนไปมาระหว่างทุนทางสัญลักษณ์ของการเป็นม้ายี่ (ร่างทรง) กับทุนทางเศรษฐกิจจากการเป็นนักธุรกิจทางการค้า ผนวกกับทุนทางวัฒนธรรมผ่านการศึกษาภาษาอังกฤษจนสามารถพูดติดต่อสื่อสารและคบหาสมาคมกับฝรั่งได้

ในช่วงที่สาม ได้มีการปรับ habitus ดั้งเดิมผสมผสานกับโครงสร้างภายนอก ช่วยให้เกิด habitus ใหม่ขึ้นมาได้ (แต่ก็ยังมีโครงสร้าง habitus ดั้งเดิมหลงเหลืออยู่) ด้วยวิธีการ “ถอดรูปเดิม” เพราะอำนาจที่มาจากผีป๋ายลดลงและการประกอบพิธีกรรมของผู้คนที่น้อยลงเช่นกัน และใช้การปฏิบัติทางสังคมของผู้หญิงล้านนา (agency) จากการแปลงโฉมการกระทำทางเศรษฐกิจให้กลายเป็นทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital) ร่วมกับการสร้าง habitus และเป้าหมายใหม่ๆ อย่างเศรษฐกิจทุนนิยมแบบเงินตราเข้ามา จึงเลือกใช้วิธีการ “แปลงร่าง” (transform) ผ่านบทบาทการเป็นผู้รับผิดชอบครอบครัวในเชิงวัตถุและเงินทองจากการมีสถานภาพสูง มีชื่อเสียง การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่นๆ และการประสบความสำเร็จของชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานที่ว่า “ด้วยวิถีชีวิตของผู้คนในล้านนาเปลี่ยนไปจากการผลิตแบบเกษตรกรรม มาสู่เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเงินตรา

ที่หันมาแบ่งที่ดินให้ลูกหลาน และนำมาขายเพื่อต้องการเงินสดมาใช้จ่ายนั้น เมื่อไรที่ดินทำกินผู้คนต้องออกมารับจ้างในเมืองและภายนอกชุมชน โดยเฉพาะผู้หญิงที่เริ่มสูญเสียอำนาจแบบเดิมจากการเป็นผู้ถือครองระบบการสืบทอดมรดก และที่ดินของตระกูล ก็การเปลี่ยนสถานะของผู้หญิงจากผู้ผลิตให้กับครัวเรือนไปเป็นแรงงานรับจ้าง อันเนื่องมาจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจ” (จิราลักษณ์ จงสถิตมัน, 2535: 147) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทุนนิยมมีผลให้สถานภาพของผู้หญิงตกต่ำเป็นแรงงานราคาถูก ต้องออกจากหมู่บ้านเพราะหมดกรรมสิทธิ์ในที่ดินแล้ว ภาพพจน์และค่านิยมที่ให้คุณค่าและความสำคัญต่อความเป็นแม่ของผู้หญิงกำลังเสื่อมสลายลงด้วย (ปราณี วงษ์เทศ, 2559: 269) ประกอบกับการที่ผู้หญิงในสังคมภาคเหนือถูกคาดหวังและสอนให้เป็นผู้ดูแลครอบครัวไปจนตลอดชีวิต การที่ผู้หญิงถูกผลักออกจากการผลิตในภาคเกษตรจึงกลายมาเป็นแหล่งที่มาของรายได้เป็นเงินสด เพื่อการหาเลี้ยงครอบครัวและยกระดับฐานะให้มีหน้ามีตาทัดเทียมกับเพื่อนบ้าน (ยศ สันตสมบัติ, 2536) และยังใช้การปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิง (agency) ด้วยการสร้าง habitus ใหม่ขึ้นมานั้น ไม่ได้เป็นเพียงภาพตัวแทนของกลุ่มที่มองเห็นได้จากภายนอกเท่านั้น แต่ยังหลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับผู้ที่ใช้มันด้วย กลายเป็นนิสัยความเคยชินในชีวิตประจำวัน และอัตลักษณ์ของผู้หญิง ซึ่งนำไปสู่การหล่อหลอม habitus ร่วมแบบใหม่ ที่เปรียบเสมือนเป็นอาวุธไว้ใช้ต่อรองกับสถานการณ์ที่ผู้หญิงกำลังประสบอยู่ เช่น ผู้หญิงพยายามรักษาบทบาทการเป็นผู้รับผิดชอบครอบครัว ด้วยการต่อรองกับปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่ออำนาจของตัวเธอ ฯลฯ

นอกจากนี้ ผู้หญิงได้ใช้พื้นที่การสื่อสารจากโลกสามัญในชีวิตประจำวัน อาณาเขตภายนอกชุมชนเป็นสนามปริณิชนหรืออาณาบริเวณของสังคม (field ใหม่ๆ) เพิ่มมากขึ้น อาทิ พื้นที่ทางเศรษฐกิจภายใต้ปัจจัยที่เข้ามาปะทะสังสรรค์ ซึ่งถือเป็นสถาบันที่มีพลังอำนาจในการเปลี่ยนแปลงความคิดและความเชื่อของผู้หญิงให้เกิดการสร้าง habitus ใหม่ๆ ด้วย เช่น การเรียนรู้ระบบการให้ค่าจ้างเป็นรายเดือน การใช้ร่างกายแลกเงิน การต่อรองเรื่องค่าจ้าง การจุนเจือครอบครัวเชิงเดียวมากกว่าเครือญาติ หรือรูปแบบการใช้ชีวิตแบบสังคมเมืองหลวง ฯลฯ

ดังที่เกาต์แม่ศรีประทีปพูดว่า “ตอนสาวๆ เป็นลูกจ้างในเวียง (ในเมือง) ล้างถ้วยร้านอาหาร ส่งสตางค์มาบ้านเดือนละ 150 หรือ 300 บาท พักกับ เจ้าของ เป็นพักบน เฮพักที่ลุ่ม (ล่าง) มันก็ไปทำเรื่อยๆ กินอยู่ นอนเอาตื่น เสาะกัน (เท่าชนกัน) เขาอยากได้สตางค์มาให้พ่อแม่เลี้ยงดูน้อง” (ศรีประทีป กาวิชัย, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2564)

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นอีกแง่มุมหนึ่งว่า การที่ผู้หญิงต้อง โลดแล่นออกมาสู่พื้นที่ภายนอกชุมชน ถือเป็นการสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ ของอำนาจในรูปแบบใหม่ที่ทับซ้อนระหว่าง “อำนาจของผีปู่ย่าที่มอบหมายให้กับ ผู้หญิง” (power to) กับ “อำนาจของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบเงินตรา” ผ่าน “อำนาจภายในตนเอง” (power within) ที่ผู้หญิงต้องเพิ่มศักยภาพและเสริมพลัง ด้วย “อำนาจร่วม” (power with) ในการรวมกลุ่มต่างๆ และการสั่งสมทุนชนิด ต่างๆ ผ่าน habitus แบบเดิมและแบบใหม่เพื่อรักษาพันธกิจและเจตจำนงเดิมๆ ของตัวเอง เช่น การยกระดับความเป็นอยู่และฐานะของครอบครัว ดังนั้น ความเป็นผู้หญิงล้นนาในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) จึงเป็นสัมพันธภาพ ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์และศักยภาพของผู้หญิงเพื่อก่อรูปอำนาจตอบสนองต่อ ความท้าทายใหม่ๆ ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงผลักดันให้ผู้หญิงปรับเปลี่ยนวิธีคิด และตัวตนเข้าไปในพื้นที่การสื่อสารแบบใหม่เพื่อประคับประคองภารกิจและ รักษาฐานอำนาจของพวกเธอได้ต่อไป

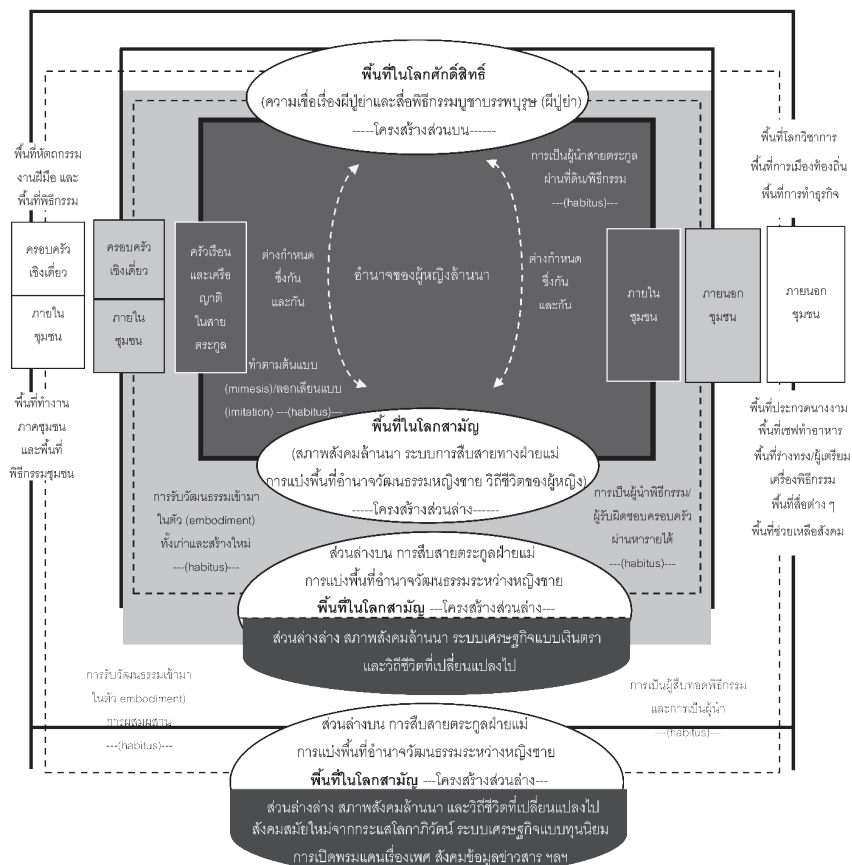
3. ในยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน ผู้หญิงได้ สูญเสียอาณาเขตในครัวเรือน โดยเฉพาะพื้นที่ของสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) จากการละทิ้งผีปู่ย่าเพื่อออกไปนอกชุมชนในยุคที่ผ่านมา จำเป็นต้องใช้ พื้นที่ภายในชุมชนและนอกชุมชนมากขึ้น ดังที่ Pierre Bourdieu (1977) เห็นว่า โครงสร้างสังคม (structure) ไม่ได้มีลักษณะแข็งตัวจนไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง ส่วนปฏิบัติการของผู้กระทำการ (agency) ก็ปรับเปลี่ยนเช่นกัน ขณะที่เป้าหมาย ของสังคมเปลี่ยนไป habitus ก็มีอาจเหมือนเดิมทั้งหมด ดังนั้น ผู้หญิงจำเป็นต้อง เรียนรู้ habitus ใหม่ๆ เพื่อนำมาปรับใช้ร่วมกับ habitus เดิมของสังคมล้นนา ทำให้การใช้พื้นที่ในครอบครัวและเครือญาติน้อยลง กลับเพิ่มพื้นที่ภายในและ

ภายนอกชุมชน จากความสัมพันธ์ของโครงสร้างส่วนบนสู่โครงสร้างส่วนล่างล่าง และโครงสร้างส่วนบนสู่โครงสร้างส่วนล่างบน

ผู้หญิงยังคงใช้การรับวัฒนธรรมเข้ามาในตัว (embodiment) เช่นเดิม แต่ใช้วิธีการ “แตกตัวตนแบบใหม่” (infiltration) ในพื้นที่การสื่อสารอันหลากหลาย ซึ่งเป็นสนามปริณทลหรืออาณาบริเวณของสังคม (field ใหม่ๆ) เช่น พื้นที่การทำธุรกิจ พื้นที่การช่วยเหลือสังคม พื้นที่ทางการเมือง พื้นที่สื่อต่างๆ พื้นที่ของการเป็นเซฟ พื้นที่ของผู้ประกอบพิธีกรรม พื้นที่โลกวิชาการ หรือพื้นที่ของการประกวดนางงาม การปฏิบัติทางสังคมของผู้หญิง (agency) จากอำนาจความรู้ในแบบผู้หญิงและการเกี่ยวพันจากสถานะสังคม ด้วยการผลิตใหม่ของอำนาจและสร้างพื้นที่ทางสังคม ทั้งในพื้นที่สื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ดังเดิม และสร้างพื้นที่การสื่อสารรูปแบบสมัยใหม่ ด้วยการโยกความรู้เดิมและเพิ่มเติมทักษะใหม่ๆ ดังคำพูดที่ว่า “แม่ก็เอาความรู้การดาครว (การจัดเตรียมสิ่งของในการประกอบพิธีกรรม) เข้าไปทำงานกับมหาลัยฯ เป็นปราชญ์ชาวบ้าน ช่วยสอนงานตอง (ใบตอง) เครื่องเซ่นไหว้ ทำงานกับวัยรุ่นต้องเข้าใจตัวเขาให้มาก ใช้ความเป็นแม่และเพื่อนให้คำปรึกษา เน้นขอความเห็นด้วย” (ปทุมมา สังข์ใย, สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2564) หรือกรณีของแม่ซุ่มที่ดำรงสถานะเป็นเจ้าผีของสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) และการเป็นม้าขี่ (ร่างทรง) ของผีเจ้านายแล้ว ก็ยังสามารถเนรมิตเงินที่ได้จากการพ่อนผีเจ้านายไปในการดำเนินกิจกรรมการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเพื่อสร้างบุญอีกด้วย ดังคำพูดว่า “หลังจากการพ่อนผีเจ้านาย แม่จะเอาเงินเข้าวัดหมดเลย แปะ (ทำ) เป็นต้นเงินให้วัด แถวบ้าน การพ่อนเพื่อยกขันครู ขึ้นครู (เชิญครู) สามปีจะพ่อนหนึ่งครั้ง แม่จะพ่อนผีมดบางทีก็มีผีเจ้านาย เอาเงินจากการพ่อนมาทำบุญ” (ซุ่ม แปะใจ, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2564) ซึ่งสะท้อนให้เห็นการใช้ความรู้ที่หลากหลายในการเข้าไปจัดการในพื้นที่แบบใหม่ๆ เช่น ความรู้พิธีกรรมแบบดั้งเดิม ความรู้สมัยใหม่ๆ อาทิ ความรู้ด้านจิตวิทยา การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี การมีจิตสาธารณะ การปรึกษาหารือ การให้กำลังใจ การสื่อสารระหว่างวัย ฯลฯ

ดังนั้น ปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิง (agency) เสมือนการผสาน รอยแยกของ habitus เก่า และพยายามเชื่อมต่อให้เกิดเป็นเป้าหมายของ habitus ใหม่ๆ แม้อาจไม่เข้มข้นมากพอ (difference in degree) เท่ากับการเข้าร่วม พิธีกรรม แต่ก็ยังส่งผลทำให้เกิดบุคลิก “การเป็นผู้นำ” ส่วนการเคลื่อนย้ายอำนาจ ไม่ได้ถูกแบ่งอำนาจออกจากกันอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ในทางตรงกันข้าม ผู้หญิง คงมีอำนาจของผู้หญิงในการเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม พร้อมกับการเป็นผู้นำใน การหารายได้เพื่อเลี้ยงดูครอบครัวและการทำชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล รวมทั้ง การเป็นผู้นำทำงานเพื่อชุมชนและสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของอำนาจ ที่เชื่อมโยงไปมาระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์อย่างพิธีกรรมและโลกสามัญในหลากหลาย พื้นที่การสื่อสาร ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนาในพื้นที่การสื่อสารพิเศษแต่ละยุคสมัยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

- ☒ บุคคลหญิงเป็นใหญ่ ใช้วิธีการสวมรอยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- ☒ บุคคลหญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ ใช้วิธีการสวมรอยมิชญา ถอดรูปเดิม และแปลงร่างตัวตน
- ☐ บุคคลหญิงเข้าไปเป็นพื้นที่สาธารณะและงานใหม่ ใช้วิธีการแตกตัวตนแบบใหม่

ในขณะเดียวกัน การเคลื่อนย้ายอำนาจของผู้หญิงไม่ได้ถูกแบ่งอำนาจออกจากกันอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ในทางตรงกันข้าม อำนาจที่มาจากความเชื่อของผู้หญิงได้ถูกเปลี่ยนไปเป็นอำนาจที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ ทั้งของผู้หญิงและสมาชิกในสายตระกูลที่เข้าร่วมพิธีกรรม รวมทั้งคนภายนอกที่ผู้หญิงเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ร่วมด้วย ส่วนอำนาจที่มาจากศักยภาพของผู้หญิงเองต่างมีความสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออก เจกเช่นอำนาจของผู้หญิงในการเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม พร้อมกับการเป็นผู้นำในการหารายได้เพื่อเลี้ยงดูครอบครัวและการทำชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล รวมทั้งการเป็นผู้นำทำงานเพื่อชุมชนและสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของอำนาจที่เชื่อมโยงไปมาระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์อย่างพิธีกรรมและโลกความเป็นจริงในหลากหลายพื้นที่การสื่อสาร

6.3 ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนากับลักษณะอำนาจที่เกิดจากตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) สามารถแสดงให้เห็นดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงล้านนากับลักษณะอำนาจที่เกิดจากตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า)

ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ (matriarchal)	ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ (changing status and creation of identity)	ยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน (contesting space)
1. อำนาจแห่งความคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างผีปู่ย่า 2. อำนาจแห่งการมอบหมายสถานภาพ 3. อำนาจของการครอบครองวัตถุสสาร (ใช้ทั้งสามข้อ)	1. อำนาจแห่งความคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างผีปู่ย่า 2. อำนาจแห่งการมอบหมายสถานภาพ 3. อำนาจของการครอบครองวัตถุสสาร โดยช่วงที่ 1 และ 2 (พ.ศ. 1984-2500) ใช้ทั้ง 3 ข้อ ส่วนช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2501-2539) ใช้ 3 ข้อลดน้อยลง	1. อำนาจแห่งความคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างผีปู่ย่า 2. อำนาจแห่งการมอบหมายสถานภาพ 3. อำนาจของการครอบครองวัตถุสสาร โดยใช้ข้อ 1-2 น้อยลง แต่ใช้ข้อ 3 มาก

ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ ลักษณะอำนาจที่เกิดจากตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่ผู้หญิงเลือกใช้คือ อำนาจแห่งความคุ้มครอง (coverage ascribed power) จากการมอบหมายของผีปู่ย่าเป็นหลัก เพราะเป็นอำนาจที่กินอาณาเขตเฉพาะสายตระกูล แต่มีพลังมากพอในการจัดการสิ่งต่างๆ ได้ ดังหลักฐานที่ว่า “ด้วยผีปู่ย่ามีกลไกและการทำหน้าที่ให้ระบบครอบครัวและเครือญาติดำรงอยู่และผลิตซ้ำต่อไปได้ เช่น การปรองดองกันในระหว่างเครือญาติ การแต่งงานของลูกหลานผู้หญิงของเครือญาติ การควบคุมพฤติกรรมทางเพศ รวมทั้งการให้โทษแก่ผู้ละเมิดกฎเกณฑ์ที่จะกระทำให้สมาชิกในตระกูลเจ็บป่วย” (จิราลักษณ์ จงสิตมั่น, 2539: 89)

เมื่อเข้าสู่ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ ลักษณะอำนาจที่เกิดจากตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่ผู้หญิงเลือกใช้มีอยู่ 2 รูปแบบคือ ช่วงแรกและช่วงที่สอง (พ.ศ. 1984-2500) ที่ยังคงใช้อำนาจแห่งความคุ้มครอง (coverage ascribed power) ที่เอื้อให้ผู้หญิงได้เสริมสร้างสถานภาพที่สูงขึ้นได้ ดังเช่นกรณีของเจ้าอุบลวรรณ¹³ จากหลักฐานที่ว่า “การออกมาเคลื่อนไหวเพื่อตอบโต้นโยบายของกรุงเทพฯ โดยใช้วิธีการอ้างคำกล่าวของวิญญาณผีบรรพบุรุษให้ยกเลิกข้อปฏิบัติการจัดเก็บภาษี ผ่านการประทับทรงร่างม้าขี่คือตัวของตนเอง จากการเป็นลูกสาวคนเล็กจึงมีบทบาทในการเป็นร่างทรง (ม้าขี่)” (เธียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552: 15) ส่วนในช่วงที่สาม (พ.ศ. 2501-2539) ผู้หญิงมีการใช้อำนาจที่เกิดจากตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ลดน้อยถอยลง จากหลักฐานว่า “ผู้หญิงที่อพยพจากบ้านเก่าผิต้นกำเนิดไปตั้งถิ่นฐานที่ย้ายไปใหม่ ทำให้เกิดรอยแยกระหว่างกลุ่มโคตรวงศ์เดิม และเกิดเป็นหิ้งผีปู่ย่าของแต่ละครอบครัวของตนเอง” (อัญชลี สิงหนตร-ฤณาท, 2552) ประกอบกับข้อจำกัดของอาณาเขตอำนาจความคุ้มครองของผีปู่ย่าที่เฉพาะเจาะจงในสายตระกูล อาจไม่มีพลังมากพอที่จะต้านทานกับพลังภายนอกที่ได้เข้ามา ผนวกกับ

¹³ เจ้าอุบลวรรณ ธิดาองค์เล็ก (พ.ศ. 2385-2429) ของ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ (พ.ศ. 2399-2413) เป็นผู้มีบทบาทด้านเศรษฐกิจ (นักธุรกิจหญิง) และดำรงสถานะม้าขี่ (ร่างทรง) ของตระกูล

ความจำเป็นของผู้หญิงที่ต้องออกไปทำงานนอกชุมชน ไม่สะดวกในการดูแลและเอาตัวไปด้วย จึงจ่ายอมละทิ้งห่อหรือหิ้งผีปู้ย่าและขันผีปู้ย่าไปด้วย

ส่วนยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน ความสัมพันธ์ของอำนาจที่เชื่อมโยงในพื้นที่ทั้งสองเกิดรอยแยกขาดจากกัน ลักษณะอำนาจที่เกิดจากตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู้ย่า) อย่างอำนาจแห่งความคุ้มครอง (coverage ascribed power) อำนาจแห่งการมอบหมายสถานภาพ (status conferral power) ก็ลดลง แต่ในทางกลับกัน ผู้หญิงใช้อำนาจแห่งการครอบครองที่มีอยู่ในวัตถุสสาร (offing power) ผ่านการเก็บรักษาและคงสภาพของห่อหรือหิ้งผีปู้ย่า ขันผีปู้ย่า และวัสดุสิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเอาไว้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การที่ผู้คนและผู้หญิงต้องออกไปทำพันธกิจภายนอกชุมชนที่ใช้เพียง habitus ที่ถูกติดตั้งผ่านจิตสำนึกเหมือนที่ผ่านมาไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ฉะนั้น ในยุคนี้จึงเรียกร้องการรักษาห่อหรือหิ้งผีปู้ย่า ซึ่งมีคุณลักษณะที่จับต้องได้เสมือนการสร้างความเป็นรูปธรรมไว้เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจอีกทางหนึ่งด้วย

ในทางตรงกันข้ามกลับมีเด็กรุ่นใหม่ตั้งคำถามว่า “ปู้ย่าอาจไม่มีบทบาทในการดำเนินชีวิตแล้วก็ได้นะ หิ้งที่บ้านเป็นพานมีผ้าขาวก็เอาไว้แบบนั้นแหละไม่เห็นมีใครสนใจ” (โสธญา ผัดใจ, สัมภาษณ์, 24 กุมภาพันธ์ 2564) ซึ่งชวนคิดต่อว่า “หากผีปู้ย่าไม่มีความสำคัญจริงแล้ว ทำไมไม่ทิ้งพานหรือหิ้งไป แต่ยังพบเห็นขันหรือหิ้งปู้ย่าอยู่ในบ้าน” ผู้วิจัยเห็นว่า รอยแยกของการเข้าไปมีส่วนร่วมของผู้คน (เด็กรุ่นใหม่ หรือคนที่ออกไปนอกชุมชน) ในพื้นที่ประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างจังหวะร่วมกัน (collective rhythm) นั้นหายไป หรือความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) ลดน้อยลง ในทางกลับกัน ความเชื่อเรื่องผีปู้ย่าที่ติดตั้งผ่านมโนทัศน์ จิตสำนึก และการขัดเกลาทางสังคมแบบไม่รู้ตัวอาจจะไม่เข้มข้นเหมือนที่ผ่านมา เพราะไม่สามารถทำให้เกิดอารมณ์ร่วมในการเข้าถึงเท่ากับการเข้าร่วมพิธีกรรมด้วยตนเอง แต่ยังคงได้รับการถ่ายทอดต่อจากพ่อแม่ ครอบครัว สถาบันสังคมล้านนา เช่น การทดแทนบุญคุณพ่อแม่ การเป็นคนล้านนา หรือความเชื่อการกลับมาเกิดใหม่ของบรรพบุรุษในตัวลูกหลาน

6.4 ความสัมพันธ์ของอำนาจกับความรับผิดชอบผู้หญิงล้าหน้าในพื้นที่ การสื่อสารพิเศษ ดังแสดงไว้ในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ความสัมพันธ์ของอำนาจกับความรับผิดชอบผู้หญิงล้าหน้าในพื้นที่การ
สื่อสารพิเศษ

ความสัมพันธ์ของ อำนาจกับความ รับผิดชอบผู้หญิง ล้าหน้าในพื้นที่การ สื่อสารพิเศษ	ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ (matriarchal)	ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลง สถานะและตัวตนแบบใหม่ (changing status and creation of identity)	ยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่ สนามประลองและ แข่งขัน (contesting space)
สัดส่วนของอำนาจ	ผู้หญิงมีอำนาจเพียงพอ/ มาก	ผู้หญิงมีอำนาจน้อยลง ต้อง พึ่งพาอีกฝ่ายเพิ่มมากขึ้น	ผู้หญิงมีอำนาจน้อยลง
จุดยืนต่อเรื่องอำนาจ	เท่าเทียมกัน อำนาจ ผู้หญิงสูงขึ้น อำนาจของ ผู้ชายและผู้ชายไร้อำนาจ แบบ generative power	จำนวนต่อระบบเศรษฐกิจ ทุนนิยมแบบเงินตรา แบบ zero sum game	ต่อรองแบบ distributive power
ความรับผิดชอบกับ อำนาจ	ความรับผิดชอบมาก/ อำนาจมาก	ไม่ไปในทิศทางเดียวกัน	ไม่ไปในทิศทางเดียวกัน

ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ เพียงแค่กำเนิดเกิดมาเป็นเพศหญิงในสังคมล้าหน้า
ก็ได้รับมอบอำนาจและความรับผิดชอบให้กับตัวผู้หญิงแล้ว ดังหลักฐานจาก
กฎหมายม้งรายศาสตร์แสดงให้เห็นว่า เมื่อเด็กหญิงเติบโตขึ้น จะมีค่าตัวสูง
ในช่วงวัยดังกล่าวลูกสาวมีความสำคัญต่อครอบครัวมาก ทั้งในด้านการจัดการ
แรงงานการผลิตแล้ว ยังเป็นแกนกลางสำคัญในพิธีกรรมผีปู่ย่า" (อดิสร ศักดิ์สูง,
2550) ผู้หญิงจะเป็นใหญ่ในด้านโครงสร้างของสังคม โดยเฉพาะอำนาจดั้งเดิม
ในการจัดการและเก็บรักษาทรัพย์สินของครัวเรือน การสืบทอดมรดกที่ดินของ
ครอบครัว (จิราลักษณ์ จงสถิตมัน, 2539: 77) ฉะนั้น ความศักดิ์สิทธิ์ของ
เพศหญิง (feminine sociality) เป็นเพศทางวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากความ
เชื่อที่หล่อหลอมกันมาในสังคมล้าหน้า และเป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับกิจกรรมทาง
วัฒนธรรมที่อยู่ตรงข้ามกับเพศสรีระ สัดส่วนของอำนาจ (ratio power) เพียงพอ
ที่จะทำให้ผู้หญิงมีอำนาจมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นจุดยืนต่อเรื่องอำนาจที่เสมือน

เป็นการเสริมพลังอำนาจให้กับผู้หญิง แต่อีกทางหนึ่ง อำนาจของผีปู้ย่าที่สะท้อนระบบความอาวุโสและผู้ใหญ่ก็มีอำนาจเท่าเดิม ที่เรียกว่า “generative power” หรือ “win-win strategies” ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจและความรับผิดชอบนั้น มีการกำหนดความรับผิดชอบผ่านบทบาทและสถานภาพให้กับผู้หญิงมาก จึงส่งผลให้มีอำนาจสูงตามไปด้วย

ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ สัดส่วนของอำนาจ (ratio power) ในช่วงแรกและช่วงที่สองอาจเพียงพอที่จะต่อรอง สำหรับช่วงสามไม่เพียงพอที่จะทำให้ผู้หญิงมีอำนาจมากแล้ว จึงทำให้เกิดการขึ้นตรงหรือพึ่งพาอีกฝ่ายหนึ่งเพิ่มมากขึ้นแบบทวีคูณ จากหลักฐานที่ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เชื่อมโยงกับการสื่อสารและขนส่งที่ทันสมัย มีความคล่องตัวเพิ่มมากขึ้น การบริการ การจ้างงาน หรือการศึกษานอกหมู่บ้านได้นำพวกเธอ (ผู้หญิง) ออกจากการคุ้มครองของผีปู้ย่า (อัญชลี สิงหนธร-ฤณาท, 2552) ถือเป็นการสะท้อนให้เห็นจุดยืนต่อเรื่องอำนาจ หากผู้หญิงต้องการเสริมพลังให้อำนาจยังคงดำรงอยู่ ช่วงที่สามใช้วิธีการจ้านต่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบเงินตรา ดังเช่นการปรับตัวเองด้วยการเลือกใช้และโอนอ่อนผ่อนตามอำนาจใหม่ๆ จากมิติทางเศรษฐกิจ การออกไปทำงานนอกชุมชนหาเงินมาจุนเจือครอบครัวเพื่อให้ยังคงดำรงบทบาทการเป็นผู้นำของครอบครัวเช่นเดิม ที่เรียกว่า “zero sum game” ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจและความรับผิดชอบของผู้หญิงไม่ไปในทิศทางเดียวกัน

ส่วนยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน สัดส่วนของอำนาจ (ratio power) ไม่เพียงพอที่จะทำให้ผู้หญิงมีอำนาจมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นจุดยืนต่อเรื่องอำนาจว่า หากผู้หญิงต้องการเสริมพลัง จำเป็นต้องใช้วิธีการต่อรองขอเพิ่มอำนาจ เช่น การแตกตัวตนใหม่ๆ ในพื้นที่การสื่อสารอันหลากหลาย ที่เรียกว่า “distributive power” หรือ “win-lose strategies” ดังกรณีของป่าดู่ที่สะท้อน

การต่อรองอำนาจในการเข้าไปทำงานกับภาครัฐ ดังคำพูดที่ว่า “ป่าก็ทำงานไป เป็นที่ปรึกษานายกเทศมนตรี อำเภอดอยหล่อ มาหลายสมัยแล้ว ป่าต้องเรียนรู้ระบบราชการ ป่าดูแลในส่วนของวัฒนธรรม การจัดงานของชุมชน และการติดต่อกับทางจังหวัด” (ศรีสมร วรรณใหม่, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2564) ดังนั้นอำนาจที่มาจากโครงสร้างสังคมล้าหน้าไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปและความรับผิดชอบของผู้หญิงที่ต้องเผชิญอีกต่อไปแล้ว ผู้หญิงจำต้องพาตัวเองไปหาพื้นที่การสื่อสารใหม่ๆ ภายนอกชุมชนในการปรากฏตัวและเสริมพลังเป็นหลัก โดยเฉพาะแหล่งที่มาของอำนาจที่มาจากการปรับตัวของตัวผู้หญิงเอง ซึ่งเป็นกระบวนการใช้อำนาจผ่านการสร้าง “ความรู้ในแบบฉบับของผู้หญิง”

ทั้งนี้ จากที่ได้อธิบายมา แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงที่ลื่นไหลไปมาระหว่างพื้นที่การสื่อสารพิเศษในโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญ กลายเป็นจุดเด่นให้ผู้หญิงสามารถเลือกสรรปฏิบัติการจากพื้นที่การสื่อสารและอำนาจที่อยู่รอบๆ ตัวของพวกเธอที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การใช้พื้นที่ภายในและนอกชุมชนเข้ามาทดแทนพื้นที่ของสายตระกูล หรือการเพิ่มเข้ามาแบบผสมผสาน อย่างการใช้พื้นที่และอำนาจทางเศรษฐกิจมาผสมผสานกับอำนาจของผีปู่ย่า ทว่าก็เป็นภาระอันหนักหน่วงให้ผู้หญิงต้องแสวงหาพื้นที่การสื่อสารใหม่ๆ และการสั่งสมทุนชนิดต่างๆ มาใช้เป็นหน้าด่านเพื่อต่อรองกับความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามา โดยเป้าหมายหลักเพื่อรักษา “อำนาจเชิงวัฒนธรรม” (soft power) ให้คงอยู่สืบเนื่องต่อไป

6.5 ความสัมพันธ์ของอำนาจกับการสร้างและการสั่งสมทุนของผู้หญิงล้าหน้าในพื้นที่การสื่อสารพิเศษ ดังแสดงไว้ในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ความสัมพันธ์ของอำนาจกับการสร้างและการส่งสมทบทวนของผู้หญิงล้าหน้าในพื้นที่การสื่อสารพิเศษ

ความสัมพันธ์ของอำนาจกับการสร้างและการส่งสมทบทวนของผู้หญิงล้าหน้าในพื้นที่การสื่อสารพิเศษ	ผู้หญิงเป็นใหญ่ (matriarchal)	ผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวแบบใหม่ (changing status and creation of identity)	ผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน (contesting space)
การปฏิบัติกรอำนาจกับทุน	ผ่านปฏิบัติกรตามบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ และสถานภาพ - จากทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และกลายมาเป็นทุนทางสัญลักษณ์	- ผ่านปฏิบัติกรแปรอำนาจที่เป็นธรรมชาติของฝ่าย - จากทุนทางวัฒนธรรมที่นำไปสู่ทุนทางสังคม และกลายมาเป็นทุนทางสัญลักษณ์และทุนทางเศรษฐกิจ - ผ่านปฏิบัติกรแปลงโฉมร่างกายให้กลายเป็นแรงงาน สินค้า และปัจจัยการผลิตผ่านการกระทำทางเศรษฐกิจ - จากทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมและกลายมาเป็นทุนทางสัญลักษณ์	ผ่านปฏิบัติกรก่อหนี้ของสถานะทางสังคมอันหลากหลาย - ผสมผสานทุนเก่าและทุนใหม่จากทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม สังคม สังคมเกิดเป็นทุนทางสัญลักษณ์และทุนทางเศรษฐกิจ
อำนาจที่ได้รับจากทุน	อำนาจเชิงสัญลักษณ์จากการเป็นเพศศักดิ์สิทธิ์ บารมี และการยอมรับจากคนในตระกูล	อำนาจเชิงวัฒนธรรมจากสถานภาพการเป็นเพศศักดิ์สิทธิ์ และการยอมรับเคารพนับถือจากคนในสังคมล้าหน้าการเป็นนักธุรกิจหญิง และการเป็นลูกสาวที่ดี	อำนาจเชิงวัฒนธรรมจากการมีสถานะทางสังคม อันหลากหลายเพื่อไว้ใช้แตกตัวตนและพลิกโฉมหน้าใหม่ๆ ได้อย่าง

ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ ผู้หญิงใช้กระบวนการแปรอำนาจจากการกำหนดบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของโครงสร้างสังคมล้าหน้า ผ่านพื้นที่การสื่อสารทั้งสองส่วน ให้กลับกลายเป็นทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital) ที่ทำให้ผู้หญิง (เจ้าของทุน) เกิดความได้เปรียบหรือเกิดผลประโยชน์คือ “การมีสถานะเป็นเพศศักดิ์สิทธิ์” (sacred gender) การยอมรับ การให้ความเคารพนับถือ และการเชื่อฟังจากคนในสายตระกูลกลุ่มผีปู้ย่า ซึ่งสอดคล้องกับ Pierre Bourdieu (1986b) ที่เสนอว่า สิ่งที่ทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มมี “บารมี” ได้ เป็นผลจากการมี “ทุนทางสัญลักษณ์” ซึ่งมีได้เกิดขึ้นเอง แต่ต้องอาศัยการแฝงฝัง habitus ต่างๆ ที่สอดคล้องลงไปในตัวผู้กระทำการ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ยิ่งไปกว่านั้น การใช้อำนาจบารมีจากคุณธรรมและอำนาจจากขนบธรรมเนียมประเพณีที่แฝงอยู่ในทุนทางสัญลักษณ์ของตัวผู้หญิง ทำให้ผู้คนเคารพนับถือนั่นเอง ขณะที่อำนาจเชิงวัฒนธรรม (soft power) จะไร้ผล หากปราศจากอำนาจศีลธรรมที่ผู้หญิงจำเป็นต้องมีความคู่กันไปด้วย

ขณะที่ทุนทางสัญลักษณ์จะก่อผลที่เป็นมูลค่าได้ ก็ต่อเมื่อผู้กระทำการอีกกลุ่มที่ปราศจากทุนดังกล่าวได้รับการแฝงฝังกระบวนการรับรู้และประเมินคุณค่าต่างๆ ที่เอื้อให้เห็นคุณค่าของคุณสมบัติเหล่านั้นได้ เช่น การที่ผู้หญิงใช้ “ตำแหน่งแห่งที่อันเป็นที่ยอมรับ” จาก “สถานภาพทางสังคม” (status) ที่ได้มาจาก “ชาติกำเนิด” (ที่เกิดเป็นผู้หญิงหรือการเป็นลูกสาวโตและคนเล็กของสายตระกูล) และ “บารมี” (charisma) (ที่เกิดจากปฏิบัติการของตัวผู้หญิงตนเอง) เป็นอำนาจประเภทหนึ่งที่ไม่จำเป็นต้องมาจากมิติทางเศรษฐกิจหรือการเมือง แต่เป็นอำนาจที่เหนือธรรมดา อำนาจทางจิตใจของ “คนพิเศษบางคน” ซึ่งมีลักษณะเป็นอำนาจเชิงวัฒนธรรม (soft power) ที่มาจากปฏิบัติการของโครงสร้างสังคมที่ให้กับผู้กระทำการ (ตัวผู้หญิง) ผ่าน habitus ร่วมของคนล้าหน้า จึงมีพลังเข้าไปจัดการกับจิตสำนึกหรือความไม่รู้ตัว นอกจากจะมีส่วนทำให้ผู้คนสามารถรับรู้และเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตได้อย่างเป็นอัตโนมัติแล้ว อีกด้านยังทำให้การใช้อำนาจของผู้หญิงไม่ถูกตั้งคำถามเสมือนเกิดขึ้นราวกับธรรมชาติ

ยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ ช่วงแรกและช่วงที่สอง ผู้หญิงใช้กระบวนการแปรอำนาจที่เป็นธรรมชาติของผีปวย้าคือ ทูทางวัฒนธรรม (cultural capital) แบบเดิมและสร้างใหม่ให้กลายเป็นทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital) กับการสร้างทุนทางสังคมแบบใหม่ นำไปสู่ทุนทางเศรษฐกิจที่ทำให้ผู้หญิง (เจ้าของทุน) เกิดความได้เปรียบหรือเกิดผลประโยชน์คือ “การมีสถานะเป็นเพศศักดิ์สิทธิ์” (sacred gender) การยอมรับ การให้ความเคารพนับถือ การเชื่อฟัง จากคนในสายตระกูลกลุ่มผีปวย้าและผู้คนในสังคมล้านนา ซึ่งนำไปสู่อำนาจบารมี จากคุณธรรม (charisma) และการเป็นนักธุรกิจหญิง (เจ้าอุบลวรรณ) ที่ประสบความสำเร็จ ช่วงที่สาม เป็นกระบวนการแปรอำนาจจากการเรียนรู้ที่จะสั่งสมทุนชนิดใหม่ เช่น การสร้างและสะสมทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) ที่สำคัญเป็นอันดับแรกๆ ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) และทุนทางสังคมมาปรับใช้เพื่อยังคงรักษาทุนเชิงสัญลักษณ์ (symbolic capital) ทำให้ผู้หญิง (เจ้าของทุน) เกิดความได้เปรียบหรือเกิดผลประโยชน์คือ “การเป็นลูกสาวที่ดี” ออกไปทำงานนอกชุมชน ส่งเงินกลับบ้านจนเจือพ่อแม่ ทำให้เกิดอำนาจเชิงวัฒนธรรม (soft power) จากการมีหน้ามีตาของผู้หญิงในชุมชน และเป็นเครื่องหมายแสดงฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ดังหลักฐานที่ว่า “การออกไปทำงานภายนอกชุมชนเพื่อหารายได้จนเจือครอบครัว หลังจากแต่งงานผู้ที่ทำงานในเมืองมักจะส่งเงินให้พ่อแม่ทุกๆ เดือน เพื่อชำระหนี้สินค่าใช้จ่ายประจำวัน การศึกษาของน้องชาย การสร้างบ้านซ่อมแซม หรือซื้อที่ดิน ความรู้สึกที่ต้องรับผิดชอบสวัสดิภาพของครอบครัวเป็นภาระผูกพันของหญิงสาวภาคเหนือที่มีรากฐานจากอุดมการณ์ผีปวย้า และได้ส่งต่อไปยังลูกสาวจากรุ่นสู่รุ่น” (อัญชลี สิงหนะตร-ฤณาท, 2552)

อีกแง่มุมหนึ่งจากแนวคิดโครงสร้างสังคมและผู้กระทำการของ Pierre Bourdieu (1986a) พบว่า แม้ผู้หญิงไม่ได้ใช้อำนาจทางเศรษฐกิจแบบเปิดเผยแต่เป็นการแปลงโฉม “การกระทำทางเศรษฐกิจ” ให้กลายเป็น “การกระทำเชิงสัญลักษณ์” ที่ดูราวกับว่าไม่หวังผลตอบแทนจากครอบครัว ซึ่งปฏิบัติการดังกล่าวเป็นการแปรรูปอำนาจให้กลายมาเป็น “ความเสียสละ ความมีน้ำใจ เอื้ออารี สายใยผูกพัน ความซาบซึ้ง และความเกรงอกเกรงใจ” ผ่านภาพการเป็นผู้หญิง

และลูกสาวที่ดีในบทบาทตามประเพณีที่พึงมีต่อครอบครัวล้าหนา เสมือนเป็นกระบวนการต่อรองอำนาจของปัจเจกบุคคล (ผู้หญิง) กับโครงสร้างสังคมที่ครอบเอาไว้อีกคำรบหนึ่ง

ในทางกลับกัน ครอบครัวก็อาศัยตรรกะของความรับผิดชอบอันเกิดจากความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณ ซึ่งอิงกับสายใยของความรู้สึกรักใคร่ผูกพันกับพ่อแม่ แปลงโฉมหนี่ที่เป็นตัวเงิน ไม่ว่าจะเป็นค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดู การอบรมสั่งสอน การให้ศึกษา หรือการหล่อหลอมทางสังคมให้กลายเป็นความรักใคร่ผูกพันกับเลือดในอก ความสำนึกในบุญคุณ ความกตัญญูต่อบุพการีให้ลูกสาวจำเป็นต้องตอบแทนให้กับครอบครัวด้วยเช่นกัน ดังที่ Pierre Bourdieu (1986b) เสนอว่า การแปลงร่างของอำนาจที่จะสร้างการยอมรับ ซึ่งปฏิบัติการอยู่ในชีวิตประจำวัน ผ่านการทำงานของกลไกสถาบันต่างๆ ของสังคม อย่างในกรณีนี้ผ่านครอบครัว และความเชื่อของชุมชนล้าหนา ซึ่งสถาบันเหล่านี้ต่างทำหน้าที่ครอบงำและถูกครอบงำอยู่ตลอดเวลา แต่คนส่วนใหญ่จะไม่รู้ตัว เพราะถูกอำพรางให้เกิดการยินยอมพร้อมใจ (consent) ในรูปแบบที่เรียกว่า “ความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์”

ยิ่งไปกว่านั้น ไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบดั้งเดิมหรือในสังคมแบบใหม่ การครอบงำทางอำนาจก็ดำรงอยู่มาได้เสมอ โดยเปลี่ยนรูปแบบจากการบีบบังคับแบบเปิดเผยและการกดขี่กลายมาเป็นการครอบงำในเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งจะมีคุณค่าเป็นเชิงบวก การครอบงำในลักษณะโน้มน้าวใจ โดยใช้อารมณ์ความรู้สึกเป็นเครื่องมือ เช่นนี้ อันที่จริงแล้ว เป็นการครอบงำที่มีประสิทธิภาพมากกว่าด้วยซ้ำ เนื่องจากความหมายทางสัญลักษณ์สามารถปิดบังซ่อนเร้นได้ นั่นคือมิติทางเศรษฐกิจ เช่น ทรัพย์สินเงินทอง ที่ดิน บ้าน วัตถุสิ่งของ ฯลฯ และมิติทางอำนาจ เช่น ความรุนแรง การครอบงำ การกดทับ ฯลฯ

ในยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขัน ผู้หญิงได้ใช้กระบวนการแปรอำนาจจากการเรียนรู้ที่จะผสมผสานทุนชนิดต่างๆ ทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ ดังเช่นการสะสมและการสร้างทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) พร้อมๆ กับทุนทางสังคม (social capital) มาปรับใช้ เพื่อยังคงรักษาและก่อให้เกิดทุนเชิงสัญลักษณ์ (symbolic capital) ทำให้ผู้หญิง (เจ้าของทุน) เกิดความ

ได้เปรียบหรือเกิดผลประโยชน์คือ “การมีสถานะทางสังคมอันหลากหลาย” เพื่อใช้ในการแตกตัวและพลิกโฉมหน้า ซึ่งเกิดจากชุดอำนาจความรู้แบบฉบับผู้หญิงเอง

การปฏิบัติการของผู้หญิงเพื่อใช้สถานะทางสังคมที่มีลักษณะเกื้อหนุนและส่งเสริมสถานภาพอย่างแยกไม่ออก ไม่ใช่เพียงการสร้างวาทกรรมเพื่อการผลิตอำนาจของเพศเท่านั้น แต่ผู้หญิงสามารถสร้างสถานะทางสังคมผ่านชุดอำนาจที่หลากหลาย ได้แก่ การดำรงสถานะเจ้าผัวของสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่ผู้หญิงทุกคนมีส่วนร่วม ม้าขี่ (ร่างทรง) จากการฟ้อนผีเจ้านาย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทวยเทพ กษัตริย์และนักรบล้านนา การเป็นเซฟประกอบอาหาร (แม่จ้จ) ผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา (แม่ซุ่ม) ครูภูมิปัญญา (แม่แดง) วิทยากรอบรมภูมิปัญญา นักธุรกิจ นักการเมืองท้องถิ่น การเป็นผู้ช่วยเหลือของสังคม (ป้าต๋อย) นักเรียนในโรงเรียนผู้สูงอายุ (แม่ยุพิน) หัวคะแนนการเมืองท้องถิ่น (แม่ศรีประทีป) ตลอดจนการเป็นผู้เข้าประกวดนางงามในเวทีนางสาวเชียงใหม่ (แม่อัมพร) ที่มีสถานะช่วยหนุนเสริมให้ผู้หญิงสามารถธำรงรักษาอำนาจ การผลิตความหมายใหม่ หรือการสร้างอำนาจในการเข้าไปนิยามตัวตน และสร้างพื้นที่ทางสังคมให้แก่พวกเธอเองได้ โดยไม่ได้ยึดติดเฉพาะอำนาจที่มาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างผีปู่ย่า ดังนั้น ในยุคปัจจุบันนี้วิถีชีวิตของผู้หญิงจึงดำรงอยู่ในพื้นที่การสื่อสารของโลกพิธีกรรมผ่านสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่ลื่นไหลไปมากับพื้นที่การสื่อสารโลกสามัญในชีวิตประจำวันของการมีอาชีพที่ต้องทำมาหากิน การช่วยเหลือชุมชนและสังคม รวมไปถึงพันธกิจความรับผิดชอบแบบเดิม เพื่อความอยู่รอดของครอบครัวที่เป็นไปตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากวิญญูณบรรพบุรุษผีปู่ย่า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่น ผีเจ้านาย หรือทวยเทพต่างๆ

7. อภิปรายผลการวิจัย

Soft Power ของผู้หญิงที่ซุกซ่อนใน Habitus ของสังคมล้านนา vs. การลื่นไหลไปมาในพื้นที่การสื่อสารพิเศษระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญ

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของผู้วิจัย พบว่า พื้นที่การสื่อสารของผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีพื้นที่การสื่อสารเป็นของตนเอง จึงจำเป็นต้องไปใช้พื้นที่อื่นๆ และมักจะยึดกุมพื้นที่โลกภายนอกชุมชนในการปรากฏตัวและเสริมสร้างอำนาจเป็นหลัก อาทิ พื้นที่ของผู้ชายอย่างพื้นที่ทางการเมือง พื้นที่ของสื่อมวลชน พื้นที่สาธารณะ หรือพื้นที่นอกขอบของสังคม และที่สำคัญ ยังไม่ค่อยพบการศึกษาผู้หญิงที่เสริมสร้างอำนาจระหว่างพื้นที่การสื่อสารในโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญมากเท่าใดนัก

ในกรณีของผู้หญิงเข้าไปใช้พื้นที่ของผู้ชายนั้น ดังเช่น งานวิจัยของ พิไลวรรณ ฉายแสง (2561) เรื่อง *การสื่อสารเพื่อสร้างอัตลักษณ์เพศหญิงในพื้นที่มวยไทย* พบว่า รูปแบบการออกกำลังกายในพื้นที่ของมวยไทย เป็นพื้นที่ที่ผู้หญิงชนชั้นกลางใช้ในการทบทวน และสร้างความรู้ให้กลายเป็นทุนชนิดต่างๆ รวมไปถึงการบ่งบอกรสนิยมและจริต ผ่านการใช้พื้นที่นี้ผลิตสารและสื่อสาร รวมทั้งตัวตนที่แตกต่างไปจากผู้หญิงและผู้ชายชนชั้นอื่นในสังคม

แม้กระทั่งการเสริมอำนาจของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมือง ดังงานวิจัยของ วิเศษ สุจินพรัหม (2544) เรื่อง *การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน* ที่พบว่า เมื่อกรมป่าไม้ประกาศพื้นที่ป่าเป็นวนอุทยาน ทำให้เกิดผลกระทบกับคนในชุมชน จึงเป็นชนวนเหตุให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหวภายในชุมชน ผ่านการเข้าไปเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน ด้วยการใช้สิทธิทางประเพณี หรือการปรับเปลี่ยนบทบาท “แม่ของลูก” มาเป็น “แม่บ้านอนุรักษ์” หรืองานวิจัยของ อ้อมทิพย์ เมฆรักษานิธิ แคมป์ และคณะ (2549) เรื่อง *บทบาทการสื่อสารในการเสริมพลังความเข้มแข็งของผู้หญิงในการปกครองท้องถิ่น* ที่พบว่า ผู้นำหญิงมีศักยภาพการสื่อสารในการจัดการข่าวสาร การแสวงหาข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจ ทำให้ศักยภาพการสื่อสารเป็นตัวผลักดันพลังอำนาจให้กับตัวผู้หญิงในพื้นที่การปกครองท้องถิ่นเอง

นอกจากนี้ ผู้หญิงยังมีการเสริมสร้างอำนาจในพื้นที่สื่อมวลชน เช่น งานวิจัยของ กนกวรรณ ไม้สนธิ์ (2544) เรื่อง *การต่อรองอำนาจของผู้หญิงจาก*

การนำเสนอเรื่อร่่างผ่านสื่อนิตยสารไทย ที่พบว่า มีการต่อรองด้วยการใส่รหัสของผู้หญิงเอง (encoder) ได้แก่ การกลับทิศทางเสียใหม่ เช่น อายุมากขึ้นก็ยังมีควมสวยงาม หรือการถ่ายแบบเป็นการเปิดเผยเรื่อร่่างที่ไม่เคยทำมาก่อน การนำภาพวบกไปใส่แทนภาพลบ เช่น การสวมบทบาทเป็นคนชาติอื่น ใช้ควมสนุกสนาน และการเปลี่ยนควมหมายใหม่โดยภาพแบบฉบับเหมารวมยังอยู่ เช่น การนำเสนอภาพหน้าอกใหญ่ ที่สะท้อนการเป็นผู้หญิงอย่างสมบูรณ์ และงานวิจัยของ บุษปรรณ จินเจริญ (2544) เรื่อง การต่อสู้ทางวาทกรรมของโสเภณีหญิงไทยจากสื่อกระแสหลักสู่เว็ลด์ไวด์เว็บ ที่พบว่า สื่อเว็ลด์ไวด์เว็บที่เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารแบบสองทางและปฏิสัมพันธ์ได้ทันที (interactive) สามารถทำหน้าที่เป็นเวทีสาธารณะทางสังคมให้แก่โสเภณีที่มีความรู้ หรือรวมพลังเป็นกลุ่ม ได้มีโอกาสเปิดตนเองออกจากโลกส่วนตัวก้าวเข้าสู่เวทีสาธารณะเพื่อสร้างอัตลักษณ์และความหมายใหม่ให้แก่ตนเอง คือควมหมายของการเป็นผู้หญิงดี ต่อสู้ชีวิตควมหมายของโสเภณีในฐานะผู้ประกอบอาชีพประเภทหนึ่ง และควมหมายของโสเภณีในฐานะผู้ที่มีอำนาจต่อรอง

อีกทั้งการใช้พื้นที่สาธารณะกลางคิน เช่น งานวิจัยของ อิงอร ดอนพนัส (2550) เรื่อง การสื่อสารกับการต่อสู้เพื่อสร้างควมหมายของผู้หญิงที่ยะกกลางคิน ที่พบว่า วัฒนธรรมผับได้กลายมาเป็นเวทีให้ผู้หญิงเข้าไปสื่อสารเพื่อต่อสู้และต่อรอง ตั้งแต่การรื้อถอนควมหมายเดิมที่สังคมมีต่อผู้หญิงที่ยะกกลางคินว่า เป็น “ผู้หญิงไม่ดี” มาสู่พื้นที่ในการขยายเส้นขอบฟ้าของประสบการณ์ส่วนบุคคล และงานวิจัยของ อุมาภรณ์ หนูเขียว (2552) ที่ศึกษาเรื่อง การสื่อสารเพื่อต่อรองและต่อสู้ควมหมายของผู้หญิงร้องเพลงกลางคิน และพบว่า ผับเป็นพื้นที่ที่มีนินยามควมหมายอันคลุมเครือ ไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจนด้านการให้ความหมาย จึงเป็นพื้นที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงร้องเพลงกลางคินสามารถมีอำนาจและเข้าไปช่วงชิงนินยามควมหมาย อาทิ การหยิบเอาทั้งความเป็นเพศหญิงมาใช้ในการสื่อสารแบบผู้หญิงในการทำงานร้องเพลงอย่างปกติทั่วไป แต่หากได้รับการดูถูกดักคิ์ศรีผู้หญิงจะหยิบเอาการสื่อสารแบบผู้ชาย เช่น กลยุทธ์การสื่อสารแบบ “ตาต่อตา ฟันต่อฟัน” เข้ามาใช้ต่อรอง ฯลฯ

ขณะที่งานวิจัยในข้างต้นแสดงให้เห็นศักยภาพของผู้หญิงกับการสื่อสาร เพื่อเสริมสร้างอำนาจและการช่วงชิงพื้นที่การสื่อสารต่างๆ ด้วยการกำหนด กลยุทธ์การสื่อสาร ยุทธวิธีในการต่อรอง การใช้ทุนในการสร้างความหมายใหม่ๆ หรือการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อในพื้นที่ต่างๆ เพื่อใช้ในการต่อรอง แต่ทว่า ยังคงยืนพื้นอยู่ที่บทบาทและสถานภาพของ “ผู้หญิงที่ขัดต่อสังคมหลัก การแสดงออกในทางภาพลบ และการใช้พื้นที่ของผู้ชายในการสื่อสารและต่อรอง” รวมทั้งมุมมองการวิเคราะห์ที่ยึดกรอบองค์ความรู้ทางตะวันตกเป็นสำคัญ

สำหรับผลการวิจัยที่ได้ในครั้งนี้ กลับแสดงให้เห็นถึงการใช้พื้นที่ การสื่อสารของผู้หญิงเพื่อเสริมสร้างอำนาจที่มีความแตกต่างจากการศึกษา การใช้พื้นที่การสื่อสารของผู้หญิงในข้างต้น จากการย้อนรอยถอยหลังกลับไปในอดีตจวบจนปัจจุบัน พบว่า ตั้งแต่ยุคผู้หญิงเป็นใหญ่ที่อิงบริบทสังคม เกษตรกรรมผู้หญิงก็ไม่ได้อยู่แต่ “พื้นที่บ้านและครัวเรือน” เท่านั้น หากแต่อยู่ตามที่ต่างๆ ซึ่งเป็น “พื้นที่ภายในชุมชน” ไม่ว่าจะเป็นเรือกสวนไร่นาหรือภาค (ตลาด) จึงมีผลมาถึงการเคลื่อนที่ของผู้หญิงที่สามารถโยกย้ายไปมาได้ง่าย แม้กระทั่งในยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงของการลากเส้นกั้นระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญภายใน ชุมชนและภายนอกชุมชนที่นับวันเริ่มแยกสองโลกนี้ออกจากกัน ซึ่งมีผลมาถึง การเคลื่อนที่ของผู้หญิงเริ่มออกสู่ภายนอกชุมชน เพราะอาณาเขตอำนาจ แห่งความคุ้มครองของผีปู่ย่า (coverage ascribed power) ที่มอบหมาย (power to) ให้กับผู้หญิงในการดูแลจัดสรรทรัพยากรต่างๆ ของครัวเรือน และสายตระกูล (power over) ที่จำกัดอยู่ในพื้นที่สื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) และพื้นที่โลกสามัญภายในบริเวณบ้านหรือภายในชุมชนอาจไม่ เพียงพอกับความรับผิดชอบที่เปลี่ยนแปลงไป การขยายขยายไปใช้พื้นที่ใน โลกสามัญและ “พื้นที่สาธารณะนอกชุมชนอย่างพื้นที่เศรษฐกิจสมัยใหม่” หรือยุคผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่สนามประลองและแข่งขันได้เคลื่อนย้ายไปสู่ “พื้นที่ สาธารณะแบบสมัยใหม่” เช่น พื้นที่ทางการเมือง พื้นที่ทางธุรกิจ พื้นที่ในการ ประกอบอาชีพ พื้นที่ในโลกวิชาการและการศึกษา พื้นที่การช่วยเหลือชุมชนและ

สังคม ฯลฯ เป็นการใช้สถานภาพทางสังคมที่หลากหลายเกื้อหนุนอำนาจ ดังเช่น อำนาจร่วม (power with) ที่เกิดจากการรวมกลุ่ม หรืออำนาจภายในที่เกิดจากตัวปัจเจกบุคคล (power within) ในการจัดการวิถีชีวิตของตัวเอง การเพิ่มพูนความรู้ความสามารถ การเพิ่มพูนความรู้ใหม่ๆ ไป อาจทำให้สามารถเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ผู้หญิงและฟื้นฟูอำนาจของผีปู้ย่าได้บ้าง

ข้อค้นพบที่สำคัญอีกประการก็คือ ในสองยุคหลังการปรากฏตัวของผู้หญิงในพื้นที่การสื่อสารพิเศษ ยังคงอยู่ภายใต้การกำกับของความเชื่อผีปู้ย่า เจกเช่นเดมนั้น เพราะปฏิบัติการดังกล่าวเป็นกระบวนการขัดเกลาทงสังคมผ่านภาคปฏิบัติในการสร้างความชอบธรรมทางความคิดและจิตสำนึก ซึ่งเป็นการทำงานด้วยกลไกการสร้างคามยินยอมพร้อมใจ (consent) ที่แสดงออกมาแบบไม่รู้ตัว หรือที่เรียกว่า habitus ก็ส่งผลให้ผู้หญิงที่เป็นผู้กระทำการ (agency) จำเป็นต้องใช้ทุนต่างๆ ควบคู่ไปด้วย ดัง Pierre Bourdieu (1986b) ซึ่งเห็นว่า “ทุนเป็นเรื่องของอำนาจ” ที่จะถูกนำไปใช้ในการหนุนเสริมทำให้เกิดพลังอำนาจ เช่น การใช้ทุน embodied form ที่แฝงฝังในร่างกาย ทุน institutionalized form จากพันธกิจการเป็นผู้รับผิดชอบครอบครัวและการสืบทอดพิธีกรรมผีปู้ย่า กลับกลายเป็นทุนทางสัญลักษณ์ก่อให้เกิดอำนาจเชิงวัฒนธรรม (soft power) นำไปสู่ทุนทางสังคมจากการยอมรับและมีชื่อเสียงของคนในสายตระกูล คนในชุมชน และคนภายนอกชุมชน

ในที่สุดแล้ว การผสมผสานของใหม่กับของเก่าอาจดูเหมือนเป็นการยอมรับและยอมจำนนต่อโครงสร้างสังคม (structure) แต่อันที่จริงแล้ว แบบปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ช่วยให้ผู้หญิงที่เป็นผู้กระทำการ (agency) ไม่ต้องผินตัวเองด้วยการละทิ้งความคุ้นเคยเดิมไปทั้งหมดเพื่อยอมรับของใหม่ การปรับตัวแบบนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการต่อสู้และต่อรองอย่างหนึ่ง ท่ามกลางเงื่อนไขอันจำกัด และเป็นการสร้างทางเลือกให้กับวิถีการดำเนินชีวิตท่ามกลางขีดจำกัดของโครงสร้างทางสังคมที่ค่อยๆ เปลี่ยนไป การแตกตัวของอำนาจแบบใหม่ของผู้หญิงก็เป็นกลยุทธ์การสื่อสารที่ใช้เล่นเกมอำนาจชนิดหนึ่งเช่นกัน เจกเช่นในยุคผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ เกมอำนาจของผู้หญิงลดลง ปฏิบัติการ

ทางสังคมใหม่จะเพิ่มขึ้น เพื่อให้ยังคงรักษาแบบปฏิบัติที่เป็นรากเหง้าและช่วย
สังสรรค์ความเคยชินแบบใหม่ไว้ได้ ดังนั้น อำนาจสามารถเดินทางข้ามพื้นที่และ
เปลี่ยนรูปของปฏิบัติการที่แสดงออกซึ่งพลังและอิทธิพลได้ トラバタที่ผู้หญิงเป็น
ตัวแทนการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้บริบทแวดล้อมที่เหมาะสม

ดังนั้น พื้นที่การสื่อสารพิเศษกลับกลายเป็นคุณลักษณะเด่นที่ทำให้
ผู้หญิงล้นนาในสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) สามารถปรากฏตัวล้นไหลไป
มาระหว่างพื้นที่โลกศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่โลกสามัญได้อย่างไม่ยากนัก การที่เส้นกัน
แบ่งแยกระหว่าง “โลกส่วนตัว” และ “โลกส่วนรวม โลกสาธารณะ” ในสังคมล้นนา
ที่ไม่ค่อยมีมากนัก ทำให้การจัดแบ่งพื้นที่ทางกายภาพและเชิงนามธรรมที่ไม่ได้
แยกขาดจากกัน จึงมีผลมาถึงการเคลื่อนที่ของผู้หญิงที่สามารถโยกย้ายไปมาได้
ง่ายอย่างเป็นพลวัต รวมทั้งทำให้ผู้หญิงสามารถถ่วงคยีนหยัดรักษาสื่อพิธีกรรม
บูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ที่ตนเองเคยครอบครองพื้นที่การสื่อสารแห่งนี้มาก่อน

8. บทสรุป

ในอดีตยุคผู้หญิงเป็นใหญ่อำนาจในโลกศักดิ์สิทธิ์ล้นไหลมาสู่โลกสามัญ
แต่ในยุคปัจจุบันผู้หญิงต้องสร้างอำนาจในโลกสามัญจึงจะล้นไหลไปสู่โลก
ศักดิ์สิทธิ์ได้ อันหมายความว่า นโยบายหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเปิดพื้นที่
ให้ผู้หญิงมากขึ้น เพราะหากไม่มีอำนาจในโลกสามัญแล้ว ผู้หญิงก็ไม่สามารถที่
จะรับบทบาทจากการสวมรอยอำนาจแห่งความคุ้มครองจากผีปู่ย่า (coverage
ascribed power) จากโลกศักดิ์สิทธิ์ได้ และการที่อำนาจล้นไหลไปมาทำให้ผู้หญิง
ยังคงรักษาสถานภาพและบทบาทที่อาจจะปรับเปลี่ยนไปบ้าง เจกเช่นในยุคผู้หญิง
เปลี่ยนแปลงสถานะตัวตนแบบใหม่ ที่ผู้หญิงมีการปฏิบัติการแปลงโฉมร่างกายให้
กลายเป็นแรงงานสินค้าและปัจจัยการผลิตผ่านระบบเศรษฐกิจอยู่บน habitus ของ
ความเชื่อผีปู่ย่า ดังหลักฐานที่ว่า “ความคาดหวังและถูกสอนให้มีความรับผิดชอบ
ภายในครอบครัวต่อภาระหน้าที่ของการเป็นผู้ผลิต และดูแลครอบครัวไปจน
ตลอดชีวิต ซึ่งถูกถ่ายทอดจากแม่ไปสู่ลูกสาว” (ยศ สันตสมบัติ, 2536: 32) ซึ่ง
นำมาสู่ทุนที่แฝงฝังในร่างกาย (embodied form) อย่างคุณลักษณะเฉพาะของ

ผู้หญิงที่มี “ความเป็นผู้นำครอบครัว” เป็นกระบวนการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายและจิตใจกลายเป็นสำนักปกติส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตในประจำวัน จากบทบาทผู้นำในการจัดการรูปแบบเชิงที่ดิน (เดิม) มาสู่บทบาทผู้นำในการจัดการรูปแบบเชิงวัตถุเงินทอง (ปัจจุบัน) โดยเฉพาะเงินสดเพื่อหมุนเวียนภายในครอบครัว หรือการเป็นผู้นำ (เจ้าผี) ในการประกอบพิธีกรรมไหว้ผีปู่ย่าที่ต้องเป็นลูกสาวคนโตของสายตระกูลที่ไม่สามารถให้ใครทดแทนได้

และที่สำคัญ ตัวสื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) ยังสะท้อนให้เห็นการทำงานของโครงสร้าง (structure) ที่ยังคงมีบทบาทการเป็นสถาบันแห่งการกล่อมเกล่า และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงที่เป็นผู้กระทำการ (agency) ค้นชินกับปฏิบัติการทางสังคม ดังการฝึกฝน habitus ต่างๆ เช่น การปลูกฝังความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า การตอบแทนบุญคุณและการเลี้ยงดูพ่อแม่ หรือการขัดเกล่าบทบาทการเป็นผู้นำในการรับผิดชอบต่อครอบครัวอยู่ในรูปของสำนักจากกรุ่นสู่รุ่นผ่านทุน embodied form ที่หล่อหลอมอยู่ในตัวบุคคล กลักลับกลายเป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ที่นำไปสู่อำนาจเชิงวัฒนธรรมและทุนทางสังคมต่อไป ดังผลการวิจัยในยุคนักผู้หญิงเปลี่ยนแปลงสถานะและตัวตนแบบใหม่ที่มี “การรับวัฒนธรรมเข้ามาในตัว” (embodiment) เป็นขั้นตอนสำคัญของการผสมผสาน habitus เก่าและใหม่จากการเรียนรู้ผ่านความรู้เรื่องปฏิบัติการ (knowledge of practice) ทำให้ความรู้ต่างๆ ที่ประสบจากภายนอกเข้าไปอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียว และแสดงออกมาให้ปรากฏทางร่างกาย เช่น การที่ผู้หญิงใช้วิธีการ “ถอดรูปเดิมและการแปลงร่างใหม่” ผ่านบทบาทการเป็นผู้รับผิดชอบครอบครัวในรูปแบบเชิงวัตถุและเงินทอง บุคลิกและลักษณะดังกล่าวกลักลับกลายมาเป็นตัวตนและอุปนิสัยโดยไม่รู้ตัวของผู้หญิงซึ่งทำให้เห็นความสัมพันธ์ของโครงสร้าง (structure) ที่ผลิตวนเวียนอยู่ภายใต้ปฏิบัติการทางสังคมในตัวผู้หญิง (agency) นั้นเอง

ดังนั้น สื่อพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษ (ผีปู่ย่า) พื้นที่การบ่มเพาะอำนาจของผู้หญิงแห่งนี้ มิได้เป็นเพียงพื้นที่ให้ผู้หญิงเข้าไปทดลองเล่นไปเรื่อยๆ เท่านั้น หากแต่ยังเป็น “ภาพจำลอง” ของฉากต่างๆ ในชีวิตจริงทางสังคมต่อไปในภายภาคหน้า ก่อนที่พวกเธอจะก้าวไปสู่สนามประลองขนาดใหญ่ของจริง ทั้งใน

มิติเศรษฐกิจและมิติการเมืองต่อไป ในทำนองเดียวกัน “อำนาจเชิงวัฒนธรรม” จะไร้ผล หากพวกเธอ (ผู้หญิง) ปราศจาก “อำนาจทางศีลธรรม” ที่จำเป็นต้องมีควบคู่กันไปด้วย

9. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรนำชุดความรู้เรื่องความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงในพื้นที่การสื่อสารพิเศษจากข้อค้นพบในงานวิจัยนี้ ไปปรับใช้และขยายผลในการศึกษาผู้หญิงกลุ่มอื่น หรือผู้หญิงในพื้นที่ต่างๆ จะช่วยให้งานวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงได้ข้อสรุปที่เป็นองค์ความรู้ในระดับกว้างต่อไป

2. ควรมีการศึกษาด้วยการถอดบทเรียนองค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงในพื้นที่การสื่อสารพิเศษนี้ และนำไปใช้ออกแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เพื่อให้ผู้หญิงได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย และนำองค์ความรู้ไปปรับใช้ในพื้นที่การสื่อสารเพื่อเสริมพลังให้กับตัวเองและกลุ่ม

3. ควรมีการศึกษาวิจัยแนวทางเรื่องความสัมพันธ์ของอำนาจผู้หญิงในพื้นที่การสื่อสารพิเศษแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำไปใช้ผลักดันบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในประเด็นต่างๆ ทางสังคมให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม

10. ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

ควรนำชุดความรู้ที่ค้นพบในงานวิจัยนี้เกี่ยวกับพื้นที่การสื่อสารพิเศษของผู้หญิงล้นนาไปใช้เสริมสร้างอำนาจให้กับผู้หญิง (empowerment) ผ่านกรมกิจการสตรีและครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เพื่อการสังเคราะห์กำหนดเป็นนโยบายพัฒนาและสร้างสรรค์บทบาทสตรีสู่ความเข้มแข็งในชุมชน และแผนพัฒนาสตรีในระดับท้องถิ่นที่เน้นผลักดันให้ผู้หญิงมีสมรรถนะและเสริมพลังในด้านต่างๆ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กนกพร ตีนูรี (2542), *เครือข่ายทางสังคมของผู้หญิงในระบบปรับเหมาช่วง: กรณีศึกษาการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปในอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่*, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กนกวรรณ ไม้สนธิ (2544), *การต่อรองอำนาจของผู้หญิงจากการนำเสนอเรือนร่างผ่านสื่อนิตยสารไทย*, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาวารสารสนเทศ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ (2548), *สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- _____. (2549), *ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา*, กรุงเทพฯ: เอดิชั่นเพรสโปรดักส์.
- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน (2551), *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*, กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กิ่งแก้ว ทิศติง (2559), "การสร้างพื้นที่ทางสังคมของร่างทรงกะเทยผ่านการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์", ใน *ชายแดนกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ: การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์*, เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จิราลักษณ์ จงสถิตมัน (2535), *วิกฤติทางวัฒนธรรม: กรณีการปรับเปลี่ยนค่านิยมของชุมชน*, กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- เจียรชัย อักษรดิษฐ์ (2552), *พิธีกรรมพ้องผี: ภาพสะท้อนปรากฏการณ์ต่อรองอำนาจทางสังคม*, เชียงใหม่: ธารปัญญา.
- นิติธร ทองธีรกุล (2550), *กระบวนการสื่อสารของชุมชนในการสืบทอดประเพณีผีป๋วย่า ตำบลวอแก้ว อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง*, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชานิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุษปรรณ จินเจริญ (2544), *การต่อสู้ทางวาทกรรมของโสเภณีหญิงไทยจากสื่อกระแสหลักสู่เว็บบอร์ดเว็บไซต์*, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาวารสารสนเทศ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรานี วงษ์เทศ (2549), *เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ (อุษาคเนย์)*, กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2559), *เพศและวัฒนธรรม*, กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ปิยะนาถ อังควาณิชกุล (2560), *การศึกษาสถานภาพและวิถีชีวิตสตรีไทยภาคเหนือจากงานบันทึกและจิตรกรรมล้านนา*, วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษภักดิ์บัณฑิต สาขาศิลปวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พิไลวรรณ ฉายแสง (2561), *การสื่อสารเพื่อสร้างอัตลักษณ์เพศหญิงในพื้นที่มวยไทย*, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ภักดีกุล รัตนา (2553), "บทบาทพิเศษทางสังคมวัฒนธรรมของผู้หญิงเหนือ", *ช่วงฝน: รวมบทความทางล้านนาคดี*, 5: 91-107.
- มาลา คำจันทร์ (2559), *เล่าเรื่องผีล้านนา*, กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- ยศ สันตสมบัติ (2536), "ผู้หญิงกับครอบครัวและการเปลี่ยนแปลงในสังคมชนวนาไทยภาคเหนือ", *วารสารสุโขทัยธรรมาราช*, 6(2): 23-37.
- _____. (2559), *ชายแดนกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ: การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์*, เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิที พานิชพันธ์ (2548), *วิถีล้านนา*, เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.
- วิเศษ สุนทรพรม (2544), *การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สนั่น ธรรมธิ (2554), *ผีในความเชื่อล้านนา*, เชียงใหม่: ร่มพระยอม.
- สรวิดี อ่องสกุล (2558), *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- สุวิรัช นันใจยะ (2546), *การปรับเปลี่ยนบทบาทของผู้หญิงทำงาน*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุนันท์ ไชยสมภาร (2545), *บทบาทของผู้หญิงในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมในชุมชนภาคเหนือ*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุระ อินตามูล (2555), *พิธีกรรมทรงผีเจ้านาย: พื้นที่เปิดทางเพศภาวะในสังคมล้านนา*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อดิสร คัดดีสูง (2550), "ผู้หญิงในกฎหมายม้งรายศาสตร์", *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 2(1): 72-98.
- อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ และคณะ (2547), *แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน: รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อ้อมทิพย์ เมฆรักชานิช แคมป์ และคณะ (2549), *บทบาทการสื่อสารในการเสริมพลังความเข้มแข็งของผู้หญิงในการปกครองท้องถิ่น: รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อัญชลี สิงหนตร-ฤณาท (2552), "Ancestral spirit cults (Phi Pu Nya) and the position of women in changing northern Thai society", *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 3(2): 42-76.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2560), *ประวัติศาสตร์ล้านนา: ความเคลื่อนไหวของชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น*, เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อิงอร ดอนพน์ส (2550), *การสื่อสารกับการต่อสู้เพื่อสร้างควมหมายของผู้หญิงที่ยากกลางคืน*,
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสาร
มวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อุมาภรณ์ หนูเขียว (2552), *การสื่อสารเพื่อต่อรองและต่อสู้ควมหมายของผู้หญิงร้องเพลงกลาง
คืน*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสาร
มวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Bourdieu, P. (1977), *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.

_____. (1986a), *From Rule to Strategies*, N.P.: Cultural Anthropology.

_____. (1986b), "The Forms of Capital", in Richardson, J. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood.

_____. (1990), *The Logic of Practice*, Stanford: Stanford University Press.

Durkheim, E. (1964), *The Elementary Forms of the Religious Life*, London: George Allen & Unwin.

Foucault, M. (1980), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*, New York: Pantheon Books.

Mougne, C. (1981), *The Social and Economic Correlates of Demographic Change in a Northern Community*, unpublished Doctoral Dissertation, University of London.

Turton, A. (1972), "Matrilineal Descent Groups and Spirit Cults of the Thai-Yuan in Northern Thailand", *Journal of the Siam Society*, 60: 217-256.

สื่อออนไลน์

เชียงใหม่นิวส์ (2562), "ประวัติศาสตร์ล้านนา: 'ผีปู่ย่า' ตำนานผีล้านนาที่กำลังจะหายไป", สืบค้น
เมื่อ 5 กุมภาพันธ์ 2564 จาก <https://www.chiangmainews.co.th/page/archives/879143/htm>.

ปอบในศตวรรษที่ 21 ในภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us*¹

ชนินทร เพ็ญสูตร²

บทคัดย่อ

ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* (2565) เขียนบทและกำกับโดย เมธัส อุตสาหะ ถูกเผยแพร่ในเทศกาลภาพยนตร์ Wildtype ประจำปี พ.ศ. 2565 *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* เป็นภาพยนตร์ประเภทสารคดีล้อเลียน (mockumentary) ที่ฉายภาพให้เห็นถึงเรื่องราวความนึกคิด และชีวิตของผีปอบ ซึ่งเป็นความเชื่อของคนในพื้นที่ภาคอีสาน

บทความวิจัยนี้ศึกษานิยามของปอบจากภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* ผ่านการวิจัยเอกสาร (documentary research) และการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) ผลการศึกษาพบว่า ปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* มีลักษณะแตกต่างไปจากภาพของปอบที่ปรากฏผ่านสื่อและเอกสารวิชาการที่ศึกษา โดยภาพยนตร์ฉายให้เห็นถึงความพยายามในการเอาตัวรอดของปอบให้สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้ ปอบสามารถมีความนึกคิดทางอารมณ์ในด้านความรัก และปฏิเสธการเข้าสิงร่างของผู้อื่นเพราะความเสนาหา นอกจากนี้ ยังมีการใช้เล่ห์เพทุบายเพื่อความอยู่รอดร่วมกับครอบครัวหมอผี ในภาพยนตร์ยังฉายให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างวัย คนรุ่นใหม่ไม่มีความเชื่อในเรื่องผี และเชื่อว่าอาชีพรักผีคืออาชีพที่หลอกลวงผู้อื่น ในขณะที่คนอีสานที่อยู่ในวัยกลางคน ยังคงมีความเชื่อในเรื่องผีและพิธีกรรมไล่ผี

คำสำคัญ: คนชายขอบ ปอบ อีสาน ผี หมอผี

* วันที่รับบทความ 21 ตุลาคม 2565; วันที่แก้ไขบทความ 12 มกราคม 2566; วันที่ตอบรับบทความ 23 มกราคม 2566

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง *ปอบในศตวรรษที่ 21 ในภาพยนตร์สั้นเรื่อง He Is a Real Ghost, Please Trust Us* ด้วยทุนวิจัยส่วนตัว

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำคณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Pob in the 21st Century in the Short Film *He Is a Real Ghost, Please Trust Us*

Chanintorn Pensute³

Abstract

The short film *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* (2022), written and directed by Metas Usaha, was released at the 2022 Wildtype Film Festival. *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* is a mockumentary that shows the story, thoughts, and life of the *Phi Pob*, the belief of people in the northeastern region.

This research article studied the meaning of *Pob* from the short film *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* through documentary research and textual analysis. The results showed that *Pob* in *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* looks very different from other *Pob* depicted in the media and academic papers. The film relates *Pob's* attempt to survive and live in society, and *Pob* is emotionally inclined to love and reject the possession of another human because of affection. *Pob* also performed a trick to survive with the sorcerer family.

Moreover, the film displays the differences between ages. The new generation does not believe in ghosts but believes that a shaman deceives others, while middle-aged Isan people still believe in ghosts and exorcist rituals.

Keywords: marginal people, *Pob*, *Isan*, ghost, shaman

³ Assistant Professor, Faculty of Political Science and Public Administration, Chiang Mai University

เกริ่นนำ

ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* (2565) เขียนบทและกำกับโดย เมธัส อุตสาหะ เป็นภาพยนตร์สั้นที่ถูกคัดเลือกให้นำมาฉายในเทศกาลภาพยนตร์สั้น Wildtype ประจำปี พ.ศ. 2565 โดยเทศกาลภาพยนตร์ Wildtype จัดขึ้นในกรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ ขอนแก่น สงขลา พะเยา และภูเก็ต ช่วงระหว่างวันที่ 1-2 ตุลาคม และ 8-9 ตุลาคม พ.ศ. 2565 ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* ถูกจัดอยู่ในหมวดหมู่ Rough ของเทศกาล Wildtype ซึ่งเป็นหมวดหมู่ที่นำเอาภาพยนตร์สั้นของผู้กำกับภาพยนตร์ประเภทมือสมัครเล่น อาทิ นักเรียน นักศึกษา ฯลฯ มาฉายให้แก่ผู้ชม⁴ ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* เป็นภาพยนตร์สั้นประเภทสารคดีล้อเลียน (mockumentary) ว่าด้วยเรื่องราวของเจียต วิยรูนผู้มีควมประสงค์ที่จะทำสารคดีที่เกี่ยวข้องกับปอบ เพื่อนำสารคดีดังกล่าวไปสมัครเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา⁵

เรื่องราวของปอบหรือผีปอบ ได้ถูกถ่ายทอดผ่านสื่อประเภทต่างๆ เช่น ภาพยนตร์ หนังสือ วิทย์ สื่อเสียงที่ปรากฏในแพลตฟอร์มยูทูป (YouTube) ฯลฯ ในส่วนของภาพยนตร์ไทย ภาพยนตร์เรื่อง *บ้านผีปอบ* ออกฉายครั้งแรกในปี พ.ศ. 2532 แสดงให้เห็นถึงลักษณะของผีปอบที่เชื่อมโยงกับสภาวะของความเป็นพื้นที่ชนบท หลังจากการออกฉายภาพยนตร์ในภาคแรก ได้มีการสร้างภาพยนตร์เรื่อง *บ้านผีปอบ* จนกระทั่งชุดภาพยนตร์ *บ้านผีปอบ* มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 14 ภาค ระหว่างปี พ.ศ. 2532-2554 (เก่า มินานนท์, 2561) สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของผู้ชมภาพยนตร์ไทยที่มีต่อภาพยนตร์ชุด *บ้านผีปอบ* ภาพยนตร์แนวตลกอีกเรื่องหนึ่งที่ออกฉายในปี พ.ศ. 2544 เรื่อง *ปอบ หวิด สยอง* เป็นภาพยนตร์ที่แสดงให้เห็นถึงปอบในรูปลักษณะที่แตกต่างออกไปจากปอบทั่วไป โดยผีปอบในภาพยนตร์สามารถแสดงตัวตนในรูปร่างที่มีขนาดใหญ่โต มีลักษณะเหมือนปีศาจ

⁴ ข้อมูลจากเฟซบุ๊กแฟนเพจ Wildtype เข้าถึงได้จาก <https://www.facebook.com/wildtypeth>

⁵ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* ถูกอ้างอิงจากภาพยนตร์โดยตรง

ในส่วนของหนังสือชุด “ภูตผีปิศาจไทย” เรื่อง *ปิศาจไทย*⁶ โดย เหม เวชกร ที่ถูกตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในช่วงปี พ.ศ. 2478 มีตอนหนึ่งที่มีชื่อเรื่องว่า “ผีปอบ” เล่าถึงเหตุการณ์ที่ผีปอบไปเข้าสิงร่างแม่ของนางเอกในเนื้อเรื่อง (เหม เวชกร, 2546) ในส่วนของวิทยุ ละครวิทยุคณะเกศทิพย์ ช่อง FM 106 ได้เผยแพร่ละครวิทยุเรื่อง *ป่าภูผีปอบ* เขียนบทโดย ณรงค์นารีน ณ เมืองกรุง โดย *ป่าภูผีปอบ* มีการออกอากาศรายการเป็นตอน ตอนละ 1 ชั่วโมง (ละครวิทยุ คณะเกศทิพย์, 31 พฤษภาคม 2565) และในส่วนของยูทูบ รายการ *เดอะ โกสต์ เรดิโอ* (*The Ghost Radio*) ได้มีการเผยแพร่เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับปอบโดยผู้เล่าจากทางบ้าน ตอน “ผีปอบ” ซึ่งเป็นเรื่องราวของบิดาของผู้เล่าเรื่องที่เชื่อว่าถูกผีปอบเข้าสิงร่าง ตอน “ปอบแม่ ปอบลูก” ซึ่งเป็นเรื่องราวของครอบครัวปอบ และตอน “บ้านผีปอบ 1996” อธิบายถึงเรื่องราวของการทำให้ปอบกลายเป็นบุคคลที่ไม่เป็นที่ต้องการของสังคม (TheghostradioOfficial, 7 กุมภาพันธ์ 2564; 12 กรกฎาคม 2564 & 14 สิงหาคม 2565)

ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* (2565) เป็นภาพยนตร์ที่สะท้อนให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของปอบในมุมมองที่แตกต่างออกไปจากสื่อที่เคยถูกผลิตมา อาทิ การแสดงออกถึงความสนุกสนานในการดำรงชีวิตในช่วงเวลาว่างของปอบ ปอบมีความรักกับหญิงในชุมชน ในขณะเดียวกัน ก็สะท้อนถึงความคล้ายคลึงในบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับปอบเมื่อเปรียบเทียบกับสื่ออื่นๆ เช่นเดียวกัน อาทิ ความเชื่อในเรื่องปอบของคนอีสาน ความสามารถของปอบในการเข้าสิงร่างคน การรับประทานเนื้อสัตว์ดิบและเลือดสด ฯลฯ

He Is a Real Ghost, Please Trust Us (2565) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างความสัมพันธ์ของหมอผีกับปอบ การสืบทอดกิจการในครอบครัวและความขัดแย้งของตัวละครในการดำเนินกิจการของครอบครัว ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับผีในศตวรรษที่ 21 และการปรับตัวของการประกอบกิจการที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อ

⁶ คงตัวสะกดตามชื่อหนังสือ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงลักษณะเฉพาะของปอบผ่านภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us*
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบถึงความแตกต่างระหว่างปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* กับเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับปอบผ่านสื่อดั้งเดิม ได้แก่ หนังสือ ภาพยนตร์ และสื่อใหม่ ได้แก่ วิดีโอออนไลน์ในแพลตฟอร์มยูทูบ

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยเรื่อง *ปอบในศตวรรษที่ 21* ในภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (documentary research) และการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis)

ในส่วนของเอกสาร ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลจากงานวิชาการที่ตีพิมพ์ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับปอบ ในส่วนของงานวิชาการภาคภาษาไทย ผู้วิจัยทำการค้นหาข้อมูลจากฐานข้อมูล Thai Journals Online (ThaiJO) Thai Digital Collection (TDC) และ WorldCat โดยใช้คำค้นหา “ปอบ” และ “ผีปอบ” และพบว่า มีบทความที่เกี่ยวข้องโดยตรงเป็นจำนวนทั้งสิ้น 12 บทความ วิทยานิพนธ์จำนวน 5 เรื่อง และหนังสือจำนวน 2 เล่ม ในส่วนของงานวิชาการภาคภาษาอังกฤษ ผู้วิจัยเลือกคำค้นหา *Phi Pob* ผ่านการค้นหาจากระบบ WorldCat และเพิ่มเติมการค้นหาด้วยการใช้งานแพลตฟอร์ม Google Scholar พบว่า มีงานเขียนเกี่ยวกับ ผีปอบเป็นภาษาอังกฤษจำนวน 8 เรื่อง และภาษาฝรั่งเศสจำนวน 1 เรื่อง โดยงานเขียนที่ผู้วิจัยสนใจศึกษาเป็นหลัก ได้แก่ *การศึกษากระบวนการตีตราทางสังคมที่ทำให้บุคคลกลายเป็นผีปอบ* (อภิมุข สดมพฤกษ์, 2558) วิทยานิพนธ์ที่ดำเนินการเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่เชื่อกันว่ามีปอบ *สารคดีและประเพณีน่ารู้เกี่ยวกับเมืองสวรรค์และผีสาวเทวดา* (เสฐียรโกเศศ, 2503) งานเขียนที่อธิบายถึงลักษณะของปอบ “ผีปอบ: วาทกรรมตกค้างในยุคออนไลน์” (ยงยุทธ บุราสิทธิ์ และคณะ, 2558) งานเขียนที่มีการเชื่อมโยงประเด็นของปอบกับความเป็นอีสาน

การทำให้ปอบกลายเป็นอื่นในสังคม และการตั้งคำถามถึงสถานะความล้ำสมัยของ ปอบ และงานเขียนเรื่อง “หมู่บ้านผีปอบ บ้านรักษาผีปอบ กรณีบ้านนาสาวนานา อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร” (สมชาย นิลอาธิ, 2555) บทความดังกล่าวมีการอธิบายถึงประเภทของปอบ พฤติกรรมของปอบ และกระบวนการลงโทษปอบ

นอกจากการศึกษาค้นคว้าบทความทางวิชาการ ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปอบจากงานเขียนของ เหม เวชกร นักเขียนผู้มีผลงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณ รายการยูทูบ เดอะ โกสต์ เรดิโอ (*The Ghost Radio*) เฉพาะตอนที่เกี่ยวข้องกับปอบจำนวน 3 ตอน ได้แก่ ตอนผีปอบ ตอนปอบแม่ปอบ ลูก และตอนบ้านผีปอบ 1996 ภาพยนตร์ที่เกี่ยวข้องกับปอบ ได้แก่ ภาพยนตร์เรื่อง *ปอบ หวิด สยอง* (2544) *บ้านผีปอบ* (2551) *บ้านผีปอบ รีฟอร์มเมชั่น* (2554) *ปอบหน้าปลวก* (2557) และ *หลวงพี่กะอีปอบ* (2563) ซึ่งออกฉาย ภาพยนตร์ในช่วงศตวรรษที่ 21⁷

ในส่วนของการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ตัวบทโดยเน้นไปที่ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* (2565) เพียงเรื่องเดียว โดยจะเป็นการเปรียบเทียบกับบริบทของปอบในสื่ออื่นๆ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความเหมือนและความต่างของปอบที่ถูกตีความและเผยแพร่ในภาพยนตร์สั้น

นิยามความหมายของปอบ

หนังสือเรื่อง *สารคดีและประเพณีน่ารู้เกี่ยวกับเมืองสวรรค์และผีสาวเทวดา* โดย เสฐียรโกเศศ (2503: 338) ได้อธิบายถึงผีปอบ ดังนี้

“ผีปอบนั้นก็ว่าเป็นคนๆ เรานี่เอง แต่อาจเข้าไปสิงภายในร่างกายของคน แล้วกินอาหารที่คนกินเข้าไป ทำให้คนๆ นั้นผอมทรุดโทรมลง ในที่สุดก็กินดับไต ไล่ พุงเสียหมด คนนั้นก็ตาย ผีปอบว่าเป็นผีของภาคอีสานที่พลัด

⁷ ศตวรรษที่ 21 นับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 2001 ไปจนถึง 31 ธันวาคม ค.ศ. 2100

เข้ามา ผีชนิดนี้ถ้ามันโกรธใครก็เข้าไปสิงอยู่ภายในร่างกาย
ของผู้นั้น คนดีมีวิชาอาจเลี้ยงผีชนิดนี้ เพื่อใช้ให้มันเข้าไป
สิงผู้ที่ต้องการจะได้รับความเดือดร้อนถึงตาย คนเป็นผี
ปอบถ้าชาวบ้านรู้ ก็ขับไล่ไปจากหมู่บ้าน เพราะกลัวว่า
จะเข้าไปสิงทำร้ายเขา...”

กล่าวโดยสรุป ปอบหรือผีปอบสามารถเข้าสิงในร่างกายของคน โดยใน
ระยะแรก ผีปอบจะดำรงตนอยู่ได้ด้วยการทานอาหารที่คนทาน เนื่องจากปอบ
ได้ทานอาหารแทนร่างกายของคนที่เป็นผีปอบ ในเชิงกายภาพ คนที่ถูกสิงจะไม่
ได้รับสารอาหาร ทำให้ร่างกายฝ่อผอมลง ในระยะต่อมา ปอบที่สิงอยู่ในร่างจะ
ทำการกินเครื่องในของผู้ที่ถูกสิง ส่งผลให้ผู้ถูกสิงเสียชีวิตในที่สุด ผู้ที่เป็นปอบจะ
เป็นผู้ที่ถูกรังเกียจจากชาวบ้าน ซึ่งความรังเกียจนั้นเกิดจากความหวาดกลัว โดย
เสฐียรโกเศศ (2503: 340) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ไม่เพียงแต่ผู้ที่ทำการขับไล่
ปอบจะเป็นชาวบ้านในพื้นที่เท่านั้น เจ้าหน้าที่รัฐ เช่น กำนันอำเภอ^๘ ก็มีส่วน
ร่วมเป็นหนึ่งในผู้ขับไล่ปอบออกจากพื้นที่ด้วยเช่นเดียวกัน เพราะมีความเชื่อไม่
ต่างจากคนในพื้นที่

งานเขียนโดย สมชาย นิลอาธิ (2555: 2) อธิบายว่า ปอบมีอยู่ด้วยกัน
2 ประเภท คือ ปอบเชื้อและปอบมนต์ โดยปอบเชื้อคือปอบที่มีที่มาจากการสืบ
เชื้อสาย เมื่อปอบเสียชีวิต จะมีการไปสิงสู่ในร่างกายของลูกสาวหรือเครือญาติ โดย
ทั่วไปการสืบทอดความเป็นปอบมักจะสืบทอดทางเพศหญิง เช่น จากแม่สู่ลูก ใน
ส่วนของปอบมนต์ เป็นปอบประเภทที่ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับการสืบสายโลหิต
ปอบมนต์จะเกิดขึ้นกับคนที่เรียน “มนต์วิชาประเภทอาคมของขลัง” แต่ต่อมาได้
ปฏิบัติผิดต่อข้อห้ามที่กำหนดหรือไม่ปฏิบัติตามที่ครูผู้มอบวิชาสอน มนต์วิชาเหล่านั้น
จะส่งผลร้ายแทนที่จะเป็นคุณ โดยจะกลายเป็นปอบ (สมานฉันท์ พุทธจักร,
2560; สมชาย นิลอาธิ, 2555: 2)

^๘ ชื่อตำแหน่ง ณ ช่วงเวลาที่ผู้เขียน เหม เวชกร ทำการเขียนเนื้อหา

ในงานเขียนของ เหม เวชกร ได้อธิบายถึงลักษณะของผู้ที่ถูกผีปอบเข้าสิงว่า จะมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนไปจากเดิม เช่น จากที่เคยเจ็บป่วย ลูกจากเตียงนอนไม่ค่อยไหว ก็สามารถลุกขึ้นมาเดินได้อย่างคล่องแคล่ว ลักษณะการกินก็เปลี่ยนไปจากเดิม มีการทานอาหารดิบ เช่น หมูสด ประสาธน์ผัดดีกว่าคนทั่วไป เช่น เมื่อมีคนกระซิบพูดคุยกัน จะสามารถได้ยินบทสนทนาอย่างชัดเจน ไม่หลับในเวลากลางคืน เมื่อปอบออกจากร่าง จะสามารถเห็นร่างของคนที่ถูกเข้าสิงเป็นตัวตน ผีปอบจะสามารถเคลื่อนตัวด้วยความรวดเร็ว (เหม เวชกร, 2546: 88-97) วิธีการสังเกตว่าใครคือผีปอบอีกประการหนึ่งคือ การดูลักษณะการสบสายตาคู่สนทนา ผีปอบจะหลีกเลี่ยงการสบสายตา และจะมีลักษณะอาการตาขวาง (เสฐียรโกเศศ, 2503: 338)

ในสื่อเสียงผ่านแพลตฟอร์มยูทูบ ภาพลักษณ์ของปอบคือความน่ากลัวที่สามารถทำร้ายมนุษย์ โดยการทำร้ายมนุษย์ขั้นสูงสุดคือการทำให้เสียชีวิต จากเรื่องเล่าโดยผู้ฟังจากทางบ้าน คุณโยทิน ในรายการ *เดอะ โกสต์ เรดิโอ* ออกอากาศทางช่องยูทูบ TheghostradioOfficial วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2564 คุณโยทินได้อธิบายถึงอาการของบิดาที่เชื่อว่าถูกผีปอบเข้าสิงว่า มีอาการที่ผิดปกติ โดยบิดามีความอยากรับประทานเนื้อสัตว์ดิบ เลือดสดๆ รับประทานอาหารเป็นจำนวนมาก แต่ในขณะเดียวกัน กลับมีน้ำหนักตัวที่ลดลงกว่า 10 กิโลกรัม พูดคำหยาบ มองเห็นวิญญาณ สวดมนต์ในบทสวดเป็นภาษาเขมร แต่เป็นบทสวดอวมงคล มีการปฏิเสธเมื่อลูกชายจะเอาพระแขวนคอ โดยให้เหตุผลว่าร้อน กล่าวกับพยาบาลว่า “กูอยากกินมึง มึงน่าอร่อยจัง” และกล่าวกับบุตรชายว่า “มึงรู้ไหม กูกินพ่อมึงแล้วนะ”

อีกกรณีหนึ่งจากรายการ *เดอะ โกสต์ เรดิโอ* ผู้เล่าเรื่อง คุณนิต ได้อธิบายว่า การกลายเป็นผีปอบสามารถเกิดขึ้นได้จากการผิดครูจากการเล่นคุณไสย โดยปอบบางจำพวกจะพูดให้คนรู้ว่าตนเองเป็นปอบ เรียกว่า “ปอบออกปาก” ปอบสามารถอยู่ทั้งในร่างคนและสัตว์ เช่น ลิง สุนัข จากเรื่องราวที่คุณนิตเล่าพบว่า ถึงแม้คนในพื้นที่จะทราบว่า แม่และลูกที่อาศัยในพื้นที่เป็นปอบ และฆ่าคนและสัตว์ด้วยการกินร่างกายและเลือดสด แต่ก็ไม่ได้มีการขับไล่ออกจากพื้นที่

แต่จะมีการเฝ้าระวังกันเอง และเมื่อแม่และลูกปอบ ไม่พึงพอใจในการทำงานของเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล ก็ได้มีการข่มขู่ว่า “อี อบต. บ้านเนี้ย...พัฒนาหมู่บ้านแบบนี้หรือ กูจะกินมึง” ในระยะเวลาต่อมา สัตว์ในพื้นที่ เช่น ไก่ วัว ได้ถูกฆ่าตายในหมู่บ้านมากขึ้นเรื่อยๆ คนในพื้นที่จึงรวมตัวกันว่าจ้างหมอผีมาปราบแม่ลูกปอบ แต่แม่ลูกปอบกลับว่าจ้างคนในหมู่บ้านมาทำลายพิธีไล่ปอบ หลังจากปราบปอบไม่สำเร็จ ได้มีเพื่อนบ้านของปอบแม่ลูกมาเล่าเรื่องให้กับพระอาสุโสในพื้นที่เพื่อขอความช่วยเหลือ โดยอธิบายว่า ปอบเริ่มมีลักษณะร่างกายที่เปลี่ยนไป คือมีเขี้ยวงอกออกมาจากฟัน และดวงตาเปลี่ยนเป็นสีขุ่น ซึ่งถือเป็นลักษณะของการเตรียมตัวเป็น “ห่าก้อม” หรือ “พญาปอบ” เมื่อกลายร่างเป็นห่าก้อมโดยสมบูรณ์ จะไม่มีใครสามารถปราบได้อีก เมื่อได้รับการแนะนำถึงบุคคลที่สามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้ ชาวบ้านก็ได้ไปขอความช่วยเหลือจากพระอาสุโสที่ได้รับการแนะนำมา พระได้ให้ฤกษ์วันในการปราบปอบ เพื่อให้สถานการณ์เป็นไปอย่างราบรื่น ชาวบ้านได้ทำการแจ้งกับตำรวจล่วงหน้าเอาไว้ว่า ในวันดังกล่าวจะมีการบุกหมู่บ้านของปอบแม่ลูกเพื่อปราบปอบ ซึ่งตำรวจได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี (ตามที่คุณนิธิดำ) เพราะตำรวจก็กลัวปอบเหมือนกัน พระอาสุโสได้เริ่มพิธีปราบปอบด้วยการสวดมนต์ แต่ไม่ได้ทำให้แม่ลูกกลัว ต่อมาได้พระได้หยิบไฟ^๑ บริกรรมคาถาและฟาดไฟไปที่ขาของพระ แต่ปอบแม่ลูกกลับบาดเจ็บแทน จนปอบแม่ลูกกล่าวว่า “ยอมแล้ว” อย่างไรก็ตาม พระอาสุโสอธิบายว่า ไม่สามารถจะช่วยเหลือให้ปอบออกจากร่างกายของแม่ได้ สามารถช่วยได้แต่ลูกสาว แต่จะแก้ไขด้วยการสะกดไม่ให้ปอบออกไปหากินในร่างอื่นได้อีก ส่งผลให้แม่เสียชีวิตในที่สุด เนื่องจากปอบทำการกินร่างกายของแม่ (TheghostradioOfficial, 12 กรกฎาคม 2564)

สื่อประเภทภาพยนตร์ที่มีเรื่องราวของปอบเข้ามาเกี่ยวข้องกับนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา พบว่า ภาพลักษณ์ของปอบคือความน่ากลัว แต่เรื่องราวของความน่ากลัวถูกนำไปเชื่อมโยงกับความตลกขบขัน ปอบบางตนมีลักษณะที่มีเล่ห์เหลี่ยม เช่น ในภาพยนตร์เรื่อง *ปอบ หวิด สยอง* (2544) ปอบที่สิงร่าง

^๑ ไฟหรือว่านไฟ อยู่ในวงศ์ขิง (ศูนย์ให้การศึกษาสมุทรสงคราม, 2564)

ของหญิงสาวสามารถช่วยให้ผู้ชายเข้ามาหลงใหล ปอบในเรื่อง *ปอบ หวิด สยอง* มีความแตกต่างจากหนังแนwpอบเรื่องอื่นๆ ตรงที่ตัวตนของปอบมีร่างกายเหมือนกับปีศาจ ในขณะที่ปอบในภาพยนตร์เรื่องอื่นๆ ได้แก่ *บ้านผีปอบ* (2551) *บ้านผีปอบ รีฟอร์มเมชั่น* (2554) *ปอบหน้าปลวก* (2557) และ *หลวงพี่กะอีปอบ* (2563) ปอบจะดำรงอยู่ในร่างของมนุษย์ ในภาพยนตร์เรื่อง *ปอบหน้าปลวก* ปอบอยู่ในร่างของหญิงชราโดยมีพื้นที่มีขนาดใหญ่คล้ายเขี้ยวงอกออกมา ภาพยนตร์เรื่อง *หลวงพี่กะอีปอบ* (2563) แสดงให้เห็นถึงความสามารถของผีปอบในการเหาะเหินเดินอากาศได้ ภาพยนตร์เรื่อง *บ้านผีปอบ* (2551) *บ้านผีปอบ รีฟอร์มเมชั่น* (2554) เป็นภาพยนตร์สองเรื่องจากภาพยนตร์ชุด *บ้านผีปอบ* จากภาพยนตร์ปอบแสดงตนว่าเป็นปอบแม้แต่ในช่วงเวลากลางวัน ยังคงมีการแฝงความตลกขบขันด้วยการใช้มุกวังหนีปอบ วังหนีไปซ่อนปอบตามที่ต่างๆ โดยมีการหลอกลวงปอบในช่วงการซ่อนตัว เพื่อไม่ให้ปอบหาเจอ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเหนือกว่าของมนุษย์ในการใช้มันสมองเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

สิ่งที่ทำให้คนในพื้นที่ทราบถึงการมีตัวตนของปอบในชุมชน จากการวิจัยของ อภิมุข สดมพฤกษ์ (2558: 91-101) ประกอบไปด้วยเหตุการณ์ 6 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบแรก คนในพื้นที่มีอาการคล้ายถูกผีปอบเข้าสิง รูปแบบที่สอง การฝันเห็นลิงหรือสุนัข ซึ่งหมายความว่าได้ฝันเห็นปอบ โดยสัตว์เหล่านี้ถือเป็นตัวแทนของผีปอบ รูปแบบที่สาม เกิดเหตุการณ์สัตว์เลี้ยงตายเป็นจำนวนมาก รูปแบบที่สี่ เกิดเหตุการณ์คนในชุมชนเสียชีวิตหลายรายในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน รูปแบบที่ห้า เกิดเหตุการณ์ผิดปกติในสังคม เช่น การเห็นแสงไฟลอยได้ การเห็นสุนัขสีดำดำสีแดง รูปแบบที่หก มีคนในชุมชนเจ็บป่วยโดยไม่สามารถหาสาเหตุแห่งการเจ็บป่วย

วิธีการไล่ปอบออกจากร่างของคนที่ถูกสิง สามารถทำได้โดยบุคคลสามประเภท ได้แก่ หมอผี หรืออีกชื่อหนึ่งคือ หมอเทวดา พระสงฆ์ และบุคคลผู้มีคาถาอาคม การไล่ปอบจะมีพิธีกรรมคือการไล่ตีบุคคลที่ถูกปอบเข้าสิง โดยเมื่อปอบจะออกจากร่างของผู้ที่สิงอยู่มักจะร้องออกมาว่า “กลัวแล้ว ไปแล้ว” เป็นความเข้าใจประการหนึ่งว่า คนที่ถูกเข้าสิงจะเป็นผู้บรรยายรายละเอียดว่า

ใครคือปอบ และกระบวนการหลังจากนั้นคือการขับไล่ปอบและครอบครัวของปอบออกจากพื้นที่ (เสฐียรโกเศศ, 2503: 338-339) นอกเหนือจากการจัดการไล่ปอบออกจากตัวคนแล้ว ยังมีการไล่จับปอบโดยพระ หมอธรรม (หมอผี) ชาวบ้านในชุมชน ซึ่งปอบที่มีการไล่จับนี้จะไม่รูปร่างตัวตนแต่เป็นวิญญาณ มีการทำพิธี “เชียงซ้อง” ซึ่งเชียงซ้องจะถูกใช้เป็นอุปกรณ์เสี่ยงทายจุดที่ปอบอาศัยอยู่ วิธีการจับวิญญาณปอบทำโดย การเหวี่ยงไม้เชียงซ้องไปเรื่อยๆ ซึ่งอาจมีการเดินเข้าไปยังบ้านเรือนของคนในชุมชน หากมีทรัพย์สินที่เสียหายจากพิธีดังกล่าว จะไม่มีการถือสาว่ากล่าวกัน มีการปาไข่ดิบไปยังจุดต่างๆ ที่เชื่อว่าเป็นจุดที่มีปอบ ถ้าไข่ที่ถูกขว้างปาออกไปแล้วไม่แตก แปลว่าจับผีปอบได้ จากรายการ *เรื่องจริงผ่านจอ* พบว่า เมื่อผู้ถือเชียงซ้องเจอปอบ จะเหวี่ยงไม้แรงขึ้น และเมื่อคาดการณ์ว่าสามารถจับผีปอบได้แล้ว จะมีการนำเอากระบอกไม้ไผ่มารองรับผีปอบ โดยใส่ไข่ไว้ในกระบอกไม้ไผ่ และจะมีการมัดปิดปากกระบอกไม้ไผ่ด้วยฝ้ายันต์ (*เรื่องจริงผ่านจอ*, 9 มีนาคม 2560; TheghostradioOfficial, 14 สิงหาคม 2565) ในขั้นตอนสุดท้าย จะมีการนำกระบอกไม้ไผ่ซึ่งบรรจุรดาปอบมารวมกัน และทำการเผาเพื่อให้วิญญาณได้ไปผุดไปเกิด การจับปอบในแต่ละครั้งอาจมีปอบที่ถูกจับได้หลายสิบตัวไปจนถึงหลักร้อยตัว ทั้งนี้ การประกอบพิธีเชียงซ้องจะมีค่าใช้จ่าย ซึ่งมีการระดมทุนกันเองจากชาวบ้านรายครัวเรือนและเงินจากกองทุนหมู่บ้าน พิธีเชียงซ้องที่มีคนเข้าร่วมจำนวนมากที่สุดครั้งหนึ่งในภาคอีสาน มีจำนวนราวสองพันคน ร้านค้ามีการหยุดกิจการ และนักเรียนหยุดเรียนมาเพื่อเข้าร่วมในพิธี (*เรื่องจริงผ่านจอ*, 9 มีนาคม 2560)

ในภาพรวม การถือกำเนิดขึ้นของปอบ สามารถแบ่งออกเป็น การเป็นปอบโดยการสืบทอดเชื้อสาย และการเป็นปอบจากการผิดคุณวิชาวาคมของคลัง อาการของคนที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ สามารถสังเกตได้โดยมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น รับประทานของดิบและเลือดสด มีพฤติกรรมก้าวร้าว บางกรณีมีการหลีกเลียงการสบตาคน เดินเหินคล่องแคล่ว กระบวนการไล่ปอบไม่สามารถกระทำได้โดยมนุษย์ปุถุชนทั่วไป แต่จะเป็นบุคคลประเภทที่มีอาถรรพณ์พระ และหมอผี เมื่อใดก็ตามที่มีการกล่าวหาว่าเป็นผีปอบ ผู้ที่ถูกกล่าวหาจะถูกหลีกเลียงการคบค้าสมาคมด้วยความรังเกียจและความกลัว

ปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us*¹⁰

ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* กำกับและเขียนบทโดย เมธัส อุตสาหะ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาพยนตร์และสื่อดิจิตอล วิชาเอกการผลิตภาพยนตร์และสื่อดิจิตอล วิทยาลัยนวัตกรรมสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยก่อนหน้านี้ภาพยนตร์สั้นจะถูกคัดเลือกให้เข้าฉายในเทศกาลภาพยนตร์ Wildtype 2022 ภาพยนตร์สั้นใช้ชื่อว่า *West Virginia / ไม่เชื่อโปรดลบหลู่*¹¹

He Is a Real Ghost, Please Trust Us นำเสนอถึงเรื่องราวของ เชียด อุตสาหะ วัยรุ่นอีสานที่ต้องการทำภาพยนตร์สารคดีเกี่ยวกับผีปอบ เพื่อนำผลงานไปเป็นส่วนหนึ่งของการพิจารณาคัดเลือกเข้าเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา โดยเชียดทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินเนื้อเรื่อง และจอร์จ หรือจ๊อช เพื่อนของเชียด ทำหน้าที่ในการเป็นช่างกล้องถ่ายทำสารคดี บุคคลที่เชียดต้องการติดตามถ่ายทำสารคดีคือปอบจอห์น เนื้อเรื่องเกือบทั้งหมดในภาพยนตร์ดำเนินไปเป็นภาษาอีสาน โดยมีบทบรรยายภาษาไทยภาคกลางประกอบ

ภาพที่ 1 ปกภาพของภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* โดยเทศกาลภาพยนตร์ Wildtype

ที่มา: เฟซบุ๊กแฟนเพจ Wildtype, <https://www.facebook.com/wildtypeth>

¹⁰ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* ถูกอ้างอิงจากภาพยนตร์โดยตรง

¹¹ ข้อมูลจากเว็บไซต์เผยแพร่ผลงานของ เมธัส อุตสาหะ <https://outsaha.wixsite.com/traviisto/about>

เนื้อเรื่องในภาพยนตร์เริ่มต้นจากการอธิบายนิยามความหมายของปอบว่า “ผีปอบคือ ผีชนิดหนึ่งที่สิงอยู่ในตัวคน แล้วกัดกินไส้พุงจนคนนั้นตาย เมื่อกินหมดแล้วมันก็จะออกไป” ในฉากภาพยนตร์จะเห็นว่า จอร์จได้ติดตามถ่ายทำเชียด ดำเนินเรื่องราวอธิบายถึงที่มาของความสนใจในการถ่ายทำสารคดีเรื่องผีปอบ โดยเชียดเล่าว่า ตระกูลของเขาประกอบอาชีพเป็นหมอผีมาหลายชั่วอายุคน แต่ลำพังการเป็นหมอผีนั้นอาจไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงต้องมีการออกอุบายบางอย่าง โดยทวดของเชียดได้ไปพบกับปอบตนหนึ่ง และได้ให้คำมั่นสัญญากับปอบ ตนดังกล่าวว่า ถ้าวรมมือกันทำงานจะให้อาหารและที่อยู่อาศัยโดยไม่มีค่าใช้จ่าย ทำให้ปอบไม่ต้องออกเร่ร่อนหาที่อยู่อาศัยใหม่ ไม่ต้องโดนคนตามล่า โดยเงื่อนไขที่ขอแลกเปลี่ยนกับปอบคือ จะต้องทำงานให้กับหมอผี โดยการไปเข้าสิงร่างคน และหลอกคนอื่นๆ

เชียดอธิบายว่า เขาไม่เพียงแต่เป็นผู้เตรียมตัวเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาเท่านั้น แต่เขายังเป็นหมอผี เช่นเดียวกันกับตระกูลของเขา โดยเขาได้รับการว่าจ้างให้ไปไล่ผี ซึ่งจะต้องมีการซื้อของในการไล่ผี โดยในการอธิบายดังกล่าว เชียดเฉลออธิบายว่า ของดังกล่าวเป็นเพียงของประกอบฉาก จากคำกล่าวของเชียดอนุมานได้ว่า ของที่ต้องไปซื้อเพื่อใช้ในการทำพิธีกรรม ไม่ได้มีคุณสมบัติในการไล่ผีได้จริง โดยของที่เชียดได้ไปซื้อในร้านโชห่วย ได้แก่ ขมิ้น (ภาษาอีสานเรียกว่า ว่านไฟ) กระเทียม และหญ้าคา เขาอธิบายว่า หากนำขมิ้นแขวนไว้ที่หน้าบ้าน จะทำให้ผีปอบกลัว กระเทียมและหญ้าคา จะทำให้ผีปอบไม่กล้าเข้าบ้าน

เชียดอธิบายว่า ปอบแบ่งออกเป็นปอบที่มาจากเวทมนตร์และปอบที่มาจากสายเลือด ซึ่งตรงกันกับคำอธิบายของ สมชาย นิลอาธิ (2555) เชียดได้แนะนำให้ผู้ชมภาพยนตร์รู้จักกับปอบที่มีชื่อว่าจอห์น ในช่วงเวลาที่เปิดประตูห้องส่วนตัวของจอห์นเพื่อไปถ่ายทำสารคดี ปรากฏว่าไม่ได้มีการบอกกล่าวกับปอบจอห์นมาก่อนว่าจะมาถ่ายทำสารคดี ภาพที่ถูกถ่ายทำคือภาพที่ปอบจอห์นกำลังร้องคาราโอเกะเพลง *Take Me Home, Country Roads* ของ John Denver โดยมีไฟสีม่วงและไฟประดับขนาดเล็กในห้องนอน ทำให้ห้องนอนของปอบจอห์น

มีสภาพคล้ายสถานบันเท็งตอนกลางคืน เขียดได้ขอให้ปอบจอห์นเข้าสิงร่างคน แต่ปอบจอห์นตอบกลับว่า “นี่ไม่ใช่เวลางานนะ” และในบริเวณโดยรอบก็ไม่มีบุคคลที่สามที่จะให้ปอบจอห์นเข้าสิง เขียดจึงขอร้องต่อไปว่าให้เข้าสิงสัตว์แทนคน แต่ปอบจอห์นได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เขาไม่ใช่สั้มภเวสี และปอบจะไม่ได้เข้าสิงใครไปเรื่อย เพราะการเข้าสิงร่างคนนั้นจะต้องใช้พลังงาน โดยการเอาพลังงานจากคนที่ถูกสิงมา หากพบกับร่างคนที่พึงพอใจ ปอบจะยึดร่างของคนคนนั้น อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน การจะหาคนที่ปอบจะพึงพอใจในการเข้าสิงนั้นหายาก ปอบไม่ยอมเสี่ยงยั่วน เพราะพลังงานที่จะได้สูบเอาไปใช้แทบจะไม่มี

ปอบจอห์นได้อธิบายถึงความยากลำบากในการดำรงตนในฐานะปอบ เขาจะไม่ออกจากบ้านในตอนสว่าง เพราะสีผิวของเขาไม่เหมือนคนอื่น มีความกลัวว่าจะถูกทำอันตราย ถูกไล่ฆ่า ปอบจอห์นมีความรักข้างเดียวกับหญิงสาวชื่อเป๊ปซี่ แต่เขาได้แต่แอบมองจากนอกบ้านของเป๊ปซี่ และเข้าใจดีว่า คงไม่มีใครที่จะมาชอบปอบ และการจะทำให้คนที่เขารักกลายเป็นผีปอบ มันก็ทำไม่ได้ ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวนั้นต่างจากผีต่างชาติ เช่น แวมไพร์ ที่สามารถทำให้บุคคลอื่นกลายเป็นแวมไพร์เหมือนตนเองได้จากการดูดเลือด โดยไม่ทำให้เหยื่อถึงแก่ความตาย ลักษณะเฉพาะของปอบจอห์นที่ทำให้เห็นว่าเป็นปอบ คือความสามารถในการเคลื่อนไหวตัวอย่างรวดเร็วแบบที่มนุษย์ทั่วไปไม่สามารถทำได้ และการทานเนื้อสด เลือดสด เช่น ก้อยเนื้อ

ในระยะเวลาต่อมา เขียดได้เดินทางไปไล่ผีบ้านเป๊ปซี่ โดยสาเหตุที่เป๊ปซี่ว่าจ้างเขียด เพราะมีความรู้สึกว่ามีคนมาคอยแอบมอง แต่เมื่อหันไปแล้วกลับไม่พบใคร ซึ่งอันที่จริงแล้วคนที่มาแอบมองเป๊ปซี่ก็คือจอห์น เขียดอธิบายว่า เมื่อเข้าไปยังบ้านเป๊ปซี่ จะแกล้งบอกว่าในบ้านมีพลังงานรุนแรง และจะทำการไล่ผี โดยนัดแนะกับปอบจอห์นว่าให้มาเข้าสิงเป๊ปซี่ เมื่อไล่ผีที่เข้าสิงร่างเป๊ปซี่ออกไปได้ เขาจะได้รับเงินค่าจ้างจากเป๊ปซี่ ปรากฏว่า จอห์นไม่ยอมไปเข้าสิงเป๊ปซี่ ทำให้เขียดโดนเป๊ปซี่ต่อว่าว่าเขาไม่สามารถทำพิธีได้จริง หลอกหลวงคนอื่น และไม่เก่งเหมือนกับพ่อของเขา เขียดโกรธปอบจอห์น และกล่าวว่าความรักของปอบจอห์นทำให้เสียการเสียนาน

เพื่อให้สารคดียังคงดำเนินต่อไปได้ จอร์จจึงเอาญาติที่มีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้อง “เม่น” มาถ่ายทำสารคดี โดยเป็นการทำพิสูจน์ว่า ผีมีจริงหรือไม่ ซึ่งเม่นไม่เชื่อในเรื่องผี และมองว่า คนที่เป็นหมอผีคือผู้ที่หลอกลวงคนอื่น และรู้สึกดีที่คนรุ่นใหม่ไม่เชื่อในเรื่องเหล่านี้ ซึ่งจะทำให้อาชีพหมอผีและความเชื่อในเรื่องราวเหนือธรรมชาติค่อยๆ หดไป เขียดออกคำสั่งให้ปอบจอห์นทำหน้าที่หลอกเม่น ซึ่งปอบจอห์นยอมทำตาม และเรื่องราวในสารคดีของเขียดก็จบลงไปในฉากที่เม่นพบกับปอบจอห์นในที่มืด และวิ่งหนีกรี๊ดร้องไปด้วยความกลัว

ในภาพยนตร์สั้น จะเห็นความย้อนแย้งของตัวละคร ในขณะที่จอร์จมองว่า เขียดมีความต้องการที่จะหลุดพ้นไปจากการเป็นหมอผี โดยเมื่อเขาเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา เขาจะได้โอกาสในการประกอบอาชีพอื่น แต่ในขณะเดียวกัน เขียดเองก็ต้องการให้คนในพื้นที่เห็นว่า เขาเองก็มีความสามารถในการเป็นหมอผี เมื่อโดนเป๊ปปี้เปรียบเทียบเขียดกับพ่อ ทำให้เขามีความทุกข์ โดยในตอนท้ายของเรื่อง เขามองว่าตัวเขาทำอะไรไม่สำเร็จสักอย่าง ทั้งการเป็นหมอผีและการกำกับภาพยนตร์สารคดี

จากภาพยนตร์แสดงให้เห็นว่า อาชีพหมอผีมีความเสี่ยงในการเป็นอาชีพที่คนไม่ต้องการใช้บริการอีกต่อไป การสร้างความร่วมมือระหว่างหมอผีและปอบ เป็นความพยายามในการสร้างศรัทธาในวิชาชีพหมอผีให้ยังคงอยู่ในชุมชน เพราะตราบใดที่ปอบจอห์นยังสามารถสิงร่างคนอื่น ครอบครัวหมอผีของเขียดจะยังคงมีงานทำต่อไป อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า คนที่มาใช้บริการปราบผีไม่ใช่เยาวชน หากแต่เป็นบุคคลที่อยู่ในวัยกลางคนขึ้นไป การแสดงความคิดเห็นของเม่นยังเป็นการตอกย้ำว่าคนรุ่นใหม่ ไม่เชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติอีกต่อไป นั่นหมายความว่า เขียดมีความเสี่ยงในการไม่มีงานทำ หากเขายังยืนยันที่จะสืบทอดการเป็นหมอผี ทางเลือกที่ดีที่สุดของเขียดคือการศึกษาคือการศึกษาคือในระดับอุดมศึกษา เพื่อที่จะได้โอกาสในการประกอบอาชีพที่มั่นคงกว่าอาชีพหลักของตระกูลเขา

ภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* เป็นภาพยนตร์ที่แตกต่างจากสื่ออื่นๆ ที่ปรากฏ ในขณะที่ภาพยนตร์ไทย สื่อเสียงที่ปรากฏใน

แพลตฟอร์มยูทูบ รายการวิทยุ และหนังสือที่เกี่ยวข้องกับปอบเรื่องอื่นๆ นำเสนอเรื่องราวของปอบผ่านสายตาและความคิดเห็นของมนุษย์ แต่ภาพยนตร์สั้น *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* นำเสนอเรื่องราวความรู้สึกนึกคิดของปอบผ่านสายตาของปอบจอห์น ส่งผลให้ผู้ชมเข้าใจถึงความคิดของจอห์นโดยตรง ตลอดทั้งการดำเนินเรื่องภาพยนตร์ จะไม่เห็นการทำร้ายร่างกายคนของปอบจอห์น ไม่เห็นถึงอันตรายที่ปอบจอห์นสามารถกระทำต่อมนุษย์ได้ทางร่างกาย สิ่งที่ปอบจอห์นแสดงให้เห็นมีเพียงการเคลื่อนไหวด้วยความรวดเร็ว และการหลอกคนให้เข้าใจไปว่าเขาเป็นปอบ

ปอบกับความเป็นอีสาน

งานเขียนเกี่ยวกับปอบมีการระบุว่า ปอบเป็นผีของภาคอีสาน เป็นความเชื่อของคนอีสาน และเหตุการณ์ที่มีความเชื่อว่ามีปอบอยู่ในพื้นที่ ส่วนใหญ่แล้วจะเกิดขึ้นในพื้นที่ในจังหวัดอีสาน (เสฐียรโกเศศ, 2503; ยงยุทธ บุราลสิทธิ์ และคณะ, 2558; อภิมุข สดมพฤกษ์, 2558) อภิมุข สดมพฤกษ์ (2558) ได้เก็บข้อมูลศึกษา 40 พื้นที่ที่ปรากฏอยู่ในสื่อว่า มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับปอบเกิดขึ้น ระหว่างปี พ.ศ. 2547-2557 พบว่า มีเพียง 2 พื้นที่ที่ไม่ได้อยู่ในภาคอีสาน ได้แก่ เพชรบูรณ์ และอ่างทอง

ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* ไม่ได้ระบุถึงจังหวัดในการถ่ายทำสารคดีปอบ มีเพียงการแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ที่ถ่ายทำเป็นชุมชนที่เขียดอาศัยอยู่ นอกจากเขียดจะดำเนินเนื้อเรื่องเป็นภาษาอีสานแล้ว ทั้งปอบจอห์น จอร์จช่างกล้อง เป็บซีผู้ว่าจ้างเขียดมาทำพิธีไล่ผี และตัวประกอบในเนื้อเรื่องเกือบทั้งหมด ยกเว้นแม่นญาติของจอร์จ ล้วนพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเป็นภาษาอีสานทั้งสิ้น แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ที่มีความเชื่อเรื่องปอบและหมอยู่ในเขตพื้นที่ภาคอีสาน ทั้งนี้ ในต้นเรื่องของภาพยนตร์ เขียดแกล้งจอร์จโดยการปิดฝาเลนส์กล้อง และบอกว่ากล้องถ่ายภาพไม่ได้ จอร์จจึงตั้งคำถามกลับว่า เขียดจะสามารถไปอยู่ที่กรุงเทพฯ ได้หรือไม่ ในเมื่อเขาโง่ขนาดนี้ โดยเขียดได้โต้ตอบกลับไปว่า “คนกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้ฉลาดไปกว่าเขา (เขียด) หรือ” จากบทสนทนา

ในภาพยนตร์แสดงให้เห็นการตั้งคำถามถึงความสามารถของเขียด ที่จะไปใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ เพียงลำพัง นอกจากนี้ ยังมีมิติของความเป็นอื่น เช่น การเป็นคนอีสานที่ต้องย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย เพื่อโอกาสทางการศึกษาที่สูงขึ้น จากมุมมองของเขียด เขาได้แสดงออกให้จอร์จเห็นว่า ถึงแม้เขาจะเป็นคนอีสาน แต่เขาก็ไม่ได้ด้อยในด้านสติปัญญาไปกว่าคนจากกรุงเทพฯ

ความเชื่อในเรื่องของปอบมีระยะเวลายาวนานไม่น้อยกว่า 160 ปี งานเขียนโดย Sir John Bowring (เซอร์ จอห์น เบาว์ริง) ในปี ค.ศ. 1857 เรื่อง *The Kingdom and People of Siam: With a Narrative of the Mission to that Country in 1855* ได้มีการระบุถึงความเชื่อของคนลาวที่มีต่อผีปอบ โดย Bowring (1857: 6) เลือกใช้คำสะกดว่า “Phi Pob” ในภาษาอังกฤษ อนึ่ง ในช่วงเวลาที่ Bowring (1857) ได้เข้ามาสำรวจดินแดนสยาม ยังไม่ได้มีการเรียกทุกชาติพันธุ์ในสยามว่าคนไทย แต่จะเรียกแยกเป็นชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น ลาว เขมร ส่วย (หรือกูย) จวบจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2442 ถึงจะมีการยกเลิกการเรียกคำว่า “ลาว” ในการแบ่งเขตพื้นที่ เช่น “มณฑลลาวกาว” ครอบคลุมพื้นที่อาทิจ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ ฯลฯ ถูกเปลี่ยนเป็น “มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ” “มณฑลลาวเฉียง” ครอบคลุมพื้นที่เชียงใหม่และบริเวณใกล้เคียง ถูกเรียกใหม่ว่า “มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ” และ “มณฑลลาวพวน” ครอบคลุมพื้นที่หนองคายและใกล้เคียง ถูกเรียกใหม่ว่า “มณฑลฝ่ายเหนือ” (*ศิลปวัฒนธรรม*, 13 สิงหาคม 2564)¹² นอกจากนี้ ความเชื่อในเรื่องผีปอบยังเผยแพร่กันในหมู่ชาติพันธุ์ชาวกูย (Kui) หรืออีกชื่อหนึ่งที่ถูกเรียกโดยชาวสยามคือ ส่วย (Soai) ที่อยู่ในรัฐไทย โดยผีปอบถูกจัดว่าอยู่ในหมวดหมู่มนต์ดำ (black magic) (Seidenfaden, 1952: 144&163)

หากพิจารณาจากงานเขียนของ Bowring (1857) จะพบว่า ความเชื่อในเรื่องของผีปอบเป็นความเชื่อในกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่ใช่ชาติพันธุ์หลักในรัฐไทย

¹² *ศิลปวัฒนธรรม* (13 สิงหาคม 2564) ได้นำเนื้อหาจากงานเขียนของ สุจิตต์ วงษ์เทศ เรื่อง “พลังลาว” ชาวอีสานมาจากไหน? (2549) ซึ่งในเนื้อหา สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้อ้างถึงงานเขียนของ มหาสิลา วีระวงศ์ ผู้ทำการเขียนประวัติศาสตร์ลาว

ปัจจุบัน กระบวนการเรียกชาติพันธุ์ด้วยชื่อต่างๆ ถือเป็นการแบ่งแยกให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อในกระแสหลักและกระแสรอง ทำให้ความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องผีปอบ กลายเป็นความเชื่อกระแสรองเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ในภายหลังได้มีการขยายความเชื่อไปยังพื้นที่อื่นๆ อันเป็นผลมาจากการย้ายถิ่นฐาน การแต่งงานข้ามเชื้อชาติ ฯลฯ ถึงแม้ว่าผีปอบจะถือเป็นสัญลักษณ์ของผีอีสาน แต่ไม่ได้หมายความว่า ความเชื่อในเรื่องผีปอบมิได้ไปปรากฏกับบุคคลที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคอื่นของประเทศไทย เหม เวชกร (2546: 87) ได้อธิบายถึงความเชื่อเรื่องปอบและการทำพิธีไล่ปอบของคนภาคกลาง และในปี พ.ศ. 2564 ความเชื่อในเรื่องของปอบและการทำพิธีไล่ปอบยังถูกพบในจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งอยู่พื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง (Thairath Online, 3 ธันวาคม 2564)

งานเขียนของ กำจร หลุยยะพงศ์ (2556: 385) อธิบายว่า จากภาพยนตร์ ผีปอบมีความเกี่ยวข้องกับมิติทางด้านเชื้อชาติ โดยมองว่า ภาพยนตร์ที่เกี่ยวข้องกับผีปอบนำเสนอให้เห็นถึงสภาวะของความเป็นชาติพันธุ์ลาวและความเป็นอีสาน โดยในมิติด้านเชื้อชาติ-ชาติพันธุ์ ภาพยนตร์ที่เกี่ยวข้องกับผียังแสดงให้เห็นถึงการเหยียดในเชื้อชาติ เช่น การเหยียดสีผิว ในส่วนของภาพยนตร์ที่เกี่ยวข้องกับผีปอบ กำจร หลุยยะพงศ์ (2556) อธิบายถึงภาพลักษณ์ของปอบที่เคียงคู่กับความเป็นชนบท โดยมีการเชื่อมโยงระหว่างปอบ ภาคอีสานและสภาวะของความด้อยพัฒนา สภาวะของความเป็นชนบท ภาพยนตร์บางเรื่องยังมีมุมมองเชิงบวกต่อคนเมือง อาทิ ให้ตัวละครจากกรุงเทพฯ ทำหน้าที่ในการปราบปอบที่เข้าไปสิงอยู่ในร่างของนักศึกษาที่ไปเข้าค่ายพัฒนาพื้นที่ชนบท ดังเช่น ภาพยนตร์เรื่อง *ปอบ หวัด สยอง* (2544) ในอีกมิติหนึ่งภาพยนตร์ที่เกี่ยวข้องกับปอบทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงให้กับความเป็นอีสาน ในภาพยนตร์มีการสร้างให้ตัวละครปอบประสบความสำเร็จในการดำรงสภาวะของความเป็นปอบต่อไป แม้จะมีคนจากกรุงเทพฯ มารักษาผีปอบ แต่ก็ไม่สามารถทำให้ผีปอบหมดสิ้นไปได้ ซึ่งก็ถือเป็นการสร้างสภาวะแห่งความเหนือกว่าให้แก่คนอื่นที่มีใช้คนกรุง

ปอบและการถูกทำให้เป็นชายขอบของสังคม

ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบได้ถูกสังคมทำให้กลายเป็นชายขอบ โดยนิยามของคนชายขอบ คือ “คนที่อยู่ห่างไกลจากสังคม มักหมายถึงผู้ที่ไม่ได้รับการดูแล ไม่ได้รับการบริการหรือความคุ้มครองจากรัฐอย่างที่คนอื่นๆ ได้รับ เป็นคนที่ต้องดูแลตนเอง และมีวัฒนธรรมของตนเอง ที่อาจจะแตกต่างจากวัฒนธรรมของคนที่อยู่ในเมือง” (บทวิทยุรายการ *รู้ รัก ภาษาไทย* สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย อ้างถึงใน สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, ม.ป.ป. [ก])

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่มีต่อการเลือกเหยื่อในการเข้าสิงของปอบ คือ ความเหลื่อมล้ำทางสถานะในสังคมและสภาวะการเป็นคนเมืองและคนชนบท เสฐียรโกเศศ (2503: 340) อธิบายเพิ่มเติมว่า นอกจากปอบจะไม่ทำร้ายกันเอง ยังไม่ทำร้ายผู้ที่มี “บรรดาศักดิ์”¹³ คนที่อาศัยอยู่ “ในเมือง” และคนที่อาศัยอยู่ “ในกรุง” ซึ่งน่าจะหมายถึงกรุงเทพมหานคร โดยเหตุผลที่ไม่ทำร้ายเป็นเพราะความกลัว เนื่องจากหากไปทำร้ายบุคคลประเภทดังกล่าว จะส่งผลให้ฤทธิ์เดชของปอบเสื่อมคลายลงไป (ขุนมหาวชิชัย (จัน) อ้างถึงใน เสฐียรโกเศศ, 2503: 340) เฉกเช่นเดียวกัน สามารถอนุมานได้ว่า บุคคลที่มีบรรดาศักดิ์ คนในเมืองและกรุงเทพมหานคร จะไม่มีทางเป็นปอบ หรือถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ เพราะได้รับการปกปักรักษาคุ้มครองจากบรรดาศักดิ์ที่ตนเองถือครองอยู่และหรือได้รับการคุ้มครองจากเขตพื้นที่ที่ตนเองอาศัย ดังนั้นปอบจึงสามารถเข้าสิงเพื่อทำร้ายร่างกายบุคคลทั่วไปที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ในชนบทเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตของเสฐียรโกเศศ (2503) มีความแตกต่างจากข้อมูลของ อภิมุข สดมพฤกษ์ (2558: 74-76) ผู้ทำการเก็บข้อมูลที่ปรากฏในสื่อในช่วง 10 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2547-2557 พบว่าจำนวน 14 พื้นที่จาก 40 พื้นที่ (ร้อยละ 35) ที่ระบุว่ามีปอบเข้ามาเกี่ยวข้องเกิดขึ้นในพื้นที่อำเภอเมือง โดยจากจำนวนกรณีทั้งหมด 40 พื้นที่ มีผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ 9 กรณี (ร้อยละ 22.5) โดยนอกจากจะถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบแล้ว ยังถูกขับไล่ให้ออกจากพื้นที่จำนวน 3 กรณี (ร้อยละ 7.5)

¹³ นิยามของบรรดาศักดิ์ คือ “ฐานะของขุนนางซึ่งได้รับพระราชทานจากพระเจ้าแผ่นดิน เช่น ขุน หลวง พระ พระยา” (บทวิทยุรายการ *รู้ รัก ภาษาไทย* สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย อ้างถึงใน สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, ม.ป.ป. [ข])

เมื่อถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ ไม่ว่าจะเป็นเพียงข้อกล่าวหาแบบเลื่อนลอย หรือข้อเท็จจริง ผู้ที่ถูกกล่าวหาจะถูกทำให้กลายเป็นบุคคลชายขอบของสังคม ในภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* จะเห็นได้ว่า ปอบจอห์นหลีกเลี่ยงการปรากฏตัวในฐานะนายจอห์นให้คนทั่วไปเห็นในช่วงเวลากลางวัน และใช้ชีวิตประจำวันในช่วงเวลากลางคืน หากไม่ได้รับการคุ้มครองจากครอบครัวหมอฟีของเขียด ปอบจอห์นจะต้องเร่ร่อนย้ายถิ่นฐานไปเรื่อยๆ จากภาพยนตร์ ปอบจอห์นไม่ได้อยู่ในสถานะที่เท่าเทียมกันกับครอบครัวหมอฟี ถึงแม้ว่าปอบจอห์นจะไม่ยอมทำตามคำสั่งของเขียดในการเข้าสิงร่างเป๊ปปี้ แต่เมื่อเขียดสั่งให้ไปหลอกเม่น ปอบจอห์นไม่ได้แสดงอาการขัดขืน และยังปฏิบัติตามคำสั่งของเขียดในทันที ลักษณะการพูดคุยกับปอบจอห์นของเขียดเป็นไปในเชิงออกคำสั่ง เช่น เขียดสั่งให้จอห์นต้องมีส่วนร่วมในการถ่ายภาพยนตร์ของเขียด จนกว่าเขาจะพอใจ มีการออกคำสั่งว่า “วันนี้ ลุงต้องไปหลอกคน...ผมจะพาคนเดินไปให้ลุงหลอก” พร้อมกับการใช้นิ้วชี้ไปที่จอห์น ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงสถานะที่สูงกว่าของเขียดในขณะที่มีอายุรุ่นราวคราวลูกเมื่อเปรียบเทียบกับจอห์น อย่างไรก็ตาม ปอบจอห์นในภาพยนตร์ถือว่ามีความเป็นชายขอบน้อยกว่าปอบที่ปรากฏจากสื่อและเอกสารทางวิชาการอื่นๆ เพราะในขณะที่ปอบจอห์นสามารถดำรงชีวิตประจำวันได้ มีบุคคลที่สามที่รับทราบว่าเป็นปอบคือปอบ แต่ไม่ได้แสดงออกถึงความรังเกียจเดียดฉันท์ รวมไปถึงการยินยอมของปอบจอห์นที่ให้จอร์จถ่ายทำสารคดีซึ่งตนเองเป็นศูนย์กลางของเรื่องราว ซึ่งหมายถึงความไม่ยี่หระต่อการเปิดเผยตัวตนต่อบุคคลอื่นๆ ที่ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับเขา ในชีวิตประจำวันว่า เขาคือปอบ แต่ปอบจากสื่ออื่นๆ ถูกรังเกียจจากสังคมรอบข้าง รวมไปถึงการถูกวางไว้ในสถานะที่น่าหวาดกลัว สยดสยอง และถูกปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมกันกับประชาชนทั่วไป เสมือนว่าบุคคลที่เป็นปอบ/ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบไม่สามารถเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้ และถูกผลักไสออกไปเป็นชายขอบของสังคมโดยสมบูรณ์

การถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบถูกขยายขอบเขตไปถึงการไม่เป็นที่ต้อนรับ เป็นที่รังเกียจของสังคม ถูกขับไล่ ถูกทำร้ายทรัพย์สิน ถูกทำอันตรายต่อร่างกาย โดยเมื่อมีการกล่าวหาว่าเป็นปอบ ผู้คนในชุมชนจะมีวิธีการปฏิบัติตนต่อผู้ถูก

กล่าวหา ตั้งแต่การหลบเลี่ยงการพบปะกับผู้ถูกกล่าวหาเพราะความหวาดกลัว ผู้ถูกกล่าวหาไม่ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชน เช่น เมื่อจัดงานที่บ้าน ก็จะไม่ค่อยมีคนเดินทางไปร่วมงาน ถูกตัดขาดจากสังคมรอบข้างอย่างสิ้นเชิง ซึ่ง อภิมุข สดมพฤกษ์ (2558: 127) ได้ขยายความโดยเรียกสถานการณ์ดังกล่าวว่าเป็นการถูก “คว่ำบาตรทางสังคม” มีการบังคับขึ้นใจผู้ที่ถูกกล่าวหา เช่น บังคับให้เข้ามาทำพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวบ้านเพื่อไถ่ปอบ โดยในพิธีกรรมอาจมีการทำร้ายร่างกายโดยการเอาไม้ทิ่มไปตามร่างกาย การถูกแส้วหายเขียนตึ๋น ร่างกายชำรุด มีการทำลายทรัพย์สิน เช่น การขว้างปาสิ่งของเข้ามาในบ้าน ถูกขู่เผาบ้านเรือนหากไม่ยอมย้ายออกจากพื้นที่ ทำให้ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบจำนวนหนึ่งไม่มีทางเลือก และต้องยอมย้ายที่อยู่ในที่ที่สุด และมีแม้กระทั่งการเผาวัด (อภิมุข สดมพฤกษ์, 2558: 117-135; อมรินทร์ เทเลวิชั่น, 23 กันยายน 2565)

ในบางครั้ง ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ ยังไม่ได้รับการคุ้มครองความปลอดภัยจากเจ้าหน้าที่รัฐ ดังเช่น กรณีของแม่ลูกผีปอบ ที่ชาวบ้านได้แจ้งกับตำรวจไว้ว่าจะไปบุกรุกบ้าน ซึ่งตำรวจมิได้ทำการห้ามปราม (TheghostradioOfficial, 12 กรกฎาคม 2564) หรือถึงแม้เจ้าหน้าที่รัฐจะพยายามเข้าช่วยเหลือ ผู้ถูกกล่าวหา ก็ไม่สามารถให้การช่วยเหลือได้ จนผู้ถูกกล่าวหาต้องยอมย้ายออกจากที่อยู่อย่างไม่เต็มใจ (เรื่องจริงผ่านจอ, 9 มีนาคม 2560) นอกจากนี้ ผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ยังมีส่วนในการแพร่กระจายความเชื่อในชุมชน เพื่อให้ประชาชนทำการเฝ้าระวังปอบ ซึ่งเป็นการตอกย้ำให้เกิดความเกลียดชังและความหวาดกลัวในชุมชน และแม้ว่าจะไม่ได้มีการเอ่ยนามว่าใครเป็นปอบโดยตรงไปตรงมา แต่ก็เป็นที่ทราบกันดีว่า ใครเป็นผู้ที่ถูกกล่าวหา (TheghostradioOfficial, 14 สิงหาคม 2564)

กระบวนการถูกทำให้เป็นชายขอบของสังคมของผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ ส่งผลให้ผู้ถูกกล่าวหา นอกจากจะโดนการคว่ำบาตรทางสังคม ยังมีความเสี่ยงในการถูกทำร้ายร่างกาย ทำลายทรัพย์สิน ซึ่งเป็นการละเมิดในสิทธิส่วนบุคคล และเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย อนึ่ง จากข้อเท็จจริงและเรื่องเล่า ในบางครั้ง เจ้าหน้าที่รัฐยังยินยอมให้ผู้อื่นทำการละเมิดในสิทธิส่วนบุคคลและทรัพย์สินของผู้ถูกกล่าวหา รวมไปถึงไม่สามารถให้การช่วยเหลือแก่ผู้ถูกกล่าวหา

ปอบ หมอผี และการถูกทำให้เป็นเรื่องราวที่หลอกลวง

จากภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* จะเห็นได้ว่า ทั้งหมอผีและปอบได้ร่วมมือร่วมใจกันหลอกลวงชาวบ้านมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อความอยู่รอดทั้งการประกอบอาชีพของหมอผีและความสามารถในการดำรงตนอยู่ ณ สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง โดยปอบไม่ต้องเร่ร่อน กระบวนการหลอกลวงดังกล่าวทำให้ชาวบ้านเชื่อว่า อาชีพหมอผียังคงมีความจำเป็นอยู่ต่อไป ตราบใดที่คนในหมู่บ้านยังคงโดนผีเข้าสิงร่างอยู่เป็นระยะ อย่างไรก็ตาม ในภาพยนตร์สะท้อนว่า คนรุ่นใหม่ที่ไม่ใช่คนอีสานไม่เชื่อในเรื่องปอบ และเห็นว่าหมอผีคือคนหลอกลวง ตัวละคร “เม่น” สะท้อนให้เห็นมุมมองของคนรุ่นใหม่ว่า ความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติท้องถิ่นกำลังจะหมดไป ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี

จากการสำรวจความเชื่อของกลุ่มประชากรตัวอย่างในพื้นที่วิจัยของ อภิมุข สดมพฤษ (2558: 166) พบว่า บุคคลที่มีบทบาทสูงสุด 3 กลุ่มแรกในการชี้แนะให้ชาวบ้านเชื่อว่าบุคคลใดเป็นผีปอบ ได้แก่ หมอธรรม (หมอผี) (ร้อยละ 41.3) ผู้ที่ถูกเชื่อกันว่าเป็นปอบ (ร้อยละ 21.4) และผู้นำชุมชน (ร้อยละ 17.5) เมื่อเปรียบเทียบกับภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* พบว่า ผู้ชี้แนะให้ผู้ชมภาพยนตร์เชื่อว่าปอบจอกันเป็นปอบคือเชียด ซึ่งมีหน้าที่เป็นหมอผี โดยเขียนเป็นบุคคลแรกที่ชี้แนะให้ผู้ชมชวนเชื่อในประเด็นดังกล่าว ต่อมาจึงมีการอธิบายจากปอบจอกันที่ยอมรับว่าตนเองเป็นปอบ

การชี้แนะโดยหมอผี ผู้นำชุมชน ล้วนมีบทบาทให้ผู้ที่ถูกกล่าวหา ถูกเชื่อโดยสังคมว่า มีความเป็นไปได้ที่จะเป็นปอบ นอกจากนี้ ในสังคมที่มีลักษณะเป็นสังคมปิด กล่าวคือ ผู้คนในชุมชนรู้จักหน้าค่าตากัน เมื่อมีเรื่องราวผิดปกติ หรือความเชื่อที่เกิดเหตุผิดปกติ ทั้งชุมชนจะร่วมกันรับรู้เหตุการณ์ดังกล่าว โดยเกิดจากการเล่ากันปากต่อปาก มีการรวบรวมสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นการยืนยันในข้อกล่าวหาว่าบุคคล/ครอบครัวดังกล่าวเป็นปอบ ตัวอย่างกรณีเรื่องเล่าของ เสธ.เอ จากรายการ *The Ghost Radio* ในช่องยูทูบ (14 สิงหาคม 2565) พบว่า มีครอบครัวถูกตั้งข้อสงสัยว่าเป็นปอบ เพราะคนในชุมชนมีการเสียชีวิตโดยไม่ทราบสาเหตุ จำนวน 1 ราย และการที่ครอบครัวนี้ถูกสงสัยส่วนหนึ่งเพราะเป็นคนที่มาอยู่ใหม่ และเมื่อมีการเสียชีวิตเพิ่มขึ้นอย่างไม่ทราบสาเหตุของคนในชุมชน ผู้ใหญ่บ้านก็ได้มีการเรียกประชุมคนในชุมชน และตอกย้ำความ

เชื่อว่าในชุมชนมีผีปอบ นอกจากนี้ ยังมีหมอธรรมที่มีส่วนในการยืนยันในการมีตัวตนของผีปอบ โดยเหตุการณ์ที่ดำเนินไปทั้งหมด ไม่ได้มีการสอบถามจากผู้ที่ถูกกล่าวหาโดยตรง แต่เพราะความเชื่อดังกล่าวทำให้เกิดเหตุการณ์รวมตัวกันของชาวบ้านในการไปขับไล่ครอบครัวผีปอบ โดยการขว้างปาสิ่งของ เช่น ก้อนหิน และตะโกนคำทอ เพื่อหวังกดดันให้ครอบครัวผู้ถูกกล่าวหาได้ย้ายออกจากพื้นที่ (TheghostradioOfficial, 14 สิงหาคม 2565)

นอกจากการเชื่อที่เกิดจากความเชื่อในเรื่องของปอบ จนนำมาสู่การกล่าวหาบุคคลอื่นว่าเป็นปอบ ยังมีกระบวนการหลอกลวงเพื่อทำให้เชื่อว่าบุคคลที่ถูกกล่าวหาเป็นผีปอบ ส่วนหนึ่งเกิดจากการกระทำเพื่อหวังผลประโยชน์ เช่น การหวังในทรัพย์สินของผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ การทำลายชื่อเสียงของผู้ถูกกล่าวหา อันเนื่องมาจากความขัดแย้ง ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งส่วนบุคคล หรือความขัดแย้งทางการเมือง ทั้งนี้ มีเหตุการณ์ที่นักการเมืองท้องถิ่นต้องลาออกจากตำแหน่ง เพราะผลจากเรื่องการทำลายทรัพย์สินสาธารณะโดยชาวบ้านที่เกิดจากความเชื่อเรื่องปอบ (อภิมุข สดมพฤษ, 2558: 114-117)

ข้อสังเกตที่มีต่อความเชื่อของบุคคลทั่วไปเกี่ยวกับปอบ จากข้อคิดเห็นของผู้ฟังรายการ *The Ghost Radio* ผ่านยูทูบในตอนที่เกี่ยวข้องกับปอบ พบว่าผู้ฟังรายการบางส่วนมีความเชื่อเรื่องปอบ โดยผู้ฟังบางรายมีการระบุว่า ตนเองเป็นคนอีสาน และเชื่อว่าปอบมีจริง ผู้ฟังบางรายมีการอธิบายและขยายความเกี่ยวกับประเด็นของปอบเพิ่มเติม นอกจากนี้ ยังมีผู้ฟังที่แสดงความเห็นใจต่อผู้เล่าเรื่องในรายการ ในประเด็นที่บิดาของผู้เล่าเรื่องถูกปอบกินร่างกาย เพราะบิดาของผู้ฟังรายการเองก็ถูกปอบกินเช่นเดียวกัน¹⁴ จากข้อคิดเห็นของผู้ฟังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่ออย่างมั่นคงในเรื่องของปอบ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเนื่องจากความเชื่อของปอบปรากฏอยู่ในพื้นที่เป็นระยะเวลายาวนาน ทำให้คนที่อาศัยในพื้นที่มีแนวโน้มที่จะมีความเชื่อในเรื่องปอบมากกว่าบุคคลจากพื้นที่อื่นๆ นอกจากนี้ ความรู้สึกถึงการมีประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกันร่วมกัน เป็นการตอกย้ำความเชื่อที่มีของตนเองต่อปอบ

¹⁴ ข้อคิดเห็นของผู้ฟังรายการ *The Ghost Radio* ที่แสดงความคิดเห็นในตอน "ปอบแม่ ปอบลูก" (ออกอากาศวันที่ 12 กรกฎาคม 2564) เข้าถึงได้จาก <https://www.youtube.com/watch?v=ecEYNpPmzFU&t=521s> และข้อคิดเห็นของผู้ฟังรายการ *The Ghost Radio* ที่แสดงความคิดเห็นในตอน "ผีปอบ" (ออกอากาศวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2564) เข้าถึงได้จาก <https://www.youtube.com/watch?v=o7YgJz3vaFs>

เปรียบเทียบประเด็นต่างๆ ของผีปอบในภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* กับงานวิชาการที่ปรากฏและสื่ออื่นๆ

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบประเด็นต่างๆ ของผีปอบในภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* กับงานวิชาการที่ปรากฏและสื่ออื่นๆ

ประเด็น	ปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง <i>He Is a Real Ghost, Please Trust Us</i>	ปอบในงานวิชาการ/สื่อสารคดี	ปอบในงานเขียนของ เหม เวชกร	ปอบจากคำบอกเล่าผ่านรายการ <i>The Ghost Radio</i>	ปอบในภาพยนตร์
บุคลิกภาพคุณลักษณะ	เข้าถึงร่างคนได้ โดยมีการเลือกบุคคลที่เข้าถึงง่ายของดิบ เช่น ก้อยดิบ ไม่ออกจากบ้านตอนช่วงกลางวันหากไม่จำเป็น หลีกเลี่ยงการพบปะผู้คน	เข้าถึงร่างคนได้ โดยการเข้าถึงร่างคน จะทำให้บุคคลที่เข้าถึงมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป เช่น ตาขวาง หลีกเลี่ยงการสบตา รู้เรื่องราวต่างๆ ของคนอื่น ๆ เป็นอย่างดี มีพฤติกรรมมารกินอาหารที่เปลี่ยนไป เช่น ทานสัตว์เป็นๆ เช่น ไก่ วัว ฯลฯ	เข้าถึงร่างคนได้ โดยการเข้าถึงร่างคน จะทำให้บุคคลที่เข้าถึงมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป เช่น ไม่นอนในเวลากลางคืน มีการหนีปิดปัด สามารถได้ยินเสียงจากที่ไกลๆ ได้ มีพฤติกรรมมารกินอาหารที่เปลี่ยนไป นิยมบริโภคอาหารดิบ	เข้าถึงร่างคน บางครั้งปรากฏตัวในร่างสัตว์ เช่น สุนัข กินของดิบ รวมไปถึงสัตว์เป็นๆ เช่น ไก่ วัว ฯลฯ มีความก้าวร้าว	เข้าถึงร่างคนได้ โดยการเข้าถึงร่างคน จะทำให้บุคคลที่เข้าถึงมีพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป เช่น สีนํ้าเทาทางที่เปลี่ยนไปจากบุคลิกเดิม ภาพยนตร์บางเรื่องสร้างภาพให้ปอบมีฤทธิ์ในการเหาะเหินเดินอากาศ มีพฤติกรรมมารกินอาหารที่เปลี่ยนไป เช่น นิยมบริโภคอาหารสด

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบประเด็นต่างๆ ของผีปอบในภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* กับงานวิชาการที่ปรากฏและสื่ออื่นๆ (ต่อ)

ประเด็น	ปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง <i>He Is a Real Ghost, Please Trust Us</i>	ปอบในงานวิชาการ/สื่อสารคดี	ปอบในงานเขียนของ เหม เวชกร	ปอบจากคำบอกเล่าผ่านรายการ <i>The Ghost Radio</i>	ปอบในภาพยนตร์
ที่มาของปอบ	มาจากเวทมนตร์และสายเลือด	มาจากการกระทำผิดจากข้อห้ามที่ไปร่ำเรียนวิชาคาถาอาคม (ปอบมนต์) และมาจากสายเลือด (ปอบเชื้อ)	ไม่ได้รับรู้ที่มา	มาจากการกระทำผิดจากข้อห้ามที่ไปร่ำเรียนวิชาคาถาอาคม (ปอบมนต์) และมาจากสายเลือด (ปอบเชื้อ)	โดยทั่วไป จะไม่ได้มีการอธิบายถึงที่มาของผีปอบ
การเป็นผู้กระทำ/ถูกกระทำ	เป็นผู้ถูกกระทำ ต้องพึ่งพา รับคำสั่งจากมนุษย์เพื่อความอยู่รอด	เป็นผู้กระทำ ผ่านการเข้าสิงร่างผู้อื่น กัดกินร่างของผู้ที่เข้าสิง มีการฆ่าสัตว์เลื้อยของชาวบ้าน	เป็นผู้กระทำ ผ่านการเข้าสิงร่างผู้อื่น	เป็นผู้กระทำ ผ่านการเข้าสิงร่างผู้อื่น กัดกินร่างของผู้ที่เข้าสิง มีการฆ่าสัตว์เลื้อยของชาวบ้าน	เป็นผู้กระทำ หลังจากถูกเข้าสิง มีการทำร้ายผู้อื่น
ความสัมพันธ์ระหว่างปอบกับมนุษย์	ไม่ฆ่ามนุษย์ มีความรักกับมนุษย์	เป็นผู้กระทำ ผ่านการเข้าสิงร่างผู้อื่น กัดกินร่างของผู้ที่เข้าสิง มีการฆ่าสัตว์เลื้อยของชาวบ้าน	เป็นผู้กระทำ ผ่านการเข้าสิงร่างผู้อื่น ทำให้ผู้ถูกสิงเสียชีวิต	เป็นผู้กระทำ ผ่านการเข้าสิงร่างผู้อื่น กัดกินร่างของผู้ที่เข้าสิง มีการฆ่าสัตว์เลื้อยของชาวบ้าน	เป็นภัยแก่มนุษย์ทั้งการสิงร่าง การฆ่าและทรมานเครื่องในของมนุษย์อื่นๆ

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบประเด็นต่างๆ ของผีปอบเป็นภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* กับงานวิชาการที่ปรากฏและสื่ออื่นๆ (ต่อ)

ประเด็น	ปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง <i>He Is a Real Ghost, Please Trust Us</i>	ปอบในงานวิชาการ/สื่อสารคดี	ปอบในงานเขียนของ เหม เวชกร	ปอบจากคำบอกเล่าผ่านรายการ <i>The Ghost Radio</i>	ปอบในภาพยนตร์
ความสัมพันธ์ระหว่างปอบกับ หมอผี/พระ/ผู้มีคาถาอาคม	มีความสัมพันธ์เชิงบวก ฟังพาอาศัยกันและกัน	ความสัมพันธ์เชิงลบเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน โดยฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่ในการปราบปอบ	ความสัมพันธ์เชิงลบ เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน โดยฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่ในการปราบปอบ	ความสัมพันธ์เชิงลบ เป็นปฏิปักษ์ต่อกันโดยฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่ในการปราบปอบ	ความสัมพันธ์เชิงลบ เป็นปฏิปักษ์ต่อกันโดยฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่ในการปราบปอบ
	ปอบกลายเป็นลูกจ้างของ หมอผี โดยมีค่าตอบแทนเป็นอาหารและที่อยู่อาศัย เพื่อความอยู่รอดของทั้งสองฝ่าย หมอผีต้องการใช้งานปอบ เพื่อให้ตนเองยังดำรงชีพอยู่ได้จากการขายความเชื่อให้ชาวบ้าน	พระ/หมอผี (หมอธรรม) / ผู้มีคาถาอาคมทำหน้าที่ในการปราบปอบ	ผู้ที่ทำหน้าที่ในการปราบปอบคือพระ ปอบที่เข้าสิงมีการเย้ยหยันพระ	หมอผี/พระ ทำหน้าที่ในการปราบปอบ หากเป็นปอบที่มีฤทธิ์ อาจต้องมีการใช้หมอผี หรือ ผู้ปราบปอบที่มีคาถาอาคม มีกลวิธีที่พิเศษกว่าหมอผีทั่วไป	พระ/หมอผี (หมอธรรม)/ ผู้มีคาถาอาคมทำหน้าที่ในการปราบปอบ
ความสัมพันธ์ระหว่างปอบกับสังคม	ไม่มีความสัมพันธ์อันใดกับสังคม	ถูกคว่ำบาตรทางสังคม	เป็นที่หวาดกลัวจากคนรอบข้าง	เป็นที่หวาดกลัวจากสังคม/ในบางกรณียังดำเนินชีวิตเหมือนคนทั่วไป	เป็นที่หวาดกลัวจากสังคม/ในบางกรณียังดำเนินชีวิตเหมือนคนทั่วไป

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบประเด็นต่างๆ ของผีปอบในภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* กับงานวิชาการที่ปรากฏและสื่ออื่นๆ (ต่อ)

ประเด็น	ปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง <i>He Is a Real Ghost, Please Trust Us</i>	ปอบในงานวิชาการ/สื่อสารคดี	ปอบในงานเขียนของ เหม เวชกร	ปอบจากคำบอกเล่าผ่านรายการ <i>The Ghost Radio</i>	ปอบในภาพยนตร์
ความคิดเกี่ยวกับตนเอง	ไม่มั่นใจในตัวเอง รับสภาพว่าอาจเป็นที่รังเกียจของสังคม	ในบางกรณีอยากเลิกที่จะเป็นปอบ	ไม่ได้มีการระบุ	มีความมั่นใจในตัวเอง ปราศจากความเกรงกลัวภัย	มีความมั่นใจในตัวเอง ปราศจากความเกรงกลัวภัย
สถานะที่เป็นอยู่	มีโลกส่วนตัวในเวลากลางคืน ส่วนตอนกลางวันทำงานเป็นปอบ (การเป็นปอบถือเป็นการทำงานอย่างหนึ่ง)	ใช้ชีวิตตามปกติของตนเอง	ไม่หลับนอนในเวลากลางคืน แสร้งตนว่าป่วย	ใช้ชีวิตตามปกติของตนเอง	ใช้ชีวิตตามปกติของตนเอง
พิธีกรรมของปอบ	อุปการณประกอบจากได้แก่ ขมิ้น กระเทียม หญ้าคา	มีการทำพิธีไล่ปอบ อาจใช้พระ หมอผี หรือผู้มีคาถากระบอกไม้ไผ่ ค้ายันต์ในการทำพิธี	มีการทำพิธีไล่ปอบ โดยพระได้ทำการใช้น้ำมันไล่ผีปอบ	มีการทำพิธีไล่ปอบ อาจใช้พระ หมอผี หรือผู้มีคาถาอาคม	มีการทำพิธีไล่ปอบ อาจใช้พระ หมอผี หรือผู้มีคาถาอาคม
				มีการใช้ว่านไหลในการไล่ปอบ	

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบประเด็นต่างๆ ของผีปอบในภาพยนตร์เรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* กับงานวิชาการที่ปรากฏและสื่ออื่นๆ (ต่อ)

ประเด็น	ปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง <i>He Is a Real Ghost, Please Trust Us</i>	ปอบในงานวิชาการ/สื่อสารคดี	ปอบในงานเขียนของเหม เวชกร	ปอบจากคำบอกเล่าผ่านรายการ <i>The Ghost Radio</i>	ปอบในภาพยนตร์
มุมมองในการเล่าเรื่อง	เล่าเรื่องจากมุมมองของปอบ	อธิบายจากผู้สังเกตการณ์ซึ่งผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ ญาติพี่น้องของผู้ถูกกล่าวหา ผู้นำชุมชนชาวบ้านในพื้นที่ระบุว่ามีปอบ	เล่าเรื่องจากบุคคลที่สามที่เป็นผู้สังเกตการณ์เหตุการณ์ทั้งหมด	เล่าเรื่องจากมุมมองของญาติพี่น้องของผู้ที่ถูกผีปอบเข้าสิง/มุมมองของชาวบ้าน เพื่อนบ้าน	เล่าเรื่องจากมุมมองของผู้ที่ประสบพบเจอปอบ
จุดจบ	ปอบยังคงดำเนินชีวิตต่อไปและทำหน้าที่ของปอบ	อธิบายถึงจุดจบของชะตากรรมปอบในแต่ละเหตุการณ์ เช่น การย้ายที่อยู่ การถูกทำร้ายร่างกาย	ปอบได้ออกจากร่างของผู้ที่ปอบเข้าสิง และผู้ที่ถูกเข้าสิงได้เสียชีวิตลง พระไม่สามารถปราบปอบได้	ปอบถูกปราบและออกจากร่างของผู้ที่ปอบเข้าสิง	ปอบถูกปราบและออกจากร่างของผู้ที่ปอบเข้าสิง ภาพยนตร์บางเรื่องแสดงให้เห็นว่า ผีปอบยังคงไม่ถูกปราบและทำการเช่นซ้ำมั่วห่วยต่อไป

ที่มา: ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us*; งานเขียนของ เหม เวชกร เรื่อง *ปิศาจของไทย* (2546); รายการ *เดอะ โกสต์ เรดิโอ* ตอน “ผีปอบ” (6 กุมภาพันธ์ 2564) “ปอบแม่ปอบลูก” (11 กรกฎาคม 2564) และ “บ้านผีปอบ” (13 สิงหาคม 2565); ภาพยนตร์เรื่อง *ปอบ* หรือ *สยอง* (2544) *บ้านผีปอบ* (2551) *บ้านผีปอบ รีพอร์เมชั่น* (2554) *ปอบหน้าปลาก* (2557) และ *หลวงพี่กะอีปอบ* (2563)

จากตารางเปรียบเทียบในประเด็นต่างๆ ระหว่างปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* งานเอกสารทางวิชาการและสารคดีงานเขียนของ เหม เวชกร สื่อออนไลน์ *เดอะ โกสต์ เรดิโอ* และภาพยนตร์เรื่องที่เกี่ยวข้องกับปอบ มีการเปรียบเทียบในประเด็นต่างๆ ได้แก่ บุคลิกภาพ คุณลักษณะของปอบ ที่มาของปอบ สถานะการเป็นผู้กระทำและถูกกระทำ ความสัมพันธ์ระหว่างปอบกับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างปอบกับพระ หมอผี และผู้มีศรัทธาอาคม ความสัมพันธ์ระหว่างปอบและสังคม ความคิดเกี่ยวกับตนเอง สถานะที่เป็นอยู่ พิธีกรรมของปอบ มุมมองในการเล่าเรื่อง และจุดจบ พบว่า ข้อแตกต่างที่เด่นชัดของปอบในภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* เมื่อเปรียบเทียบกับปอบจากแหล่งอ้างอิงอื่นๆ คือ การทำให้ปอบกลายเป็นเป็นส่วนหนึ่งของสถานะความเป็นทุนนิยม กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างปอบและหมอผีได้กลายเป็นความสัมพันธ์แบบนายจ้าง-ลูกจ้างตามสัญญาจ้าง สถานะความเป็นปอบมีการหยุดพัก เสมือนการทำงานของลูกจ้างทั่วไป โดยปอบไม่ได้แสดงออกถึงความแค้นเคืองหรือมีความต้องการที่จะไปอาศัยสิงร่างผู้อื่น ความต้องการของปอบในภาพยนตร์เป็นหลักที่อยู่อาศัยถาวรและข้าวปลาอาหาร ปอบในภาพยนตร์สั้นสามารถมีชีวิตแบบปฤชณทั่วไป มีโลกของตนเอง เช่น ความชื่นชอบในการตกแต่งห้องพักและการร้องเพลงคาราโอเกะ ซึ่งแตกต่างจากสื่ออื่นๆ บางส่วนที่ฉายภาพของปอบในฐานะอมนุษย์ที่โหดร้าย

ในขณะที่สถานะของปอบในที่ปรากฏในสื่ออื่นๆ ปอบคือผู้กระทำ อาทิ การสิงร่างผู้อื่นเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ทำร้ายร่างกายผู้อื่นจนอาจถึงแก่ชีวิต แต่ปอบในภาพยนตร์สั้นแสดงให้เห็นถึงสถานะของการเป็นผู้ถูกกระทำ หมอผีถือว่าเป็นผู้กระทำ และอยู่ในสถานะที่สูงกว่าอย่างเห็นได้ชัด ปอบจอร์ห์น ไม่ได้มีทางเลือกในการเลือกสิงร่างของผู้อื่น แต่ถูกหมอผีสั่งให้เข้าสิงเพื่อผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของหมอผี มีการหลอกลวงประชาชน โดยมีการใช้อุปกรณ์ที่อ้างว่าเป็นของที่ต้องใช้ในการประกอบพิธีกรรม แต่แท้จริงแล้วคือของประกอบฉาก

ปอบที่ปรากฏในเอกสารวิชาการ แสดงให้เห็นว่า เมื่อมีการถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ จะประสบชะตากรรมในเชิงลบ เช่น การถูกคว่ำบาตรทางสังคม การถูกทำร้ายร่างกาย แต่ภาพยนตร์สั้นกลับทำให้ปอบมีชะตากรรมเฉกเช่นเดียวกับลูกจ้างภายใต้ระบบทุนนิยม โดยเป็นลูกจ้างที่ไม่ได้มีสัญญาที่เป็นทางการ และเป็นลูกจ้างประเภทนอกระบบแรงงาน ซึ่งอาจไม่ได้รับสิทธิ์ที่เท่าเทียมกันกับลูกจ้างในระบบแรงงาน

บทสรุป

ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวของปอบ ผ่านสายตาของปอบจากบทสัมภาษณ์ผ่านการถ่ายทำสารคดีของตัวละคร ในภาพยนตร์สั้นจะไม่ได้เห็นถึงความน่ากลัวหรือภัยอันตรายที่ตัวละครปอบสามารถกระทำต่อมนุษย์ได้ ปอบยังดำรงอยู่ในสถานะที่เป็นผู้ทำตามคำสั่งของมนุษย์ และไม่มีทางเลือกในการประกอบสัมมาอาชีพ เพื่อหลีกเลี่ยงจากการเป็นคนเร่ร่อน ส่งผลให้ปอบต้องอาศัยอยู่กับครอบครัวของหมอผีมาหลายชั่วอายุคน

เมื่อเปรียบเทียบกับปอบที่ปรากฏผ่านสื่ออื่นๆ พบว่า ปอบถูกทำให้กลายเป็นภัยร้ายของสังคม เป็นที่น่ารังเกียจและหวาดกลัวในช่วงเวลาเดียวกัน มุมมองของปอบที่ปรากฏผ่านสื่อถูกถ่ายทอดออกมาจากความคิดเห็นของมนุษย์ ส่งผลให้ผู้เสพสื่อมองเห็นปอบผ่านแว่นสายตาเดียว ปอบสามารถทำร้ายและเข่นฆ่ามนุษย์และสัตว์ โดยไม่ได้มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ปอบที่ปรากฏจากภาพยนตร์เรื่อง *ปอบ หวิด สยอง* (2544) ยังปรากฏให้เห็นถึงความเจ้าเล่ห์เพทุบายในการหลอกลวงมนุษย์ ในขณะเดียวกัน ภาพยนตร์จากชุด *บ้านผีปอบ* แสดงให้เห็นถึงการใช้วิธีการหลอกลวงปอบโดยมนุษย์ แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ปอบถูกนำเสนอผ่านสื่อให้เป็นผู้กระทำความผิดต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และมนุษย์หลอกลวงปอบเพียงเพราะต้องการให้ตนเองมีชีวิตรอด

นิยามความหมายของปอบได้ถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา โดยแรกเริ่มปอบถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความน่ากลัว ที่ถูกเชื่อมโยงกับความเป็นชนบท

และความเชื่อดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ปอบจะไม่มาถึงพื้นที่ที่มีความเจริญแล้ว โดยเป็นการอธิบายเรื่องปอบในมุมมองที่พื้นที่อื่นและบุคคลอื่น ที่ถูกกดทับ ปอบ ถูกแบ่งออกโดยใช้ความเป็นชนบทเป็นสัญลักษณ์ พร้อมทั้งสถานะทางสังคมที่ ต่ำกว่า ในระยะเวลาต่อมา ความเชื่อในเรื่องของปอบได้ถูกขยายขอบเขตจาก พื้นที่ภาคอีสานมายังภูมิภาคอื่นๆ พร้อมทั้งการลดสถานะการกดทับในสถานะ ทางสังคมลง กล่าวคือ หากแต่เดิมปอบไม่สามารถเข้าสิงคนเมือง ไม่สามารถเข้า สิงคนมียศถาบรรดาศักดิ์ได้ ในกาลต่อมาปอบสามารถสิงคนเมือง คนกรุงเทพฯ โดยมิได้คำนึงถึงสถานะทางสังคมอีกต่อไป ในส่วนของภาพยนตร์ ปอบได้ถูกทำให้ กลายเป็นความบันเทิง โดยเชื่อมความบันเทิงเข้ากับสภาวะของปอบที่ยึดโยงกับ เพศหญิงเป็นหลัก ทั้งที่ในอดีตปอบสามารถเป็นได้ทั้งหญิงและชาย

ปฏิเสธไม่ได้ว่า เรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับปอบยังถูกมองจากคนใน สังคมบางส่วนว่า เป็นเรื่องมลาย ลำห้อย ไม่มีความเป็นวิทยาศาสตร์ และหลอกลวง และในทางตรงกันข้าม ก็ยังมีคนที่เชื่อในเรื่องของปอบว่าเป็นเรื่องที่มีอยู่จริง เพราะเคยได้ฟังเรื่องเล่าจากคนรู้จักหรือประสบพบเจอด้วยตนเอง โดยความเชื่อ บางส่วนยังคงยึดโยงอยู่กับพื้นที่ชุมชนที่มีความเชื่อเรื่องปอบร่วมกัน อนึ่ง ความ เชื่อในเรื่องของปอบมีมาอย่างช้านานในพื้นที่ภาคอีสานด้วยความเชื่อที่ฝังรากลึก ส่งผลให้เรื่องราวของปอบยังคงปรากฏอยู่ในสื่อจนถึงปัจจุบัน และพื้นที่ส่วนใหญ่ ที่ถูกอ้างว่าปอบคือพื้นที่ในภาคอีสาน ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบได้ถูกทำให้ กลายเป็นคนชายขอบของสังคม ไม่ว่าจะเป็นข้อเท็จจริงหรือการหลอกลวง โดย มีวัตถุประสงค์แอบแฝงของผู้กล่าวหา ผลคือผู้ถูกกล่าวหาอาจถูกทำร้ายร่างกาย ทำลายทรัพย์สิน ถูกขับไล่ออกจากเคหสถานของตนเอง โดยที่ภาครัฐไม่สามารถ ให้ความช่วยเหลือได้ หรือแม้แต่เรื่องเล่าที่ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่รัฐกลับเป็นผู้ละเว้น ในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่ออำนวยความสะดวกให้ประชาชนในพื้นที่ได้ทำการละเมิด สิทธิของผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ

จากภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการปรับตัวของหมอผี เพื่อให้วิชาชีพของตน ยังคงดำรงอยู่ได้ในสังคม แม้จะเป็นการหลอกลวงชาวบ้านในพื้นที่ หมอผีก็

จำเป็นต้องทำเพื่อความอยู่รอด เฉากเช่นเดียวกันกับبوب อนึ่ง จากงานวิจัยของ
อภิมุข สดมพฤษ (2558) สะท้อนให้เห็นว่า หมอผีคือผู้ที่มีบทบาทอย่างสูงใน
การขึ้นถึงความเชื่อเรื่องการมีตัวตนของبوبในหมู่บ้าน ทั้งนี้ มีความเป็นไปได้ที่
สอดคล้องกันกับภาพยนตร์ว่า ตราบใดที่ยังมีผีبوبอยู่ในชุมชน จะทำให้หมอผี
ยังคงมีบทบาทมีตัวตนในชุมชนดังกล่าวต่อไป เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญในการ
สร้างความผาสุกให้เกิดขึ้นในสังคม

بوبใน *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* สะท้อนให้เห็นถึงอีก
ด้านหนึ่งของبوب ที่มีความรู้สึกนึกคิดไม่ต่างจากมนุษย์ มีการเลือกปฏิบัติอย่าง
ไม่เท่าเทียมกันต่อคนที่รักและบุคคลทั่วไป สามารถที่จะมีความรัก แต่ก็เข้าใจใน
ข้อจำกัดของการเป็นبوبที่เป็นที่รังเกียจและหวาดกลัวของสังคม ทำให้بوبไม่
อาจเอื้อมไปแสดงออกซึ่งความรักอย่างโจ่งแจ้งกับคนที่بوبชอบพอ

ตัวละครเดียวที่พูดภาษากลางในภาพยนตร์สะท้อนให้เห็นถึงบุคคล
ภายนอก ที่ไม่เชื่อในความเชื่อดั้งเดิมของคนในพื้นที่ อีกทั้งยังไม่เห็นด้วยกับการ
ประกอบอาชีพหมอผีหรือหมอธรรม เพราะบุคคลจำพวกดังกล่าวคือคนที่หลอกลวง
ประชาชน และเห็นว่าเป็นเรื่องน่าย็นดีที่ความเชื่อเหล่านี้จะค่อยๆ หดไป
ตามยุคตามสมัย อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันจากข่าวที่ปรากฏผ่านสื่อและข้อคิดเห็น
พบว่า ประชาชนบางส่วนยังคงมีความเชื่อในเรื่องของبوب โดยมีทั้งประชาชนที่มี
ความเชื่อเข้าร่วมพิธีกรรมที่เชื่อว่า จะช่วยกำจัดبوبออกไปจากพื้นที่ รวมไปถึง
การสนับสนุนให้ขับไล่بوبออกจากพื้นที่ และอาจไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่ความเชื่อเรื่อง
بوبจะค่อยๆ หดไป เนื่องจากผู้ที่เข้าร่วมพิธีบางคนยังอยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียน

ภายใต้การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของการพัฒนาทางเทคโนโลยี ความ
สะดวกในการใช้เทคโนโลยี ความสามารถในการเข้าถึงเทคโนโลยี และทักษะ
ในการใช้เทคโนโลยีในการสร้างสื่อ ส่งผลให้การสร้างวาทกรรมผ่านภาพยนตร์
สามารถกระทำได้สะดวกเยาวชนสามารถหยิบยกเรื่องราวความเชื่อมาทำเป็น
ภาพยนตร์ ภาพยนตร์สั้นเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* นำเสนอ

ภาพลักษณ์และมุมมองใหม่ที่มีต่อبوب สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการเอาตัวรอดของทั้งبوبและหมอผีให้ยังสามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้ ภาพยนตร์สัันยังตั้งคำถามถึงความสามารถในการดำรงความเชื่อในเรื่องของبوب หมอผี เรื่องเหนือธรรมชาติในกลุ่มคนรุ่นใหม่ ซึ่งมีความคิดเห็นที่ขัดแย้งต่อกลุ่มคนในช่วงวัยอื่นและคนในพื้นที่ที่มีความเชื่อเรื่องبوب

ผู้กำกับภาพยนตร์สัันเรื่อง *He Is a Real Ghost, Please Trust Us* ทำให้بوبกลายเป็นبوبที่ไม่มีความน่าเกรงกลัว มีความคิดเสมือนมนุษย์ทั่วไป สามารถมีอารมณ์แบบเดียวกับมนุษย์ ทั้งความทุกข์ ความละอาย ความรัก ฯลฯ ภาพยนตร์สัันสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เชื่อในเรื่องของبوبในหมู่เยาวชน โดยมีการใช้ตัวละครبوبเป็นเพศชาย วัยกลางคน เช่นเดียวกับคนจำจวนหมอผีให้เป็นวัยกลางคน เพื่อตั้งคำถามถึงความเชื่อ ภาพยนตร์มีการฉายให้เห็นภาพทั้งในช่วงกลางวันและกลางคืน มีการจัดแสงแบบสีมืดมัวในบางช่วง มีการใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับبوب เพื่อทำการติดตามให้ดูสมจริงเหมือนสารคดี มีการใช้เพลงประกอบเป็นทำนองที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอีสาน มีการใช้ภาษาอีสานเป็นบางช่วง เพื่อให้ผู้ชมภาพยนตร์สามารถคาดเดาถึงพื้นที่ที่เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ในภาพยนตร์ ซึ่งภาพยนตร์สัันเรื่องดังกล่าวมีความแตกต่างไปจากภาพยนตร์เรื่องอื่นๆ ที่ฉายให้เห็นถึงความน่ากลัวของبوب หรือทำให้بوبกลายเป็นตัวตลก และการวางตัวละครبوبที่เน้นให้เป็นสตรี

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กำจร หลุยยะพงศ์ (2556), *ภาพยนตร์กับการประกอบสร้างสังคม ผู้คน ประวัติศาสตร์ และชาติ*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมชาย นิลอาธิ (2555), "หมู่บ้านผีปอบ บ้านรักษาผีปอบ กรณีบ้านนาสวนาน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร", *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 3(2): 1-16.

เสฐียรโกเศศ (2503), *สารคดีและประเพณีน่ารู้เกี่ยวกับเมืองสวรรค์และผีसांगเทวดา*, กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

เหม เวชกร (2546), *ปิตาภของไทย*, กรุงเทพฯ: วิริยะ.

อภิมุข สดมพฤกษ์ (2558), *การศึกษากระบวนการตีตราทางสังคมที่ทำให้บุคคลกลายเป็นผีปอบ*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Bowring, J. (1857), *The Kingdom and People of Siam: With a Narrative of the Mission to that Country in 1855* (Vol. 2), London: John W. Parker and Son, West Strand.

Seidenfaden, E. (1952), "The Kui people of Cambodia and Siam", *Journal of the Siam Society*, 39(2): 144-180.

สื่อออนไลน์

แก้ว มีนันทน์ (2561), "บ้านผีปอบ หนังสือเกรตปีสต์คัลต์ ผู้สร้างตำนาน 'ปอบหยิบ' และมุกหนีผีล่งตุ่ม", สืบค้นเมื่อ 11 ตุลาคม 2565 จาก <https://thestandard.co/baan-pee-pop/>
เรื่องจริงผ่านจอ (2560), "จับผีปอบ I เรื่องจริงผ่านจอ" [ไฟล์วิดีโอ], สืบค้นเมื่อ 17 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.youtube.com/watch?v=03EU7rE2FEc>

ละครวิทยุ คณะเกศทิพย์ (2565), ป่าภูผีปอบ [ไฟล์วิดีโอ], สืบค้นเมื่อ 12 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.youtube.com/watch?v=niIiKtKm-vs>

ศิลปวัฒนธรรม (2564), "กรุงเทพฯ จัดการปกครองลาวอีสาน ให้เป็น 'คนไทย'", สืบค้นเมื่อ 16 ตุลาคม 2565 จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_36045

ศูนย์ให้การศึกษาสมุทรสงคราม (2564), "ไฟล์ สรรพคุณและประโยชน์ของไฟล์", สืบค้นเมื่อ 14 ตุลาคม 2565 จาก <https://skm.ssru.ac.th/news/view/a637>

- สมานฉันท์ พุทธจักร (2560), “13 ปี สื่อตีข่าว ‘ปอบ’ อย่างน้อย 74 ครั้ง คนถูกตีตรา ‘เจ็บ-ตาย’ รัฐต้องไกล่เกลี่ยหวั่นรุนแรง”, สืบค้นเมื่อ 15 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.tcijthai.com/news/2017/26/scoop/7540>
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา (ม.ป.ป. [ก]), “คนขายขอบ (๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๐)”, สืบค้นเมื่อ 15 ตุลาคม 2565 จาก <http://legacy.orst.go.th/?knowledges>
- _____. (ม.ป.ป. [ข]), “ยศดาบรรดาศักดิ์ (๑๑ ตุลาคม ๒๕๕๐)”, สืบค้นเมื่อ 15 ตุลาคม 2565 จาก <http://legacy.orst.go.th/?knowledges>
- อมรินทร์ เทเลวิชั่น (2565), “ไล่ปอบพิสดาร! แส้ห่วยเขียนยายสลับ เจ้าสำนักอ้างดี 10 ที่ พระร่วมเทศน์ส่งวิญญาณ”, สืบค้นเมื่อ 16 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.amarintv.com/news/detail/149310>
- Thairath Online (2564), “ไล่ผีปอบสิงคุณตา เลือดทะลักออกปาก | 03-12-64 | ข่าวเช้าหัวเขียว” [ไฟล์วิดีโอ], สืบค้นเมื่อ 17 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.youtube.com/watch?v=7dWppvZcUg4>
- TheghostradioOfficial (2564ก), “ผีปอบ | คุณโยทิน | 6 ก.พ. 2564 | ***เรื่องผีสะเทือนใจ | The Ghost Radio” [ไฟล์วิดีโอ], สืบค้นเมื่อ 11 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.youtube.com/watch?v=o7YgJz3vaFs>
- _____. (2564ข), “ปอบแม่ ปอบลูก | คุณนิค | 11 ก.ค. 2564 | The Ghost Radio” [ไฟล์วิดีโอ], สืบค้นเมื่อ 11 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.youtube.com/watch?v=ecEYNpPmzFU>
- _____. (2565), “บ้านผีปอบ 1996 เสธ.เอ | 13 ส.ค. 2565 | The Ghost Radio” [ไฟล์วิดีโอ], สืบค้นเมื่อ 19 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.youtube.com/watch?v=h73y1gfaaj8>

บรรณนิทัศน์

อ่านอนาคตสุขภาพจิตในสังคมไทย พ.ศ. 2576-การสื่อสารอยู่ตรงไหน
ในฉากทัศน์ของการพัฒนา

นิธิดา แสงสิงแก้ว¹

ชื่อหนังสือ: เอกสารการศึกษา อนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย พ.ศ. 2576
(*Futures of Mental Health in Thailand 2033*)

ผู้แต่ง: กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ
(NIA) สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA) และ
ศูนย์วิจัยอนาคตศึกษา FutureTales Lab by MQDC

ปีที่ตีพิมพ์: 2566

จำนวนหน้า: 77 หน้า

¹ รองศาสตราจารย์ ดร. กลุ่มวิชาการสารสนเทศ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์

ครั้งหนึ่งก่อนเข้ามาเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย ผู้เขียนเคยบรรจุเป็นข้าราชการในหน่วยงานภายใต้กรมสุขภาพจิตชื่อ “กองสุขภาพจิตสังคม” ในฐานะนักวิชาการเผยแพร่ ตอนนั้นประมาณปี พ.ศ. 2544-2545 เป็นช่วงเวลาประเทศไทยเพิ่งพ้นจากความบอบช้ำในวิกฤติค่าเงินบาทดัมย่ำกึ่งมาได้ไม่นาน ภาพรวมของสังคมตื่นตัวอย่างมากกับปัญหาสุขภาพจิต ฝ่ายนโยบายตั้งธงเร่งฟื้นฟูเยียวยาด้านจิตใจควบคู่ไปกับการสร้างความเข้มแข็งทางใจ การสื่อสารสาธารณะประเด็นสุขภาพจิตถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และให้กำลังใจประชาชนผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ ทั้งสิ่งพิมพ์ รายการโทรทัศน์ รายการวิทยุให้คำปรึกษาปัญหาสุขภาพจิต และสื่อบุคคลที่เป็นผู้เชี่ยวชาญให้ความรู้และให้คำปรึกษาในวงกว้าง ส่งผลให้เรื่องสุขภาพใจเป็นเรื่องที่เข้าถึงได้ง่ายขึ้น และใกล้ตัวมากขึ้นเมื่อเทียบกับอดีต เนื่องจากที่ผ่านมาคำว่าสุขภาพจิตอาจถูกตีกรอบความหมายให้เป็นเรื่องของปัญหาจิตเวช เป็นเรื่องการแพทย์ และเป็นเรื่องของผู้ป่วยทางจิตเท่านั้น

ในเวลาต่อมา ประเด็นการสร้างเสริมสุขภาพจิตกลายเป็นวาระแห่งชาติ ที่ไม่ได้ถูกมองว่าเป็นปัญหาของบุคคล แต่กลายเป็นปัญหาสาธารณะที่ทุกภาคส่วนต้องเข้ามาร่วมแก้ไข กองสุขภาพจิตสังคมถือกำเนิดภายหลังระยะเวลาที่กล่าวมา โดยพัฒนาขึ้นจากศูนย์สารสนเทศ ที่ทำหน้าที่เผยแพร่ข้อมูลด้านสุขภาพจิตเป็นหลัก ถูกปรับภารกิจให้กว้างมากขึ้น กำหนดขอบเขตการทำงานเชิงรุกที่มุ่งสร้างการรับรู้ด้านสุขภาพจิตสู่สังคม เน้นกลไกการสร้างเสริมป้องกันปัญหาสุขภาพจิตที่จะเกิดขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มวัยต่างๆ รวมทั้งสร้างเครือข่ายการสื่อสารร่วมกับสื่อมวลชนที่เกี่ยวข้อง ผลักดันข้อมูลสุขภาพจิตสู่สังคม

ภาพประวัติศาสตร์เล็กๆ ในอดีตจากที่เคยทำงานสุขภาพจิตกลายเป็นการสังเกตการณ์ในภาพใหญ่ของการทำงานในฐานะคนนอก มาถึงวันนี้เห็นการขับเคลื่อนสุขภาพจิตในระดับสังคมอย่างเป็นรูปธรรม หลากหลายภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อผลักดันให้เรื่องสุขภาพจิตเป็นเรื่องของทุกคน ผนวกกับแนวทางความเข้าใจเรื่องสุขภาวะ (wellbeing) ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ หรือ สสส. ได้ให้ความสำคัญที่สุขภาพจิตเป็นมิติสำคัญของ

การสร้างเสริมสุขภาวะ อันหมายถึงภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมได้อย่างสมดุล สุขภาพจิต กลายเป็นทั้งประเด็นและวาระของชาติที่ถูกให้ความสำคัญมากขึ้น กลายเป็นเรื่องของสาธารณะในทุกมิติ ทั้งภาคนโยบาย ภาคประชาสังคม ภาคชุมชน และภาคประชาชน มากไปกว่านั้น สุขภาพจิตยังเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการพัฒนาความยั่งยืนด้านสุขภาวะขององค์การสหประชาชาติ ที่เป็นนโยบายระดับนานาชาติ เสริมให้เรื่องสุขภาพจิตเป็นวาระโลกที่ทุกคนเกี่ยวข้อง

ในสังคมไทยมีความตื่นตัวเรื่องสุขภาพจิตมากขึ้นเป็นลำดับ สังเกตจากการเกิดขึ้นของแนวคิดสร้างสุขภาพจิตที่ดีผ่านสื่อที่หลากหลายมากขึ้น การขยายบทบาทของกรมกองที่เกี่ยวข้อง การบูรณาการงานสุขภาพจิตเข้ากับหน่วยงานทุกภาคส่วน และการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนที่มีวัตถุประสงค์เพื่อดูแลใจกลุ่มคนต่างๆ รวมถึงงานศึกษาวิจัยที่มากขึ้น ช่วงกลางต่อปลายปี พ.ศ. 2566 ได้มีเอกสารการศึกษาวิจัยออกมาชิ้นหนึ่ง ความยาว 77 หน้า เป็นการศึกษาภายใต้ชื่อหัวข้อที่น่าสนใจว่า อนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย พ.ศ. 2576 (*Futures of Mental Health in Thailand 2033*) เป็นการทำงานภายใต้ความร่วมมือของกรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (NIA) สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA) และศูนย์วิจัยอนาคตศึกษา FutureTales Lab by MQDC เนื้อหาที่น่าสนใจในการฉายภาพความเชื่อว่า “สุขภาพจิตเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การมีสุขภาวะที่ยั่งยืนและสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของสุขภาวะที่จะยั่งยืนจะพัฒนาต่อไปในอนาคตได้อย่างมั่นคง” (หน้า 3) หลังจากอ่านข้อมูลชุดนี้แล้วคิดว่า เนื้อหาสาระมีความน่าสนใจและเป็นตัวอย่างการบูรณาการความรู้สู่การพัฒนาแบบข้ามศาสตร์ที่อาจมีเป้าหมายเรื่องความยั่งยืน หรือ SDG (Sustainable Development Goals) โดยเฉพาะในเป้าหมายที่ 3 Good Health and Wellbeing ได้ค่อนข้างเป็นรูปธรรม การข้ามศาสตร์ที่ว่านี้มีทั้งศาสตร์ด้านการแพทย์ (สุขภาพจิต จิตวิทยา และจิตเวช) ศาสตร์ด้านเทคโนโลยี ประชากร สังคม การจัดการผังเมือง เศรษฐศาสตร์ กฎหมาย และอื่นๆ อีกมาก จึงนำมาซึ่งความสนใจในการส่งต่อเนื้อหาสาระ ตลอดจน

การพิจารณาอนาคตสุขภาพจิตสังคมไทยในอีกสิบปีข้างหน้า คู่ขนานไปกับมิติของการสื่อสารซึ่งเป็นแนวทางการทำความเข้าใจเนื้อหาในอีกมุมมองหนึ่ง ตอกย้ำว่า ประเด็นสุขภาพจิตกำลังอยู่ในความสนใจ และอยู่ในกระบวนการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาสังคมได้อย่างชัดเจน

บรรณนิทัศน์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์สองส่วน ได้แก่ (1) สรุปและสกัดเนื้อหาสำคัญอันเป็นสถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับสุขภาพจิตกับสังคมไทย ตัวเลขและสถิติที่การศึกษาได้ประมวลภาพให้เห็นเป็นต้นทุนหลักของภาวะสุขภาพจิตในสังคมไทย รวมทั้งสรุปภาพจากทัศน์ในอนาคตและบทวิเคราะห์ปัจจัยขับเคลื่อนเมกะเทรนด์ และข้อเสนอต่อการปฏิบัติเชิงนโยบาย ที่เป็นสาระสำคัญของชิ้นงานนี้ และ (2) ประกอบภาพการสื่อสารในมิติคู่ขนานไปกับการวิเคราะห์ข้อ (1) ซึ่งเอกสารที่นำมาทบทวนในครั้งนี้อาจไม่ได้กล่าวถึงว่าเป็นปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญอย่างตรงไปตรงมา ทว่าในมุมมองของผู้เขียน เอกสารชิ้นนี้ยังทำให้เห็นความสำคัญของ “การสื่อสาร” ในฐานะกลไกเชื่อมโยงกระบวนการทั้งระบบนำไปสู่ภาพอนาคตของสุขภาพจิตสังคมไทยที่พึงประสงค์ได้ในอีกสิบปีข้างหน้า

กายภาพของเอกสารภาพอนาคตสุขภาพจิตสังคมไทยฯ

เอกสารฉบับนี้เป็นผลผลิตจากโครงการวิจัยร่วมของหลายหน่วยงาน ได้แก่ กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (NIA) สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA) และศูนย์วิจัยอนาคตศึกษา FutureTales Lab by MQDC ภายใต้การศึกษาหัวข้อ “อนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย พ.ศ. 2576 (Futures of Mental Health in Thailand 2033)” เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ด้านสุขภาพจิต ประเด็นปัญหาสำคัญ สถานการณ์ปัจจุบัน สัญญาณการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญ ภาพอนาคต และข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับการพัฒนาระบบการดูแลสุขภาพจิตของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้เรื่องสุขภาพจิตและส่งเสริมการพัฒนา และพร้อมรับมือต่อการเปลี่ยนแปลง ทั้งในมิติสังคม เทคโนโลยี เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม กฎหมาย นโยบาย และค่านิยม เพื่อออกแบบอนาคตที่พึงประสงค์ต่อการดูแลสุขภาพจิตของประเทศไทยในอนาคต ตัวเอกสารแบ่งหัวเรื่องออกเป็นส่วนๆ ตามประเด็น

ที่คณะผู้ศึกษาต้องการเน้นย้ำและนำเสนอผลการศึกษา สรุปภาพข้อมูลโดยสังเขป ดังนี้

ในส่วนของการนำเสนอภาพเชิงแนวคิด การนิยามคำว่าสุขภาพจิตตามองค์การอนามัยโลกว่า “สภาพสุขภาพที่บุคคลรับรู้ศักยภาพของตน สามารถรับมือกับความเครียดในชีวิต สามารถทำงานให้เกิดประโยชน์และเกิดความสุขสร้างสรรค์ และทำประโยชน์ให้แก่สังคมของตนเองได้” (หน้า 11) การกล่าวถึงช่วงเวลาของมนุษย์และการพัฒนาด้านจิตใจตั้งแต่เกิดจนถึงสิ้นสุดอายุขัย โดยอ้างอิงทฤษฎีพัฒนาการจิตสังคมของ Erik Erikson แต่ละช่วงวัย ตั้งแต่ทารกแรกเกิดเป็นต้นไป เช่น วัยทารกจะพัฒนาความสามารถในการมีความหวังและความไว้วางใจ (trust vs mistrust) วัยเด็กจะเป็นเรื่องความมั่นใจในศักยภาพของตน (autonomy vs shame and doubt) วัยรุ่นจะเริ่มสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตนเอง (identity vs confusion) วัยผู้ใหญ่ตอนกลางจะเป็นช่วงพัฒนาทักษะการดูแลเอาใจใส่ผู้อื่นและคิดเห็นเพื่อส่วนรวม (generativity vs stagnation) และวัยสูงอายุจะพัฒนาความสมดุลระหว่างความมั่นคงทางจิตใจและสิ้นหวังต่อตนเอง ส่งผลต่อการประเมินความสมบูรณ์แบบในชีวิตและการเตรียมความพร้อม ยอมรับต่อการจากไปของตนเองโดยปราศจากความกลัว (integrity vs despair) เป็นต้น จุดเน้นของเนื้อหาในบทนำตามความคิดของผู้เขียน คือการส่งต่อแนวคิดว่า สุขภาพจิตที่ดีไม่ได้หมายถึงการไม่เจ็บป่วยด้วยโรคจิตเวชเท่านั้น แต่ยังรวมถึงศักยภาพด้านจิตใจ คือความสามารถในการมีความสุขในชีวิต ความรู้สึกดีต่อตนเอง ความเห็นอกเห็นใจคนอื่น การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี การจัดการความเครียด ความรู้สึกสนุกกับชีวิต การแสดงออกทางอารมณ์ การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงและการจัดการปัญหาอย่างเหมาะสม (หน้า 12)

อีกประเด็นสำคัญหนึ่งที่เหมือนจะถูกเน้นย้ำในบทนำ เป็นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเจ็บป่วยทางจิตหรือโรคจิตเวชว่า เป็นเรื่องที่มีโอกาสเกิดขึ้นได้กับทุกคน และเป็นกลุ่มโรคที่ “สามารถรักษาให้อาการดีขึ้นหรือหายได้หากได้รับการวินิจฉัยอย่างถูกต้อง” (หน้า 13) รวมทั้งการอธิบายวงล้อของสาเหตุปัญหาสุขภาพจิตในเชิงลึกที่ประกอบไปด้วย 3 ด้าน ได้แก่ ปัจจัยทางร่างกาย (biological) เช่น

โรคทางกาย ปัญหาทางสมอง พันธุกรรม ปัจจัยด้านจิตใจ (psychological) เช่น พื้นฐานอารมณ์ บุคลิกภาพ การจัดการปัญหา และปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม (social) เช่น ครอบครัว เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการให้ข้อมูลว่ามนุษย์สามารถมีรูปแบบสุขภาพทางจิตได้หลายภาพ โดยใช้แบบจำลองดual-คอนทินิวอัม (dual-continuum model of mental health) โดย Keyes and Lopez (2002) ที่มีแกนแนวนอนเป็นมิติของการเจ็บป่วยและไม่เจ็บป่วยด้วยโรคจิตเวช และแกนแนวตั้งเป็นมิติของการมีสุขภาพทางจิตที่ดีหรือไม่ดี มีจุดตัดตรงกลางที่จะแบ่งภาวะสุขภาพจิตของบุคคลเป็นพื้นที่ 4 ส่วน ได้แก่ ภาวะความสุขเบ่งบาน (flourishing) ภาวะระส่ำระสาย (floundering) ภาวะว่างเปล่า (languishing) และภาวะดิ้นรนต่อสู้ (struggling) แบบจำลองนี้ทำให้เห็นว่า สุขภาพจิตของมนุษย์มีความหลากหลาย และต้องการการดูแลที่แตกต่างกันออกไป เป้าหมายของการดูแลสุขภาพจิตจึงต้องแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

ถัดจากบทนำเป็นข้อมูลกรอบแนวคิดอนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย โดยแบ่งการทำงานด้านสุขภาพจิตออกเป็น 5 มิติ ได้แก่ มิติภายในบุคคล (intrapersonal) หมายถึงพฤติกรรมและอารมณ์ มิติระหว่างบุคคล (interpersonal) รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มิติองค์กร (organization) หมายถึงรวมถึงระบบส่งเสริมและดูแลสุขภาพจิตขององค์กรต่างๆ มิติชุมชน (community) ได้แก่ สิ่งปลูกสร้าง สภาพแวดล้อม สภาพสังคม ค่านิยม การตีตรา เทคโนโลยีในชีวิตประจำวัน และมติกฎหมายและนโยบายภาครัฐ รวมทั้งเอกสารได้อธิบายรายละเอียดของความหมายแต่ละปัจจัยภายใต้กรอบแนวคิด เพื่อให้เกิดความเข้าใจไปในทิศทางเดียวกันจากกรอบแนวคิดการศึกษา

ส่วนสถานการณ์ปัจจุบัน การศึกษาได้รวบรวมและสำรวจสถิติต่างๆ ในประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพจิต ได้แก่ จำนวนผู้ป่วยจิตเวช จำนวนผู้สูงอายุ และปัญหาภาวะความจำเสื่อม ความรุนแรงกับผู้ป่วยจิตเวช เยาวชนกับปัญหาจิตประสาทและอารมณ์ ปัญหาการฆ่าตัวตายของวัยรุ่น ภาวะหมดไฟของบุคลากรทางการแพทย์ ปัญหาหนี้ในระบบจากสถานการณ์โควิด-19 รวมถึงการสำรวจตัวเลขในมิติสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง เช่น พื้นที่สีเขียว การใช้เวลากับอินเทอร์เน็ต

ตลาดที่พัทลุง อ้ายจันริยะ พฤติกรรมการสวมใส่ นาฬิกา อ้ายจันริยะ และสถิติการ
ขอรับคำปรึกษาและบริการทางการแพทย์ผ่านอินเทอร์เน็ต รวมถึงอันดับของ
ประเทศไทยในด้านศักยภาพด้านดิจิทัล สถิติการแชร์ข่าวปลอม การระรานทาง
ไซเบอร์ และตลาดแอปพลิเคชันด้านสุขภาพจิตในภาพรวมของภูมิภาค เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังนำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจในส่วนถัดมา ได้แก่ สัญญาณการ
เปลี่ยนแปลงของสังคมที่อาจส่งผลกระทบต่อปัญหาและการจัดการด้านสุขภาพ
จิต ทั้งในเรื่องวิถีชีวิต การแพร่ระบาดของข่าวปลอม อาชญากรรมและความ
รุนแรง ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการดูแลจิตใจ บริการสุขภาพผู้สูงอายุที่บ้าน พื้นที่
ปลอดภัยสำหรับจิตใจของเหยื่อ สัญญาณโลกล่มสลายจากธรรมชาติ สุขภาวะ
ในที่ทำงาน ฯลฯ ควบคู่ไปกับสัญญาณการเปลี่ยนแปลงของสังคม (หน้า 31-35)
รายงานฉบับนี้ยังให้ข้อมูลเสริมเกี่ยวกับแนวโน้มในอนาคตที่เป็นเมกะเทรนด์
ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงใหญ่ในเชิงระบบ ไม่ใช่เพียงแต่จะเกิดขึ้นในประเทศไทย
แต่ยังเป็นเทรนด์ของภูมิภาคและของโลก ที่ผู้ทำงานด้านการสร้างเสริมสุขภาพจิต
จำเป็นต้องใช้เป็นข้อมูลเพื่อออกแบบนโยบายและกำหนดทิศทางในการทำงาน
ในอนาคต เทรนด์ที่ว่านี้ เช่น แนวคิดเรื่องความหลากหลาย (diversity) การ
เปลี่ยนแปลงสู่ยุคดิจิทัล (digital transformation) แรงกดดันจากเศรษฐกิจโลก
(global economic intensity) การขยายตัวของเมืองและการกระจายอำนาจ
(urbanization and decentralization) เป็นต้น ข้อมูลชุดนี้ยังต่อยอดภาพ
การบูรณาการการทำงานด้านจิตใจว่ามีความเชื่อมโยงกับสรรพสิ่งรอบตัว และ
ผู้เกี่ยวข้องจำเป็นต้องทำความเข้าใจและเห็นภาพเชื่อมโยงเหล่านั้นในการทำงาน

ข้อมูลถัดมาเป็นการวิเคราะห์ของคณะผู้วิจัยที่ระบุปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญ
(driving forces) ในหน้า 39-40 ที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการพัฒนาสุขภาพจิต
รายละเอียดเป็นภาพปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้เกิดนิเวศสุขภาพจิตที่ดี ทั้งด้าน
เทคโนโลยีสุขภาพจิต (mental health technology) ความพร้อมในการก้าวเข้าสู่
สังคมดิจิทัล (readiness for digital age) นโยบายรัฐต่ออนาคตสุขภาพจิต
(proactive mental health policy) ความรอบรู้ด้านสุขภาพจิตและการตีตรา
(mental health literacy and stigmatization) ภาวะเศรษฐกิจและสถานการณ์

ความเหลื่อมล้ำทางสังคม (social and livelihood crises) พื้นที่และสภาพแวดล้อมเพื่อสุขภาพจิต (mental wellbeing and happiness infrastructure) หัวข้อต่างๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญ ตั้งข้อสังเกตได้ว่าเป็นพลังผลักดันในเชิงระบบหลายปัจจัย ทั้งในด้านเทคโนโลยี ภาวะเศรษฐกิจ นโยบาย และความพร้อมในภาพรวม เพื่อเข้าสู่สังคมดิจิทัลที่จะเข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อนวัตกรรมการดูแลสุขภาพจิตในอนาคต งานสร้างเสริมสุขภาพจิตจึงไม่ควรถูกจำกัดให้เป็นงานเฉพาะทางของแพทย์ พยาบาล และสถานพยาบาลเท่านั้น แต่ต้องถูกมองให้เป็นปัจจัยพัฒนาร่วมกับระบบและกลไกทางสังคมทุกภาคส่วนเพื่อเตรียมความพร้อม ไม่ใช่เพียงแค่เฉพาะความพร้อมระดับบุคคลและระดับสังคมที่จะสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพจิตของสมาชิกได้อย่างยั่งยืน

ความน่าสนใจของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ นอกเหนือจากการสร้างความตระหนักเรื่องสุขภาพจิตผ่านตัวเลข สถิติ การวิเคราะห์สถานการณ์ และการระบุปัจจัยเอื้อที่สนับสนุนการพัฒนาแล้ว จุดที่น่าสนใจอีกจุดหนึ่งของการฉายภาพอนาคตสุขภาพจิต ที่เป็นการสังเคราะห์ปัจจัยขับเคลื่อนและข้อมูลสถิติก่อนหน้านี้ให้เห็นเป็นฉากทัศน์สถานการณ์ต่างๆ รวมทั้งสิ้น 5 ฉากทัศน์ (หน้า 43) บ้างเป็นฉากทัศน์เชิงบวกที่ให้ความหวังและความสุขจากการสร้างนิเวศสุขภาพจิตที่ดีในสังคมได้สำเร็จ บ้างเป็นการฉายภาพเชิงลบที่ต้องการกระตุ้นให้คนในสังคมเกิดการเตรียมพร้อมและรับมือกับความไม่แน่นอนที่อาจเกิดขึ้น เช่น ฉากทัศน์การระเบิดของความหวาดกลัว (terror outburst) วิกฤติที่แฝงด้วยโอกาส (opportunity in adversity) มวลชนผู้โดดเดี่ยว (packs of lone wolves) สุขภาพใจที่กระจายถึงกัน (decentralized mental wellbeing) และจุดหมายแห่งความสุข (land of smiling minds) โดยข้อมูลที่ปรากฏได้สำรวจความเป็นไปได้ของภาวะความรู้สึกทางใจที่อาจเกิดขึ้นในฉากทัศน์ต่างๆ และวิเคราะห์ร่วมกับปัจจัยขับเคลื่อน (driving forces) ด้านสุขภาพจิตที่ได้นำเสนอในส่วนที่แล้ว เสนอผลของระดับสุขภาพจิตที่อาจเกิดขึ้น ทั้งนำยินดี (delighted) นำพอใจ (satisfied) ไม่นำพอใจ (dissatisfied) และนำผิดหวัง (frustrated)

น่าสนใจด้วยว่า การศึกษาใช้เทคนิคการนำเสนอข้อมูลผ่านการสร้าง บุคลิกลักษณะของบุคคลที่เป็นตัวแทนกลุ่มเป้าหมายในอนาคต (future personas) เพื่อช่วยในการสะท้อนภาพความคิด ความรู้สึก ค่านิยม และการแสดงออกเชิง พฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย ที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากอนาคต ในอนาคต “Future personas จึงเปรียบเสมือนตัวละครสมมติที่อาศัยอยู่ในภาพ อนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย ในปี พ.ศ. 2576 โดยแต่ละตัวละครเป็นตัวแทนของ คนในแต่ละช่วงวัย กลุ่มอาชีพ เศรษฐฐานะ ชนชั้นทางสังคม ที่สะท้อนลักษณะ วิถีชีวิตและความเปราะบางที่แตกต่างกัน เพื่อให้เห็นภาพอนาคตที่ชัดเจนและมี อรรถรส ทำให้สามารถเข้าใจความคิด ความรู้สึก และค่านิยมของผู้คนในอนาคต มากขึ้น” (หน้า 47) เนื้อหาในส่วนนี้จึงให้ความรู้สึกเหมือนได้เห็น (และได้อ่าน) ชีวิตและสัมผัสได้ถึงประสบการณ์ด้านสุขภาพจิตของกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย ในอีกสิบปีข้างหน้า ที่ถูกวิเคราะห์ผ่านปัจจัยและตัวแปรที่ถูกกำหนดขึ้นมาจาก การศึกษาครั้งนี้ได้อย่างเห็นภาพอนาคต

ส่วนสุดท้ายของเนื้อหา เป็นการสังเคราะห์ข้อเสนอต่อการปฏิบัติ (guide to action) เป็นข้อเสนอแนะต่อภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคชุมชน และภาคประชาชน โดยมีรายละเอียดทั้งในระดับโครงสร้าง การจัดการและการนำไปใช้ที่แตกต่างกัน ในส่วนภาครัฐ ภาพรวมเป็นข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์ที่จะวางประเด็นสุขภาพจิต ให้อยู่ในลำดับต้น ผลักดันประเด็นให้อยู่ในทุกนโยบายและการดำเนินงานของรัฐ รวมทั้งข้อเสนอในการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อส่งเสริมและป้องกันปัญหาสุขภาพจิต ในโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ เช่น การเพิ่มพื้นที่สีเขียวในเมือง พัฒนา พื้นที่ในการทำกิจกรรมของชุมชน ให้ความสำคัญกับการคุ้มครองด้านสุขภาพ จิตและความปลอดภัยด้านจิตใจของประชาชน รวมทั้งการบังคับใช้กฎหมายที่ มีอยู่อย่างจริงจัง เช่น พระราชบัญญัติสุขภาพจิต และพระราชบัญญัติคุ้มครอง ผู้ถูกกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัว เป็นต้น ให้ความสำคัญกับการพัฒนา บริการสุขภาพจิตให้ทันสมัยและเข้าถึงได้ โดยอาศัยเทคโนโลยีและนวัตกรรมด้าน สุขภาพจิต เช่น ระบบการตรวจรักษาทางไกล ปัญญาประดิษฐ์ ฯลฯ ส่งเสริม การมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนในทุกระดับ รวมถึงการกระจายอำนาจการจัดการเพื่อ ให้เกิดการดูแลอย่างเท่าเทียม

ข้อเสนอสำหรับภาคเอกชนคือ การให้ตระหนักถึงความสำคัญของการมีสุขภาพจิตที่ดีของบุคลากรและผลกระทบของสุขภาพจิตที่มีต่อสวัสดิภาพและการทำงานของบุคลากร ให้ความสำคัญกับพื้นที่ และสภาพแวดล้อมของการทำงานที่สามารถส่งเสริมการมีสุขภาพจิตที่ดี ตระหนักว่าปัญหาสุขภาพจิตและโรคจิตเวชเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้กับทุกคนในทุกช่วงชีวิต องค์กรจึงควรเน้นการอยู่ร่วมกัน ดำรงรักษาบุคลากรที่กำลังประสบปัญหา ร่วมสร้างภาพลักษณ์เชิงบวกขององค์กรที่มีต่อบุคลากร มีสวัสดิการพื้นฐานด้านสุขภาพจิตหรือบริการปรึกษาปัญหาสุขภาพจิตกับผู้เชี่ยวชาญ แสดงออกถึงการเป็นแบบอย่างที่ดีในการออกแบบมาตรการ และการนำนวัตกรรมมาใช้ในการส่งเสริมและป้องกันด้านสุขภาพจิตของบุคลากร เช่น แอปพลิเคชันฝึกทักษะด้านสุขภาพจิตของพนักงาน อุปกรณ์พกพาอัจฉริยะเพื่อการประเมินสุขภาพจิตของพนักงาน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะต่อภาคชุมชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของการมีสุขภาพจิตที่ดีของคนในชุมชน โดยมีการทำข้อตกลงร่วมกันในการส่งเสริมและป้องกันด้านสุขภาพจิตที่เหมาะสม ร่วมสร้างชุมชนที่มีสุขภาพจิตที่ดี เช่น ลดปัญหายาเสพติด ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ปัญหาความไม่เท่าเทียม ฯลฯ พร้อมส่งเสริมการสร้างความรู้ด้านสุขภาพจิตและความรอบรู้ด้านดิจิทัลแก่สมาชิกในชุมชน ส่งเสริมการสร้างค่านิยมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่แสดงออกถึงความเห็นอกเห็นใจและความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนให้มีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น สร้างความรู้ความเข้าใจในการดูแลสุขภาพจิตโดยผู้นำหรือแกนนำชุมชน ทั้งในช่วงเวลาปกติ และช่วงที่มีสถานการณ์สังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทันที เช่น วิกฤติสุขภาพจิต และประสานงานกับผู้เชี่ยวชาญได้อย่างไร้รอยต่อ ส่งเสริมการพัฒนาบุคลากรด้านอาสาสมัครและผู้รับฟัง พัฒนาองค์ความรู้ร่วมกัน และสร้างทัศนคติเชิงบวกต่อปัญหาสุขภาพจิตและโรคจิตเวช ไม่นิ่งเฉยต่อการติตราและเลือกปฏิบัติ สร้างค่านิยมในการเปิดใจและยอมรับผู้ป่วยจิตเวช และครอบครัว ฯลฯ

สำหรับภาคประชาชน เป็นข้อเสนอแนะเพื่อสร้างความรู้ด้านสุขภาพจิต ให้ความสำคัญเรื่องสุขภาพจิต และมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสัญญาณเตือน

และอาการแสดงต่างๆ รู้จักช่องทางช่วยเหลือด้านสุขภาพจิตที่มีอยู่ในสังคม ให้
ความสำคัญต่อการส่งเสริมและป้องกันด้านสุขภาพจิตของตนเอง พัฒนาทักษะ
ด้านสุขภาพจิตต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น การจัดการความเครียด การจัดการ
อารมณ์ การฝึกสติ การฝึกหายใจ ฯลฯ รวมทั้งหมั่นสำรวจดูแลจิตใจตัวเอง
หลีกเลี่ยงปัจจัยเสี่ยงด้านสุขภาพจิตและการสะสมความเครียด พยายามเชื่อมต่อ
และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น สร้างบทสนทนาด้านสุขภาพจิตให้เป็นเรื่อง
ปกติในชีวิตประจำวัน เข้าสู่กระบวนการช่วยเหลือหากพบว่าตนเองประสบปัญหา
สุขภาพจิตหรือสงสัยว่าป่วยจิตเวช เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการผลักดันการพัฒนา
งานด้านสุขภาพจิตของประเทศ เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมจิตอาสาด้านสุขภาพจิต
และสนับสนุนการส่งต่อพลังบวก และความเอื้ออาทรในสังคม

จับสัญญาณสุขภาพจิตกับสถานการณ์ปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลง

ปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ในระยะเวลาเวลากว่า 20 ปีที่ผ่านมา สถานการณ์สุขภาพ
จิตและที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพจิตในประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก
ด้วยสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป เทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาทกับผู้คนในระดับชีวิต
ประจำวัน การเปิดเสรีทางการค้าการขาย ตลอดจนการเปลี่ยนผ่านของรัฐบาล
แต่ละชุด รวมทั้งวิกฤติของโรคระบาดที่ส่งผลกระทบต่อผู้คนทั่วโลก นำมาซึ่ง
ความตื่นตัวต่อประเด็นสุขภาพจิตทั้งในมิติของการรักษา เยียวยา ฟื้นฟู และส่งเสริมป้องกัน

เอกสารฉบับนี้ประมวลภาพสถานการณ์ปัจจุบัน (current situation)
(หน้า 21-30) โดยนำเสนอสถิติตัวเลขที่น่าสนใจ เพื่อรับรองคำกล่าวที่ว่าสังคม
ไทยมีความแตกต่างจากอดีต ทั้งในด้านความสัมพันธ์ส่วนบุคคล พัฒนาการ
ทางเทคโนโลยี สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม และพฤติกรรม
ของผู้คน เหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมกับสุขภาพจิตคนไทย
รวมถึงความชุกของการพบโรคจิตเวชก็มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่
การเข้าถึงบริการเป็นไปในทิศทางที่แปรผันกันในภาพรวม เมื่อเทียบกับแนวโน้ม
ของสังคมที่เข้าสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุแบบเต็มรูปแบบ โดยมีตัวเลขที่น่าสนใจที่

เกี่ยวข้องกับสถานการณ์สุขภาพจิตคนไทย ที่อาจจับสถิติที่เป็นข้อมูลเพื่อให้เห็นภาพปัญหาสุขภาพจิตของคนไทยในช่วงชีวิตต่างๆ สรุปดังนี้

1. ผู้ป่วยจิตเวชในประเทศไทยเพิ่มขึ้นจาก 1.3 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2558 เป็น 2.3 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2564

2. ผู้สูงอายุกว่า 800,000 คน กำลังใช้ชีวิตอยู่กับภาวะความจำเสื่อม และในจำนวนนี้มีร้อยละ 90 ที่มีปัญหาสุขภาพจิตร่วมด้วย

3. 1 ใน 4 ของเด็กอายุ 5-9 ปี และ 1 ใน 7 ของวัยรุ่นอายุ 10-19 ปี มีความผิดปกติด้านจิตประสาทและอารมณ์ โดยมีการประมาณการว่า คนไทยอายุ 15 ปีขึ้นไป ป่วยด้วยโรคซึมเศร้า 1.5 ล้านคน

4. ผู้ก่อเหตุรุนแรงเป็นผู้ป่วยจิตเวชรวมกว่า 3,815 คน โดยเป็นผู้ก่อเหตุความรุนแรงซ้ำร้อยละ 13 ในขณะที่โรคซึมเศร้าเป็นหนึ่งในสาเหตุหลักที่นำไปสู่การฆ่าตัวตายของคนไทย

5. ร้อยละ 17.6 ของวัยรุ่นอายุ 13-17 ปี มีความคิดฆ่าตัวตาย โดยการฆ่าตัวตายเป็นสาเหตุสำคัญของการเสียชีวิตอันดับ 3 ของวัยรุ่นไทย

6. องค์การอนามัยโลกกำหนดอัตราส่วนจำนวนจิตแพทย์ต่อประชากรหนึ่งแสนคนที่ 1.7 คน ประเทศไทยมีเพียง 1.25 ในขณะที่สวิตเซอร์แลนด์มี 47.47 และญี่ปุ่นมี 12.55

7. บุคลากรทางการแพทย์มีภาวะหมดไฟเพิ่มขึ้นเกือบ 5 เท่า คิดเป็นร้อยละ 12.2 ในปี 2565

8. ในช่วงสถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ไตรมาสที่ 2 ของปี 2564 พบว่า คนไทยมีหนี้บัตรเครดิตรวม 8.5 หมื่นล้านบาท คาดการณ์ว่าแรงงานตกงานมากกว่า 8 ล้านคน 1 ใน 3 ของผู้มีรายได้น้อยและผู้ประกอบการธุรกิจขนาดเล็กมีความคิดฆ่าตัวตายจากผลกระทบของโรคระบาด

9. อัตราส่วนของพื้นที่สีเขียวต่อประชากรในประเทศไทยลดลงอย่างต่อเนื่อง ในปี 2565 มีสัดส่วนพื้นที่สีเขียวต่อประชากรในเมืองเพียง 7.49 ตารางเมตรต่อคน

10. คนไทยสวมใส่หน้ากากอัจฉริยะในชีวิตประจำวันถึงร้อยละ 19.1
11. ตลาดหุ่นยนต์เพื่องานบริการในประเทศไทยมีแนวโน้มเติบโตอย่างต่อเนื่อง และคาดว่า จะมีมูลค่าถึง 68 ล้านเหรียญสหรัฐ และเติบโตอย่างต่อเนื่อง
12. คนไทยใช้เวลาไปกับอินเทอร์เน็ตเฉลี่ย 7 ชั่วโมง 4 นาที โดยเจนเอเรชั่นนายเป็นผู้ใช้งานมากที่สุดโดยเฉลี่ยวันละ 8 ชั่วโมง 55 นาที
13. คนไทยเข้าถึงอินเทอร์เน็ตร้อยละ 85.3 ของประชากรทั้งหมด และรับข่าวสารออนไลน์มากเป็นอันดับ 2 ของโลก
14. ประเทศไทยถูกจัดอันดับให้เป็นอันดับที่ 33 จาก 63 ประเทศในด้านศักยภาพด้านดิจิทัลในปี 2565
15. การระรานทางไซเบอร์เป็นปัญหาที่พบได้บ่อยมากขึ้นในประเทศไทย รูปแบบการกลั่นแกล้งส่วนใหญ่คือ การส่งข้อความเสียชื่อเสียง หรือล้อเลียนให้อับอาย ร้อยละ 29.6 ในระดับมัธยมศึกษา และร้อยละ 39.6 ในระดับปริญญาตรี
16. ตลาดแอปพลิเคชันด้านสุขภาพจิตในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกจะเติบโตขึ้นจาก 3.1 ร้อยล้านเหรียญสหรัฐ ในปี 2563 เป็น 7.8 ร้อยล้านเหรียญสหรัฐ ในปี 2570

ฯลฯ

ภาพสถิติข้างต้นชี้ให้เห็นถึงทิศทางของประเทศไทยในเชิงการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ อย่างชัดเจน ซึ่งแน่นอนย่อมส่งผลต่อวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป เนื้อหาของการรายงานได้กล่าวถึงสัญญาณการเปลี่ยนแปลงหรือ signals of change ที่ให้ภาพการเกิดขึ้นของอนาคตที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพจิตคนไทยโดยตรง ซึ่งเป็นการจับสัญญาณทั้งในมิติสุขภาพ ผนวกกับสถานการณ์สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี และเศรษฐกิจ ดังนี้

1. Overwhelming Disinformation การแพร่ระบาดของข่าวปลอม

การส่งต่อข่าวสารผ่านช่องทางออนไลน์ที่รวดเร็ว ประกอบการทำงานของสื่อที่รวดเร็วแต่ไม่ได้ตรวจสอบความถูกต้อง อาจทำให้ผู้รับข้อมูลเกิดความสับสน นำไปสู่ความเข้าใจผิดและความเสียหายในวงกว้าง ประชาชนจึงต้องระมัดระวัง

และมีวิจารณ์ญาณที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวอาจนำไปสู่ความวิตกกังวล ซึมเศร้า ความรู้สึกผิด ความเครียด และความไม่เชื่อใจได้

2. Urban Lifestyle วิถีชีวิตคนเมือง

การขยายตัวของเมืองทำให้พฤติกรรมการใช้ชีวิตและความสัมพันธ์ของคนในสังคมเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้อารมณ์และความคิดเปลี่ยน แม้ว่าจะมีความสะดวกสบายในชีวิตที่มากขึ้น แต่กลับมีความกดดันจากสังคมรอบข้าง และรูปแบบการใช้ชีวิตที่มีความเกี่ยวเนื่องกันทำให้เกิดความรู้สึกเหนื่อยล้าทางร่างกายและจิตใจ ก่อให้เกิดปัญหาความเครียดและปัญหาสุขภาพจิต

3. Crime and Violence อาชญากรรมและความรุนแรง

ปัญหาอาชญากรรมและความรุนแรงในสังคมมีแนวโน้มมากขึ้นต่อเนื่อง ทำให้คนในสังคมรู้สึกไม่ปลอดภัย ทั้งนี้ การเพิกเฉยต่อปัญหาเป็นเรื่องปกติของสังคมที่อาจนำไปสู่พฤติกรรมเลียนแบบ และก่อให้เกิดสังคมที่เต็มไปด้วยอาชญากรรม

4. AI Mindfulness ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการดูแลจิตใจ

ปัญญาประดิษฐ์เข้ามามีบทบาทสำคัญในทางการแพทย์ ด้วยศักยภาพการเรียนรู้และการจัดการข้อมูลโดยไม่ต้องหยุดพัก ทำให้สามารถแบ่งเบาภาระงานของบุคลากรทางการแพทย์ เช่น โปรแกรมสนทนาหรือแชทบอทเพื่อคัดกรองอาการผู้ป่วย เป็นต้น

5. Aging in Place and Home-based Healthcare Service บริการสุขภาพผู้สูงอายุจากที่บ้าน

เทคโนโลยีอัจฉริยะในบ้านถูกนำมาประยุกต์เพื่อใช้อำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลสุขภาพ ติดตามและตรวจสอบอาการ รวมทั้งการแจ้งเตือนผู้สูงอายุโดยไม่จำเป็นต้องเดินทางออกจากบ้าน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการดูแลผู้ป่วยให้ทั่วถึงและสะดวกสบายมากขึ้น

6. Passion Economy เศรษฐกิจจากความหลงใหล

การนำความสนใจ ทักษะ และประสบการณ์ส่วนบุคคลมาสร้างรายได้ ส่งผลให้บุคคลเกิดความเต็มเต็มความต้องการในจิตใจพร้อมกับกระตุ้นกิจกรรม

ทางเศรษฐกิจ รูปแบบการทำงานจะมีอิสระและสร้างสรรค์มากขึ้น เศรษฐกิจจากความหลงใหลจะเป็นปัจจัยเสริมให้งานในอนาคตถูกแบ่งเป็นชิ้น เพื่อจ้างงานผู้เชี่ยวชาญแต่ละด้านแทนการรับผิดชอบงานชิ้นใหญ่ตลอดทั้งโครงการโดยพนักงานในองค์กร

7. Mental Health in All Policies สุขภาพจิตและนโยบายรัฐ

สวัสดิการเพื่อการดูแลสุขภาพจิตและโรคจิตเวช เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนควรได้รับโอกาสการเข้าถึงอย่างเท่าเทียม การให้ความสำคัญกับสุขภาพจิตในทุกกลุ่มนโยบายจะช่วยยกระดับสุขภาพจิตและคุณภาพชีวิตประชากรในประเทศให้ดีขึ้น เช่น การผ่อนปรนการชำระหนี้สำหรับผู้ป่วยจิตเวชในประเทศอังกฤษ เป็นต้น

8. Safe Space for Mental Health Victim พื้นที่ปลอดภัยสำหรับจิตใจของเหยื่อ

การจัดพื้นที่พักพิงชั่วคราวเพื่อสร้างความรู้สึกลดภัยให้กับเหยื่อที่ผ่านเหตุการณ์รุนแรงมา จะช่วยฟื้นฟูจิตใจ ลดโอกาสในการเผชิญหน้าต่อผู้ก่อเหตุและสภาพแวดล้อมแบบเดิม รวมถึงลดอัตราการเกิดเหตุซ้ำ ทำให้สามารถดำเนินการช่วยเหลือเยียวยาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

9. Vital Signs of the Planet สัญญาณโลกล่มสลายจากธรรมชาติ

ผลกระทบของภัยธรรมชาติและวิกฤติอากาศที่รุนแรงขึ้นส่งผลกระทบต่อสุขภาพจิต และมีความเชื่อมโยงกับอัตราการเสียชีวิตจากปัญหาสุขภาพจิตของประชาชนที่เพิ่มขึ้นร้อยละ 2.2 เกิดภาวะความวิตกกังวลเรื้อรัง และเป็นความจำเป็นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องมีแผนรับมือภัยพิบัติควบคู่ไปกับการดูแลสุขภาพจิต

10. Hybrid Mental Healthcare Model การดูแลสุขภาพจิตรูปแบบผสมผสาน

การพัฒนาเทคโนโลยีดิจิทัลและนวัตกรรมบริการสุขภาพจิตเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงและตอบสนองต่อพฤติกรรมที่ส่งผลต่อการให้บริการสุขภาพจิต ทั้งในสถานที่จริงและแบบทางไกลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และ

ช่วยอำนวยความสะดวกของบุคลากรทางการแพทย์และการรับบริการ เพื่อการเข้าถึงที่เท่าเทียมมากขึ้น

11. Ultimate Entertainment Space for Everyone พื้นที่สร้างสุขเพื่อปวงกรอยยิ้มทุกคน

การสร้างพื้นที่ความสุขที่ตอบโจทย์ความต้องการของประชาชนอย่างสร้างสรรค์ ทั้งในรูปแบบสถานที่จริงและแบบออนไลน์ สร้างความเพลิดเพลินและยกระดับสุขภาพจิตของประชาชน และเป็นการกระตุ้นให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและธุรกิจบริการ

12. Public-Private Partnership and Collaboration ความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชน

ความร่วมมือระหว่างองค์กรและหน่วยงานรัฐ เอกชน และประชาสังคม จะช่วยให้ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการสุขภาพที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน เช่น การจัดหาและลงทุนด้านสุขภาพจิต การผลักดันและยกระดับโครงสร้างพื้นฐาน โครงการและบริการสาธารณะเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพจิต เป็นต้น

13. Workplace Wellness สุขภาวะที่ดีในที่ทำงาน

การให้คุณค่างานที่กำกับความต้องการใช้ชีวิตให้มีความหมายของพนักงาน ทำให้องค์กรที่ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลง โดยเริ่มออกแบบนโยบายและสวัสดิการเพื่อส่งเสริมสุขภาวะภายในองค์กร เช่น การเพิ่มความคุ้มครองด้านสุขภาพจิตในแผนการดูแลสุขภาพของพนักงาน นโยบายการจัดสรรเวลาทำงานที่ยืดหยุ่น เป็นต้น เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิต ความพึงพอใจในงาน และประสิทธิภาพการทำงานภายในองค์กร และเป็นการลดค่าใช้จ่ายขององค์กรกรณีพนักงานลาป่วยหรือลาออกด้วย

14. Diversity, Equity, Inclusion and Belonging (DEI&B) การให้ความสำคัญกับความหลากหลายและการนับรวม

ความหลากหลาย ความเสมอภาค การนับรวม และความเป็นอันหนึ่งอันเดียว กลายเป็นค่านิยมที่ปัจเจกบุคคลและสังคมในทุกระดับชั้นให้ความสำคัญเพื่อสร้างพื้นที่ปลอดภัยทางจิตใจและสังคมที่ผู้คนสามารถเป็นตัวของตัวเอง

เคารพซึ่งกันและกัน ปราศจากการเลือกปฏิบัติ เกิดการหล่อหลอมที่สร้างสรรค์ของสังคมตลอดชีวิต เช่น วัฒนธรรมชุมชน นโยบายองค์กร ข้อกำหนดนโยบาย เป็นต้น

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ชัดเจนถึงสถานการณ์ปัจจุบันของสุขภาพจิต และแนวโน้มสุขภาพจิตในอนาคตที่เกี่ยวข้องกับทิศทางในอนาคต ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นแนวโน้มสำหรับประเทศไทยเท่านั้น แต่ยังเป็นแนวโน้มของสถานการณ์โลก ที่มีภาพของความหวัง ความฝัน และความเป็นจริงร่วมกันอยู่ในหลายมิติ

ฉากทัศน์และปัจจัยขับเคลื่อนเมกะเทรนด์ด้านสุขภาพจิต

Megatrends (เมกะเทรนด์) เป็นแนวโน้มระดับมหภาคที่กำหนดทิศทางความเป็นไปของโลกในหลากหลายมุมมอง รายงานฉบับนี้ได้นำเสนอเมกะเทรนด์ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพและชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน โดยสามารถวิเคราะห์กลุ่มก้อนของเทรนด์ได้หลายกลุ่ม ทั้งเรื่องสภาพแวดล้อม ระบบสังคม ค่านิยม ตลอดจนมุมมองด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ตามประเด็นหลักๆ ได้แก่ diversity (ความหลากหลายในสังคม) human-machine symbiosis (การอยู่ร่วมกันของมนุษย์และเครื่องจักรกล) digital transformation (การเปลี่ยนผ่านสู่ยุคดิจิทัล) global economic intensity (แรงกดดันจากเศรษฐกิจโลก) climate polycrisis (ปัญหาที่ซับซ้อนจากวิกฤตสิ่งแวดล้อม) urbanization and decentralization (การขยายตัวของเมืองและการกระจายอำนาจ) values of wellbeing (การให้คุณค่ากับสุขภาพที่ดี)

คงยากจะปฏิเสธภาพของเมกะเทรนด์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และคงเห็นด้วยว่า ถึงแม้จะเป็นภาพในวันข้างหน้า แต่ปัจจุบันผู้คนในสังคมก็เห็นเค้าลางของการปรากฏของเมกะเทรนด์ในหลายด้านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว โดยจากนี้ไปความเข้มข้นของการเกิดขึ้นคงจะมีมากขึ้น และจำเป็นอย่างยิ่งที่คนในสังคมต้องเรียนรู้ปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับความซับซ้อนต่างๆ ซึ่งย่อมส่งกระทบต่อสุขภาพจิตไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง โดยปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญที่จะทำให้เกิดการพร้อมรับมือกับเมกะเทรนด์ดังกล่าว เกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายประการ เป็น driving forces ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นเสมือนเครื่องมือสำคัญที่จะนำไปสังคมไปสู่ภาพอนาคตได้อย่าง

ราบรื่นเรียบร้อย ในรายงานการศึกษากล่าวถึง 6 ปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญสำหรับสังคมไทย ดังนี้

1. Mental Health Technology เทคโนโลยีสุขภาพจิต คือการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและความสะดวกสบายในการเข้าถึงบริการสุขภาพจิต มีส่วนช่วยในการแก้ปัญหาจากบริการรูปแบบเดิม เช่น ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร ความถี่และความต่อเนื่องของการรักษาเวลา และค่าใช้จ่ายของการเดินทางไปรักษา ระยะเวลา และการเก็บรักษาความเป็นส่วนตัวของข้อมูล เป็นต้น เทคโนโลยีที่วันนี้อาจใช้ได้ทั้งสมาร์ทโฟน คอมพิวเตอร์ แอปพลิเคชัน ปัญญาประดิษฐ์ ฯลฯ ซึ่งจะช่วยอำนวยความสะดวก ใช้งานง่าย ประหยัดเวลาและแก้ไขปัญหาต่างๆ ในอดีต ส่งผลต่อการรักษาสุขภาพจิตในเชิงบวก

2. Readiness for Digital Age ความพร้อมในการก้าวสู่สังคมดิจิทัล สังคมดิจิทัลทำให้ชีวิตของผู้คนเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน โดยเฉพาะเทคโนโลยีส่งผลกระทบต่อมนุษย์ได้ทั้งทางบวกและทางลบ ในด้านบวก เทคโนโลยีทำให้ผู้คนเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและทรัพยากรที่ช่วยให้บุคคลเข้าใจและจัดการสุขภาพจิตของตัวเองได้ดียิ่งขึ้น และเป็นช่องทางเชื่อมต่อสู่เครือข่าย การสนับสนุนทางสังคมรูปแบบต่างๆ ในทางกลับกัน การอยู่กับเทคโนโลยี โดยเฉพาะโซเชียลมีเดียมากเกินไป จะทำให้เกิดภาวะโดดเดี่ยวทางสังคม วิตกกังวล ซึมเศร้า การรับข้อมูลมากเกินไปจะเป็นการเพิ่มความเครียด โดยเฉพาะข้อมูลที่เป็นเท็จ หลอกหลวง หรือที่อาจส่งผลกระทบต่อความเชื่อ รวมไปถึงการสร้างความขัดแย้ง กลั่นแกล้งบนโลกออนไลน์ การเตรียมความพร้อมเรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญ ที่จะทำให้ผู้คนเชื่อมต่อกับโลกออนไลน์ได้อย่างมีวิจารณญาณในทุกกลุ่มวัย ทั้งวัยเด็ก วัยรุ่น วัยทำงาน หรือวัยสูงอายุ ที่สำคัญคือการสร้างสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีที่ดีต่อสุขภาพจิต

3. Mental Wellbeing and Happiness Infrastructure พื้นที่และสภาพแวดล้อมเพื่อสุขภาพจิต การสร้างพื้นที่และสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมสุขภาพจิตที่ดี คือการพัฒนาพื้นที่ของเมืองในทุกจุดให้มีความปลอดภัยและเข้าถึงง่าย

สำหรับคนทุกกลุ่ม ในการออกแบบนั้นต้องมีคนเป็นศูนย์กลางในการออกแบบ มีระบบโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพและดิจิทัลที่ดี มีระบบรักษาความปลอดภัย ระบบสาธารณสุขที่ได้มาตรฐาน มีสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์ มีความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและปัจจัยในการดำรงชีวิต รวมไปถึงการสร้างพื้นที่ที่ส่งเสริมกิจกรรมแห่งความสุขที่สอดคล้องกับความต้องการของคนทุกกลุ่ม ส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ สร้างและรักษาความสัมพันธ์เชิงบวก และสร้างพื้นที่ปลอดภัยด้านสุขภาพจิต

4. Social and Livelihood Crises ภาวะเศรษฐกิจและสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำของสังคม ภาวะนี้ส่งผลกระทบอย่างมากต่อสุขภาพจิต ทั้งเรื่องการทำงาน การศึกษา การดูแลสุขภาพ และการสนับสนุนจากสังคม ปัญหาความเหลื่อมล้ำเป็นปัญหาที่ซับซ้อนอยู่ในสังคม โดยมีหลายปัจจัยเป็นสาเหตุอยู่ ส่งผลให้คนจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงโอกาสและรายได้ที่มั่นคงเพียงพอต่อการใช้ชีวิตอย่างมีคุณภาพดี การเลือกปฏิบัติและกีดกันให้คนบางกลุ่มไม่สามารถเข้าถึงโอกาสบางอย่าง สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดความรู้สึกหมดหนทางและเป็นการบั่นทอนสุขภาพจิต

5. Proactive Mental Health Policy นโยบายของรัฐต่ออนาคตสุขภาพจิต การกำหนดรูปแบบของรัฐเพื่อส่งเสริมการมีสุขภาพจิตที่ดีของผู้คนในสังคมเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดอนาคตของประเทศ โดยรัฐต้องมีการบูรณาการทุกภาคส่วนอย่างมีประสิทธิภาพ เน้นการทำงานเชิงรุก กำหนดกลยุทธ์ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมสุขภาพจิต หรือการแก้ไขปัญหาที่สะสมค้างคามเป็นเวลานานก่อนที่จะทวีความรุนแรง ส่งเสริมความรู้ด้านสุขภาพจิตแก่ประชาชน จัดสรรงบประมาณให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีและข้อมูลขนาดใหญ่ และการสร้างนวัตกรรมเชิงนโยบายเพื่อเตรียมพร้อมให้ผู้คนพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะสำหรับผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการเจ็บป่วยทางจิต รวมถึงการปรับกฎระเบียบและนโยบายต่างๆ ด้วยให้เหมาะสมกับยุคสมัย รวมทั้งการสนับสนุนด้านสุขภาพจิต ลดการกีดกันและความโดดเดี่ยว นอกจากนี้ ยังต้องเสริมทักษะความยืดหยุ่นทางจิตใจเพื่อรับมือกับภาวะวิกฤติที่อาจเกิดขึ้น

6. Mental Health Literacy and Stigmatization ความรอบรู้ด้านสุขภาพจิตและการตีตรา หมายถึงความรู้และความเชื่อของบุคคลในการตระหนัก และสามารถจัดการหรือป้องกันปัญหาสุขภาพจิตได้อย่างเหมาะสม รวมถึงมีความสามารถและทักษะการสนับสนุนช่วยเหลือบุคคลรอบข้างที่มีปัญหาได้ ซึ่งการพัฒนาความรอบรู้ด้านสุขภาพจิตนี้ จะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยป้องกันผลกระทบจากปัญหาสุขภาพจิต และลดความเสี่ยงต่อการฆ่าตัวตายได้ นอกจากนั้น การตีตราผู้ป่วยจิตเวชคือการที่ผู้คนในสังคมมีเจตคติเชิงลบและมีทัศนคติที่ตัดสินผู้ป่วยจิตเวช ทำให้เกิดการปฏิเสธ รังเกียจ แยกแยะกีดกัน ทำให้ผู้ป่วยจิตเวชรู้สึกไม่มีคุณค่า อับอาย ฯลฯ รวมทั้งไม่กล้ารับการรักษาจากผู้เชี่ยวชาญ ส่งผลให้ปัญหาสุขภาพจิตกลายเป็นอาการป่วยเรื้อรัง รักษาได้ยากมากขึ้น ความรอบรู้ทางสุขภาพจิตและการลดการตีตราจะมีผลสำคัญต่อให้ผู้คนในสังคมดูแลสุขภาพจิตของตนเอง และยอมรับส่งเสริมสุขภาพจิตของผู้อื่นได้มากขึ้น ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน

ข้อมูลปัจจัยขับเคลื่อนอนาคตสุขภาพจิตคนไทยข้างต้น เป็นเสมือนเครื่องส่งสัญญาณที่จะทำให้เห็นว่า ในอนาคตนั้นสุขภาพจิตของคนไทยจะเป็นอย่างไร ในความเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างรวดเร็ว และการไหลบ่าของข้อมูลที่ท่วมท้นนำมาซึ่งการปรับตัว เปลี่ยนแปลงในทุกระดับ ทั้งระดับปัจเจก ครอบครัว ชุมชน องค์กร สังคม และโลก จากที่รายงานฉบับนี้ได้ประมวลภาพให้เห็นมาตั้งแต่ต้น จะเห็นได้ว่า ภาพที่ปรากฏอาจไม่เกินจริงนัก ที่ทำให้ผู้เกี่ยวข้องเห็นแนวโน้มวิกฤติของปัญหาสุขภาพจิต หากไม่ได้รับการจัดการและดูแลให้เหมาะสม ความน่าสนใจของการศึกษาครั้งนี้ในส่วนสุดท้าย เป็นการฉายภาพอนาคตสุขภาพจิตในอีกสิบปีข้างหน้า ในลักษณะของการสร้างฉากทัศน์ (scenarios) ทั้งหมด 5 สถานการณ์ และวิเคราะห์ภาพปรากฏเหล่านั้นร่วมกับความหลากหลายของผู้คนที่เป็แนวโน้มของอนาคต (future personas) ซึ่งเป็นการใช้เทคนิคการสร้างบุคคลที่เป็นตัวแทนกลุ่มเป้าหมายในอนาคตที่จะเกิดขึ้น เพื่อช่วยให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น ในการสะท้อนความคิด ความรู้สึก ค่านิยม และการแสดงออกเชิงพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมายต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากฉากทัศน์ที่จำลองขึ้นมา โดย

ในการศึกษานี้จะใช้ตัวละครทั้งหมด 5 บุคลิก แตกต่างกันทางอายุ เพศสภาพ อาชีพ ถิ่นที่อยู่ รายได้ รูปแบบครอบครัว ลักษณะปัญหาทางสุขภาพกายและจิต รวมทั้งคุณค่าที่ยึดถือ เช่น ทศนคติต่ออนาคต ความเชื่อ ความหมายของความสุข ความมั่นคง เป็นต้น

นอกจากนี้ ภาพเหล่านั้นจะนำมาวิเคราะห์ร่วมกับปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญทั้ง 6 ด้าน ดังที่กล่าวไปแล้ว เสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบการสร้างสรรค์ทางเลือกตามลักษณะเชิงสัญญาณ (morphological box) ซึ่งเป็นคุณลักษณะเฉพาะเชิงโครงสร้างที่ออกแบบภาพอนาคตที่หลากหลาย และให้ผลลัพธ์ที่มองเห็นภาพอนาคตต่อความพึงพอใจในการใช้ชีวิตอนาคต ใน 4 ระดับ ได้แก่ นำยินดี (delighted) นำพอใจ (satisfied) ไม่นำพอใจ (dissatisfied) และนำผิดหวัง (frustrated)

ในบรรณนิทัศน์ฉบับนี้ อาจไม่มีพื้นที่เพียงพอที่จะฉายภาพผลลัพธ์จากลักษณะเชิงสัญญาณที่คณะผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ไว้ แต่จุดที่น่าขยายความต่อเป็นฉากทัศน์ในอนาคต (scenarios) ที่ถูกแบ่งออกเป็น 5 สถานการณ์ ซึ่งมีความน่าสนใจ และน่าจะเป็นจุดตั้งต้นสู่การต่อยอดศึกษาสำหรับผู้สนใจต่อไป ภาพอนาคตที่เป็นผลจากการวิเคราะห์ที่ปรากฏในรายงาน (หน้า 51-67) ประกอบด้วย

Scenario 1 Terror Outburst การระเบิดของความหวาดกลัว เป็นการระเบิดของความรู้สึกเจ็บปวดที่สะสมมานานจนกลายมาเป็นความหวาดกลัว และก่อตัวเป็นปรากฏการณ์ความรุนแรงที่ต้องการแก้ไขจากทุกฝ่ายแบบบูรณาการ เช่น ปัญหาความรุนแรงในโรงเรียน ยาเสพติด สุรา จริยธรรมสื่อ กระบวนการยุติธรรม เป็นต้น ปรากฏการณ์นี้ส่งผลให้สังคมนิยมการเอาตัวรอด หวาดระแวง ขาดความเห็นอกเห็นใจ ผู้คนไม่กล้าออกไปร่วมกิจกรรมกับคนแปลกหน้า อยู่กับแพลตฟอร์มออนไลน์และดิจิทัลในการสร้างความสุข แต่กลับพบแต่เนื้อหาความรุนแรง และสื่อที่เต็มไปด้วยการเหมารวมต่างๆ การแก้ไขปัญหาในระดับสังคมเป็นไปได้ยาก ถึงแม้จะมีความพยายามก่อนหน้านี้ แต่ด้วยปัญหาที่มีความซับซ้อนหลายมิติ จึงทำให้การทำงานเป็นไปได้ค่อนข้างยากและใช้เวลานาน ผู้คน

จำนวนมากจึงอยากย้ายถิ่นฐานไปยังสถานที่ที่รู้สึกปลอดภัยกว่า และสามารถสร้างความสุขได้ในชีวิต

Scenario 2 Opportunity in Adversity วิฤติที่แฝงด้วยโอกาส สถานการณ์ที่ผันผวนต่อเนื่องของสังคม เศรษฐกิจ เทคโนโลยี ส่งผลให้ผู้คนเกิดความกังวล และพยายามเริ่มต้นสร้างการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง ในส่วนของสุขภาพจิต เป็นปัญหาสำคัญที่สั่งสมเป็นเวลายาวนานและเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายด้าน ถึงแม้จะเห็นความพยายามของภาครัฐ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า ปัญหาต่างๆ ยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประชาชนเริ่มเกิดความรู้สึกไม่เชื่อถือต่อการจัดการของภาครัฐ โดยเฉพาะในภาวะวิกฤติ จะเห็นภาพประชาชนเริ่มเคลื่อนไหวที่จะเปลี่ยนแปลงด้วยตนเองมากขึ้นผ่านการเรียกร้องออนไลน์ และความร่วมมือกับองค์กรต่างๆ การเกิดขึ้นของสตาร์ทอัพเพื่อสังคม การระดมทุนเพื่อสร้างพื้นที่ และการเข้าถึงบริการสุขภาพจิตที่มากขึ้น รวมทั้งการสร้างสิ่งแวดล้อมที่สนับสนุนสุขภาพจิตที่ดี ถึงแม้จะรู้ว่าเป็นเรื่องยากและมีความเพ้อฝันอยู่ แต่ก็อยู่กันด้วยความหวังว่าจะมีสุขภาพจิตที่ดีขึ้น

Scenario 3 Packs of Lone Wolves มวลชนผู้โดดเดี่ยว ในขณะที่ผู้คนมีความสะดวกสบายในทุกด้าน ทั้งในเขตเมืองและต่างจังหวัด สามารถเข้าถึงบริการต่างๆ ได้ง่าย มีการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในชีวิตประจำวันและการแพทย์เพื่อส่งเสริมการดูแลสุขภาพใจและกายในหลายรูปแบบ แต่ผู้คนกลับรู้สึกเหงา เครียด และกดดันมากขึ้น การใช้ชีวิตในเมืองที่ทันสมัยในโลกดิจิทัลกลายเป็นการบีบบังคับให้ผู้คนเผชิญกับการแข่งขันที่สูงและมีวิถีชีวิตที่โดดเดี่ยว เกิดความรู้สึกกดดันในทุกช่วงวัย ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันลดลง ครอบครัวเกิดความห่างเหิน ไม่รู้สึกผูกพัน รวมทั้งกับที่ทำงาน นำไปสู่การแยกตัวออกจากสังคมและปัญหาสุขภาพจิตที่เพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่สังคมให้คุณค่ากับการประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว และให้ความสำคัญกับการสร้างความร่ำรวยมากกว่าการสร้างความสุข แข่งขันกันสูง และเกิดความเหลื่อมล้ำสูง ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องขาดความตระหนักในการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้าง ขาดการขับเคลื่อนที่ทำให้เกิดความปลอดภัยของการใช้เทคโนโลยี การให้ความรู้ทักษะดิจิทัลและการดูแล

สุขภาพจิตในสังคม ตลอดจนความรอบรู้เรื่องสุขภาพจิตยังเป็นเรื่องที่ไม่ถูกให้ความสำคัญ ในขณะที่ผู้คนโยยหาชีวิตที่สมดุล

Scenario 4 Decentralized Mental Wellbeing สุขภาพใจที่กระจายถึงกัน ผู้คนรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เกิดความรู้สึกสุขใจและภูมิใจในท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลมาจากการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นและเขตสุขภาพโดยสมบูรณ์ เป็นลักษณะของการสร้างนโยบายแบบล่างขึ้นบนของภาครัฐ โดยหน่วยงานส่วนกลางทำหน้าที่สนับสนุนและติดตามกำกับ กระจายอำนาจการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายสุขภาพจิตให้ขึ้นกับแต่ละเขตสุขภาพเป็นหลัก เน้นการสร้างความร่วมมือร่วมใจของชุมชนท้องถิ่นที่จะร่วมแก้ปัญหาชุมชน ด้วยหลักความเข้าใจพื้นที่และภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีช่องว่างที่อาจเป็นอุปสรรคในการปรับตัว และค่าใช้จ่ายที่เพิ่มเติม ความรอบรู้ด้านดิจิทัลที่อยู่ในระดับปานกลาง และก็มีการสร้างนวัตกรรมเพื่อการดูแลสุขภาพอย่างง่ายจำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่ละชุมชนยังต้องพึ่งตัวเองด้านเศรษฐกิจอยู่มาก ยังเกิดความเหลื่อมล้ำ การกระจายอำนาจไปยังท้องถิ่นจะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมได้ ผู้คนจะรู้สึกได้ถึงความสุข และปลอดภัยจากชุมชนเข้มแข็ง ความสามัคคี และการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

Scenario 5 Land of Smiling Minds จุดหมายแห่งความสุข สังคมในทุกภาคส่วนให้ความสำคัญกับเรื่องสุขภาพจิต มีการบูรณาการเรื่องสุขภาพจิตเป็นส่วนหนึ่งของทุกกระบวนการ ผู้คนมีความตระหนักรู้เรื่องสุขภาพจิตและมีเจตคติที่ดีต่อผู้ป่วยจิตเวช สังคมเปิดรับความหลากหลาย ระบบการดูแลสุขภาพจิตครอบคลุมผู้คนทุกกลุ่ม ให้ความสำคัญตั้งแต่การส่งเสริมป้องกันไปจนถึงการบำบัดรักษาและฟื้นฟู สุขภาพจิตเป็นเรื่องของทุกคน ภาครัฐมีการนำข้อมูลขนาดใหญ่มาใช้ประโยชน์ในการวางแผนนโยบายมากขึ้น และร่วมมือกับองค์กรเอกชนในการนำเทคโนโลยีล้ำสมัยมาใช้ มีการใช้งานระบบดูแลความปลอดภัยทางไซเบอร์และข้อมูลส่วนบุคคลด้านสุขภาพอย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาจมีผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งที่ไม่ถนัดในการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่หลายภาคส่วนก็พยายามสร้างความรอบรู้ด้านสุขภาพจิตและดิจิทัล และทำให้เทคโนโลยีด้าน

สุขภาพจิตสามารถปรับใช้ได้กับทุกคนในสังคม นอกจากนั้น ภาครัฐยังใช้ข้อมูลขนาดใหญ่เพื่อวางแผนคาดการณ์สถานการณ์สุขภาพจิต และกำหนดนโยบายในอนาคตร่วมกับสังคมส่วนอื่นๆ กำหนดให้สุขภาพจิตเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนตั้งแต่แรกเกิด ครอบคลุมถึงการจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรอย่างชัดเจน มีระบบการจัดเก็บภาษีจากองค์กรที่พัฒนาผลิตภัณฑ์หรือบริการที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพจิต จัดตั้งกองทุนขนาดใหญ่ด้านสุขภาพจิตเพื่อศึกษาวิจัย และพัฒนาองค์ความรู้

บทสรุปการอ่าน: สเปกตรัมของการสื่อสารและการร่วมสร้างอนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย

เอกสาร *อนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย พ.ศ. 2576 (Futures of Mental Health in Thailand 2033)* ในมุมมองผู้เขียนบรรณนิทัศน์ เปรียบเสมือนแผนที่ส่องทางที่ทำให้เห็นแนวโน้มของสถานการณ์และปัญหาสุขภาพจิตในสังคมไทยในอนาคตอันใกล้ ผลการศึกษาสะท้อนความเชี่ยวชาญของคณะทำงานที่มีลักษณะเป็นสหวิทยาการ กล่าวคือ เป็นคนทำงานด้านสุขภาพจิตโดยตรง ได้แก่ กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข ด้านนวัตกรรม ได้แก่ สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (NIA) ด้านระบบธุรกรรมอิเล็กทรอนิกส์ จาก สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA) และด้านการศึกษอนาคต โดยศูนย์วิจัยอนาคตศึกษา FutureTales Lab by MQDC ใช้ระเบียบวิธีวิจัยการศึกษาแบบผสมผสาน เพิ่มคุณค่าของการศึกษาด้วยมุมมองที่สดใหม่ สร้างการรับรู้แบบมีส่วนร่วม ใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีเป็นกรอบการศึกษาและวิเคราะห์ ผลการศึกษาจึงมีภาพการบูรณาการของปัจจัยที่ค่อนข้างรอบด้าน เชื่อมโยง และมีแนวโน้ม “แม่นยำ” เพื่อการคาดการณ์อนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย

จากแนวทางการวิเคราะห์ของคณะผู้วิจัยทำให้เห็นว่า สุขภาพจิตเกี่ยวข้องกับผู้คน ชุมชน และสิ่งแวดล้อม และผสมเป็นเนื้อเดียวกันกับชีวิตประจำวันของผู้คน หลายครั้งตัวงานทำให้เห็นว่า สุขภาพจิตที่ดีเป็นตัวแปรต้นของการใช้ชีวิตอย่างมีความสุขในสังคมที่ยั่งยืน เต็มไปด้วยสื่อ นวัตกรรมสุขภาพ วิถีชีวิตและเทคโนโลยี รวมทั้งมองเห็นว่า การที่จะทำให้สมาชิกในสังคมมีสุขภาพจิตที่ดี

จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วน โดยเฉพาะในภาคนโยบายแต่ละระดับที่ต้องลำดับงานสุขภาพจิตให้ขึ้นมาเป็นยุทธศาสตร์และเป้าหมายของการทำงานให้ได้ อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับแนวทางและผลการศึกษาอยู่บ้าง กล่าวคือ ภาพส่วนใหญ่ของการทำนายอนาคตสุขภาพจิตไทยถูกวิเคราะห์และสะท้อนปัญหาจากภาพทัศน์ของความเป็นเมือง และโดยเฉพาะจากมุมมองชนชั้นกลางในสังคมขึ้นไป ที่บริบทการใช้ชีวิต การศึกษา เศรษฐฐานะ และการเข้าถึงเทคโนโลยี ตลอดจนโอกาสในการเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์กลางของความเจริญอยู่ไม่ไกลจากชีวิตจริง สามารถเฝ้ารับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรมสุขภาพในหลากหลายมิติได้ ดังนั้น หากจะมีการต่อยอดการศึกษาชิ้นนี้ หน่วยงานที่ดูแลเรื่องสวัสดิการ สวัสดิภาพ คุณภาพชีวิตแรงงาน และการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ รวมทั้งหน่วยงานที่ดูแลครอบคลุมเป้าหมายที่เป็นชุมชนท้องถิ่น เกษตรกร แรงงาน และกลุ่มสังคมที่ขาดโอกาส อาจใช้ผลของการศึกษาชุดนี้สวมเข้ากับกรอบการทำงานที่มีอยู่ เพื่อให้ให้เห็นฉากทัศน์ของอนาคตสุขภาพจิตไทยที่ครอบคลุม และให้ผลการศึกษาดูจนข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เป็นรูปธรรมในการขับเคลื่อนได้มากขึ้น สามารถเข้าถึงกลุ่มคนที่หลากหลายมากขึ้น ภายใต้แนวคิดสังคมที่ไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง (inclusive society) ที่แบ่งผู้คนออกจากกันด้วยโอกาสของการเข้าถึงเทคโนโลยีดิจิทัล หรือ digital divide

นอกจากนั้น ประเด็นเรื่องสื่อและการสื่อสาร คือมุมมองย้อนคิดที่ชวนอภิปรายต่อจากการรายงานผลครั้งนี้ ถึงแม้ว่าภาพการสื่อสารรวมทั้งประเด็นสื่อและสื่อมวลชนจะไม่ได้ถูกกำหนดให้เป็นปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญเพื่อการพัฒนาสุขภาพจิตอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม หากมองในมุมมองการสื่อสารจะมองเห็นบทบาทของการสื่อสารที่สามารถเป็นกลไกการดำเนินงาน ประสานงาน และร่วมสร้างงานพัฒนาสุขภาพจิตในสังคมไทยได้ในหลายระดับ เปรียบเสมือนสเปกตรัมของแสงอาทิตย์ที่สามารถครอบคลุมท้องฟ้า ในบทบาทเดียวกับที่สื่อและการสื่อสารเป็นสเปกตรัมที่สามารถเข้าไปหนุนเสริมเข้าถึงงานสุขภาพจิตได้ในทุกระดับ ทั้งมิติของการส่งเสริม ป้องกัน รักษา และฟื้นฟู ในภาพเมกะเทรนด์

รวมถึงฉกาทศน์สถานการณั้สุขภาพจิตทั้ง 5 ได้แก่ (1) การระเบิดของความหวาดกลัว (2) วิกฤติที่แฝงด้วยโอกาส (3) มวลชนผู้โดดเดี่ยว (4) สุขภาพใจที่กระจายถึงกัน และ (5) จุดหมายแห่งความสุข รวมทั้งมีทิศทางของการวิเคราะห์ที่ผสมผสานงานสุขภาพจิตทั้งเชิงรุกและเชิงรับท่ามกลางความเป็นสังคมที่เปลี่ยนแปลง วิกฤติ และมีความอ่อนไหวอย่างยิ่งในอนาคต

“ความรู้ด้านสุขภาพจิต” (mental health literacy) เป็นแนวคิดที่มีการเอ่ยถึงในรายงานหลายครั้ง และเป็นแนวคิดหลักจากการอ่านที่น่าขยายความสำหรับบรรณนิทัศน์นี้ โดยเฉพาะหากวิเคราะห์จากฉกาทศน์ข้างต้น จะเห็นได้ว่าความรู้เพื่อการเท่าทันสุขภาพจิตและปัญหาสุขภาพจิตเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องเร่งสร้าง โดยความรู้ดังกล่าว หมายความว่า “ความรู้และความเชื่อของบุคคลในการตระหนัก และสามารถจัดการหรือป้องกันปัญหาสุขภาพจิตได้อย่างเหมาะสม รวมถึงมีความสามารถและทักษะการสนับสนุนช่วยเหลือบุคคลรอบข้างที่มีปัญหาได้” (หน้า 41) ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญที่มีผลต่อสุขภาพจิตคนไทย ความรู้ทางสุขภาพจิตจากที่รายงานกล่าวถึงจะทั้งความรู้ที่จะเป็นกำแพงป้องกันปัญหาสุขภาพจิตที่อาจเกิดขึ้น อันเป็นปัญหาเร่งด่วน เช่น ความเครียด และการฆ่าตัวตาย ตลอดจนเป็นแนวทางสร้างสุขภาวะที่เชื่อมโยงบุคคลกับสิ่งแวดล้อมที่ให้ผลทิศทางบวกในระยะยาว เช่น เรื่องความเข้าใจของพัฒนาการเด็ก สังคมสูงอายุ ความเหงา ซึ่งภาพรวมๆ ของฉกาทศน์ในอนาคต ทำให้เห็นถึงความหวาดกลัว โดดเดี่ยวที่จะเกิดขึ้นชัดเจน ชวนให้คิดถึงงานเรื่อง “สภาวะแปลกแยก” (alienation) ที่ Bertell Ollman (1976) อ้างอิง Marx ที่อธิบายความเป็นมนุษย์ในสังคมทุนนิยม ในหนังสือที่ชื่อ *Alienation: Marx's Conception of Man in a Capitalist Society* โดยสังคมแห่งความโดดเดี่ยวและความเหงาก่อให้เกิดสภาวะแปลกแยกที่ทำให้บุคคลไม่รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่อาศัยอยู่ ก่อให้เกิดความรู้สึกกลบ สิ้นคลอน และเป็นสาเหตุสำคัญต่อปัญหาสุขภาพจิตและจิตเวชแบบต่างๆ นอกจากนั้น ปัญหาเกี่ยวกับข้อมูลปลอม ข้อมูลลวง การเข้ามาแทนที่ของ AI และปัญญาประดิษฐ์ ตลอดจนลักษณะสังคมที่เป็นปัจเจกมากขึ้น ขาดความสัมพันธ์เชื่อมโยง ยังนำมาซึ่งความต้องการที่จะพัฒนาการ

สื่อสารภายในสังคมเพื่อให้เกิดความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจ (empathetic communication) ซึ่งหากมองในมุมนี้ การสื่อสารจะกลายเป็นทั้งเครื่องมือสร้างสุขภาพจิต และสร้างทักษะสำคัญที่จะทำให้ผู้คนเข้าใจและเกื้อกูลกัน ลดช่องว่างทางความรู้สึก ภายใต้สังคมที่มีสภาวะแปลกแยกสูง

นอกจากนั้น ปัญหาเรื่องการตีตรา (stigmatization) ต่อผู้ป่วยจิตเวชก็ยังเป็นอุปสรรคต่อการเข้ารับบริการของผู้ป่วยที่ปรากฏในผลการศึกษานานาชาติ สุขภาพจิตไทย รวมทั้งภาพลักษณ์ด้านลบของงานสุขภาพจิตและจิตเวชที่ยังคงอยู่จากอดีต ปัจจุบัน อนาคต หากมองในยุคสมัยปัจจุบันที่ทุกคนเป็นสื่อได้ สิ่งที่สังคมต้องการเพื่อเอื้อต่อการสร้างสุขภาวะคือการลบ รื้อ หรือทำลาย (deconstruct) ภาพเหมารวมแบบเก่า (เช่น ผู้ที่มีปัญหาจิตเวชอันตราย น่ากลัว น่ารังเกียจ น่าอับอาย ฯลฯ) ในทางกลับกัน ก็ต้องการแนวทางการสื่อสาร การเล่าเรื่องและท้องเรื่อง (narratives) ใหม่ ๆ ที่จะรื้อสร้าง (re-construct) ความหมาย ความเข้าใจและการเข้าถึงผู้ป่วยจิตเวช ตลอดจนงานสุขภาพจิตที่ป้องกันปัญหาของผู้คนในสังคมให้มากขึ้น ซึ่งหากผู้ที่มีสื่ออยู่ในมือ ทั้งที่เป็นสื่อสถาบัน สื่ออาชีพ และผู้ใช้สื่อที่ผลิตสารผ่านช่องทางของตัวเองมองเห็นความสำคัญของการสร้างท้องเรื่องเพื่อให้เกิดความหมายใหม่ในสังคม ก็จะมีส่วนพลิกภาพความเข้าใจให้เรื่องสุขภาพจิตและจิตเวชเป็นเรื่องที่สื่อสารกันได้โดยปกติ เป็นเรื่องสำคัญของทุกคน ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อแนวทางการจัดการปัญหาในภาพใหญ่ของประเทศต่อไป ซึ่งน่าจะเป็นไปในทิศทางเดียวกับที่ตัวรายงานได้นำเสนอ “สัญญาณ” ของสังคมในมิติสุขภาพที่ผนวกเข้ากับสถานการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี และเศรษฐกิจ ทั้งในส่วนของผลกระทบจากข่าวปลอม อาชญากรรมและความรุนแรง การสร้างพื้นที่ปลอดภัย การดูแลผู้สูงอายุในสังคมสูงวัย การดูแลสุขภาพจิตแบบผสมผสาน การให้ความสำคัญกับความหลากหลาย ความเสมอภาค เป็นต้น

ทั้งหมดที่กล่าวมาอาจจะพอทำให้มองเห็นได้ว่า การสื่อสารเป็นปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญที่จะทำหน้าที่สร้างและหนุนเสริมงานสุขภาพจิตให้ชัดเจนขึ้นในสังคมไทย หากจะมองต่อถึงบทบาทการสื่อสารในมิติการขับเคลื่อนประเด็นสุขภาพจิตเพื่อสร้างสังคมแห่งความสุขในอนาคต อาจอภิปรายร่วมไปกับ Denis

McQuail (2010) ที่กล่าวถึงบทบาทสื่อ โดยเฉพาะเรื่อง correlation (บทบาทการประสานส่วนต่างๆ ของสังคม) และ mobilization (บทบาทการสร้างเคลื่อนไหวในสังคม) ในส่วนของการประสานนั้นเป็นการเชื่อมร้อยสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการตอบสนอง รับรู้และเข้าใจความหมายของสภาวะ โดยเน้นไปที่การสนับสนุนให้เกิดความรอบรู้ด้านสุขภาพจิต ที่ทำให้สังคมเกิดความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับสุขภาพจิตและจิตเวช ลดตราบาป และลดช่องว่างของความรู้สึกลงให้ผู้ที่ปัญหาสุขภาพจิตและจิตเวชเป็นคนอื่น (the other) รวมทั้งเอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วม สร้างพื้นที่แห่งการพูดคุย เกิดความเคลื่อนไหวร่วมมือของสังคม ตลอดจนการรณรงค์เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพจิต ทั้งในระดับชีวิตประจำวัน ระดับปัจเจก ครอบครัว ที่ทำงาน ชุมชน และสังคม

นอกจากนั้น ยังทำให้คิดถึงบทบาทสื่อแบบคลาสสิกที่กล่าวถึงบทบาทสื่อในการทำหน้าที่ให้ข้อมูล ให้ความรู้ (information and education) สร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในการดูแลสุขภาพจิต รวมทั้งคำแนะนำเพื่อการเข้าถึงนวัตกรรมสุขภาพในโลกอนาคต และเพิ่มความสามารถของบุคคลต่อการมีความสุข ทั้งนี้รวมไปถึงตัวสื่อประเภทต่างๆ ในทุกแพลตฟอร์มดิจิทัลที่กลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คนในการสืบค้นข้อมูลที่ต้องการ แสวงหาคำแนะนำหรือแบบอย่างเพื่อกำหนดอัตลักษณ์ของตนเองด้านสุขภาพ รวมถึงการทำหน้าที่เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด เป็นพื้นที่ปลดปล่อยความกดดัน สร้างความบันเทิงให้กับคนในสังคม (entertainment) เช่น การฟังเพลง ดูภาพยนตร์ ละคร ซีรีส์ การ์ตูน คอนเสิร์ตต่างๆ

ทั้งหมดนี้จึงทำให้สื่อและการสื่อสารเป็นส่วนผสมสำคัญต่อการสร้างอนาคตสุขภาพจิตสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นสำหรับปีนี้หรืออีกสิบปีข้างหน้า หากมองลงไปถึงภาคปฏิบัติจากข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจากเอกสารการศึกษานี้ จะเห็นได้ว่า สื่อและการสื่อสารสามารถเชื่อมโยงอยู่ได้ในงานแทบจะทุกมิติ ทำหน้าที่สร้างเสริมความรู้ความเข้าใจในประเด็นสุขภาพจิตและบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนขับเคลื่อนนำพาเอาเรื่องสุขภาพจิตให้กลายเป็นประเด็นสาธารณะที่ทุกคนสามารถมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับก้าวใหญ่ของปัจจุบันที่ตั้ง

เป้าหมายไว้ที่การลดตราบาป หรือ stigma ของตัวประเด็นเอง ซึ่งเป็นปัญหาเชิงทัศนคติและความเข้าใจผิดมาเป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ป่วยสามารถเข้าสู่ระบบบริการได้ง่ายขึ้น ลดโอกาสของความสูญเสียและผลกระทบที่จะมีต่อสุขภาพจิตกับครอบครัว ชุมชน และสังคมต่อไป

ในท้ายสุด เพื่อให้เห็นว่า สัญญาณการขับเคลื่อนประเด็นการสร้างเสริมสุขภาพจิตของโลกมีความชัดเจนขึ้นในปัจจุบัน และผู้เกี่ยวข้องทั้งในภาคนโยบายและภาคปฏิบัติยังคงต้องทำงานอย่างหนักเพื่อลดอคติและตราบาปในเรื่องสุขภาพจิตและจิตเวช เพื่อนำไปสู่อนาคตสุขภาพจิตสังคมไทยที่สมดุล ผู้เขียนบรรณนิทัศน์ขอยกคำพูดของ Lady Gaga ศิลปินเพลงระดับโลกที่สื่อสารสารธารณะผ่านบันทึกความคิดที่ได้รับการพูดถึงทั่วโลกว่าทรงพลัง ในวาระที่เธอร่วมรณรงค์ไปกับองค์การอนามัยโลกเพื่อสร้างความตระหนักในปัญหาสุขภาพจิต และป้องกันปัญหาการฆ่าตัวตายเมื่อปี 2561 ใน *The Guardian* ไว้ว่า “เราไม่สามารถนิ่งเฉยได้อีกต่อไปกับตราบาปหรือความคิดผิดๆ ที่ทำให้เราเชื่อว่าปัญหาสุขภาพจิตเป็นเรื่องของความอ่อนแอหรือความล้มเหลวทางศีลธรรม” - “We can no longer afford to be silenced by stigma or stymied by misguided ideas that portray mental health conditions as a matter of weakness or moral failing”

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

- Keyes, C. and Lopez, S. (2002), "Toward a Science of Mental Health: Positive Directions in Diagnosis and Interventions", in Snyder, C. and Lopez, S. (eds.), *Handbook of Positive Psychology*, New York: Oxford University Press.
- McQuail, D. (2010), *McQuail's Mass Communication Theory*, Los Angeles: Sage.
- Ollman, B. (1976), *Alienation: Marx's Conception of Man in a Capitalist Society*, Los Angeles: Cambridge University Press.

สื่อออนไลน์

- Lady Gaga and Adhanom, T. (2018), "800,000 People kill themselves every year. What can we do?", *The Guardian*, 9 October 2018 retrieved 31 October 2023 from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/oct/09/lady-gaga-mental-health-global-emergency-suicide>

ใบสมัครสมาชิกวารสารศาสตร์

คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ข้าพเจ้า นาย นาง นางสาว _____
(ชื่อ-นามสกุล)

- ประสงค์จะ ☐ สมัครสมาชิก “วารสารศาสตร์” ตั้งแต่เล่มที่ _____
☐ ต่ออายุสมาชิก เลขที่สมาชิก _____
☐ เปลี่ยนที่อยู่ในการจัดส่ง

โดยชำระเงินค่าสมาชิก

- ☐ จำนวน 320 บาท (วารสารวิชาการ “วารสารศาสตร์” 3 เล่ม รวมค่าจัดส่ง)
เข้าบัญชี คณะวารสารศาสตร์ฯ มธ. (กองทุนวิจัย)
ธนาคารกรุงเทพ สาขามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์-รังสิต
เลขที่บัญชี 091-0-59902-6

สถานที่จัดส่ง

- ☐ บ้าน ที่อยู่ _____
โทรศัพท์ _____ โทรศัพท์มือถือ _____
- ☐ ที่ทำงาน ที่อยู่ _____
โทรศัพท์ _____ โทรศัพท์มือถือ _____
โทรสาร _____ E-mail _____
+++

กรุณากรอรายละเอียดพร้อมส่งหลักฐานการชำระเงิน

ส่งกลับมายัง ฝ่ายสมาชิก “วารสารศาสตร์”

คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เลขที่ 99 ถ.พหลโยธิน ต.คลองหนึ่ง อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12121
โทรสาร 02-696-6218 อีเมล oilsumol@hotmail.com

การส่งบทความเพื่อตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ “วารสารศาสตร์”

วารสารศาสตร์ เป็นวารสารวิชาการรายสี่เดือนของคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีกำหนดปิดรับต้นฉบับดังนี้ ฉบับที่ 1 (มกราคม - เมษายน) ปิดรับต้นฉบับวันที่ 30 พฤศจิกายน ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม) ปิดรับต้นฉบับวันที่ 28 กุมภาพันธ์ และฉบับที่ 3 (กันยายน - ธันวาคม) ปิดรับต้นฉบับวันที่ 30 มิถุนายน ทั้งนี้ไม่มีการจัดเก็บค่าธรรมเนียม

คุณลักษณะของบทความ

1. เป็นบทความที่มีคุณลักษณะตามเกณฑ์ของ อ.ก.ม. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งได้แก่

- บทความวิเคราะห์วิจัย (Research Article)
- เอกสารกรณีศึกษา (Case Material)
- บทความสำรวจวิจัย (Survey Article)
- บทความวิจารณ์ (Review Article)
- บทความทางวิชาการ (Theoretical Article)
- รายงานสำรวจ (Survey Report)

ทั้งนี้ ไม่รวมงานวิทยานิพนธ์ของผู้เขียนบทความ บทความประเภทงานแปล และเอกสารประกอบคำบรรยาย

2. ไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่ที่ไหนมาก่อน และไม่อยู่ระหว่างรอการพิจารณาจากสำนักพิมพ์อื่น
3. หากเป็นงานวิจัยดีเด่นที่เคยตีพิมพ์มาก่อนแล้ว ต้องมีการนำมาวิเคราะห์ด้วยมุมมองใหม่ นำเสนอข้อมูลใหม่โดยได้รับอนุญาตจากผู้เขียน
4. ผู้เขียนหรือผู้เขียนร่วมได้รับอนุญาตให้ตีพิมพ์เผยแพร่ข้อมูลในวารสารวิชาการ
5. ผ่านการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิอย่างน้อย 3 คน และ/หรือ การอ่านเพื่อปรับแก้ไขจากบรรณาธิการ หรือบรรณาธิการรับเชิญ ตามกำหนดเวลาของกองบรรณาธิการ ทั้งนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิจะคัดเลือกตามสาขาวิชาหรือประเด็นเนื้อหาที่อยู่ในบทความนั้นๆ และหากเป็นบทความจากผู้เขียนภายในมหาวิทยาลัย จะต้องได้รับพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกหน่วยงาน จำนวน 3 คน และไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียกับผู้เขียน โดยชื่อของผู้เขียนและผู้ประเมินจะเป็นไปในลักษณะปกปิด หรือ double blinded

การส่งต้นฉบับเนื้อหา

1. จัดพิมพ์เนื้อหาด้วยอักษร Cordia New ขนาด 15 pt ในโปรแกรม Microsoft Word (ไฟล์ .doc)
2. ควรมีความยาว 15-20 หน้ากระดาษ A4 พร้อมจัดเรียงภาพประกอบลงในไฟล์ Microsoft Word
3. ส่งพร้อมบทคัดย่อและคำสำคัญ เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
4. ระบุชื่อ นามสกุล ตำแหน่งวิชาการ และสังกัดของผู้เขียนเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

5. ส่งต้นฉบับพร้อมไฟล์ที่เกี่ยวข้อง (เช่น ภาพประกอบ ตาราง แผนภูมิ) ลงในแผ่นซีดีทางไปรษณีย์ หรืออีเมลมายังกองบรรณาธิการ หรือส่งผ่านระบบออนไลน์ทาง <https://tci-thaijo.org/index.php/jcmag>

การส่งไฟล์ภาพประกอบ

1. ส่งไฟล์ภาพประกอบ (เช่นไฟล์ .jpg) แยกจากไฟล์เนื้อหาของบทความ
2. ความละเอียดภาพไม่ต่ำกว่า 300 dpi/inch หรือไม่ต่ำกว่า 2 MB ต่อภาพ
3. ระบุชื่อไฟล์ให้ตรงตามหมายเลขภาพในเนื้อหาบทความ

จริยธรรมการตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานและบทความวิชาการ

1. **จริยธรรมของผู้เขียนบทความ** บทความที่นิพนธ์ขึ้นและตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ วารสารศาสตร์ ต้องเป็นงานเขียน ความคิด หรืองานสร้างสรรค์ ที่มิใช่การลอกเลียนผลงานวิชาการ (plagiarism) และต้องจัดทำกรอ้างอิงผลงานในเนื้อหาหรือบรรณานุกรมอย่างชัดเจน
2. **จริยธรรมของผู้อ่านประเมินบทความ** การอ่านประเมินต้นฉบับบทความในวารสารวิชาการ วารสารศาสตร์ เป็นการประเมินแบบปิด (blind evaluation) ผู้ประเมินจะต้องไม่เปิดเผยผลการประเมินของตนต่อสาธารณะ และให้ถือว่าการประเมินดังกล่าวเป็นความลับ
3. **จริยธรรมของกองบรรณาธิการ** กองบรรณาธิการมีความรับผิดชอบวารสารวิชาการ วารสารศาสตร์ ให้ตรงตามกำหนดและวาระในการตีพิมพ์

การเขียนเอกสารอ้างอิงและบรรณานุกรม

- **การอ้างอิงในบทความ** กรณีผู้เขียนต้องระบุแหล่งที่มาของข้อมูลในเนื้อหาบทความ ให้ใช้วิธีการอ้างอิงในส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องแบบนาม-ปี (author-date in text citation) โดยระบุชื่อผู้แต่งที่อ้างอิง (ถ้าเป็นคนไทยระบุทั้งชื่อและนามสกุล ส่วนต่างชาติใช้ระบุเพียงชื่อสกุลเท่านั้น) พร้อมปีที่พิมพ์เอกสาร และอ้างอิงไว้ข้างหน้าหรือข้างหลังข้อความเพื่อบอกแหล่งที่มาของข้อความนั้น และควรระบุเลขหน้าของเอกสารที่อ้างอิงไว้ด้วย กรณีที่อ้างมาแบบคำต่อคำ ต้องระบุเลขหน้าของเอกสารที่อ้างอิงทุกครั้ง
- **การอ้างอิงท้ายบทความ** หากมีการอ้างอิงในบทความ ให้จัดทำรายการเอกสารอ้างอิงเป็นบรรณานุกรม (bibliography) ท้ายเรื่องไว้ด้วย โดยรวบรวมเอกสารทั้งหมดที่ผู้เขียนอ้างอิงในบทความ ในการเขียนบทความให้จัดเรียงรายการตามลำดับตัวอักษรผู้แต่งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยใช้รูปแบบการเขียนเอกสารอ้างอิงแบบ APA (American Psychology Association) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. หนังสือ

ชื่อผู้แต่ง, (ปีที่พิมพ์), ชื่อเรื่อง, ครั้งที่พิมพ์ (ถ้ามี), สถานที่พิมพ์: สำนักพิมพ์.

กิตติมา สุรสนธิ (2548), *ความรู้ทางการสื่อสาร*, พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ: คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิศิษฐ์ ชวาลาวัช และคณะ (2539), *การรายงานข่าวชั้นสูง*, กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.

สุวรรณา สถาอานันท์ และเนื่องน้อย บุญเนตร (2537), คำ: *ร่องรอยความคิดความเชื่อไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

McQuail, D. (2005), *McQuail's Mass Communication Theory*, 5th ed., London: Sage.

Sharrock, W. et al. (2003), *Understanding Modern Sociology*, London: Sage.

Windhal, S. and Signitzer, B. (2009), *Using Communication Theory: An Introduction to Planned Communication*, Los Angeles: Sage.

2. บทความในวารสาร หนังสือพิมพ์ และหนังสือรวมเล่ม

2.1 บทความในวารสาร

ชื่อผู้เขียน (ปีที่พิมพ์), "ชื่อบทความ", ชื่อวารสาร, ปีที่(ฉบับที่): เลขหน้า (ถ้ามี).

เกศราพร ทองพุ่มพุกษา (2561), "การนำเสนอภาพความเป็นแม่ในหนังสือเด็กในประเทศไทย", *วารสารศาสตร์*, 11(2): 113-160.

2.2 บทความ ข่าว หรือคอลัมน์จากหนังสือพิมพ์

ชื่อผู้เขียน (ปีที่พิมพ์), "ชื่อบทความหรือชื่อหัวข้อในคอลัมน์", ชื่อหนังสือพิมพ์, วันที่/เดือน: เลขหน้า.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548), "กระทะปฏิวัดอาหารไทย", *มติชน*, 22 กันยายน: 34.

2.3 บทความในหนังสือรวมเล่ม

ชื่อผู้เขียน (ปีที่พิมพ์), "ชื่อบทความ/งานเขียน", ใน ชื่อผู้แต่งหนังสือ (บ.ก.), ชื่อเรื่องหนังสือ, ครั้งที่พิมพ์ (ถ้ามี), สถานที่พิมพ์: สำนักพิมพ์.

ภัทธีรา สารากรบริรักษ์ (2558), "ธุรกิจเพลง", ใน สมสุข หินวิมาน และคณะ (บ.ก.), *ธุรกิจสื่อสารมวลชน*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

3. รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ หรือสารนิพนธ์

ชื่อผู้วิจัย (ปีที่พิมพ์), ชื่อรายงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หรือสารนิพนธ์, สถาบันต้นสังกัดหรือรายละเอียดของระดับวุฒิปริญญาของรายงานวิจัยดังกล่าว.

ไวยวุฒิ วุฒิอรุณธสาร (2556), *การสื่อสารกับการสร้างอัตลักษณ์ของคนहुหนวกไทย*, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

4. เอกสารที่ไม่เป็นเล่ม เช่น เอกสารประกอบการสอน เอกสารอัดสำเนา แผ่นพับ

ให้ผู้เขียนระบุคุณลักษณะของสิ่งพิมพ์ดังกล่าวไว้ท้ายการอ้างอิง เช่น
คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2561), รายงานผลการ
ดำเนินงานของหลักสูตรวารสารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสื่อสารมวลชน (ปรับปรุง
พ.ศ. 2559), เอกสารอัดสำเนา.

5. ข้อมูลออนไลน์ หรือสารสนเทศบนอินเทอร์เน็ต

ให้ระบุข้อมูลจากหนังสือ บทความ หรือเนื้อหาที่อ้างอิง จากนั้นตามด้วยแหล่งที่มาและ
วันเดือนปีที่สืบค้นจากฐานข้อมูลออนไลน์ ดังตัวอย่าง
ระพีพรรณ พัฒนาเวช และคณะทำงานห้องสมุดไทยคิด (มปป.), *คู่มือการคัดเลือกหนังสือ
สำหรับเด็กแต่ละวัย*, สืบค้นเมื่อ 15 ตุลาคม 2560, จาก [https://www.tkpark.or.th/
stocks/extra/000597.pdf](https://www.tkpark.or.th/stocks/extra/000597.pdf)
Flood, A. (2011), "Study Finds Huge Gender Imbalance in Children's Literature",
The Guardian, retrieved 24 July 2016, from [https://www.theguardian.com/
books/2011/may/06/gender-imbalance-children](https://www.theguardian.com/books/2011/may/06/gender-imbalance-children)

ส่งบทความหรือติดต่อสอบถาม

กองบรรณาธิการวารสารวิชาการ "วารสารศาสตร์"

คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เลขที่ 99 ถ.พหลโยธิน ต.คลองหนึ่ง อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี 12121
โทรศัพท์ 0-2696-6267 อีเมล jaruneejc@gmail.com

พิมพ์ที่: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2567
โทรศัพท์ 0-2564-3104 ถึง 6
โทรสาร 0-2564-3119

<http://www.thammasatprintinghouse.com>